

ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ Ե. ԳԵՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐԱՄԻ, ԹԻՒ 2

ՌՈՒՐԻՆ ՍԵՒԱԿ

ԵՐԿԵՐ

ՄԵԴԻԱՍ

1988

ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹՅՈՒՆ և ԳՈՐԾԵԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐԱՄԻ, ԹԻԻ Զ

ՌՈՒԹԵՆ ՍԵՒԱԿ

ԵՐԿԵՐ

ԱՆԹՒԼԻԱՍ

1986

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Ք Ա Ի Ա Դ

Հոգեկան խոր բաւարարութեան գգացումով կ'ողջու-
նենիք այս հրատարակութիւնը:

Նախ, նախառակ հեղինակին՝ Ռուբէն Սեւակի այժմ
եօթանասունամեայ յիշատակին քննարկած որպէս ընտ-
րելագոյն ծաղկեփունջ, որուն համար կարելի է փոյս առ-
նել մեր սուրբ պատարագի այնքան սրբոյց եւ այնքան գրա-
ւիչ երկու բառերը եւ ըսել.

«Արժան եւ իբու»

Այսպէ՛ս վայել էր պանծացնել յիշատակն անոր՝ որ իր
սգգի անուան պանծացումին մէջէն արժեցուցած հղաւ իր
խնկ անունը, նահապետական կամաւոր վկայութեան իր
յանձնատուժով, իր իմացական ու գեղարուեստական տա-
ղանդով եւ գրական սպասարութեամբ, եւ իր մարդու
տիպարային ազնուականութեամբ եւ հայու հարազատա-
գոյն հոգեխառնութեամբ:

Երկրորդ, որովհետեւ Հայկական Մեծ Եղեռնի եօթա-
նասունամեակի ոգեկոչման համազգային նիգին մէջ *մեա-
յան* գործերու շրթային ան կու գայ աւելցնել ոսկի օղակ
մը: Գնայուն շատ մը արտայայտութիւններէն ետք — ու-
րունցմէ ոմանի սկսած եւ արդէն գունաբափիլ — այսպի-
սի *գրուոր* արտայայտութիւն մը, նման այլ իրագործում-

ներաւ կողմին, եօթանասունամեակը կը դրոշմէ հայ ժողովուրդի գալիք սերունդներու գիտակցութեան եւ կեանքին մէջ որպէս ոչ սոսկ յուշ, այլ որպէս մշտախօս յուշարար:

Երբորդ, որովհետեւ զայն պատրաստողները ո՛չ գրագէտներ են եւ ո՛չ գրադատներ, ո՛չ գրականութեան պատմաբաններ եւ ո՛չ բանասիրութեան մասնագէտներ: Համոզաբանի ուսանողներ են, որոնցմէ եւ ոչ մէկը գրականութեան նիւղին հետեւող է: Գիտական, յանախ բեկնիք նիւղերու, ընդհանուր պատմութեան եւ մարդկային ուսմանց հետեւողներ են, որոնք ունիւնենրով բով բովի եկան. մատենադարաններու մէջ ժամեր անցուցին հայ մամուլը եւ պարբերական այլ հրատարակութիւնները աչքէ անցրնելով: Հայկական եղեանի, Ռուբէն Աեակի եւ հայոց պատմութեան ու գրականութեան, յատկապէս պատերազմեան շրջանին, մօտէն իրագեկ դառնալով եւ շաղախուելով այլ հոգեմտաւոր աշխարհին հետ որ Գրիգոր Զօհրապներու, Գանիէլ Վարուժաններու, Ռուբէն Աեակներու աշխարհն է, որ այնպիսի գեղեցիկ աշխարհ բացած էր հայաշխարհի մթնոլորտին եւ անդատասաններուն մէջ:

Հայրական այս խօսքով, մասնաւոր զնահատանի կ'ուզենք արձանագրել կեանքին բացուող այս երիտասարդներուն համար, որոնք *Հայց. Եկեղեցւոյ Համայնաբանական Ռեսանդներու Միութեան* (Հ.Ե.Հ.Ռ.Մ) շտաբը բոլորուած՝ եօթանասունամեակին իրենց մասնակցութիւնը ամբողջ Ապրիլ ամսուան վրայ տարածուած շարաքական ձեռնարկներով բերելէ ետք, ահա այս հատորով իրենց մասնակցութիւնը կ'իմաստաորեն, կ'արժեցնեն նման օգտաւէտ ծառայութեամբ մը:

Նրկու տարիներ առաջ իրենց քարգմանած եւ հրատարակած *Լիբանանցի մեծ գրագէտ՝ Ճպրան Խալիլ Ճրպրանի «Մարդարէն»* հայ ժողովուրդին բնծայելէ ետք, ահա այս մեծադիր հատորով Հայ Գիրքին կը բերեն իրենց բաժինը գովիւի եւ օրինակելի նախանձախնդրութեամբ մը: Ինքն՝ որպէս հիմնադիր եւ հովանաւոր Հ.Ե.Հ.Ռ.Մ:

ին՝ հոգեպէս լիացած եւ երջանիկ կը զգանք տեսնելով այս երիտասարդներուն անոյ արքնութիւնն ու սերտացոյ կապուածութիւնը իրենց ազգի արժէքներուն հանդէպ: Յատուկ գնահատելութիւն կը զգանք հաստատելով որ այդ արքնութիւնն ու կապուածութիւնը դրական, մասնակցողական, գործօն նկարագիր եւ տարողութիւն ունին: Սոսկ հետեւողական կամ կրտսրական դիրքէն աւելի՝ այս երիտասարդները նախընտրած են դերակատարի համբուն մէջ մտնել, ինչ որ վայել է վաւերական երիտասարդութեան: Որքան ալ համեստ ըլլայ այդ դերն այսօր, մենք անոր մէջ կը տեսնենք նախատարրերը ապագայի մեծացման եւ բնդարձակման:

Ջերմօրէն կը յանձնարարենք այս հատորը մեր ժառովարդին եւ կը սպասենք որ անոր տարածումով վերադրեցնեն Ռուբէն Սեւակը իրենց կեանքին մէջ եւ միանգամայն շօշափելիօրէն զնահատեն այս երիտասարդները եւ զանոնք գործնապէս խաչակիրեն իրենց նախածնունդութեան եւ ապագայի գործունէութեան մէջ:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵՐԻ ՏԱՆՆ ԿԻՎԻԿԻՈՅ

Ն Ե Ր Ա Ց Ա Կ Ա Ն

Թուրքն Սեւակի ամբողջական երկերը հրատարակելու զաղափարը պատահական ընտրութեան մը արդիւնքն է: Աղեւնի Եօթանասունամեակին զուգահիստով՝ 1985 թուականը է՛ր հասն Սեւակի ծննդեան 100-ամեակն ու մահուան 70-ամեակը: Այս նշանակալից զուգահիստութեան դիմաց, կարելի չէր պարագայական ու պարզ յոբելեանական-դատախօսական հանդիսութեամբ մը բաւարարուի: Սեւակի հանդէպ մեր պարտքը կ'անցնէր պարզ յիշատակութեամ մը սահմաններէն անդին: Ամբողջ 70 տարի շա՛քի ու անբաւարար ծանօթութեան մէջ մնացած ասարաթախ հասնաակ գրագէտին հանդէպ հայ ժողովուրդին բարոյական պարտաւարութիւնը կը ափսէյր մեզ հիմնական նախաձեռնութեան մը՝ անոր ամբողջական երկերուն հրատարակութեանը: Մասնաւորաբար, երբ նկատի ունենանք որ անոր զործերուն կարեւորագոյն մասը կը մնար տարազնուած ժամուրի էջերուն մէջ կամ ամբողջովին անտիպ: Լոյս տեսած հրատարակութիւնները կամեաւ ձեռնարկներ էին միայն. չէին ներկայացնիր անոր ամբողջական դիմացիձն ու արժանիքները:

Այս հիմնական ստաջարանէն մեկեւծ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Համալսարանական Ռեւանդներու Միութեան (ՀԵՀՌՄ) վարչութիւնը սրբաբ գգաց այս աշխատանքին ձեռնարկութեան, Հայկական Եղեւնի 70-ամեակի նշման իրրիւ լուսագոյն յիշատակութեան եւ վաղամեծիկ բանաստեղծին արժանիքին ընծայուած սիրոյ եւ յարգանքի լուսագոյն արտայայտութիւն: Ան այդ, ան լծուեցաւ հասարական աշխատանքի: Աչքէ անցընելով հայ պարբերական մամուլի վերջին 80 տարուան թիւերը, մա՛նուանդ՝ այն թերթերն ու հանդէսները, որոնց աշխատակցած էր Սեւակ իր ժամանակին, Միութիւնն կրցաւ մէկտեղել բոլոր այն գրութիւնները, որոնք ցրուած էին մամուլի էջերուն մէջ եւ կարեւոր չափով չէին առնուած ցարդ լոյս տեսած հատորներէն որեւէ մէկուն մէջ: Եւրջ 55 զեղարուեստական զործ առաջին անգամ ըլլալով լոյս սիտի տեսնելին հատորի մը մէջ:

Պակօյն կը ստեղծէին կարեւոր բխով գործեր (չափածոյ թէ արակ) , որոնց մասին տեղեակ էինք 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան վերջին էջէն . եւ որոնք ենթադրարար ձեռագիր վիճակի մէջ պէտք էլը գտնուէին Ռուբէն Սեւակի արխիւներուն մէջ . այժմ Հայաստան : Այդ անտիպները ձեռք ձգելու դժուարութեան դիմաց , վերջապէս որոշած էինք լոյս բնծայել այս հատարը . եղածն ալ անհրաժեշտ ու կարեւոր համաշօշուով : Տոյնիակ տպարանը յանձնած էինք մեր արտաբաժնած հաստատան , երբ յանկարծ ստացանք Հայաստանի մէջ նոր լոյս տեսած՝ Ռուբէն Սեւակի արձակ թէ չափածոյ գործերուն վերջին հրատարակութիւնը , ոչ իր մէջ կը արտփակէր , անկասի ծանօթ գործերէն , այդ անտիպ ու անյայտ բանաստեղծութիւնները :

Այսօր . լոյս բնծայելով Սեւակի ամբողջական երկերը . կատարեալ աշխատութիւն մը ըլլած ըլլալու յաստիարակներ չունինք երբեք : Բայց եղածը . կը կարծենք . տիրութեան հրատարակութիւններուն ստատել տարողականն է . ու կը կազմէ Սեւակի գործերուն *Հիմնական* մասը : Այս աշխատանքը կը ստանայ կրկնակի կարեւորութիւն . երբ նկատի առնուի մատենագիտական բաժինը՝ հատարին վերջաւորութեան : որ . Ռ . Սեւակի գրականութեան մատենագիտութիւնը պատասխան արտաքին ըլլալը ու դիտական փորձն է . եւ որ վառահարար պիտի նպաստէ նեւազայ յամուելներու եւ գրականութեանը զրուցողներու գործին :

Ներկայ ժողովածուն մէջ առնուած գործերուն կարեւորագոյն մասը հաղած են իրենց սկզբնաղբիւրներէն եւ հրատարակուած՝ ա՛յդ հիմամբ : Սկզբնական աղբիւրը չառնեալու պարագային . նեւուած ենք երկրորդ տպագրութեան : Քերթածներն ու արձակ գործերը զատուարուած են իրենց (կարծիլի) ժամանակագրական կարգով : Հեղինակին կազմէ չլիշտեալ սրբապայլին . նկատի առած ենք սնունց տպագրութեան տարիքը եւ ստեղծման վայրը՝ կըր առնել առանձնապէս յիշուած են : Մեր կազմէ ենթադրական բուսականները առնուած են անկիսեալ ար փակագծի մէջ , մասաւոր ժամանակագրութիւնը ցոյց տալու համար :

Հատարը բաժնուած է հիմնական երկու մասերու . ա) *Չափածոյ գործեր* , որ կ'ընդգրկէ *Միրոյ Գիրքը* , *Վերջին Հայերը* , *Քատարը* , *Մեռիպները* եւ *Քարգմանութիւնները* , բ) *Արձակ Գործեր* , որ կ'ընդգրկէ *ՔՄԻՀԻՆ Գիրքէն Փրցած Էջեր*ն ու արձակ այլ գործեր : Առանձին բաժնի մէջ կը մէկտեղենք *Քամանակն խօսքեր* Վերբանածը , որ Սեւակի առաջին հրատարակած գործը ըլլալով զարկ է գեղարուեստական արժէքէ , եւ *Քոջրիկ Հերարը* , *Մեխան Քափօրը* :

«*Հայ Մեծանոց*» Բերրուածները որ այս վերնագրերով հրատարակուած մամուլի մէջ, բայց հետագային հիմնական մշակման ենթարկուած են հեղինակին կողմէ եւ լոյս տեսած «*Պղտիկ Մաշք*», «*Զարգի Խենթեր*», «*Հայու Զարիկ*» վերնագրերով : Մնացեալ Բերրուածները տրուած են սկզբնական իրենց ձեւով, նոյնիսկ երէ հետագային անոնք ենթարկուած ըլլան մանր մշակման : Բացի «*Անտիպոէեր*» բաժնէն, որ ամբողջութեամբ առնուած է հայաստանեան վերջին հրատարակութեան, գաստարուներ հարստատ է Սեւակի ծրագրին ու մտադրութեան :

Հասարի մէջ առաջին անգամ ըլլալով լոյս կը տեսնեն հետեւեալ արձակ գործերը.— «*Շեղածները*», «*Տաճառ*», «*Լայիք Զատեար*», «*Սույ Մը Կը Փնտասար*», «*Սուք Ռ. Սեւակի արտասանուած Մազան Բատրոնին մէջ*», «*Մարտիրոս Պարեգեան*», Զատել Եռայեանի «*Շնորհքով Մարգիկ*» հասարին առիքով գրախօսական մը : Կսեւ, հետեւեալ երկու բանաստեղծութիւնները.— «*Ֆամանման կտակեր*», «*Պատերազմ*» : Հայաստանեան վերջին հրատարակութեան գուրս ձգուած «*Մերերը*» եւ «*Մի' Շնոր*» պատմուածքներն եւս լոյս կը տեսնեն այս հասարին մէջ :

Լիզուական ու կէտադրական հետեւողականութեան իմաստով որոշ դժուարութիւններ կը յարուցանեն Ռ. Սեւակի չափածոյ բէ արձակ ստեղծագործութիւնները : Սեւակ կրցած է եսկել «*Կարմիր Դերբը*» հասարի հրատարակութեան միտյն, մնացեալ գործերը լոյս տեսած են հայ մամուլի էջերուն մէջ : Այս պատճառաւ ալ, այնտեղ կիրարկուած շարժագրութիւնն ու կէտադրութիւնը կը տարբերին եանդէսէ հանդէս :

Այլ ստեղծագործութիւններուն մէջ կարելի է հանդիպիլ մըլխասկանի կազմութեան տարբեր ձեւերուն, որոնք շնն կիրարկուիլ այսօր, արեւմտահայերէնի բիրեղացման ետլուխըյի պատճառով : Յատկապէս բանաստեղծութիւններու սրբագային սրտած ենք այդ ձեւերը, բնագիրներու հարագատութիւնը շխարհիլու, ինչպէս եւ Բերրուածներու չափային համակարգը շխարհիլու մտահողութեամբ :

Հետաքրքրականօրէն, Ռ. Սեւակ երբեմն կը գործածէ արեւելալեան կոլովներ, հիմնականօրէն յանգ կազմելու մտահողութեամբ, ինչ որ պէտք չէ շփոթ ստեղծէ բնութեցողին մէջ :

Սեւակի Բերրագութեան մէջ կարելի է հանդիպիլ կսեւ մոյն բաներու տարբեր ենչումին, անոնք բնդիամբապէս նոյնացուած են, բացի Բանի մը ստանձին նշանակութիւն ստացած բառերէ : Արիւնակ, «*Էարլվէյ*» նոյնանուն խորագիրը կրող բանաստեղծութեան մէջ կը գրուի «է»ով, իսկ այլուր կը գրուի բնբացիի դարձած եղանակով :

այսինքն՝ շատով (կողմվայս) :

Հասկնալի մտահոգութեամբ՝ Ռ. Սեւակի գործերուն արտասահմանեան քէ հայաստանեան երասարակութիւններուն խմբագիրները շխտագամ՝ են հեղինակին լեզուին ու կէտադրութեան հետ, ինչ որ յաւելեալ դժուարութիւններ կ'արծարծէ ստուգումներու գծով :

Այս բոլորով կանգեք՝ փորձած ենք *կարեւի* հետեւողականութիւն մը ստեղծել, բառերու ուղղագրութեան եւ հնչիւնին պարագային հետեւելով արեւմտաստեղծի մերկայիս ընդունուած ձեւերուն, կէտադրութեան պարագային՝ հեղինակին երասարակած միակ գործին՝ «*Պարբեր Գիրք*»ին ուղղութեան :

Այս առիթով, շնորհակալութեան ու երախտագիտութեան խօսք կ'ուզեմք այս գործի իրականացման օտարազններուն : Աստիճան հերքին, մեր ջերմ գգացումները կ'երբան անոր կովանաւորին՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Կարողիկոսին, որ բարոյական իր աջակցութեամբ ու հետեւողական բաշտերանէով զլիարոր մղիչ ուժը եզրուայս գործին յաջողութեան : Պարտ կը գգանք նաեւ մեր խորին շնորհակալութիւնները յայտնել՝ Կարողիկոսարանի Մատենադարանի, Հայկագեան Գուշէնի գրադարանի, Վիեննայի Միփարեան Վանի Մատենադարանի, մասնաւորաբար Հ. Արման Վրդ. Դաշեանի, Համագայի մի Նշան Փալանեան Հեմարանի Մատենադարանի (մասնաւորաբար Օրդ. Սիլվա Փանոյեանի) եւ Զմեռու Վանքի Մատենադարանի արտաստեղծներուն, որոնք նպաստեցին այս գործին յաջողութեան, ազբիբներու հայրաշրուժով : Ինք շնորհակալութիւնները նաեւ Յարութիւն Պերդերեանին, որ մեծապէս օգտակար հանգիտցար դաստեղծման, լեզուական եւ տպագրական ստուգումներու սրբագրութեան աշխատանքին : Շնորհակալութեան խօսք նաեւ Վազգէն Երիւնեզեանի եւ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեանի, իրենց թիքած օժանդակութեան համար :

Վերջապէս, շնորհակալութեան յատուկ խօսք ունինք այս աշխատանքը իրագործող՝ Հեղինակին անդամներէն Սարգիս Սիմիքեանի, Անի Յակոբեանի եւ Ռոմփի Պէզեանի : Մասնակի օժանդակութեամբ կրեց աջակցութիւնը բերող՝ Հայր Միւսոն Վրդ. Ազնիկեանի, Հրաչ Խարամանուկեանի, Մարի-Ռէն Սեմէրեանի եւ Զարուհի Ղալիսեանի, յատկապէս Ատենապետ՝ Խաչիկ Տէտէեանին որ առէնէն ծանր սամինը վերցնաց անձնապէս կտուարուած հաստական այս աշխատանքին մէջ :

Վարչութիւն Հեղինակ

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն
ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ (ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ)
(1885 - 1915)

Արուեստագէտ սերունդի կրտսեր թեւի ներկայացուցիչներէն՝ Ռուբէն Չիլինկիրեան, Ռուբէն Սեւակ գրչանունով ճանչցուած, եղա՛ւ այն տաղանդաւոր գրողներէն, որոնք իրենց կարճ յայտնութեան մէջ դարձան արժէ՛ք ու ինքնուրոյն խոսքի ու սփ աէր, իրենց ետին ձգելով սուսնոց մը՝ իր լիութեան շնորհով, բայց ևս այնպէս, խորապէս արժէքաւոր և նկատառելի: Երեսուն տարուան կարճ երեսումին մէջ, աւելի ճիշդ, ութ տարուան գրական իր կեանքով, սննուածեց արժանաւոր տեղ մը՝ Հայ Գրականութեան մէջ, որ մինչեւ օրս կը մնայ վաւերական ու հաստատ: Ինչ իսոք որ կեանքը շատ ապերախտ դասուեցաւ իրեն հանդէպ, ու իրմէ խլեց իր տաղանդը կատարելագործելու ու գրաւի դարձոցներ յայտնարեւելու ժամանակն ու սրտահաթիւնը, Եամենայնդէպս, այս բովանակ Սեւակի արուեստն ու գրական մաստակը մերլուծելու ո՛չ մէկ միտում ունինք: Կը բուսականանա՞նք անոր կեանքին կարեւորագոյն հանդրուաններուն յիշատակութեամբ:

Մնած է 15 Փետրուար 1885-ին, Պարսոյ արտարձաններէն Սիւլիվրիի մէջ: Նախնական իր ուսումը ստանալէ ետք տեղւոյն Աւարանայեան վարժարանը, կը յաճախէ Պարսիզակի Ամերիկեան վարժարանը, ուր երկու տարուան աշակերտութենէ ետք, 1901-ին կը մտնէ Պարսոյ Պէրպէրեան վարժարանը, որուն հիմնադիր-տնօրէնին ու մեծ սնուցչին՝ Ա. Պէրպէրեանի հոգածութեան ու շունչին տակ, կը կազ-

մաւրութի բանաստեղծի երազներով եւ հակամտերով : Բանաստեղծի հոգիով օժտուած պատանի Ռուբէն Չիլիկիերեանը կը յայտնարեւել նաեւ մեծ հետաքրքրութիւն գիտութեան հանդէպ, Ա. Պէրպլէրեան, զնոստակրով Սեւակի մէջ ապանդին աւստման ծարարը, կը թերազրէ իրեն մեկնիլ Լօզան (Չուիչերիա) աւ հետեւիլ բժշկութեան : Իմիշկ գասնալու Սեւակի մտապրութիւնը պատահական ընտրութեան մը արդիւնքը չէր : Ներքին խորունկ կազ մը կար բժշկական գիտութեան աւ կեանքի հանդէպ անոր մտեցումին միջեւ : Իր մտերիմ բարեկամներէն՝ Հ. Նապրեանին ուղղած իր նամակով (4 Հոկտ. 1905) արդէն 20 տարեկան Սեւակ կը յայտնարեւել կեանքի հանդէպ լարջ, խորունկ աւ իւրաբարտեղ կեցածք մը : Ան կ'ըսէ .

«Մ'չ գրամիմ կիրքը ունիմ, ո'չ փառքիմ կիրքը, ո'չ կամբարիմ կիրքը :

«Կեանքը շա՞տ տխուր բան մը եղած պիտի ըլլար, եթէ ամբարտապէր արշա՞ւ մ'ըլլար միեակ գրամտօխրութեան ետեւէն, փոստախրութեա՞ն ետեւէն :

«Կեանքը, Հրանդա, տատապանքով, ցասով լեցուն այս կեանքը կ'արժէ՞ր միքէ ապրիլ այս զծուած բաներուն համար...»

«... Ամէն բան փուն է աշխարհիս մէջ, ամէն բան փաղանցուկ . սո՛ւա եմ փառքը, սո՛ւա՝ մեծութիւնը, սո՛ւա՝ սա խարեբայ երջանկութիւնն ալ, երջանկութիւնը որ տատապանքով կը ծնի, տատապանքով կը մեռնի...»

«Անտարտ, ամառաբիւն, ունայնութիւն սա տիեզերքը :

«Ու այս խարտօսիկ ստուերներուն մէջ եթէ կայ ետտատուն եւ իրտիան բան մը, այդ ալ լրատ իս Չարգացումն է, Բարութիւնն է :

«Կեանքը այս երկու սկզբունքներուն համար միայն կ'արժէ ապրիլ . ըստ իս, *Տղէ՛տը, շա՛րք շապրիք*, միեւնոյն Գիտունը ամուսնութիւն մը կ'ապրի, աւ բարի՞ն՝ ամուսնութիւն մը :

«Ու եթէ բժշկութիւնը ընտրեցի ինձ աստարեղ՝ միայն աւ միայն այդ սկզբունքներու իրագործման համար է : Եւ յիրտի ո՞ր աստարեղին մէջ մարգ աւելի դիւրութիւն եւ հակամտութիւն ունի *զիտնապէս դարգանալու*՝ որման բժշկութեան մէջ, եւ ո՞ր արեւտան կիւամոյիմ կը շնորիէ *կեանքը՝ մեծապոյն բարիքը*, եթէ ոչ բժշկութիւնը դարձեալ :

«Այս նկատումներով որոշեցի բժիշկ ըլլալ, գրագէտ բժիշկ մը հոգեբան բժիշկ մը (եթէ կ'ուզէք)» (1)

(1) Տե՛ս, Արտաշէս Բովեանեանի, *Վերջն Սեւակի Քերթուածները*, «Ղէ՛տ», Ա՝ տարի, քիւ. 5 (Ետնետար-Մարտ 1939), էջ 14-15 :

1905-ին, Մեռակ կը մեկնի Լոզան ու կը Հեռուի բժշկական դի-
տաթեան գտնութեացքներուն, մինչև 1911, երբ կ'աւարակ ուսման
ընթացքը ու կը վկայուի որպէս բժիշկ Մինչ այդ, Եւրոպայի մէջ,
ան կը ծանոթանայ Արեւմտեան գրական եւ իմացական շարժումնե-
րուն ու ստեղծագործութիւններուն: Կը մասնակցի նաև Լոզանի «Ար-
մենիտ» ուսանողական միութեան ձևնարկներուն (3) 1907-ին, Մե-
ռակ կը գրկուի Ռ. Պէրպլեանի բարոյական հոգեանաւորութենէն ու
հօր նիւթական աջակցութենէն, երկուքին մահով: Տաղնայի այդ ու-
րերուն, Մեռակ կը մտնէ գրական-ստեղծագործական աշխարհը, Պոլ-
սահայ թերթերուն մէջ բանաստեղծութիւններ ստորագրելով: Հե-
տաքրքրութեամբ կ'ընկալուին անոր տաղին բանաստեղծութիւնները,
իրեն ապահովելով յատուկ վարկ մը: 1908-ին, Օսմանեան Սահմա-
նադրութեան հռչակումով, Մեռակ արձակուրդով կ'անցնի Պոլիս:
Տիգրան Արսիարեանի, Տիգրան Չաւէնի ու Հրանդ Նազարեանի հետ
կը ձեռնարկէ «Սուրճանդակ» օրաթերթի հրատարակութեան, որ կարճ
կեանք մը կ'ունենայ: Կը վերադառնայ Լոզան: 1909-ի, Ատանայի
Ջարգերը խոր յուզում եւ մեծ ցու կը պատճառեն անոր: Այդ ժամա-
նակաշրջանին գրուած իր բանաստեղծութիւնները կը ցորացնեն այդ
վիշտն ու յուսախարսթիւնը: 1910-ին, լոյս կ'ընծայէ առաջին ու
միակ գիրքը՝ «Կարմիր գիրք» անուան տակ, որ նոյնինքն այդ ջար-
գերէն ներշնչուած, կոտորածներուն ապաւորութեան տակ գրուած՝
Երեք պղծմաներու («Ջարդի Խեկեր», «Թրքուիկն», «Մարդերգու-
րիկն») հաւաքածոյ մըն է:

1911-էն մինչև 1914, Մեռակ կ'աշխատի Լոզանի հիւանդանոց-
ներէն մէկուն մէջ, իրեն ներքին հիւանդութեանց բժիշկ: Կ'աժուտ-
անայ գերմանուհի Օր. Եսանի Արէչին հետ, Կ'ունենան երկու գա-
ւակներ: 1913-14 տարիներուն, «Ազատամարտ» օրաթերթին մէջ կը
սկսի տպուիլ անոր «Բժիշկի գիրքէն վրցուած էջեր»ու շարքը, որ
արձակ գրութիւններու, բժշկա-ստեղծագրական խորքով պատմու-
թիւններու շարք մըն է: Մտկերեսային նկարագրութիւններու սահ-
մաններէն անցին, անիկա կեանքի ու մարդ սնչտուի բարդ հոգեբա-
նութեան վերլուծման յաջող փորձ մըն է: Այս առիթով, Պոլսէն Ռ.
Չարգարեան նամակով մը կը գրէ իրեն. — «Շնորհաւարութիւններս
օլն գմալելի անկն համար, սրով կը գրէ՛ք անք բժիշկի էջերը: Զէ՛ք

(3) Տե՛ս: «Արարտ» օրաթերթ, Պէյրութ, ԽՓ. Տարի, Բն. 79 (12739),
23 փետրուար 1906, էջ 2:

կարող երեւակայել թէ որպիսի խանդավառ բնդումնւարքին գտած են անոնք բնքերցող հասարակութեան մէջ՝ թէ՛ հոս եւ թէ՛ արտասահման: Ասիկա մաթ հ'ապացուցանէ այն անտարակուսելի գրական հարտարարիւնը որով կը գրէ՛ք ձեր յօդուածները՝ Բերրաւածի մը չափ թրքաուն, երկրորդ՝ մանկավարժական այն մերտօր որով հիւանդութեանց սարսափն ու զարշանքը կը ներշնչէ՛ք, առանց խրատի ու փորձութեան եին շղթանայ՝ մերտաին, եւ երրորդ՝ ա՛յն որ, ասիստ՝ս, ա՛շխհան տատապանի կայ մեր հասարակութեան ծոցն ալ, ու ա՛շխհան հիւանդ, ա՛շխհան վերտարք:»⁽¹⁾

1914-ի կիտուն, Սեւակ կը վերադառնայ Պոլիս, իր կնոջ ու զուակներուն հետ: Բժշկութեան հետ մէկտեղ, կը մասնակցի գրական կեանքին: Բերայի բժշկական միութեան կազմակերպութեամբ գասախասութիւններ կու տայ ժողովուրդին, բժշկատեսչական հասարակութեան նախընտրած: Ծուտով կը բռնկի Առաջին Համաշխարհային պատերազմը, եւ որպէս զինուորական բժիշկ, Սեւակ կը զինուորագրուի Օսմանեան բանակին մէջ: Ապրիլ 11/24 շարագուտի գիշերը, ինքն ալ կը ձերբակալուի Պոլսահայ մասուրականութեան հետ, ու ապա կը նահատակուի Դանիէլ Վարուժանի ու այլ մասուրականներու շարքին, բաժնեկով իր ազգին սեւ հակառակորդ: Սեւակի ու Վարուժանի կողբական մահուան մասին կը կարդանք թուրք կարապանին վկայութիւնը⁽²⁾, որ հարազատորէն կը նկարագրէ շէքէներուն միջոցաւ զործազրուած ահաւոր սճիրը, մերկացնելէ ետք զանոնք ծառի մը վրայ կապած, մէկ սու մէկ տնոնց մորթելը:

Սեւակ նահատակ գրողէաներու կրտսերագոյնն էր: Վաղածամ մահը խից իրմէ իր տողանգը խորացնելու, հասունացնելու գրատեսչութիւնը, ու աչքերը փակեց վերջին խօսքը շրտած: Մա՛նասանդ՝ անկատար ձգեց իր ա՛շխհան փաշիտը՝ երպր՝ չբասարակել իր բանաստեղծութիւններն ու արձակ գործերը՝ «Սիրոյ գիրքը», «Վերջին հայերք», «Բասար», «Բմիջկին գիրքէն փրցուած էջեր» խորացիրներուն սակ:

(1) ՏԵՍ, Ռ- Չարգարեան, «Տագանդասար Հայ Բժիշկ Մը Մեր Մէջ», «Ամենուն Տարնոյցը», 1917, Ռ- Տարի, էջ 324:

(2) ՏԵՍ, Գրատապանի Մը Պատմութիւնը, «Հայկա՛ն Տարեկրքը», Ռ- Տարի, 1922, էջ 319:

ՀԱՓԱԾՈՅ

ՍԻՐՈՅ ԳԻՐԲԸ

ԱՐՅՈՒՆՔԻՆԵ ՔԵՐԹՈՒԱՆԸ

Աշտերն ի վար . աշտերն ի վա՛ր , ուր յատէա
կը սաշտրի հետքը վերջին համբայրին ,
Իջի՛ր , արցունք , գովութեանդ մէջ կրկնաւէա .
Թող սէրերս յետին բոցերը մարին :

Գգուսնէներս ծովան վրայ օրեվէա ,
Մեռած , քօշմա՛ծ խոստումներս վրայ ցրտին՝
Իջի՛ր , արցունք , գորտ բեանդ մէջ կեանաւէա ,
Իջի՛ր սառած հրազներս վրայ սրտին :

Համբայրներս քերքերս վրայ ցիրուցան ,
Անո՛նց վրայ որ «կը սիրենք քեզ քսին ,
Անո՛նց վրայ , որ ժպտեցան ու անցան -

Ին խելն Սրտին մտիւրներս վրայ սքօտաւ ,
Փլատակներս՝ մ վրայ Տեկին ու Յոյսին՝
Իջի՛ր , արցունք , գարտանճովդ անդադրում :

7 *Խորա* 1907

ՍԻՐՈՑ ԾՈՂՔԵՐԸ

Նրգը յուշքին
Սըրտիս խորէն
Ու յայ ուժգին

Ու սրտնագին
Սէրս նո՛րէն
Կը ծնի ցաւին
Խայտըններէն :

Ու կ'ուզեմ յա՛ր
Լեռնիքներուն
Վրայ Սիրսն :

Սրպէսզի ա՛ր
Շողփերն յետին
Չը կայծկրլտին : Ը :

[1997]

Հ Ո Ք Ի Ս

Հիւանդ տերեւ մը տեսայ կամաչին մէջ դաշտերուն :
Ի՞նչ ազուր էր գարունը , փափուկ հովէն օրօրուն ,
Միրուն խոտերը գաշտին , ծաղիկներն ալ բխր գոյնով ,
Կը հնգայի՞ն լոկիայն գողջ արեւին սաակ գինով :

Իսոյց գարնային : կենտուէ՞տ այդ սրտին մէջ օրօրուն ,
Հիւանդ տերեւ մը տեսայ , կամաչին մէջ դաշտերուն ,
Զորգած տերեւ մը նիւար , որ զեփուսին հրպումով ,
Մեռելամերձ կը դադար՝ մարգերուն մէջ ակնարով :

Միրստ անտու՞նի գաւով լի , ես ծոկեցայ սրգանար ,
Մասներսս մէջ առի գայն , ու իր մարմինը նիւար ,
Կուրգուրանէ՞մ , արցունեով մտնեցուցի շըրքունէքս :

Անժամանակ քարշամած գարնան տերեւ մէջ հագիս -
Յուղիկներուն մէջ կեանքին , զեփուսին տակ մայիսի ,
Ա՛յ ժրպատլու անկարող , ան կը դողա՛յ , կը մըսի՞ . . . :

Հիւանդ տերեւ մը տեսայ կամաչին մէջ դաշտերուն . . . :

1907

ԿԱՐԱՊԵՆՐԸ

Il est d'étranges soirs, où les fleurs
ont une âme. (Albert Samain).^(*)

Դիչեր է լուս : հանդարտ գիշեր ստառուան ,
Մուրք պատեր է երկինքը համարէն :
Հեռօններէն քանի մը լոյսեր սիրայն
Երեւոյ ծիւնը վար կը կարեն յուլօրէն :

Ո՛չ մէկ շուշ : Լաւ քիւնը կը քրքրայ
Անձի՛ր , անձա՛յր լայնութեան մէջ օդերուն -
Ու բացխափուող աչքերու տէս , ափին վրայ .
Քաղաքներու կը պղպղայ լոյսն հեռուն :

Բարձրը , մաքին պէրուսն մէջ , հեռակայ
ժխտաներու օտուերը լուս կը մրսփէ -
Աւելի՛ վեր , արեամարեառ աւ հսկայ ,
Այսիսններու սէզ նակտան է ստառփէ :

Ջոյգ պղծատ շօքաներու դարասոր
Օրրանին մէջ ընկողմանած եղանի՞ր ,
Լեռներու վեհ հուրիններուն պէս ազատոր
Կը Բընամայ կապոյտ հողին Լեւանի :

(*) *Տարբերակ Իրիկուններու կան*
Ուր Տարբերակը Հայր մ'անին

Գիշերն է լուս . լինը տրտում : Հեռուէն ,
Հանանշնիրս , փրփուրներս պէս աղւար ,
Քնացող ջուրին երեսին վրայ մեզտօրէն
Երկու կարտայ կը սահին լուս , մենաուր :

Իրենց մարմինը բնէնչ է , զեղեցիկ ,
Իրենց բեւերն արծաթակերտ , ձիւնագէտ -
Ու մարմարի իրենց վիզը սլացիկ՝
Երազային սանարներու սիւնին պէս :

Կը մտանուան անոնք իրար մեզմտիլն ,
Ու կտուցնին իրար կու տան ուղղակի ,
Ա՛յնպէս՝ ինչպէս ո՛չ մէկ շրքունք տակաւին
Ա՛յնքան սիրով չէ՛ մտեցած շրքունքի :

*

**

Ու ձիւնափառ իրենց բեւերն կ'առնեն վեր ,
Կը զալարեն իրենց վիզը երկնաուլաց ,
Ա՛յնպէս՝ ինչպէս երկու բագուկ անձնուէր
Այդ էա՛ն սիրով իրարու չեն զալարած :

Գիւղերուն լո՛յսը կը ցոլայ հեռուէ՛ն .
Վերը՝ շո՛ւքը ժիւրամերուն հեռակայ .
Աւելի՛ վեր Ալպեանները համօրէն .
Աւելի՛ վեր , երկինք կանգներ է վըկայ . . . :

Վա՛րը , բնացող ջուրին վրայ սրամարտը ,
Վեհ պարտի մը գիտակցութեա՛մբը լիցուած ,
Բերան բերնի , վիզը վիզին , անբարբա՛ռ ,
Կարողները կը մնան լա՛ւս քարացա՛ծ . . . :

Յուլիս , 1907

ԼԷՄԱՆ

Հրոնտ Տ. Նաղարեանին

Ի՞նչ անուշ է հանդարտիկ հովն իրիկուան ,
Մայրամուտի բաղբի՛կ շունչովը լեցան-
նրողիվները կը մբազնին , կը հեռան-
կը նրազի բռնիկիկն երգը ցնծան-
Ի՞նչ անուշ է հանդարտիկ հովն իրիկուան :

Երազներու դիւրիչ Բողին պէս անուշ ,
Ին սիրասարսի մայրած քնեբու պէս մբին՝
Երեկոյեան կ'իջնէ սուտե՛րք քնեռչչ ,
Մե՛ղմ կը հրցի լեռան , չուրին , մարմանդին-
Երազներու դիւրիչ Բողին պէս անուշ :

Բլուրէն վար , սէզ ծառերու շուրին Բով ,
Կը սուտերասի շքնուղ լինը Լէմանի ,
Չճաշխարհիկ պշրուհիի նազանճով
Ափին առ՛գը կը գգուէ , կը շիկնի ,
Բլուրէն վար , սէզ ծառերու շուրին Բով :

Ին կը լայննա՛յ լինը , շրքե՛ղ , աննրմա՛ն ,
Մինչեւ փէշը Արդեաններուն սատափէ ,
Մինչեւ Թօնի լայն դաշտերը ուր Լէման
Իր կապասակ ալեակները կը բափէ :
Ին կը լայննա՛յ լինը շրքե՛ղ , աննրմա՛ն —

Մաքրի քիչ-քիչ կը բանձրանայ սիրայի՞ :
Լինին ամէն ամիսն ամենքէն հեռանայ
Փոքրիկ լոյսեր կը պլպլան : կը փայլի
Սէզ լեռներու ձիւնէ նակատը տղուդ :
Մաքրի քիչ-քիչ կը բանձրանայ սիրայի՞ :

Հեռով ուսած կուրծքին վրայ ջութերուն
Անա կ'անցնի՞ն քերե՞ն նաւերը լուսին :
Անա դողողոջ տարփատ երգերն ալ հեռուն
Սիրատոջոր շրթունքներէ կը փրփին
Հեռով ուսած կուրծքին վրայ ջութերուն :

Լէմա՞ն , Լէմա՞ն , պատմէ՛ ինձ սէ՛րըդ լոխկ .
Անեա՞ն սէրըդ , որ էա ջութե՛րըդ կասրջա
Կ'ուռեցնէ՛ պեռակներով հանդարտիկ ,
Եւ որ սարսուռ կու տայ էա ջինջ հայելուդ .
Լէմա՞ն , Լէմա՞ն պատմէ՛ ինձ սէրըդ լրօխկ :

Անա ջութե՛րըդ կը դողան տենդահար . . . :
Ըսէ՛ , կուրծքիդ մէջէն ցըցուող գեղեցիկ
Ալպեաններուդ դու ձիւնի՞ն ես սիրահար ,
Կարօզներուդ արդեօք վիզի՞ն պացիկ . . . :
Անա ջութերըդ կը դողան տենդահար :

Խօսէ՛ Լէման , ձա՞յն տուր ջութիդ ալքերէն :
Նաւերէն քող սիրոյ երգե՛րն են կրտստ
Որ իմ սրտիս պէս էա սիրուդ ալ կը գերեն :
Ա՛հ , վէ՛րք մ'ունիս կասրջա կուրծքիդ տակ թշուա՞ռ-
Խօսէ՛ Լէման , ձա՞յն տուր ջութիդ ալքերէն :

Լէմա՞ն , Լէմա՞ն պատմէ՛ ինձ սէ՛րըդ լոխկ . . . :

1907

Ա Հ Ա Կ ԵՐ Պ Ե Ս Գ Ա Ս Ի Ա Ն Ա՛ . . .

Անա կ'երգես , Գասխանա՛ , պաշտելի՛ ,
Ու գաջնակիդ սանդղաշարն սպիտակ
'նա բք մտաներուդ կախարդական խաղին սակ՝
Հխացա մի մըմուկցնեբով կը հալի ,
Գասխանա՛ , պաշտելի՛ :

Անա կ'երգես : Չաշնդ կեանքո՛ւտ կը խաղայ ,
Կանակ-կոնակ շրք ունկներուդ կնգրվիբէն
Յարդոզ վանկերդ ամզոյն հողիս կ'օրօրեն ,
Ու ես կ'իյնամ երազներուս գիբկն սեա՛ .
Չաշնդ կեանքո՛ւտ կը խաղայ :

Գասխանա՛ , սեա՛ ստուերն իրիկուան ,
Երազներու տարտամ գոյնին պէս ազուար ,
Մութ սեմեկիդ սուտրկաներք բոլոր ,
Կ'իտէանա՛ն , կը գիեռվեա՛ն , կը հեւա՛ն ,
Անա՛ ստուերն իրիկուան :

Գաջնակիդ վրայ ճաղիկներդ կ'երսզե՛ն ,
Կը ամզանի՛ն ճաղիկներդ դէմէ՛լդ Լոյ ,
Ու սարսուռով ու համբռչրով ու խոնկիւլ
Օձուն շո՛ւնչը Բեզի՛ կու գոյ պարտէզէն .
Մտղիկներդ կ'երսզեն :

Ու դուն կ'երգես , Գասխանա՛ , պաշտելի՛ ,
Ո՛վ Էրմուշիդ , ու դուն կ'երգես մեղմօրէն .
Ու Չաշնիդ մէջ բղձանոյշներ կը պարեն ,
Նախբուսո՛ւմ , պաշտամուսնէն՝ մի գո՛ւմ լի .
Գասխանա՛ , Պաշտելի՛ :

Գասիանա՜ . . . Ան վանկե՛րբց հրբատապ ,
Ան հրբաւէ՛րը շրբնեբուդ կախարդող ,
Ան երգիդ ենա ալիբ-ալիբ վէտալէտող
Անանեա կուրծքիդ մեծ քերբուա՛ծը կոյակապ . . .
 Ան վանկե՛րց հրբատապ :

Գասիանա՜ . . . Ան Բաւ աչքե՛րբց գինով :
Ան ցնծումի արցունքնե՛րբց բիւրեղէ ,
Ան սարսուօր , որ մարմի՛նրդ կ՛ոգսոյէ
Զգայնա՛րեան անաշխարհիկ յոյզերով . . .
 Ան Բաւ աչքե՛րբց գինով :

Գասիանա՜ , Գասիանա՜ , պաշտելի՜ ,
Ա՛յլ գողքեցուր խա՛ղը ձայնիդ գիւրակամ ,
Այս վայրկեա՛նն է խորհրդամոյշ լուսրեան ,
Անք համբոյրի՜ մը մէջ հոգին կը հալի . . .
 Գասիանա՜ , պաշտելի՜ :

[1907]

ԵՆՆՐՈՒՆ ՄԱՀ

— Քերթույն բառ — «Անճշ վրտակ»
Շիւղերու տակ, նիւղերու տակ
Ո՞ր կը վազես աննըպտակ... :

«Ատրոզեր կու լան ջուրիդ վերն»
Սէզեր կու տան քեզ քիւր բարն»
Քե՞զ կը կանչեն ծագիկ, տե՛րն... :

«Լուսնակի ցոյժը ծոցդ ստած»
Գաշտերու մէջ լայնատարած
Ո՞ր կը վազես դան շտարած... :

«Նեանէդ արդէն կարն է, ա՛յ վրտակ»
Մի՛, մի՛ վազեր, ծովն անյատակ
Պիտի բազէ քեզ այեաց տակ... :

Վտակն եծծեց — «Թող անդապրամ
Վազեն ջուրերս» մի՛, մի՛ տղաւում
Արցունք կարէր անոնց սրտում :

«Թո՛ւր, որ երգեմ լուսն ա մտքիկ»
Խճջ վայր քէ մտն է Լայլ մանկիկ,
Ես սիրտեար եմ մարմանդիկ... » :

Ին մինչ քերթույր կ'երազեր՝
Լայլում, վրտակը ետագես
Երգով իր մանը կը վազեր... :

[1907]

ԳԻՆՈՎ ԱՆՐ

Եաննի Ապէլին

Գուն Հրա՛շքն ես, գուն Երա՛զն ես, գուն Սէ՛րն ես,
Տարաշխարհի շքնադ ծաղի՛կն ես ազուոր :
Միսքի՛քական խնկումներով բուճաւոր
Գուն մբսեղէն խնկրեցրնող տանարն ես,
Դուն Հրա՛շքն ես, գուն Երա՛զն ես, գուն Սէ՛րն ես :

*
**

Սեւ մագերովրդ սիրէ՛ զիս, գգուէ՛ զիս,
Անոնց խորհուրդը պատմէ ինձ առանձին,
Որովհետեւ անո՛նք հոգիս կապեցին,
Իրենց ցանցին մէջ կապտեցի՛ն իմ հոգիս :
Սեւ մագերովրդ սիրէ՛ զիս, գգուէ՛ զիս :

*
**

Թաց աչքերդ վըրա՛ս յառէ տրամապէս,
Անոնց բա՛յնը ներարկէ ինձ մեղմօրէն,
Որովհետեւ քու աչքերըդ ազուոր են,
Կորերդամո՛ւ անասունքու շա՛քին պէս,
Թաց աչքերդ վրաս յառէ՛ տրամապէս :

*
**

Տըզու մը պէս հանգչեցու՛ր զիս կուրծքիդ վըրայ ,
Հանգչեցու՛ր զիս՝ ու աշտերս կըբաղէ՛
Քու ձիւնեղէ՛ն բազուկներուդ մէջ գրկէ՛ .
Ու բող մարմինդ մարմնիս վրայ օտարօտայ
Տըզու մը պէս հանգչեցու՛ր զիս կուրծքիդ վըրայ :

*
**

Ահա շրթներդ կարօտովդ կ'այրին ,
Ու կը լայննայ արտասուքի շիբ մը ստէ՛
Իմ մթաստուեք քարթիչներուս շուքիմ ստիկ :
Անոց վրայ դուն ցօ՛ղը դիր համբոյսիմ ,
Ահա շրթներդ կարօտովդ կ'այրին :

*
**

Բազուկներդ կը գալարուի՛ն , կը դառնա՛ն ,
Տենչին կըլա՛կը նայուած էրդ կը բալէ՛ ,
Որովհետեւ էու մօ՛ւր հոգին գինով է ,
Սիրախասու՛ր գիշերներուն պէս գտրման . . .
Բազուկներդ կը գալարուին , կը դառնան :

*
**

Ժա՛մն է , աղու՛ո՛ր , երանութեան ժամն է սա . . .
Շրթներուս վրայ դիր շրթունքներդ բոցէ՛ ,
Մտոցի՛ր կեանք , աղուոր աչքե՛րդ ա՛լ գացէ՛ . . .
Ի՞նչ , կ'արտասուե՛ս , ու յուզումե՛դ կը դադա՛ս .
Ժա՛մն է , աղու՛ո՛ր , երանութեան ժամն է սա . . . :

[1907]

ՎՆԲՋԱԿՈՅՍ

Վերջապա է՝ կը բախմ՝ հովը վայրագ կը փչէ՝
հտովեր է լընակին կուգատակ սի'րտը ազոտը
Հովին շունչին մէջ ընկեալ՝ գանգակատան երգը չէ՝
նը ստրկուան կը պատմէ՝ ինն մեներդ մը սգաւո՛ր ։

Հեռուն ծառեր կան տեղ-տեղ՝ ափունքն ի վար լնակին՝
Տերևաբա'նի, հազմակո՛ծ , սնունք կանգներ են հըլու -
նու երգերնին դէպի ջուր դողդղալով կը հակին ,
կարծես հազա՛ր գնդամիւսներ ունին լընին պատմելու ։

Անդի բերեւ ծառններ՝ հովէն տարուած անդադրում՝
Յամէն կ'անցնին հուց տալով սարին , ծառին , լնակին ,
Անուն կ'անցնին հալածուող անուրջներու պէս տրտում ,
Չը հասկցուա՛ծ բաներու ազուորու բեամբն անմեկին ։

Վերջապա է՝ կը բախմ՝ հովը վայրագ կը փչէ՝
Միտարցող տմպերու սառնութեան մէջ մարմարի ,
Հարկունին վրայ լուս , արեգակին ցուէը չէ՝
նը այսօր սպ' ինչպէս միշտ՝ դողդղալով կը մարի ։

Թայց ի՞նչ տրտում վերջապա ։ Երկնէն վրայ աշունի
ն'չ արեւի բիրազնեայ շառաւիղներ բըրբըռում ,
ն'չ նրանգներ բոցավառ , ո'չ երակներ ծիրանի ,
ն'չ խոկ երիգ մ'տակիէ եզերքն ի վար ամպերուն ։

Անշրջագիծ , անարճ . սասած ծովու մը նման՝
Հորիզոնը համօրէն գորշ անհուն մ'է կապարի ,
Ուր աշնային օրերու տժգոյն արեւն անսահման
Զգալտարար կը հալի՛ , կը տարտամնա՛յ , կը մարի՛ :

Ու իրիկունն է արդէն . եսզ ու պիտ կը նեւան .
Երազներու զօյնին պէս՝ մութն իր իողը կը բափէ -
Հեռա՛ւէ հեռու , մեկնա՛նոյ տրամուրեան մէջ իրիկուան .
Ուշ մնացած քոչուսն մ'է որ զէպի սար կը շտապէ :

[1907]

ՍԻՐՈՅ ԱՂԲԻԻՐ

Անտ՝ կու գամ երջանկու թեան ակերէն :
Արիւնըս դեռ երագօրէն կը հեւայ ,
Ու արցունքն արտեւանուն Կ'այրեն :

Ազրի՛ւր , ազրի՛ւր , ինչ կը բնուան Բով տենդագին
Նրկարեցի թշուառ շրթնե՛րըս ակիդ ,
Ու ի՛նչ սիրով բնկեցի ջո՛ւրըդ անգին :

Ոհ , կ'ուզէի մընալ յաւէտ ակիդ էով ,
Նիւար Ռակատս կոթնցընել էու Բարիդ ,
Թազուիլ ջուրիդ երջանկու թեա՛ն պատանքով :

Ու կ'ուզէի հալիլ կարծ քիդ մէջ անհետ ,
Էոյժ մարմնայդ մէջ կարի՛լ մ'ըլլալ , կէ՛տ մ'ըլլալ ,
Նրզե՛լ , հեւա՛լ , Բեզի նրման , Բեզի հետ :

Ի՛նչ ճագութիւն կար մարմինիդ մէջ համակ ,
Ի՛նչ կ'ըսէին ալիքներդ վագելով ,
Ու ի՛նչ կըմայժ կար փոփութիդ մէջ ներմակ :

Շրթանքըս դե՛ռ Բեզ կը փնտռեն տենդագին ,
Ու երօտապ աշտերս վար մեզմօրէն
Նողկըզուով կը սահի ցօ՛ղը կեանքին . . . :

Անտ կու գամ երջանկու թեան ակերէն . . . :

1908

ՔՆԱՆՈՂ ԱՂՋԻԿԸ

Մնդստներու յիւրական փրփորին մէջ սպիտակ՝
Տեսայ որ ան կը մրտփէր՝ ինչպէս կարիւ մը ցօլի ,
կը քնամայ յուշօրէն , շուշանի մը շուքին տակ ,
Բիւրեղ մարմինը զինսով երազներով իր յլոյի :

Անսխալ կապին տակ աչէիքն կը հօգէի՞ն կնոպուտակ ,
Մերկ ուսերէս վար կարծես բերել արշաւ մէր դողի-
նս ալեվէտ մազերու խարտիշտգեղ Գոյին տակ
Կեղեցէք իր դեռտեսն , փոքրիկ լանջքը կաստողի : : :

Այսպէս մտքին մէջ փռուած , գիցուելի մը պէս կին ,
Չես գիտեր ի՞նչ մ'ունէր ան պաշտելի ու ստատր ,
Դեռափրիք ազգրկան իր մրտփին մէջ լոյին :

Ու իր շունչին մէջ համակ անբջանքի , համբոյքի ,
Կե՞՞՞՞՞ շի ձձուած քայրերու պտտարայ մէջը կեշտօրօր : : :
Ո՞՞՞ Բնացօղ կիրճերէն ծարօղ նեկատճը վայրի : : : :

1908

ՍԻՐՈՅ՝ ՄՐՄՈՒՆՋ

Անոնք գացի՛րն խորհուրդով ու գաղանի՛քով բեռնաւար ,
Գացի՛րն նուեքք սիրոյս իմ աչկերուս սաջեւէն ,
Քըստ կնին վեր , դէպի մո՛ւր- եզերքնէքը հեռաւոր ,
Առաջատանե՛րը գինով մայրամուտի գաղջ հովէն :

Իւ սեսայ որ , կիմաւորց դիցուելի մը պէս աղուօր ,
Իրենց ծինի անարատ սրբօրեան մէջ կամօրէն ,
Թեւեքնին վեր , անծանօ՛ր ավտնէնեքու ու խտաւօ՛ր ,
Անբշամէրս կարսպնե՛րը ստեղծան յամբօրէն . . . :

Իրիկուն է : Կը դիտեմ ես լո՛ւյժ անուռը ջուրի .
Հովը լրօիկ կը պատէ ինծի յուշէնք երջանիկ .
Իւ անպատօ՛ւմ խորհուրդով անստեղծան ջո՛ւրը կ'ուռի :

Քար ու փրփուր ասին վրայ կը կամբօւրտին իմ առջիս . . . :
Ես կը գիտեմ հեռաւոր հորիզոններն ուր լսի՛կ
Գացին նուե՛րը սիրոյս ու կարսպներն անարջիս :

Անոնք գացին խորհուրդօ՛ւյ ու գաղանի՛քով բեռնաւար . . . :

[1908]

ԷՏՐԼՎԷՅՍ

Պատիս վրբայ անթուսուկ , մունջ ,
Գամ մը մէջքիդ՝ կը մտածես ,
Կը տոգունիս , կու լաւ կարծես ,
Էտրլվէյսի ո՛վ վրտիս փունջ :

Թառամե՛ր են բերքերդ բոյոր -
Հիւժեր է ցո՛ղրդ տրամօրէն ,
Ո՞ր դժբախտ ետ՛վը սարերէն
Քեզ հոս նետեց Քայլամօլոր :

Մտղիկներուդ գոգը վայրի
Ու բերքերուդ մէջ զայտարամ ,
Լենհա՛ս , կրտա՛րաւ բարձունքներում
Հիւսնոջ կտրօ՛տն է որ կ'այրի :

Ու կ'երակե՛ս դուն անշշունջ ,
Գամ մը մէջքիդ , աւ կ'ոյրի :
Գունատ բախ՛շրդ մտիկի ,
Էտրլվէյսի ո՛վ նիւար փունջ :

[1908]

ՊԵՏԻ ԲՊԱՍԵՂՄ՝ . . .

Պարկրի վերստ զհասչ, հա՞ր, հա՞ր :

Նրե՛ք տարի : Դեռ կը սպասե՛մ ես իրեն :
Ահա տարաւամ հորիզոններն հեռաւոր ,
Ահա նամբամ որ կ'երկարի տրամօրէն .
Լսիկ նամբան որ զայն տարա՞ն մեմուար :

Ու ահա հա՛ն գիւղին վերջին տունը ցած՝
Որուն հոսին՝ հոգեւինի ծառին խով
Երկա՞ր, Երկա՞ր ես մնացի Էարացած
Ու իր մեկնի՛լը դիտեցի սրցունքով :

Երե՛ք տարի : Այս հէզ նամբուն եզրն ի վար
Երե՛ք անգամ ծընուն մարդերը դաշտին ,
Երե՛ք անգամ ձիւնի վար իլն հողմնավար
Անձայն հիւսեց անեց պատանէ՛ր ցրտին :

Յոսա՞ղ , յուսա՞ղ վերադարձի օրերուն ,
Բայց ա՞վ իրեն սիտի երբար պատմելու
Թէ երկրի մար մէկ անկիւնին մէջ հեռուն ,
Եւ կը սպասե՛մ իրեն՝ սիրոյս խմ երևու :

Երե՛ք տարի : Մուր ձայն մը կայ անդադրում ,
Իմ վիրտուր հոգւոյս մէջ չա՛ր ձայն մը կայ ,
Լացո՞ղ ձայն մը որ գիշերիս մէջ տրտում
Կ'ըսէ ինձ . « հե՛նդն ողջիկ , ան չի սիտի դայ » . . . :

Ա՛խ / կը նսնչեմք էս քողովի ճակնիդ / վի՛շտ /
Ստիպան ի գո՛ւր, ա՛յն է իմ վերը՛ն նքսեմ /
Գնա՛ պատմել Տարիներն ինքե՛ն միշտ
Պիտի սպասեմ / սիտի սօրսեմ / սպասե՛մ () :

[1908]

ԺՊԻՏ

Յանկայարոյց ու միամիտ
Բոյրի մը պէս տարտաօրէն
Հողիբա մէջ կ'իջնես նարէն,
Ո՛ր՛կ կանացի միսքիք ժըպիս :

Մուր բաժակիդ զոզը վայրի
Հագար բոյրեր կ'եռան գինով,
Դուն ի՞նչ ունիս, որ հասնումով
Խարբիչներուդ վրայ կ'այրի :

Անցադանապահ վանկերդ տէն
Սիրով, տենդով, ցաւով յըզի
Գիշերներուն՝ զաղասզողի
Փլատակնե՛րը կը սրտամեն :

Ու ամբարիշտ խունկի մը պէս
Անուրջի մը պէս տարօրէն,
Այիքնե՛րդ զիս կ'ողողեն,
Կարծես հողի՛ս լացնել ուզես . . . :

Անս գերի՛ն եմ երպումիդ .
Մեռ աչքերուդ մաքը բոյր
Ձիս կը վարէ Բայրամօլոս . . .
Ո՛ր . . . ո՛ր աշտպէս, տե՛նդ ժըպիս . . . :

[1908]

ՀԻՆ ԵՂԱՆԱԿ

ՏԻԿ Ա՝ ՔԼՊԿԿԻՆ

Այս գիշեր երգ չը հագեցունց
Հովին մէջէն՝ հեռուէն հեռու՝
Ջիւնտ տրտում նամբաներու
հար անբանէր արբնցուց :

Ես մեկուսւր ու տրտմանակ ,
Քեզ կ'ունկնդրեմ պատու հանէս
Որ արգրէի մ'ոյսր էին պէս
Կ'արձագանգես , հի'ն հղանակ :

Արուեստ շունիս , իմաստ շունիս ,
Կը կրկնուիս դուն անդադրում ,
Ու ձիւնին հետ դանդաղ , արտո՛ւմ ,
Դուն սարսուբեր կը օտտանիս :

Շնչատ մարմինդ կը դողցոջէ : : :
Վանկերուն մէջ ամզոյն , վախու ,
Ու յանկերզիդ մէջ միամիտ
Սպրեկուն խույ մտեերզը չէ : : : :

Կը կրկնէ հովն աննցատակ
Արտաօկներդ ծառին : սարին ,
Ը՛նչ կը սրտումս դուն գիշերին
Որ կու յայ մայրը հեռէիդ տակ :

Այս իրիկուն , ձիւն իրիկուն ,
Հին եղանակ մը հոգեցունց .
Մոյլ երազանքը արբեցուց
Մութ ամայի նամբաներուն :

Երգը մեռա՞ւ հեռու սնկետ .
Բայց ա՛յդ չափով , այդ յանկերգով ,
Պատուհանիս գիշերին քով ,
Հոգիս կ'աւ յայ դեռ երգիւն հեռ . . . :

[1908]

ԱՅԳ՝ ԳԻՇՆԵՐԸ

Ո՞վ մտցնել պիտի տար այդ գիշերն հիւանդատ ,
Քօր հեռոււոր կողմի մը ավերածն վրայ թաղեցի :
Անա՛ աշխարհացեւն է , կը տեսնեմ մօտքը տենդատ ,
Խովափը լերի ու ձերուկ եզրեւանին փողոցի :

Ու ո՞վ ըստ այդ կրնոջ , որ այդ պահուն , միմա՛կ , հաս ,
Իր քննեցիմ մէջ ներմակ , ձեռներն կուրծքին խաշացի ,
Հեկեկալով առջեւէս տանէր ստուերն իր կրքոտ :
Վայրա՛գօրէն մեղանուշ ու արամօրէն կանացի . . . :

Անկէ ի վեր որբա՛ն խիկո , որբա՛ն մրցիտ ու քրքիշ :
Սիրոյ , կիրքի ի՞նչ յայրսա սրասրտագնեք անպատում :
Ու բանի՛ կիմ իրենց թիւք նրաշէներո՞վը մոզիչ :

Թայց ան հո՛ն է , կուրծքիս տակ , լացոյ կի՛նք անխնայ ,
Հեկեկալով ան յանկարծ կ'անցնի մութիմ մէջ տրտմ :
Ու մութն հո՛ն է , կուրծքիս տակ , որ կը լայննա՛յ , կը լայննայ . . . :

Ո՞վ մտցնել պիտի տար ինձ այդ գիշերն հիւանդատ . . . :

[1908]

ԵՐԷԿ ՔԻՇԵՐ

Սր. Լենա Դե Կոսմիս/ն

Լսեցի՞ր դուն երէկ գիշեր քառուհանէյ .
Երբ սէրերուս գիշերամուղ գեւերուն հետ .
Ու սուգերուս հեղաներուց հետ խօլազար .
Մ'աշքի՛ն վըրայ . ձիւնի՛ն վըրայ . երբ խօլարար .
Երբ հեղնարար կը վազէի ու կու լայի .
Երէկ գիշեր , սառ մ'աշքերսուց վրայ ամայի
Հեծէր Բայիս՝ Բու երգերուդ մէջ գուարքուն՝
Լսեցի՞ր դուն . . . :

Ու դիտեցի՞ր երէկ գիշեր վարագոյրէյ .
Երբ տանջու՛ող , շի հասկցուած Բամիին հետ .
Ու խուարիմ ոգիներուն ալ հետ քոյոր .
Տառապանքիս համբաներէն Բայամուր .
Երէկ գիշեր մութ պատուէրից երբքը հըլու՛
Կը աննէի հեռուոր փո՛ս մը Բաղելու
Սրտիս զագի՞ր դիակը դե՛ս տա՛ք , տրտիւ՛սն ,
Դիտեցի՞ր դուն . . . :

Ու լացի՞ր դուն քառուհանիդ Բոյ ինքնիքն ,
Երբ տրտօրէ՛ն , ու հեղնօրէ՛ն , վաշքագօրէ՛ն .
Իշնոյ ձիւնին ու ուռոյցքին մէջ Բամիին՝
Քափառայած Բայիերս սնիրն կը Բաւէին
Օ՞ր մը նամբուս վրայ հանդիպա՛ծ ըլլալու Բեզ . . . :
Ս՛ , դուն որ մա՛ր կը ծնանիս ու քո՛յն կ'երկնես .
Երէկ գիշեր վարագոյրիդ ետին արքուն ,
Չի լացի՞ր դուն . . . :

17 Յուլիս 1908

Լօզան

ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԸ

Պատասխանը դեռ չը գրեց քղբիկիս ,
Ուր արամա բեան հապաղի մը մէջ գիճով՝
Գրբի ամբո՛ղջ իմ սէրս , ամբո՛ղջ իմ Հոգիս ,
Ու դրկեցի վարամուճո՛վ . յազումո՛վ :

Ըսի իրեն թէ սիրտս իրմո՛վ է ապի .
Ու գիշերներս իր երոզով օրօրուն ,
Թէ կարօտի վայրկեաններուս դառնալի՝
Ես կը սպասեմ՝ վերադարձի՞ օրերուն :

Ըսի իրեն թէ յաշէրբս կը քոչին ,
Կը բեւաճին իր սաշտելի դէմքին խով .
Թէ բաժանման արտո՛ւմ վայրկեանը վերջին՝
Աշէրբս դե՛ռ կը սղտորէ արցունքով :

Ըսի թէ ես զինո՛վն եմ իր հայտածէն .
Թէ կախարդոյ իր աշէրուն մէջ ծաւի՝
Ճաւէս սուգի՛լ կ'ուզէի ես արամագին ,
Շքութենէնքս իր համբոյրի՞ն ծարաւի . . . :

Ու քսի դեռ ինչ որ օւնէի օխտաւոր՝
Ստուերանոյ բանաստեղծի իմ եսգիս .
Պաշտամունքն՝ յա , արտաստե՛նքն՝ յար . . . :
— Պատասխանը դեռ չը գրեց քղբիկիս :

Կը կարծէ՛ի թէ յազումէն պիտի լա՛ր
Ու հաճակըս պիտի տանէր շքութենէն .
Կը կարծէ՛ի՝ — սյնեա՛ն գոյով ու սէր կտր
Իր երածեշտի համբոյրին մէջ տենդագին :

Թեքեւս եկզնեց իմ հասաչնե՛րբս երկչատ,
Որոնց ամբո՛ղջ հոգիս յամճնել կարծեցի .
Բառերուս վրայ յեքեւս խնդա՛ց ան պշրտս
Եր ննկամիս ժրպիտովը կանացի . . . :

Ու մտածե՛լ քէ շատ չանցաւ ւոյն օրէն
Ուր պաշտօճիս առարկայ , դեռ ան բօլս էր :
Նքր աշերը կէս մը փակած , մեղժօրէն ,
Նրչանկու բեռն բողբը երազներ կը հիւսէր :

Ու մըտածե՛լ բաժանումի իր յետին .
Աւա՛ղ , յետի՛ն համբոյշիմ վրայ սիրակէզ .
Նքր անկարող իշխելու ի՛նք իր սրտին՝
Գլուխը կուրծ էրս՝ կը եեծկլտա՛ր տրդու պէս . . . :

Ո՛վ կրնոջ սիրս , պաշտամունե՛ով , արցունքով
Ու կեզծի՛նով երաշակեքուտած սի՛րս ազուտ ,
Ուր կարկաչող սիրոյ չ՛հնա՛ղ սկիւն չո՛վ՝
Մտուցու բեռն անցո՛ւնկը կայ ահաւոր . . . :

[1908]

ԵՐՊ ԵՐՊՈՅ

Նրա՞ղ , տեսի՞լ , անգոյ ստուե՞ր մ'աննոցի ,
Ճտագայրի , վրոխորի խա՞ղ մը տարաւմ :
Քմայապաշտ ծաղի՞կ մ'արգիօ՞ք ցընարքի .
Քու մշուշտ գիծերուդ ի՞նչ անուճ սամ .
Նրա՞ղ , տեսի՞լ , անգոյ ստուե՞ր մ'աննոցի :

Քու կապոյտըդ զնիս , աղու՞ր ջուրերու
Երեւոյին անբշտնքիմ է հանգոյն .
Իւ էու կարմի՛րըդ Պէնկալեան վարդերու
Երազամսձ կարմըրու քեան պէս տժգոյն .
Գոզմ աշերուդ կապոյտն ունիս ջուրերու :

Արցունքիդ մէջ հաշկաղներ պար կը դառնան :
Այդ ի՞նչ հեշտանք ու շքքեկուդ մէջ կ'ըմպես .
Շունչըդ գինե՛զ է հովերու պէս դարնան ,
Վայերդ տարփա՞ս՝ աղբիւրներու երգին պէս :- :- :
Արցունքիդ մէջ հաշկաղներ պար կը դառնան :

Կը հմայեն զիս էու աչքերդ , կը շոյե՞ն .
Իւ յարմինէդ ծորոզ խունկը մեղու՞ր .
Աւելի էա՞ղցր է Քանանու գինիէն :- :- :
Հտգարբարեան աշս պատարա՞զն է , աղու՞ր .
Թէ՛ լս՛յձ աշերդ , որ մուր հագիս կը շոյեն :

Հրաշագո՛յ :- - Ո՞հ էու անյրիդ բիւրեղէ ,
Արունքներուդ տարաօտոզ ձիւնն հրաշէ՞կ ,
Իւ անան՞ւն ցոլքը որ քնդ կ'ոզողէ ,
Մ'որքիդ բա՛ճո՛ն զանգուրներուն խարճը չէկ :- :- :
Հրաշագո՛յ :- - Ո՞հ էու իրանդ բիւրեղէ)

Տեճչերուս վրայ պիտի հակիմ այս գիշեր
Որ բազուկեն՝ րբս չը փնտսե՛ն քեզ իմ քով .
Սիրտս ո՛ւր էր որ կուրծքէդ ոչինչ չը յիշէ՛ր
Մինչեւ առտու պիտի հալէ՛ր արցունքով . . . :
Կիրճերուս վրայ պիտի հակիմ այս գիշեր :

Ի գո՛ւր : Հագիս քաղուի՛ր կ'ուզէ յուլօրէն
Ստինքներուդ մտերմութեա՛նը մէջ կոյս .
Ու անուրից սրտը մէկ ծալքը նսրէն
Գիտեմ որ զիս պիտի տանջէ մինչեւ լոյս . . . :
Դու մէ՛ջդ հոգիս քաղուիլ կ'ուզէ յուլօրէն :

Տժգոյն աղջի՛կ հիւսիսայցի աչքերով ,
Կապերուդ վրայ ու բիրբրուդ մէջ խոնար
Այդ ի՛նչ աննստ երանութիւն , ի՛նչ զորով . . . :
Ո՛չ մէկ արգանդ քե՛զ պէս երաշխ չը ծնաւ ,
Տժգոյն աղջիկ հիւսիսայցի աչքերով :

1908

ԶՂՋՈՒՄ

Ծրէկ գիշեր հեշտանքի պատարագէ մը վերջ յոյլ -
Կը դիտէի յափրացած օրունքներու գիծը բոյլ -
Կը դիտէի սեղանիդ իրերն ամէն ցիրուցան ,
ժամեակ , սրտակ ու մեռած մագի խորճեր ալ դեղձան :

Սեմեակը ցուրտ էր ու մութ , դուրսը եռվն էր սրտմնաւոյլ
Նուիրումէս յոգնաբեկ՝ Երազանքի մը մէջ ծոյլ՝
Զգացի որ սրտօրէն ժտածումն՝ ըրս անձայն
Պահ մը ձիւնէ անլքիւիդ սղորկ ձեւէն հեռացան :

Կը խորեւէի քէ ինչ որ մեմք վնմտի Սէր կ'անուանենք ,
Մութ կիբէնրու յագեցման պարզ նախարարն չէ՞ր նեմք -
Ու զարդերէն մերկացուած կիմը անօրոց էզը չէ՞ր . . . :

Այսօր դարձեալ տեաշ բեզ ու հակեցի խմ աչքեր ,
Ա՛յնքան վսեմ էիր դուն առտուածու բեռնդ մէջ շքեղ ,
Ու ա՛յնքան վառ էի ես խորհուրդներու մէջ սրբեղ ,

Ծրէկ գիշեր համայնի պատարագէ մը վերջ յոյլ . . . :

[1908]

ԱՂՋԳԱՆ ՀՈԳԻՆԵՐ

ՆԱՄԱԿԸ

Սէսգիշեր է- ես կը գրեմ ինչ նորէն :
Չեմ գիտեր ի՞նչ միտքիմ խորհուրդ մ'է անուս
Որ պիշերին մէջ սիրոյս մութ դաշտերէն,
Չեմքր ձեռքիս՝ կը տանի գիտ սրբու պէս,
Հեռու է, հեռու, կամաններէ անհամար,
'Իէպի հո՛ն ուր անուրջիս մէջ կանացի՝
'Քու ստուերիդ բնակութեա՛նը համար
Առասպելին գրեակաները կանգնեցի . . . :

Սէսգիշեր է- ո՛չ մէկ շշուկ, ո՛չ մէկ կեանք :
Ես կը գրեմ. յոտ բեան մէջ մեռելի
'Իրիչս է որ սրտիս կու տայ արագանց .
Օ՛հ, մտերիմ, մեծամոլ ձայն սիրելի . . . :
«Ենդն սիրուի» . . . կը հծծէ ան անդադրում,
Ու պատիս չոր էտրլվայսներն ալ կարծես
«Ենդն սիրուի» . . . կը յանկերզեն ինձ արտում,
Անո՛նք գոր ինչ ենտ քաղցինք, մտցա՞ծ ես :

Մտցա՞ր նաեւ մեր Մեծ Գիշերը վրսեմ,
— Բայց ինչո՞ւ սիրտս ախտան ուժով կը արտիէ —
Վարք մտն էր, իր երգը դե՛ռ կը լսեմ,
Այսիաններուն վերը կո՛ղն էր սատափէ . . . :
Պառչումէն կ'երկարէր ձեռք մը նիտար
Որուն վրայ՝ անհուճութեմ՝ երկնային
Նրկու շրթունք կը վառէին տենդաւար . . .
Չեմքր իմս էր. շրթունքները քո՛ւկդ էին :

ԶԸ ՀԱՍԿՑՈՒԱՆՆԵՐ . . .

Չը հասկցում երգի կմախք մ'է հոգիս
Աննկրդ աշխարհ, զաշարուո՞ղ միչ մը վաշտի . . .
Գա՛նն ապստամբը չես հանչեալ իմ առդիս .
Ու աչհերուց ե՛րգը կ'երգես ինձ բարի :

Ու երբ զուտ'ըք ամէն բանի կը ժողտիս,
Ես կը փակեմ կապն աչհերուս որ կ'աշխի՛
Թափառելո՛ւ համար մութիմ մէջ սրտիս .
Ուր երկիւզած արհաւիրքն է հարաշրի :

Գա՛նն յաչհերուս հո՛ն սանդուխներն անկո՛խ . կո՛չս .
Հա՛ն ցաւերուս լինը որ մո՛ւր կը օտարօ՞յ .
Հո՛ն դիտապատու եկզ հաշտացնե՛րը սիրու՞ս՝

Կըբանիքի կամարմենբաւ ներժեա ցա՞ծ .
Հո՛ն . . . Գե՛տ ինչե՛ր . . . Չուարք ա՛ղջիկ , սրանց յիրտ
Թէ գիտնաշիր՝ պիտի յաշի՛ր անկատկած . . . :

[1908]

ՅԲՆԷ՛Պ, ՋՈ՛ՒԹ

Ո՛վ պիտի երգէ, Կուսնիստ ոսնակ
Կեանքիդ միամիտ սազը, մասա՛դ ջուր,
Որ լո՛ւյժ գայլաչլի մը պէս շարունակ
Կը վրժիբիս, կ'երբայ դաշտերուն մէջ ուր
Գարնի՛ք դարերով ե՛րգդ է գոհաւնակ :

Ո՛վ պիտի սրամէ վազներդ մշտուր
Վայրի վարդերու երազանքն ի վար,
Ո՛վ պիտի ցոյց տայ փրփուրներուդ խոր
Հեւ ի հեւ կեանքիդ սէրերն հագե՛վար,
Տարփոս սէրերու շոյանքն ալ բուր :

Լառ անբշտնէի սրտուն ցոյցաչլին ,
Ո՛վ պիտի սրամէ խիններուդ լեզուն ,
Ու հե՛րարունակ սէրն ուսննիմ
Երբ մութ գիշերով իրեն ազագուն
Ոտները փախչող հոգւոյդ կը հայլին :

Միամե՛տ վրասկ, դարերէ ի գար
Դուն մամոսս նամբէդ կ'երբայ անմուր,
Ու երբ կը մեռնին շարքդ անմխրար՝
Դարնայնի գոյն-գոյն ծաղիկներդ բուր ,
Երկու Բարի մէջ կ'երգե՛ս անդադար :

Երնէ՛կ Էեզ, վաս՛կ, մեռնիդ շունիս դուն -
Արցունքէ՛ ժարմինդ կը վարես անվերջ,
Գիշերներու մէջ միայնա՛կ արթուն ,
Անսկի՛րքն . անվե՛րջ, վախ փախիդ մէջ
Կ'երգես / երնէ՛կ ջուր , վախնան շունիս դուն . . . :

Ու երբ աչս ասդերն մբոսոյ նիւար
Ձեռնէն օր մը լո՛կ պատ մը հող ասլրի .
Ուրիշ քերթոյ մ'ալ՝ ինձի շտի շիմար՝
Պիտի գոյ հարկաւ երգերոյ վալլի .
Յանգի՜ շտի տակ աննելոյ համար :

Կի՞նչ յաւերժօրէն կեանքո՞ւտ . գոտարբօ՛ւն ,
Պիտի կարկաշէ՛ քա չուրդ մշտուշարժ՝
Հեզնելոյ արուեստն ու կեանքը մարդուն . . . :
Ո՛վ անմահութեան ատուե՛ր գեանաճարչ .
Վասո՛կ . կրնէ՛կ քեզ , մեռնիլ շունիս դուն :

1908

ՀԱՄԲՈՅՐԸ

«Հողի՛ն, գունն : հո՛ն . . .» հեկեկոց ձայնը լսվե՞ն :
Գիշերն ուշ էր : գաղջ գիշեր էր Ապրիլի .
Իր գրկին մէջ բռնակն սոսմ սխրալի՛
Թուփերն ի վար ջուրը կ'երբար հեռալէն :

«Հողի՛ն, գունն, հո՛ն . . .» : Ու տեսայ որ ոչ կետո՛ւ ,
Գետտիին մօտ , յանկարծարա՛փ , ո՛ր ժգնովին ,
Հովերու պէս որոնք իրա՛ր կը ձուլուին ,
Երկու ստուեր կը նետուէին իրարու . . . :

Տարօրինակ ի՞նչ ունէր օդն այդ գիշեր
Որ գեռ կարճէիս տակ կետէն ունիմ սարսուռի ,
Ու բիրերուս մէջ խոնաւ կէ՛տ մը կ'ուտի . . .
Ես այդ գիշերն ստանց յոյզի շեմ յիշեր :

Ու կը տեսնեմ , ուշ էիս առջին կն , տես՛
Իրար ձուլուած , անհակառի՛տ , տենդագի՛րն ,
Բերան բերնի , հուժկու բազու՛կը մէջէինն ,
Ու մտգերու ձուլը որ լա՛յն կը դողայ . . . :

Օ՛ր , երջանիկ տարիք ու մարդ կրնայ գէր
Տա՛մ համբոյճի մը անհունին մէջ մտնալ
Դոյսը թի՛սնն ալ , ախպե՛րքն ալ , ինքզի՛նքն ալ ,
Ու աշխարհէին ժպալիլ անփո՛շր ու անցէտ :

Օ՛ր մը սիրոյ ծաղիկները կը դեղնին ,
— Ե՛րբ անբաժան եղան փուշկը վարդէն ,—
Պէ՛տէ է տմնիլ , ցարը բնայի՛լ - ու արդէն
Քիչ յետոյ ժա՛մն է խորհելու սեւ հողին . . . :

« Զագի՞ւ, գո՞ւն, հա՞ւ . . . » Երկա՞ր, երկա՞ր Բարսեղ
Այդ պիտի՞ն մէջ, բերան բերնի, անձնուէ՞ր :
Երեւոյ շունչերն կարծես իրա՞ր յանձնուէր,
Ա՛յն էան սէր կար աշոյ սրտտու՛մին մէջ անձույն :

Ու ես չբռնի՜, ու ես անշարժ . երկիւղա՞ծ .
Կը նայէ՞ի իրեւոյ երկա՞ր, ու վաղուա՞ն
Կը խորե՞ի, յաջո՞րդ վաղուան, ու մահուա՞ն . . .
Որ պղտցի որ էս բի՛նրս գողաց :

[1908]

ՏՐՏՈՂԻՄ՝ ՈԳԻՒ՝ . . .

(Սիրերգ)

Թագաւորանոյ նամբուս վրտոյ քերքնդի .
Տրտու՛ւմ նզի , սնա դարձեալ զրտայ քեզ .
Հս՛ն ուր քեզի օր մը մինա՛կ ես յողի ,
Քարին վրայ , աղբիւրին մօտ , կը յիշե՛ս :

Մեք հրածեղտի օրէն ի վեր դուն աշտակ՛ս
Հեռուն յտուս մուր աշխերդ սեւածիր՝
Սպասեցիր նամբուս վրայ սրամազէս ,
Ու արցունքիդ լոխկ ե՛րգը միշտ լացիր :

Ես հեռացա՛յ տարտմին մէջ խօլտբար ,
Իմ երագիս նամբաներէն սնկազրում ,
Գիշերներու հովին նման խօլտբար ,
Վերջալոյսի՛ր քոչուններուն տէս սրտում :

Ու վազեցի — անուրջներու ախտաւոր —
Թաւշին վրայ կեանքի ծիծղուն մարմանդին .
Ու վերքերու ծաղիկները ախտաւոր
Տարի մինչեւ հորիզոնները մուրին :

Ես խոշոցայ նսիրումէ՛ս սնկախոր՝
Հս՛ն ուր նիւտ հաւազայր մը կայ լոյսի .
Հս՛ն ուր սիրոյ վրտիտ երգ մը կը դագար .
Հս՛ն ուր զօղոջ ծխածան մը կար յոյսի . . . :

Ու քեւորեկ տես Վեզի կը դառնամ
Երջանկու քեան համբաներէն յետագարձ .
Տրտտ'ում Ոզի . հոգույս միակ բարեկամ ,
/Կուն իրական . դուն նշմարի'ա . դուն անդա'րձ :

Ձեռքերու մէջ դիր ձեռքերդ մտնարոյր .
Ու հոգեղէն շրջաններդ շրջանէիս ,
Երաներու մէջ՝ էու շունչդ արժանարոյր .
Արցունքներուդ բիւրեղին մէջ՝ իմ հոգիս . . . :

Տրտտ'ում Ոզի . բերդ քեիս գալստտ'ուն .
Համբոյրի մը անհունին մէջ արգաւէտ ,
Միք զուերուն . արցունքներուն . վերքերուն
Պատարագը պիտի տանենք Վեզի կես . . . :

1908

ՄԱՀԱԶԳԱՅՈՒՄ

Այսպէ՛ս, այսպէ՛ս... Անուշ, անուշ սիրական
Մ'օտեցուր մանրը մառնորդ մանկական
Տաք կողերո՛ւս, տաք կողերո՛ւս դժօխքին,
Զգո՛ւ՛յ՛, զգո՛ւ՛յ՛, ա՛րխ չըլլայ որ բարբոխին:

Կարծիքն իսկէ փոքրիկ գլուխդ յազրական,
Լսէ՛, դեռ հոն հանդիմներ, ոգրեր կա՞ն,
Լսէ՛, անուշդ իմ սիրական: Ո՛հ, անգին
Արբանձ մէ՛ այս որ կը խնկէ իմ եղին:

Մեռնի՛ւ, մեռնի՛ւ... Անմահանալ մահուան մէջ...
Մեռնի՛ւ... Գրկիդ գոգն, ա՛յսպէս մեր սէրն անշէջ՝
Անհունին մէջ ծառայքնի տիրական...:

Մեռնի՛ւ... Կո՛ւ յա՛ս... Կը խորէ՛լ սիրակա՛ն,
Խեւերուդ մէջ քարանալու համոյքին,
Քո՛ւյր, մահամո՛ւյ՛ քոյր, մահազօր, մահազին...:

Լոգոն, 14 Դեկտ. 1908

ՋԻՆՆԻՆ

Սրտէս ջահեր վառեցի
Խաւարն եկաւ խափանեց ,
Սրտէս վարդեր ծլցուցի
Ձիւնը եկաւ սրտամեկ . . . :

Հարստ հագույն մէջ տղա՝
Անճա՛հ ըլլալ կարծեցի ,
Պարման երկնին տակ աղա՛հ
Ին սիրեցի՛ր ու լացի՛ր . . . :

Երգը մեռաւ շքեմերուց .
Միայն մա՛հ կայ , կազկանձի՛րն -
Ներէ՛ ծաղկող ծիլերուս ,
Ճերմակ ոչինչ , ներմա՛հ Ձիւն . . . :

Ներէ՛ սրտիս իմ անտի ,
Անուրջներո՛ւս վազանցիկ .
Ճերմա՛հ Աստուած , ներմա՛հ Մա՛տե ,
Ձի գո՛ւ ես լսի գեղեցիկ . . . :

Սը մեանին սէր ու մայր .
Ձի գո՛ւ ես լսի իրական .
Կանճը քրքի՛ջ մէ՛կ հասցիտ ,
Ու գո՛ւ ես լսի տիրական . . . :

Հառատացի՜ վարդերուն ,
Համբոյրներս՜ն կանացի .
Սիրոյ Հի՛ն եի՛ն դարերուն
Աստուածն ըլլալ կարծեցի . . . :

Կարծեցի գաղջ հո՛վն ըլլալ ,
Հովի՛ւն ըլլալ սիրերգակ ,
Աստղերուն բոցը զողնալ ,
Ըլլալ անմահ արեգակ . . . :

Բայց աս՛ն լեզուովդ ինձ կ'ըսես
Թէ արեւներ կը ստաչին . . .
Աստ մարդուն սիրոց վէս
Խառնարոչին կէս մ'է շնչին . . . :

Համբոյրը զէ՛ջ , սէրն անշէ՛ջ ,
Պէտք է մտնալ սմէ՛նն ալ .
Փակել աչերս Մահուանդ մէջ
Անհունիդ մէջ անհունա՛լ . . . :

1909

ԿՂՅՐԻ

Տղայ էի : Սիլեմբրիոյ ժայռերէն
Մո՛ւր հրնուսնէով օր մը տեսայ թէ ինչպէ՛ս
Մեղմ գիշերով , հանդարտօրէ՛ն , ծուլօրէ՛ն ,
Նա մը հսկայ կրնար այրիլ շիւղի պէս :

Այն ատեն դեռ չէի գիտեր , թէ ինչպէ՛ս
Ներսն մը բոց է տուեր Մեծ-Քաղաքին ,
Պատշգամին վրայ հուրին ի համդէս՝
Տաւգին բրբիտ տալու համար խողքսագին :

Զէի գիտեր , բայց հոն , բոցէն ապստով ,
Նրկա՛ր , երկա՛ր կը նայէի ժայռն ի վար
Ու անսահման , անամոյ ցայգին մէջ աննով ,
Կ՛ունկրնդրէի նարնատիւններն հոգեվար :

Բոցն էր հանդարտ , ու հոյակապ , ու շատով ,
Ան կը լարէր քիչ-քիչ պարան պարանի ,
Սեւ շառագոյն կրէշի մը պէս հրաստով
Որ հարձածն իր վերջին տալու վարանի :

Գաւաղիք ծով մ'էր , անալի՛մ , տեսար ,
Արիւնի գոյն ներկած էր ջո՛ւրը գինով ,
Այն իրիկուն չէր շառաչեր միմչեւ որ
Նոր կայմ մընալ յիշնար կարմիր հոդիկնով :

Սրբ ա՛յ երաշէկ կոյտ մը մնաց բոլորէն,
Տեսայ թէ ինչպէս նաւաւորը յետին
Նստակի մը մէջ նեկալս՛վ , մտօրէ՛ն ,
Կը հեռանար վիզը ծռած , աչքն յետին :

Տգայ էի : Բայց դեռ կիսա քանի որ
Արիսն կ'երբայ իմ ծեր սրտիս մէջ վայրի :
Ո՛ր կը սրտէ աչքերս մտքն ահաւոր
Կը տեսնեմ նար սր կ'այրի , որ կ'այրի . . . :

Ո՛ր այս տեղում կը հասկնամ լնդ , կեանք-նաւ ,
Դուն որ անծայն ազագակի պէս զո՛ւժկան ,
Անյուստ թիւն , անդունդներս վրայ խոնար
Լսիմ կ'այրիս , եղեմակամ , հեզմակամ . . . :

Ո՛ր ինձ այսպէս կը բուրի թէ Սէրն է այն
Որ կը մեկնի նաւաւորին պէս յետին ,
— Սէր մը եթէ վարէր դեկըզ լո՛ւկեայն —
Ան ալ կ'երբայ , վիզը ծռած , աչքն յետին :

Ո՛ր դուն կ'այրիս , եղեմակա՛ն , հեզմակա՛ն . . . :

1999

ԱՍՏՂԻ ՄԸ

Ամէն իրիկուն ազնուն կրք շքեաց ,
Արեան մէջ կարծես՝ կը սուգի դանդա՞ղ ,
Ու ստուերի մէջ սարեր կը հեւան ,
Ես Քե՛զ կը նայիմ , ո՞վ Աստղ իրիկուան :

Չեմ գիտեր , ո՞վ Աստղ , ամուսնոյ գտել ,
Դեռ ինձի ոչի՛նչ չեմ պատահած Քեմէ ,
Գիտեմ միայն որ մահուկ հասակէս ,
Ո՞վ Աստղ իրիկուան , ես կը նայիմ Քեզ :

Մահուկ հասակէս նոյն կէտն ես դողցոջ ,
Անհունին մէջ նոյն ժպտոյ բողբոջ :
Ի՛նչ փոյր , բէ անցին դեռ թիւր աստղեր կան ,
Ես Քե՛զ կը նայիմ , ո՞վ Աստղ իրիկուան :

Անոնք շատ բարձր են , անհաս , յառակնուս ,
Գուն վարն ես , մերին երիզանին մտտ :
Մի՛նակը՛դ սժգո՞ւյն , սժգո՞ւյն , ոսկեզէս ,
Ո՞վ Աստղ իրիկուան , ես կը նայիմ Քեզ :

Դան կտա ու չկտա — խարկանէր յոյսին -
Դան յոյսն ես հեռուի , յոյսը անյոյսին - -
Ու կրք արցունքուս թիբերս կը հեւան ,
Ես Քեզ կը նայիմ , ո՞վ Աստղ իրիկուան :

Կեանքը կրգ մէ՛ջ Քեզ . - Ու ի՞նչ կեանք Աստուծո՞՞ծ ,
Մի՛շտ յոյսին յառած ու մի՛շտ ալ խարուած ,
— Ի՛նք է սիրտս , բայց աչքերս սիրտիկդ ,
Ո՞վ Աստղ իրիկուան , դեռ կը նայի՛նք Քեզ . . . :

Օգոստոս . 20/Սեպտեմբեր . 3 , 1909

ՍԷՐՈ՛Վ, ՍԷՐՈ՛Վ . . .

Սէրո՛վ, սէրո՛վ խոցեցիր զիս ,
Սիրաքս սէրո՛վ խոցեցիր .
Սիրաքս ջահիլ , վարդի՛ր պէս բաց ,
Դագադի՛ր պէս զոցեցիր . . . :

Դուն բողբոս բեամբ խոցեցիր զիս
Սիրաքս սէրո՛վ լափեցիր ,
Սիրաքս ջահիլ , վարդի՛ր պէս բաց ,
Մէկ համբոյրով խոցեցիր . . . :

Երգո՛վ, վերքո՛վ օրրեցիր զիս ,
Սրտիս առատա՛սի ցամեցիր ,
Ջահիլ սրտիս վարդերը բաց
Հովին ստիր ցամուցիր . . . :

Երանու բեա՛մբ լացուցիր զիս ,
Սրտիս դրախտներ ցոցուցիր ,
Սիրաքս ջահիլ , վարդի պէս բաց ,
Ջահի՛ր մը պէս լուսցուցիր . . . :

Ըսէ՛, միբէ՛ կրնայ ըլլալ
Որ մեռնի սէրն անձանձիր .
Սիրաքս ջահիլ չի՛ կրնար լալ ,
Սիրտս կրակէն ցամեցիր . . . :

Արգիլեցիր մուսէն ինձ հոգույ :
Սրտիդ փեղկն ինձ գոցեցիր :
Լուին՝ անգութք , լա՛ղն՝ աննզտան ,
Շուարիք եմ մտացի՛ր . . . :

Ա՛յ , ի՛նչ ընեմ ես աշս կեանքով ,
Սրտէս վարդեր փետացիր ,
Ու կր խլեմ ես ի՛մ ձեռքով
Կոկոններն օր ձգեցիր . . . :

Ա՛լ փակիր եմ հոգիս անլաց
Եմ խոտարիս մէջ անձի՛ր ,
Բայց անուրջիս դռներն եմ բաց
Մի՛ն անգամ եկ ու անցիր . . . :

Սէրս՛ով , սէրս՛ով խոցեցիր գիս -
Սիրտըս սէրս՛ով խոցեցիր ,
Սիրտըս ջանի՛ւ , վարդի սէս բաց -
Գազադի սէս գոցեցիր . . . :

[1910]

Եթէ ԳԻՏՆԱՅԻՐ . . .

Երէ գիտնայիր, ս'վ անձանք թոյր,
Թէ որքա՞ն ասե՞ն է կը փնտհմ կո՞չք,
Ճանրուս փայ սախոյ հեաքը սիրայրո՞չք .
— Երէ՞ գիտնայիր . . . :

Անձանք մ'ես ինձ, անձանք մ'եմ էեզ,
Բայց տարիներով էեզ համար վէրէես
Հաներ եմ բանի՞ երգեր սիրակէզ,
— Երէ՞ գիտնայիր . . . :

Գու գես ա՞յնքան փոքր ես, ժպտո՞ւն աչնքան,
Բայց բու միամիտ շունչիդ մանկական
Ի՞նչ գծոխային բոցեր ինձ կու գան,
— Երէ՞ գիտնայիր . . . :

Ան ես մո՞ր էմ, — մահուան մո՞տ արդէն, —
Ի՞նչեկ հանչցայ որ մարդէլը մո՞րդ են,
Ե՞նչ ցաւեր անցան կեանքիս անդունդէն,
— Երէ՞ գիտնայիր . . . :

Մակայն կը ժպտի՞ս ինձ, ա կ'անցնի՞ս դուն .
Ի երբ աս տպրելո՞ւ . . . : Խե՞ղն, կեանքը մարդուն
Գերեզմանի մէջ հեկում մ'է արքուն,
— Երէ՞ գիտնայիր . . . :

Բայց ո՞վ սպասը է՝ թիչ մ'անմահ է այն... :
— «Ի՞նչ բու է այսպէս» կ'ըսես լռելեայն... :
— Վարդերը կ'ապրին սառած՝ մը միայն...
— Երէ գիտնայիր... :

Աչեքերդ խնուս , շրքներդ մառու են... :
Բայց համբոյրներուն մի՛ հաւատար , ոտ՛ւտ են... :
Լո՛կ ցաւած սրտի սէրերը գո՛ւտ են ,
— Երէ՞ գիտնայիր... :

Գու չես հասկընար ինձ , ինչո՞ւ գրել... :
Բայց թէ նայէիր սրտիս վրայ մեռել
Պիտի սիրէի՞ր զիս . էի՞չ մը սիրել
— Երէ գիտնայիր... :

Էրֆուրտ , 1910 , Գաղանկ

ԱՌԱՋԻՆՆ ԲԵՂԻՔԸ

ՉԻՓՔՎ-Մարտիկ

Առաջին գլշերն, Արարիչ Ոգին՝
Մարդկութեան ծընող առաջին գոյգին
Էստ՝ «Մուզե՞՞ք որ շահեր անկամար
«Վաստի՛մ ձեր համդէսն ընելու համար» :

Ու սիրահրուէր աչերու երջան
Երկնքին հո՞յլ-հո՞յլ աստղերը ծընան :

«Մուզե՞՞ք որ երգեր, հեծեծներ տրտում
«Ալիքներ ձայնի, հեռեր անպատում,
«Խորհրդաներ ընդհատ, սարէն, ծործորէն,
«Իրենց բաւանն սէ՛րը ձեր մէջ ծարեն :

Ու միջոցին մէջ բրբռումի, ձայնի,
Մեղմիմ պատարագ մըն էր գարնայնի :

«Մուզե՞՞ք որ, հծծեց Ոգին, գլշելուսան
«Մէջ, օյին մըին ալքերը հեռան .
«Ու աննիւր . անդոյ շունչեր հիսփոէն
«Ձեր բառ սրածրուն սիրերգը կիսակն .»

Մո՛ւր , անծալլածի՛ր գաշտին վրայ բարբ
Շնչեց գլշերին սիւ՛րը մեղմորոգ :

Ու դիւրի՛շ , կախա՛րդ խաղ մ'էր ամէն դիւ ,
Վըտակը ետխա՛ր մ'ունէր արծաթիւ ,
Մղրիբն օրօրո՛ւն շիւղի մը վըրամ
Հի՛ն կըզ մը կաւ լար , կ'այրէ՛ր փոստօսան :

Ու աչս մոզարեան ծո՛ցը ցայգային
Բի՛ւր քղճունոյշներ կարծես սրար գային :

Կանկի , աղօր էի , բոյրի աչս ստեղծ
Դարման տուաչին ցայցն իր Սէ՛րն անհուն
Նար օրէ՛նքի մը կրճան ահագին
Լս՛ւս կը մանշէր անարեկ գոյգին :

Ինքզինքնին միմա՛կ զգացին , տխո՛ւր -
Դազաններ ցոյզ-գոյզ բաշուեր էին լս՛ւս :

Ու մարդն առաջի՛ն , սրդա սէս դոզդո՛ջ ,
Մտանցա՛ւ սիրով առաջի՛ն կընոջ . . . :
Այն առնն Աստուած զինք միմա՛կ գրաց
Իր Անհուններուն մէջ լացաւ շանկարձ . . . :

— Աստուծ իրենց վրայ ինկած ցօզն խնու
Այդ սրցանէն էր շա՛ր . Ի՛նչ էն անկէ ծընու . . . :

Լողան , [1910]

ՍԻՐՈՅ ԵՒ ԽԱՀՈՒԱՆ ԵՐԳԸ

Իմ կեանքն քոյ աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ ,
Եղբրակում ու միամիտ . սե՛ւ . ողբերգ .
Իմ սիրտն քոյ անհունին մէջ վերջ մ'ըլլայ ,
Հոգայտան ու տիրօրէն Բողոքս վե՛րջ ,
Իմ կեանքն քոյ աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ . . . :

Ես կը սիրեմ իմ տրամու թիւն գիւրական ,
Իմ տրամու թիւն Աստուածներու ցաւին պէս ,
Քո՛յը , սրտիս մէջ ի՛նչ խաւարներ , վիճիւ կան ,
Զոր նայուած ճովդ կ'ոսկեզօծես ու կ'օրհնես .
Ես կը սիրեմ իմ տրամու թիւն գիւրական . . . :

Եկո՛ւր ինձի . լուսնակին պէս գեղեցիկ .
Եկո՛ւր ինձի . լո՛յս ու ցնձում հեւտլով
Քու արծաթի շողերուդ մէջ սլացիկ
Լուսաւորէ՛ աւերակներս լալո՛վ .
Ես Խանն եմ . ե՛կ ինձ կեանքին պէս գեղեցիկ . . . :

Իմ կեանքն քոյ ստուին երգին պէս ըլլայ .
Ու երգս անուանդ կրկնումն ըլլայ քոյ յսե՛րժ .
Իմ կեանքն քոյ մո՛ւր քրվեժին պէս ըլլայ ,
Ու դէպի Էնդ անկում մ'ըլլայ գանա՛վեժ .
Իմ կեանքն քոյ սուսի երգին պէս ըլլայ . . . :

Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիճի՛ պէս ,
Ու ք խաւարներ կը վարօրկին մոլեղի՛ն .
Երկու աչերդ՝ աստուածներու սկիծի՛ն պէս ,
Տո՛ւր ինձ անոնց մէջ սրբացնել իմ հողին .
Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիճի՛ պէս . . . :

Անր՝ը ինձի, Վեզ կ'ըզօայ շունչրս անգոր - - :
Անր՝ը, ես մօ՛ր բաներ պիտի Վեզ բռնեմ
Սիրոյ պէս Բողոքք ու Մահուան պէս Երգոր -
Կերեզմանիս լացող սիւ Քին պէս նրանեմ
Անր՝ը ինձի, Վեզ կ'ըզօայ շունչրս անգոր -

Իմ կեանքրս բոզ կորած նաւուն պէս ըլլայ,
Շունչդ ու սեղնէ՛ ձեր առագաստրս անա՛հ -
Մի՛, մի՛ լսեր յագնած հոգիս ոչ կու լայ,
Տա՛ր գիս Սիրոյ կողմերէն դէպի Մա՛հ -
Իմ կեանքրս բոզ կորած նաւուն պէս ըլլայ - - - :

Շամբերի, 20 Օգոստոս 1910

ՎԵՐՋԻՆ ԿՈՉԸ

Արքեմնի 'Իշխոս կրեցաւ խնձի,
Վա՛ր՝ քաշեց դէմքէս՝ քիւերս պղնձի .
«Գ'արաստուե՛ս, Ասպետ» : Ո՛չ, հեծկլտացի :

Ինչո՞ւ եկեր ես նորէն խոռվել զիս .
Ղըկեր եմ արդէն զիմուորներն Յոյսիս .
— «Իխտե՛ս ուր», ըսաւ : Ո՛չ, հեծկլտացի :

Մտքացի՞ն, նետերն արձակելով վէս
Արեւո՞ւն պէ՛մ, ո՛րն ամիժելու պէս .
«Կը դասնա՞ն» ըսաւ : — Ո՛չ, հեծկլտացի :

Անա միմակս եմ, անգէ՛ն, յուսահա՛ւս .
Ու անա դէմս ես, ո՛րչ է արդէն, վա՛ւս .
«Սիրէ՛ զիս» ըսաւ : Ո՛չ, հեծկլտացի . . . :

1911

ԻՆՁՈՒՆ

Ինչո՞ւ , ինչո՞ւ զիս սիրեցիր ,
Փոքրիկ ազգիկ , քեզի մե՞ղք էր ,
Փոքրիկ ծոցիդ բիրե՞րս պէտք էր ,
Դուն ծե՛ր արծիւ մը բանտեցիր . . . :

Կապոյտ աչուիդ երբոր բացիր ,
Կապո՞յտ ազգիկ՝ պլպուլն երգէ՞ր .
Քե՛զ ալ սիրոյ մըմտնջ պէտք էր ,
Դուն գլուժկան մտո՛ւնչս ընտրեցիր . . . :

Ըս կ'երբամ մի՞շտ , անծայրածի՞ր ,
Դամբաններ են սա՛խս հետե՛ր .
Քեզ սիրոյ մեղձ սի՛ւք մը պէտք էր ,
Դուն փոքրիկի՞ն կուրծքդ բացիր . . . :

Կայրի՞ն աչերդ սնուծիր ,
Պիտի մեռնիս , այդպէս մ'երգե՛ր .
Քեզի փոքրիկ սէր մը պէտք էր ,
Դուն Ե՛ր-Աստուածը սիրեցիր . . . :

[1911]

ՍԻՐՈՅ ԵՐԸԱԿ

Հծծեց — շնորհուն ունի հոգիս
Ազբիւրներու զէջ, կարկաչո՞ւմ
Արցունքներու մէջ պազպաշուն
Ձովացնէի եիւանդ հոգիս . . . :

Շնորհ, ծարա՛ւն ունի հոգիս
Արշալոյսի գա՞ղջ ծովերուն,
Ին՞Վ-ծա՞Վ սիրոյ գա՞ղջ հովերուն,
Տայի քերթերն աստապանէիս . . . :

Իր նամբուն վրայ ծլած հագա՞ր
Կո՞չս ծաղիկնե՛րը կ'ըսէին .
«Ա՛րփ մեր նեկտարը կուսային . . .» —
Կ'անցնէր պարմանն ու կը հագա՞ր . . . :

Իտրուեք է՛ր : Շուրքներն անտե
Հպան ծծել նեկտարն ակէն . . . :
Տեսէ՛՛ք, Սիրոյ սուրբ բաժակէն
Պարմանն եիւանդ կ'ըմպէ իր Մահ . . . :

[1911]

Եկմո՛ր

Եկո՛ւր, եկո՛ւր համբաներէն անուրջիս,
Արտիս շահերն աչքեցի քեզ ի հանդէ՛ս -
Վերջի՛ն անցորդ տառապանքի կամարջիս,
Երգի մը պէս, Էրոջ մը պէս՝ մօր մը պէս
Եկո՛ւր, եկո՛ւր, համբաներէն անուրջիս . . . :

Եկո՛ւր, ես Բո՛ւկղ եմ, քեզ արեա՛յն ու գերի՛ -
Ի՛նչ մեղապարտ անօրը սո՛ւրբ համբոյճիդ .
Հե՛հա ազօր-քի՛ պէս դէմքիդ շուրջ դեզերի՛,
Պաշտամունքիդ ես խնկանօ՛ր սիամիտ .
Եկո՛ւր, ես Բո՛ւկղ եմ, քեզ արեա՛յն ու գերի՛ . . . :

Քա՛ տանարիդ ես Բուրմ-երգիչն եմ դողող :
Ի՛նչ դուն մարմի՛նն ես անմարմին երգերուս ,
Խենթեցընող յաւերժահա՛րար բողբոջ ,
Յօ՛ղ՝ մահացնող սրտի հազա՛ր վէրերուս .
Սուրբ տանարիդ ես Բուրմ-երգիչն եմ դողող . . . :

Քե՛ւ անունովդ պատանքեցի ձե՛ր եղիս .
Քե՛զ երգելէն արիւնեցուն, խենթեցուն
Սօրը վէրերն իմ բարանակ սրինգիս ,
Արտիդ համբուն վրայ մերկ ոտներս աչքեցուն -
Քեւ անունովդ պատանքեցի ձե՛ր եղիս . . . :

Բա՛ց ինձ կարմի՛ր շրթներդ . կարմի՛ր վէրքի պէս .
Բա՛ց ինձ քե՛նքդ , յաւերժակօ՛ն բանտ անո՛ւշ -
Բա՛ց ինձ հոգւոյդ հրօշակներուն մատն անուն
Ի՛նչ տո՛ւր ինձ հոն անկանալ լո՛ւս , անյո՛ւշ .
Բա՛ց ինձ կարմիր շրթներդ , լա՛յն վէրքի պէս . . . :

Անա՛ր ընդհանր շուշաններովս քեզ կու գամ .
Անա՛ր ուսեր՛դ տակ փառքիս խեղճ սարդենիմ .
Անա՛ր սրտիս խոսքս դաշտն ուր մի՛ անգամ
Ձք ձագկեցաւ սիրոյ նիւա՛ր վարդենիմ ,
Անա՛ր իմ սնու շուշաններովս քեզ կու գամ . . . :

Եկա՛ւր , եկա՛ւր , եկա՛ւր սիրենք կարօզին .
Ո՛վ չի սիրեր պիտի մեռնի առ յաւէտ .
Մէքք պէ՛տքն է , երա՛զն է , կեա՛նքն է կեանքին .
Մէքք մահուան մէջ Անուրջն է արփաւէտ .
Եկա՛ւր , եկա՛ւր , եկա՛ւր սիրենք կարօզին :

[1911]

ՅԱՆՑԵՆԱԿԱՆ ԷԵՔԻԱԹՐ

Ահաւասիկ որ կ'ըզձամ Տեզ անդադրե՛ւմ ,
Զա՛ր , վիրաւոր ու անիծում՝ձ ու սրտե՛ւմ ,
Ահաւասիկ որ կը սիրե՛մ եւ Քեզի . . . :

Ո՛վ էօ ստուերբոյ սրտացոյ իմ հոգւոյս
Անարձագանց դամբաններուն մէջ անյո՛շս ,
Ու կրդմնեցոց որ դեռ սիրեմ եւ Քեզի . . . :

Թող այս գիշեր հոգիիս մէջ երգ մը լա՛յ ,
Ի՛նչ վայր բէ չար , բոլ այդ երգը բո՛ւկոյ ըլլա՛մ ,
Որովհետեւ , էսչք , կը սիրեմ եւ Քեզի . . . :

Ապրի՛ւ , անեղ հակառակորին մի՛շտ ելո՛ւ ,
Ընձնի՛ւ , առանց վայրկեան մը բո՛ւկոյ ըլլալու -
Ընէ՛ ինձ էս՛չք , ա՛յս կը սիրեմ եւ Քեզի . . . :

Ահա՛ հոգիս շիրիմօրէն փա՛կ ու չա՛ր -
Ահա՛ հոգիս զոր սուն սիրել չը գիջար :
Ահա՛ հոգիս որ կը սիրէ դեռ Քեզի . . . :

Ոտներուդ տակ կոխտուտելէ յետոյ ա՛լ
Ինչա՞ն էսչիբըդ համբարե՛ւ , գուրգա բա՛ւ ,
Ինչա՞ն ճահաւան սեւ բաժակէդ սէ՛ր մաւրա՛ւ . . .

Ներէի՛ր ինձ , էս՛չք , կը սիրեմ եւ Քեզի . . . :

[1911]

ՏԺՊՈՅՆ ԵՐԳԸ

Կ'ողէի լալ ես իմ սէրէս ,
Հեզնեցիր զիս , ու ժպտեի՞ս
Թերթ-թերթ հողիս փեռտեցիր
Իմ սիրտիս՝նրս աւա՞ղ . . . :

«Երգե՛նք , երգե՛նք ,— ինձ իծծեցիր ,—
Երգը սիրոյն ջինջ բարձունքն է» :
— Քերթողին երգն իր արցունքն է ,
Իմ սիրտիս՝նրս աւա՞ղ . . . :

Գացի՛ր , գրնա՛ : Իմ մոլորում
Ճամբուս վրայ քու շքեմիքուն
Վէ՛ս ապրտա՛ծը կանգնեցիր ,
Իմ սիրտիս՝նրս աւա՞ղ . . . :

Սր մը բերթե՛րըզ ցունուցիր
Երբ քարշամին - ու դուն կը՛քիտ ,
Քեզ համա՛ր ալ կիս լայ հողիս ,
Իմ սիրտիս՝նրս աւա՞ղ . . . :

[1931]

ԱՍՊԵՏԻՆ ԵՐԳԸ

Ճերմակ ձին է բամբեր, տեսէ՛ք,
Ոսկի բամբին վրայ կանգնած սէգ
Լսին կ'երբայ ասպնամ, ըսէ՛ք,
Ասպնոր սէգ դէպ ո՞ւր կ'երբայ... :

Կը խրոխտայ վէս ձին՝ կոյսի պէս .
Արշալոյս է, ծագկի կանգէս .
Հազար քոչներ կ'երգեն սնունս .
Ասպնամ, ըսէ՛ք, դէպ ո՞ւր կ'երբայ... :

Հետեւորդներն ո՞ւր են սգուոր .
Խազմի՞ կ'երբայ ան սեռուոր .
Ո՛հ, իր սրտէն ի վիրաւոր .
Ասպնամ, ըսէ՛ք, դէպ ո՞ւր կ'երբայ :

Սնու հասու ժայռին գազար .
Կէմէք ծածկեց ձեռքով երկար .
Խոյսցաս վար ձին խանդակար .
Ասպնոր սէգ՝ մահուա՞ն կ'երբայ... :

[31]

ԳԱՅՈՂ ԽՈՐԳԸ

Ձեմ գիտեր ո՞վ , շեմ գիտեր ո՞ր
Կ'երբայ... Հի՛ն , եյն տալեա մը լոյս ,
Կ'ըսեն ձիուն վրայ տխուր
Կ'երբայ շուտ-շուտ , շեմ գիտեր ո՞ւր... :

Կր տեսնեմ մեծ շահն իր նիւար
Վերջալոյսին , ամպերէն վայ .
Սեւ նժոյզին վրայ հագեւար
Սարին կ'երբայ , շեմ գիտեր ո՞ւր... :

Կ'երբայ , շուտ-շուտ ու շի տեսնի
Որ ետեւէն քիւր կ'ախօքներ
Ա՛յ վազելէն շատ են յոգներ ,
Ան կ'երբայ շուտ , շեմ գիտեր ո՞ւր... :

Կ'ըսեն՝ դիտել մ'ունի սղուոր -
Նամ ու խո մը սուրբ , սէր մ'հետուոր ,
Ու ետ կ'երբայ... Եւ գիտեմ որ
Տարսն մ'ունի , շեմ գիտեր ո՞ւր... :

1911

ԼՈՒՄՆԱԿ ԼՈՅՍՈՒՎ,

Սա ծառին սակ բազիստարած
Մարմար լի՛ն կայ լայնատարած ,
Լուսնակ լոյսով լեզու առած
Քարեր հե՛լիսք մը կը խօսին . . . :

Ասպիտ մ'ամէն վերջալոյսին
Ջուրին հագույ ինտ միասին
Հոն կը ձօնէր սիրած կոյսին ,
Քարերն արիւն կիրէ կը խօսին . . . :

Քարացրեր էր միրոյ Արեան ,
Ինչո՞ւ կա լուս , լուս սիրական ,
Եւ զխօսմ սէր մ'անտար Բան
Ա՛յն որ Բարեբը կը խօսին . . . :

Սէլմ անոնց որ սարիններով
Կ'ուզրին անխօս՝ դողդոջ յայտով ,
Յուսարով որ լուսնակ լոյսով
Երեկն Բարեբն օր մը խօսին :

1911

ԱՆԿԱՐԵԼԻ ՍԷՐ

Ըս այգերով ու ցայգերով
Յանաթս մեմակ կ'անրջեմ ,
Աննմարին , երկնագորով
Սէր մը որսն տէրը չեմ . . . :

Այրսդ այժերս Քուն չունին ,
Կը տեսնեմ մերք մէջի պէս
Ձոյզ մը աչեր որ գոյն չունին ,
Բայց կը սպաննն տէգի պէս . . . :

Գեղակի մէջ իջխանուսի
Աստուածնիրու արիւնէն -
Անկորեյի՛ , խե՛նք , ամեհի՛
Համբոյրներ , որ արիւնն . . . :

Կուզեմ միտնիլ զիւցագնային
Սիրոյ մ'համար աղջըկայ ,
Յետոյ աչերս վար կը մային՝
Ո՛ր է այն Սէրն , ա՛խ , չըկա՛յ . . . :

1911

ՃԻՇԳ՝ ՍԷՐԸ

Ճիշդ սերն ա՛յն է որ չես ըսեր
Քարեկամից ու բշկամուղ
Կը մարես քու յնտին յոյսեր
Ու կ'ամգամփուխս սրտից մէջ մտք . . . :

Ճիշդ սերն ա՛յն է որ չես ըսեր
Վնիտ կերպով դուն քո՛ւ հոգուդ՝
Չես դիտեր դեռ ի՞նչ է քու սէր .
Կրանու բի՛ւն թէ վիշտ անգութ . . . :

Ճիշդ սերն ա՛յն է որ չես ըսեր
Հոգեհատար քու սիրելւոյդ .
Ու լալրդ ո՛չ ո՛վ չի լսեր .
Համագումը ես չի սիրելուդ . . . :

Ճիշդ սերն ա՛յն է . . . Ախ մի ըսեր
Շիրիտից մէջ գոյն Ասարծուդ . . .
Հոն կ'որտեմն քեզ հիմ յոյսեր
Ու կը հաւատաս դեռ սիրելուդ . . . :

*
**

Փակեր ես փեղկըդ մեկուսի՝
Մաղձըդ սրտից մէջ կը հասի .
Բա՛ց , դա՛ւրս հասի , վէրքըդ լա՛յն է
Մ՛չ . կը փակուիս . Մեռ սերն ա՛յն է :

Առանց հաշուի, առանց յոյսի
Կը համբուրդես առանց լոյսի՝
Ուզիդ տարտամ ու երկայն է
Բայց դուն կ'երբաս . . . ձիշդ սերն ա՛յն է :

Արիւնելով տարակոյսի
Փուշէն՝ կ'երբաս հեռէն կոյսի
Այդ համբուն ծայր մտնո է , կա՛յնէ . . .
Բայց դուն կ'երբաս . . . Որք սերն ա՛յն է :

Տապանից վրայ ծրլոց բոյսին
Մի՛ որտանք սերը անյոյսի ,
Կը կոխտանն գայն ունայն է ,
Պահէ ին՝ մէջ . . . ձիշդ սերն ա՛յն է :

Հոգան , 1911

ԵՐԵՐ ԶԻԱՆՈՒՄՆԵՐ

Գաշտէն երեւ ճիւղերներ
Անցան երեւ մրցորդի պէս .
Առաջինը սեւ ճի մ'ունէր
Ու մնաք շարժում մը կ'ընէր վէս :

Գաշտէն երեւ ճիւղերներ
Անցան - երկրորդը կը խնդար .
Ան կայս կարմիր նժույզ մ'ունէր
Որուն տրայտէն վարդ կը պտըկար :

Գաշտէն երեւ ճիւղերներ
Անցան : երրորդը սպիտակ
Յե՛ր ճի մ'ունէր , ներսակ սակեր
Կը շարդուէին իր տրայտին սակ . . . :

Սեւ ճին Մեղքն է , միտք մէքն է ,
Որի վրբայ ուզես հեծիր ,
Ճերմակ ճե՛ր ճին Քեզ կը բռնէ . . .
Մեր ճին Մահն է որ հեզնեցիր . . . :

1911

ՍէՐՇ

Քրնարիս եօ՛րն աղիքներէն կանացի
Եօրք սրբուկ հառաչանքներ համեցի .
Եւ մի՛շտ ժպտիլ կը կարծէի , մի՛շտ լացի . . . :

Սէրն հերանաւ նրջանկուրթի՛նն է , խաչաւա՛ծ ,
Սէրն ա՛յն կուրբն է , որուն տօջիւ ծնրադրած
Որթի՛ք մը պէս պիտի սղբար Խճճն Աստուած . . . :

Սէրը ներմակ անեանին մէջ կոյր ա՛յն է .
Սէրը՝ սիրոյ սփռանան չէ՛ , իր խա՛չն է ,
Իր ցաւերուն ընդդիմացոյ ս՞ր բաջն է . . . :

Սէրը սէր չէ , մահը մահ չէ , սէ՛րն է մահ ,
Սէրն անդունդին մէջ ընկնազուսն է անվա՛խ ,
Սէրն աչքը գոց ցայգարշրջի՛կն է անահ . . . :

Նրջանկուրեան սեղանին վրայ խրախնան՝
Բեհեզ , կարմիր ծածկոյրթին տակ պատմութեան՝
Սէրը կրմա՛խի կոչնականն է դատման . . . :

Սիրե՛լ , սիրուի՛լ .— սակեզնիկ սո՛ւտ ազատ
Սիրե՛լ ստանց սիրուելու ,— սո՛ւղ անասր ,
Սակայն աւա՛ղ անսէ՛ր կեանքին ,— կեա՛նք է սր . . . :

Կը տեսնե՛ս սա վիեիմ վրոյայ Սէր-ակը .
Հագարնե՛ր կույ է տուեր այդ սե՛ւ ակը ,
Իր ցաւէն սր մը խենթեցաւ Սեւակը :

Լոգան

ԿԱՐԱՊԻ ԵՐԳԸ

Մեծ Բաղաբին ազմուկին մէջ մտզուած ,
Մե՛ր սրտուկի մը քառուերին տակ ամայի ,
Վանդակապատ ա՛նի մը ջուրի մը վրայ ցած ,
Տարեց կարապ մը օրն ի բուն կը սահի՛ . . . :

Փոքրի՛կ . անդէ՛տ , լուս մեկնատան մըն է հոս :
Ուր գազզ օրեր՝ արաններու վրայ Լարի՛
Ոչեքնին գո՛ց . իրենց շուրհի՛ն հետ անթօ՛ւն ,
Տաբան՛ջ կու գան Բաղբին ձերերը՛ բարի . . . :

Ոչի՛նչ կեանքու , ո՛չ իսկ մի երգ յոչն՛ւնի :
Արմատենին որ կ՛երկարի ջուրին Բով՛
Արեւաշա՛տ հողերուն փառքը չունի :
Նարնջենի մը կը շնչէ տաժան Լով . . . :

Աւարանին մտ փոշելի՛ց . ախտագի՛ն ,
Տարուշխարիկ անտառ մ՛է լա՛յն տերեւի ,
Որու մէջէն՝ բարբ ա՛լի մը կուրծքին ,
Թափուտ տխուժ մը շա՛տ կարբու կ՛երեւի . . . :

Ուրիշ ոչի՛նչ . . . : Ու կարապը կը դանա՛յ ,
Տարեց կարա՛պը կը սահի օրն ի բուն :
Կը դգա՛յ արդեօք մեռելու քիւնն անխնայ
Ուր հո՛ն է , իր վանդակորմին մէջ սրտու՛մ . . . :

կե՛ղն յե՛ր կարտօյ . . . : երգ մը չունիս ոք երգե՛ս . . .
Ո՛չ խոկ ոգորս՛ եիչ մը վայրի՛ր քոչումի .
Բայց ի՛նչպէս լուս կը հասկնայ հոգիս քե՛զ .
Կարօտակէզ այդ սրցունքի պէտ՛ւ չունի . . . :

Անշո՛ւշտ , սմբան կենդանիի քոս մտէ՛դ
Կ՛օնցնի՛ր ելրեմն յաշէ՛ք եի՛ն-հի՛ն օրերուն
կրք խողա՛լին ժխորներուն դեռ անդէ՛տս .
Լիներո՛ւ վրայ կը ստե՛լիք օրօրուն . . . :

Անշո՛ւշտ , լոխկ ժամերուդ մէջ դո՛ւն քեզի
կը պատմեա եի՛ն արշալոյսներն սկեփա՛ս
կրք կ՛երբայի՛ր քառասներուն մէջ սէզի
վայրի երա՛զըդ ապրելու ամբարբան . . . :

Ու կը յիշեա գիշերներն ալ դուն լուսնա՛կ .
երբ ձիւնափա՛ս , հսկա՛յ ծաղկի մը զըման
Կլախդ քե՛լիզ՝ կը ծփայի՛ր գտնանակ ,
Մեծ լիներու կողոյտին մէջ անասնամն . . . :

Կարա՛ց , եզուկ . . . : Ինչպէ՛ս պիտի ուզէի
ձերմակ կարծիք տա՛լ զմեկ սիրտս , ո՛ր մը գէր .
Ու ապրիլ մո՛ւր գգացումներդ ամենի՛ ,
Որ կը ծորին լուս քոչումի քոս մտէ՛դ . . . :

Ն/ցցա . [1912]

ԱՄԷՆՈՒՆ ԳԷՍ

ՄԵՐՆՆԵՐՈՆ

Գեղեցիկ էր — կ'ուզեր ըլլա՞լ :
Հրրաշակներս մարտին մ'ունէր ,
Ազուտ՞ր էին իր աչերն ալ ,
Մի'այն . . . Ի՞օրը շա՞տ կը նմանէր :

Աշխոյժ , գործօ՞ն ու յարստե՞ւ ,
Շատ պարկեշտ էր ու շատ ալ հեզ .
Հիմնապէս լա՛ւրջ , կ'ուզէր քեքե՞ւ
Ըլլալ Քիչ մը . . . Ամէնուն պէս :

Ի՞նչըբ շանի'ոտ կ'ըսէր իրեն ,
— Խե՛ղմը Քիչ մը շա՞տ էր հլու , —
Ինչե՞ր կ'անցնէր սրտին խորէն՝
Բայց կը Բաշուէր միշտ բսկու :

Հսգին չ'զգար քերեւըս սէր ,
Բայց սենեակին մէջ ներժնապէս
Գիշերն իր սի՛րսը . . . կը մսէր ,
կ'ուզէր ընել . . . Ամէնուն պէս :

Կուրծ էր կեանքու , սիրտը տրտաւմ ,
Հեռուցու պարկեշտօրէն
Իր սիրական մօրը նամբում ,
— Խելօ՞ք էրիկ մ'ըմարեց իրեն :

Իրարու շահա բաներ ըսիմ՝
Քիչ մը հինցած, — բայց սիրակէ՛ղ :
Շրթունքնին ալ մէկը միասին
Մտանցուցիմ . . . Ամէնուն պէս :

Ու նըւալէն տըզան ծընաւ .
Մնա՛ք բարո՛վ համբո՛յր ու սէր .
Մի՛շտ տանջուիլ, չի հրնուիլ բնաւ .
Ասանկ բանի չէր սպասեր :

Չամնորոյրն իրեն սիրտը խոցեց .
Կեանքէն յագներ էր պարզապէս .
Խեղճը աչերն օր մը զոցեց
Ու չի բացա՛ւ . . . Ամէնուն պէս :

Հօգան, [1912]

ԶԱՐ ԱՂՋԻԿԸ

Իմ սիրական խորանա՛շ, խորանա՛շ,
Հարերու պէս խորանա՛շ էր,
Իմ սիրական մատղա՛շ, մատղա՛շ,
Ջարերու պէս մատղա՛շ էր... ։

Վարդ փետեղէն՝ քար իկն անուշ
Վարդերու գոյնն էր անո՛ւմ,
Մարդ քունեղէն՝ աչուկն անուշ
Մահերու ին՛չնն էր անո՛ւմ... ։

Բայց կը խնդար ան ալմեա՛ն Բագր՛ի՝
Որ գտն ի՛նք իսկ կը նիրե՛ր...
— կը խնդար ան ալմեա՛ն բարձր՛,
Որ երկինքն իսկ կը ներէր... ։

Ու մեա՛ւ փոքր ազջիկը չար—
— Թռչնի պէս կը տրամբար—,
Թէ խորեղբ Քիշ մը՝ անպամնառ
Առաստ՛ւմ ի՛նքն իսկ կը զղար... ։

Թէ գիտնայի իր մեռնիլը՝
Թա՛ղ տայի զիս դեռ տանջէր,
Թէ ի՛նք գիտնար իր մեռնիլը՝
Ջի՛ս ալ իր հեռ կը կանչէր... ։

Տէ՛ր Դատար . ձեռքդ նրձար .
Մի՛ վուրար զայն դատելու .
Անոր արուեստն էր շա՛տ դժուար՝
Տանջել . . . Ասանց ատելու :

Հող մի՛ դրնէ՛ք զայն , կը մտի ,
Մարմնին մետաքս հազցուցէ՛ք -
Դըրէ՛ք մահնի մէջ սնդուսի
Ժապուէնո՛վ տաճցուցէ՛ք . . . :

Ըս կը հսկեմ օղջկան չար .
— Թէ երկի՛նքն իսկ չի զզջար ,
Զիս կը յիշէր , որ ա՛նպատեա
Մեռնելուն ի՛նք կը զզջար . . . :

Հոգան , [1912]

ԽԱՊԻՒԿ

Հովերն ի՞նչ ըսին լեզի, ո՞վ նամբորդ
Որ հեռուէ՛ն կու գաս, հեռուէ՛ն արփաւէտ .
Ա՛յն հեռուէն կու գաս, ոչ ոչ քերէս յո՛րդ
Արցունք է ինկեր սրտիս արեան հետ . . . :

Հովերն ինչ խաղրիկ, հոգերն ի՞նչ եղան
Պատմեցին լեզի, ո՞վ նամբորդ ընկեր,
Այն հովերն հեռուի, այն հեռուի տեղերն
Ուր ամէն Քայլիս արցունք մ'է ինկեր . . . :

Հոգերն ի՞նչ ըսին, հովերն ի՞նչ ըսին .
Անո՛նք կը հանչեան միայն իմ հոգիս,
Այդ սուրբ տեղերուն վրայ, լուսնակ լոյսին,
Արցունք մ'է ինկեր իմ ամէն Քայլիս . . . :

Այն մեծ գորշ քուշունն որ համակորէն
Կը դադրեցնէր սրբիս՝ իր երգեր,
Հոն չէ՛, գաղբա՛ծ է անշուշտ ա՛յն երկրէն
Ուր ամէն Քայլիս արցունք մ'է ինկեր . . . :

Իս առաւակն ալ որ հո՛ն կը խօխօջէ,
Իմ առաւակիս չէ՛, այն երգը չ'երգեր,
Ան ծո՞ղ թափեցաւ, այն մո՞չն շուրջ չէ՛
Ուր շուրթսու պէս արցունքս է ինկեր . . . :

համբարձ հն անշուշտ ուղերն օլ գալար
Ուր կը թեզդէի տրեքս կերկեր ,
Դար ծլամ մարգերն ինձ չե՛ն , չե՛ն հանչնար
Որ տեղին վրայ ո՛ր արցունքս է ինկեր . . . :

Բազց ետ՛ղն ինչ ըստ . , այն որ մայրորէ՛ն
Աչքիս ցօղին հետ ծծեց իմ հոգին .
Ան գիս կը հանչնա՛ր . ծաղիկ մը Յիսար
Զրտո՛ւ լէ ինձ ծի՛ղն է իմ արցունքին . . . :

Ու ետ՛ղն ինչ ըստ . ա՛ն գիս կը քովեր
Լո՛ւս խաղրիկներով ամէն իրիկուն .
Ինձ սիրականիս սիրտը կը գովեր ,
Կը շարքներ քա՛ց աչերքս անհուն . . . :

Չա՛ր հովիկ , սրտիս միա՛կ լրաքեր ,
Գիամուր՛ով , գուքով կը խաբէիք գիս :
Գնա՛ ըսել իրեն քէ հետո՛ւ ավեր
Յը փախչի՛մ իրմէ՛ համբէն արցունքիս . . . :

. . . Զովերն ի՛նչ ըսին Բեզի , ո՛վ համբարդ
Որ հետուէ՛ն կու գաս , հետուէ՛ն սրգուէտ :
Ա՛յն հետուէն կու գաս՝ ուր աչերէս յո՛րդ
Արցունք է ինկեր , սրտիս արժան հետ . . . :

Լոգոն , [1912]

ԲՈՒՅՐԸ

Կը բարձրանայ բո՛չք մը ազուտը ,
Դադչ բոչքը կը՛յս մարմնիդ -
Բո՛չքը խանկի պէս միամիտ
Ու մեղքի պէս՝ մեղատուր . . . :

Ուսկէ՛ կու գայ բոչքը մարմնիդ
Բի՛ւր սենչերով բեղմնաւոր ,
Դատարութեա՛ն պէս ահաւոր ,
Ազօր էի պէս՝ միամի՛տ . . . :

Կը բարձրանայ բո՛չք մը ազուտը
Դինովցընուց ու բարի՛
Միտքի՛մ ա՛նպ մէ՛ , սր կը փարի
Քեզ՝ Բաղցրօրէ՛ն մեղատուր . . . :

Գիտե՛մ , կը գրա՛մ , բոչքդ գիտով՝
Ծա՛լ-ծա՛լ ցրտած ծամերէն ,
Մատիդ ծիրա՛ն , ծի՛ւր ծաչրերէն
Կը ծարի բո՛չքդ գիտով

Բայց ուսկէ՛ց է՛ բոչքդ անեզ .
Սեւ աչե՛զ՝ սե՛ւ վարդի պէս ,
Սեւ բարբիչե՛զ՝ սե՛ւ կարբի պէս ,
Մուք յօնէերուդ ասկ աղեղ . . . :

Ուսկէ՛ կու գայ բոյբոյ բարի
Որ կը բուրէ մարմինէդ -
Կարմիր - դողող . նուրբ շրթանէ՛դ
Որ համբոյրին կ'երկարի . . . :

Ուսկէ՛ց է բոյբոյ ոյ մեղաւոր ,
Լա՛շն վարդի պէս կուրծէ՛դ բաց ,
Ուր կը կարմրի եեա՛քր դեռ բա՛ց
Համբոյրի մը բեղմնաւոր . . . :

Չա՛ր ու բարի , գինա՛ղ ու կոյս ,
Կը շնչե՛մ այդ բոյբոյ խա՛նն .
Մի՛ գրչանար համբոյրոյ գա՛նն
Սիրակարօ՛ւ իմ հոգւոյս . . . :

Կեցի՛ր - կեցի՛ր , ա՛խ , ա՛ւր կ'երբաս ,
Շրթներս էն՛գ կը հեւան -
Ըսէ՛ , Սիրո՛յ , Մեղէի՛ , Մահուա՛ն
Ինձ երբա՛էր կը կարդաս . . . :

Կը բարձրանայ բոյբ մը աղաւթ
Իմ հո՛գւոյս մէջ . բա՛ց ինձ , բա՛ց
Կարմիր շրթներդ՝ վարդի պէս բաց
Ու մեղէի՛ պէս մեղաւոր . . . :

Լույսն , [1912]

ԵՐԹԱ՛Ղ . . .

Երբա՛Ղ, երբա՛Ղ, երբա՛Ղ անծայն, անհանդէս -
Երբա՛Ղ առուի՛ն պէս՝ մարգեբու յառկ անուես -
Կոպոյտին մէջ՝ հե՛ղ, հողմնավար ամպին պէս . . . :

Երբա՛Ղ՝ առա՛նց գլխմալու քէ դէպի ա՛ւր,
Երբա՛Ղ՝ հեռո՛ւ ոստաններէն այս տխուր -
Երբա՛Ղ՝ խաւար գիշերին մէջ քա՛հքա՛հուր . . . :

Երբա՛Ղ, երբա՛Ղ, երբա՛Ղ առանց նրազի -
Երբա՛Ղ՝ առա՛նց սուզի, լացի, փափա՛կ -
Երբա՛Ղ՝ առա՛նց սովի, առա՛նց սրտա՛կի . . . :

Երբա՛Ղ՝ մարդոց կոյտին մէջէն լսելեայն -
Օտար մընալ իրենց Յաւին, Գիտու՛րեան -
Երբա՛Ղ սղէ՛տ, խո՛ւլ, յա՛մբը, կո՛յր յախտեան . . . :

Ձը գիտնա՛լ որ հոս խո՛ւար չիկա՛յ . . . :
Ու խոտոգրնա՛ց երբա՛լ ավերն հեռակայ -
Դէպի ուղին երջանկուրեան մշտակայ . . . :

Աննիւքանա՛Ղ, անբջանա՛Ղ, վրսե՛մ, վէ՛ս -
Երբա՛լ անցա՛յգ, անա՛յգ, երբա՛լ վերջապէս -
Աչկերը դող՝ ցայգաշրջիկ խեղնին պէս . . . :

Երբա՛Ղ, երբա՛Ղ, չը նանչնալ Մա՛րց ու Աստուա՛ծ,
Ջա՛յգ երբա՛լ՝ ձեռքը՛ ի՞նչ ի՞նչ անի մէջ գըրած
Անբջանի՛ն ու Սիրոյն պէս — ախարուա՛ծ . . . :

Լոպան, 1912

ՍՐԻՆԳ

Ո՞վ խեղճ սրինգ , տարտախոս սաս ,
Ան ո՞ր անգար ձեռքն էր անուս ,
Կամ ո՞ր կայծակն որոտընդաս
Որ խից , շորցուց էեզ ոսկրի պէս . . . :

Ո՞վ ծակտակեց էս նինար ցող ,
Չիկա՞յ նեկտար մ՛ալ որ բնդես
Ո՞չ խկ կարիլ մ՛տուտուտն ցող
Յամբեր , հիւժեր ես ոսկրի պէս . . . :

Մտուցո՛ւր կարծեքդ համբուշրիս ,
Թող օձեն վե՛րքդ արցունքներս :
Պիտեմ պիտի չը դաշարիս ,
Բայց կեա՞նք վրչեմ երակէզ ներս . . . :

Բարէ՞ , սրինգ , սիրտդ ինչ է ,
Հին ծաղիկներդ ալ չեն ծրլիր :
Բայց սամ շունչէս ձնին գուցե՛
Վէրբէդ երգի՞ ծաղիկներ հիր . . . :

Եկուք սրինք , եկուք սիրուիք ,
Եկուք պատմեմ էեզ մեկուսի
Պատմեմ , անեղ սէր մը , սրինգ ,
Որ տախալին մէկուն չբսի . . . :

Երբանէ կապա՞յտ սարն հետակայ ,
Մարգերէն վե՛ր , ստաղերուն տակ ,
Մէր լացին լսկ սարը վրկայ .
Ու ճայնակից քլլայ վըտակ . . . :

Երգէ աշնակա ինչպէս կոս լար՝
Երբ գիշերի սիւքն աշնայնի
Յը սարստացնէր սօտը դալար ,
Շունչս ու սիւքն է գերեզմանի . . . :

Ո՛վ իմ սրբինց . ոստ երկնատուր ,
Չորցած կուրծքիդ ես տամ հագխ
Ու դուն երգ տուր , դուն վերելք տուր ,
Երկինքներ տուր հիւանդ շունչիս . . . :

1912

ՈՒՆՊՏԻԿ

Գիտե՛ս որ թռչնիկն է՛ն անուշ կ'երգէ ,
Այն որ ծնունդն է սառցին զարնան ,
Դեռ իր շուրջ ամէն բան խինդ ու երգ է ,
Թիթեռ ու ծաղիկ դեռ պա՛ր կը դառնան . . . :

Այն՝ նոր թռչնիկին զարուն է սոչի ,
Կ'երգէ , սիրահար կը դառնայ զարնան ,
Յետոյ ամէն բան ինչ-՛իչ կը սառչի ,
Տերեւներն խաղար փռչի կը դառնան . . . :

Ուրեմն սո՛ւտ էր կարմիր վարդը նուրբ ,
Կարունք սո՛ւտ էր , սո՛ւտ էր փառսւտան ,
Սո՛ւտ էին սիրոյ սարսուռները սուրբ ,
Մարէն սուխոս՛ով ստուեր կը սուրան . . . :

Գիտե՛ս որ թռչնիկն է՛ն տըխուր կ'երգէ ,
Այն որ մտաիկ է իր վերջին զարնան ,
Դեռ իր շուրջ ամէն բան խինդ ու երգ է ,
Բայց , գիտե՛ , շուտով մոխիր կը դառնան . . . :

— Դուն ալ նա՛ր զարնան հըման ինձ կու գաս ,
Ի՛նչ ծոցըդ օծուն՝ ծաղիկով լեցուն .
Այս էանի՛նքորոց անգամն է կու գաս ,
Բայց ես կը սիրեմ ծըպխորդ ցնծուն . . . :

Նկո՛ւր , ես խաբուի՛լ կ'ուզեմ զխեղճալով ,
Քանի՛նե՛ր եկան ու գացին անտես ,
Բայց զե՛ս կը սիրեմ զխեղճնալ սուտով ,
Փա՛ռեղ երգել կ'ուզեմ քո շուննե՛րու սէս . . . :

Գիտե՛ս որ քերթողն է՛ն սխուր կ'երգէ ,
Այն որ չը հաստար սիրոյ ու գարնան .
Գեա իր շարջ ամէն բան խինդ ու երգ է ,
Բայց , զիտէ՛ , շուտով մոխիր կը դառնան . . . :

1913

ԳԻՇՆՐԻՆՆ ԹԷՋ

Հոյ՛ի եզրսն շիշտակին

Կը լաշնեայ երկինքը անծա՛յր ու ջի՛նջ :
Գիւղին վրայ էիջ-էիջ մօտը կը կոխէ :
Ամէն թան իրեն գոյնը կը փոխէ ,
Համայո՛րս ամէն կողմ , մո՛տ է ամէն ինչ :

Վարդն իր աչէերը կը գոցէ մութին .
Մտտերն են կեցեր լո՛ւս , բազկատարա՛ծ -
Նոնին իր գլուխն է վեր կարկառած .
Լոյսեր կ'արխնին ծառերէն անդին :

Ան կը ինձայ քնուրթինն համակ .
Կեանքը դադրեցաւ . թռչուն մը մինակ ,
Միտ մինակ — ինչո՞ւ — կ'երգէ արամուռակ

Գիշերային այս լուս քեան մէջ խորին .
Իր սիրտբուխ երգերն արտէն կը թռին :
Ու մինակ-մինա՛կ ես կու յամ յոին . . . :

1914

ԳԻՇԵՐՆԵ ԻՋԱԿ

Գիշերն իջաւ անամոյ , աննուն .
Բիւրք բիւրեղէ իճնչ նուրբ անուն
Տալ անուրջի այս սուրբ պստուն :
— Ա՛խ , սպրեչո՛ւ երջանկութիւն . . . :

Կ'ամէտնայ նաւն ինտակայ .
Լինն կրագ մ'է , կայ ու չրկայ .
Ջուրի շումջն է լոկ վրկայ .
— Շշնջիւ՛ն երջանկութիւն . . . :

Վերն հազար աստղ , վարն հազար լոյս ,
Արատատուերին մէջ հոցեյոյց .
Սր խօսակցին Կար , վրտակ , բոյս :
— Ա՛խ , իրերո՛ւ երջանկութիւն . . . :

Ու կը ձայնէ մատուտն յատակ :
— Սա ձերունի ծառերուն օտակ ,
Այս Բաղցրութեան մէջ բովանդակ
Քարամալո՛ւ երջանկութիւն . . . :

1914

ԿՄՐԻՆԻ

Տձգոյն գողոյց գիծ սրիւնի ---
Մտօրէ՛ն լուս , նստած կողքիս ,
Ա՛յտ:անաս : ս՛յլ քոյր կողմ :
Իրիկնավերջը կ'արիւնի :

Լեռնեյն հսկայ սնրջանճներ
Կը խնկամում լինի ափիմ -
Հողմները կը խարշափիմ -
Անպա՛ս , անծա՛լ ցօրն է մեներ :

Խ՛նչ խօրն է այս պահն աշունի
Հօրիգօնը կ'այրի ունչէջ
Կու լա՛ս --- Այսօր մեր հոգւո՛յն մէջ
Իրիկնավերջը կ'արիւնի :

Ա՛խ , բլլայիր դուն աշունի
Էլնն այս գիճով սիրոյ մէջով -
Ա՛խ , բլլայի ես ափից քով՝
Լեռնացօճ սէրն յաւիտենի... .

[1914]

ԱԵՐԸ

Սէրը՝ գիտցէ՛ր, անուշ ջրի լոգանք է :
Ասանց սիրոյ մարդ էակը նոզկանք է :
Շրքումքներդ երբ դպցնես սիրտի՝ դրոներդ փակ է :
Դուրս կը վիժին՝ ոչինչ նուազ զերծ փորձանքէ :

Ասանց քեզի դասն էր սուկալ պայճարներուն գիւր կեանքին
Քեզմով կ'ապրին զոյգ ամուլները քանկազին .
Արեւն ես դու , շատը լուսնէն զիշերային ,
Մեր սրտերը կը կայծոսես յորդ լոյսով մը անքնին :

Անտէր սիրտ մը սրտաստան է գատարկ սրտի .
Դատարկ սիրտ մը միայն քեզմով կը զինուի .
Սիրոյ ժամուն բողբոջ կ'ամենն սիրուն հասկեր ,
Երազանքներ , բոսոր շրքներ , կարմիր այտեր վարդեմի :

[1914]

ՎԵՐՋԻՆ
ՀԱՅԵՐԸ

ԿԱՐՄԻՐ ԳԻՐՔԸ

ՋԱՐԳԻ ԽԵՆԹԸ

Ր Ե Մ Ա Կ Ա Ն Մ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՔՐՔԻՋԸ
ԹԱՓԱԹՈՒՄԸ
ԿԱՐՄԻՐ ԳԱՏԱՍՏԱՆԸ
ԱՆՈՆՔ ՈՐ ԿՈՒ ԳԱՆ
ՄԵՐ ՔԱՀԱՆԱՆ
ԳԵՏԸ
ԱՍՏՈՒԱՄԸ
ԳԻՇԵՐԻՆ ՄԷՋ ԵՐԳ
ՈՃԻՐԸ
ՑԵՂԻՆ ՅԻԵՏԸ

— է՞հ , հա՛ , հա՛ , հա՛ , հա՛ .

Հօրս դիտկն ուսիս , կը քալեմ ահա՛
Յարդուածներու դաշտին վերայ լուս . . . :
Ջատա՛մ Բաշանայ , դիակրդ արխար
Ի՞նչ ծանր է ուսիս , ի՞նչ ծանր է ուսիս . . . :
Անշուշտ երբ իբր խնր արտաճեցիր գիտ
Հայրենի բայնէդ , չի խորհեցա՛ր բնա .
Ի՞նչ սիտի գայլի գտնել քեզ խնա
Խաճատցիդ մէջ խեղդուած , շան մը պէս ,
Ի՞նչ պա՛րտէրս վերջին կատարելու Էնդ . . . :

— է՞հ , հա՛ , հա՛ , հա՛ , հա՛ .

Բայր խելացի մարդիկներն ահա՛ .
Ահա՛ խելօճներն ալս սպառչ կհանքին ,
Ահա՛ անոնք որ իրենց ծանր հոգին
Համրիչ քաշելով կը գրօցնէին ,
Ու նստիլու մով մը աստուածային՝
Գիրակին անգա՛մ մը բերանով ծոմ
Տիրաւոր սոցեւ կը ուխտէին մով ,
Շարար մը ամբողջ , անվա՛խ , անհամա՛ր ,
Շնալու , ստելու , գողնալու համար :

— է՞հ , հա՛ , հա՛ , հա՛ , հա՛ .

Բայր օրբացու հոգիներն ահա՛ .
Ահա անոնք որ , ուղեղներ՝ ծանծա՛ղ ,
Անէն մուր հարցի ունէին ծիծաղ :
Մտղմուտով սնած սպիծասներ ւժան՝
Հեշտ կը լուծէին հարցումներ դաժան .
Ի՞նչ տկուկեան սուրի մը տակ դող ի դա՛ղ՝
Շտեմարանին կ՛ոտեցնէին գո՛հ .
Հարսնի՛քները շէն տանելու զազուա՛ն . . . :
Ու չէին հաներ՝ իսկ խորիկ Մահուան . . . :

— կ'հ , հա՛ , հա՛ , հա՛ , հա՛ :

Բայց ինչո՞ւ քրքիջս աշտակս կը դողայ . . . :
Անս բոլո՛րն ալ , բոլո՛րն ալ , բոլո՛ր ,
Մալքին ու լուսին մէջ անդնդախոր ,
Պսակա՛ծ ինչպիսի , պսակա՛ծ անբարիշտ ,
Պսակա՛ծ , Էարեղէն ցաւի մէջ ընդմիշտ ,
Պսակա՛ծ , Աստուա՛ծ իմ . ու որչափ ալ կա՛յ ,
Ու որչա՛փ ալ կայ , մինչեւ հեռակայ
Ճամբաներուն հ'գրք փառա՛ծ , կարծես
Անդրեկեղեկան անաստի մը պէս . . . :

— կ'հ , հա՛ , հա՛ , հա՛ , հա՛ :

Լուս գիշերին մէջ շուներուն , տհա՛ ,
Երախին մէջ — դեռ կեանքով զարարուն
Կը լսեմ նարնա՛ւը սկիւրններուն . . . :
Բարեկամ շունե՛ր , բարեկամ ձեռե՛ր ,
Բարեկամ լեզուով լսփիփումս վերե՛ր . . . :
Երնէ՛կ , դազաննե՛ր անբան . . . : Բայց ինչպէ՛ս
Թոյր արջառնե՛րը , գլուխնին վե՛ս ,
Սուրացին հեռո՛ւի դաշտերը անծի՛ր ,
Կնդակե՛ն , բոցե՛ն , աչքերնին կարմիր . . . :

Ու տհա ամբողջ գիշեր կը շրջիմ ,
Յիմա՛ր , խեղև յիմա՛ր :
Խելէս տախ շատո՞նց . հեռնէս տս , Փրկիչ իմ ,
Աստուա՛ծ , մեր յիմա՛ր :

Ի՞նչ կը նայի՛ք ինձ , եղեղաբե աչեր ,
Յիմա՛ր եմ , յիմա՛ր :
Երնէ՛կ , կը մեռնի՛ք . մինչ ես կ'սպրիմ դեռ
Այս կեանքը յիմա՛ր :

Կրուի դաշտերով տարի ստամո՛խ
Ստուերըս յիմա՛ր ,
Շնորհ չըրիմ զնդակ մ'որ ինձ , պոռացին
«Յիմա՛րն էք յիմա՛ր» :

Դե՛հ , մտիկ ըրէ՛ք : դու՛ք որ կը խորզու՛ք
Այս մտեով յիմար ,
Արիւնով շաղուա՛ծ սրտունութիւն մը տու՛ք ,
Յիմա՛ր , ա՛հ , յիմա՛ր :

Ո՛ր խեղճ երկիրն էր , ո՞ր քիւն Յիւստսի ,
Ո՞ր բազաւորն էր — ահանջը խօսի —
Միտչն քէ բարի էր շա՛տ այդ արեան ,
Մանրամասնութիւն չե՛ւ գիտնոր այնեան ,
— Դոյնիակ իր ձիւնն անուն չեմ յիշեր : —
Մե՛ս մղձաւանջէ՛ մը վերջ մի գիշեր
Հրտման իրաւ եօր քաղաքներու
Եօր տարիէն վար բնակիչներն արու
Եօրք օրուան մէջ կտրել — սրայմանու
Որ տարեցներուն շի դաշին բնու . . . :
Ու տարեցներն այդ վերջին սրայմանէն
Շնորհապարտ եղան ա՛յնեան՝ որ ամէն
Եօրն էզ բնակչէն մին ըրին ետէր
— Դե՛հ էզերու եօր տարիէն վե՛ր —
Արեւային ա իր խարեներուն արու . . . :
— Քա՛ղցր անմասութիւն եօրը քիւերու . . . :

Նոր բազակիրներն ի՞նչ շուտով մտացան
Հին իմաստութի՛ւնը արեւայտկան :

Աղշա՛ծ կը գիտեմ քանն այս անեա՛ւն
Ու կը խորհիմ քէ ի՛նչ քառ , ի՛նչ անուն
Ֆէտէ է տալ այս գրօսանքին :
Ինչո՞ւ կտրել տալ անմիտ այս դողոջոջուզին
Գանկերը ձերուկ՝ պարապո՛ւ վեցուն :
Ինչո՞ւ յոգնիլ այս կեանքերով փցուն :
Ինչո՞ւ կտրտելի՝ ծոկու պատրաստ
Այս լայն կոնակներն , արեւայի՛ց գրաստ :
Այս եամեատ , այս պարզ հոգիներն ընտել ,
Ավտանտան դրախտէն ինչո՞ւ վտանկ :
Գո՛մէ՛ մէկ մէկ աչէ՛ք յոզ իրենց տային ,
Ամբողջ կեանքերնին սլիտ՝ աղօրէին . . . :
Արեան ի՛նչ կ՛ուզէր իր ստրուկ մարդէն ,
Ինչո՞ւ մեղցնել՝ մեռածներն արդէն . . . :

Ան ինչո՞ւ քաղաւ որ որբերն ապրին ,
 Այդ որդեգրեալներն արեա՞ն . խաւարի՞ն :
 Ար մը աստիճով փոխրիկ , հողույ՞ մե՛ծ ,
 Այդ մանուկներու խումբեր գտնահանե՛ծ ,
 Ար ո՛չ ինչ չտեսն աչիւս , ո՛չ ծրնե՛ղ :
 Ա՛չ Աստուած , ո՛չ ափ մը հայրենի հող . . .
 Եւ որ կը մուրան պատասխիկ մը հայ՝
 Հեռուէն պժգամբով իրենց կարկասուած . . .
 Եւ սրմով Մոլոյցուս մէջը սրբազան
 Աշխի՛ն գտան այլ վայրագ մի գագան . . .
 Զգե՛՛յ՛ , այդ նոյն հսկայ մանուկներ մի որ
 Դեկտած ուկրբբու վրայ բիւրանոր
 Խորմիր-խառատա՛նը պիտի կանգնեն . . .
 Աւ չորս հովերուն նո՛ր կամբ , նո՛ր Որէն
 Պիտի շեփոթեն . . . : Աւ այն ասեմ , վա՛՛յ ,
 վա՛՛յ բուր շնչող էակներուն , վա՛՛յ . . . :

— «Անտ մենք կու գանք — կ'ըսեն անո՛նք որ
 Կու գան , չէ՞ք լսեր արտփիւնն սետ որ —
 Մուրը շնչելէն աշխրբիս կարցած
 Աւ արեան հասէն սեզունէնիս լայն բաց :

«Անտ մենք կու գանք , ուսով երկրով
 Մեր Յուսն Անխը դարտուողով ,
 Երկրադունտիս վրայ , խաւարին մէջէն ,
 Բուլ՛ք սնունց վրայ որ զեւ կը շնչեն . . . :

«Անտ մենք կու գանք , սեեզակրիսով
 Մեր Յոյսին կուսիր գարշադարներով
 Խօտեցրնելու անանո՛ւն կորած
 Գերեզմաններն համայնաւարա՛ծ . . . :

«Անտ մենք կու գանք ու մենք՝ նոր՛վքն ենք ,
 Աւ խաւարին մէջ մխուած ուէ՛զը նենգ -
 Վրէժներու հիդրան ենք փայփայելի .
 Մե՛՛նք , սարսափահա՛ր ու սարսափելի . . . :

«Մենք՝ հիմ ու խոտերու նա՛ր ու խոտազընաց
Մենք՝ Մուսերը քիրտ ու Դիրեն օրինաց -
Մենք՝ Յաւանն ջրվէ՛ծը սարի կողէն -
Մենք՝ Ազգամուզջի ծրնունդ լուսեղէն . . . :

«Ձե՛զի՛ որ քերծուած մեր մտքերէն ձի՛զ
Հարսնիքի, Մեզքի վրաններ կառուցիք . . .
Ու Ձե՛զ՛ եւրպեան դիք որ շնացին
Մակարկեցիք մեր արեան լուսեան գին . . . :

«Ձեր սրտին դանի՛րը փակեցէք խուլ ,
Մուրե՛ր սրտեցէ՛ք՝ սրտեցէ՛ք զանխո՛ւլ ,
Սրտեցէ՛ք ձեր խղնիմ վրայ էարացած ,
Ու ատամներուն վրայ ձեր զուտկաց . . . :

«Ահա մենք կու գա՛նք , հովերուն մէջէն
Ձե՛ք լսեր սակեր որ կը շշուշեն . . . :
Ամէնէս ալ գազիր դիակ , խոռոչ գանկ ,
Ահա մենք կու գանք , ահա մենք կու գանք . . . » :

— Երբամ , շուտցեմ , ծածկելու փաւրամ
Վաղուսն օտօտե՛ն՝ դիտին այս գասամ :
Մագուց արե՛ւն իսկ պիտի ամշնար
Այս ծերուկ վատին դիակին համար ,
Դիակին համար :

Կըսէիր , հայրի՛կ . «Իրախո երբալու
«Պարնազոյն նամբան ըլլալն է հըլու .
«Հետեւող խաչի սուրբ արահետին . . . » :
— Հա՛յր , է՛ն կարն նամբան *Խանջէրն է Քուրդին* ,
Պանջէրն է Քուրդին :

Կուսար Բայլերով , բիրտերու կուրծքին
Վրայ կը Բայլեմ ես դանդաղագին :
Մակարդած արի՛ւնն է իրացընէ
Որ իմ սրունքներս կը ծանրացընէ
Կը ծանրացընէ . . . :

Քաչիբրուս առ ջիւ յորդ զիտն տեա՛ :
Ա՛խ : ննոսցի գայն : կ'երբայ , կը խաղայ :
է՛հ , երբ-առ բայով , ծերտ՛ւկ բահանայ ,
Արեւն ա՛լ Քեզի չի պիտի տեսնայ ,
Զի պիտի տեսնայ . . . :

Հագարներու հետ , աշտպէ՛ս , անխաղա՛ց
Պիտի երբ-առ գտն , զո՛ւրը Քեզ տալան :
է՛հ , զնոս բարով , ծերունի՛դ անբան ,
Դրախտ կըբալու ո՛րն է կարն համբան ,
Ա՛յ , ո՛րն է համբան . . . :

Այս վառերս՛ն տեղ , սր մը , ո՛վ Սիեռն ,
Դարաւոր սղեա՛ցըդ վրայ սիրուց
Հերմակ կարսպներ կը բռնեն տառն ,
Երգե՛ր կը բռնին ցայգի այս սրտուն ,
Յայգի այս սրտուն . . . :

Երբեմն , երբեմն , բերե՛րս մի՛նայն -
Զարեբու խորէ՛ն գանկ մը բռնեայն
Յառնելով , փաշ-փաշ ընէ սիրտկան
Զայգեբու համբայն . . . : Ամէնը այսքան ,
Ամէնը այսքան . . .

Զարին մէջ երկինք կը ցոլայ անհո՛ւսն . . . :
Ո՛վ ասի եղիւն մահու այս սրտուն . . . :
Խուս մարգրիտներու շարք մանեա՛կ-մանեա՛կ ,
Աստղեր , ծիր-կարբին , լուսին , արբանեակ ,
Լայս ասինքներու պէս սղկո՛յգ-սղկո՛յգ ,
Որ կար են զինով կիւրք հոգեյոյգ . . . :

Մեռնիլ . . . : Աշխարհից երկի՛նք, օրիւնա՛լ,
եւ՛ղն եղեգվարձներ . . . : Է՛ր չեմ կրնար լա՛լ . . . :
Լա՛լ . . . ս՛չ . . . բայց, դո՛ւն, դո՛ւն որ գտնէ՞ղ անհաս,
Բո՛ւն-բո՛ւն աստղերու մէջ կը խրոխտա՛ս.
Է՛ր չի կրնայի փառ՛ծ քո՛քերէս
Արիւն՛ա, ժանգո՛ւն խոխ մը շնորհնէլ քեզ . . . :

Բայց դուն բարձր ես, վերն, քո խիղճից մախոյ
Առանձնութեան մէջ: Եօր մարգարտակաւ
Կոմարներէդ եօրն անգամ բարձրացած
Սերովբէներուց միջեւ գեղեցիկ . . . :
Ու չես հանիր ա՛յ քրդ անկարեկիր
Ուղղել Մարդկութեան գօր յերկիր քո՛՛քեր . . . :

Ըն՛չս ասնդ ուխտերուդ սկի մտանքէն
Իջի՛ր Ենձա՛ղ, Ալլահը՛ղ, Որ է՛ն . . . :
Այլ զգո՛յ՜ . . . Բա լոյսդ մաքի՛ն մէջ գո՛ցէ:
Ձի կտափնարանն այս անհուն գո՛ւցէ
Եննրեկայ յանկարծ, գո՛ւցէ ծերունի
Աշխարհ մտանք խրոխն արիւնի . . . :

. . . եւ՛ղն յիմար : Որո՛ւ կը խօսիմ փոքրա՛ծ :
Ձե՛ որ դուն վաղը՛ց մեռեր ես, Աստուա՛ծ . . .
Ու քո եղկայի դիակըդ անբա՛ւ,
Կարշանքի ժանրո՛վն արիւնարարաւ,
Արտիանե՛ր է երկնից անապակ
Ծիր-կարխններուն երազն անյատակ . . . :

*
**

— «Վարդերը մեռան,
Վարդերը մեռան
Իրենց բիր-բուրան,
Յօդիկին վրբան
Վարդերը մեռան,
Վարդերը մեռան :

«Արիւնատ, մանրիկ,
Ոսկերս բոսիկ
Դիակներս վըբան
Դողոս՛չ կ'երերան :
Վարդե՛րը մեռան,
Վարդե՛րը մեռան :

«Գրս ինձ, Աստուա՛ծ,
Մագերս ցրուա՛ծ
Կերքամ տարածամ,
Կերքամ ու կու լամ
«Ո՛ր է իմ վարդը
«Ո՛ր է իմ վարդը» :

«Կ'ուզէի՛ գլխուն
Տակ ցնկ անու՛ւն
Գեկնը կարծ քիս :
Թո՛ղ աշագէս հողիս,
Մեռնէ՛ր ցուրդրան՛ձ՛վ,
Իր գիակին Բո՛վ . . . :

Ո՛վ է ցայգին մէջ աղջիկն աշս սրտում,
Որ խենրի մը պէս կ'երքայ անդադրում,
Դիակէ՛ր դիակ : Ի՛նչ է աշս հասայ :
Ո՛վ է գիտնագատն աշս՝ սրտ տուայ
Հէգը կանգնեցաւ : Ճի՛շ մը . . . : Ու տես՝
Վերատարն էլլել կ'ուզէ, կը դողայ :
Բազուկներ իրար կը զարարտին քար . . . :
Ու լուսնակին տակ, սէրէ՛ն խելագար՝
Արիւնո՛ւս, փրփրո՛ւս՝ լա՛շն բերանը սամ
— Բիւր-մամիք վիհի մը պէս անյատա՛կ —
Խոր ետնդիւնով հոգեվար էր արդ
Կրկուց սիրուհունյն բերնին վըբայ վարդ . . . :

Անե՛ղ շրջանակ : Չորս կոպմը մեռել,
Մէջանեղը մէր : մո՛ւր արտեսա անել :

Ընկերս կրակե՛ցի՝ զանկերն հակեցամ :
Մտակցայ իրենց - ըսի բարձրսնայն :

Հօրս՝ , ընկերնե՛ր :
Ինչո՞ւ է՛ք լռեր :
Ձեզ շա՛տ աղիւո՞ւ :
Կրախտ երբալու
Ո՞րն է կարն նամբան-
Ա՞յ , ս՞րն է նամբան-... :

Յետոյ , ստշտեսա՞ր իրենց մունչ՝ Բունէն ,
Գլուխքս դըրի երկիւղածօրէն
Իրենց գայց զլիսին՝ Բարացուցի զու-
նւ երկարէ՛ Բուն մը ընկնեց հագիս :

Այն ատեն հսկայ մը զարկաւ նստիս .
— «Ին՛նք , ի՞նչ կը տեսնես , կ'ուզեմ սը խօսիս» ,
նւ ես խօսեցայ ու ըսի իրեն
Իմ ապստամէ՛ Բունիս խօսերէն :
— «Կը տեսնեմ հարիւր հին Բաղաճներու
Հարիւր աշտարա՛կը հեռու է հեռու :
Կը տեսնեմ կապար օգին մէջ ախար ,
Հարիւր զանգակները զարեքով լուս :

«Կը տեսնեմ հարիւր սարեր մոխրապարս ,
Անցա՞ւ , անծպի՛տ , իբրիւ անապատ :
Կը տեսնեմ քերդէք անգուռներու Բոլ՝
Վամանակին դէմ գոցուած՝ փակամե՛ով :

«Կը տեսնեմ մեր հին տապանաբարեր
Հագար ցեղերէ կոխուած՝ անկեկե՛ր :
Ի՛նչ Բառուղիներ կը տեսնեմ , Աստուա՞ծ ,
«Ասա-Հանդի»ներով սալաշատակուած... :

«Իսկ այն տես՝ հարիւր զանգերն համօրէն
կրկնադածօրէն ու գիտակցօ՞րէն,
Մաք գիշերին դէմ, ամէ՛նք մէկանց,
Փոշոս լեզուին շարժեցին յանկարծ»:

«Քառուղիներու տապաններն անձայն,
հարիւր զննքո՛ւ պէս լսի՛ն բացօղեցան -
Հարիւր իշխաններ ելան անբարբա՞ռ, ... :
Անտ՛, ցայգին մէջ կ'երբան վեհափա՞ռ ... »:

«Կը տեսնեմ, կու բամ ... : Ինօփօրն է Ուխտին -
Ուխտին որ կ'ապրի դե՛ռ Բանէն անդին,
Ուխտի՛ն որ տես հեռօ՞ւ է հեռու
Փակա՛նք բացու արի բերդերու ... »:

«Հարիւր իշխաններ կ'երբան անխոն՞դ -
Քայլերնին ծանր է հօրք դարերով -
Վահաննին ժանգոտ, բայց աչերնին վէս -
Ուղեբնուն շղթան կ'երգէ ջուրի պէս ... »:

«Այն որ քափօրին կ'երբայ աօջեւէն՝
Խոնջ է լայն բեհեզ մը քաշկուտելէ՛ն ...
Կարմիր-ծիրանի՛ն է արժայական,
Թէ Եեզին արիւնն ... Չե՛մ տեսներ այնքան :

«Ու քափօրին հետ, ու քափօրէն վեր,
Թուչուն մ'օղիմ մէջ կը խարխափի, ծե՛ր ...
Այդ՛ միքէ՞ արծիւն է արժայական,
Թէ սեւ բայտին բուն ... Չե՛մ տեսներ այնքան :

«Լա՛ւն կարկառեցի ձեռքերս արիւնս -
— «Ատէ՛ք, գոչեցի, ա՛խ, գի՛ս ալ ձեզ մօս -
«Կ'ուզէի այսպէս դիմել յախտեան՝
«Յեղի մը Ուխտին անդրշիրիմեան ... »:

«Բայց սեռ՝ ձագից լոյսն արշարոյշին-
Հարիւր իշխաններն իջան միասին
Բաց տապաններու Բար սանդուխներէն .
Ու ամէ՛ն , ամէ՛ն բան կորսու նորէն . . . » :

... Ու ամէ՛ն , ամէ՛ն բան կորսու նորէն :
— Քասն է որ բախ մը պէս . վաւորէ՛ն ,
Գոյաբխն ծակի մը մէջ քա՛րքա՛ր
Նստկի՛մ Արեւուն նստանչէն ժա՛րար : : :

ԹՐԳՈՒՆԻՆ

Կ ԵՂՋ ՈՒ Կ ԵՂ Ե Ր Ե Ր Կ

ԱՍԵՆԻ ՀԻՒՍՔԸ

ԱՇՅ ԱՂՋԻԿ

ՀԱՅԳՈՒՆԸ

ՀԱՅՈՒՆԻՆ

ԱՌՆՈՒՆԳՈՒՄԸ

ԿԱՐՄԻՐ ՄԿՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՊՈՒՏ ՄԸ ԱՐԻՆԸ

ԿՈՒՍԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՂ ԶԻ ԺՊՏԵՑ

ՎՐԷԹԸ

Հայր , մայր , բակին մէջ , ծերուկ կը ննջեն :
Խորխոր անակին ծակերուն մէջէն
Վայրաց կը սուլէ ցարտ ձիւնը ձմրան -
Ատուած . այս ի՞նչ հով , հիմեր կ'երկրան :

Հողէ կանրեղի մը լոյսով դողդոջ ,
Մինա՛կ , դեռատի ազգիկ մը բողբոջ ,
Քաղանի ճեռակերտ կը հիսէ ասուէ ,
Կը հիսէ լո՛ի՛կ , լո՛ի՛կ կ'արտասուէ :

Անցած շարքու երբ սարէն գիւղ գընաց ,
Մուրբի մատուռին իբր ուխտագընաց ,
Քաղանի գնելը է *ազրուչուտ* քաղէի ,
Պսեծուրներ մանրիկ , մետախ , բեղ ուկի :

Իւ ամէն գիշեր , ծնուէր քարի՛
Երբոր ննջեն , ի՛ր գործիւն կը փայլի -
Բարսկ ասեղով ան իր կարն ասուէ
Կը հիսէ լո՛ի՛կ , լո՛ի՛կ կ'արտասուէ . . . :

*
**

— Որի՞ համար է այդ կարդ , ա՛յ ազգիկ :
Որի՞ համար է արցումեղ , հա՛յ ազգիկ :
Ջաշիկ մը միջէ՞ սարերու վերով ,
Սիրող ատու կուրծքէդ ու գնաց բոբով) : (:

— Ես ինձի համար կու լամ, աղբերջա՛ն :
Գիշերին զալունիքն առած պատմուհան . . . :
Սիրտս սգոս է, սիրտս սէր չունի .
Սիրտը վէրժուս է, սիրտը սէր չունի :

— Ինչո՞ւ համար է մեռա՛նոց, ա՛յ աղջիկ :
Ինչո՞ւ համար է հառաչո՛ղ, հա՛յ աղջիկ :
Մի՞ բէ հարսնիքիդ աղ էառիկ ջհՀէդ :
Հարսիդ համար կը հիսես քեկեզ . . . :

— Իւ մեր է՝ հարսնիք ու նիւմ, աղբերջա՛ն -
Ի՛նչ մեկնիմ տունէս, մեռնի՛մ դառանան :
Այս ցուրտ արեքուն վրայ ամայի .
Մնողն ու եղնիկս ս՞վ պիտի նայի . . . :

*
*
*

Բայց տես ժպտեց կոյսը լոնկայն,
Դորձն առարտեր էր . մախող մ՛էր վրայն :
Կարեց մազերէն սեփսեւ ծամ մը լայն .
Ու հիւսեց հազնեզ .— իր անունն էր այն . . . :

Մնողէր դիտեց . կը բնանային :
Լամբարը մարեց . ու առտուածային
Աղջիկը մեզմին հայլերով դուսնէն
Դուրս սպրդեցաւ երկիւզած օրէն :

Հո՛ն . իր մեծ եղբայրն՝ ամէնէն քա՛հուն .
Այդ բու՛ր-բու՛սն, ցուրտ գիշերով անխուն .
Ինչ որ կին զէնէ՛ր սրբելով մահար՝
Պը ստորառտուէր մեկնիլ քա՛հբա՛հար . . . :

Աղջիկն իր վզին սեղմ փարքուեցա՛ւ
Լուխողն իր ուսին անցուց, ու լացաւ
Ջահի՛ն հայրենի, իր սպարա՛քին կը՛ւր,
Գնաց զարնելու . . . : Գնաց մեռնելու . . . :

*
*
*

Բայց եւ Բե՛զ կոչ լամ , ո՛րի հայածին կոչս -
'Խո՛ւն մեր ցայցին մէջ՝ խօտարակուտ Կո՛չս :
'Խո՛ւն միշտ շշնջող ու մի՛շտ թարուած Բոչս -
'Իս՛ն մեր դամբանին՝ յրօղիկ սգարոյս . . . :

Ո՛ր Օրէնժէն , ո՛ր Աստուծմէն , ո՛ր մութ
Արդարութենէն , ո՛ր գութէն անգութ ,
Ո՛ր մէկ սնիրից Բաւութեան համար՝
Կարմիր շարսից օդերն անհամար . . . :

'Խո՛ւն , կին , չունի՛ս իսկ այն լոյսը ծափ .
Այն ցոլ՛քը յետին , որ Սէր կը կոչուի :
'Խո՛ւն արգանդն եւ լոկ ծնելու անո՛նք
կը պիտի մեղցուն մտնով անողով . . . :

Ու տ՛ւրի մէջէն , ու բո՛ցի մէջէն ,
Ու արեա՛ն մէջէն , Մահը կ'ընդմիջեն
Ձեռ՛եքդ՝ վեր բռնած մանուկ մը , վայրի
Չայնով լալով «*Մ'զգը պիտի ազրի*» :

Ժամանակ անցաւ . աղջիկն աճէն օր -
Լոյսը չի ծագած կ'երբար եկաւ օր
Սարերն իր եղնի՛կը սրածելու ,
Համբան դիտելու , եղբայրն հեծելու . . . :

Ու գոյցը ծնրուկ — մտածուտ արդէն —
կրկու քի կտարած , կակուզ մարմանդէ՛ն
Հեռուի Սարքին կ'երբային կըճուն ,
Ազօրեկ կտրած Ձա՛հի հոգուն . . . :

Ատուտ մըն ալ երբ աղջիկը Հայտն
Կ'երբար , եկաւէն լսեց խե՛ղն մայիսն .
Գրաց , բախանցեց գոզը անտառին -
Երբ շտա բազուկներ առին զայն , տարին . . . :

Աղջիկը գնաց, համակերպ, հընձ,
Չայներ կը լսէր, շէր գօրերը լալո՞ւ . . .
— Աղջի՛կ, ա՛յ աղջիկ, սարք ամայի
Մնազէդ ու եղնիկդ ո՞վ պիտի մայի . . . :

Ու ի՞նչը ըստ . . . «Այս գիշեր հագույս
Տօնն է, վառուխն տա՛ն ջահեր լիալսյու :
Ինքե՛ք սրբազան կաներ արծաբի :
Այս գիշեր Արեւս արեան մէջ ծաբի :

«Նե՛րս արձակեցէ՛ք սառս գեղեցիկ -
Այս սարք կոնֆին մէջ կանգնէ՛ պացիկ
Աղօթքի մը պէս՝ հասակն իր նոնի . . . :
Իր մկրտութեան Ալլան թող հանի . . . :

«Ինքե՛ք կարաւանն էգերուս, կարգո՞վ,
կոնֆին շուրջ ծունկի շարուն լուկէ լուկ :
Ու թող ա՛յն որուն մտեցայ երէկ՝
Զոհուի կոնֆին մէջ, դաշո՛յնը բերէ՛ք :

«Թող կրգեն ամէ՛նքն ալ - ա՛յն ուր կու լալ
Առաջին գոհին պէս պիտի ըլլայ . . . :
Թող ծընի խալով արիւնով խոնու
Կոնֆէն՝ նո՛ր խալով . . . : Ու աշապէս եղուս . . . :

Անշո՛ւրջ, ամէ՛նքն ալ հեռացիր են :
Լոյսերը մալած, ջահի կայծերէն
Ոմանք կը միտան — եղեանի մը պէս . . . :
հունկի ծառն՝ ապրող սնն մ՛ըլլար կարծես . . . :

Ու վէ՛ս, ու խրո՛թա, ու մօ՛ւթ, անմասնէ :
Մէջածողը կանգնած կոյսը անտէրունէ :
Ո՛ր մերկ, ո՛ր խալով արեամբ հրավառ,
Դիպազնի կարծես մերկ նիզակ մ՛ըլլար . . . :

... Ո՞վ պիտի լայնեց, տարուած մտարուն,
Գեղեցիագոյններոյ Գեղեցիկներուն...
Ձեր աչեւ կիրքն իսկ պիտ' իմաստանար...
Ու իմաստս թիւնն պիտի ծառանար... :

Գեռ կո՛յս, դեռ վայրի՛, դեռ տա՛՛ք, անապա՛կ,
Գա՛ւ՛ք որ բշխամու վրաններու տակ,
Թափելու կ'երբաւ սյա՛ւտ մ'արցունքի հետ,
Անօրօպարտ պուտ մը արխն անհետ... :

Ու Բէկը երգեց. «Իտ Սուլբանս ես, ջան-
Դամասկի քեկե՛ղը քեզ սրամուտան :
Դա իմ գիշերի Արեւս ես, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս հայիմ քեզ, հոգիս կը դողայ... :

«Իտ իմ նայածաց Թրեռեխս ես, ջա՛ն-
Իմ երկու աչերըս քեզ կը տենչան :
Սրտիս վարդենոյն դշտնն ես, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս փրցնեմ քեզ, ձեռքս կը դողայ... :

«Իտ ինչո՛ւ այնքան անգո՛ւր ես ինձ, ջա՛ն,
Լրանքիկ ատամներն հոգիս կ'սրտնան :
Մի՛ ջանեք աչքիդ տանարը, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս մարեմ քեզ, սիրտըս կը դողայ... :

«Իտ գլխիս երաշէկ սողաւարտն ես, ջա՛ն-
Շապի՛կ բոցեղէն, շքնաց դաւանան :
Սիրտըս կըրսակի վրա՛յ կ'այրեմ, ջա՛ն ջա՛ն,
Ինչպէ՛ս մթեմ քեզ, սուրբս կը դողայ... :

... Թրեռեխին այլե՛ւրս չի ժպտեց բնա՛ւ :
Առաջին ցայգին արցունքը խնձաւ,
Այնպէ՛ս խոր գծեր էր դէմքին համբան,
Որ չի կրցաւ գայն սրբել ո՛չ մի բուն :

Ո՛չ մետաքս *հաշտոյ*, ո՛չ պերճամբներ բարստ,
Ո՛չ Գոմասկրսի բեհեզներ հարուստ,
Ո՛չ Պենկալաշի վարդեր դեռ խոնա՛ւ . . .
Թրբոսիկն ալիք՛ւրս չի ժպտեց բնաւ :

Ան ի՛ր Օրէնքէն, ան ի՛ր Արգանդէն,
Ան ի՛ր Կեանքէն, իր Բառամէն, արդէն
Ի՛նչ հար խալամի ճնիւր կը զգար .
Չույն ի՛ր արեան մէջ խեղդելու անկար . . . :

Եեղան ա՛լ չէր խորներ քէ սարն ամաշի
Մնագէն ու եղևիկն ա՛յլ պիտի հաշի . . .
Բայց Բէկն ըսեր էր. «Այլան օրինէ՛ քեզ,
Նորոյնդ մտա օրէն գաւ պիտի անանն . . . » :

Ու Բէկը եկաւ գիշեր մ՛նչ ասուն .
— «Ո՛ր իմ Թրբոսիկս, ան՛ս, հեղեղասուն
Անցնելուս ալս խեղեր ինձ կը դաւէր
Իր *հանջէր*ն ու գիմէ՛ քեզ քերթի նուէրք :

Թրբոսեւոյն իրա՛նը սարսաղ փաշ-փաշ .
Աստ ձանր մախա՛ղը, դիտեց սպաւշ .
Իր երեսն էր ոսկի քեղերով անշէջ .
Իր մտցն, իր անունն, արխաններս մէջ . . . :

Աչքը մրագնեց, մտցաւ ամէն բան .
Ննտուկաւ փայրի քոչնի պէս անբան .
*հանջէր*ը մխեց շե՛շտ Բէկի կուրծքին,
«*Այս քե՛զ համար էր* . . . » գոչեց մոկողին :

«*Ու ալս ալ ի՛նձ համար* . . . » ըսաւ խելաշի՛ղ
Անտամա՛ն, անվե՛րջ քրէիջով տեհ՛ղ .
Բռնած եզրօր գանկն աշե՛րուն առջին . . . :

— Առագին խնդն էր, ու շունչը վերջին . . . :

ՄԱՐԳԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

- ԳՆԱՎԱՅՈՒՆ ԵՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՑ — Ինձանդր
- ԳՐԱԳՈՅՈՒՆ ԱՍՄԲՈՒՆՆԻ ՎՐԱՆ — Կեանք
- ԳՆԱՎԱՅՈՒՆ ԳՆԱԳՐԱԿԱՆՈՒՄՆԻ ՄԵՑ — Իմպր

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՄԷՋ

Պ.

Անցեալ տարի էր : Յոզևած ապաւէն ,
Շատ քաղաքակիրք այս Արեւմուտէն՝
Ուր խիղճը բառ մ'է , մարդը՝ մեքենայ :
Աշխարհ զործարան մ'անխոնջ , անխրնայ ,
Սէրը հաշիւ մ'է . կրօնքը՝ գրամ .
Երջանկութիւնը ծանձրալի մի տաւա՝
Մահն՝ անմտութիւն . կեանքն՝ անհաշտ մի կռիւ .
Ուր ժամանակն իսկ վառ մ'է ալիստիս ,
Որ ամէն յապէն իր մանրակրկիտ ,
Մուրնի հարուածով կը զարնէ մաքիդ . . . :
Այսպէ՛ս , հեւ ի հե՛ւ , յագնա՛ծ , յաւտահա՛տ ,
Անմի՛տ այս վազէն անդա՛ւլ , անընդհա՛տ ,
Կարօտն ունեցայ հին-հին դարերու .
Եւ հիւանդ հագիս տարի ես հեռո՛ւ ,
Հեռո՛ւ , խնկաւէ՛տ , լո՛ւս , մշտնջի՛նի .
Արեւելքի իմ գիւղըս հայրենի . . . :

Բ.

Կիրակի մըն էր - Բայերս ուղղեցի
Իմ ալեւոր մօրս հեռ հեղեցի :
— Պիտի ծիծաղի՛ր , կարծրացած սրտեր .
Պարզացի է իւրե՛ս , նայիկուր , վայրէ՛ր :
Մի քանի ուրիշ մուր գիրքեր ալ գե՛ս ,
Բայց անկուտուի այդ ամբոյն յուղքեր
Իրաւունք չե՛ն տար , որ ամբարտաւան

Չեր բայնք փշէ՛ք՝ կըրօնագրան
Հագույն ալիսք մօր մը ծերունի ,
Որ ապրելու գեռ հագիւ օր մ'ունի ,
Որ ծովուն վրայ՝ շիւղի մը նման ,
Մէկ տոբը մատուս , միւսը գերեզման -
Գերագոյն , անհաս , անսկիզբ , բարի -
Մը ինն Աստուծոյ մ'անուան կը փարի -
Ու անիրատուա՛ծ , տառապա՛ծ , հուսա՛ծ ,
Մեծ Արդարութեան վերան կը յուսայ . . . :

Պ.

Ու դո՛ւ է , ո՛ր՛վ Հօրաս , Ձեռնն ա մօլքէր -
Ի՛նչ որ ալ ըլլա՛ք՝ երէկինն է՛ք դեռ -
Մ'ինչ յիսուն հազար այս տարի է որ
Անգուլ կը դառնայ աշխարհն ալիսր՝
Հատառցեր են մարդերը բոլոր :
— Բարէ՛ք , հսկասակ հաստօխ մարդ ,
Մտադրի չի գտցա՛ւ բնաւ իմ հոգին
Տանա՛ր մ'ըլլա՛յ այն , հե՛րանու բագին ,
Քար-Քար աս երակ սիւներ ՔառնաՔին ,
Հըրուպաշտ Պարսիկ բըլուք բոցազին ,
Բոցը Միսիլի , Հնդիկ էլլօրան ,
Ասորեան հարիւր-գտեան հին խորան ,
Կո՛ւ Քրիստոսնայ պերն եկեղեցին . . .
Հոն մարդերը Մեծ-Յոյսը դարբնեցին . . .
Ու հո՛ն-գլխօրկնից բացէ՛ք վեհերան —
Գերեզմաննոցն է կենդաններուն . . . :

Պ.

Եկեղեցւոյն մէջ մտայ լսելեայն :
Շէ՛նքը փոքրիկ էր , բայց բաւական լա՛յն՝
Աստուածն ու դարե՛րը ամփոփելու . . . :
Քար Քարի վրայ , ծնէ՛ր էր , հըլս՛ւ ,
Առանց արուեստի , առանց մեծ սնի ,
Պարզ , ինչպէս ծառ մը որ հողէն կ'անի -
Ու Քար , ու յազճոց , ու կերան , ու խաչ ,

Հոն, հին դարերու բոյրն ունէին գազօ... :
 Բն առաւարդի ազգաւ ցանկերէն
 Կոթուած՝ ժամանակը մեռելորէն
 Կը ննջէր անշա՛րք : դարե՛ր բնէւծ .
 Քնացին ճայնէն երբեմբն շոյուած . . .
 Հոն ո՛չ ին՛ք , ո՛չ վազք , ո՛չ ժամ , ո՛չ վայրկեան .
 Անտանա՛ն , անխո՛ւ՛յ , անձա՛յ , յա՛րտեա՛ն ,
 Չո՛րս պատերա՛սէջ՝ Անտ՛ան մը խորին :
 Իւր ծեր գեղջուկներ մեանի՛լ կը սարվին . . .

Է

Բայց բացառիկ տան մէր այդ կիրակին :
 Կնո՛ւնէն էր շոջի նորեկ սրղեակին ,
 Ինչ որ դիւզին նայնեան է կարեւոր :
 Իլեան Ծնունդի աօնը դարուոյր
 Կազարէր ի հին Բաղաբացին :
 Բաստի ծեր , մանուկ , հաւաքուած էին :
 Բն Բանանան այդ մե՛ծ օրուան համար ,
 Պատրաստեր էր փոքր Բարոզ մը յարմար :
 Պերն խօսքի սազանդ չունէր բնածին ,
 Բայց գայն բնարեք էր հալիւ՛ գիւղացին ,
 Ջի հասակով բարձր էր , վարժով արդար ,
 Հայերէն գիտէր , նո՛յնիսկ կը կարդար :
 Կեանքի պայ Բարէն յոգնած կիւսն մը կեզ ,
 — Գոյս Լարիսանին կո՛յս նշանածին սէս —
 Այնեան վայրեր էր մօրուքն ու շուրջուս ,
 Իր կարծես ան ա՛յնպէս ծնած ըլլար . . . :

Զ

Ջուզ կերտնի մէջ՝ կը խօսէր բնէն .
 Բն կ՛ունկնցրէին գեղջուկներն ամէն ,
 Ետ՛ր երանուրեւոյր սուգուա՛ծ աներմար .
 — Ի՛նչու հայերէն մա՛րդ չի հասկնար . . .
 Հին *Անկարաքն* սուած բնորան ,
 Կը գտնէր Տէր-Հայրը շա՛տ բնական
 Իր տղերք աշխարհ գան անհամար — լարջ —

Ենչպէս թիւր շիւղեր նիրհնիին շարջ :
 Զանկարծ շլացին աչերս քնէա՛ծ ,
 Կափոյէտնին անո՛ւնն էր սուսած :
 Կափալէան . . . ի՞նչ Բառ տնկաւակ՝
 Աշխարհէէն Բաշուսած այդ մտասուին սակ :
 Չէ՞ որ բոքր է այդ մարդն ահագին ,
 «Մայրե՛ր , գուսկնե՛ր շինեցէ՛ք ազգին . . . » :
 — Այո . գո՛րք պէտէ՛ էր այդ ամբարաստանին՝
 Ար բնդանօրնէր զիւզէ՛ զիւզ տանին . . . :

է.

Պատարագէն վերջ , Բով Բովի աննայն ,
 Երկու քափօրնէր իբար Բասեցան :
 Ան շէր գասական հանդիպումը հին՝
 Գնունքի քափօրն մահուան քափօրին .—
 Մէկ կտրմ ծնունդ , խի՛նդ . միսս կողմ մա՛հ ու բալ՝
 Ա եկեղեցին կ'օրհնէ երկու քն ալ . . . :
 Մ'չ : Երկու քափօր , երկու՛ էն ալ ժպտան .
 Մէկը հորածին որդին մեծասուն ,
 Մի՛ւսը աղէտոյ ծնունդը անսուն .
 Մէկը քեկեզով քնած , միսն արքուն .
 Մէկուն ժամեակներ , մեծա՛տի հիւսկէն ,
 Միսին ձորս մը խեղն՝ հօրը շապիկէն .
 Առաջնոյն ոսկի , ժամեակ թիւր տեակ ,
 Երկրորդին հակտին փաշի սեւ պակ :
 Մէկը Տէ՛ր արդէն , միսը Գրա՛տ :
 Հակասագի՛ր . վա՛խ , աղաքնները փաստ . . . :

զ.

Բայց այս ի՞նչ արդար օրէնք մ'է խօրին
 Որ յղփացա՛ծ , նախ մեծէրը երկրին
 Երե՛նց արգանդին մէջ կը հարուստէ :
 Հա՛տարար քեան խո՛ւլ պէտէ՛ մէ՛ գուցէ
 Որ վիժածընունդ սերմերը մեծին
 Ե՛ր որովայնին իսկ գո՛ցը հիւժին ,
 Աս հաշիւներէ վերջ , երբ ի հարկէ

Թեկին ա՛ր պատրաստ է, հա՛յրը գրկէ
 համնարուրենբու մէջ մեռա՛ն գեղերփ,
 Անժպի՛տ, տժգո՛յն հրէշ մը մարդակերպ . . . :
 Մի՛նչ ճանի՛ր քշուտա խեղներ է՛ց, արո՛ւ,
 Որ յեղակարծ սէր մ՛ունին իրարու,
 Կայծակներու պէս իրարո՛ւ կու գան,
 Առանց հաշուելու վաղն ու ապագան,
 Ու կ'երկենն — խորշի մը մէջ անձանօր —
 Ի՛նչ հսկայ կեանքեր, անէժ քի անօր . . . :

Ք .

Ազա՛ծ, սարսափա՛ծ խորեցոյ անխօս,
 Եսարբական եի՛ն բարէին բարբարօ,
 Որ խեղդելէ վերջ կը յանձնէր գեօին
 Խորդկային տժգոյն օգրուկներն յեօին . . . :
 Իայց քառուն դարեր անցեր են արդէն .
 Ու սորվեցանք որ հրէշներն ալ մարդ են .
 Անո՛նք ալ ունին զգացո՛ւմ, հոգի՛,
 Անոնք ալ ունին իրաւունք կեանքի,
 — Հոգ չէ՛ քէ սպրիմ քիւրերու մանօվ .
 Օրէ՛նքը՝ իրենց վառան օգրահավ . . . :
 Չե՛մ համարձակիր վերցնել մէկդի
 Կարմիր-վարագոյրն որ Օրէ՛նք կ'ըսուի,
 Գիտելու քմբոստ այն կեանքե՛րն հսկայ,
 Որ բանտերու մէջ, կառափմատի վրայ,
 Կախազաններո՛վ մեռան անհամար,
Վեհանքի Իրօտո՛ւնք . . . Պոսպնուն համար :

Ք .

Երկու էն ալ երկա՛ր, երկա՛ր գիտեցի :
 Այլեւս բնա՛ւ մի խօսի՛ք ինձի .
 Արժանիքին վրայ, ու տարբերութեան,
 Ու ազնուական զարմին վրայ արեան :
 Ահա երկու՛նք ալ — անկերպ բզկզներ,
 Եիւր մը խակ զիրենք պիտի մեռցնէր :

Կուզեն անուն տալ . ի՞նչ պէտք անունի . . .
 Իրաճանչիւրն ալ իր անունն ունի .
 Ս'ին Ո՛ւժն է անգութ , միան Սարկուքի՛ւն :
 Ուժ չունի՞ կ'ըսէ՛ք խլէզն անարիւն .
 Ի՞նչ պէտք արիւնի անյազ բորենի՞
 Հացի մը վախան կարմիր , ծիրանի .
 Ան պիտի ծըծէ՛ Արիւնը միտին ,
 Ան պիտի մըխէ ժանիքն իր միտին .
 — Օրէ՛նքը՝ իրեն անխոյր օքեւան :
 Ողջունեցէ՛ք զայն , իշխանն է վազուան . . . :

ԺԱ.

Փնրադրած դողդոջ , աշխարհ ձեռքիս ,
 Կուրծքիս սակ գոցել կ'ուզէի եզղիս :
 Հազար նկարներ կ'անցնէին մա՛մէս :
 Արեան շողունն մէջ , նսնիներու օլէս
 Ի՛ր իր կախազաններ անգութ մեծերու . . .
 Ոն կրդեհներու մէջ հեռուէ հեռու ,
 Սարուկներու կա՛ւս , բարբարո՛ս գունդեր ,
 Որ տանա՛ր , տատաւ՛ծ , կո՛ւտք , իշխանն ու տէ՛ր
 Տապալելով վար , կ'երբային հեռո՛ւ
 Հաւասարութեան սե՛րմը ցանկիտ ,
 Ու ըս՛յն բաշխելու Արդարութի՛ւն . Հա՛ց . . . :
 Այտիս վրայ կրաշէկ արցունք մը դողաց .
 Աշխարհ բացի . տեսիլք էր միայն .
 Ամէ՛նն ալ գացա՛ծ , ժամն էր լուսնայն . . . :
 Ոն կ'ս ալ գոցի՞ իմ սուգիս դարման՝
 Հաւասարութեան դաշտը — գերեզման . . . :

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՃԱՄԹՈՒՆ ՎՐԱՅ

Ա-

Երեզեցիէն մինչեւ դերեզման
Տանող համբան վրայ, Բարի մը վրան
Նստեցայ տրտամ, ու լո՛ւս դիտեցի
— Հոգւոյս ծարաւո՛վը արեւելքի —
Հեռուներն հանդարտ, հեռուները լա՛յն,
Հեռուները ջի՛նջ . միայի՛Ք, լոկեա՛յն :
Հո՛ն, երկինքներու տակ յաւէտ ծա՛րի .
Ասա՛նց ժպտի ու ստա՛նց ցաի .
Կապրէին մայրե՛ր, մըջիւններ, բոյսե՛ր . . . :
Հան չէին նամչնար ո՛չ կտիւ . ո՛չ սէր :
Հան Անշարմաբեան օրէնքին երլու ,
Ասա՛նց սնելու , ստա՛նց նուագելու ,
Հագար դարելու ու ամեռներու
Մտերմութեան մէջ կ՛ապրէին . — հեռո՛ւ
Սե՛ղ Արեւմտաբէն ու հեզմելով զա՛յն . . . :
Հեռուները ջի՛նջ , միայի՛Ք , լոկեա՛յն . . . :

Բ-

Ու հո՛ն, ամառչի մը մէջ անտանման ,
Երկիրը իբրև անհո՛ւն խնկաւման ,
Իր ճանճրոյթը — լայն ազօր քի մը սէս —
Անշտա՛զ , անխոս՛վ կը մխար կարծես . . . :
Ու հո՛ն, հեռաւոր կարկամներու

Անձայ երկինքնե՛րը հեռուէ հեռու :
 Կը տեղային վար՝ օրհնութեան մը պէս՝
 Բակիօշի լայն անձրեւ մը կարծես : :
 Աս հոն արեւուն գումոյն մէջ անշէջ ,
 Աս ծօծա՛ն-ծածա՛ն ցորեններուն մէջ :
 Աս խրճիքներու բոյնին մէջ համակ ,
 Աւերակներու սուգին մէջ Անբմակ ,
 Բա՛ն մը կար կեանքէն անջատ , կեանքէն վե՛ր ,
 Բա՛ն մը որ կեանքէն բնա՛ւ չէր ազդուեր ,
 Որ կը նմանէր Երէկին , վաղուսն : :
 Այդ՝ Բախուա՛ն իսկ մէջ ժխտումն էր Բախումն : :

Պ.

Ասոր համար երբ միտէն Արեւմուտքին՝
 Կեանք բառին առջե՛ւը զարմացազին
 Հարցական նըշան մը կը դնէ ճեմոց : :
 Մե՛նք կախման երե՛ք կէտեր կը դնենք : : :
 Աս երբ կը վազեն ամենք տեղագոյին ,
 Թըւանըշաններով կը լուծեն հոգին ,
 Կը ջննեն Երկինքն ու աստուածը , մենք
 Մեր կախման երե՛ք կէտը կ'երազենք : : : :
 Աս երբ կը խրոխտան անոնք , մենք կու յանք ,
 Ա՛խ , որովհետեւ ի՛նչ որ ալ ըլլանք ,
 Գլուխնիս երկինք , օտհերձու առկ հող :
 Այգի՛ն ու ցալոյի՛ն միջեւ աստանող
 Օրօրոցներ ենք : : : Աս ինչ որ անշէ՛ջ
 Է , պիտի շիջի շիրմին մաքրին մէջ : : :
 — Լսողը վերջիշում մըն է լոկլուայն ,
 Թէ ի՛նչ ալ ըլլանք , մարդեր ենք միտ՞քն : : :

Պ.

Այսպէ՛ս սպրեցան , ու այսպէ՛ս կ'ապրին
 Թարբ որդիները Արեւելին :
 Խանկի՛ , կնկրուի՛ , ծոցը բռնկեաց ,
 Իրենց հոգիին անձամբ մընաց
 Գառ՛ա Գիտաբեանց շեփորը ստիճօա ,

Աւ սուտ փառհերտ ծածկոյրն հաստարկս . . . :
 Անոն է առցան , առա՛նց ուզելու . . . :
 Աւ կեանքէն անցան՝ առա՛նց յուզելու
 Անոր մտք յատակը աչքէ անտես ,
 — Ինձուն վրայ ստեղծ լո՛ւս քեւեակին պէս . . . :
 Անոն է գինովցան , առանց բննելու . . . :
 Աւ լացի՛ն՝ սրտի պէտքի մը ելո՛ւ . . . :
 Անոն է իսկուցին եղիմն . ու ծնան
 Անէն քեան մեծ հսկան — Ներվանուն ,
 Աւ երազատես Նազովրեցիին հեղ . . . :
 — Աւ կրկունքի հեշտ էր Մահուամ մը պէս . . . :

Յ .

Անոն է նայեցան հեռուէ՛ն՝ մարդկային .
 Աստաճչի՛մ քեան կուս մեքենային ,
 Ինչպէս անտարին ծո՛ցը ամայի ,
 Ինքուսնի եղնիկն հանդա՛րս կը նայի
 Տրացո՛ղ , շաչո՛ղ սեւ շոգեկառէին՝
 Լա՛նն շինչո՛ւ համարք մը զարմացնողին
 Թարբելով աչքին մէջ երազահալ . . . :
 — Ինչո՞ւ շատուել . չէ՞ որ ամէ՛նքս ալ ,
 Իման է հե ի հե , ու ոման է դանդաղ ,
 Անվրի՛պուէն պիտի հասնինք Մահ . . . :
 Կեանքն է այս . միշտ սուտ սուտի կանուէ .
 Ինչկը հազի՛ւ քէ միւսին չափ տեսէ . . . :
 Շատաչող ծովուն ալիքնեքուն պէս ,
 Կը ծնինք ամէնքս , կը բարձրանում վէս ,
 Բայց հազի՛ւ ատեն մը կալ փրկիչը՛ւ . . . :
 Պա՛տ է կորսուել . կորսուի՛նք երկո՛ւ . . . :

Ձ .

Աւ աշտպէ՛ս պիտի կորչի ամէն բան . . . :
 — Ժայռիկն վրայ նստած՝ դիտեցի նամբան ,
 Ինչիկն փշիի յուսահա՛տ նամբան ,
 Խա՛ւ պ շերտ կ՛անկուս պատմի՛չը անբան . . . :
 Ա՛խ . . . աչք դալարուն՝դ , չի համու՛ղ , յոսպա՛մ ,

Արեւուն ծագէն ի մո՛ւտէն՝ անխափա՞ն
 Երկարոյ վախ՛աւ, բարեկամ համբան,
 Ծրնոց Մարդկու բեան առաջին սրբա՞ն,
 Որուն ազգայն իրանին վերան,
 Հիմնայալի տարէն մինչ երան,
 Իւ Արարատէն մի՛նչեւ Վապտրոս,
 Մինչե՛ւ Դանօրի ակերն մշտանո՞ս,
 Իս մինչե՛ւ չարս ծագը Արեւմտեան,
 Դացին առաջին հայրերն Մարդկու բեան;
 Այլոյ Արեւուն գունտին տակ, խաղա՞ղ,
 Հնացրնեխո՞յ կտակերնին դանդա՞ղ . . . :

Է.

Առաջին անգամ ըլլալով հառա՛ջ
 Մը արձակեցի այդ համբուն առաջ . . . :
 Մտկա՛ցի իրմէն՝ ու *ափ թը փոշի*
 Ասի, մարդու մը նրման որ կ'աղչի . . . :
 Բա՛յց ինչ կիկուզներ, իբրեւ թէ անշե՛ջ
 Ի՛նչ ազգեր, կհանձն'ը այդ փոշիին մէջ :
 Ի՛նչ արեան լիներ, բանի՛ սոկորներ
 Դարերու մէջ հոն փոշի են գարձեր . . . :
 — Դիտեցի ոչով՝ զի՛ն հանչցայ ամ շուտ —
 Դախ բարայրներու բնակիչ մագուտ,
 Յետոյ առաջգէն նետանից մը սեղ,
 Յետոյ բագուտը մը — եթէ կ'ուզէ՛ք,
 Յետոյ ամիլուած գլխով մէկ գերի . . .
 Յետոյ քրտուտուտը մ'որ կը գեղերի . . .
 Իս հիմա ամգոյն խե՛ղն մը դող ի դող,
 Ո՛չ մարդ, ո՛չ սառուած, ու ո՛չ իսկ Լեբբոյ . . .

Ը.

Հո՛ն հանչցայ հաւե՛ ձեր Սոցոմոնին
 Հարէ բեցուած կարտաններն իմ . . .
 Դանգէ՛ւէն քայրի, բանկազին խորի,
 Իս հարմիր ծովէն ալ ամէն տարի
 Ուզտերով կրուա՞ծ պերճանէները բաւա . . .

Գամուկի մեռա՛մս բեկեզն ալ հազարսն,
Արժանեբու ճան՝ Բլէնօրքսոյին . . . :
Այ վերայրեցոյ հան եղեմային
Այ գինովցրնոյ հըրաշէր չէնոյ
Շամիրամի պիքն պարտէզին առկախ : -
Հո՛ն , այդ փոշիին մէջ խօսեցուցի
Տարարախօս Անգուանն Հոովմայեցի
Այ վառամն իրեն ծախեց Տոփանէին . . .
Հո՛ն , խօսեցուցի նախ տխրագին
Ժողովարդներ որ մեռա՛ն սնեամար :
Զե՛մ գիտեր ո՛ր մէկ Արժային համար . . . :

Դ-

. . . Բանկարծ ծանր՛ր քեւ մը գարկաւ ուսիս :
Հին երազներէն արքնցաւ հագիս .
Այ տեսաւ տարեց մշակ մը տժգոյն :
— «Ո՞վ ես դու» : — «Անունս է Աշխատաբիւն» . . . :
— «Ի՛նչ կ'ընես այսպէս» : — «Կը մտրամ . . . » հծծեց .
Այ րո՛ւս հեռացաւ , մինչ ես դառնաեմ
Գացի ետեւէն միմչեւ իրեն տուն . . . :
Գետնի անկողնի մը վըրայ , արքո՛ւն ,
Երկարած նիտա՛ր իր կիմն հագե՛վար ,
Նրեծուած անամի մը պէս կը հեւար . . .
Այ մինչ գնաց հինգ խլէզներէն մին ,
Արտի պէս քա՛ն մը հարելու հին ,
— «Հաց չի կայ , կ'ըսէր հայրիկը ինձի» ,
«Մի քանի օ՛ր է չեմ երթար գործի» ,
«Կը տեսնես , վերջին օրերն են գուցէ . . . »
«Առանց ինձ , աշերն ո՞վ պիտի գուցէ . . . » :

Ժ-

Այ կիներ բարի կը հայէր իրեն ,
Ինչպէս կը հայի մարդ անա՛նօրէն
Իրեն Աստուծուն . . .) Ախ , որովհետեւ
Իր կենակցութեան ժամը կարճատեւ
Այրալի՛ր եղաւ : կոխ շունեցան

Ո՛չ դրամովտի , ո՛չ ժառանգութեան . . . :
 ժրբաշան տիկին , միշտ իր շարկին տակ . . .
 Թանը առատ էր , անկազինը տաւ . . .
 Ու քիչ օրէն երբ Տիրոջ կրանամով ,
 Հողին տակ պիտի բազուէ՞ր ապտում ,
 Կը խրատէր էրկամ՝ առնել զինգտկին
 Այսի՛նչ ժրաշան ազգիկն իրբեւ կին ,
 Որովհետեւ խեղճ կինը կը յուսար ,
 Թէ ան կը մռչէր աչքով հասուսար ,
 Թէ՛ իր ամուսնոյն , թէ իր խորքերուն
 Եւ թէ՛ գոմի իր փակըիկ ետքերուն . . . :

ՔԱ-

Դուրս ելայ տունէն , մտքմինս փուշ-փուշ :
 Խորհեցայ կեանքին իմաստին այս՛չ ,
 Թէ ինչպէ՛ս տարուկ կիրքերս կրլո՞ւ ,
 Մարդս առելի՛ վարժ է մուրաչու ,
 Քան դաստիարակն օրինա՞մ դանակով ,
 Գի՛շ մը վախցնել — գտնէ՛ կատակով . . . —
 Ընք ոսկեհոյլ մո՛ր Աստուածները կո՞վ . . . :
 Խորհեցայ թէ Երամ միապետին քով՝
 Ի՛նչ սովորյալ ըմբիշ մ՛ի Աշխատութիւն . . . :
 Խորհեցայ անգա՛մ մըն ալ անարիւն
 Այն բո՛ւտ մը *«Նորին Վսեմութեանց»* վըրա՛յ
 Որոնց շնորհիւ երկիր կը դառնայ . . . :
 Խորհեցայ մտին վրայ մըտովի ,
 Ու ա՛յն հասցիտին , որ Օրէնք կ՛ըստի . . . :
 Ու գացի ես լուս , իմ սուղիս դարմա՞ն ,
 Հաւատարութեան դաշար — Դերեգտան . . . :

ԳԻՒՎԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆ, ՄԷԶ

Ա.

Ակեպոսիկ ժպտով մը դանդաղագին,
Նրբ մարդ բնագած է մրուրը կեանքին,
Նրբ ծառայած է կամենով կարովի՝
Այն մեծ վարպետին որ վիշտ կը կոչուի:
Հանչցա՞ծ է դողալէ գշխոն որ Աէրն է:
Ազգաց եւ անհատին Պատմութեան դժնէ
Նայած է անգամ մը միւս երեսին,
Հանչցա՞ծ է Մարդուն Գիտութիւնը սին,
Արուեստն յաստկնաւ, սիրուն ամբարտաւան,
Սո՛ւրբ երէկին, երկիւղը վազուան . . .
Ու նշմարտութեան հոգին ծարախ՝
Զննած է երկնից պարապը ծախ
— Հի՞ն աստուածներու վիհն այն մշտակա՞յ,—
Ա՛յդ մարդուն համար ուրիշ վայր չի կա՞յ
Աւելի՛ Բողոքիկ եեշտանքով յրդի . . .
Քան զերեզմաննոց մ՛աղփատիկ գիւղի . . .

Բ.

Լո՛ւս նուաճ՝ Բարի մը վրբայ տապան,
Գիտեցի լսի՞ն այդ վայրը խոստան,
Ու զո՛ւր խորհեցայ թէ այս այն վա՛յրն է,
Ուր վախառական Աստուած մը դժնէ
Զարը կը պատժէ անասեման վախով,
Բարոյն շնորհելով դրախտ մ՛ապստով . . .

Ընկրմամ ծոցն աչոյ Մանուան Քաղաքին,
 Ջուր խորհեցայ ըէ աննա՛հ էր հոգին... :
 Աննա՛հ, բայց չէ՞ որ երկնից մէջ գարնան
 Բիւր գիտաւրաներ մոխիր կը դառնան -
 Ատողեր կը վառին, ստողեր կը սառչին -
 Կը լսէ ցոյցին սլլղուլը վերջին,
 Ըոյս ու կենդանի կ'իյնան անկենդա՛ն -
 Ամէն, ամէ՛ն բան մտնուան գոհ կ'երբան... :
 Աւ երկնէին եխր՝ լսկ մա՛րդն է արխար... :
 Աննա՛հ, միմչեւ ե՛րբ, եւ ինչպէ՛ս, եւ ո՛րք... :

Գ-

Բայց ուսկէ՞ կաւ գալ աչն Յոյսը մարդուն,
 Ար մեծ-ցայդին մէջ միայնա՛կ արքուն
 Կ՛ուզէ հսկել՝ երբ իր սուրբասին
 երկու սփե հողի ներքեւ կ'անկենաին :
 Աւ ինչպէ՛ս գիտկը փառել վերջ -
 Մարդ յամասօրէ՛ն, Մանուան ծոցին մէջ,
 Անմտու բեան Յո՛յս մքն է գիւցեր... :
 — Անշո՛ւշտ սարերու երբ եղնիկը ձեր
 Կը հայի անդամդ մի փար անյատակ... :
 Կըր գալը փոքրիկ՝ մացտաներու տակ՝
 Կը գիտէ մա՛հն իր գեղակահար հօր... :
 Երբ ովկիանին վրայ անդնդախոր՝
 Շնագայլն հսկա՛յ կը բաւայի լա՛ւա... :
 Կերջուղոյսին զէմ Ասիւժը տխուր՝
 Կըր կը մանչէ գաշտին մէջ խաղան... :
 — Անմտու բեա՛ն վրայ չէ՞ որ կը խոկան... :

Դ-

Ետ՛յնիտկ Մարդուն մա՛րք ետիտուայրն Ազամ,
 Անկէ՛ն, անորչտայա՛նն աչոյ խեղեն հաշմանգամ,
 Կնտուամ աժեքա՛ւ միջեւ անազին,
 Շա՛տ էիջ հաշիւի կ'ստնէր իր հոգին,
 Կըր սլտա՛ղի մը համար, անվեհե՛ր,
 Անմտու բեմէն կը հրաժարէր... :
 Ըայց տես անբա՛ւ միջոց մ'է անցեր -

Յիսուսն ծանրածանր դարով՝ Մարդը ծե՛ր ,
 Որ իր ուղեղին դրդումին երբա ,
 Հասեր է ամէ՛ն ինչ գրքուելու ,
 Սարուկներ գտեր է անամոց մէջ ,
 Մնացածը զարկեր , հալածեր անվե՛րջ ,
 Աստուածնե՛ր շիներ է նախ անհամար ,
 Յետոյ ամէ՛նքն ուլ աչքելու համար . . .
 Տիրե՛ր է Քնուր հան Ռժին անագին ,
 Կը տեկնայ իշխել արդ ժամանակին . . . :

Ս.

Ա՛խ , անմա՛հ ըլլալ . . . : Ապրի՛լ յախտեան -
 Ի սղա՛ռ շունենալ ո՛չ դար , ո՛չ վաչքիեան ,
 Ժամանակի՛ն սէս , ժամանակին մէջ ,
 Տեա՛լ , ստուայի՛լ , բայց ազրի՛լ անվերջ . . . :
 Սիրտը արիւնու , մարմինը հիւանդ ,
 Յողմարե՛կ , ի՛նչ փոյր , ապրիլ մանուսնդ . . . :
 Եիւզ մ՛ըլլալ մարդի , ի՛ք մը լսելիայն ,
 Բայց յախտենին մէջ ապրի՛լ միայն . . . :
 Քար մ՛ըլլալ անարգ , սպասած մ՛անխօս ,
 Կէր նիհար սուտակ մ՛ըլլար մշատես ,
 Կա՛ռ մը դարսուր , մետա՛ղ մը միայն
 Անվի՛տ , անզգա՛յ , չի մեռնի՛լ սակայն . . . :
 — Աստուածացեալդ Մա՛րդ , ամօ՛ր քեզ , ամօր ,
 Մար , ամբարտաւան խրոխտութեանց ամօ՛ր ,
 Գեռ ամէ՛ն զնով կը կառչիս հազին . . . :
 Եայէիք աշնան տերեւին գեղին . . . :

Ա.

Ու երբ ըսեն բէ գիտութիւնը նոր
 Այրեց հի՛ն , փոշո՛տ զիրէնքը բոլոր ,
 Ի՞է նիւր կայ միայն , Հոգին չէ՛ անմահ ,
 Հոգին չի կա՛յ իսկ .— Մի հաւատա՛ւ , ա՛հ :
 Վնիս մտնաներն հին եգիպտոսին ,
 Դարերու ցազանի՛քը շող ձեզ խօսին . . . :
 Եստուած է մ՛ուզգեցէ՛լ գէտի Պարբեման ,

Նոր Անժա՛ննէքն են որ կը խրոխտան հո՛ն :
Ու է՛ն շար գիտանն իսկ՝ կրօնքին օտար՝
Քարէ արձանի մը հոգին կու տար . . . :
Ա՛խ , կեանքի , մտնուն կռիւն անգամ . . . :
— Ու անշուշտ՝ մենէ է՛ն խելօ՛ն անգամ ,
Երբ սեսնէր Մահն , որ պաշտօնին երկո՛ւ
Սու գար սիրելին մենէ խելու .
Թէ Աստուած ըլլար ան , թէ Սասանայ ,
Շան մը պէս պիտի խեղդէր անխրնայ . . . :

Է.

Շա՛ն մը պէս . . . Ա՛խ , շատ չի պիտի ըլլար . . . :
— Բարէ՛ , կը յիշեմ թէ ինչպէ՛ս կու լար ,
Ինչպէ՛ս կը խածնէր սնար ու օտանն ,
Ինչպէ՛ս կը կամչէր արե՛ւր վազուան
Որ ա՛լ չի պիտի գար երթիք իրեն .
Ու ինչպէ՛ս կ՛ուզէր խելայեղօրէն
Մարմինն անկողնէն բաշխ անհրնա՛ր ,
Ու ինչպէ՛ս պատէն մազլիլ կը շանա՛ր ,
Սարսափած աչքերն ուղղելով ինձի . . . :
— « Ես եմ , բարեկա՛մոյ , սաա՛ղ . . . » գոչեցի :
Բայց ան աչքերուս խրեց իր մտաներ ,
Ձի ես կ՛ապրէի , մինչ ինձ կը մտնէր . . . :
— Հոսկցա՛յ , ընկե՛ր . լեզուդ վերջնադայն .
Բայց մտնէն փախչող վատ մ՛էի անգոյնն ,
Ձի Սէրն իսկ սո՛ւտ է , մարդերը մա՛րդ են . . . :
Ու մեր երկուքին մէջ մա՛հն էր արդէն . . . :

Ը.

Ինչպէս նետակար բռնուն մ՛որ յետին
Հիգերն իր կ՛ընէ կառչելու օղին . . . :
Մովամոյնն ինչպէս կը փարի վէտ-վէտ
Կլեակի մը որ կ՛ընկղմի իր հետ . . . :
Ինչպէս սարի հէզ արծիւն հոգեվար
Յը կառչի ժայռին որ չի սահի վա՛ր . . . :
Այնպէս մտաներուն նիզովը յետին
Կուզէր քանուիլ սնարին պտտին . . . :

Անկրօղին զամառած : փօփլի , ցօօիլ , լօղ :
 Դարերով , ի՞նչ լաւ . . . : Բայց մեռնի՛ր , չ՛բլլա՛լ . . . :
 Անե՛ղ կը մղէր սոյն Բարն անիրօ .
 Երբ բերնէն արեան սօղիս մը զայն տարաւ . . . :
 Այդ շէնդ սրտէն , կեանքէն ի՞նչ մընաց . —
 — «Ե՛Ս» կ'ըսէ անիւնն , — «Ե՛Ս» կ'ըսէ Աստուած :
 Ան Ե՛ս , իր զեղջուկ Բարին վրայ կու գամ
 Բանգի զարնելու տաղերս անզգամ . . . :

Ռ-

Դիտեցի գողարիկ այդ վաշիւր բողբոջ
 Ան էս ակամայ խորհեցայ դողդոջ
 Մերուկ Տանքէի տենդ դժոխքին ,
 Ար յիմար վագքի մը մէջ մօլեզիմ ,
 Այրօղ խաւարին , վրփրօղ արեան մէջ ,
 Երախնին բացած , անբարբա՛տ , անվե՛րջ ,
 Տճգոյն հերոսներ պար կը դառնային . . . :
 Խորհեցայ նաեւ սէզ Աստանային ,
 Չոր Միլլրան , աչքով կոյր , հոգեով արքուն ,
 Իշխա՛նն հոշակեց յաղքուած Մարդուն .
 Ար երիժժանի ցուպով կը զրօնէր
 Անհամզիսօ բնել դատարկ գլուխներ . . . :
 Չը մտոցայ նաեւ մտածել տենդ
 Օրուան՝ երբ փողին ձայնէն խելայեղ ,
 Կոնխօքներ երկի՛նք կը բոջին արդէն . . . :
 — Ինչ որ քիչ մը շատ խնդրել է մարդէն . . . :

Չ-

Մօրդուն տանջուած խղճտունիքը վա՛տ
 Ի՞նչ մղձաւանջներ երկնեց յուսահատ ,
 Ի՞նչ աստաշէլիան ցաւեր անհամար ,
 Ի՞նչ եղեմ՝ մեր զարչ դիակին կտուր . . . :
 — Հօ՛ն , սշի՛նչ կայ մուր , սշի՛նչ կայ դժնէ .
 Ան դանդա՛ղ խմուած սրտաղ գաւարն է ,
 Ատա՛նց Բանդակի , առա՛նց սուտ գալույի ,
 Առանց Բարազիսօ հնարքներու արդի .

Որ տխուրս, սարիժ կ'անմահացրնեն . . . ?
Վարդի քուփ մը հոն կ'իյնայ ծարաւէն . . . :
Ու երէ երբեմն ողբեր կ'ողկողեն
Քարի մը սուկէն .— Եե՛ր քուն է զիւզին . . . :
Եւ որչափոյսին սառեք մը յածի .—
Եմաստասէր կո՛ւզ մ'է որ կ'արածի . . . :
Ու րէ շիրիմներ պեղուին անընդհատ .—
Բարեկի մըն է, կամ էերք ուզ մը վատ . . . :

ԺԱ.

. . . Խնկայ ու մտիկ ըրի սգահար .
Չայնի մ'որ քարին ներքեւ կը դռդար .—
— Ե՛ս եմ, Ե՛ս եմ, Ե՛ս Քեզ եզրա՛յր, Քեզ խա՛յր .
Ե՛ս տիեզերքին հսկայ ա՛ջքը կո՛չր .
Ե՛ս սկիզբ եւ վերջ, երա՛խ ու արգանդ .
Ե՛ս վիտ անյատուկ ու ծոց արդարանդ .
Ե՛ս ա՛յն եմ որ Քեզ ծընու, նուեւ ա՛յն
Ջոր պիտի ծընիս : Ե՛ս սա՛յն լսելեայն :
Ե՛ս սրինու քիւնն եմ, քա՛րի էր վերջին .
Ե՛ս ա՛յն եմ որմէ ամէնէ կը փախչին
Եւ որմէ փախչիլ չի կա՛յ : Հատասա՛ր
Ներս՛մն եմ անոր որ ինձ կը յուսար ,
Անո՛ր որ եեզմեց զիս առանց խղճի :
Ամէնա՛ն ալ վրայ իմ մարդըս կ'անի . . . :
Մանգաղս ս՛վ պիտի համբարէր անա՛հ . . . :
— Ինձ ԱՍՏՈՒԱՆ՝ ըսին, իմ անունս է Մ՛Ա՛Հ . . . :

Հօգած, 1909

ԿԱՐՄԻՐ ԿԱՐՕՏ

(ՃԱՄԲՈՐԳ)

Ճամբորդ , անցա՞ր դան այն գիւղէն հեռաւոր ,
Որ ժայռերուն սերտիւ կտոչած վէս կտրծֆին՝
Եր Բարու Բանդ պարխաղներուն դարաւոր
Կը դիտէ շո՛ւքը ծովուն մէջ տրամագիւն .
Ճամբորդ , անցա՞ր դան այն գիւղէն հեռաւոր :

Տեսա՞ր տազի արնակները եին ու ցած ,
Կրունց սեմին տոչելու ծերեր կ'երելին -
Արխուններկ մամուտ պատերն օլ կինցած՝
Ուր մողէսները կը տաճնան պրելին -
Տեսա՞ր տազի տրնակները եին ու ցած :

Անցա՞ր վըտիտ արտեհտէն , բարեկամ ,
Որ մարգերուն մէջ կը թողայ գետին հետ ,
Կամուրջներով կ'ընդհատէ գայն շատ անգամ
Յետոյ հեռո՞ւն կ'ըլլայ դաշտին մէջ անհետ :
Անցա՞ր վտիտ արտեհտէն , բարեկամ :

Ա՛յո , ետ՞ն եմ դեռ այգեատանները գիւղին
Ողկոյզներու տակ բոցցուած Լաղցրաւէ՛տ
Ու ցորենի տնձայր դաշտերը դեզին
Որ տակեցո՛ւլ կը ծփային ալիւէտ .
Ճամբորդ , տեսա՞ր այգեատանները գիւղին :

Անայեցա՞ր ապստամբն քարձուկէն .
Գիշեր ատեն երբ սիւքը մեզմ կը փչէ
Ան ճովափին զրայ ալեակնե՛րը կ'երգեն .
Երբ աւերակ գիւղն իր մա՛նը կը ննջէ . . .
Նայեցա՞ր դուն ապստամբն քարձուկէն :

Լուսնակ լոյսով գերեզմաննոցն այ տեսա՞ր .
Ար ժայռերուն հանդարտ կողքին կը փարի .
Իլլակներու ներքեւ գետինն հաւատար՝
Կը ննջեն մեր Ռահատակն՛րը բարի . . .
Լուսնակ լոյսով գերեզմաննոցն այ տեսա՞ր . . . :

Տարիներս՛ջ կարօտն ունիմ սիրտդին
Այդ հողերուն , ադրիւրներուն մեզմ հասան
Այդիններուն , գերեզմանին , լուսնակին ,
Ան ժայռերուն որ իմ ծրնի՛լքս տեսան . . .
Անոնց կարտիր կարօտն ունիմ ախտադին :

Համբո՞րդ , անցա՞ր դուն այն գիւղէն ետուտը . . . :

10 *Սգոտա* 1908

ԱԷԱԶԱՆԳՆԵՐԸ

Արիւնի գիծե՛ր, պատկերնե՛ր, յուշե՛ր . . .
Նորէն այս գիշեր, — տանջանքի գիշեր, —
Հիւանդ հոգիիս պատերա՛ս մէջէն
Ղօղանջի խաւար երգեր կը հնչեն :

Ախարանցներն են, ու իրենց վայրի
Ու սենդ ու մութ լալիւնն արօյրի
Որ եղե՛ւնօրէն, մահագո՛ւծօրէն,
Տենդոս գանկիս տակ կը գոռան նորէն :

Ղօղանջը . . . Ողբի, աղեթարշ լալու,
Ճիշի, անէ՛ծքի — վայրագ ալկու —
Ու նստաչներու մէջէն խելայեղ
Սարսափի անհո՛ւն ղօղանջն է սենդ :

Նկամածի կարմի՛ր, կարմի՛ր դաշտերէն,
Դո՛ւք շէ՛ք խմնար դաւանանօրէ՛ն
Մեզմով յախրացած շան վտեմակներու
Վերջալոյսին դէմ ունեւմն տնարկու . . . :

Ու շէ՛ք սեաներ, ա՛՛խ, հեռուէ հեռու
Հրդեհով կարմիր հորիզոններու
Վերայ տիրարա՛ր, ու սաստածարա՛ր
Խշուղ գմբէ՛քնե՛րը մահարարբաւ :

Գարձիք կը տեսնեն աշէնքս մարէն : :
Վերջին հասաչներ կուրծ քերս խորէն -
Մեռե՛լ, հոգևա՛րբ, կոյս-կոյս . Բով-Բովի
Կոկոսցոյ սե խումբեր ազաւի : : :

Անտզանգներն են, կ'ունկնդրեմ տրամմ .
Անտզանգն՝ ըբ, անբա՛ւ, անպատա՛ւմ,
Որ եխանդ հոգւոյս պատերսն մէջէն
Նորէն այս գիշեր կ'ունին, կը հնչեն : : :

Քերթ, 25 Պրոսոս, 1908

ԻՆՉՊԷՍ ԵՐԻՆՄՆ... .

Քերթո՛ղ , պատմե՛ր մեզ հայրենի յուշերէդ .
Երգե՛ր մեզ հի՛ն օրերու երգ մը անկետ ,
Թափառայա՛ծ ըրօստատարի ե՛րգ մը զով ,
Արվշի՛ւնս ու գո՛ւլ մեր Գողթանի օղկոյզով . . . :

Մեռելի շէ՛ն երգ մը համէ՛ր քոփերէ՛դ ,
Հի՛ն , կուսպա՛շու այն երգերէն սրօնց հեա ,
Մեր ասպազէն Քաջերն արոյր քափօրո՛ւլ ,
Մաղաւարտնին շողացնելով ջաներո՛ւլ ,

Արժայական հանդէսներուն , վայրա՛ց . վե՛ս ,
Պը պարէի՛ն , աստուածներո՛ւ պարին պէս . . .
Երգե՛ր մեզի հի՛ն օրերու եին յուշեր ,

Մենք դարաւոր մեր Մահացումն այս գիշեր
Պիտի պարե՛նք , եղեւնօրէն շէ՛ն , խելա՛ր . . .
— Քերթողը , ծե՛ք , չը խօսեցաւ . . . Ան կու լար . . . :

Լոյսն , 1 Մտնուար 1909

ՈՐՎ, ԻՄ՝ ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ

(ՊԵՂԻՊՈՅՑ ԱՐԻՆԵՐՆԵ)

Յայգն ի՞նչ անուշ է, ցայգը ի՞նչ գլխով :
Յաւերէս տարուած կը քաղեմ երկա՛ր
Լէմանի ափին՝ ի՞նչ արամաւք ի՞նչով :
Ի՞նչ խաղաղութիւն, ի՞նչ աննառ չի կար :
Ու ցայգն ի՞նչ անուշ, ցայգը ի՞նչ գլխով :

Հետուէն քեւնակի շառաչներ դողգոջ
Երգը կ'որօրեկն սիրող գայգերու :
Ջաւրին մէջ աստղեր խնկեր են բողբոջ :
Ու տարփում մութին մէջ հետուէ հետու՛
Թեւեակներու քա՛ց համբույրն է դողգոջ :

Լուսնակն ալ ահա՛ շէկ կը ծարի
Առասպելներու լոյս-դշխոյլին պէս՝
Ալպեամներու սի՛ւն-երաշէկն արծարի :
Նոր հովուերգու քեանց կի՞ն հանց իստանք՝
Տծգոյն տարփանքն ահա կը ծարի :

Ի՞նչ ամհաւժութիւն, ի՞նչ էրազ, ի՞նչ շունչ... :
Լսին լեռներու կողէն սաստփի
Մի՞նչե՛ր սխրացած անտառն անշշունց ,
Ու մի՞նչեւ պաշտերն ուր Ռօն կը քափի ,
Ի՞նչ ամհաւժութիւն, ի՞նչ էրազ, ի՞նչ շունչ... :

Ու գո՛ւն, ո՛ր զժրախոս երկիր հայրենի ,
Որ սրիւնի տա՛ւ շամանդազի մէջ ,
Զո՛ւ՝ զսագննկրու խաղին վայրենի ,
Ու համայնասպա՛ն բոցերու անշէջ ,
Կը մըխա՛ս, զժրա՛խոս երկիր հայրենի . . . :

Ո՛ր իմ հայրենի՛Կրս . . . : Ու գո՛ւ՛ք, հեռաւոր ,
Եիրաս ու Արաբս ու վանայ ծովակ ,
Ո՛ւր են կարապետն՝ըր սիրախոտար
Որ իրենց երա՛զ քեւերով ներմակ
Ճեղէլին կարմիր ձեր կո՛ւրծին ախոտար :

Հովուերգու քիւններդ ո՛ւր են սիրալի
Ո՛ր Արարատեան ձիւնափա՛ն հսկան ,
Ու գո՛ւն, միամիտ Դրախոսն ստասպելի ,
Ինչո՛ւ այսփան մա՛ւր է էս լուսնկան ,
Հովուերգու քիւններդ ո՛ւր են սիրալի :

Լեռանոյ՛ Հուսարճե՛րդ Հայաստանի ,
Ո՛ւր են ձեր սիրոյ երգերն անհամար
Որ հովը գէ՛մի քյուրք տանի ,
Ուր սրինգ մը ինչն կու լայ ձեզ համար . . . :
Ո՛ր յաւերժահարս կոյսէ Հայաստանի :

Բարձ՛ : վայի՛ւննե՛ր են որ կը լսեմ ,
Հերկերնին ցրած , փախչող ինչայեղ ,
Ընդգիմտոյրումի մը պահուն վսեմ ,
Պիղծ հարազանով ընդկիսուած սեւեղ՝
Կոյսերու վայի՛ւնն է որ կը լսեմ . . . :

«Հո՛ւ , մե՛նէ հե՛ք , մեղէ հե՛ք , եղբայրնե՛ր , Բոյրե՛ր . . .
«Մե՛նէ հե՛ք , լափլիզուած բոցերէ անշէջ . . .
«Մե՛րկ սուսերներով հուսածուած կոյրեր . . .
«Մե՛նէ հե՛ք , կը վազենք Մուքի՛ն , Մահուա՛ն մէջ .
«Հո՛ւ , մե՛նէ հե՛ք , մե՛րկ հե՛ք , եղբայրնե՛ր , Բոյրե՛ր . . . :

«Մե՛նք ենք, դիւանաբ ծնունդ արիւնք,
«Հի՛ն, շէն՞դ ցեղի գաւակներ յետին-
«Բոսցիկ երեխա՞ն, դողող ծերունի՞-
«Մե՛նք ենք, ողջ գանկերն ու կ'իշխան գետին...
«Մե՛նք ենք, դիւանաբ ծնունդ արիւնք...»

«Հո՞ւ, նգո՞վք, նգո՞վք, Մեր վերին փոփոխ
«Շոգին խաւարէ՞ր ձեր աչէնք, ա՞հ-
«Մեր արիւնք ձեր գաւակա՞ց գլխուն-
«Թո՞ւն շնչէիք դուք, ու բնուէիք Մ'ա՞հ...
«Հո՞ւ, նգո՞վք, նգո՞վք ձեր սերունդներուն...»

Յայցն ի՞նչ անուշ է, ցայգը ի՞նչ զինով :
Երգեցէք սիրոյ համբոյրներ զուարթ ,
Իւ դո՞ւք երգեցէք երանութիւնով ,
Դո՞ւք երազ ասիր , ալիակներ լազուարթ ,
Ձեր ցայցն ի՞նչ անուշ , ցայգը ի՞նչ զինով... :

Կը Քալե՛մ : Քալե՛ք , յիմա՞ր տարագիր ,
Ժպիտ մը շուրթիդ՝ կարագի՞ն համար ,
Նե՛րքնապէս լալով՝ միտէ՞դ դէ՛պ երկիր ,
Շեղչուած մտեկու վրայէն անհամար ,
Քալե՛ք , դուն Քալե՛ք , յիմա՞ր տարագիր :

Պնարի գառամա՞ծ քելի մը փարած ,
Թարսնե՛ք , բոցե՛ր հեռո՞ւ , ահ , հեռո՞ւ
Քալե՛ք դուն , էերբ ո՞ղ հայրենասիրած .
Հո՞ւր , արի՞ւն երգէ սգաւ լեռներու ,
Քնարի գառամա՞ծ քելի մը փարած... :

Քալե՛ք : Մինչեւ ե՞րբ... : Քալե՛ք կուրորէն ,
Քալե՛ք մինչեւ ուր կրե՛ն հրակէզ
Իր մարք մտնէ նորէն ու նորէն՝
Իւ ո՞ր մը այլ եւը՞ս չի ծագի էեզ... :
Քալե՛ք... : Կեա՞նքն է այս... : Քալե՛ք կուրորէն... :

Լոգան , 4 Մայիս 1909

ՈՂՋԱԿԷՋ

*Ի՞նչ ժամերի՞մ Աւ Գարակէպոսանի
Հոսժկու յիշատակին*

... Անուտալի գուն կը ժարօխ ինն էիմա ,
Չը հասկցուած Սուրբի հանդա՛րտ , հոգեհմա՛յ ,
Միտպաղա՛ղ սասն ժպիտովդ անաշխալ :
Ա՛խր , հարեղէն հու սրբ ժպի՛տըդ մըռայլ . . . :

Ո՞վ զգուելի կենդանագիր դեղնափա՛ռ .
Գէմն էս . կ'ապրի՛մ . կ'ըմպեմ զՔեզ անբարբառ .
Մի՛նչ հու առջիդ՝ կուտպա՛շտ մում մը վտխա
հու լու՛յ գոզոջ ու կ'աղիբա՛է՛ միամիտ . . . :

Ան նարնատուն իր նախանշին մէջ ետքմակ՝
Հաստպայրի նախրանճով մը՝ լնունա՛կ
Գը ջըրտտին պսն մը աչիբդ՝ ու կարծես
Թուզրին մէջէն յանկարծ պխտի հեծեծես . . . :

Գուցէ՛ . . . : Անա կեա՛նքն է եկեր գարունի .
Արեւն է նո՛ր . ամէն բան երգ մը ունի .
Անա՛ չճնայ ծաղկանց ամի՛սը Ապրիլ . . .
Կուզէ՛ր հողըդ դարդել , ու ապրի՛ր . . . :

Գու՛ցէ : Բայց ո՛չ : Քու ամբողջ կեա՛նքըդ անա՛հ
Ան ծարաւա՛ծ արշաւ մըն էր գէպի Մա՛հ .
Գէպի չճնայ ու մաճուր Մա՛հն հերոսի
Ար ծիրանի արխնը իրա՛խա կը հասի . . . :

Ա միմէ Յերբա՛ղը միացնակ դեղերա՛նն՝
Սի՛րա կը ջանքէր իր երգերուն, վերժերուն : : :
Իրմէ Էնտա ու անկողորդ՝ դա՛նն քեզ մէջ՝
Գործնայիբ հսկայական ցու մ՛անկերջ :

Ա՛ջԳԸ : Ինչո՞ւ հազարներու , բխրերու ,
Գիտկներուն վրայ ապրիլ այս եղև՛ւ ,
Այս գեանաւա՛րջ կեանքը սորակ սրտնիկի : : :
Կեանք մարտէն լուս չէ՞ր մեռնիլ ուղղակի : : :

Որովհետեւ տրդու աշխրդ խելայեղ ,
Տեսեր էին կարմիր Սարա՛փը անեղ ,
Փախչող կայսե՛րը , հրդեհնե՛րը անշէջ ,
Նախազաննե՛րը լուս ցցուող ցայգին մէջ : : : :

Ա. Բու ցեղիդ ցեխի՛ն ասչեւ գեանամա՛ծ՝
Թանկերբդ կա՛ւշու ծծեք էին ծաղաւա՛ծ՝
Տա՛ք արիւնէն բարձրացող բոյրը ցեղիդ : : :
Այդ բոյրն Լախուան սենչ էր առեք ուղեղիդ : : : :

Այլ եղա՛ւկ քեզ . . . : Դուն չի մետք իբր հերու ,
Օղերուն մէջ հեռոյ բլրէն բարբարու ,
Դանկրդ սրտա՛ծ կացինի մը սակ ջախջա՛խ ,
Գազաններու մանչխանին մէջ . ձկլախա . . . :

Ո՛չ : Բանտերու աղջամուղջին մէջ անշու՛ք ,
Դիւցազներէ՛ն , ժայռա՛րէն լուս , անշո՛ւկ ,
Գե՛ղԱՓԱ՛Րի խորանին վրայ՝ սիրակէ՛զ ,
Քու պարմանի մարմինդ բրիբ ուղտակէզ : : :

Ա. Բու աշխե՛րըդ երեսանե՛կ խելագա՛ր՝
Կը տեսնէին քէ բոցը ինչպէ՛ս կու գար ,
Նարմի՛ր , աքա՛խ , սրբագա՛ն բոցը անեղ ,
Պարանոցէզ , մարմինէդ վիբ , դէպ՝ ուղեղ : : : :

Օգնութիւն . . . : Ո՛չ : Կը ջանուե՛իր չոնելայն . . . :
Ու դէմքիդ վրայ զալարուող բո՛ցն էր միայն
Որ նզարաց խօլ աչքերուդ վրայ խոնա՛ւ . . . :
Այսփա՛ն : Մետար տուանց նիչի մը բընաւ . . . :

Երնէ՛կ այն Հայ Արզանդին որ քեզ ծնաւ . . . :

Հոգան, 27 Մայիս 1909

ՋԱՆԳԱԿՆԵՐ՝ ՋԱՆԳԱԿՆԵՐ . . .

Ջանգակներ՝ բարի՛ , բարի՛ զանգակներ ,
Ի՞նչ բան կանեցուց ձեր գուժկան յեզուն :
Խօս՛ էլլի էլ կ'ուզէ արիւնը վազուն . . .
Կը լսէ՛՛՛ . բարի՛ , բարի՛ զանգակներ :

Այդե՞՛ք ձեր մխրի՛ք հագագն արոյլէ ,
ձեր կեզե՛՛ր կապեց աղօր՛քի փոշին
Եւ ուր կ'երազէ՛ր խունկի գոլորշին ,
Ճեղակարծ զուէն՝ անգօ՛ր կը լսէ :

Ո՛չ : Ձեր դպրոս որ կողին սղոնք
— Որ շա՛ռ , շա՛ռ յանախ անտեր է Բարին
Հազրուած Չարէն — աշծ՛ք իր բարբառին
Ձե իր Աստուծոյն վրայ կը կատկածի . . . :

Ա՛խ - սրտիկեսեւ անսա՛րք ձեր բարձրէն ,
Հասագտարներ հագարով , քիւրով ,
Ինկա՛ճ հերձուս տապօրով , քիւրով ,
Չեր սա՛հեյուն տակ , երկիւղածօրէն . . . :

Ու ձեր գմբէ՛րէն դիտեցէ՛ք անձա՛յն ,
Ի՛նչ ինչպէ՛՛ս ինկուտ տանարներու մէջ . .
Ո՛րք , կի՛ն , ծերունի՛ , բոցերով անշէջ ,
Իրենց Աստուծոյն գտին զանուեցան :

Բա՛յց . . . : Պիտէ՛ք նսեւ, քէ մեր դարաւոր
Դիակներու քարզն անպիտէն անցա՛ւ -
Ու մեր արխանին ժանրէն նեխեցաւ
Սրբութիւններու ծո՛ղլ գունդն երկնաւոր . . . :

Արդ , ո՛ր է՛ք չ՛կննդ խոստումներ խաչին .
Եզրայրու բեան գո՛ւր բարբառներ , ո՛ր է՛ք :
Կրակ կը փոխէ եղն ամէնաբե՛ք . . .
Դեանքն արխան՛ով , դիակո՛վ կ'ուռչին . . . :

Ու կ'իյնայ այն որ կը ծնկէ զօխով .
Ձի քուրմ աւելի արդար է խաչէն ,
Ձի կեանքն անո՛նց է միայն որ քա՛ջ են ,
Անո՛նց որ կ'ապրին ուրիշի մտով . . . :

Որովհետեւ դեռ իեռո՛ւ է օրն այն
Երբ գայլ ու գառնուկ սիրա՛վ կ'արածին . . . :
Թէ սայրիլ կ'ուզէ գառնը նարածին՝
Պէտք էր իր սկսան սրէ լսելեայն . . . :

Լս՛ու է՛ք , զանգակներ . Աստուածն է մեռեր :
Դո՛ւժ տաէ՛ք Վազուան , իր հա՛սկը մեռաւ :
Դո՛ւժ տաէ՛ք Հալսան , զի ա՛զգը մեռաւ :
Չանգակներ , ձեքո՛ւկ , բայի՛ր զանգակներ . . . :

Ինչպէ՛ս կ'ուզէի ձերին պարանին
Կախուիլ ու ցնցել երկա՛ր բազուկով .
Անո՛նք որ ինկան քիւրս՛ով , քովէ քով ,
Ձեր դողանջին եկա՛ լալու պէտք ունին . . . :

Հոյկիս կազա՛ր իսույ զանգակներով ,
Դոսացէ՛ք , զանգե՛ր . ու կատաղօրէ՛ն
Դեանալիժեցէ՛ք ձեր երկար քառէն ,
Ուրկէ միա՛յն լա՛լ գիտցա՛ք դարերով . . . :

Օ՛ր , դօզանջեցէ՛ք . Աստուածն է մեռեր . . . :

Լոպան , 2 Յունիս 1908

ԳԱՐՄԻՐ ԱՅԼԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՀՈՎԱՅԻՆ ԱՐՑՈՒՆՔԸ

ՀԱՐՐԳԵՆ

Կրք բոլորն ալ սուին համարն այդ օրուան
Աստուածասուր իրենց գառ-գառ պաշտօնին ,
Իս կրք Տէրանց Տէրք , հրգօր՝ Ենօզան՝
Կը ժողովէր գոն , հասա՛ւ հարշակ-բազանին :

Շէկ մագերս ծով մ'ունէր ան բացահեր ,
Կարծ էին վաճան մը կըրաշէկ արայրի ,
Գեհե՛նը կար ոչքերուն խորն անվեհեր ,
Ու իր շունչին սուրբնասին մէջ վայրի :

Ենօզայի յսեց աստեանն ունկնդիր -
Ու կրք նշան քրտս կրկնից արեւոյն մեծ՝
Կարշակ-դշրան հակաօց հակեց ծերադիր ,
Ու մրակե՛րս , ու անայլայլ ան սրտանեց :—

— Ամէն տեղ կ'ա՛նէ տեսոյ , խաշամէք ու ժողտ :
Սարին վերել , ծործորին մէջ , սկիւն քով ,
Շուշան , սմբուլ կը խնդայի՛ն միամիտ ,
Ու լի՛ակները կ'երգէին խաշտանքով :

Ու քիրեանիկ , միջատ , ծաղիկ , ու բուշուն
Կը ծծէին հրանա քիւն մ'անհրնա՛ր -
(Փո՛յրն էր իրենց Տիեզերէին մեծ Ինչո՛ւն . . .)
Նրանուրի՛ն գոր մեճէ դեռ հոս շինէ հանչնար . . . :

Ու լսեցի որ վայրի վարդը կ'ըսէր .
«Ի՛նչ աղաւո՛ր է . . .» կ'ըսէր վարդը հովերուն .
«Ի՛նչ աղաւո՛ր է . . .» կը կրկնէր հովն հեշտաւէր՝
Վաշփայշերով լաշն մրգատաւանն օրօրո՛ւն :

Սուրա՛ցի դաշտ . մազլցեցա՛յ տարն ի վեր :
Քաշկերուն տակ հեծեց արտան յեանագոյն .
Նզրիքներուն երգը լսեց կարեւիէր .
Մոխի՛ր տեղաց ծաղիկներուն վրայ գոյն-գոյն :

Ու դաշտերու անփառունակ շխեքէն
Մինչեւ հրպարաւ էտըլվայսները լերան ,
Երեկն ցօղին վրայ խարեցան տրամօրէն ,
Դողդղացի՛ն . ու համբոյժիս տակ մեհա՛ն :

Սղին մէջ հա՛տն էր խարակուօղ ծղերուն . . .
Ու լսեցի որ «խե՛ղն վարդեր . . .» կը հծծէր
Յեախն քոչունն որ կը փախէր շուարուն . . .
Նս կիզեցի . Քու հրամա՛նքդ այս էր . . .» :

*
**

Յեովան մո՛ւր ժըպիտ մ'ըրաւ անզգա՛ծ . . .
Ու երբսր դա՛ւրս ելան քոչարն ալ հըլու .
Եր հողիին դե՛ռ անձանօր պէտք մ'զգաց ,
Նուստուացուցի՛չ , ահեկի՛ պէտքը լալու . . . :

Լօզան , 26 Յունիս 1909

ԿՈՎԻՆԵԱՆ ԵՐԳԵՐ

I — ՎՐԷՃԻՆ ԸՆԲՄՆԱՅԱՆԸ

Յե՛ղ, ցատումի՛ վայրագ հեղեղ զահալեժ,
Արդարութեան փայլաշելի մո՛ւր երբէշ,
Խաւարներու տե՛ղ ծընունդըդ, վըրէ՛ժ,
Ողջո՛յն, տաղե՛րբս էեզի . . . :

Մոխրին կու տամ սրտիս վէրէրն ախտազին . . . :
Ամէնո՛ւն վէրէն, անտանա՛ն վէրէք ազգին,
Արդարութեան ձօրա՛ւր, մահն Խաւարէին,
Երգեն տաղե՛րբս էեզի . . . :

Կամօներն լա՛շն երիւարներ տաղազէն,
Այի՛ք-ալի՛ք քօթուելով սէզ բաշն ուսէն,
Ինո՞ղ հայրենի աշխարհիս կուրձէն սկսե՛ն,
Յուրան տաղե՛րբս էեզի . . . :

Ո՛ւ իս կու զա՛մ,— մո՛ւր շամբերու սերմնացան —
Այդ սկսե՛ն, ուր արիւններ լնացա՛ն,
Գիշերներով, շար հովերով, ցիրուցա՛ն,
Ամեն ի տաղե՛րբս էեզի . . . :

Ըստէ՛ր երէ այս իմ բազուկս կարեզէ՛ր
Զք ստովեցաւ գարնե՛լ . . . : Գոնէ անվեհե՛ր
Յամէէս, մտնու առսէնալնե՛ր, հսկամե՛ր
Կը ձնին տաղե՛րբս էեզի . . . :

Լօզան, 6 Ապրիլ 1909

Ա - ՀԱՅՈՒՆՆԵՐԻՆԻ

Ա՛յ հայու սրբիկ, ա՛յ անտէր սրբիկ,
Մանրի՛կ, արիւնո՛ւտ սա՛հերդ բապիկ,
Ո՛ւր կը բաշկրտես աշապէս մոլորուն . . .
— Զար Բամբներուն . . . :

Ա՛յ սրբիկ, բոցեր զիւղերը հասան,
Անտանկիւտ մէջ, մաշութեանդ կ'որսան :
Անտաշտապա՛ն ու մերկ, ս՛ւր աշապէս, սրբիկ նան . . .
— Մո՛ւրն ինձ պատմուհան . . . :

Քեզ համար մարդերը գո՛ւր, հա՛ց չունին,
Ա՛յ սրբիկ, շի՛ւղ իսկ չիկայ բոշտանին,
Ներքը տվածար կ'իշխան ժամէ ժամ . . .
— Արիւն կ'որոնամ . . . :

Հայրըդ պատուաւա՛ծ նետեր են տարին -
Եղնիկներու ոչես բոյրերդ տարին .
Աստուա՛ծդ իսկ մատրան մէ՛ջն է խողտողուած . . .
— Վրէ՛ժն ինձ Աստուած . . . :

Դէ՛հ, զընա՛, մեծցիր տեղ, որքն հայուն .
Սնի՛ր արիւնով ու փոխէ արիւն
Մարդկուրեան նակտին ու սարսափ ու հոր . . .
— Այդ՛ պարտես է արխուր . . . :

Լոգան, 6 Յուլիս 1909

III - ՎԵՐՋԻՆ ԾՐՈՐ

Օրօք, օրօք... : Օրօք բռնմ էմանաս ,
Վերսուր կօրքոյ միշերն ալ չխմանաս :
Նիծէս ծրծա՛ծրոյ բոյն է, կար չի գիտնաս... :
Օրօք բռնմ էմանաս :

Արի՛ն-կեղեղ յարդեց այս սուրբ ձորերէ ,
Բայց չի փախիս, փարէ՛ երկրիդ . գայն սկրէ ,
Հողիդ վրայ գերի մ'ըլլար, այլ սիրէ... :
Օրօք բռնմ էմանաս :

Հօրդ վրայ երէ անշունչ չինկայ ես ,
Ձի ու խոտեցի Հոսովմի է՛գ գայլին պէս ,
Նար Թոմաւոս մը դիեցնել ստիմէս... :
Օրօք բռնմ էմանաս :

Բազուկներուս պարա՛ն, ոտիս ալ կացի՛ն ,
Ստիմէիս գօ՛յց պտուկներն, ա՛հ, կարեցիմ :
Վէր էէս արիւնս ծծէ, սրդեա՛կ միածին... :
Օրօք բռնմ էմանաս :

Ահա կ'իյնամ... : Հայաստանը մա՛շըր էեզի :
Կասկ կու տամ այս կօտրած սուրն երկասյրի՛ .
Աւր կայրիկիդ դեռ տա՛ր արիւնը կ'այրի... :
Օրօք բռնմ էմանաս :

Հօգան, 6 Յուլիս 1909

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ո՞վ կու լայ աշտղէս խշտնակիս շէմքին .

— Քո՛յր , դարիցն է , բաց :

Կրնա՞յիք մը կ'անցնի դուրսէն լալագին .

— Մովն է , դուռը բաց :

Տուգա՞րն է ջախջախ դլանըս կուրծքին .

— Ջարդն է , դուռը բաց :

1909

ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

Ա. ԱՆՍՏՈՆԵԱՅԵՆ

Թուրքական խույ աշխարհի մի մուր համբու վրայ կոլա՞ծ ,
Մուղորած ծե՛ր գաշի պէս , կամ ազու պէս խաշմարա՞ծ .
Որ գիշերով կորսուեր է ճորժորին մէջ սա՞րի ,
Ա՛շխպէս հոգւոյս ազազակն հեռուէն Բե՛զ կ'երկարի . . . :

Դո՛ւն ազօր էով ու խոնկով սնած հոգի լուկեա՞ն ,
Դո՛ւն երազի միսրի՛ք էուրմ , դո՛ւն էին սկից սրբուրեանն ,
Դո՛ւն սիրոյ խաշ՝ ախաճայ աշխկերպուած նիզակի ,
Խաղաղութեան ախոյեա՞ն՝ կազմերուդ տակ սազմիկի . . . :

Դուցէ այգե՛ր կ'երազես . Բա հորիզոնց խո՛ւց մէ՛ Բա՞ր . . . :
Վնխա աշերդ կը յրջին , ու գաշտայրէդ խելագա՞ր .
Բանաստեղծի նիհար ձե՛ռ էրդ կը գարնէ կրտսերուն . . . :
Ո՛չ մէկ շշուկ , երէ ոչ խեղճ արձագանգդ շուայուն . . . :

Ու կը դիտես բախտիդ ծաօք որ մուրիդ մէջ կ'անկէ .
Հարցեր կու տան դուն ի գո՛ւր անօր բէ ե՛րբ կը հանի
Վսեմութիւնը նորին . փոքրիկ-Աստուած , կայսրը Չար ,
Ներսէս շնորհէլ սնապարս մեղքիբաղ գար շամէցար . . . :

Ու կը դիտես դողալով կարմիր արի՛ւնը բո՛ւրդ .
Կարմիր արի՛ւնը բուրիդ , ու կը փղփկի խե՛ղճն հոգիդ . . . :
Ոչ մէկ բնկեր մտերիմ՝ որ Բեզ լսեր , բայց գուցէ՞
Ոնրագոյրժ մ'որ սովիդ տակ հուսկ իր աշերճ կը գագէ . . . :

Պիտի կրկնե՞նք, ո՛վ ընկեր, էս կեանքի դամբանից ,
Այն սազմական բարբառները փաղցրօրէն միամիտ ,
Թէ երկարի շղթաներ կը կտորտուին ահաբեկ ,
Արդարութիւնն է յսպարօղ , չի բազուիր լոյսը երբեք . . . :

Ու ահա որ , ու վնիտ Արշալոյսով մ'անխնայ ,
Երբոր շեփօրը հնչէ , ու ժողովուրդն արբննայ ,
Քո՛ւ արիւնով , քո՛ւ մտտով , քո՛ւ գետանիդ փարին վրայ ,
Հո՛ւսկ «Աստ-Խանգչիմ» կը գրեւ գորդացօղ բռնութեան . . . :

Հո՛ւսկ «Աստ-Խանգչիմ» քաղերուն , մակամներուն , գահերուն ,
Հո՛ւսկ «Աստ-Խանգչիմ» անոնց որ Աստուածներու պէս , հեռօ՛ւն ,
Ամբոխներու կ'արսօնեն մա'հը նիւսդ հեշտամեով . . . :
Հո՛ւսկ «Աստ-Խանգչիմ» զոր զուցէ կնքեւ կեանքիդ կնկեով . . . :

[1910]

ՎԵՐՋԻՆ ԼԱՅՆԵՐԸ

«Կարինա՞ն, հա՛յ, հո՛յ, հա՛յ, Աստուած չիկայ .
«Կարինա՞ն, հա՛յ, հե՛յ, Հայոս քիւն չիկայ .
«Հեռուի կարերուն սրտիկը խօսի . . . :»
— Շրջանակ կազմած բոլորն ուս առի՛ր .
Հա՛յ, հե՛յ, սիրտ սրտի կը պարե՛ն, կ'երգե՛ն,
Կերպակի՛, ազա՛յ, հա՛յ, հե՛յ, իրենք են ,
Պանդո՛ւխտ հայերը . . . :

Ո՛չ մարդ , ո՛չ բանուր , հասարակ գրա՛տն ,
Կը նօնեն մարմինն , ու մտնակնին հաստ
Կը ծեծէ օտար երկրին հողը տար :
«Ազի մը հայրենի հող ո՞վ պիտի տար ,
«Հա՛յ, հո՛յ, Հայաստա՞ն, Բա՛ հողդ է հալա՛ր . . . :»
Կ'երգեն սրտելով , բայց կ'ուզէին լա՛լ
Թշուա՛ն Հայերը . . . :

Հարս ունինք , մեզի հարսնեւոր չիկայ . . . :
Սուգ ունինք , մեզի սգաւոր չիկայ . . . :
Ո՞ր մեղ էին համար , ո՞վ է անիծեք
Հինգ հազար տարուան այս խե՛ղճ սղզը ծեր . . . :
Զո՛րս միլիոնին մէ՛կ տղաստան չիկայ .
«Կարինան , հայ կայ՝ Հայոս քիւն չիկայ . . . :»
Կ'երգեն Հայերը . . . :

Թագն ասին . դազադ մը տուին հայուն .
Մեր փառնն անցաւոր , մեր Մա՛հն է կայուն . . . :
Արշա՛կ մեծ . որա՛ր քանակն անագին
Տէգով կը ծածկէր փառքնն արեգին՝
Ոտնակոխ կորած գերեզմանէդ դուն
Կը՛ր լից վերցնէիր . տեսնէի՛ր սնտուն ,
Անտէ՛ր հայերը . . . :

Հայրենի՛՛ր , ո՛րք են ազգիդ ախոյեան . . .
Անտոս Պապիլոն շեց յախտեա՛րն .
Արէն՛էն՝ առե՛ր . Մեմփսէն՝ սառ՛դ .
Հասէն՝ ափ մ՛անի՛րն մնաց հագիւտադ . . .
«Մահերու վրայ Կուն դեռ կ'իշխես , ազէ՛ ,
Իսոյց էս հոգեվարժոյ որ Բա՛ն դանդաղ է . . . :»
Կա՛ լա՛ն հայերը . . . :

Նարինա՛ն , հա՛յ , հո՛յ , կ'երգեն միաշունչ :
Պարագլուխն է ծե՛ր պանդուխտ մ'անշշունջ . . .
Քանինե՛ր այսպէս պարել է տուեր ,
Քանի՛ տարի է . Բանինե՛ր մեռելը . . .
Մոզնե՛ր է ալ , վա՛ղն իր կարգն է գուցէ . . .
Ծեր կիներ հոն չէ , սր աչքը գոցէ . . .
Ա՛խ , խեղճ հայերը . . . :

Պանդուխտի նկար-սրնարան մ'է ցա՛ծ .
Կազանդ գիշերով Հայերն են լեցուա՛ծ .
Փայտի աշոյ երկար տախտերուն վրայ ծեր
Իրենցմէ՛ Բանի՛ն ծներ է . մեծցե՛ր . . .
Ու հիմա , հա՛յ , հո՛յ , կը պարեն , կ'երգեն . . .
Ոտարն արցունքով կը նայի փեղկէն ,
Կըսէ՛ «հայերը» . . . :

Օտա՛ր , սեսա՛ր դուն գաղտնիքով լեցո՛ւն
Ու տար աշխարհի բոյրերո՛վ օծուն
Կառե՛րը հսկայ , սեւ նաւերը մեծ .
Որ հագա՛ր , հագա՛ր , հագա՛ր դառնաւ
Հոգւով ծանրածանր , կը կարէին ծո՛վ .
Թագիւլու ափէ՛ ափ . լա՛ւս բախիժով
Փախչող Հայերը :

Մի՛ դպիր անոնց հոգւոյն փրկեա՛լն -
Անոնք ի՛նչն լսու գողտնիքով լեցո՛ւն ,
Անոնք գլխն բի՛ւր պատու թխննք մաք -
Անոնց որ կորան արեան մէջ սղմո՛ւտ ,
Կախողաննելու քաջե՛ր հաջօրէն . . . :
— Հագար մտնով ծանր՝ կենդանի—Մա՛հն են
Ապրող Հայերը . . . :

Թարխնա՛ն , հա՛յ , հո՛յ . . . Թակա՛յն ծերունի
Պանդուխտն յագնէր է - վա՛ղը պիտ՛ մտնի . . .
Իրդին երկիր է որկէր կուսելու -
Վաղն ա՛ն ալ պիտի խողխողուի , ելո՛ւ . . . :
Ո՛ , վա՛խ , մի՛ առ մի աշտակ՝ ս պիտ կորչին
Գիւցազաններու ցեղի մը վերջի՛ն ,
Վերջի՛ն հայերը . . . :

Ո՛յ , ո՛յ : Արշարայսն իրենց պիտի գայ . . . :
Ին երէ՛ չի գայ աւտան սարգայ՝
Պիտ՛ կուսին : Մինչ ե՞րբ . . . : Մինչեւ յախտեա՛ն ,
Ու երբ դեռ երկրի վրայ Ազատութեան
Համար մտնին ա՛յլ մը մարդեր չնչի՛ն ,
Անոնք պիտ՛ ըլլան Մարդկու քեան վերջի՛ն ,
Վերջին Հայերը . . . :

[1910]

ՅԱԽՕ

— «Ազօր է, Յաւօ՛ւ, ազօր էրդ վերջին ,
Զգշումի բառեր շրթներէդ քսչին .
Հայր թեր մը , տղամ՛ս , մեղայ մը ըսէ ,
Վերն Աստուած մը կայ , ան ինդ կը լսէ .
Տո՛ւք հիւանդ եօզիդ ձեռքը Արարչին ,
Ազօր է՛ , տղա՛ս , ազօր է՛ մը վերջին » :

Բանտի սեանդ խոց մըն էր խանար ,
Շղթաներս սակ Յաւօ կը հետար :
Բարի բահանամ , սկիտ մը ձեռքին ,
Մա՛ւք բառեր կ'ըսէր՝ Յեա-Մօտմն , Հոգին .
Եղեմն ու Գեհեմն , Ասեան սրբավար . . . :
Բանտի սեանդ խոց մըն էր խանար :

Երբ խաչը դպաւ իր կոշտ շրթներուն :
Յաւօ ձեր գլուխն ետ իաշեց սարսուռն .
Մարմինը դողաց շղթաներուն սակ ,
Պիտի ուզէր լա՛լ՝ Բրէջ մ'այլունցակ .
Թա՛հերուն խորքէն պոսքկաց շուարուն՝
Նրբ խաչը դպաւ իր կոշտ շրթներուն :

— «Կը հեզմն՝ս Տէր հա՛յր . Ըս խաչդ անօգուտ ,
Ինչ Լազարգ սերիւնդ կասակ մ'է՛ անպուր ,
Մի՛ խնիր ինձի Աստուծոյդ վրբայ
Որ դա՛ր գարեբով անապրե՛ր վրկայ՝
Նրկնի կապոյտէն կը ժպտի անգուր . . .
Փա՛ Տէրդ եք երին զա՛րդն է՛ անօգուտ :

«Քանի՞նե՞ր մեռան Սուրբ-Գործին համար :
Ինչո՞ւ արծաթի աշտ խաչը չիմար :
Քու Յիսուսէկ վե՛րջ ու Յիսուսէկ վե՛ր ,
Աստուածներու պէս , հար՛րտ , անվեհե՛ր ,
Կախազաննիբու վըրայ անհամար
Քանի՞նե՞ր մեռան Սուրբ-Գործին համար :

«Նայէ՛ աշէհերու գայգին մէջ , Հայր հո՛ն .
Ձգջման ցոլքը հոն չիկայ դասեան :
Ու բէ արցունքներ հոն կը կայլակին .
Ձէ՛ , ես չե՛մ խորհիլ իմ որք արգեսկի՛ն
Որ կ'երբայ խաւարն առած պատմուհան . . . :
Նայէ՛ աշէհերու վիհին մէջ , Հայր հո՛ն :

«Իմ աշէհերու մէջ կ'երբան , հա՛ , կ'երբան ,
Զե՛ն տեսներ , Հայր հոն , շուէր անկեղան
Մահուան մէջ կ'երբան . ո՞վ իմ բնկերնե՛ր . . . :
Սնուք աչք չունի՛ն , կ'երբան մշտերե՛ր ,
Գրդպցնելով խաւարն անկեղան ,
Գեղ ո՞ւր , շա՛ւ գիտեմ , կ'երբան , հա՛ , կ'երբա՞ն . . . » :

— «Ոն՞ու . . . » : Մեր Տէր հայրն ինկաւ բաց աչօք
Մեր բանտարկեալին առջեւ ծնկաչօք . . . :
«Ոնու՞ , Յուս . աչք մահուան բարձունքէդ՝
Վասիս որ կ'ապրի՛մ դեռ՝ ներէիլ գէր . . . :
Անոնք որ գացին՝ դեռ կ'երբա՞ն արդեօք ,
Յուս . . . » : Մերունին ինկաւ ծնկաչօք :

«Սարտալի անցեալ արիւնտա տարին
Լոյսերո՞ւ պէս լո՞յս ուղջիկըս տարին . . . :
Համբո՞յր մը գնեմ շրքներուդ կատար ,
Ազգիանըս տա՞ր , ուղջիանըս տար . . . :
Ըսէ՛ բէ իր ծիւր հայրն՝ ամբողջ տարին ,
Կ'ազօրէ իրեն համար որ տարին . . . » :

Միս անուս երբ ծե'րբ կը մըր մըր օր
Սաղմուէն հապուած *Տաղջիան համար* :
ԱՌԷՆՈՒՆ ԶԱՄԱՐ կը գտնուէր սնկմախ
Ու Յառի Քարսի մը սէս կը խնդար : : :
Քսենանն լալով սողմոս կը կարդար : : : :

Լոյսն , [1910]

ՀԱՅ ԶԱՏԻՎՐ

(Առնդալեպ)

Ձիւնի պէս ներսակ ծերունի մը կար ,
Նոյի պէս ծերուկ ծերունի մը կար ,
Հասակը կտորուկ , տակաւ կը սովար
Կարերուն ու մարնն իր ձեռքին տրկար՝
Կիրակի տօն—օր ցաւէն յօրագար՝
Կարուար սալին վրայ կը տէար . . . :
Ձիւնի պէս ներսակ ծերունի մը կար :

Գեղջուկներ բարի՛ , գեղջուկներ բոլոր ,
Գեղջուկներ սարի՛ , յեղնուկներ բոլոր ,
Վա՛ղ առտուանցով , նամբուն վրայ մուր
Երբ կը լսէին կիրակի տօն—օր՝
Մարնի ձայնն՝ զանգի պէս անտառո՛ր . . . :
Գեղջուկներ բարի՛ , գեղջուկներ բոլոր :

Կ'ըսէին իրօր «Աճէ՛ճ էն է սարին . . . »
Ձի սարն իր անէ՛ճ էն ունէր ողջ տարին . . . :
— Երբ Արտաւազդ օրս գնաց անտառին ,
Անձանօր ձեռքեր առին զայն տարին ,
Վե՛րն , հո՛ւնա , անհաս սեպը կտաարին ,
Իր մի այն անգղերը լերկ կը բտտին . . . :
— Կ'ըսէին իրօր «Աճէ՛ճ էն է սարին . . . » :

Մերունին երեք կորին ունէր վէս ,
երեքն ալ խիբախ՝ երեք սարի պէս :
Առաջինն բառ . « Հա՛յր , ինչո՞ւ ոչդ պէս .
Դու սամանագին սարդ կը ծեծես . . . » :
Հայրն բառ . թէ ի՞նչպէս Մեծն Արասշէս
Նգովեց իր սղան « Թէ՛ դու յորս եեծցես . . . » :
Գնա՞ց ու չեկա՞ւ Նայի կուսնկին պէս :

Ինին երեք զուակ ունէր աննըման
երեք բոցի պէս : Առաջնոյն նման
Ըստ երկրորդին « Հու՛նա՛ , անտանա՞ն
Սարն ուր յարտէզք միայն կու գան ման՝
Արատաւոց կտպուած կայ , ես իր շղբան
Կը ծեծեմ , աչս է ստատձու երաման . . . » :
— Գնա՞ց ու չեկա՞ւ առաջնոյն նման :

Մերունին երեք որդի ունէր մեծ
երեք կայծի պէս : Արցունէր խմեց
Ու միտներուն պէս՝ երրորդին պատմեց
Հի՛ն , հի՛ն օրերու սոկեփառէք մեծ .
Յուցուց սուրբ նշխար մ՛որ սրտէն համեց :
— « Գնա՛ , տե՛ս կ՛սարի՛ » դեռ Ար՛քան հայտնէ՛ծ . . . » :
Բայց որդեակը յո՞ւն կու բար դատնանծ :

Պատմեց արճաներն , սաստաճները կին-
Քաշերն երկնաւա՛ր Թորգոմի գահին .
Արճայն Արասշէս , Սարէն քաղաւին ,
Հայրը Արամաղ , ու Միկը ամեհին ,
Անտանան՝ հայտ մայր՝ սաստաճուհին :
Սուրբ սոկորտին համբեց սուրբ հոգին .
Արճայից , դիտց դամբաննե՛րն ալ հին :

Ան հասա՛ւսէն ունէր մ՛տախ լերան
Քաշերու որբա՛ն , դիտց գերեզմա՞ն .
Ին՛ք ծե՛ր , սարք ծե՛ր . . . : Հոն գրկեց սղան ,
« Գնա՛ , հարցո՛ւր սարին , ք երես յոգնեցան ,
Ի՛նծե՛մ դեռ շղբան մեր Սարկուքեան . . . » :
Տղան երդու ընցու « Խա՛ր , չանիդ դու բարան » :
Ու գնա՞ց , Նայի աղաւնին էր ան . . . :

Ան գնաց բաշո՞ւյ , տն գնաց ցաշգին ,
Գնաց դարերով , բաշց ահա՛ կրկին
Սկեր է , խապրիկ բերեր ձերբուկին ,
Խանդով լիցուեր ալեւոր հողին :
Ու օմ կը դարբնէ . . . : Բաշց սրտագին
Շղթաշ չէ՛ , գէ՛նէ է երկը ձերբուկին . . . :
Ձէ՛՛ք լսեր միբէ , կ'երգեն ձեր ու կլին :

Աւետիս բերաւ Մանեաց աղանի ,
Մեզ խապրիկ բերաւ , սոսով ճիրենի . . . :
Ձէ՛՛ք լսեր երկումնն ու երկնի ,
Մերգէ մեր արեան ծովը ձիրանի ,
Բոցերում մէջէն կարմիր եղէզնի ,
Վախա՛ցն է՝ ձիրան սուէ՛ք բող կազնի . . . :
ԶԱՏԻՎ է , բսէ՛ք Ազգին , բող կանգնի :

1910

ՀԱՅ ԻՐԱՆ

Անտան, անաթոլոյան, սերկ եւ, որբիկ նան.

— Մարն ինն պատմական :

Ներքեր սոխանար կ'ըլնան ժամէ ժամ :

— Արի՞նն կ'որոնամ :

Աստուածդ իսկ մատրան մէջն է խոյխոզուած :

— Վրէ՛ժն ինն Աստուած :

Լոզան, 1913

ՀԱՅՈՒ ԶԱՏԻԿ

(ՀԱՅ ԻՐՆՈՒՆԿ)

Թի՛նկ, քա՛նկ... Օղիմ մէջ էու իս՛չո է: Աստուած:
Անաստիկ ե՛ս, Տէ՛ր, սարագրուած:
Լսյսէկ հալածուած ստուերի պէս խեղճ,
Օտար անողի տակ, օտար երկրի մէջ,
Կ՛երթամ կը փախչիմ, շունիմ դադար, կանգ:
Մի՛նչ բաց մշուշին մէջ կ՛երգեն բիւր գանգ,
Թի՛նկ, քա՛նկ...:

Զատի՛կ, գանգակներ մէ՛կ վանկ կը հեղեն:
Երդիքներու տակ մանուկներ կ՛երգեն...:
Խաղաղութի՛ւն ձեզ, արքա՛յ, տէ՛ր, տընա՛նկ:
Ձեր բոյնին մէջ խունկ, խնձիղ, կախարդանք...:
Իսկ մեմք ա՛յ շունին՛ն ոչի՛նչ սրտի քանկ,
Երկրիս շորս ծագէն մուրսած կ՛երքանք:
Թի՛նկ, քա՛նկ...:

Անս վեց դա՛ր է, բոյներնիս բոցի
Կու տան, զաւակնիս՝ որբեր փողոցի...
Մեր ոտէն խլեցին խլեակը հողի,
Շրջում մեռել ենք առա՛նց կարողի:
Անակնիս սուած լա՛յն հովին՝ կ՛երքանք...
Ներմեանիս մուր ծով, աղջեանիս՝ վտանգ -
Թի՛նկ, քա՛նկ...:

Փսան դարեր վերջ , ո՞վ պիտու ելա ,
'Կուն դարձեա՞լ աշխարհ կու գա խաչուելու . . . :
'Կրախօփոյ տկերէն արիւն Կամեցին ,
Խաչիոյ Բով Խազա՞ր խաչեր գամեցին . . . :
Մտոցեր ենք սիրոյոյ պատուէրները բանկ ,
Մենք հայեոյելով մութին մէջ կ'երբանք .
Թի՛նկ , բա՛նկ . . . :

Կակայն երգեցէ՛ք , դուք գանգե՛ր կիտանոյ .
Ու դո՞ւք մամաւանոյ , Հայու հնաւանոյ
Զանգե՛ր , երգեցէ՛ք . . . Մենք բաժան-բաժան ,
Մենք փրկիչ շունիկէ՛ք , մենք Մանն ենք դաժան . . . :
Արեկո՞ծ հատուն գանգերը վտա՛նոյ ,
Կերգեն . . . երգեցէ՛ք , մենք մտտուան կ'երբանք .
Թի՛նկ , բա՛նկ . . . :

Կանգա՞ւն աշտարակ ցեղի մը փրագուն . . . :
'Կուն գիտե՛ս ազգի մ'անէճճի լեզուն . . . :
Նրդէ՛ իմչպէս որ լացիր տեսանոց .
Նրբ դե՛ս սոջ ցեղին գրին կարմիր պատանք . . . :
'Քու ձայնիոյ մեր՛բեւ՝ համակ կախարդա՞նք՝
Արար-աշխարհին նգո՞ւյլ կը կարդանք .
Թի՛նկ , բա՛նկ . . . :

Լոգան , 1914

RUNUC

ԳՐԱՄԻՆՆԵՆ ԵՂՈՒԹՅՈՒՆ

Յեղանկուն

Հողագրանտիս կեղեւին վրայ տրամածին
Թափառայած իմ ստեղծութեան հայեցին
Եզրայրուքեան տախակ շունչը փնտռելէն,
Ու ամէն տեղ իմ եկզ աչերըս լալէ՛ն
Տեսան փարքաւ մեծատունին դրբան՝ հով,
Ազատս մայր մը, որ կը սպասէր արցուն հով :

Ո՞վ ես սրբեմն, բշտասուրբեան դու գործի,
Ներքամ, սրուն լուս ցոլիին մէջ կ'արծարծի
Հակասագի՛րը սաստապոյ մարդկու քեան :
Ըսէ՛, հա կամէզ պիտի իշխէ՞ յաւիտեան -
Ու պատմէ՛ ինձ, պիտի ըլլա՞ն միշտ, աւա՛ղ,
Ա՛նի՛ց լալով մեծնողները անսրա՛ղ :

Մա՛րդն, առաջին այն մարդը որ տեւչավա՛ր
Պնդեց, խուզեց հողին արգա՛նդը խաւար -
Ու շորաննեզ քա՛րքասոցէզ դարաւոր՝
Երլեց Բեզի, յդկեց, մա՛րքեց փառաւոր,
Ա՛յդ մարդը - վա՛խ, ժանա ցոլե՛րուդ մէջ ժպտուն
Զը նշմարեց սխա՛ւր անկո՛ւմը Մարդուն :

Տասնպանքի, անյուսարեան սգրեր խո՛ւլ,
Կը խեղդուին հար պատերու տակ խարխուլ -
Սովալըլուկ բի՛ւր բշտասունք տրամօրէն
Իրենց նիծար ձեռքերը Բեզ կ'երկարեն -
Ու տենդածար փողոցին վրայ, ամէն դի,
Դանի՛ր փո՛րեր կան մայրագո՛ւրկ, անօր ի՛ր :

Իջի՛ր , իջի՛ր , խոնարհօրէն , մեղօթօրէն .
Իջի՛ր սօկի սանդախներսդ մառնիքէն .
Թշուառութեան խշտեակներուն մէջ խոնարհ
Ուր Բա. ցոյ բե՛րրդ նըշուած շեն բրնա՛ր .
Յամբա՛ծ շիտղիւր , բալորք բե՛զ կը գառնան ,
Իջի՛ր , իջի՛ր . սննդեմեքս պէս գարնան . . .

1907.

ՍԱՔԻԱՒԱՆՆԵՐ

«Սափա՞», Սափա՞, կը կանչէ ձայնը հետունն :
Կը բտաւէր արեւն իր զունար ոսկեայ
Ու սննդատն իր մրափին մէջ հուշօրէն
Կարճագանգէր կերկերուն կօչը Սափա :

Իմաստանի աշակերտը մոլորուն .
Արշալոյսին մընշաղէն շատ սուտ .
Սկսեր էր իր անվիրջ վազէն, ու Սափան
Վազուց, տխուր կը նուաղէր իր նստաչ :

Գազաճներէն ան կը դառնար տիրուցին ,
Նախրական հովիտներէն Գանգէսի ,
Նանիբուրէն , բանասէրէն , ուր կրկին
Կը մատուցուէր խոնկ եւ կնորուկ խանդէսի :

Մաղերը խելս, ոտները մերկ, անձնուէր ,
Ի գո՞ւր զիտէ՞ զիտ իր ստուերը տարաւ ,
Ի գո՞ւր մալուց ան իրօտեցաւ անվեկեր
Իմաստանին պատուէրները սրտագրաւ :

Ան Նիրվանա կը Բարոզէր, Նիրվանա՞ ,
Ինքնատեւաց անէտրի՞ւնը հոգւոյն ,
Տեկնանքնիրու ոչնչացումն անխընայ ,
Սրտորմու վերացումը զերագոյն :

«Ա՛հ նիրվանա , ո՛չ մէկ զափութ , ո՛չ մէկ սէր ,
Ո՛չ խկ յետին գոհացումը մեր սրտին ,
Ո՛չ սաստազանէ՛ք , ո՛չ սղ ժգիտ , ո՛չ յոյսեր :
Ա՛հ , նիրվանա , ինճնալա՛մ մտիւր ցրտին» :

Մարդերը գայն Էտգաճներէն զանեցին :
Ոտէրը մերկ , մազերը խիւ , սնծնուէր ,
Լնուզատին հաւքան բոնեց ստանծին ,
Ու յուստեա՛տ՝ իմաստունը կը փնտռէր :

Արեգակին երատաց դունտին տակ խկայ ,
Տա՛ք աւազը բմբամ , սնշարժ կը ննչէր ,
Ու տանջուող , գալարուող ձայնը «Սա՛խա՛»
Մինաւ բեան մէջ լացի մը պէս կը հնչէր :

Սարսափ : Իր մեծ բազուկնե՛րը լա՛յն , արձա՛կ ,
Հըրատուց շէկ աւազին վրայ կը տարածէր ,
Սրբուր իւնը , գիտուր իւնը բացարձակ ,
Սա՛խա Մո՛նի , Պոտտա իմէր մեռած էր :

«Սա՛խա՛ , Սա՛խա՛» հեկեկած ձայնը լալէն .
Կը քաւալէր արեւն իր գունաը սպիտայ ,
Ու տնազառն իր մրտփի մէջ հույօրէն
Արծազանգեց յուսածատու նիշը «Սա՛խա» : —

«Սա՛խա՛ , Սա՛խա՛» հեկեկուց ձայնը յալէն . . .

1907

ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ . . .

Անա կու գաս բօբայիելէն մոխիրնե՛րը դարաւո՛ր ,
Կու գա՛ս Դուն եօրն անգամ լացուած Քոյրի մը պէս հեռաւոր
Սպասելէն ու մեռնելէն մեր հոգիներն են յոգնած ,
Եկո՛ւր , եկո՛ւր , Ազատութեան ս՛վ Քրմաւիտի ջահագնաց :

Անա կու գա՛ս : Դեղնորակ է աշուններուդ բոցը վէս ,
Դերեզմանէն ծնած ածգոյն ու շքնայիկ հարին պէս :
Ու մինչ հրօտաբա Բալլերուդ սակ երկիրն համակ կը կըճի ,
Խնշո՛ւ սակայն այտերդ ի վար սչս տա՛մ հեռո՛ւնքն արցունքի . . . :

Ա՛րս , կը յիշե՛ս արդեօք Դուն ուլ , Ազատութեան Քրմաւին :
Արցունքներով ցօզուած մերին արշալոյսներն ամեհի . . .
Ու կրակէ վերջալոյսնե՛ր Դուն կը տեսնես ստեղծումով . . . :
Անա կու գաս , ու Բու նամբայ դեռ կարմիր է մեր տիղմով :

. . . Ու անո՛նք որ անշնչացան շղթաներու ժամա բռնէն .
Ու անո՛նք որ Ռուսն ըմպեցին դիւցազնօրէ՛ն , հեղեօ՛րէն .
Ու անո՛նք որ — ո՛ւ աչք ու կիմ ո՛ւ հարս ս՛ւ սրբ , անհամար —
Եղեռնօրէն ու կոյս ի կոյս յօշոտեցան Քեզ համար . . . :

Անցի՛ր , անցի՛ր , ս՛վ Քրմաւիտի Ազատութեան , իսլայամե՛նով
Անցիր անոնց տաղմալուս գերեզմանի փոսին Բով ,
Ու աչքերէդ քո՛ղ որ ցօղէ կրակէ արցո՛ւնք մը լոյսի . . .
Տարիներով ցարս կողին տակ իրենց հոգին կը մըսի . . . :

Անցի՛ր, անցի՛ր արիւնակերտ աշդ հայտարփու հողերէն,
Ու Բալլերուդ ազատարսիչ տրոփին մէջ ուժղնօրէն,
Հագա՛ր-հագա՛ր զանգակներու մեռելօ՛րէն տօնական
Զարքն՛ւմն երգէ սկիւրներուն — երգէ՛ ու լա՛ց իտլտկան... :

Champery

22/4 Յոստոս 1908

ԱՐԳԱԹԱՒ ՈՐՈՒՄ

ՔԷՐԴԻԿՆԸ.

Մառախուղի ստաւտով, ծե՛ր, ձիերը կը քաշեն :
Կանդա՛ղ, ամի՛ր չի նսար ձիւնին վրայ : Միայն, շէ՛ն,
կարագանն է որ կը խօսի քաց օղերու մասյլ սուղին :
Ու կ'երկա՛րի նամբան, միևս՛կ, անհօրիզան, անացին :

Ինճասուգուա՛ծ, նախասիպար այդ կառքին մէջ զիւղաշէն
ես կը դիտեմ սասած ձիւնը կախուած իրենց լա՛յն բաշէն :
Նե՛ր, կը քաշեն : Եեղն ամուլը : Աջն Արուն է, ձախն էգին
կորչում Ծաղիկը կ'երբեայ, պոչին շարժէն, ցաւագին . . . :

Հօրածուա՛ծ գոյց : Ու կը խորհիմ քէ այդ երկա՛ւքը միայն,
Մշտնջական Տառազանքն է, գոր կը տանին լսելեայն,
Եւ քէ մէ՛կը միտին բաւ է՝ խեղն բնագոյի մը ելլու՛ :

Տառապագին սերունդի մ'ամբողջ սերմը դնելու . . . :
Այսպէս, քշուա՛ն, արեայափառ մարակի մը ներքու շէ՛ն,
Յախանանին Անէ՛ծ էն իրենց Արզանդին մէջ պիտաշէն ,

Մառախուղի ստաւտով, ծե՛ր, ձիերը կը քաշեն . . . :

1 *Հօկտեմբեր* 1908.

ԿԱՐԻՃԸ

Իրիկուն է : Փոքրիկ , անեղ , մտեռնակ ,
Կարինն համդարտ մեղմ արեւուն կը տաճնայ :
Կնչուի խեղճ գերեզմաննոց մ'ուր միմակ
Եւ իրեն եհտ - Բարին վըրայ , ես ու մա :

Աննա՛ս հեշտանք , եհ էն արեւուն զազջումակ ,
Կունակէն ներս , արիւնին մէջ կ'ընքումայ :
Մինչ տառնն իր գլխուն վերեւ շարունակ :
Կ ելեւէջէ . արժայօրէ՛ն անխրնայ :

Ան կը տաճնայ . ու կը պաշտեմ գայն լսին .
Ու կը պաշտեմ ես էեզ , մըք ի՛նչ քազուար .
Դուն ո՛րձ , դուն մըքձ , դուն Դառնացունն անմեկին :

Երնէ՛կ կարին : Երանու քեա՛մք քարտուն ,
Մանք ծոցից , բայնք խղիթ , անտո՛ք ,
Դուն դեռ կընա՛ս տաճնայ քարի արեւուն ... :

5. Հոկտ. 1908:

ՊՈՌՆԻՆԸ

Գ. ՉՕՆՐԱՊՅԻ

Պէս գիշերէ վերջ մըն էր , խոնաւ գիշեր մ'անձրեւի ,
Լսողներին բաց լոյսին տակ կանգներ էիր տքտմնովի :
Ջուրը կ'երգէր մայրին վրայ , հոս-հոն վազէն էր կտակերում ,
Կը սպասէի՞ր դուն այդ ա՛յի մը հողից շուրջ գեղերուն :

Բանի ծպկտ մը կու լար սչերուդ խո՛րը ծաւի ,
Ներկուած լիրը շրքներուդ վրայ պրկուա՞ր կար ցաւի :
Իւ անտուակ չբժակիդ գոյգ սահանքին տակ սիրուն՝
Յայտըր շիկար այդ գիշեր ցայգազընարն կիրներուն :

Կը սպասէիր դուն պատրա՛ստ ու համակե՛րպ ու հըլո՛ւ ,
Ատա՛նց սիրայ , բնարուքեան , մախրուելու համար կո՛չը
Այն բարեհա՛մ Արուին , որ հաց ունէր քեզ տալու . . . :

'Խոյբի , կիրքի պէս տարտամ բոց մ'զգացի սրտէս մերս՝
Իւ քերե՛լքս այդ գիշեր մախրուէի քեզի . Քո՛չը ,
Երէ կարիդ մը արջունք չը սասեցնէր իմ այտերս . . .
Պէսգիշերէ վերջ մըն էր . խոնաւ գիշեր մ'անձրեւի . . . :

[1908]

ԶԼԱՍԿՑՈՒԱՆՆԵՐԸ

1. ՀԱՅՐԸ

ՅՆՈՎԻ ՎԵՐ ՈՐ ԳԵՐԳԻՆՈՒ

Աստանդական մ'ալիհեր , ցուրտ գիշերով , բուժ-բուրան ,
Մըխն փողոց մը , Բարի նասարանի մը վըրան ,
Երեմ խարխուլ կողին վրայ ընկողմամբ էր տըրտն ,
Երբ ազատաձան փնտսեց հան հիտար արդայ մը տնտուն :

Ետարին մէջ հայտած էներն իրա՛ր գործին , շուշեցան . . . :
Մերը հեռու Բաշկատեց իրանոյ մտքմինն իր տնտա՛յն ,
Ճանչցե՛ր էր - բայց չի կրցաւ բսել՝ «Արդեա՛կ մուրումն ,
Չաւա՛կս ես գար լճեցի տնօր ուրեանն սրերուն . . . » :

Թշուտուրեան երարնկալ նասարանին վրայ Բարի ,
Կեանքի խաւար գիշերով , Մարդն ու Աստուածը բարի ,
Պատասխար , կող կողի , երբոր գիրար տնտային .

Ենովան իր լուսեղէն սրբատկին մէջ երկնային
Չէ՛ր սոչնար բսելու բշուտ՝ս , տնտէ՛ր , խե՛ղն Մարդուն -
«Ես եմ էու հայր Արարիչդ , տնտնակալ , մշտարբուն . . . » :

Լօղան , 25 Փետր , 1989

2. ՎԵՐՋԻՆ ԱՐՔԱՆ

Հօլա՛, ս՛գ կայ . . . : Հոցի մը շի՛տ արրօփեր . . . : Ո՛չ մէկ շունչ :
Ու Ասիւծն իր սոչեւի մէկ բարին վրայ սնմբտոնց
Արձանացած՝ կը բարբէ իր մօք մայրօսէք ետօ՛ւն .
Արշալոյսի սօսչին արիւնտող գիծերուն :

Արիւնտօ՛ղ . . . : Բայց Ասիւծն այնքա՛ն տխուր է ու վունջ :
Կարօ՛ւն ու մի բռչնիկի հովաւերգու բեանց քաղցրահունչ ,
Կա՛մ միտմիտ , մտերիմ խղիկներու խողերուն . . . :
Ամայութիւնն է իր շուրջ , իր մէջ Չանձրո՛յբն է անուան :

Ո՛ւր , ո՛ւր են հիմ տօններն , ուր ան կ'իշխէր անողորմ :
Մա՛րդը , խոնարհ ու զաման , արշաւե՛ր է ամէն կողմ :
Թռեալաւոր տախտակներն հարցո՛ւր երկար-վանդակին . . . :

Այսպէ՛ս , ստօտ՛ւն , քարացած , ան կ'երազէ ախտագին ,
Ամայութեան մէջ բանտուած , Աստուծոյ մը պէս ինկած . . . :
— Ասի՛ւծ-Արքայ , գնդակ մ'ալ բե՛զ կը փրկէ անկասկած . . . :

Լօզան , 28 փետր . 1909

Յ. ՊԻՏԻ ՄԵՆՆԵՆԻ

Ճի՛շ, նի՛շ մըն ալ... : Անօգու՛տ : Փոքօրկի՛ն մէջ աշունի ,
Ճի՛շ, նի՛շ մըն ալ... : Անօգու՛տ : Փոքօրկի՛ն մէջ աշունի ,
Իրձանեկրուն կը սուրայ լո՛ւս կարուանը փութով :
Իրենց վերջինն . ուժասպա՛ս , կը փարձէ նի՛շ մ'ալ քսքով... :

Պիտի մեռնի : Ան գիտէ : Բայց մո՛տք հօգին քոչունի ,
Անմահու քեան գո՛նէ այն հարտար հաստօ՛քն ալ չունի ,
Ար կը շոյէ մեր վերջին ժամերն : յոյսով ու Սաւանով... :
Միտ'յն գիտէ քէ աչքերն խաւարելու են շուտով :

Որովհետեւ մանչոց գորշ ծովուն վրայ անյասակ ,
Ի՛նչ գիտկներ տեսաւ ան՝ ուխտի համբուն հոսիասակ... :
Հեռո՛ւն . ո՛չ գիծ մը տարտամ : Հեռո՛ւն . ո՛չ կարճ մը նիւար :

Մեռնի՛լ . ո՛չ , ո՛չ : Գե՛տ քոչիլ կը փարձէ ան անդահար... :
— Ինկի՛ր , ինկի՛ր , խե՛ղն քոչուն , ծովերու մէջ քէ ծաղկաց ,
Պահ մը ստաց , պահ մը ու՛շ , Մահը նոյն Մահն է անա՛նց... :

Լոզան , 1 Մարտ 1909

1. ԻժԷ

Ինչպէս կժօքն , ինչպէս Մեղքն , ինչպէս Դժոխքը , տեւէ՛ք ,
կն կը ննջէ : Զագրեղի՛ , գարշատեսի՛լ , անշա՛րժ , սէ՛գ ,
Անգիտակից անմեղի իբ Բունը խո՛ր կը ննջէ . . . :
Մենէ՛ որո՞ւն համար Բունն սփոփիչ , կտրն Մահ մը չէ . . . :

Ո՛ր նորածին իժի ձագ : Քնացի՛ր , կո՛ւրդ կրօշէկ
Նրա՛գօրէն միտէ՛ տա՛լ աւագութիւն վըրոյ շէկ .
Երէ՛ հեռուէ՛ հեռու մեղմ շուքը տարփոտ կարկաչէ ,
Քու գեանաւարչ մարմինից ետեւերգութեանն համար չէ՛ :

Դուն եո՛ր պիտի հաշակես , ու դուն պիտի Մա՛հ քմպես ,
Պիտի շնչես ժայռերու բա՛նուն մեղքին մէջ անտես ,
Անիծելով արգասանդ արգանդը որ Էեզ ծընաւ . . . :

Զէ՛ , չի պիտի բողոմ որ տարի՛ս : Հարուած մը . . . : Մեռա՛ւ :
Ա՛խ , հողակե՛րտ , նզովուա՛ծ , սողո՛ւն որդւոցը մարդկան ,
Փրկարար մեծ կարուածն ո՛ր պիտի շնորհէր վերջնական . . . :

Լոգան , [1909]

5. ԶՊՆԻՎՎ՛

Քու սուզըդ ո՞վ պիտի լայ, Զղջի՛կ, քազիր ու մուր քո՛յր /
Անա իջնույ մուր թին մէջ կը խարխափի վաղըդ կա՛յր .
Ո՞ւր, Զղջիկ քո՛յր, ինչո՞ւ լուս կը հեռանաս երգի՛քէս,
Ո՞ր բարչամած վարդն յետին պիտի կանի՞ ժպտիլ էեզ . . . :

Եւ ո՞ր ասրեակը պահուած քառուտին մէջ հեշտարոյր,
Քեզ գայլաշրճն իր երաւէ՛ր պիտի երգէ ի համբոյր . . . :
Ի՞նչն ի՞նչ ունիս, ո՛չ փետուր, ո՛չ խակ ձայնիկ մ՛որ երգես,
Մի՛ն խակ յայս մը մտերմիկ՝ փոստուայի բողին օրէս :

Մերկ բեւերըդ սր եէզ կո՛զրդ կը ծեծեն անըմդասա,
Քնած կեանքը քունեղու շարժումն ունին յուսահաս,
Ու միջոցին մէջ Անէ՛ծ է ցանկու տե՛նդը անշէջ :

Եղո՛ւկ, դուն չե՛ս յատանիր, կը տապալի՛ս մուր թին մէջ :
Իտրո՛ի՛ր, դարձի՛ր, Զղջիկ քոյր, եկուր անխօս ու հըլու,
Երգի՛քի՛ս մէջ, հագու՛յս մէջ, Անա Նգով՛քրդ խակալու . . . :

Հագան, [1909]

ԱՐՄԵՐ ՏՕՆԸ

1.

Մաշի՛ւ : Բոյն՝ը բանուորներուն
Նօթիմերուն համապատր
ն) կեանդա՛նի մեռելներուն ,
Մեռելա՛րդի տօ՛նն է այսօր . . . :

2.

Բանուոր , անբա՛ն , ծե՛ր , ո՛րք , անստ՛ւն ,
Ընդվզումի մը մէջ հըզօր
Քանդեցէ՛ք կուռքը Մեծերուն ,
Ձերին կարմիր տօնն է այսօր . . . :

3.

Թափօրներով դուք յեզերուն
Պրօշակներու ներքեւ բոսօր
Վրէ՛ժն երգեցէ՛ք ձեր վերջերուն
Վրէ՛ժի սեեղ տօնն է այսօր . . . :

Լոգան , 1 Մայիս 1909

ՊՈՒՍՑ ԻՐՈՎԱՅՆԻՆ ԱԼԶ

ՄԵՐ ՔՈՍՄՈՍԻՆՆԵՆ

Առանց ուղեւոր, կարծես բնա՛զոտէն,
Քայլերքս ծերս՛ուկ տարին գիւ նորէն -
Այս գիշեր, Մեղքի Լասուզիմներէն :

Անցայ ա՛յն տեղէն, ուր աչքէ գազանի,
Քսան տարիքիս արեան ծիրանի
Ազերախա փոփաւրը կը ցանէի :

Նա՛յն երգերն էին, նա՛յն քաղը անձած -
Նա՛յն քարունը գարշ՝ մեղքերս բախան,
Նա՛յն սի՛ւներ մրսի՛ սեմին վրայ կանգուն :

Նայեցա՛յ - իրենք ալ ինձ նայեցա՛ն :
Ետքս մորթիս վա՛րդ քեւեր Լուսեցա՛ն :
— Միա՛յն ձեր հոգիս կ'արատաւէր անձայն :

Յուրանմանն ո՛ր վեղքի Քաղաք՝ . . . :
Խոնց կ'ընէի կեանքերն, որոնք կուլ կու տա՛ն . . . :
— Ո՛ր ինկած Բոլքեր՝ այժմ հողերու սակ . . . :

Տոփա՛լ, ինչո՛ւ չէ՝ . . . : Բայց աչքէ հեռու,
Քուրջի մը նման վանտուխ՛ի երլու՝ -
Ա՛յն ազրոշիմ սը գրա՛ւ անի տարու . . . :

Վա՛րս , Բոյբե՛ր , Բոյբե՛ր : Մեք պի՛ղծ - յեղյեղո՛ւկ
կեանքին գրկոսած ծաղիկներն էք դուք . . . :
Մարդկութեան վաստ՛ճ քո՛ւէն նետուած քո՛ւք . . . :

Անցին Սուրբ բի՛ւր կեանքեր քոզ կնձէ ,
Թոզ Սովբ հագար Բազմենք ցնցէ . .
Վաղը Մարդկութեան վախճա՛նն է , գուցէ . . . :

Ի՛նչ փոյք . . . : Հո՛ս պիտի երզէ չարէանասն .
Հո՛ս արտո՛ւմ գոյզեր պիտի արքենա՛ն .
Հո՛ս պիտի ծախուին Օլիան , Մատիամ . . . :

Ո՛վ արեան նաղի՛կ՝ քաջուա՛ճ խորական՝
Աւերակներուն վրայ թի գամդական . . . :
Մշտնջեայ (Բեղքի մշտնջեայ Ակա՛ն . . . :

Ո՛վ խաւարակուս մահէն գուար-
Արկէ մարդկութի՛ւնը քեյտուաւս
Կը ստիպուի ըմպել գինիդ յուսանա՛ւ . . . :

Սողումէն թերուած ընծայ մահագին՝
Որ քո՛զ Արեւմտա՛քը Արեւելի՛ն
Կ՛երկարէ մպաս՛ուն , Վաստրի կողքին . . . :

Ո՛վ մահածքայի՛տ , գա՛րջ , արխնայի՛ ,
Հակադարձ երե՛սք ոչն չմեռայի՛սի
Ուր ՄԱՒ՛ն ոսկետաւ անունն կը փայլի . . . :

Քերտ , 18 Յուլիս 1909

ԳԻՇՆԻՐԻՆ ԸՆԴ

Դուքսը ս՞վ կայ — Արդե՞հ, նորէն . . .
Ձայն մը չէ՞, որ սանդախներէն
Քրկչալու . լալու պէս ջինջ
Ինձ կը համարէ, ոչի՛նչ, ոչի՛նչ :

Դէ՛մքս հանդարտ մտն կ'այրի
Մեռելու քիւն մը Բարայրի .
Անշարժ շտէկին լսելեայն
Ինձ կը նային քարի : Մսկո՛յն . . .

Դուքսը ս՞վ կայ, մ՞վ կարող է :
Արդե՞հ պա՞տը կը կողկողէ
Հին ետիար մը ղերեզմանի :
Այդ ձայնն այնեա՞ն ինձ կը նմանի . . .

Արդե՞հ մո՞րթն է, որ կը խօսի —
Արդե՞հ ե՞ս եմ, որ մեկուսի
Կը երծկաւմ . . . Դուքսը հոյ կայ :
Ա՞ն է արդե՞հ : Դուքսը ս՞վ կայ . . .

1909

ԱՅՍ ԳԱՆԱԿԸ

Մարդը կարմեցաւ իր կրնոջ ուսին -
Այսպէս երկու բն ալ լացին միասին :
Գեամնափար տեսակ մը նկուղ էր լայն ,
— Գեամնափո՞ր , աւա՞ղ , խլուրդներ միայն
Ձէ՞ որ կ'ազդին բաց նրկուղներու տակ . . .
Գեամնի վրայ յարդի տեսակ մ'աշխանդակ
Անկողնի վրայ , լո՞ւտ , երեշտակայի՞ն ,
Երե՛՛ք փա՛րթիկներ կը բնանային .
Յարդին վրայ , պատիկ էոյրն ալ իրենց իով
Կը հնջէ՛ր՝ մահուան ներմակ պատան իով . . . :

Ո՞վ բեր է որ կեանքը երազ մ'է
Ո՞ր սէրն իր կապոյտ բոյնը կը կազմէ :
Ո՞վ բեր է որ Ա՛յն որ կու տայ բոյր
Խոտորն գաշտերու ծագկին սխրաբոյր ,
Ա՛յն որ ճմեռին մէջ սրգամուռնչ
Ազոտառան կու տայ գայլին անտերուռնչ ,
Ա՛յն որ խուճու կու տայ հօրի բոշաւնին ,
Ա՛յն տեղծեր է՝ անոնց սր շունին՝
Երէկներն սուտա , հասկերը բեղում ,
Արիստէ՛տ գիմին , մեղքաւէ՛տ մեղում . . . :

Աւա՞ղ , այն ամէն քաներն սարսէն
Ու շրնորեռեցան մեզի երկինքէն՝
Մարդկային օրէ՛նքն արգիլեց մարդուն . . . :
Ու մարդն տնօրի՞ , ծարաւա՞ծ , ալքո՞ւմ ,
Սրշանկու բեան յս՞րդ զետին իով՝ ելլո՞ւ .

կը մեռնի առանց ամոլ մը քմայելո՞ւ . . . ;
Ընի Բանիներո՛ւ համար եմ միայն
Սակեղեղ հասկի ծա՛ւփ ծափերը լայն .
Է՛տեհերս կրէն՝, ամուսնի քոչունն՝
Դե՛ռ իսկ չի ծընած . . . : Ո՞վ գիտէ խնչո՞ւն :

Դուքը ցուրտ դիշե՛րը կը կողկոյի :
Թաց նկուղին տակ , լամբաց մը հողի
կը լուսուարէ առաւօտազը ցած :
Վտանգին առջեւ սեղմուած , Բարացո՛ւծ ,
Ամալը ձերուկ կ'արօտատէ դողողոջ . . .
Երեւոյց դեռ ծաղի՛կ զաւակին բողբոջ ,
Այսպէս ամուսնոյ , ցրտահա՛ր , սուտ՛ձ ,
Մահը գիտելէ վերջ բազկատարած ,
Առանց կարենալ բա՛ն մը բնելու .
Ի՞նչ լաւ է այսպէս լալ՝ քօխաին երլո՞ւ . . . :

— Մա՛հ . . . : Ի՞նչ տարբեր մահը հարուստ արդուն :
Ան կըսոյ մ'է լա՛ւս ցեծումով բեղուն ,
Ան կեանքէն միայն հանչցաւ նրբագոյն
Բեհեզները վա՛ռ , ժանկակը զո՛ւն-զո՛ւն ,
Մանեակներն ուկի . . . բնմաներն առատ ,
Թոյլ իրանին հո՛ւրը շղարշ անարատ . . . :
Չը գիտցաւ որ բանկ Բարերը վզին
Հազար խեղներու մահով կը դիզուին . . . :
Ու մեռաւ շա՛ւս Բա՛ղցըր կրգի մը պէս ,
Հծծելով միայն՝ « Ի՞նչ լաւ էր այսպէս . . . » :

Մինչդեռ այս փո՛քրիկ մեռելն ազնաւորն
Հանչցաւ կեանքն իր խո՛ւլ ցոտին մէջ յետին :
Ո՛չ ծաղիկ , ո՛չ խինզ , ո՛չ ժրպիտ , ո՛չ կրգ .
Անանքը վի՛շտ կարծեց , աշխարհէր՝ մի վե՛րք . . . :
— Ա՛յ յիմար փո՛քրիկ , կեանքը խօլակամ
Հանդէս է , Բանի՛ երջանիկներ կա՛ն . . . :
Սուրբն զո՛ւն մեռար ու հիմա հանգչէ՛ :
Պատանձ մը ներմակ՝ երկու ափ Բարջէ՛ :
Քու նիւար մարմնիդ համար շա՛ւս է լայն . . . :
— Ողջունեցէ՛ք , Կար-Վարդուսն սերմն է աշն . . . :

Ելխան բով, կարմիր կանրեզը հագէ՛
Պատանքն իր ազնաս լոյսով կ'ողտզէ :
Ճերմա՛կ մահն է այդ , մա՛հը անտառ՛դ . . . :
Նայն յարդին վրայ են միւսներն ալ խաղա՛դ .
Մանրը քանն իրենց աչքը կը գոցէ .
Կերպե՛ն . ու ա՛յ չ'արբնում գուցէ . . . :
Գարբը ու ժգծօրէն սոնացող քամին
Գուռը կը գարնէ . գուակներէն մին
Կ'ազերտէ քնա՛ծ շրթներով կիսբայ՝
« Զայրիկըս բերա՞ւ սխառտիկ մը հա՛ց . . . » :

Զա՛ց . . . : Ո՛ր սղորտուկ երեխայ սովա՛ծ ,
Զաց չըկա՛յ . այսպէ՛ս է տնօրինուած . . . :
Դու դեռ շատ փոքր ես , դեռ չես հասկընար
Որ հարուստն ունի իրաւօ՛ւնք , երնա՛ր
Բեզ մեղցնել ու ծանրածանր մահով ,
Օրէնքն է իրեն սաշտաբան ազանհո՛վ . . . :
Միայն փոքր ուղեղդ կը զգայ շուարուն
Թէ ինք իրաւօւնք ունէր արեւուն
Տակ բոզբոջելու , բերե՛ւս . ու կատար՛ծ ,
Կը փզօկի վնիս հոգիդ , « Լ'այրի՛կ , Զա՛ց . . . » :

Զա՛ց . . . : Աշխատելէն հայրըդ դարձաւ ծեր ,
Զացի ինդիրն ի՛նքն ալ չէ՛ հասկըցեր :
Ինչո՞ւ ունակ տէր են , ունակ գերի . . . :
Թէ Բախտը կո՛չը մ'է որ կը դեզերի
Ինչո՞ւ որ մ'իրենց դուռին չի գարկաւ . . . :
Թէ մարդը կաւ մ'է , այս ի՛նչ շունչ , ի՛նչ կաւ . . . :
Թէ աշխարհ անծիր երկիր մ'է անուան՝
Ինչո՞ւ ունակ Բա՛ր մը շունին գլխուն . . . :
Թէ ամէն տարի հասնօ՛քը կ'աղողի՝
Ինչո՞ւ իրենց հա՛ց մը չիկայ հոգի . . . :

Գործարաններու դուռները փա՛կ են ,
Ամի՛ս մ'է արդէն : Զագարը մէկէն
Բանուորներն ամբողջ նետը են փողոց ,
Ամէնքն ալ հայրեր մի քանի սըղաց :
— Մտտուցումը շա՛տ , ինդրանքներ չիկան ,

կըսեն, տպաստով լեցուկը է շուկան .
Գործի մե՛ծ օրէնքն է տնտեսավար . —
Այդ լա՛ն , բայց հօրի մեռնիլն է դժուար :
Թէ բանուօրն այնլա՛ն արտադրեր է շատ ,
Ինչո՞ւ հաց չունի բանուօրն անաշխատ . . . :

Մարդ կուրի՛նն , պատի՛ն . . . Թմրուկներ ենչո՛ւն .
Աչքըդ զոց հատա՛ , մի փնտտեր ինչո՛ւն :
Մուտովն ամօր է . զողնալը ոնիր ,
Իսկ թէ խելօք ես՝ ո՛չ ոք չի հանիր
Հատալ որ աղաղ մեռաւ ամօրի ,
Կը խնդայ վրայ առանց ամօրի . . . :
— Երբը կարենք է իր կըննջ ուսին .
Աչքի արցունքներն անդո՛ւլ կը հասին .
Կը մընա՛յ քիչ-քիչ ներսի մախո՛ւր ,
Պարզ հոգին ինչե՛ր կը ձնի բաճարում . . . :

Իայց անս տղան նորէն լացաւ . շէա՛ց . . . Ե . . .
Հա՛ց . . . : Մայրը սափ նետուեցաւ կատղած .
Հին դանակ մ՛էրկան տունս այլայլուօ՛ւմ ,
Շէաց հարէ , բառ . հեռոց բլլալ Աստուած . . . Ե . . .
— Էրիկը զնայ : Գոտուցքը ետվան
Կարծես հարց կու տար իրեն խոսման՝
«Միքէ սնրագո՞րծ . . . միքէ բարերա՞ր . . . Ե . . .
Դանակը ձեռքին զարնելո՛ւ կ'երբար ,
Փրկելու համար ամօրի տրդան . . . :
— Բամու ո՞ր , այդ մամբան կ'երբայ կախողան . . . :

— Ի՛նչ կ'ընէ երբ ա՛զգ մը մնայ հօրի .
Չե՞տէն բաժն ու բրիչ կը նետէ մէկդի .
Կ'երբայ հաղորդուիլ մատուտ մ'անխնով ,
Կը զինուի տէգով , կը զինուի սուրով ,
Ու կ'երբայ ամէն միջոցներով վատ
Ազգի մը կոխ մրդել յուսահատ . . . :
Թէ յազարուեցա՛ւ աւա՛ղ է իրեն ,
Իսկ երէ յաղբեց՝ աշխարհ համօրէն
Գովաստի երգեր կ'երգէ ամէն օր .
Պատմութիւնն սսկի է՛ջ կու տայ անոր . . . :

Քամին կը գոսայ, ձիւներ կը բռչին -
Բանուորը կանգնած շէնքի մը առջին
Երգը կ'ունկնդրէ — ցուրտէն երկբուն —
Գործարաններու բոլոր տէրերուն . . . :
Մտատուցումը շա՛տ, խակ խնդրանքը քիչ . . . :
Որո՞ւ փոյր - կ'ուտեն, կ'արձակեն Էրկիչ . . . :
Երբ դուրսը ձիւն է, գինւոյ շոգիով
Ի՞նչ յաւ է սոսիլ՝ Լանի մ'հոգիով . . . :
Գործ չիկա՞յ, ի՞նչ փոյր - գա՛ն մ'է անխրնայ
Որ բանուորը քիչ մը խելով մընայ . . . :

Բանուորը կու յայ - կը գոսայ Լամին :
Անա՛ դուրս կլաւ ոչոք տէրերէն մին -
Ատուտա՞ժ . իր Պե՛տմ է՞ . . . : Ձեռքը Բարացած -
Աչկիւր կարմիր, բանուորը գոսաց՝
— «Գրուրի՛ն, Պարո՛ն, բնասնեաց հա՞յր եմ՝
Չգա՞յջ մերժելու, Ձեր հոգին կ'այրի՞մ . . . » :
Հարուստը նետեց ինչ որ կար իր վրան :
Ժամացոյց, շղթայ, դրամ, բոլորսան :
Երէկ տէր, հիմա սարուկ գողգոջուն,
Կը փախէր ինչպէս բուռ մը՝ բոչա՛ւն . . . :

Բանուորը ազա՞ժ նայեցաւ հեռո՛ւն ,
Իր հարուստ տիրոջ վազէին շուարուն ,
Նայեցաւ բարի ձեռքերուն ձերուկ ,
Նայեցաւ հացի դանակին մանրուկ ,
Նայեցաւ օսկույն, նայեցաւ իրեն ,
Փոփկեցաւ հոգին, յուսահատօրէ՛ն
Ձայնը երկարեց ցայցին մէջ տըխուր՝
«Ո՞վ հարս՛ւտ, հարս՛ւտ, եկո՛ւր, ա՛ն, եկո՛ւր . . . » :
Բայց տէրն աւելի արագ կ'ընթար լուռ ,
Ո՛ր կը կրկնէր ձե՛րք , «Եկո՛ւր, եկո՛ւր . . . » :

— Ո՞վ բարի բանուոր , ձե՛րք բարի բանուոր ,
Ի՞նչ օյն էա՛ն անպէտ եւ մարդկու քեան որ
Հարկու համար սպրուստ մը յետին
Մտարս ինիս վատ դամակից հտին . . .
Ի՞նչ սեփական կեանքը՞ ի՞ժի մը պէս՝

Արիշին մահով պիտ' ապահովես . . .
Թէ պիտո՞ր դառես մութին մէջ լռելեայն՝
Հոգ չէ՞ քէ գաւկիդ համար բլրայ այն . . .
Դէ՛հ . զմե՛ ահօրք — մեռե՛ր ես արդէն .
Մարդկութեան ի՞նչ խեղ՝ մարդատգան մարդէ՛ն :

Թէ չե՛ս ուզեր որ էս դանդաղ մահով
Տէրդ իրեն գամներ դիզէ ապահով . . .
Թէ անդէ՛տ . քէ վա՛տ . քէ խե՛ղն . ցտացին .
Դանն դեռ տէ՛րն ես էս սեփական կեանքին . . .
Թէ գաւակներուդ չը կրցար ցո՛յց ապ
Ազգիլ տակա՛ր՛՛վ . կեանքին դէմ կուրծ ի տայ . . .
Դանակդ աղիքիդ խորէ . ու դարձուր .
Իրենց Բաշարար մեռնի՛լ սքովեցուր
Մեռնի՛լ անտեսուած . աննիչ . մքին . վէ՛ս . . . :
— Աչքերը գոցեց . . . : Աս քրտ ա՛յնպէս :

Տարինե՛ր անցան . հիմա կը դիտեմ
Լուս սենեակիս մէջ ասկախուած իմ դէմ
Այս համեստ դանակն արդէն ժանգոտած
Որ ձմեռ սասու մը . արիւնով բաց .
Ես գտեր էի անհաս գարգրանքով .
Զիննին մէջ . մեռա՛ծ գործսուրին էով . . . :
Բարացայ այդտեղ . պարկաց իմ կողմ .
Աս դողողալով տարի շրբունքիս
Խորհրդանի՛շն այդ՝ մութին մէջ լռելեայն
Տասուպո՛ղ - մեռնո՛ղ . այլ էս՛ջ մարդկութեան . . . :

Աս Բանի՛ անգամ էս սաջիդ բացի .
Ո՛ր թարի՛ . ժանգո՛ւս դանակըդ հացի .
Դո՛ւն . վերջին պաշտպան գրկըւած մարդուն .
Դո՛ւն . յաւէտ լռիկ այլ յաւէտ արքուն .
Դո՛ւն . այնքա՛ն համեստ ու ա՛յնքան խելով .
Ես որ կրնայիր շարժու մե՛զ մը լսկ
Արեա՛ն վրայ հիմնել Օրէն՛իդ ապագայ .
Բայց կը տարտես որ խաղաղութեա՛մբ գայ .
Արդարութեա՛մբ գայ . գա՛յ տարուէ տարի .
Ջրկուած մարդկութեան երազը քարի . . . :

Լոգոս . 1999

ԿԱՐՄԻՐ ԳՐՕՇԱՍԸ

« — Անօր լինե՛ր, անգործներու կո՛ւտը բաճակ,
«Փոս աշերնիդ դէպի երկինք գո՛ւր բամաւ :
«Տասապա՛նքի ոտայնանկներ, ի կրօն՝ : : : :
«Ի գէ՛ն կիներ, ի գէ՛ն ծերեր այնխախ : : : » :

Կուրք ձմրան սոյնին մէջէն կը շտնէր
Բողոքի ձայն մը զարարուող կարեւիւր,
Ընդհատուած խո՛ւյ հանդիմով կատաղա՛ծ,
Որ սրձագանդ կու սար երկար. «Խա՛ց, Խա՛ց, Խա՛ց : : : » :

Ի՞նչ կար : Կարձքիս տակ ուժգին սիրտը դողաց :
Չինն-ձմեռա՛ով, աչսպէս դիշեր ասե՛ն՝ Խա՛ց : : : :
Կողջ անկազնէս վար նետուեցայ մրափուած,
Պատուհաններս բացի փութով, ու, Աստուա՛ծ : : : :

Միքէ՛ : : : : Ամէն բան հատկցայ ու լացի : : : :
Բոլոր վայրաց պայթարողները հացի,
Հողարներով, հո՛ն, վա՛րն էին, խեղն ու վէ՛ս,
Կատուա՛ծ, կատղա՛ծ, մրջիւններու շեղջի պէս : : : :

Տո՛ւրտ, իրենց վրայ դանդա՛ղ կ'իջնէր ձիւնն իսմակ
Անյատուրեան ծաղիկներու պէս ներմակ :
Տո՛ւրտ, կը պատէր զիրենք զիշերն անասմանս,
Իշուստուրեան մը ին պառի մը նման :

- Իրենց մէջտեղ՝ խեղճ կատրի մը վրայ խորխուլ ,
- Հագարներու հանդիւնին մէջէն խուլ ,
- Աշխատանքի նօրի ստրակ մ'ալեփան ,
- Կանգնած , դողողո՛ց , կը քողո՛ւէր . կը պոս քկար :

- Այլ իր խօսքերը կ'իյնային փոփոխուէլ ,
- Անիծապարտ սե՛ւ ամբոյթին վրայ ա՛յնպէս՝
- Ինչպէս ժայռեր ովկէանին մէջ կատողած . . . :
- Այլ ովկէանը կը նօզվար . «հա՛ց , հա՛ց , հա՛ց . . . » :

- — Ինչո՞ւ անուն սնդուսներով օրօրուն .
- «Մտնոց գլուխը՝ մայրին ձիւնու քարերուն . . . :
- «Ինչո՞ւ մէկը՝ ձեղուններու տակ սսկի .
- «Միտը՝ խնու իշտակի մէջ սողոսկի . . . :

- «Մէկունն զխակին վրայ դամբա՛ն , վա՛րդ , մարմա՛ր .
- «Ողջը չունի քարձ մ'ուր հանգչի՛լ կարենար . . . :
- «Ի՞նչն-ընտանի՛ք ունի քոչունն օղտու .
- «Ան ե՛րբ ունի . խակ մե՛կ՝ Անէ՛ձ՛կ միայն . ինչո՞ւ :

- «Ինչո՞ւ հազա՛ր պերն տանարներ կրաշակուլ ,
- «Աստուծոյ մը հոգւո՛յն համար որ չի կուլ . . . :
- «Մեր սրբերը կը հալածուին՝ տեղ չի կուլ . . . :
- «Մեր խեղճ կիներն են հոգեվար՝ գեղ չի կուլ :

- «Ինչո՞ւ , ինչո՞ւ , ու մի՞չէր ե՞րբ , սեփական
- «Մե՛ր Իրախմէ՛ով պիտի շարա ին պատուական
- «Համադամներ մեծատունի՛ն , իր շունի՛ն ,
- «Մի՛նչ աշխատող քաղաքներ չո՞ր հաց չունին :

- Մերը դողողոց լշուս կառէնն աչն խորխուլ ,
- Այլ կատաղի գռռիւններու մէջէն խո՛ւլ ,
- Կատրին գեղջու կ'ընդին վրայ՝ հիւժտաա՛լ
- Եւզներ կլան խօսք առնելու , կիները սլ . . . :

- Կը խօսէին-սննո՛ւս գէ՛մէք սարսէն —
- Ի՛նչ որ պոս քկար իրենց նօրի աղի՛էն ,
- «Իրաւունէ՛քի կողմիս քառեր ին՛նարեր .
- Զար կապուտցած իրենց շքրուները կտալէր :

Խո՛ւյ ազատակը կ'ընդհատուէր սրտի մը - «Խա՛ց»
Ու ամբօրը լաւ կ'ունկնդրէր ծառուած
Արդարութեան շէնա՛ց սայնին աչք արկար ,
Արդարութեան՝ որ երբե՛ք չի պիտի գար . . . :

Վաշխա՛ց գտնիս մը գիշերին մէջ բնագա՛ց ,
Ձիւնու ցայգին անբա՛ւ սուգին մէջէն բաց ,
Բոցերու՛ պէս շրքեղ , սե՛զի պէս հրսարս ,
«Լուսնի՛ր դրօշա՛կ»ը բարձրացաւ ամհամկարս . . . :

Ու ամենէր խրտեցան , շարժեցան ,
Թափօրի մը պէս սեռս որ ու ամառն ,
Կապու՛շտօրէն լծուած-սուգի սեւ հանգէ՛ս —
Խարխուլ կառնին՝ Արդարութեան քիմին պէս . . . :

Ու ես տրտու՛մ , ու նմուտ՛մ , տնքարբա՛ն ,
Կը դիմէի որ կ'երբային տրամարար -
Ձխնի՛ն մէջէն , մտքին մէջէն անասեմն ,
Կրատաներու սեւ բամակի մը նման . . . :

Ո՛րք , դէպի ո՛րք . . . : Քաղցած կեանքի համօրէ՛ն ,
Ի սպաս լճուած աստուածներէ՛ն , մարդերէ՛ն ,
Լո՛ւս կ'երբային , խո՛ւյ բնագոյի մը կըմս ,
Նո՛ր Օրէնքի նո՛ր Նժար մը կերտելու . . . :

Ու ինձ այնպէ՛ս բուեցաւ քէ լուեխա՛ցն
Ճակատագրին բեւը կ'իջխէ՛ր իրենց վրան . . . ,
Բայց կ'երբային անոնք , Ի Ձէ՛ն , Ի ՊԱՅՔԱ՛Ր ,
Արդարութեան կը դիմէին խո՛նջ արկար ,

Արդարութեան որ ա՛յս կերպով պիտի գար . . . :

Հոգան , 1909

ԱՐՆԻՆԷ

Սիւսաթի ծովափայտաց կէտերէն
Մէկտէն վրայ խորատուգում տխրորէ՛ն,
Քաղցրր քայնի մը պէս կ'ըմպեմ արեւուն
Ետերեցրնոց յերջին ցոլե՛րը անտուն:

Ազի՛ց գէմքս, բլտրին վրայ, հայլ մ'անդին,
Էջ մը ծերակէ՛ բողած ծի՛յը մարմանդին,
Աշկտած վի՛զը կ'երկարէ գալարս՝ւն
Մարմարայի իրիկնանո՛յշ բոցերուն . . . :

Կը նայիմ նորք ստուերներու գեղեցիկ,
Վտփորին վրայ բիւր կայմերու սլացիկ,
Հեռուի երաշէկ երկինքներուն բոցակալ .
Կը նայիմ ինձ, ու կը նայիմ իրեն ալ . . . :

Այդ է՛ջը որ կեանքը կ'ըմպէ եսն երլո՞ւ,
Որ կը լռէ, բայց շատ փարժ էր գալու՞ւ
— Ի՛նչ շնորհաստրտ եմ ես իրեն այս մասին—,
Որուն համար փիլիսոփայ ալ ըսին . . . :

Այդ է՛ջը, այդ ծռմամբ նի՛տը համեստ,
Մտրակուելէ բուլցած այդ մտքն հաստարեստ,
Գերասանի այդ կեցուածքը բլրին վրայ,
Ինքնատուգումս՝ձ պոչն որ հագի՞ւ կ'երերայ . . . :

Այդ էջն ահա , այդ պարզ սրդին բնութեան ,
Հորիզոնուա՛ծ , շրջանակուած յախտեա՛ն ,
Անվե՛րջ , անհո՛ն վերջալոյսով մը միայն ,

— Արեւելի պատմութիւնն է լոկէայն . . . :

[1909]

ՇԱՆ ԼՈՅԻՍ

Այս իրիկուն Բըքի-Շանի կեղծ-գուարբ
Արնարանի շարժերուն մէջ, ես հանգա՛րս
Օղիի ո՛ւմպս կ'ըմպէի Քիչ առ Քիչ,
Վերջալոյսի նաճանջներուն դէմ մոզիչ :

Ներսը, բուրբէ նոյս բեմի մը վրայ սո՛ւտ,
Կըմնարագոյն Լուսկարտի մը մտո՛ւտ -
Շոյտած հազար շուրճ աչքերէ մարդակեր՛
Իր զոյգ քոճերը սրտտեղու շափ կ'երգէր :

Գուրբը վազոյ հոսանքին մէջ ետուզեո՛ւ,
Պարտյ խեղճուկ վեր շունկերուն դասը ծե՛ր,
Սարսառածի րտիվերին վրայ, անշո՛րժ,
Կը գինովնար . — ո՛վ տեսարան սրտաշարժ . . . :

Կը խորէի իրենց մտքին աննշան,
Կը խորէի Լամարքինէ սրտաուած շան՝
Ջոր հաշակեց Վիննի՛՝ ծախուած վատ մը նննգ . . .
Կը խորէի ա՛յն շունկերուն որ մե՛նք ենք . . . :

Յամկարժ սրտցին անամբ շանրի մը հանգոյն -
Ու տեսայ որ բարակ իշխան մը տոգոյն
Երտալայէ րիբած շունն իր դեռտտի
Համեր էր Քիչ մը իրիկուան սրտալսի . . . :

Ու մինչ ամէնէն կիտցումս՝ մախանձո՛ղ -
կը դիտէինք իշխանն ուչո՛ղ , սկնացո՛ղ ,
Մեր ձեր շուներն՝ իր ազնիւ շունը գեղերօր
Յօշոտելու կը ջանային ամէն կերպ :

— Իս որքան լաւ հասկցայ ինչ , Շա՛ն Հոզի . . . :
Մինչ մենք կուտրել կը ջանայինք երկուքի
Բարեկերտ աշղ մակարոյձը շրէնդ
Դուն էս սկուտղ ցոյց կու տայիր խելայե՛ղ :

Ա՛յո , Շա՛ն Հոզի , դուն չես գիտեր որ մտքդիկ
Աշխարհ կու գան ազնուական կամ ումիկ .
Եւ բէ ազնիւ ժառանգութիւն մը որքան
Կրնայ տեսիլ տեսլի բան յաւանան . . . :

Իրա՛յն գիտես դուն խեղճութիւնդ անանու ,
Գիտես հագուոյդ ասելութիւնը անու՛ն ,
Գիտես բա՛ղջը , ձիւնը , ձե՛ծը վայրենի ,
Եօրագուակ յղութիւնդ ալ մայրենի . . . :

Ու չե՛ս կրնար դուն հանդուրժել որ ինչ պէս
Պոչաւոր շո՛ւն մը խրոխտա՛ր բովէղ վե՛ս ,
Ու ասելի՛ լաւ ազրէր բան միամիտ ,
Ուե՛է խեղճ Բագա՛նցի մը բաղից . . . :

Սիկիլի , 15 Օգոստոս 1909

ՅԱԼԻՏ ԵՆՆԱԿԱՆ ԼԵԳԻՍԼԱԿԻՆ

Գերի ստորուող Դիւցազնի սէս սեսաւոք ու հսկայ
Ես կը Քայեմ հեզմեղով . . . Լոզիս լոկ ցաւքս կը զգոյ .
Մուք ներսիդիս ամաբատում վերելմեկով կ'ողոզի՛
Միմչ շննդիւն շղթաա շեշս կը կ'սողէ առքս հողի . . . :

Լոբա՛, ո՞վ է այս ստուերն հորիզոնին հեռակայ ,
Թշուառուքիւնն է՛ տեղոյն ստիս , որ գէպ ինն կաւ գայ ,
Մըսունչքս դեռ չերագումս պայքարմեկով է յըզի ,
Ու Քնարն իմ ճեւքի՛ն մէջ եէ՛ք խաղալիք մ'է սըզի . . . :

Մալոբա՛մ մեծ Անուրջն եմ , ես հին Աստուածն եմ ինկում ,
Ա՛խ ինչ ցաւեր ապրելու , գոր ոչ սքի չեմ բաժն ,
Ու ամէն բան հեզմեկով՝ հոյնիսկ Յաւիս կը խնդում . . . :

Պատաստումն բեհեզով Լօ Արժա՛յ եմ , ես վարքաւմ ,
Ու Արժայիս հողի՛ան եմ՝ իմ սկեպարիկ խիմզով լա՛յնն ,
Միտյն Արժայ ու հողիսս գլուխ գլի՛ն՝ մերբե կաւ լան :

Լոզան , 1 Դեկտ. 1909

ԹՐՈՒՊԱՏՈՒՐՆԵՐԸ

Թանասուկոճ զնկերնէլ աւս

Թրուպատայնե՛րն են, տեսէ՛ք, իրե՛նք են .
Ետանգո՛ւն , անխո՛յր , զո՛հ կը նաւագեն
Հրակէզ արեւուն տակ հրասպարակին :
Կիսխուփ փեղկերէ՛ տարեց , տղայ , կին
Կերեւան Քիչ-Քիչ : Կէսօրի տապէն
Շա՛ռ քիչերն են որ տեսնել կը շատանն
Թրուպատայնները :

Տարօրէ՛ն դէմքեր : Ամէ՛նքն , է՛գ , արս՛ւ ,
Բախտէն կատաղի հարածուողներու
Անտուն բնտանիք մը բայլամայր . . .
Փողոցի ստո՛յգ համնարներ բոլոր ,
Նուագելու համար պէտէ չունին մօրի ,
Կ'ապրին երգելով , կը մեռնին մօրի
Թրուպատայնները :

Բախար , տանապանեն , շարավա՛րս հովեր
Իրենց դէմքին մա՛ւր ժպիտ մ'են սուեր ,
Անանքը նանչցողի ալեկո՛ծ ժպիտ :
Ու իրենց բռնի՛ ձեռն մէջ հոպիտ ,
Խոխ մագերմուն ներքեւ ալեւօր ,
Աշխարհն եկզնելու հո՛վ մ'ունին աղաւթ ,
Թրուպատայնները :

Անոնք երգելով անցան համօրէն
Իսյի գինեգուարն այգեստաններէն
Միմչեւ նեղոսի աւագուտը շէկ,
Միմչեւ Ուրալներն, միմչեւ հըրաշէկ
Ափերը դերբուկ Հրոյ-Երկիրին :
Քանի՜ բնկերմէր համբան հոյ դրին
Թրուպատուրները :

Մեքենայու բեան ոչս դարը երկա՛ր
Ջրնկնե՛ց դեռ իրենց հոգին խանգակար ,
Ու ստաննեբու միջեւ դրամուպաշա՛
Թշուառուքեան հեռ գլո՛ւյս գլխի հաշու
Կ՛ապրին նախնական կենցաղով ազատ ,
Ազա՛տ բնուրեան որքե՛րն հարագաւ ,
Թրուպատուրները :

— Առէ՛ք ինձ ձե՛զ հետ, երկիրէ երկիր
Տարէ՛ք այս ըշուա՛ն սիրտըս սրգակիր :
Ապրիմք հեզնելով , սպանք երգելով
Ու երկրագունտին հետ մշտասխալով
Մեր մարքն անօգուտ էըշե՛նք մշտերկր ,
Մշտնջեմական մա՛րք ուխտատրներ ,
Թրուպատուրները :

Ձի մե՛նք հնէ՛, մե՛նք հնէ , բամաստե՛ղծ , սրէտ ,
Մե՛նք , պատաստուսն քեհեզնով վէ՛տ-վէ՛տ
Երգի իշխաննե՛ր՝ ի սպա՛ս հարածուած ,
Մե՛նք , Ռօք ի՛, հպա՛րտ , երբեմնի տատուա՛ծ ,
Մե՛նք , չըհասկըցուա՛ծ , մե՛նք եղերակա՛ն ,
Մե՛նք , բամաստեղծնե՛ր , մե՛նք հնէ իրական
Թրուպատուրները :

Մե՛նք՝ որ մեր վերէն երգե՛ր կը շինեմք ,
Մե՛նք , գրկածնե՛ր , նախատագրէն ձենց :
Ու միմչ ուրիշներ աւատ կը ջամբեն
Երնցի՛ սեզամէն , մուսայիմ համբէն
Մենք կ՛երբանք ստո՛յգ Մահուան անսուա՛զ :
Մե՛նք , հի՛մ մարդկութեան ս՛ուշ ձընած — աւա՛զ —
Թրուպատուրները :

Տալց ի՞նչ փոչք . մե՛նք ենք հոգիով հարուստ ,
 Ի՛նքն է ներշնչումն , որ կու գայ վերուստ ,
 Ի՛նքն է մարզը բա՛ց , վերջալույսն անխա՛ռ .
 Փյ իբր վարդի՛ն , ասու՛ն մշտահա՛ս .
 Ի՛նքն է մրին սի՛ւր գերեզմանին .
 Հի՛ն սաստածներու ցեղին կը նմանին
 Թրուպատուրները :

Ի՛նքն ենք , որ անփո՛չք գրչով կը հեզմենք
 Այս նե՛նզ աշխարհի՛ն պահմերը նե՛նզ :
 Քնար մը ձեռքերնիս , անտո՛ւն , մահագի՛ն ,
 Չե՛նք ցանկար սարս՛կ-սիտի դղեակին :
 Ազատ բարբառի ասպետներ ամա՛հ ,
 Կ՛ապրին մեռնելու՛յ , կը մեռնին ամմա՛հ .
 Թրուպատուրները :

Մարդկուքեան հոսի՞ւտ պէտք է անպատեան .
 Ի՛նք սրտե՛րը մենք համեր ենք վաճառ .
 Սեյ վիշտէն , սուզէն , խարուստ մէրէն նենգ՝
 Բամիկին համար երգե՛ր կը շինենք :
 Ի՛նչ բաս «Մտեր մի է» , ամէ՛ն որ
 Կը մեռնիմք մե՛նք , եի՛ն տիեզերքին նո՛ր
 Թրուպատուրները :

Կակայն մեզ ի՛նչ փոչք ծիծաղն սմէնուն ,
 Է՛հուսք ստա՛ր , Քաղցը անան՛սն .
 Ի՛նքն՝ գառանց հավուին պէս սիրագորով՝
 Հասա՛տն ունինք մեր սրինգին ծալքով
 Առաջնայդեղու . Խորհուրքիւնն ամբողջ ,
 Ի՛նք ա՛ծ արուհապին մե՛նք տակաւին ս՛ղջ
 Թրուպատուրները :

Այս ի՛նչ դարերու հասեր ենք , Աստուա՛ծ ,
 Փշրեցի՛ն ի՛նչ որ կար վսեմ կերտուստ ,
 Թէ դեռ սի՛րս անի՛ք՝ բազելու՛ս տարէ՛ք .
 Ոսկիին նենգ ծա՛յնն է ամէնուրեք :
 Ի՛նչ միայն մե՛նք ենք որ դեռ անարգել
 Արե՛ն կ՛երազենք , ո՛վ կ՛ուզէ սիրե՛լ
 Թրուպատուրները :

Ինձեա՛ր, հնաւանդ Այուսեա սրբամուկեր,
Սրբ դեռ կեանքն երգո՛վ կ'ապրէր, կ'օրօրուէ՛ր .
Աւ երբ երջանի՛ւկ, բաժառի՛ւկ, գինո՛վ,
Իրենց ձիրանի լա՛շն կրկնոցներով
Գցեակէ դգեա՛կ, փայտի երկնային
Տախդին բրբռո՛ւմը կը տանէին
Քրուպատուրները :

Ես կ'երազեմ հալը բրուպատուրն Հումեր,
Որ սաստաճներու ակէն կը խմէր .
Աւ իր հսկաները բարձրադա՛ղ
Կ'երգէր տաղիմ վրայ, Էադա՛վէ Բադա՛վ :
Որ բրուպատուրնե՛քը բիւր՝ որ կ'երբա՛մ
Գարեբոս մէջէն . կ'երազեմ Գողբան
Քրուպատուրները :

Կ'երազե՛մ գիրեն՛ք, ու լա՛ւն, շառաբո՛ւն
Կը մայիմ փեղկէս ա՛յս բշուտաներուն —
Որ բանի կերպով կ'երգեն, կը խաղան :
— Վա՛խ, արձարն Այուսեան հաննց կախաղան,
Հի՛՞ն, աստուածաբընա՛ղ դարերը մեռան .
Աւ հիմա պէ՛տ է խնդացնե՛ն, մուրա՛ն
Քրուպատուրները :

Հրատապ արեւուն տակ երազարակին,
Անա՛ կ'երազին դեռ, ու մինչ տղա՛յ, կի՛ն,
Կը հասնին Բիչ-Բիչ նեղ համբաներէ,
Գլխարկն անցորդին լա՛ւն կը կարկատէ
Իրենց մահապետ երգիչն աչեւար :
— Տա՛ւ՛՛ք, իրե՛նք են, Նոր Մարդկութեան Նա՛ր
Քրուպատուրները :

Լոգոն, 18 (Պոստաւ 1910)

ՓՈՂՈՑ ԱՒԼՈՂԸ

Սիկոս մը բերնիս , բաց սրտուեաննս՝
հոսոչ մը բախչամ ձեր բուխ մը պէս՝
կը դիտեմ փողոցը աճալի՝ , լա՛յն ,
Անտերես ծառի գոյգ շարքը երկայն ,
Հալած ձիւնի ծոյլ անձրեւը բարա՛կ ,
Գոցուած հազուադէպ կտուկերը արա՛գ .
Ու ծառերուն վրայ . դողդո՛ջ ցըրտակա՛ր
Որոնք աչերէս արցունք կը բերեն . . .
Ա՛խ , մարդերն ի՞նչ նուրբ կենդանիներ են :

Ճիշդ տանըս դիմաց , այս ցօւրտ օրերո՛ւն ,
Հին համազգեստով ձեր մը երեքուն ,
Այս անձրեւի տակ , աեղ մը ձեռքին ,
Մինչև իրիկուն լո՛ւտ , դանդաղադի՛ն ,
Երկու էի կտորած հասակն ալեւոր ,
Կը մտէրէ մայրին ցեխը՝ աշեղէս որ
Զաղտափ կոշիկն ազնիւ անցորդին . . . :
Ի՞նչպէս բոյլ կու տանք այս բու՛րն , ցութովն ,
Որ ձերերն այսօր՛ն կրտսակնին ծրտեն . . .
Ի՛նչպէրն ի՞նչ անգութ կենդանիներ են :

Գրլու ին է կը բաձ բաց գրլխարկին տակ ,
Լա՛յն տասա մօրուք մ՛ունի ըսպիտակ ,
Թաղաւորի հին դէմք մ՛ըլլար կարծես .
Տայց ձեռքը կը մտիւք կը խըրտչեցնէ ձեզ :
Աշկերը բաց են . արցունք մ՛է՛ ձերի ,
Անձրեւն է , նսկու՛ն վար կը կայկըրի :

Բայց գոն է, նայնիսկ երգ կը մըրք-մըրքայ :
Որովհետեւ սառն գիշերն երբ երբայ՝
Որք բռններուն հաց պիտի տայ նորէն . . . :
Ա՛րթ , մարդերն ի՞նչ սուրբ կենդանիներ են :

Տէրն ինչո՞ւ կերտեց Մարդը ոչինչէն .
Ա՞յս կեանքին համար . . . : Իրեն համար չե՞ն
Նրկիմէն սաստազարդ , սլուպուլը ցաշգին ,
Ձեփիւռն սառչում , զինները այգին ,
հապալտ երակները՝ բռնիրին մօտ ,
Իր ձեռն հասակին՝ ձեռներ խրճամուտ . . .
Ի՞նչէ՛ , կեա՞նք է այս . աշխատիլ սովա՞ծ ,
Ուտելու համար գիշերը սոխ-հաց . . . :
Մեռնիլը լաւ չէ՞ այսպէս սարելէն . . .
Մարդերն ի՞նչ անհագ կենդանիներ են . . . :

Մինչեւ ներսկցան իր մօրս էն ու մայ ,
Գեանքէն արսկեցաւ բան մը հազի՛ւ հաց —
Ճակատագրական ու ժը Արգամոյին :
Իր խելքը չ՛անցնիր այդ կէտէն անդին :
Աշխատու քենէն տեա դարձաւ ձեռ ,
Բայց իր հացը չոր շո՛ւն մը շի կրծեր .
Մինչ անդին ուտանք ձեռք վաշիկեանին
Իշխան են արդէն , կամ ոսկի ունին ,
Ու սղխափն բախա կը տնօրինեն . . . :
Մարդերն ի՞նչ Լուստ կենդանիներ են . . . :

Վաղը երէ Բազը կամ ցուրտ Բամին
Յանկարծ մեռցնէ՛ որք բռններէն մին ,
Ամբողջ ունեցած դրամը միտսին
Ձը պիտի բաւեն մահուան հանդէպին . . . :
Բայց ի՞նչ վաշք , կեցցէ՛ կառավարութիւն ,
Ի՛րն է անուանին դիակն անարիւն ,
Նախ կը սպաննէ , բայց կը բաղէ ծրի . . . :
Մտն իտուղին բոզ բերանը ծնի .
Արքան խեղճերուն տէ՛րն է հաճօրէն .
Մարդերն ի՞նչ գրոտ կենդանիներ են . . . :

Պատասխանս թի՛ւն . . . ինչ բարի՞ , բարի՞ . . . :
Ազատսին դպրոց բացեր է ձրի .
Որ հոն սարվեցնէ կարգալ ու գրել .
Օրէնքի առջեւ կոնակը ծռել . . . :
Գիտնալ որոշել չարք ու բարին .
Սեփական փողէն տուրք տալ կեանքին . . . :
Ըլլալ հնազանդ մէկ կարճատու կով .
Ձօրք գրուիլ , մեռնի՛լ արքային կամեալ . . . :
Յարգել հարուստին վաստակն անօրէն . . . :
Մարդերն ի՛նչ խելօք կենդանիներ են . . . :

Աւել՛ , ծե՛ր , աւել՛ , աշխատե՛ ախոհ .
Չմեռուան ցուրտին , ամառուան տախոհ .
Աւել՛ մարդկուրեան սղար ցնցատի .
Ու գիտցի՛ր , որ մի՛շտ պիտի ազտտուի . . . :
Գիտցիր որ հա՛ցդ է աւելի մախոս .
Քան ջոշին կարմիր հացը քա՛քաւուր :
Գիտցիր դուն բաւել՛ Բեգի որպէսզի
Օգնեն , ըսելով , չի խեղդեն քեզի . . . :
Գիտցի՛ր , որ ինչ ալ ըլլան կամ ընեն ,
Մարդերը գազիք կենդանիներ են . . . :

Ու սորվէ տան՛լ նողկանքով անհուն -
Անտէ՛ որ «փրկչի» կը կրեն անուն
Ու նոյս խօսքերով տունը կը բանդեն .
Սորվեցուր տղոցդ տանլ արգանդէն՝
Քաղաքագէտնե՛րը ամէն գոյնի .
Որոնք կը սպաննեն՛ն քեզ առանց բռնի :
Սորվեցուր իրենց խօսքը հետագայ՝
«Ազատսին համար բարեկամ չի՛կայ» .
Փոքրերն անվրէպ մեծերուն կեր են .
Մարդերը կատաղած կենդանիներ են . . . :

Ազատասէր սիրտ մ՛ունիմ ես ի՛նքս ալ -
Թէ անկեզծ է այդ՝ Քաղցր է ինձ յուսալ .
Այդ ծերն եզրայրս է , գրա՛ծըս վիպ .
Մէկ սարքերու քիւն միայն եքէ կայ .
Մի՛նչ ես կը գրեմ տղեր խնամտալ .

Սիկառ մը քերնիս , վառարանիս մօտ ,
Ո՛ր քիւր յանգերս մէջ Բաղքրահնչիսն
Կը փնտռեմ կեանքի շինչպէսն ու ինչունք .
Ներք աչս ցօրտին կ'աւլէ խեղճօրէն . . .
Մարդերն ի՛նչ ստեղ կենդանիներ են . . . :

Ի՛նչ ասեմներու հասեր ենք , Աստուած ,
Փըշքեցիմք ինչ ոյ կար վրսեմ կերտաւած ,
Կրօնէր բաւ մ'է , իսկ հոգի չի կայ ,
Ո՞վ դեռ կը հաւտայ , ի՞նքնք մ'է անկիս .
Իսկ Յիսուս ազաշ մքն է յեամագոյն
Չունի ծրագիր , Բաղաճական գոյն . . .
Կուրն ըզգացում մ'է գրեթէ մանկակտան ,
Պէտք է դաւանամք մը ըմկերակամ ,
Այսպիսով կ'երբայ աշխարհի ինքիրեն . . .
Մարդերը չէ՞ որ կենդանիներ են . . . :

Ո՞վ փողոց աւրդ , ո՞վ եղբայր , ո՞վ ձեր .
Փառ ցազզ ցերտիդիդ գժոխք են դարձուցեր :
Ու դուն կը խորհիս . ինչո՞ւ է աչս կեանքը .
Լաւ չէ՞ , որ շուտով մեռնիմք , հոգ դաւանմք .
Թէ վարձատրութիւն չիկայ ազեաւին
Ոչ մահէն առդին , ոչ մահէն անդին ,
Թէ պատիժ չիկայ հարստս անգութին
Ոչ մահէն առդին , ոչ մահէն անդին ,
Ազա քոյ ամենէն իրօք յօշատեն . . .
Մարդերն ի՛նչ երկչոտ կենդանիներ են :

Թէ Արդարութիւն , թէ միտք գերբնական ,
Թէ սուրբ խեղտ , թէ Աստուած՝ չի՛ կան .
Ազա ո՞ր սժուով , ո՞ր օրէնէնով , ո՞ր
Արդարութեամբ , ո՞ր կամէնով սեռօր .
Կրնամ արդիլել էեզ ձերուկ բարի .
Որ օր մ'երբ վընիս հոգիդ փըրվըրի ,
Թէ արժան չէիր դուն աչս վատ կեանքին ,
Օր մը Բաղդոց ձեռներդ մոլեցիմ
Անխիղճ մեծերուդ աղիքը պատտեն . . . :
Մարդեր պատտելիք կենդանիներ են . . . :

Սուրբայն ո՛չ - ո՛չ - ո՛չ : Ձիւնին , ցուրտին մէջ
Ալի՛ն՝ մարդկութեան ցեխն ու կեղտն անվերջ ,
Ալի՛ն՝ ու գիտցիր որ միշտ կ'անդատուի . . . :
Մի՛ իտրիիք - Միտէր զարդ մ'է սնուտի . . . :
Ալի՛ն՝, որբիկներդ հացիդ կը ստատեն :
Ալի՛ն՝, տուրք է պարտէն , ինչ որ ալ ըսեն :
Ալի՛ն՝, որպէսզի իրիկուան երբ տան
'Նիսար սակագին էու ըտրկութեան՝
'Նրզովես այդ ձե՛ն էր սրբտիդ իսրէն . . . :
Մարդերն անիծած կենդանիներ են . . . :

Ու ես գլտեմ որ , ցած խշտակիդ մէջ
Չըմես գլշխներ գեանին վրայ դէջ ,
Լուս մըամըամեով երբ որ կը դիտես
Որբերդդ բնած երբեշտակներու տես ,
Որ կը հաւուննան վազուան գերութեան
Ու անվազարդայն անխնայա Մահուան ,
'Կը փղձկի ծեր սիրտըդ սուգով լեցուն՝
Չեր միակ պաշտպան բարի Աստուան . . . :
Որ մեղցուցին էու մէջդ անգրօրէն . . . :
Մարդիկ ինչո՞ւ վատ կենդանիներ են . . . :

1911

ՄԵՆՆՐԳ՝ ԻՆՁ ՀԱՄԱՐ

Միլ-ծաղկով եկար .
Տապանքս նրան
Մտկելի՞ս՝ եկար . . . :
Ես յս՝սի երգ կ'ըսեմ
Մեր եզրույս տրիար . . . :
'Իսն ս՝տախ եկար՝
Տապանի՛ս նրիար . . . :

Եւտյի ծրնունդ .
Իտեաւէս արնունդ .
Ի՞նչ է՝ քու անունդ . . . :
Քու անունդ Մե՛ղէ է ,
Քու անունդ՝ Անդունդ .
Խաւարից հեղէ՛ք ,
'Նետուիմ սրտարունդ . . . :

Ու դուն ըսիր ինձ
Աչքիդ արցունքով ,
Գուն ի՞նչ ըսիր ինձ
Այնքան եզրերով . . . :
Դեռ չըմբռնեցի ,
Այդով աւ ցալքով
Տրդոս պէս ըսցի . . . :

Ու այդ բանն անխօս .
Այդ արցունքն անհաս .
Այդ ակնարկն անշէջ ,

Այդ փունջը նարկիս ,
Սև շրջանի մէջ
Բանտեցին , հոգիս ,
Իմին խեղճ հոգիս . . . :

‘Ի ուն տխուր գացիր ,
‘Ի ուն գէ’սյ , ո՞ւր գացիր ,
Սիրտ-բափուր գացիր’
Աչք’դ սեւածիր . . . ;
— Թէ վերն ես արդէն ,
Գիշերիս աստղէն
Նայէ , մեղքբցիր . . . :

[1911]

ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Հ- ՆԱԶԱՐԱՆՆԵՆ

Թա՛ն, քա՛ն... : Կ՛անճրե՛կ... : Բ՛մբուկը քա՛ն, քա՛ն
Կը գոսայ գոժկա՛ն : Կ՛երբա՛ն... : Ո՛ւր կ՛երբան
Ռի՛ւր, բի՛ւր այս տժգոյն դէմքերն անկենդան... :
Թա՛ն հազար բ՛մբկէ քնդացող քա՛ն, քա՛ն
Մանածքուէք կօշն իրենց խըքան,
Կարգո՛ւյ, գլխահա՛կ, բսէ՛ք, ո՞ւր կ՛երբան... :
Հրածեշտ տուած հայրենի սուրբ տա՛ն,
Մանզաղին համար հառունցած տառա՛ն
Հասկերու նրման մեռնելո՛ւ կ՛երբան
Այս Բամենցուցիչ հրատմով քա՛ն, քա՛ն... :

Թա՛ն, զուր չի կա՛յ : Թա՛ն, պէ՛տէ է որ երբան,
Աստուածները բոզ իրենց վրայ զըքան... :
Թա՛ն, մարդ չի կա՛յ : Թա՛ն, պէ՛տէ է որ փոքան,
Մէկ կամէ՛, մէկ հրաման, մէկ բարբառ՝ քա՛ն, քա՛ն... :
Այսպէ՛ս, միաշարժ, մէկտեղ, միաբան,
Ո՛ւր կարտանի մը պէս անխափան,
Անբի՛ւ, անհամար, անժայի՛տ, անբա՛ն,
Երաշեցընելով աւաշի համբան,
Թա՛ն բմբուկներու քնդիւնով քա՛ն, քա՛ն
Վայդ առաւօտով մեռնելու կ՛երբան... :

Վարագայրներու քացուածքին ետին
Կէմքեր կ՛արտասուեն, դէմքեր կ՛անհետին... :
Անճրե՛ր անդա՛ւլ կը սրսկի բարա՛կ,

Ու գունդը անվե՞րջ պիկո՞ծ , սրտ՞դ ;
Կ'երբա՞յ ահաւոր , անեղ , անստեման ,
Ու իր՝ հեռ կ'երբայ դոներէն կիսրաց
Հագար բերանով յանկարծ խուսափած
Մեքունի դողդո՞ջ գլուխներու հե՞զ
Ու երկչոտ բողոքն «Աւա՞ղ , աւա՞ղ , մեզ . . . » :

'Ինտատի գինու որն , անձրեւին տակ քաց՝
Հրացանն օւսիմ , Բայրով համբերաց
Այսպէս ս՞ր կ'երբայ գունդով միասին . . . :
Ենդեր կը վախնայ խորհիլ այդ մասին .
Զէ՛ սպաններ դեռ կեանքին մէջ մըջին ,
Կ'երբայ կոտելու՛ , չի՛ գիտեր ինչո՛ւն -
— «Գնա՛ սպաննէ , բսեր են իրեն .
«Ա՛յս է հայրենի պարտէ , ա՛յս է օրէն -
«Ու յազրո՞ղ դառնաս երբ ապագային ,
«Պատուոյ խաչ կ'առնես ճեռէն արեւային . . . » :

Ո՞վ անգիտակից տերեւ հողմավտ՞ր ,
Ո՞վ ընկեր գինուար , հրացանըզ վա՛ր . . . :
Եզրայրներ է՛ք դու՛ք , յազրուած կամ յազրուոյ ,
Խաչերը պատուոյ՝ դահիճներուն քո՞ղ . . . :
Բահ ու բրի՛չն են քիրտ ճեռէից յարմար -
Գործէ՛ լաւագո՞յն օրերու համար . . . :
Սահմաններ չի կա՛ն , երկիրներ չի կա՛ն ,
Հօզը միշտ նոյն հողն է նուիրական . . . :
Ու քշուտուքեան տակ կ'եւծ անեղ
Մարդերը միշտ նո՞յն մարդն են ամէն տեղ . . . :

Յիսուն դարերով մարդն ալեխոխ
Մերացա՛ւ ահա , տակաւին կոխ՞ւ . . . :
Ապա այդ կոխն ըլլայ Ռժիճն դէմ ,
Այդ կոխն ըլլայ Մեծին դէմ դժտեմ . . . :
Թող կրաւունքի կոխ՛ւն ըլլայ այն .
Իրաւո՞ւնէ՛ գոնէ խոտի պէս միայն
Մլեխու ազատ բնուքեան մէջ լայն ,
Մեծելու երկնի ցօ՞ղը լռելեա՞յն ,
Ապրելու՛ ի՛նք իր ուժով , ու կրբու
Օր մ'ի՛ր հողին վրայ խաղա՞ղ մեռնելու . . . :

Բոցին տար, փոքրիկ զինուոր, բազ աչքի՞
Հրացանի մարդասպան, սուսերը վայրի՞,
Թող աչքի՞ . . . : Ասանց անոր ուլ արդէն
Քանի որ մարդերն ամէ՛ն տեղ մարդ են
Սահմանէն անդին, սահմանէն անդին . .
Կը գործէ ինքնին Հսկայ գերանդին . . . :
Ինչո՞ւ շտապել . . . : Խշտակի տակ ցած
Թէ պարտի մէջ, կուշտ եւ կամ Բողջած
Որ մը անպայմա՛ն, քէ՛ իրենք, քէ՛ մենք
Բախտին բաժակէն անշուշտ՝ կը խմենք . . . :

Պարձ, բարի զինուոր, արօրից փարէ,
Գտնուակ երգով երկիրը վարէ . . . :
Ի՞նչ, Բեզ հաց շիկա՞յ, Բեզ երկիր շիկա՞յ . . . :
Ինչո՞ւ արշաւել երկիրը հեռակա՞յ,
Պրացի հարուստից արտը ա՞փ չունի,
Ոսկեզեղ եասկին բերքը չափ չունի,
Մշակն հաց չունի՞ . . . : Ա՛յս, երէ երբեք
Սպաննել կ'ուզեն ձեռքերդ սովորել,
Ո՞վ փոքրիկ բնիկը, կը խնդրեմ քննէ,
Զեռի Բեզ պէս խեղճ գործ մը չըլլայ գտնէ . . . :

Բայց փոքրիկ զինուորը շի՛ մտածե՛ր . .
Կ'երբայ . ու կ'երբան ծնո՞ղ, գաւա՛ղ, ձե՛ր . .
Կը կշտէ բմբուկը Բայն համբերաց . .
Արձագանգ կու տայ լա՞յն տրդոտան բաց :
Առջեւէն կ'երբայ Դրօշակն ապաւէն
Մանը կապարեայ կ'երբայ ետեւէն . . . :
Ահա՛ կանգ առին պալատին առաջ,
Եւ միտքերա՞ն, մէկտե՛ղ միտա՞ն
Հագար բերանէ խո՞ւլ, վայրա՞գ գուժկա՞ն
Թոտա՛ւ մէ՛կ բարբառ մը «կեցցէ՛ արԲան . . » :

Լոգան, 1911 .

ՄԵՐԾԴԻ ԱՍՏՈՒԱՆՐ

Ահա՛ ջուրերդ : Ազուօր լինե՛րքդ ահա՛ ,
Ահա՛ ծովերդ , ովկեաննե՛րքդ մըրխն ,
Որոնց վըրայ շունչդ կեանքօտ կը խաղայ
Փայտայելով հսկանե՛րն այն անդունդին .

Խնտերուն մէջ սահող հեզիկ առասկէդ
Մինչեւ ջուրերը դարաւօր նեղօսի ,
Մինչեւ հո՛ն ուր նիակարան փրփրաւէտ
Գահալէժին մէջ գուալս՛ւմ կը հոսի :

Ահա՛ հողերդ : Լո՛ւս անտաններդ մթաստուեր
Ուր թու հոգիդ մեմաւորիկ կ'երազէ՛ .
Ու բոցավառ արեւուն տակ կեմսաւեր
Տոչորոդ լա՛յն անապատներդ աւօզէ՛ .

Կանաչաւէտ թու դաշտերէդ լայնածիր
Մինչեւ ձորերդ ու անդունդներիդ ահաւօր ,
Մինչեւ լեռներիդ որ դռն ձեռքն՛վդ կանգնեցիր ,
Ալպեաններէն՝ Հիւսարայան այեւօր :

Ահա՛ երկինքդ : Նրազատո՛ւլ , կապտազե՛ղ ,
ԱՅծի՛ր , ամծա՛յր տարածութի՛ւնը անհուն .
Լոյս մատներէդ վառուած աստղե՛րքդ շըքեղ՝
Խորիդաստուեր կամարիդ վրայ պլպլուն .

Ու արեւուդ բոցափայլ գո'ւնոր կրակի ,
Ու լուսնակիդ սիրախոտաւոր դէմքն ազուոր ,
Ու տրամանո՞յշ վերջալույսնե'րդ ոսկի ,
Ու կենսալիք արշալույսներդ փառաւոր :

Ահա՛ Մարդերդ : Ահա՛ Մարդերդ ալ , Աստուած ,
Տխո'ւր եիւրեքն այս երաշագեղ աշխարհին .
Թափառակա՞ն , վաղորդայնե՞ն ընկնուած ,
Նդնի'մ , բշուա'ն , հո'ղին կտուած , ախտազի'ն .

Հակառակքին մտրակին տակ խելայե՞րդ .
Անոնք կու լան ու կը վազեն մտացի'ր ,
— Իրենց նակախն վրայ Մահուան գիրքն սեեկ —
Անոնք զոր 'տ'նն պատկերիդ վրայ մեւեցի'ր . . . :

Ահա՛ Մարդերդ , ահա՛ Մարդերդ , Մեծդ Աստուած . . . :

[1912]

ՄԻՆԱԿ ԽԱՐԳԸ

Հորիզոններու վրայ հեռաւոր
խաւարը իջաւ . Գալէ՞ , սողելոր ,
խաւարը իջաւ . Բու բոյնդ ո՞ւր է որ . . .
Հորիզոններու վրայ հեռաւոր . . . :

Հորիզոններու վրայ հեռաւոր
խաւարը իջաւ . մանո՛ւկ , ալեւո՛յլ
Քաշուեր են իրենց բոյնին մէջ աղաւոր ,
խաւարը իջաւ , Բու բոյնդ ո՞ւր է որ . . . :

Մինա՞կ ես , տուն-տեղ չունի՞ս հեռաւոր ,
Մենա՞ր իմն մտնաւ՞ն չտի է ահաւոր ,
խաւարը իջաւ , գլխուս ալեւոր
Զգչիկներ պիտի կրօյին սրգաւոր . . . :

Կր տեսնե՞ս լոյսեր խաւարին մէջէն ,
Հոն սիրող գայտեր զիրա՞ր կը շնչեն -
Վա՞ր՞ , դո՛ւն ալ չունի՞ս լոյս մ՛աւր քե՛զ կամչեն
Հորիզոններու վրայ հեռաւոր . . . :

ԲԱՍԹԷԼ

Դաշտանը կար մըն է հոգիս Բասթէլի :
Ուր ոչինչ կայ աչքի խօսող , ոչի՞նչ վառ ,
Ուր ամէն ինչ մըշուշի մէջ կը հալի :

Կապոյտ սարի մը կտասարիմ ամաշի՛
Բաղնդապատ խարխուլ գմբէթն Հաւատփի
Տարակոյսիմ անդամդն ի վար կը մայի :

Բըլուրն ի վեր , բըլուրն ի վար , իմ կեանքիս
Խոսքն նամբա՛ն է որ կ'երբայ մեմուար . . . :
Բասթէլի մութ դաշտանը կար մ'է հոգիս :

Խոսքն նամբում եզել՛վն ի վար իմ մալսը
Բազմններուս ու մեղքերուս , վերքերուս
Կըրանիք է մահարձաննե՛րն են բոլոր :

Պուրակ , առու իր դաշտերուն մէջ չի կամ-
Իր ձորերուն մէջ ո՛չ լեւակ , ո՛չ նարկիս .
Որ Բաղէլի իմ սիրտիս Քո՛յր ողջը կամ :

Մ'աջուած ա՛փ մը ջուրի վըրայ հեռուար ,
Աչքէ հեռու , սէզներու մէջ կը սակի
Անուրջներուս վայրի կարապը աղուար . . . :

Ու այս բոլորը կը դողայ , կը հալի
Մըշուշի մը տարտամուրեա՛նը մէջ ուր
Լացող դէմքի մ'ստուերը կայ պաշտելի . . . :

Հոգիս Ոլիա՛ր նրկար մըն է Բասթէլի :

ԱՆՏԻՊՆԵՐ

ԻՏԻԱՆ ԱՅԻՐ

Ազատ՛ք, այտից վրայ սիրամ վարսդ բացազէս,
Հայելիմ մէջ դէմքդ կրակէզ
'Երանյով երկրոյ՝ կու բառ ու կ'երգես,
Թէ ինչո՞ւ ոչ ոք գեռ չի սիրեր քեզ . . .
Ոչ ո՞ք . . . Արեմբն դուն գեռ չի գիտն՞ս
Որ մէկը — քննէ գազանի ու անուն —
Որ սիրէ քեզի երեշտակներու պէս :
Իր սէրը չ'ուզեր ցոյց տալ ի հանդէս .
Ըսյց բոժ մեզի, երէ կը պնդես՝
Թէ փոքր հասակէդ ան կը նանչնայ քեզ . . .
Դիտէ՛ քէ ծամերդ կեղծ են կէս ու կէս .
'Երան՝ քէ բառը շքեմերդ կրակէզ՝
Անտօ իրիկուն ինչո՞վ կը ներկես . . .
Դիտէ՛ քէ կարչու կտրծ էրդ փոփրաղէզ,
Որ այնեա՞ն անտօիկ կը խռովէ մեզ .
Հասարակ քողքի քոյրջ մ'է պարզապէս .
Դիտէ՛ քէ կապոյտ տոմսերու խնր կու .
Թէ կ'ուզես միայն հարսնի՛ք ու հանդէս .
Թէ սիրտ մ'ուսելոյ տակ սիրո՞վ կը քնդես
Թէ երկար միրանդոյ՝ երբոր ոգես,
Փայլալայիչ ու գիրդ կ'ըլլայ իրք սէզ .
Թէ . . . (*) եղեր է որ կ'անճէն խլես

Բանի մը տաճանակ հագիմեր իլէզ . . .
Դիտէ՛ որ ինչ որ պ'ըլլաս՝ կի՛նես :

(*) *Արեմբանդի*

Շոյուհլու համար ամէ՛ն բան կ'ընես . . .
 Գիտես սակայն որ խիղճովդ սուրբ ես .
 Խէ անմեղ ժպտով՝ ազունիկի պէս
 Օրուան մէջ էանի՛ յիմար կը խարես . . .
 Բայց այս բոլորն ալ ան կը ներէ քեզ
 Որովհետեւ իր հոգին սիրակէզ
 Քու վրա՛յ կը խորհի երբ կը նուազես ,
 Երբ ճանճարանաս , ճրբ նիրհես փափկազէս
 Երբոր շրջես՝ սէրդ համած կրկէս ,
 Երբ մըին անկիւն մը՝ մէկը գրկես . . .
 Կ'ըսես . «Այդ քա՛ն սուրբ սիրտ մը սիրակէզ
 Սարսափեցի է . . . » , — ուսըդ կը բօքուես .
 Անշուշտ շատ ազէկ կրնար պատժիլ քեզ ,
 Բայց իր սէրը շատ ներող է , շատ հե՛զ . . .
 Ի՞նչ , շե՛ս հաստար . ուզո՞ղ կը բօքուես . . .
 Այս խօսքերն անշուշտ շեմ համեր բովես ;
 Հարցա՛ւր , բա՛նուն , խիղճըդ օր մը թէ ո՞վ ես ,
 Որ ինձ կը սիրես , մարմն՞ն ես , հո՞վ ես . . .
 Ին՛ք էու Արարիչ հայր Աստուածն է վէս . . .

Լոզան , 15 Շուկուար 1909

ՈՎԱՆՆԱ

Օ՛հ, երագի, երջանկութեան ու լոյսի
Համբաներէ՛ն, համբաներէ՛ն տարիք զիս,
Հոգիս գիւնով խոնջէճնի մէջ կը սուգի
Մինչ զուն ինձ դեռ այգերուն վրայ կը խօտիս
Երագանքի, երջանկութեան ու լոյսի :

Ահա՛ հոգիս էու խորանիդ սղջակէզ,
Ահա՛ հոգիս՝ էու աչերուդ բարուտիմ,
Ա՛խ խենթեցնող տենդոտ ծուխը իջրակէզ
Իմ տենչերուն՝ որ բիքերուդ մէջ կը վառին : -
Ահա՛ հոգիս էու խորանիդ սղջակէզ :

Մայք մագերուդ էու խորհուրդիմ կը հաստամ,
Ու երգերուդ, հառաչներուդ սիրելի,
Ու երբեմնի սատուածութեանդ այ տարտամ
Որ աչերուդ գիշերին մէջ կը հալի,
Բոլոր սնունց, հիւանդ հոգիս, կը հաստամ :

Տո՛ւր, տո՛ւր զիս լո՛յս, լո՛յս հովերու հըմայքիմ
Ինչպէ՛ս բեկայ մը ծովերուն ամձուէր .
Նուրձէի՛դ, սիրո՛յդ անհունին մէջ, տենդագի՛ն,
Ալիքներուն բնէն ի վար, վիհն ի վեր,
Տո՛ւր, տո՛ւր զիս լոյս, լո՛յս հովերու հըմայքիմ :

Ա՛խ կ՛սգէի, որ տրդու պէս, մտնուան պէս,
Բազուկներուդ երկաքիճ մէջ բանտէիր,
Ծըձէիր զիս, ու իմ հիւանդ մարմինէս
Կաքիլ մ՛արցունք, պուտ մը հուշունք շիճէիր,
Ա՛խ գրկէիր զիս տրդու պէս, մտնուան պէս :

Ովասննա քեզ Բառացիքուց Կրօնքին մէջ .
Ու շրթնքուց քրքրացումին մէջ աղբառով .
Ու վանկերուց Կրօնքին մէջ անվերջ .
Ու կուտուրեանքուց Վասնքին մէջ անպատճով :
Ովասննա քեզ Բառացիքուց Վասնքին մէջ :

Դու անուրջին աննիր գառակ . Ովասննա՞ .
Մեղքիս նիհար դափնինքով կու գամ քեզ -
Հիւանդ հոգիս լո՞յս Կրօնքուց կ'արթննայ
Տօք զիս սրտից նամբաներէն Կրօնքէզ .
Դու անուրջին աննիր գառակ . Ովասննա :

Erfurt, Ապրիլ

ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆԸ

Անոնցմէ չէ՛ր, որոնց շա՛տ կը հանդիպինք հեշտաւեր
Վեպերու մէջ : — Գ. Բուռնի՞, ծաղկավաճա՞ն — չեմ ըսեր :
Ո՛չ նունեզեղ, ո՛չ փոքրիկ, ո՛չ գեղեցիկ, ո՛չ ազեղ,
Յնցատիս՞ով, սնդուստ՞ով — կիներ կի՛ն է ամէն տեղ :

Ձեմ գիտեր զինքը ինչպէս եւ ո՛ր էի ես տեսէր
Սէր շունէիմէ իրարու : ո՛չ արատաւ ք, ո՛չ եանաչ :
Միա՛յն երբեմն մուր բաներ կ'ըսէր նայաւածքը շքեղ,
Կապո՞յտ, քե՞ սեւ — չեմ յիշեր — աչքը աչք է ամէն տեղ :

Օր մ'ալ — ինչո՞ւ, չեմ գիտեր, կը կարծեմ քէ պարզապէս
Շատ քափանցիկ էր չփակն — խոտորեցայ ես նամբէս...
— Անասուն, մարդ (ու քերթող...) կիրքը կի՛րք է ամէն տեղ :

— Յոգնա՞ծ, անո՞ւծ, ըստ ինձ : «Ես քեմէ սէր մուրացի
Գուն նախաստի՛նքրդ քափիր արգանդիս մէջ կանացի...»
— Լացի՞... Ինչո՞ւ... Դոյն անմիտ պատուար իւնն է ամէն տեղ :

Լոգան, 1 Յունիս 1998

ՎՆԲԶԻՆ ԵՐԳԸ

Ո՛վ անվախճան, անդդոյ ելի անմա՛հ սէր,
կապոյտ կարօ՛տդ ամպերուն հաւասար -
Սիրոյ որբան, սիրտըս աւեր, հոգին առ :

Տարիները սնցան : Վա՛ր զամ էս զողոյց .
Մազլցիյ նարէն կածաններէդ վիշ բողբոջ .
Սրբավայրիդ ծերունի մա՛զն ինձնակո՛չ :

Ահա շի՛ւղ, բա՛ր ինձ հին յուշեր կը խօսին :
Գա՛ն, Գողգոթա՛ - ուր ներս հեռ մխասին,
Երբեմն ելալ, սիրոյ սեւ խաչն իմ ստին :

Գա՛ն, Գողգոթա, ուրկէ՛ օր մ՛ալ գլխահակ
ես վար իջալ : սիրտըս մտնոյ արամուհակ,
Մարդկայնօրէն, իմ սուգի հեռ մխայնա՛կ :

Դեռ համբոյրիմ շուէն ունի հոս ամէն ինչ -
Դեռ իր սրտկերն ունի կարծես ջուրը ջինջ -
Ու իր երգին շեշտը նորէ՛ն ինչպէս ոչինչ :

Բայց հահնի քօսց կզգեսկին մը վրայ հեռուն
Աշ մնացած ծեր գտրա մտեա կը կտալ
Կը լսէ՛ք - գո՛ւր - վերջին երգն է սէրերուն - - - :

Լօզան, 9 Նոյեմբեր 1910

ՆԱՄԱԿ

Գիշեր է, նամակ մը կը գրեմ *քեզ*,
'Իողողոջ' դպրոցի աշկերտի մը պէս :
Վարժ չեմ աջ ու ձախ տոմսեր գրելու ,
Բայց հիմա սրտի պէտքի մը հըլո՞ւ ,
Գրերէ՛ սկիւմայ կը գրեմ ահա՞ ,
Ու մատնեբուս տակ գրիչը կը դողայ :

*
**

Թէ չեմ գիտեր որ ինչո՞ւ կը գրեմ ,
Լա՛ւ գիտեմ սակայն թէ ի՞նչ կը գրեմ :
Կը գրեմ սրտի հաշիւը ուրոյն
Այն մէկ շաբթուան մեր ապրած Սիրոյն
Որ ա՛յնքան ուժգին սկսաւ , սու՞ղ ,
Փակուելու համար հրածեշտով պա՞ղ . . . :

*
**

Ու երէ այս *քեզ* խիստ անտարբեր է
Նոյնիսկ ծաղրաշարժ . ի՞նչ փոյր , ինձ ներէ :
Քեզ համար չէ՛ , այլ կը գրեմ ինձի :
Հոգուոյս մէջ մթին շարժում մ'զգացի ,
Գրելով կ'ուզեմ տարրալուծել զայն :
Մի՛ կարծեր սակայն թէ ես լռելեա՞յն
Կ'ուզէի *քեզ* սէ՛րը արտամել սրտիս :
Ո՛չ , մութացկանի հետ դուն գործ չաւնիս . . . :

Պատահեամք համբույց վրայ ժպտա՞ւն անցաւ .
Բայցբոց սրտի մը վրայէն անցա՞ւ ,
Այդ սիրտը տես կը խնդրէր Քննէ՞
Երէ ոչ սիրուիլ , հանչցուիլ գոնէ ,
Որովհետեւ ան կը հաւատայ յէ դուն
Անանցմէ չե՛ս որ համբում վրայ մարդուն
Կարելի ըլլայ գտնել թխրերով :
Անկեղծ գրացմանէ , խեղալ , գորով ,
Ան կտրծեց գտնել զո՞գը Էս հոգւոյդ -
Երէ խաբուեցաւ՝ այդ իրեն ի՞նչ փոյր .
Աւ երէ ի՛ր մէջ աշերտը կապոյտ
Չի գտան այդ հոյն բաները ի՞նչ փոյր :
Նէրէ մը կ'ըսեմ Լեզ սրտագորով ,
Աւ շնորհակալ եմ , ա՛ մնաւ բարով :
Քիչ մը բիրտ բառեր , համարա՞ւի քեւերս ,
Վերանրեցին հուրը հոգիդ քերես :
Փափուի մարգերուս մէջ կամ բիրտ կուտեր -
Եիրտ կեղեւներ կամ փափուի սրտի տէր . -
Ջուրի փաշանման վարդ կեղեւներէ ,
Ես վերջիններն եմ գուցէ , ներէ . . . :

Բայց բէ դա ինձմէ յա՞շէ չի սրտեցիր .
Պիտի յիշէ Լեզ հոգիս անձամուիր -
Ես Լա աշերտուց մտերմիկ լսյաէն ,
Համոզուեցայ որ՝ ինչ որ ալ բռն
Դեռ ազնիւ սրտեր կամ կրնէրաւ մէջ . . .
Աերդ օ՛ր մը ստեց , բայց յուշքը անշէջ
Պիտի հորոզէ հոգիս սիրովէդ .
Ի՞նչ որ ալ ըլլաս , շնորհակալ եմ քեզ . . . :

Պեանքն ի՞նչ է : Ամենն իր համբում ունի .
Մարդ կը հանդիպի մէկուն գողունի

Երբ կը դիտէ երկչառ, կրկու բառ կ'ըսէ,
Ջուր կը հարցնէ քէ իրենն ա՞յս է :
Պիտի փայփայէր՝ կ'արտօնէ զուցէ :
Ու յետոյ կ'անցնի, աչքը կը գոցէ :
Մեր վերաբերմունքն հանդէպ օտարի .
Օրէնքներ, բարեք բազումաւորի,
Կարգիլեն քսել ինչ որ կը զգանք մենք :
Այսպէս իրարու ձեռքը կը սեղմենք,
Եւ որովհետեւ ժամանակն է քանկ :
Առանց նամչնայու կը վազենք, կ'երբանք : . . .

*
**

Միա՛յն, խօյ վազէրդ մէջ, երէ երբեք
Կեանքիդ նամբան վրայ նստած յոգնարեկ
Ու յուսակոտ՛ւր յիշեօ քէ մի օր
Հանդիպեցար խեղճ սրտի մ'ախտաւոր,
Խորիէ քէ այդ խեղճ սիրաը բեզ սիրեց :
Առանց շողակրօտ ոգրի գաւնահեծ :
Առանց հաշիւի ու առանց կիրքի,
Պարզ, բարեկամի մը պէս ուզողակի . . . :
Մայրըս գերին է Պարտէին, ինչո՞ւ լալ,
Կրնար անշուշտ շա՛տ երջանիկ ըլլալ,
Բայց կ'երբայ մեն մին իր արահետով -
Անա կ'երբանք մենք ա՛յ - *Տեսա բարով* . . . :

*
**

Ըսիր - միտ կեանքի մը յայնն անիտ դուն,
Ուր մարդէք իրար կը գտնեն ծարսուն :
Այդ յայնն իսկ չունիտ էս - մնա բարո՞վ
Յախտեմու քիտ մենքո՞վ - յախտեմու քիտ մենքո՞վ . . . :

*
**

Հիմա որ նամակս կատար լռելեայն
Կը խորիլիմ քէ շա՛տ անխառտ է այն
Թերեւս աւելի յաւ կ'ըլլայ ուզողակի
Հետուէն գրկել յա՞յն հե՛ւք մը շրթանքի . . . :

Լոզան, 10 Յուլիս 1909

ԳԻՒՂԱՑՈՒՆ ԱԷՐ

— Կը տեսնէ՞ք, Պարոն, սէրքս՝ կրակի
Շապիկի մը պէս զիս կ'աշքէ ուղղակի .
Ձեզ նամչցած օրէս՝ սիրտս կը մտրկի .
Ընե՞մ, թէ չընե՞մ . . . Վարցը շնորհմէիս՝
Բացէն չէ՛ սիրոյս, արիւնն է քոքիս . . .
Իմ նամբաս կարն է . . . Բաժնու ինձ, հոգիս . . .
— Գիւղացին լացաւ :

ժամանակն անցաւ : Այդ քոքախտաւոր
Աղջիկը՝ Սուրբի կ'երբքար ուխտաւոր ,
Սրբոր գիւղակին մը մէջ հեռաւոր
Տեսաւ այն գեղջուկն իր հին սիրածար .
Որ ամուսնացեր , սըղով կը խաղար . . .
Բայց գեղջուկն ինչո՞ւ այնքան էր նիւայ . . .
Ու լնչո՞ւ լացաւ . . . :

Գիւղացին մեռաւ , զազամիճով լնչումն .
«Գեշ հունձեքէն է» ,— ըսաւ տիրացում . . .
Հիւսնոյ սիրուհին մեռած գիւղացում
Որբիկը առաւ , գնաց քաղաքածին .
Հողէ բլրին միայ չոքեց առանձին .
Ու այնպէս երկուքն այ լռիկ լացին . . .
Գիւղացին լացա՞ւ . . . :

Սիւնիքի , 21/4 Օգոստոս 1909

ՆՈՒՆԷՐ ԱՍՄՆՈՐԻ

Քեզ տալ կ'ուզէի բերքը պարտեզիս
Անփոշ վարդեր ա միամիտ նարկիս . . .
Այդ խելօ՛՛ք բաները կը տանջեն զիս :

Քեզ տալ կ'ուզէի այն մտքն անօգուտ,
Որ կ'այրի եզտիկ կրակով անգութ . . .
Պատահէր՝ երէ հաճոյ էր հոգսդ :

Քեզ տալ կ'ուզէի ինչ որ լայնօրէն
Տալիս ինձ՝ փուշէ պսակ անօրէն,
Աչեք որ կ'այրին, ցայգեր որ կ'այրեն . . . :

Քեզ տալ աշխարհիս դեկը մոգակամ,
Հո՛ւր կ'անձրեւէիս հոն ուր մտքդ կամ . . .
Իայց քեզմով տանջամքը բա՛ղջը է այնքամ :

Ու ի՞նչ տալ՝ բոցէս կայծ մը հրակէզ .
Այրէիս դուն ալ իմ մաք կըրակէս ,
Ու նստակնայիս որ կը սիրեմ քեզ . . . :

Էրֆուրա , 1 Յունուար 1910

ՀԱՆԳԻՊՈՒՄ

Ա՛ն, ահա ի՞նչ, Ա՛ն է հասած Բայլ մ'անդին... :

Ա՛ն, յայտերսս համբուրելի՛ր՝ գերանդին... :

Ա՛ն, ամուշա՛կ, երազումա՛կ, ահա որ... :

Ա՛ն խենթեցնող սնայնուքի՛նը սղուոր... :

Ա՛ն, ահա ի՞նչ: Ո՛ւ ձայնն իրեն, Բայլ մ'անդին

՛ըր գգու է դիս ինչպէս առան՝ մարմանդին

Քամած իրանը կը գգու է տարփնա որ...

Հլկլայով իր հեղուկ սէրն անցա որ... :

Ա՛ն, ահա ա՛ն, որ գիշեր մ'ինն սրտազբաւ

Յայտնուեցաւ յանկարծ՝ երա՛զ, քէ իրա՛ն... :

Ա՛ն, ահա ա՛ն, եղեմնորէն կամացի... :

Իրեն համար ցոյցեր ամբողջ ողբացի,

Աստուգական փնտսեցի հե՛տքն իր քողբա՛ջ... :

Ա՛ն է՝ ո՛ւ իս Բամուսած կու լամ հոն դողզայ... :

18 *Մարտ* 1910

ՊԻՏԻՆՆԵՆԱՄ՝ . . .

Հասունացուող Հագար գիշեր , Հագար օր
Սպասեցի ինչպէս արծիւն իր ճագին .
Ու դողալով հագար գիշեր , հագար օր
Հովեցի իմ տենդերուն սիրագին :
Սպասեցի հագար գիշեր , հագար օր :

Ան դեռ օղջնակ մ'էր անմեղ ժպտօրօր ,
Սրտին մէջ յսյս , աչքին մէջ լոյս մը կար վէս .
Սպասեցի հագար գիշեր , հագար օր
Երբ հասունցար դուն զարնային սիւքին պէս . . .
Դուն որ օղջնակ մ'էիր անմեղ ժպտօրօր :

Հասունացուող սպասեցի մօր մը պէս ,
Անա հասար ողկոյցի պէս շատագոյն .
Վարսերդ ալիք-ալիք ծովու մը համզոյն ,
Ինդամուտելու ծարաւն ունի կուրծ քնդ վէս .
Հասար գիմեղ ողկոյցի պէս շատագոյն :

Սպասեցի հագար գիշեր ես հեռուէն ,
Ու հսկեցի որ ոչ մի ցաւ չունենաս . . .
Երբ արթնցար բու էջ իրանդ բօբուելէն՝
Ինձի ըսիր՝ Զիս երբեք պիտի չունենաս ,
Զուր կը սպասես հագար գիշեր դու հեռուէն . . . :

Ջգո՛ղջ - գո՛ւ իմ քննորո՛ւս մէջ անտէ՛
Պիտի մարեմ է՛ն աստիաւոր կուրծքի՛ն մէջ
Ռեկեկայու խամար գունէ՛ սիրտ ի մտն -
Ու քէ՛ սէրով սրտիդ կեանք մայ չի կրնամ
Քեզ հետ պիտի անմահանամք մտնում մէջ
Ու մտնում մէջ գրեզ պիտի ունենամ . . . :

16 *Մայիս* 1910

ԳԻՍԱԽՈՐԸ

Վիտնակամներ, աստղաբաշխներ աչեւոր,
Կը հաստատեն յէ ինչ որ մի գիտաւոր,
Ուղեկորո՛յս, հրակէզ աստղ մը մոլո՛ր,
Պիտի չնջէ վազն էակնելը բոլոր... :

Կը հաստատեն ժաղաղութներ փոշելի
Այն ցոյց կաւ տան հեռադէտներ հրաշալի,
Որ այս գիշեր երթկէզ աստղ մը մօլոր,
Պիտի չնջէ վազն երկիրըս բոլոր :

Աստղե՛ր, աստղե՛ր յանախ դիտեր եմ ես ձեզ-
Ձեր անունով երգուեր, շացեր սիրակէզ-
Ձէի խորներ որ փո՛քք, բարի՛ ու հըլո՛ւ,
Աստղ մը պիտի գար մեզ բնաջինջ ընելո՛ւ... :

Դէպի ... , ... (*) սուրբ կամարներն անասան,
Մեր մեղքերուն բուրգերն աշնեա՛ն վեր հասան
Այնքան տրեանց եզաւ երկիրը անօք,
Որ իր կեանքն ալ տեղերքին էր անօք... :

Ին վազն ալ պիտի մեռնինք բնաջինջ-
Մեր ծածուէն բողբոլի բարի հեաք մը ջրնջ :
Նոր ու հսկայ հրայր Սոքոմ-Գոմօրի,
Մէկ ծառան մէջ պիտի ամէն ինչ կորի... :

(*) Արքիմանդիտ

Թէ իրա՛ւ Է, պիտի ցաւիմ լռելեայն .
Հարիւր դարուան վառասկն անխանջ Մարգկուրեան .
Գիտաբիւններն աւարտեսունե՛րը մոզլիչ .
Չոր սասցամէ արեան զինով քիչ առ քիչ . . . :

Մենէ՛ վերջ հարկ պիտ' ուլլայ որ հաշմանդամ
Մի նոր մարդ զայ . մի նոր նաւ , նա՛ր Աղամ .
Նոր Աստուածներ , նոր դիցազներ , նոր Հովեր .
Մինչեւ հասնին հազար տարուան զիրէն (*)

Ին ամենէն քիչ ես պիտի ցաւիմ մեզ
Քերթոզներուն՝ որ ապրեցանէ ծաղկի պէս ,
Զհաշու եցինէ բայրն որ զողջաւ մենէ՛ հով
Հլնլացինէ , լացինէ առտին պէս զինով . . . :

Ին մանուանդ պիտի ցաւիմ ինէ շատ ,
Վանասամիա բի՛ւր-բի՛ւր անձանց բազմաշխատ
Որ միտցուցին Սէր , Սիրտ , համոյ՛քն ներկայ
Վարդուան համար , մինչդեռ ալ վաղը շիկայ . . . :

Զտնկացի պարտա , զսեար , փառք անշէջ ,
Կեանքին մէջ զոյգ մ'աչէ սիրեցի մինչեւ որ
Ան բզկուեց կեանքն երեւ ժաման մէջ
Թող զայ , բող զայ , գխաւորն ինչ է որ . . . :

Լոգոն , 17 Մայիս 1910
Comète du Halley (**)

(*) *Անթիսեանի*

(**) *Հարկի գիտաբան (Քր.)*

ՀԻՎԻՒՆ

Գնա՛ց , գնա՛ց փոքրիկ հովիւը զնաց
Հազար գիշեր , հազար օր ,
Գէպի բլուրն հեռաւոր
Ուրիշ կը ծնէր հովիւին լուսնակը ազուտը . . .
Հազար գիշեր , հազար՝ օր ,
Մտալը ձեռքին մէջ բռնած
Գնա՛ց , գնա՛ց . . . :

Ու ասրերով , ու ձարերով ան զնաց
Ճերմակ , ներմակ ուլ մ'ուսին ,
Իր շունին հետ միասին
Գէպի հեռու , կապոյտ բլուրը լսշսին ,
Բոպիկ սոճերն արիւնած ,
Լացը կրճէին ասկ պահած ,
Գնա՛ց , գնա՛ց . . . :

— փոքրիկ հովիւ , փոքրիկ հովիւ՛ւ ուխտազնաց
Ըսէ՛ որս՛ւ ձգեցիր
Ոչխարներդ ցամաքիր .
Գարձիր , դէպի հողէ հիւզակդ դարձիր . . .
Բայց փաէր հովիւն ուխտազնաց
Սիրտն իր ձեռքին մէջ բռնած
Գնա՛ց , գնա՛ց . . . :

Հազար գիշեր ու հազար օր էրը զքնաց .
Լուսնին բլուրը հասաւ -
Հոն ծիր Աստուածը տեսաւ՝

Հիւանդ եմ, Տէր, սիրտս հիւանդ է, — ըստ.
— Չունի՞ս սիրոյ մի դարձան... —
Իսկայն արդու մը նրման
Մերուկ Աստուածը լացաւ... :

Այն ատեն, վաճի՜ր, բարի հովիւն ախտազնաց,
Ինքրեց իր ուլը ներմակ
«Վա՛խ», — ըստ ուլը ներմակ
Ու իր զէրժէն ձնաւ արեան ո՛ղի տմակ -
Հովիւ, որ ողիք խմեց
Ինտու... Բայց սէրը մեծ
Աշխարհն ամբողջ ողողեց... :

18 Ինչիս 1910

ԻՐՆՆՅՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տեօի՛լք մըն էր այդ, բէ նշգրիտ պատկեր...
Մոխրապստ դաշտի մէջ անբիւ ոսկրիք
Կը բարձրամայիմ՝ դարերով դիզուած
Նգովի բարդի մը պէս՝ դէպ Աստուած :

Պատմոյ թի՛ւնն իրենց : Ո՛չ ոք չէր գիտեր
Թէ կմախացած այդ ազգը անտէր
Անդրեհդեզեան ո՞ր գիւցազներէն ,
Ո՞ր կիկրպներէն կեանք տուա իրե՛ն :

Ո՛չ ոք չէր գիտեր բէ բուն մը փաւրիկ
Այդ Խրոսներու հին ցեղը սագմիկ
Ո՞ր ակէն խմեր էր բոյնն սիգրան
Խարմիր մուրցիքի բոյնը ազգասպան :

Հազար խորոյկներ մարած ցիրուցան
Ըսին ինձ՝ «Հազա՛ր տարի կուռեցան,
Կուռեցան Ռոժին դէմ, Ամէնուն դէմ,
Կուռեցան կուռին դէմ ու իրենց դէմ... :

Պատմոյ թի՛ւնն իրենց : Մոխրապստ վանքեր
Աւերներ ներմակ, ջախջախուած գանկեր ,
Ոսկրէ անապատ, լուսիւն ու սուղ :
Պատմոյ թի՛ւնն իրենց՝ արի՛ւն, արաստա՛ւք :

Ու ես գոչեցի - «Վե՛տնք առէ՛ք զանկեր»
Ոսկոյ ոսկոյի միացան ընկեր,
Նեոխե՛նքն յանկարծ ստացան մարմին
Հյուշ՝ եւ իանդնեցան իւրախանչիւր մին :

Բայց հազիւ կեանքի վերստացան շունչ
Այդ հազարդարեան ոսկրներն անշունչ
Սկսան իրաց պատուել դժիւեմ,
Քակէ՛նքն իրօր կես, գաւակը հօր դէմ . . . :

Երբ վէ՛ վերջ բուրն ալ ինկան պողէն -
Ետք հասաչան՝ եւ ինձնեցի «Մարգ կն» . . . :
Բայց մի ձեռանը՝ իրենց վրայէն
Ստիտակց, անցաւ ու յացաւ «Հայ կն» . . . :

Շամբերթի, 9 Օգոստոս 1910

Ո՛Ձ

«Եկո՛ւր, — կ'ըսէ ինձ տարտամ ձա՛րն մ'անկողքում,
— Եկո՛ւր, եկո՛ւր սիրամարի բռն արտում
Սիրազ՛ք թաց ինձ՝ սփռեմներու շուքին տակ,
Բանաստեղծի սիրո՛րկող սիրու՛ղ անյատակ...»:

Դու սիրելի՛ն ու խարուելի՛ն ա՛յլ յոգնած,
Եկո՛ւր, եկո՛ւր, անասմներուն ուխտազնաց՝
Թռչներու երգը մութ հոգւոյդ պէլո՛ւ,
Ծառէ ի ծառ բախարեկու ու լայու...»:

Եկո՛ւր, ես ձեր վիհին սիրամ եմ գտեալի՛ծ,
Ես անտասին ձերուկ սի՛րամ եմ խոսվում,
Վերջալոյսի արիւնոյ սի՛րամ եմ յաւերժ,
Հեծո՛ղ սիրամ եմ գերեզմանի ցո՛ւրտ հովան...»:

Եկո՛ւր, եկո՛ւր, հասունցեր ես ինձ համար,
Մտիր սրտիս մէջ, նոյնացի՛ր անհամա՛ր,
Ձեռներուս հետ էերուս հետ մտնազօր,
Քեզի քանի՛ պիտի բռն իմ երգօր...»:

Ի՛նչ խանոյ՛ք ա՛յլ մեռած սիրտ մը կրքելի՛ն...
Եկո՛ւր քարիս տակ դիր զըլուխըդ լալէն,
Ոչիմչիս մէջ ոչնչացիր դու անա՛հ,
Յաւե՛րժ նայնիս հետ նոյնացի՛ր դուն անմահ...»:

— Ո՛չ, ո՛չ: Դեռ սի՛րսս է համբոյրին ծարսի...
Թող ինձ հայե՛լ տառապանքի ու ցաւի
Ճամբաներէ՛ն, համբաներէ՛ն դէպի Սէ՛ր...
Ո՛չ, մահակոչ չու երաւէրդ չե՛մ լսեր...»: —

Սակայն «Նկու՛ր» — կու լսյ ինձ ձա՛յնը նորէն.
Սննունիս մէջ անհուճացիք լուսօրէն...
Բանտանդդի առ՛ւրբ դիակէդ ես բոլորս,
Փոստուանե՛ր, փոստուանե՛ր կ'ընեմ...»: — Ո՛չ:

Շամբերի, 1 Մեղա - 1910

ՋԱՆ

— Լսե՛ ինձ , իշխան , ջրագացականն իրեն
Ջաղացքի մէջ է իշխանն ինքնօրէն .
Անհրաւէր այսպէս ճմեռ գիշերով
Լնչա՞ւ կը խռովիս իմ հիւզս անխռով :
Օնոր չունի՞ս դուն . այս ի՞նչ մտաւ տեսե՛ղ ,
Յարգեցիր կինս ու աղջնակս անմեղ :
Աստուած չունի՞ս դուն , յարգանք տարի՛րս .
Մինչեւ կոկորդս է հասեր ա՛յ հոգիս :

— Քեզ բան չի կայ , մի՛ տարտափիր , Ջա՛ն ,
Մոլտաց իշխանն իր հաստ դաւանան
Շուրթէն շինելով ժպիտ մը հարպտո .
Ու գնաց փռուիլ ցած անկողնին մօտ ,
Ուր մայրն ազջիտն հետ կը բնանար . . .
Սրկու շարքի վրայ օտփ կը մնար՝
Անշունչ պտտին փակած ինչպէս ծերպ՝
Տասր ստպազէն զինուոր մարդակերպ : օ

— Գիշերով գիւղէն եկանք մինչեւ հոս ,
Դուն մեր պատուական Ջանն ես ուզախօս . . .
Ըսէ . առնէ՛ մը ի վեր քուրքեր
Հոս կը կորսուին գազաններու կեր . . .
Այս աստուտ հոս իր երիվարով
Բէկն հկու ու ա՛յ չի դարձաւ բարով :
Ատր մէջ գաղտնիք մը կայ դաւանան .
Խստտովանէ ինձ , լեզ բան չի կայ , Ջան :

Ըսէ՛ ամէ՛ն բան : Պեղ հեռ աղ ու հաց
կերած ընկերներ ենք . . . — : Ձանը դողաց . . .
Նայեցաւ անոր նարարտ գանգուածին .
Նայեցաւ իր տան գորհին դիւածին -
Նայեցաւ աղջկան , նայեցաւ կնոջ .
Արցունք մը փրբու կողերէն դողոջ
Ու ու քտանկինդ իր տարիներուն
Ու մը հաւաքելով , բոսւ շուարուն :

Պատմուք ինն ինձմէ՛ լաւ գիտես հարկաւ -
Ամիս մ'առաջ էր Բէկը հոս եկու .
Աւագակներու մի շիրք բանակով :
Մարն էին ամբողջ՝ կիւն , երախայ սւ կով ,
Ես մեկնակ էի ազգըկանքս հետ .
Հրաման ըրաւ Բէկը խմբապետ
Չեռներս , ոտներս , գլուխս ձերումի
Բրաւորէն , յանկարձ կապեցիմ սխմի . . . :

— Բէ՛կ , — բսի : — գրա՛ւ , հօրդ տեղ մարդ եմ . . . —
Բայց Բէկն աներես իմ աչերուս դէմ
Ելեց աղջնակս . . . Պազմասնէ՛ , լաց , ձեծ . . .
Վերջապէս խեղդեց , զգեսնեց , պղծեց . . .
Յետայ գորհերն սլ : Ու ես սրտացի -
« Ի սէ՛ր Ալլահի՛ մեռցուցէ՛ ինձի . . . »
Բայց Բէկը բոսու « Ձանը մեր հացն է ,
Խնայեցէ՛ք գայն , գիւղիս քաղացն է . . . » :

Այսպէ՛ս կապուած , անլաց , անհասա՛շ ,
Աղջնակիս պիղծ դիակին առաջ
Մնացի անխուն եօ օր ու գիշեր ,
Քամի՞ օր , քամի՞ գիշեր , չեմ յիշեր . . .
Իրք ելայ՝ գացի մեր բահանային ,
Նարբուն վրայ հայեր . . . կը բնանայի՞ն . . .
Յետայ արեան հետք . . . յետայ գանկեր մունջ . . .
Խու՛մք մը լուռ մանուկ դիակի մը շուրջ . . . :

Գողգոթ գիւղ կասայ, ժամը հրդեհում . . .
Ազրիւրն հայտց (*) Աստուած,
Հաննուտ, զարշահուտ դիակներ կու-կուս,
Տանուտէր Աւէն աւ ժամկոչ խաչան . . .
Տէրվիչ կը թափնար մամբային վրայ
«Տէրտէրն աշրեցինք մամի մը նման, —
Պատասխանեց ինձ, — կը դադա՞ս վախեղ . . . —
Խնդաց խենթի պէս / խնդացի իր հետ . . . :

Աւ երեք գիշեր՝ ես լուսնակ լոյսին
Թալեցի գացի կարսզիկաօսին .
«Հայրի՛կ, պղծեցին իմ սա՛րք ազջնա՛կ
Մեր գի՛ւղն աշրեցին, ե՛ս եմ ողջ մինա՛կ
Ըսէ՛ ինձ, մե՞ղք է վրէժը վատագին . . .
Խե՛ պէտք է դարձնել միւս աշուն արտակին . . .»
Թայց իր տարիքին շա՛տ աշտ աղէտ,
Լացու խենթի պէս, լացի իրեն հետ . . . :

Հաշտակցայ ու դարձայ լուս նորէն շողաց,
Տէրվիչը միւս օր եկաւ . «Ալեւո՛ր, հա՛ց . . .
Զա՛րկ, սրտաց յանկարձ խույ ձայն մը ներսէս,
Իրցիմը առի, զարկի վագրի պէս,
Ջարկի գանկին, եւ (*) զարկի . . .
Խի՞ղն . . . Չիկա՛յ . . . Խիղնը վրէժն է գաւկի
Խի՞ղնը . . . Մեոցուցի՛ն . . . Խի՞ղնը . . . Այս դեւն է
Մարդոց կանգէպ խիղնն անխղճութիւնն է . . . :

Այդ օրէն ի վեր զարկի անխոտ՛ւն .
Գեա՛ն, աւելի՛, քերեւս քաղատուն :
Այս աստու ձիայ բէկը եկաւ . «Հա՛ց»
Կոնակէն կրցիմը տալի կատգած . . .
Ջուկիս ըսի . «Բեզ ձի, երացան, գլխարկ,
Հագուէ սպայի պէս, ապր քաշուէ, զա՛րկ,
Այլեւս անգոր կմախօք մէ՛ ծերունիս,
Գեա՛, հազարներու դուս վրէժն ունիս . . .

(*) Անընթեանելի

— Թե՛ անա՛ ճեր Քէկը . . . — ըստ գեղ-գեղին՝
Բանալով ետի դոնուկը եխղին . . .
Ահեղ տեսարան , (*) Խոսքին տակ
կը գտնուար շաղացն , ետայ , այրուկակ
նս (*) անխի , վրայ Բամուսն զողողո՞ջ
Բէկը կը գտնուար կէս-մեռել , կէս-ողջ . . .
Վերը կը փայլէր մահիկն եկբամուս -
Չարք կը համար անխն մշտախոս . . . :

Բայց հարգուս ժպտով իշխանն ըսաւ . «Ջան ,
Խոսքն Ալլահինն է , հայեր կը զոջան
Գուն բարի ձեր ես . . . Բայց լսուարեան գին
Եինդ գորհերուս , ազջիկդ ինձ կին . . . » ,
Խօսքը շուարտած , Ջան երե՛ք անգամ
Խնու իշխանի հակտին անգամ
Թե՛ անա՛ գորհերուս Խոսքն դուստան
Իսկուսած շան սղէս Ջան մեռաւ . . . կեցցէ՛ Ջան . . . :

Հագան , 6 Հոկտ - 1910

** Կ. Արթուրեան*

ԽՆՆԹ Է ԵՖԻՍԹԸ

Դարուն է, մամոն ու իր մատնան
Դաշտ կ'երբան, բնութիւնն հարսի պառտօնան
Կարմրարակ լեւա՛կ, գմբախտ կը հազնի :
Մ'ամոնան երգէ երգը վահագնի . . . »
Ինք մայրը կ'երգէ, կու լա՛յ մատնան,
— երգը վահագնին երգէ մամոնան . . . :

Անտ է, մամոն ու իր մատնան
Սօր են բարձրացեր, գառնե՛ր կ'արունան :
Քաջ հովիւն հեռուէն կ'երգէ սլացի՛կ -
— Մ'ամոնա՞ն, պատմէ Արան Գեղեցիկ . . .
Մայրը կը պատմէ, կու լայ մատնան :
— Գեղեցիկ Արան պատմէ մամոնան . . . :

Աշուն կը սիրէ հովիւն մատնան,
Բայց Փետայի գնաց : «Սուրբե՛րը խղման, —
Կրտէ մայրն : — օր մը կը փնտէ Բեզի .
— Տես, պատմեմ գրոյցը սուրբ Սարգիսի . . . »
Մայրը կը պատմէ, կու լայ մատնան :
— Սուրբ Սարգսի հե՛րարքն բռնա մամոնան :

Չմեռ է : Եկան Բարդէրը դաւանան
Չլան վրայ առին տարին մատնա՞ն :
Մ'ամոն խնկեցեր է իր ցուերէն,
Էմբին կը խօսի, կու լայ ին՛քնիքեն,
Անխառն ու խնկի հե՛րարք մ'անվախօնան
Կրտէ, կը կրկնէ, կու լայ մամոնան . . . :

Լոգան, 9 Նոյեմբեր 1910

ԱՌՋԻ ՀԱՅՅԻՄԸ

Ես իմն էի երբ Արարատէն վար ,
Վայրագ ջրվեժի մը պէս պիտոյր ,
Իրենց գնացինն ներքեւ սհաւոր՝
Կողը փշրելով սարին պիտոյր
Առաջին կեանքի խիւղովն երկնային
Խաւա՛ր աշխարհին կեա՛նք սալ կը ջանային
Առջի հայերը . . . :

Առջեւէն կ'երթար մտեապետը Հայկ
Ու լուսնակին տակ — Հայաստանի՛ր ցա՛յց —
Հագա՛ր հարարներ անգէ՛ն , անգրստ .
Բնութեան գիտակից ուժո՛վը անտ .
Կ'իջնէին գետի պէս արագտես ,
Դեռ վէ՛ս , դեռ հարաւ ու դեռ եկրամո՛ս
Դայսնի հայերը . . . :

« — Անտ մենք կաւ գամբ ,— կ'երգէր ջեզն արի ,
Հողին պէս բեզում , լոյսին պէս բարի ,
Հսկին պէս ազատ , առողին պէս անշէջ ,
Մենք Անմահութեան սկզբն ունինք մեր մէջ ,
Չենք մանչնար սարուկ լուծ , կրօնէ , աստուած .
Թող ա՛յսպէս ապրեն ի սպա՛ս հաղածուած
Անուրա՛ս հայերը . . . :

Հագար տարի վերջ անցայ ես նորէն
Ազգ մը , հայրենիք մը կ'եկէր հողէն .
Հայր կը ցամէր , կ'ուսգէր անուն .

կարուսմբ կա՞ց կը կրէր կեռա՞ւն :
Կորսնէին սորու կ ցեղեր անհամար :
Ը՛սի՛ շա՛յն բերդերն են օրի համար
Ըսին «Հայերը . . .» :

Ու տեսայ որ վէս իր կառէին վրայ
Արշակ Աօջին արեայից արեան
Կ'անցնէր իր օսկի անիւներուն ցա՞ծ-
ծօրը կո՞չր սորու կ թագաւոր լծա՞ծ :
Թափօրը կ'անցնէր ծանր արեայակա՞ն ,
Իր ետին՝ թափօրի սգով յաղթական
Բոլո՞ր հայերը . . . :

« — Ահա մենք կու գանք , — կ'ըսէր ցեղն հազար
Ընր սայլին վրայ կրեւով անպարտ
Ի՞նչպէս որ սորա՛կ ըրինէ մեր Ռժին
Գարշտպարնեխուս տակ սարեր կը շարժին
Պաղարտի սօրին վա՛յլն է մեզ օրէն ,
Մասիսի գիւցազն հովեր կ'օրօրեն
Ննուզ հայերը . . . » :

Ի՞նչ զիս ցազնու թխնն որով մենք սնանք
Լճու՛ե՛ր էր սնանկ , ու տէր ու տնանկ
Ու սարէ ի սար , ու վանէէ ի վանք
Պեղենք լեզուները անեղազանդ
Ընէ՛կ խօսք ունէին ու մէկ արձագանդ
«Մարտիրոսներ հնէ՛ , Աստու՛ծ , Բեզ կու գանք . . .
Փրկէ հայերը . . . » :

Հոգար տարի վերջ՝ անցայ եւ հօրէն ,
Հաւատացող , հուսափ , խունկ , խաչ , հաւօրէն
Կը կրդեհուէին : Գարաւոր (*)
Պարմրժեր էր վերը՝ հայակեր հուրէն
«Վրիստանեա՞յ Աստուսձ , — գոչեցի , — ս՛ւր են
Քո սորուկ հայերը . . . » :

(*) *Արքիթեհի*

Գրութեան մէջ իսպառ միտարեին ինձ
Գերբան ծիսնելոյցը կ'ելէր (*)
Հոս : հոն , Բիւզանդիա (*) ասկ ցած
Դեռ իմնի մը հայ գտայ պատնկացա՞ծ . . .
Արարտարն վրայ՝ մեր ազգ մ'է օտար
Չհասկցաւ իմ մտքեանի բարբառ
Հեզմեց՝ «Հայե՛րը . . . » :

Ախարեանի եզվ՝ Բար էր աւերակ
Բազաւ մը , աշխարհ մը գտայ ներմակ .
Չայն մ'երգեց՝ «Մի լար փառ վերան վրայ սին ,
Նայէ տապանիս միւս երեսին ,
Ազգերը կնէր են վրան՝ «Մա՛հ հայաւն .
Բայց միւս երեսին վրայ «Անմտաւոր իմն»
Գրե՛ր են հայերը . . . » :

10 Գեղա . 1910

(*) Անը՛թեանի

ՆԱՀԱՊԵՏՐ

Հի՛ն, ի՛նչ դիցազնի մը նման հոխոյ
Որ իր ետ՛սկ օրումն հասնիլը կը գրայ
Իչ պատանկումն փառքին ստի փլուզան՝
Կը ֆոշկոտէ իր դիակն սգազան
Ստրէ սար՝ ինչպէս ինկած մի Ատաւած ,
Իր մտք խորհօրդին մէջ պատանկում
Մեր նահապետ . . . :

Իր ազնիւ բեհեզն երէկումը չէ՛ .
Որբէ՞ն ի վեր տն կ'սարի . կը շնչէ ,
Կը եաշտ ին յիտուն , ոմանք հարիւր դար .
Փորագրուած ժայտի վրայ կը կարդար
Գիտունն իր անցեալն . մինչ ինք անդազա՞ր
Ճամանակներու վրայէն կ'երբար
Հի՛ն նահապետ . . . :

Արեւմտա՛քի եւ Ասիոյ դարտար
Ընդհարման վիտն էր ա՛սկ, սնուո՞ր :
Հարիւր սզգերու շիրիմին վիտն ,
Մեր երկրին վիտն՝ դեռ ողջ , անբակա՞ն .
Որ սիրտ չունէր իրեն դարերն անհամար
Սեւ համրիչին վրայ համբելու համար
Մո՞չք նահապետ . . . :

Էր երբեմն ելը գառզամն իր խօսքին
Իր վրայ կը բօփէր գահերու ոսկին .
Իրը համբաներու վրայ ծեբ Ասիային

Իր կարասիները կը նամչնային ,
երբ խաւարակոտ անօրի ազգաց
Հայրօրէ՛ն , սաս՛տ կը բռնէր լո՛շտ , Խա՛ց
Վե՛ս նահապետ . . . :

Էր երբեմն երբ վաշտերն Հսովմի
Գարշազարի ստկ կ'ընկրկէին մի սոս մի
Երբ իր դրացի բարբարոս ազգաց
Հսոժկու կ'որսօար սրտօգամն անզգա՛ծ ,
Երբ դեռ արժայից արժան էր անդին ,
Երբ բազաւորներ կը լծէր կաս ին
Սե՛զ նահապետ . . . :

Բայց դարեր անցեր են այդ եին օրէն
Աստուած կեանքին մահն է դրեք օրէն ,
Ու երբ մահամերձ կ'իշնայ վագրը մունջ
Բզեզներ կ'երզեն իր ծեր գլխուն շուրջ .
Այսպէս երբ դեռ ձագ շուներ կը հաշեն
Երբ Աստուա՛ծ կ'անցնի գիշերին մէջէն
Խե՛ղն նահապետ . . . :

Մի՛ , մի՛ յիշեցներ անցեալն անկենդան ,
Երբ Հայկ , երբս ներսէս , երբս քաջ Վարդան .
Երբ Արասազդ , երբ Արշակ անվերեր ,
Երբ Արա , երբս Տիգրան կը կոչուէր ,
Վսե՛մ անուններ՝ գրանի պէս հնչո՛ւն . . .
Ջտտամեր է ան , կ'անուանին — զնչուն
Մե՛ր նահապետ . . . :

Ո՛ւր են քերդ , պարխոյ , դղեակ , հայրենիք
Ո՛ւր են պարտէզներ ասկախ , սուն , սանիւք .
Նահապետն ունի մի կտու վրան
Հալածեր են զնե՛ք հովկրակէն իրան ,
Անկէ Հայաստան , այսպէս իջնաբա՛ծ
Կ'սպրի իր հասով՝ սարին վրայ կորօ՛ծ
Աս՛րք նահապետ . . . :

Մտկայն երբ խռով կեանքին մէջ կայ յոյս :
Եր յոյսն իր դուտարն է՝ իր վրանին լոյս :
Չոր անապատին մէջ՝ ազազուն բո՞յս :
Մահամերձ ցեղին յոյսի օրրան կոյս :
Չոր աչգլին մէջ սո՛սկ արբշխո օղկոյզ
Լո՛կ իրեն համար դեռ կ'ապրի անյոյզ
Լո՛ւս նահապետ . . . :

'Ինչեր մը խրնիր մը կը հասնի . Աստուա՛ծ . . .
'Խօտիկը հոն չէ . փախցուա՛ծ , մեռա՛ծ . . .
Աչքը կը մթնէ . կը փոփոխի հագին .
Կրա՛կ կու տայ իր նուսկ օրեւանին ,
Կը ցրուէ խելատ հովիւ , հաս , ոչխար ,
Ու լալո՛վ , լալո՛վ կ'իյնայ համապարհ
Շէ՛ք նահապետ . . . :

Առապելի մա՛րդն է այս ալեւո՛ր . . .
Ոչ , նամբորդ բնկեր , նամբուդ վրայ մուր
Նրբ տեսնես դրախտի երկիրը սիրուն
Նայէ՛ Երասխէն մինչ կուս , մինչ Սիեուն
'Իտէ՛ հորիզոնն սրբան որ կրնաս
Շրդեհուած բոյներն հո՛ն պիտի նամչնաս ,
Մե՛ր նահապետ . . . :

Երենք իրենց սունն այրելէ վերջ՝ լո՛ւս
Կ'երբան բիւրերով , կ'երբան դէպի ո՛ւր
Ի'երբան փողոցի , բանտի , խաներու
Մէջ՝ պատն երեսին պանդուխտ մեռնելու . . .
Անունց ամէնո՛ւն հեռ , ամէնուն մէջ
Կը մեռնի դարեր , դարերով անշէջ
Մե՛ր նահապետ . . . :

1910

ՓԵՐԹՈՂԻ ՄԱՀՐ

Արշալոյսէն , արշարոյսէն դեռ կանուխ ,
Կոխտեղով սաւի տակ վարդ , սնամուխ ,
Ճամբույ ինկույ արշալոյսէն դեռ կանուխ . . . :

Ձէին շարժեր իսկ ծաղիկները դալար .
Էարժես իրենց մէջ Աստուած Բուն ըլլար :
Լսկ քոսփին տակ սնեւուն զետակը կտ լար . . . :

Ու զետակին վարտըներուն մէջ բարոջ
Կը հշտէր վա՛ր , վա՛ր սէզներուն տակ դողոց ,
Տձգոյն սրտման մը , դեռ ժպտա՛նն , կարծես ո՛ղջ :

Ջեօ Բին շուշա՛ն մը կը տանէր մուսային .
Ու ետեւէն բի՛ւր ծաղիկներ կուտային
« Կրքա՛ւ , կրքա՛ւ , կրքա՛ւ բարով » , — կ'ըսէին . . . :

Բարե՛ , մանչցա՛յ . . . վտակին մէջ ջրատուզ
Իմ շո՛քն էր . . . Խոյս տայ ուղիցի հողեյոյզ ,
Բայց չի կրցույ . . . Մտրդ ինքնիրմէն չի տար խոյս . . . :

Այդ մտեն իմ մէջս է . այդ սրտմանը ե՛ս եմ .
Փակեր իմ աչս արշալոյսի դէմ վրսմ՛
Ընի գիտեմ՛ : Բիշ վերջ արդէն մութն է կրսեմ . . . :

Մըցուցած ձի՛ւ ծաղիկներս դե՛ռ չի խամբած ,
Գե՛տ-սրցունե՛կս մէջ երգերէս օրօրաւ՛ծ
Կ'երբամ մետա՛խի դէպի մեծ ծով , դէպ Աստուած . . . :

ԵՐԿՈՒ ՔՈՅՐԵՐ

Կրքոք մեռան սրտիս լոյսերն ու յոյսեր ,
կոտորակեցի եւ բնարս որ ինձ կ'ըսէր
Իսնե՞ր սրանց շէի հաստատար ,— հո՞ծեց չմէր . . . :

Կեանքէն զգուսած՝ առանց սպրտած ըլլելու՝
եւ կ'երբայի սգուար սրտիս իմ հըրտ
Ինձ անձանօր տապաններու վրայ լալտ . . . :

Ինձ անձանօր տապան մըն էր սիրտս ալ փակ ,
Չէ՞ր ծլիւր հան ո՛չ անբջանք , ո՛չ փափաք .
Անտպատի երկինք մ'էր սիրտս անտպակ . . . :

Ա՛լ փնտտեցի յողնած կեանքի մեծ շինչունք
Լա՛ցի . . . Թակայն արցունքիս մէջ պաղպաջուն
Տեսածս հուրի՞ էր դրախտի մը բռնուն . . . :

Երբ արբնեցայ աշոյ սուրբ հուրին ա՛լ համ չէր .
Ի զո՛ւր դողդոջ իմ ձայնըս զայն կը կանչէր :
Ուրի՞շ մ'եկաւ , Անո՛ր նման , բայց ա՛ն չէր . . . :

Ձեռքս ձեռքին մէջ դրի , ու նոր եւան
Տառապանքի նամբաներէն զիս Բահուսան
Առաջնորդեց՝ պտտկանալով . . . Մեղքն էր ան . . . :

. . . Առջի հուրին երեւցաւ ինձ այս զիշեր .
Բահուսան սնարիս իր նաշուածքն ի՛նչ անուշ էր .
Հիմա նանչցայ . Սէրն էր ան . . . Բայց ուշ էր . . . :

9 Մարտ 1911

ԻՏԷԱԼ ԳԻՆԸ

Մտքը համբուս վրայ Բերբողի
Շառեր տեսայ, շառեր բողի,
Բայց մէկն անշարժ է կտրողի
Նման սրտիս մէջ Բերբողի . . . :

Իմ սիրականն է ծո՛ղ մագով,
Շունչն սուտուան զեփուտն է գով .
Ես գայն կ'երգեմ սրտիս սարով
Քնուրս ի՞ն՞քն է ծո՛ղ մագով . . . :

Ըսին՝ սուտի, սուգի, լացի
Քառս մ'է սիրտը կամուցի . . .
Սիրականիս կորժէր բացի,
Ան սի՛րտ չուներ . . . Այ ես լացի :

Իմ սիրականն սիրտ չունի բնու,
Բայց ա՛յնժամ Բաղքը են իր խմու.
Բիքերը մուր . . . Ըսէ՛ք, իրա՞ն
Իմ սիրականն սիրտ չունի բնու . . . :

Ըսին՝ կնոջ միտք բռնունի
Պէս բերեւ է, կշիւ չունի . . .
Գա՛նկը բացի, վա՛խ մրջիւնի
Չափ սիրականն ուղեղ չունի :

Իմ սիրականն չունի ուղեղ,
Բայց յօնճերտն ներքեւ աղեղ
Ա՛յնժամ խորունկ է աշն տեղ,
Ըսէ՛ք, իրա՞ն չունի ուղեղ :

Ան շունի ո՛չ սիրտ ու ո՛չ միտ ,
Բայց քաւքակի պէս սքամիտ
Սիրտիս քառեր կրկնէ հոսի՛տ
Իրեն ուղղուած սիրերգս անմիտ . . . :

Գաղտնիքը լա՛ցն է, դաշնանո՛ր ,
Գօսե՛լ, ժպտի՛լ, Քաղցրը , անտո՛ր . . . :
Ատկէ անդին՝ կնոջ մ՛տդուօր
Ո՛չ սիրտ , ո՛չ միտ է հարկատու :

Old India
11 Mars 1911

ՀԱՅՈՒՀԻՆ

Երբոր լնակի մ տիին վրայ օտա՛ր
Տեսայ գայն մտած կարծեա կը խոկար
Առանց խոկալու . . . Այս նեւն շարժար
Դասեր էր անշարժ իր դէմքին համար :

Նասեր էր լնին տիին վրայ օտա՛ր
Յայտնապէս դժուա՛ր շունչ կ'առնէր կու տար
Կուրծ քի լայն բեռէն ու բազրիկ բեռէն
Կարծեա կ'առչնար անդխտակցօրէն . . . :

Աչքն արեւելի գլշերն էր գիծով՝
Թէեւ կը շունար ինք ամէն գիծով
Խեղտ հրեւի՛ր . ու լուս թախիժով
Սղակը անխփեր էր վարսը ծով-ծո՛վ . . . :

Դիտեցի իր յո՛ւս նիտը գործունեայ -
Տանջուած ու պարկեշտ հաւր Բրիտանիայի
Ին մրմնջեցի եին երգը բարի
«Կանա՛ջք փափկասուն հայոց աշխարհի . . . » :

Դիտեցի լնին կապոյտ սկզուն ազուր
Ու իր կա՛ն կարճիր շուրթը մեղաւոր .
Տեսայ կորագի բեւերն սպիտակ
Ու խաւարակուռ իր աչն անյասակ . . . :

ԵՊԻԳՐ

Հնաստի օճախ մը կայ ինձ դրացի
Հայր, մայր, մանչ, աղջիկ պատու մը հացի
Համար օրնկիրուն աշխատող խեղճուկ
Կարծաւորներ պատճառ հոգիներ գեղջուկ . . . :

Մը պատահի որ գիշերներ անքան
Լսու սենեկիս մէջ բանտում կիսամեծ
Երբեմբ իմ սուկ շուքէն սարսափած
Իրենց կը նայիմ պատու համէս բաց . . . :

Ահա անու՛ք դէմս եմ, լամբին շուք-
Կօծէ լոյսն իրենց յոգնած դէմքը բարձ
Բայց տես բոյնէն հայրիկը խոհեմ
Կիրտար կ'առնէ, ձերունի՛ պոսեմ . . . :

Նախ բանի մը վանկ գաշնուար եւծեց
Բայց յետոյ Քիշ-Քիշ մայրիկ, փոքրիկ, մեծ
Մը սկսին երգել միամի՛տ *)
Հին օրերու ի՛նձ մտոցում երգեր . . . :

Ո՛վ մարդկային սիրտ՝ պաշնութեան ծարու .,
Փա՛սէ երջանկացնող վանկին կենսագրաւ ,
Փա՛սէ երգին որով սրտեր կը բռշին
Բայց վա՛շ երգերու բուն երճարիշին :

(*) Ինքնակազմ

Այդ էին մոռցուած երգերուն նքսեմ
Մոք ու մոռցուած հեղինակն եւ եմ . . .
Անոնք բո՞յն կազմեր կ'երգեն զոհունակ՝
Եւ ցարտ սենեկիս մէջ կու լա՞մ մեմակ . . . :

Վա՞յ մեզ որ արեւստ ըրինք սուրբ երգէն ,
Պրակնե՛ր հանեցին մեր սրտին վէրքէն
Կործնեցինք սիրե՛լ , երգե՛լ շարունակ ,
Սակայն կեանքն երգով չապրուի մեմակ . . . :

. . . Լալու ժա՛մն է արդ , լացն ալ վանկ վանկին
Հաշուեցինք , տուինք մամուլի նանկին .
Ախ երգող-էերբող ընկերներ անգին
Մենք խեղն հրէշներ ենք , ծնունդ ախտագին . . . :

15 Մարտ 1911

ՊԶՏԻՎ ՄՈՆՔԸ

Գիշերն էր շատ ուշ : Իր անկողնին շուրջ
Հառաժուած քույր , սրտա՛ւմ , անշա՛րժ , մա՛րնջ ,
Կը գիտէինք զայն՝ մեր Բո՛ւրբ վաճօրիկ :
Մայրս յաւատառ կ'աշտատու էր լրտիկ-
նս անարին Բով՝ բնկնուած , արկար ,
Ձեռքը ծրնառին՝ հայրս կը խոկար :

Կե՛ղն , խե՛ղն Բոյր : Արևա՛ն նիտարցեր էր ան ,
Մ'ազերը խրոխ ծածրակին վըրամ ,
Վիզը ցառազին կերպով զալարած ,
Անկենդա՛ն կարծես , լուս , բարկաօտարած ,
Քաղերը ինկած սեւ աչիբն ի վար ,
Հագի՛ւ լրտիկ՝ Բոյրս կը հեւար :

Աննապն էր կէս-մուր , Բարձին Բով լրտի՛ն
Կը կիւճէր նիտար բոցը լամբարին -
Մայրս երազկառ կու լա՛ր կարովի .
Երե՛ք երաշխներս , վախա՛յ , Բով Բովի ,
Կը մայէինք մեր Բրտո՛ջ հոգեվար ,
Ինչպէս կը մայի ժարդ անդա՛ւնդն ի վար . . . :

Յամկարժ . սարսփա՛ւժ , սենդա՛տ , խելոյժի՛ց ,
— Աչքիս առջեւն է դեռ վայրկեանն անեղ —
Վերցուց կաղերը , ա իր շուրջ քույր -
Դարձուց աչիբուն սեւ գունտը մոլոր .
Վըտիս բեւերը զալարեց բարձին ,
Մ'ազերը կուրճին վըրայ դողացի՛ն :

Ու յետոյ յոգնած , արդէ՛ն ուժասարս ,
Տեկնո՛վ սարսուացին շրթներն ու ի սպա՛ռ
Սընացին յատած ժօրըս շրթներուն . . .
Հայրըս սր հո՛ն էր , գունատ , շաւարուն ,
Գլխով մեզ նշան ըրաւ երբալուն ,
Ու մենք հեռացանք գլխիկո՛ր , հըլս՛ւ . . . :

Անձրեւն էր համպարս , անձրեւն անդադրում :
Հրածեշտ վերջին աղօթքն էր տրուում ,
Աղօթքը անո՛նց՝ որովք անկենդա՛ն ,
Աչերնին զոցած մութին մէջ կ'երթան ,
Կ'երթան ողբալով , կ'երթան մուրրան ,
Ո՛րք , ոչ ոք զիտէ . հետո՛ւն , մի՛շտ հեռուն . . . :

Աղօթքէն յետոյ , գլխարկ ի ձեռին ,
Ծրուեցանք ու տա՛ք շրթները մերին
Դպրուցինք իրեն սառա՛ծ շրթներուն :
Հերմանկներս մէջ՝ Բոյրքս զուարթո՛ւն՝
Յաւէ՛տ անգիտակ հարսածին անեղ ,
Կը ժպտէ՛ր փայտի դագապին մէջ նեղ :

Վրախ՛տ , սպիտա՛կ զանգուածը իրեն
Փոքրիկ փռվում մէջ զըրին մեղմօրէն ,
Ու մենք քարացա՛ծ կը նայէինք վար ,
Մինչ հողն սվեքով իր վրայ կ'իյնար
Կրկնելով իր հի՛ն մեներզը տրտում ,
Ու միմչ անձրեւը կու լա՛ր անդադրում . . . :

Հանգչէ՛ , Բո՛շք , հողի փոսից մէջ յաւէտ ,
Հանգչէ՛ քարշամուզ ծաղիկներուն հետ .
Ու քիթեաններուն հետ սիրախտաւոր ,
Ու քոչաններուն հետ փոքրիկ , ազնօր ,
Որովք մարզի՛ն մէջ կը մեռնին անհետ . . .
Հանգչէ՛ քարշամուզ ծաղիկներուն հետ :

ՄԵՂՔԸ

ՉԻՖԻԼ-ՈՒՐՈՒԹԻՒՆ

Նէ եւ Նա : Աւ մտքն աշնեա՞ն տարփասոր
էր այդ իրփիուն - ու ա՞յնեան ազուոր
Կոյսրուէր երգը մտփիկ վրտակիին . . . :

Աւ ա՞յնեան այրոյ տենց կար անմեկին
Շունչին մէջ զարման զառչ գիշերներու -
Աւ կա՛ զար երգը հեռուէ հեռու . . . :

Աւ քի՛ւր ձայներու երգն հե՛քիարունակ
Աշնեա՞ն գիկով էր , պաղշուս , տրամունակ ,
Աշնպէս կը հեւար արգանդը հողի - . . . :

Աւ վե՛րը կապոյտ երազով չքվի
Երեքին հազա՞ր , հազա՞ր աչերն այ
Ունէին աշնպէս շիր մը սիրտնու :

Բնուքիւնն աշնպէս մխտ մ՛տնէր քա՛րուն -
Որ սրտոււսնին առաջին անկուն ,
Նէ եւ Նա իրար նայեցան յագուստ :

Աւ այ բնուքեան զրգուսնէն մկուստ .
Կենդանիներու պէս մրի՛ն , անբա՛ն ,
Անխտուկ իգան սրտուէրին նամբան

Արբապզծում է քսել տէն բան
Ապրիլի յայրաա գիշեր մըն էր ստ՛վ -
Մարգը խնուս էր . . . - Մեծցածը զբառ՛վ . . . :

ՃԻՉ ՄԸ

Թուխցած ջուրի կայլի մը վրայ մեմառար՝
Ուր իրիկասն լոյսն եղէզին մը փարի ,
Թռչունի նիչ մը շուստեստ կ'երկարի՝
Ենդն նիչ մը , որ հոգեվարբ մը լայ հեռուն :

Որժա՞ն նույր է , գողցուջ , երկչուս ու բնեռչ .
Ինչպե՞ս տրտամ հծծէ կրկին ու կրկին .
Ու նամբուն հեռ ինչպե՞ս ձայնն ալ տրտմագին՝
Կը մխրնի հորիզոնին մէջ անո՞ւշ :

Ու ինչպե՞ս լուս կը կշտէ շափն իր երգին -
Ու ինչպե՞ս տխուր իր շեշտին մէջ ողորմուկ ,
Արձագանգին մէջն ալ մեղմին , անաղմուկ ,
Երեկոյեան վիշտը անհուն կը հեծէ :

Այնքա՞ն մեղմ է , որ հազիւ թէ կ'իմացուի -
Բայց ան կ'երգէ միշտ ու անխուջ , անդադրում ,
Մեռնողներուն մը թին հրաժեշտը տրտամ -
Ան կը սրտամէ խեղն վախճաններն ու մահեր :

Մա՞հը ծաղկանց , միջտուներուն , մա՞հն անուշ
Աստղիկներուն , ու քեւերուն , մարգերուն .
Նա կը պատմէ քրոիչ բները , որք հեռուն ,
Կը կանգչին լուս , կոտորուա՞ծ , խուլին մէջ ... :

ԾՆՐ ԲՈՐԵՆԻՆ

- Անձրեւին սասկ կը Քուէ՛, ծե՛ր, անեհի՛ :
- Էզ բորենին : վերջին օրն է, կը վախի :
- Վա՛րձ օտրելու միշտ ուրիշի մը մտնով :
- Եր գիտկին կը ցանկայ վա՛յր մ'ապանով :

- Խոտիկայ ուղեղը մահամերձ գազանի :
- Իր հոգիին մուք վազուսն հարցը չունի :
- Միայն գողգո՛ջ, կ'ազէ Քայել օրերով :
- Գաննի մուք խորշ մ'ու հան մեռնիլ անխով ::

- Լո՛ւս ուղեւոր - տարիներով գիտկներ ,
- Խողխողելով սուր ժանիւներդ են մաշուեր :
- Ու կը դողաս մտէն, մինչ Մա՛հ է անունդ :

- Ինկի՛ր, գիտկը՛դ ուրիշի մը սրնունդ :
- Արգանդիդ մէջ կըրած, կար ո՛վըդ սրնամ ,
- Նորիւնդ հո՛ն, փորտախէ՛ղ ծարաւած :

- Գե՛հ, կեանքին՝ մտնն օրէնք գրեր է Աստուծ՝ : :

ՎՏԱԿԸ

Անո՛ւշ էերբող, իմբս էերբող,
Ենչո՛ւ աչս երգող պաղատող
 Ես երնուելով
ժա՛յն գալ կ'ազիւմ, ա՛հ, բա՛ղ, եւ բա՛ղ,
Քե՛քոշ էերբող, իմբ'ս էերբող :

Թող իմ ջարերբս անդադրամ
Վազե՛ն, վազե՛ն : Մի՛ մի սրտամ
 Հասաչներով
Եւ երգերով խրոխտազին
Մի վրդովիր անունց եոզին :

Եւ դաշտերուն հիւրն եմ սիրում,
Թիւրեղ ծնունդ եմ հեռուներուն -
 Պելզլալով
Կարման շունչին սազ սրտուն
Յը վազիւմ միշտ հեռա՛ն, հեռա՛ն :

Ե՛նչ փոյր ինձի բէ հեռակայ
Լեռնէն անունս մեծ ծովը կայ :
 Ես ցնձամա՛լ
Կ'երբամ Մանուն դէպի ստաջ -
Եւ կրճ ունիմ -- ոչ բէ հառայ :

Պատե՛ր կ'երգեմ ծաղիկ ու սէր :
Քերք ո՛ղ, քերք ո՛ղ, բայց մի՛ ըսեր
Արտասուելով
Մահն հան է, (*) մ'ազրիմ . . .
— Ես սիրահարն եմ մտքմարին . . . :

Այսպէս ըսու վտակն անուշ :
Ըն մինչ քերքսզր կ'երթազեր
Արտասուելով,
Վտակն անխոյր . ցնծ ո՛ւն, բնծ ո՛ւն,
Գէտի իր մտեր կը վազեր . . . :

(*) Անթիլեհեհեհ

ԶՕՆ

Վա՛ր՛ի , աստուածներն զգե՞տնեցին , մեռցուցին :
Արեւիկէ՛ի ոսկեշաւիղ լոյս բացին
Ո՛չ մէկ կուտան : Մեռաւ մուսան երկնածին :

Անասուներու մէջ նայագները մեռան :
Ողիմպոսին վրայ Նիւրն հիմնեց իր վրան ,
Խո՛ւալին աշխուս ո՛չ խունկ , ո՛չ խորան :

Ես ո՛ւշ ծնած քրուպատար ոգածի՛րն
Փնտտեցի հետէք սէրերու աստուածին
Ամէնուրե՛ք շնիմա՛ր , ի մահ՞ս պոռացին . . . :

« — Բարձրացիր վե՛ր , բարձրացիր վե՛ր , բարձրացիր ,
Իսա լայ հոգիս խաւարին մէջ մտացիր ,
Բարձրացիր դէպ ի երկին քնե՛րը անձիք . . . » :

Ես բարձրացայ զանգակատան մէջ հըլո՛ւ ,
Մեռնող վերջին արեւուն դէմ երգելո՛ւ
Ե՛մ վերջին երգը Խո՛ւալին ալէլու . . . :

Ու խուլերու աշխարհին մէջ , հեզնօրէ՛ն ,
Ես կախեցի հոգիս զանգին մեծ լեզուէն :
Ու աշխանակ նիշեր լացի ես վերէն . . . :

Դուն լսեցիր հառաչքս սուրբ զանգակէն ,
Դուն խաւարոջի աստուածուհիդ սիրակէ՛զ ,
Սիրեցի՛ր զիս : երգըս քե՛զ է , երգըս քեզ . . . :

ՈՐՈՒՆ ԼԱՄԱՐ

Ըստ ինձի հայ վաշխատուն այն՝ որ
Լապար խեղներու անկումն ահա որ
կ'որոնար՝ երկար իր արկղին ստաց-
չի գո՛ւր են արցունք , ի գո՛ւր են հատչ
Քու քնարիդ անցնէն — հաստայ խոսքիս —
Եւելի՛ Բաղքիկ կը հնչէ ոսկիս . . . :

* — Քուրին սուր հիւանդ արինցը կղէց ,
Սիրե՛լ . երգե՛լ . յա՛լ , լացրնե՛լ , արէկ .
Կակայն լուսոգոյներ կեանքն է արի .
Թնդ զսղոզոջուն ձեռքոյ սուրին փարի .
Պղնձ թի՛ւն կու լան եղբայրներ խեղդուկ .
Պատուիրեց ինձ Բաշ մարտիկն հայդուկ :

Ին սայն աշխատող ծերը զողոզուն ,
Իր կ'անդիտանար կեանքի մեծ ինչո՛ւն
Ըստ . չննուչ են երգերը հնչուն .
Բայց մարդը մարդ է , բոչունը՝ բոչո՛ւն ,
Շուրջդ , տե՛ս , ամէն տեղ աւերակ , վէ՛րք ,
Սոցնէ , քէ մարդ ես . նախ հա՛ց . յիտոյ կրոք :

Պատուեանս քացի . ցայգէն ցրտահար ,
Մերկ սու մուր ամբոխը «Լա՛ց» կը պատար . . .
Պործարաններուն մէջ՝ միլիոնաւոր
Մարդ կեանք կու տային հացին բուսաւոր . . .
Եզայ նրկրին մուր խորքերուն մէջ ցօժ .
Հան Բագործներ՝ հոն կը փնտռէին հա՛ց . . . :

Մորթն երկու ստակ շարժող հայտարարն,
... (*) ասգին ու անդին,
Այլասերած, կեղծ ժողովուրդ անգոյն
Եղուններ անբռ՛ջն օձերուն հանգոյն
«Յոցին սուր — քսին- ա՛րգ . Բերբուած, տա՛մ,
Ա՛ն՛կ կրօն է կայ՛ Կեղծիք, մէ՛կ Աստուած՝ Գրամ»:

Հա՛ց . . . ես գլացի, ու Բանի անգամ,
Որ նիւրը սորակ: Նիւրը անգամ
Կը պտտար . «Մ՛տ կերտուած ես, Ծօրի՛
ես միջազգային կրօնքն հմ նիւրի
Հեզիք երգեցիր սէ՛ր, ազգ, բա՛ն է ալ,
ես հմ հշմարիտ, շիկա՛յ իտէալ . . . »:

Բայց ես երգեցի . ես ձեզի՛ համար
Սրգեցի հիւանդ կեանքե՛ր անհամար,
Գուտտի սղաւ, հսկասաներ դողող .
Մքին ծաղիկներ հազի՛ւ քէ բողբոջ:
ես ձեզի համար հնչեցրի Քնա՛ր,
Սրգեցի Բողբոջ շունչովս անհնար . . . :

Ի՛նչ փոյր Բանտարանքն ու ծաղրն ամէնուն,
Դու՛ք դեռ միամիտ սէրն ունիք անհո՛ւն
Վսեմին, Արուեստին, Սուրբ խեղալին . . .
Չեզ համար երգն է արդէն բանալին:
Դարերով կ՛երգէք, չունիք մէկ կոյրոյ,
Մուտային նամբէն կ՛երբաք դէպ ի հող:

Դու՛ք որուն համար տո՛ղ մը սրտագին
Ազօր է մ՛է, հատաչ մ՛է . նիչ մ՛է անգին
Դու՛ք որ Դեղեցիկ մուտայիս կառքին
Չեք սէրերով կը կանգնէք բազին,
Դու՛ք որ կը ձօնէք ձեր տժգո՛յն հողին
Մեծնոյ Արուեստին ու մեծնոյ Ազգին . . . :

(*) Արքեթեանէլի

Ես ձեզի կամա՛ր է որ երգեցի
Ու իմ աշս ամբաստ տաղերս անացի ,
Մեցուցի փառքի աշս ոտք կամա՛չ .
Թէ հազարներ զայն կոխե՛ն աննամա՛չ .
Դուք ձեր արցունքով պահեցէ՛ք դալար
Յաւած ազգին հո՛ւսկ աշս երգը խելաս . . . :

ԱՂՕԹՅ

Օ՞, անջրպետն անհունօրէն կ'երկարի
Մո՞ւր կիրքերուս անդնդախոր խաւարէն
Մի՞նչեւ լոյսէ կոյս տանարնեբոյ երբերի :
Անհունօրէն . մեռելօրէն . հեզօրէն .
Արօիս նամբան դէպի բեզի կ'երկարի :

Ա՞խ . դէպի բե՞զ , ու դէպի բեզ , դէպի բե՞զ . . .
Ի՞նչ տեսար է բարձունքոյ սարսուղին .
Ու ի՞նչ երկար ու դառնօրէն կըրակէզ ,
Կրակէ նամբան բու աշերուդ Արեգին . . .
Ախ . դէպի բեզ , ու դէպի բեզ . դէպի բեզ . . . :

Դուն որ Սէրն ես , ու խեղան , ու Հոգին .
Ու ինչ որ կայ ամէնէն վեհ ու մաքուր .
Ու ինչ որ կայ լացընոց մեր ախտազին
Արօին հազա՞ր հիւսկէմները քա՞րթա՞ր .
Դուն որ Սէրն ես , ու խեղան , ու Հոգին . . . :

Յո՞յց սուր ինձի ոսկի շաւիղն երբերի .
Յո՞յց լուսեղէն երկնազրարն այն նամբան
Ուր էութիւնքս յոգնատանջ գալարի :
Բարձունքներուդ գալու համար անխափան
Յո՞յց սուր ինձի ոսկեշաւիղոյ երբերի :

Թողէ՛ք հոգիս , մսի երգեր գինեքո՞յր .
Թախա՛ն աչքոյ աչգեստաններ կանացի .
Գեանէի , մահո՞ւ բաժակ՝ խորշեր կարմարայր .
Ուր ախտազին Արաս խեղդել ջանացի . . .
Մսի երգեր , խօլ ծագիկներ գինեքոյր . . . :

Օ՛ր մեզ հերս ու վէրհերս խօլագար
Պիացրնո՛ր գերեզմաններ խաւարին
Ինչո՞ւ կմախք ձեր բազուկները կապար
Կարչագարիս մեռելօրէն կը փարին :
Ա՛խ , մեզ հերսս ոչ իստեանդէսն խօլագար . . . :

Սեպտ աչերսս — չ'արտասուելու համար բնաւ —
Վերաւոր , ձեր արծուի մը սկս անկարող՝
Ջուզիր դիտկս պիտի Բաշեմ իր խօնու
Փասէն միմչե՛ւ կոյս բարձանէներդ լուսաշո՛ղ :
Ա՛խ ի՛նչ ընել չ'արտասուելու համար բնաւ . . . :

ԳԻՆՈՒՎ ԳԻՇՆԵՐ

Օղին մէջ խունկ կայ , օղին մէջ համբոյժը .
Օղին մէջ գգուամբ , օղին մէջ գազօք քոյր .
Քիւր , բիւր գիցամուշ կարծես շշմջելը .
Չորսոյիս , այս գիշեր օղին մէջ ինչե՞ր . . . :

Յայգին մէջ քարոսում մը կայ անդադրում ,
Սիրոյ պէս հրգօք , սիրոյ պէս սրտում ,
Հապար ստող կարծես մէկ-երկու պաշներ
Վերես , այս գիշեր երկնէին մէջ ինչե՞ր . . . :

Լինն արծաթ փրփրով վե՞ր կը սլանայ ,
Ամէն աղեակէ մէկ-մէկ սիրեմա
Ինն կախարդ հրաւէր կարծես շշմջելը . —
Այս գիշեր լինս ծոցին մէջ ինչե՞ր . . . :

Ա՛յս , տա՛ք սիրտ մ'ըլլար , երկու քաց աշեր ,
Գլուխքս սիրոյ կարծէին վրայ իսնգչելը .
Թեւեթս ի՞ր մերք քեւին վրայ խաչելը . . .
Այս գիշեր գիմա՛վ սրտիս մէջ ինչե՞ր . . . :

ԵՐԱՋՆԵՐ՝

Երբեմն հոգւոյս ծովուն վրայ վէս ,
Դիցաք տնակաւն հին նաւերս պէս
Կ'անցնին երազներ .
Առազատներն խունկ աւ հովով լեցում
Արշալոյսներս կ'երբան Աստուծուն ,
Շուշա՞ն երազներ :

Երբեմն մտին դաշտին վրայ դարս ,
Եօր մտտաներս նրման միայտ ,
Կ'անցնին երազներ .
Ձեռք մը պաշակի մտտերն իմ նիւար
Կը տանին իրեն շուրջին սիրահար ,
Սիրո՞ւյ երազներ :

Երբեմն սրտիս գերեզմանն օգէն
Ինձ հին սիրելի մտերբոս խօսքէն
Կ'անցնին երազներ .
Իրենց Բայի՛ն տակ գոկեր կը հնչեն
Աւ անմեք իմ մէջ ի սպտա կը ջնջեն
Ամէ՞ն երազներ :

Ա՞խ , կ'օգիմ մտնալ կերտուած Էս հողեզէն ,
Կ'օգիմ քարորամալ , երկնի սաստիքէն
Գողնա՞լ երազներ .
Տգաւ պէս բռշի՛ւ անուրջիս մէջէն .
Բայց բիւր ցաւեր գիտ ի հող կը խաչեն -
Ո՞րք է՛ք երազներ . . . :

Եկէ՛ք փառելու համբուս վրայ վերջին,
Արիւնոս առնե՛րս եղին կը դաշին -

Եկէ՛ք հրազներ

Մեր արծուի բնւերս հոգով լեցնելու,
Հարաւ հոգիս մե՛ծ յոյսով լացնելու

Առ՛ւտ, սո՛ւրբ հրազներ . . . :

Լ. օգոսն

ԵՊԱԶ

Վեղեցի՞ն էր . չեմ գիտեր թէ դիտեցի՞ն .
Կը յիշեմ որ իր գիծերն իմ մաշիս մէջ
Չեւացնելով՝ գիշեր մ'ամբողջ ես յացի . . . :

Չեմ գիտեր ե՞րբ հանչեցեր էինք մենք իրար .
Սակայն ա՛յն էան մտերիւմ էր սէրս անշէջ
Որ կարծես ան մշտնջենի՛ խորս թլլար . . . :

Ու մեր տարս սիրտերն իրար սիրեցին .
« Համբարձք գիտո՞ւմ . — բաստ օր մը արամտուղէս .
Ես շատարձժ աշտարս ասրի իր բերնին . . . » :

Որքեմ դարձն ինձ շրթաններն իր անշէջ .
Պակցիտամամ . . . կրաց մէջ աշտ անունց պէս
Որովմէ կ'անցնին երբեմն հագույս մաշիսն մէջ . . . :

Հօգան

ՄԷԿԸ ԿՈՒ ԼԱՐ . . .

Կը սպասէի ժայռին վերև
Մ'տեսա՞նու՛ առանց յուզուելու ,
Երբև աշնան չորքած տերև
Պատրաստ էի սուգուելու :

Վա՛րը , շա՛տ վաթ , ծովի ափին
Վերջալոյսին դէմ գիմաց ,
Ջոյգ մը անցան ծովի ափին ,
Չե՞ս էր ձեռքին մէջ բռնած :

Երկա՛ր , երկա՛ր մայեցան լուս
Ալիքներուն խելագար ,
Յետոյ յանկարծ միացան լո՛ւտ
Համբոյրի մը մէջ երկար . . . :

Յո՛ւրտ էր մո՛տը էր , հիւժախտաւոր
Կ'իյնար աշնան տերևը :
Անոնք սրագոտած՝ չգիտցան որ
Մէկը կու լար վերելք . . . :

Լացան

Մ . . .

1. Մարմինը մերկ
Մեհեան մ'է մեղկ -
Մուշկաբուրում
Մեամես մանուած
Մահիմ մը մեղկ . . . :

2. Մարմինը մերկ
Մասուն մ'է մեղկ
Մշանչական
Մեղքի մասնամ
Մոխրապատեան . . . :

3. Մահով մաշուած մեղքի մականջի
Մանգաղ մ'ես մերկ, մքն ես մանրակ . . .
Մանգաղ մ'արուն մըրկազար
Մասազներն եմք մականկազար
Մեմք մարբուն . . . Մ'եզ ես մանուկ . . . :

Լորան

ՀԱՐՄՆԵՐԳ

Յայլերուդ ներքե վարդի բերքեր բի՛ւր :
Մուշկի , խալուէի բոյրեր երկնասփի՛ւռ :
Մեռնէի՛ր գինով հեւերուդ գեփի՛ւռ . . . :

յրանիդ՝ շարչ անգի՛ն բեհեզէն ,
Կարծ քիդ՝ մարգարտի լանջա՛կ ապարզէն .
Նկո՛ւր , իմ երկու աչերս քե՛զ կ՛ուզեն . . . :

Ոսկի մունակա՛վդ եկուր , հարս իմ քոյր -
Հեւքիդ՝ Գանձուս իւզեր հեշտարոյր :
Պենկալեան վարդեր՝ զէ՛մքիդ կարճաբո՛ւյր . . . :

Մետա՛ս խալախդ արցունք շի կարի ,
Մի՛ լայք բեղիբուդ ետին արծարի -
Այս գիշեր լուսնակը մէ՛զ կը ծարի . . . :

Լոգան

ՍԻՐԷ

Այգո՛ւն , այգո՛ւն սուսին լսցող
Յանկերզն , ու ծօտ , ու ծիլ , ու ցօլ ,
Ու արտո՛յտն ալ վեր թռչացող
«Սիրէ՛ , — կ'ըսին — պիտի մեռնիս . . .»

Տարիներէ ի վեր ահա
Քնարս ձեռքիս սակ կը դողայ
Յսուէս նա՛յն վամկը - *«Սեղճ սպայ ,
Սիրէ՛ , սիրէ՛ , պիտի մեռնիս . . .»*

Ձեփուս , բիրեւ , սիւ՛ն ու բուշուն ,
Ու աղեակները կարկաչուն
Կըսեն՝ *«Պեանքի միտ'կ ինչուն
Սէրն է , սիրէ՛ , պիտի մեռնիս . . .»*

Ձեռն աչկբուս կ'անցնիմ արագ -
Ա՛խ , սիրե՛ք եմ սիրաս փլատակ
Մոխիր մէ՛ տա՛ . . . Ու շն՛ո շտտակ
Ձայն մ'ինն կ'ըսէ՛ *«Պիտի մեռնիս . . .»*

ԵՐՁԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երջանկուրի՛նն, կայ ու չիկայ .
Երբեւ պատիտի անգիտա թռչում
Յաւե՛րժ կ'ընդէ, քայց ինք չիկայ .
Երազ է երգն իր շատաշուն . . . :

Ան հին դղեակ մ'է ծիրանի
Կտարքը հեռուի կապոյտ լերան .
Հոն հասնողին քի՛ւր երանի .
Բիւրե՛ր նամբուց վրայ մեռան . . . :

Երջանկուրի՛նն կայ ու չիկայ .
Հոյ՛ առ ու մ'է կարկաչուն
Յաւե՛րժ կ'ընդես շագ՞ւրդ չիկայ .
Երա՛ց է ջուրն իր պաղպաջուն . . . :

Երջանկուրի՛նն կը ծածանի
Քու ծիրանի շուրթից վրան .
Հատասցողին քիւր երանի
Բիւրե՛ր նամբուց վրայ մեռան . . . :

ԱՆԷԾՔԸ

Մէրը շիւղիմն է մշտեօրէր .
Ջի համբուած են իր օրեր .
Ձիւննափառ ասրը շի սիրեր ,
Գառարեալին մէջ Սէր չ'ըլլար . . . :

Տկարութիւն մ'է սէր մարդկանց .
— Գեղեցկագոյնն տկարութեանց —
Վերն աստուածները լրտակեաց
Ձե՛ն սիրեր , բարձրը Սէր չ'ըլլար . . . :

Նախանձեցաւ եզօր Ոյ էն
Իր մարդուն այգ տկար կօզմէն .
Ջայն գաւրս վանեց ասրը եղեմէն ,
«Սե՛ր , ս՛րբ , — բաւ , — բայց Սէր չըլլայ» . . . :

Ու կը սիրենք . . . Բայց Ան իր բար
Ուղղեց շեշտ մեր սրտին դարար . . .
Այսպէս՝ երէ սիրալը չը՛լա՛ր
Երջանիկ սէրը Սէր չ'ըլլար . . . :

ՎԱՂԸ

— Վա՛ղը . . . — ըսիր ինձ տրամտար
Ա՛խ այդ մէկ վանկը աներևար .
Նստիտեօններ կը խոստանար .
Շրթունքիդ այդ խաղը՝ «Վա՛ղը . . . » :

«Վաղը . . . » ինչո՞ւ : մինչդեռ այսօր
Այնքան չհնազ ես ու բասո՞ր .
Ու մինչ մեր վրայ ա՛յնքան երգօր
Կ'իշխէ այս պահն այսօ՞ր . . . «Վա՛ղը . . . » :

Այսօր սէրն է այսօրն հմայք -
Այսօրն յոյսն է : այսօրը կեանք .
Այսօր երազ այսօրը խաբկանք
Մինչ դուն ինձի ըսիր «Վա՛ղը . . . » :

Ու երկչոտ սիրտըդ ազգըկայ
Մտաքեց որ այդ վաղը չի գայ .
Վաղն ի՞նչ է որ , վաղը չիկա՛յ ,
Գեթեզմա՛ն մ'է . հագի՛ս , վաղը . . . :

ՓՈՐՁՈՒՓՈՒԿՆԵՐ

Քարքիչներուդ ետին բարակ,
Ե՛ր ամաւրան ս՛ր ամառակ
Աչերդ վառած կազար լոյսով
Կը կրտիրին զիս կազար լոյսով . . . :

Ու կաճամիտ ու կակասակ
Ե՛ր միամիտ . ս՛ր ամառակ ,
Կը ասնջե՛ս զիս՝ դուն մեզք ու քո՛շն .
Ո՛րդ անասք կակարդար ինն . . . :

Վարդ շուրքերուդ մէջէն կըբակ ,
Ո՛ր ամաւրակ . ս՛ր ամառակ
Կը ժպտի՛ս ինձ ու չգիտես
Ի՞նչ դժօխ Էներ մէջքու կ՛աչրես . . . :

Կո՛չս կուսարեանդ կակասակ ,
Ո՛ր ամառիկ , ս՛ր ամառակ .
Կը փորձես զիս , աղաւթ , կարծես
Ի՛նչ ծեր կողիս լացնել ուզես . . . :

ՊԶՏԻԿ ԱՄՐՏԸԳԻ

Ես մերթ կը խորհիմ թէ սասողերն ի՞նչ են ,
Սիրոյ աչերու պէս խոզոր ա շինջ են .
Ու ամպերն ի՞նչ են , ա Աստուած ո՞վ է
Նախանիւրն առջին մարմինն է , ետ՞ի է . . . :

Ու չէ՞ կարելի մեծ տիեզերքին
Մրտալի հասնիլ օր մը եզերքին .
Ու Անհունաբխնն իրաւ անհո՞ւն է ,
Ու Անմահու թի՛ւնը յոկ անո՞ւն է . . . :

Յիմար եմ որ աշտպէս խոր կը խորհիմ .
Ես որ չի գիտցայ դեռ , պաշտելիոյ իմ ,
Ինչո՞ւ օր մը գիտ սիրով սիրեցիր ,
Թէ կը սիրէիր՝ ինչո՞ւ լըճեցիր . . . :

Զկրցայ մանչընալ պատրիկ սիրտոյ :
Իմ մէկ ափիս մէջ փշրելի՛մ սիրտոյ ,
Բայց դեռ կը խորհիմ՝ երազիս մէջէն՝
Թէ սասողերն ի՞նչ են . . . Սիրոյ պէս զի՞նչ են . . . :

ՄԵՐ ՍԻՐՏԸ

Ես վարդին բսի - ճմ՛ղ գեղեցիկ վարդ
Սիրտըս լիցուցեր սեւ ամպեր բարդ-բարդ :
Խորժ էիս վրայ զնեմ ժրպիարդ գուարդ : - 1
 Ան ձեռքս խոցեց
 Թերթերը գոցեց
— Թիրեանին կ'ուզէր բանալ իր սիրտը :

Կարասին բսի - ճմ՛ղ ներսակ կարասի ,
Կգումնեով լիցուր իմ հոգիս պարսպ
Սիրտը սեւ դժոխմ մըն է խոր վիլուսպ : - 2
 Ան քեզս երեց ,
 Հեռացա՛ւ , լսե՛ց :
— Ակեակին կ'ուզէր բաճալ իր սիրտը :

Ինք սարին բսի - ճմ՛ղ խոժոռոժ սար ,
Կանազէժ միւնիդ մէջ խեղճ հոգիս ա՛ն ,
Պահէ խեղճ հոգիս պատանեփիդ մէջ սա՛ն : - 3
 Ողբիս դատնուհեժ
 Ներ սարը լսե՛ց .
— Ան չրվէժներս՛ն բացաւ իր սիրտը :

Ազգիան բսի - ճմ՛ղ տայրիկ , ս՛ղ կայս ,
Բնուրիւնն անտարբե՛ր կը լսէ հոգույս ,
Կուն սիրէ գոնէ զիս , իմ յետի՛ն յոյս : - 4
 Հուրի դեմքը կարժեց -
 Փախաւ ա լսե՛ց .
— Ան խեղճը հավերան բացաւ իր սիրտը :

ԱՐԱՐԳՆՐԻՏԸ

ՓռՔր, ամնշան էակ մը կայ
Նրկու կայխո կեղեւով փակուած
Իր խաւարին մէջ կը խոկայ,
Սրսեռ սեռ իար մ'է անկասկած . . . :

Իայց ան կ'ապրի, կու լայ, կը զգայ :
Նրկու կայխո կեղեւը բաց
Հրաշալոյս մարգրիտ մը կայ,
— Իր արցունքն է բխրեղացած

Ինչ փո՛յր թէ գայն մեռցնել կու գայ
Մէկն՝ ու կ'աննէ գոհարը բա՛ց .
Ան էն ազուար կայս աղշրկայ
Պիտի փայլի կուրծքին վրայ բա՛ց . . . :

*
**

Այսպէս Քանի՛ յեղն Քերթող կայ
Թշուառ խոցի մը մէջ բանտուած
Գազանի շքեղ կեանքին վրկայ
Ասի Մնար մ'ունի պահած . . . :

Ան կը ցալի, կու լայ, կը զգայ՝
Խճո, Քե՛զ համար ալ անկասկած,
Սրսին մէջ թի՛ւր-թի՛ւր հրգ կայ
Իր արցունքով բխրեղացած . . . :

Ինչ փո՞շխք թէ մա՛կը շուն կու գայ
Կեննրոզ մահն անգիտացուած .
Ան պիտ' երգուի կո՞յս անշքեան
Նրբմեքուն վրայ՝ աչերով թաց : . . :

✽
✽

Ա՛խ , շո՞ք անջիկ դուն աղագայ ,
Լուրժի մարգրիտդ , կ'ըզդ ալ երգած
Ե՛ր՝ մանուր թէ ուրի՛շ կու գայ .
Ան արցս՛նե՛ք մ'է բխրեղացած : . . :

ՅԱՂԹՈՒԱԾ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Պիտե՛ս Լեվիաքը , սիրուհիս ,

Այն իշխանին , որ անցաւ

Մար ա ծովեր , ու աշխարհիս .

Գեղեցկուհւոյն տիրացա՛ւ . . . :

Յաղթահարեց շանթն ու քամին

Մազէ կամուրջն ալ անցաւ .

Դուրս արտախեց իր թշնամին ,

Գեղեցկուհւոյն տիրացա՛ւ . . . :

Արքեոսց գայն գեղեցկուհին ,

Քնացոսց կուրծ էին վրայ կանգուն

Ու յանձնեց նենգ թշնամին

Որ մեռցոսց գայն գեւ ի քա՛ւն . . . :

Մեռաւ Բաշն իր երազին մէջ

Գեւ կ'երազէ գիրկն անփոյթ .

— Այսպէ՛ս կուրծ էիդ վրայ անշէջ

Քնացուր զիս մահս իմչ փո՛շր . . . :

ՄԵԼՎԻՒՆՆԵՐ

Ես երագիս երկինքներէն ,
Աս իմ կատարյա մեհուքներէս
Վա՛րբ , վա՛րբ իջայ խոնարհօրէն .
Ասրուսփա՛ծ իմ տրտման քենէս . . . :

Սիրոյս վարդերն հովին տալով ,
Թերթերն Յոյսիս վերոստելէն ,
Ատարնացա՛յ , իջա՛յ լալով
Անպ գանոյքիս եօրն ոտներէն . . . :

Քառասներէն իջայ սղմուտ .
Խորվիրացիդ մէջ հասայ ջեզ .
Դուն համ էիր Մեզ ինն պէս մօտ
Ու Գեհեննիս պէս բոցակէզ . . . :

Ո՛ր չգիտցա՛ր էրբ վրաս կ'իշխէր
Վիշապ մարմինրդ գեամամած՝
Որ դժոխքիդ մէջ այդ գիշեր
Աստուա՛ծ մըն էր սպաստամա՛ծ . . . :

Հ Ո Վ Ի Մ Է

Կարման հովիկ, ուստի՞ կու գաս :

— Կու գամ օտրէն, կու գամ սարէն ,

Իսր ըն օտր ինձ հաւաար են ,

Կու գամ մարդիս այցելելու . . . :

Ամբան հովիկ ուստի՞ կու գաս :

— Համբոյրներու կու գամ շունչէն

Առումերու սուրբ մրմունջէն ,

Կու գամ վարդերս ցանելու . . . :

Աշնան հովիկ ուստի՞ կու գաս .

— Կակուն-կակուն վարդերս փարքամ

Մեծում թերթ-թերթ . . . Թո՞ղ ինձ , կ'ըրբամ

Յաւէտ գարուն մը փնտելու . . . :

Ձմրան հովիկ, ուստի՞ կու գաս :

— Ի՞՞ր գուր, չիկա՞յ յաւէտ գարուն ,

Կ'երբամ դաշտն ձեք հարերուն

Վրայ մամուս բուսցնելու , լալու . . . :

ՄՊԵՏԱԿ ՈՃԻՐ

Գեղջուկներ յանկարծ զարբնած սրտատարով
Կը լսեն հեռուէն ծայմեր սրտատարով
Պայք խմներ, գութկան, գտումներ վայրի .
Կը դիտեն հեռուի գիւղն ալ որ կ'սպի :

Ընդարձակներու գոռ գունդն է կառ զայ .
Բոցի տալէ վերջ գիւղակն հեռակայ
Իրենց վրայ կառ զայ , իր արշաւն տակ
Պիտի մնայ լոկ ակ մը մոխիր տալ :

Ընչ պիտի բնէ : Կոչս մը գեղազոյն
Առաջ կը նետուի մտի պէս սժգոյն :
Ո՞ր պիտի նրբայ . ձեր մայրը լալկան
Մոխիր կը թափէ գլխուն աղջրկան :

Ահա վարդ մարմինն ներմակ Բոզ հագառ ,
Ահա կը մեկնի : չոգեցառ , պագառ
Գիւղին հողը սուրբ՝ խաչ Բարի առջին ,
Քայլերը մութին ի՞նչ շուտ կը թռչին . . . :

Կը թռչի մութին , սուսե՛ր հողեհոնայ .
Ահա կը հասնի , ա՛յլ հաստ հիւնս ,
Ձեռ էին ծագիկներ՝ բարբարոս պեռիմ
Առջեւ գաղաւթ ձերաղբեց գեռիմ :

Ի՞նչ լոյս մ'անանուն կը թորի համակ
Եր ծիրան մարմնէն՝ Գողին տակ ներքակ .
Կուտական ի՞նչ շնորհ, ի՞նչ ուժ սհազին
Ար կրնայ լացնել վայրենու հոգին :

Ահա կը պարէ չար պետի չորսոյին՝
Կարծես բացին շարք պարն է քիթեանին .
Ճկո՞ւն իբր սէզ, քեքե՞ւ իբրեւ հով,
Աշխարհակ պարեր՝ իբ հոգւոյն մտեով . . . :

Ու ան կը պարէ, կը պարէ, տեսէ՞՛ք,
Արխանաշու լուսը սազմիկներն այս սէզ
Գեղեցիկի սոքն ի՞նչ սրտի ա՛խով
Հմայուած շարուեր են՝ կարծես թէ վախով :

Ա՛յս ամբան գիշեր, բայրերո՞ղ օծուն .
Գեղաբանական հե՛հերով լեցուն,
Աստղագարդ երկինքն արծար կոնք մ'ըլլար,
Կարծես ներմակ կոյսն ալ կրոնք մ'ըլլար . . . :

Հերանոս պետի հոգին դիցանուշ
Բի՛ւր յիշատակներ կ'օրօրին անո՛ւշ,
Յագեցած հազար սիրով անամուն,
Միրուն իբ Բողոքու բեան պէտք մ'ունի անհա՛ւմ . . . :

Ու երբ կտամանին վրայ վազրի մարբով
Վրանը կը կանգնի, չի գիտեր փա՛րով
Լնչո՞ւ ներս մտաւ կոյսին հետ երբու,
Արդեւք տա՛վալո՞ւ համար քէ լալո՞ւ . . . :

Ու մինչ սազմիկներ թնացան անզգած .
Ու մարեցաւ լոյսն, ան գրեթէ չ'զգաց՝
Երբ սեղմեց կոյսն իբ կուրծ Բին վրայ կրէշի՝
Թէ սրտին մտաւ գաշռչնը վրէժի . . . :

ԹԱՐԳԻՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՅՈՐԵԿ

Յորեկ, դշխոյ ամառուան, դաշտին վրայ փռուած մառնչ,
Մածկոյրքներու պէս արծար՝ լուրք երկինքէն կ'իջնէ վար :
Ամէն ինչ լուս : Փողվողի՛, հրդեհի օդը՝ անշունչ -
Հողը բմբիք է համակ՝ պարեզօտին օտակ հրալսա :

Տարածութիւնն է ամձայր, դաշտերուն վրայ շուք շիկայ :
Եւ ցամփած է այն ազրիւրն ուր խմէին բխր հօտեր -
Մուր, անորոշ սահմանով սա անասուն ալ ենտակայ՝
Կը բնանայ հոն անշարժ, հանգիստով մը ծամբարքս :

Լսկ մեծ, հասուն ցորեններն, ծովու մը պէս սակեհեր,
Ալ շուգելով բնանալ՝ կը քաւալին հոն կենուն -
Նուիրական այն հողին խաղաղասէ՛ր սրդիներ՝
Անտե՛ք բամբն աներկի՛ւղ՝ ըմպանակը արեւուն :

Հառաչի մը պէս իրենց հողիներէն հրալսա
Իրենց միջեւ փափացող ծոցէն ծանրք հասկերուն՝
Մերք ծածանում մը ծրնի դանդաղածո՞ւփ, մեծափա՞ն .
Ու կը մեռնի փոշելի հարիզանին մէջ հեռո՞ւն :

Մօտը, պտակած խոտին մէջ, ներմակ բանի մը եզներ,
Լօրձունք քափեն իրենց հասա ակամներէն շամբարար -
Եւ կեանքին նուազուն, աչքերով սեւ, անվիհեր,
Երազներու ծիրերուն . սր երբեք՝ չեն վերջամուր :

Թէ ցորեկին անցնիս դուն երավա՞ն այդ դաշտերէ՛
Սիրտդ լեցուն հրնումնով կամ դառնե՛րքիամբ մը անլուր .
Փախի՛ր, բնութիւնն է պարտալ, եւ արեւը կը սպառէ :
Ոչ ոք հաս է կենդանի, ոչ ոք զըւարք կամ տրիտուր :

Բայց խնդալէն կամ լալէն՝ երբ յուսայտաք վերջապէս ,
Մոռացումին ծարուած՝ ազմկալի աշխարհին ,
Ձի գիտնայոյ ա՛լ սիրել կամ անիծել , քէ կ'ուզես
Ընդել վայելէն ինչսուրեան մը գերագոյն , տրամագին ,

Եկո՛ւր . Բեզի կը խօսի արեւն շեղուոյ մեծափա՛ռ ,
Ընկղմէ գուն անվախեան խո՛րն անողոք իր բոցին ,
Եւ յեմագոյն արօտներն գերողարձիր յամբարաբար ,
Սիրտոյ բարխած հօրն անգամ՝ ոչինչի՛ն մէջ երկնայինս :

ԼԸՔԹՆԻ ՏԸ ԼԻԸ

ԱՄՁՌՈՒՄՆ ԺԱՄԵՐ

Ծաղկի բերքեր կ'ամօրեւեն . . . :
կը ծըռի քս'ցը հովէն -
նրկու աչերս քե'զ ունին ,
Աչերս լալս'ս պէտք ունին :

Վիշտէ շինուած ս'վ կաւ իին ,
Յաւերն քեզ հետ ի'նչ ունին
Որ հագից կը վրդովեն -
Ծաղկի բերքեր կ'ամօրեւեն . . . :

Կ'իյնան վարդերն տրամապէս -
նա չեմ խօսիր , կ'ունկնդրես
Մագերուդ սակ քայտցա՛ծ :

Սէրը ծամը է , սիրստ յոգնա՛ծ . . . :
Ի'նչ է աչս քեւն , Պաշտելի՛ ,
Որ մեր վրայ լս'ւս կը ստիկ :

ԱԼՊԷՌՆ ԱՄՄԷՆ

ՃԵՐՄԱԿ ԳԻՇԵՐ

Ամաններուն մէջ այս գիշեր սրտմովին
Պիտի դողան ծաղիկներ՝ քա՛ց տակաւին :
Սենեկին մէջ ո՛չ մէկ լամբար ուր տժգո՛յն
Պիտի սուգիս երազանքի մը հանգոյն :

Ու շնչելու համար մեր խիղն լիովին՝
Կաշնակին վրայ ուր արցունքներ պիտ՛ յազուիին՝
Ջեւեհրոյ կեա՛նք պիտ՛ տան վշտի երգերուն ,
Եւ կիսգա՛ծ պիտի լրտնի՜ ես սարսուռն :

Այսպէս պիտի սիրենք անխօս , խիստ , անճճ :
Միայն համբոյր մեղրանգներու վրայ քնհուշ՝
Չուրին նման պիտի յարչի սափորէն ,

Ո՛վ Բոյր , եւ մեր երկիմէին մէջ սրբաբեան ,
Լուս սէրերու Յանկուրիւնը կուսական՝
Աստղի մը պէս պիտի ելլէ յամբօրէն :

Ա.Պ.Թ. ՍԱՄԷՆ

ԻՐԱԿԺ ՇՏՈՒԹԻՒՆ

Այս իրիկուն բառ մը չի կայ տրամազին
Որ պարփակէ լսել ազուլ իմ հոգին -
Հըպոտ մը բող վեր բարձրամայ հոգեբայ՝
Եմ երազիս համար մենիկ երգելով :

Ո՛վ թխրեղեայ բաժակ , շեղս՛ւն յաշէրով ,
Նաւագ , բաշարդ վայն կաւ տայ կեանք , կորով ,
Ու կը լուծուի բախտիս արդիւն մէջ հոգիս՝
Ենչպէս շուրթը կը միամայ շրթունքի :

Ոսկի՛ հեծե՛ծ - : Օ՛հ , կախարդանք մոզական
Հո՛ղ մը քեի վազեց մարմնին վրայ քեքե
Ձեռներ երգին մեզ երեչասկի փամիսրեւ :

Գաշնակաբի՛ւն , դաւ ես մեր կոյսն օգնական ,
Որ սրբօրդ վրայ , օտարմէլէ օղոս ուէս ,
Մեր սիրան տնկուս , մեր խեղճ սիրտը կ'օրօրես :

Ա.ՊԷԹ. ՍԱՄԷՆ.

Գեղատիտ մեզ մքն եմ մեռելատե՛մայ :
Որ իմ ինչ գիւրիչ բողբոսկիս մէջ
Անխտեմօթէն բանտուած եմ եփմա :

Կապուած իր սաւին , ես ամբըթիքսո՞ր
Կը գիտեմ յաւէտ իր աչքերն անշէջ :
Ու ժամերն աշտպէս կ'անցնի՞ն անդազար :

Ու ժամե՞ր , օրե՞ր , շաբաթնե՞ր բոլոր
Կ'անցնին երազի մը պէս Բազբոյսր :
Հագի՞ւ գիտեմ ի՞նչ որ լեզուս կ'ըսէ :
Չեմ գիտեր ինչ որ ինձ ալ ինձ կ'ըսէ :

Ինչց երբեմքն ինձ ա՞յնպէս կու գտչ որ
Թերնիս կը հըպին շրթունքնեքն անոք ,
Այն առեմ է որ հոգիս կը լսէ
Իր խորհերուն մէջ՝ հարնատան՞ք բացէ՞լլ :

1908

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ

Ի՞նչեւ անձնեան արագ անցար առ չեւեւ ,
Բայց անգամ մը ետիդ դարձար անհանգարտ .
Հարցո՞ւմ մը կար բաց շրթներուդ մէջ կարծեալ ,
Աչքիդ մէջ բա՞ց մը երգարտ :

Ուրեմն ինչո՞ւ գեղ բռնել չուզեցի
Քու փափաստիկ ձիւնապախով լարերէն :
Ո՞չ չի կրցայ քայլիդ հետէր կանացի
Գտնել անգամ մը նորէն :

Վայրենո՞ւր ինչ անյայտացաւ սլոխո՞ն վաղ ,
Ուրիշներուն պէս երբո՞ւ ես , եղբեմնա՞յ ,
Իննտանիլի կիսգով բարի՞ . ու աւա՞ղ ,
Գո՞ն կը սիրես զիս հիմա . . . :

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ

ԱՐԱՐ ԶԱՒՈՐ ԾՈՒԹՎՈՒՆ

Ի լակզրանէ Աստուած ստեղծեց
Արեւն ու աստղերը փառքիկ ու մեծ :
Ասոր վրայ դեռ շինեց եզն ու կոյ
Անշուշտ հակասին սաւ-տաւ Բրախմբով :

Յետոյ զազաններ վայրի , խերնչեղ ,
Ասիւծներ իրենց նիրսնով ահեղ ,
Ասոնց պատկերին վրայ ահաւոր ,
Մտեզձեց յետոյ կատուներ ազաւոր :

Ու անապատը լեցնելու համար
Վերջէն ստեղծեց մարդերը անհամար ,
Մարդուն պատկերին վրայ պատուական ,
Կապիկներ շինեց հեռաբերական . . . :

1989

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ

Արեգաները ի գո՛ւր կը աճնին ,
Եւ չեմ հաստատր իրենց կրկինէին -
Բայց Բու աշերուդ կը հաստա՛մ գտնէ ,
Կրկինէրս հո՛ն է :

Արեգաները ի գո՛ւր կը յօտին ,
Եւ չեմ հաստատր Տէր-Աստուծոյ սին ,
Հաստա՛մքս միա՛շն սիրտիդ է կրպուած ,
Ա՛յ չունիմ Աստուած :

Ո՛յ հաստա՛մ չունիմ եւ ո՛չ Դժոխէին ,
Ո՛չ չար Ռգին վրայ մոլեգին -
Ի՛նչոյն աշերուդ կը հաստա՛մ դաժա՛մ ,
Սրտի՛դ գրա՛ժա՛մ . . .

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ

ԱՆԹՆԱՓՈՆՑԻՆԻՆ

Իրմէ չի կրցա՞ր դուն բառ մը ամեն
Քու այն վիճակիդ համար սկսակէզ-
Ձի տեսա՞ր իր մոյք աչքիմ մէջ անել՝
Եւ սիրույդ փոխան այն կը սիրէ՞ր Քեզ :

Սրբեք չի կրցա՞ր աչերէն խոնար՝
Թափանցել հոգւոյն հուրքին մէջ ամշէջ ,
Եւ սակայն նիշդ որ է՞շ մը չես բնառ ,
Ազնի՞ւ բարեկամ , այն գործերուն մէջ . . . :

(ԾՈՅ)

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ

«Կը իննդրէի որ, քոյլ տուչի՛ր ինձ, Տիկի՛ն,
«Ի՛նձ, Մոսսոյի ախտաւարտի գաւակին»,
«Հանգչեցնել բանաստեղծի ախրագին
«Իմ գլուխըս կարտալի ձի՛ւն ձեր կուրծքին» :» :

— «Ինչպէ՛ս, Պարո՛ն, այսպէս բաներ համարձակ,

«Մարդերու մէջ առաջարկել ինձ կրցա՛ւ» :» :

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ՛

Աւագրուտին վրայ համայն
Գիշերն իջեր է լուելայն :
Կը ծաքի լռյան ամպին մէջէն :
Ալիքները կը մրմնջեն

«Այս մարդը խենք մը չէ՞ իրաւ .
«Կամ սիրահար մը մտազրաւ .
«Ան տխուր է . գուարք այնքա՞ն ,
«Այնքա՞ն գուար , տխու՞ր սակայն . . . »

Իսոյ շէն լուսնակը հեղձորէն
Ունիտ ձայնով կ'ըսէ վերէն -
«Թէ՛ սիրահար , թէ՛ խենք , տխու՞ծ ,
«Ամէն մեզ իս վրայ՝ բանաստե՞ղծ . . . »

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ԱՌՎԵՐԻ ԶԱՅՆԵԱԿԻՆ

Ինչո՞ւ այսպէս կը մրմնջես ցաղտնապէս
Ի՛նչ հոգիիդ մէջ ծընած ուրմ անմտաց
Անդարձան այստ մ'է, թէ լրսել պէտք է քեզ
Ու թէ նէ քու սերեղ ոչինչ չէ գիտցած :

Բնա՞ւ չէիր կրնար անցնիլ դուն անտես
Իւ պէտք չէիր քեզ նրկասել մեծահեաց :
Միրելագոյն հոգիները մերք այսպէս
Զկրնալով հայցել՝ ոչինչ չեն գրտած :

Աստուած մեզի՛ պարգևեց սիրտ մ'զգայուն .
Ու շատ բազրբ է լսել է՛ն պարզ կնկայ քով՝
Իր բայերէն ծընող մրմունջը սիրոյն :

Նե՛ որ կ'ուզէ մրնայ Պարտէին իր հրլու ,
Յուզուեցու , երբ կարդաց քերթումն լի ի'րմով ,
Լուս հասկցու , բայց . . . կը բաշուէր ըսելու . . . :

ԱՆՏՈՆԷՆ ԲՐԻՒՆ

Քեթիկ

Օ՛հ, ինչո՞ւ քսի՝ «Այ թերթո՞ղ չեմ կտա» :
Ի՞նչ պտոն հայհայանք : երբ վիճի մը պէս
Սիրտիս վրայ կը զգամ գլուխդ սկեզէս ,
Երբ երջանկաբեան տա՛ղըդ ինձ կ'երգես ,
Օ՛հ, ես թերթո՞ղ եմ՝ քննարի մը պէս
Հրնուանքէդ մտտիս տակ կը նըւագես ,
Շքքունքըդ կ'այրի համբոյր-կրակէս ,
Ու կը գիծովնամ ձայնէդ հըրակէդ ...
Քերթո՞ղ եմ, աղու՞ր , գայն կը սպարտիմ քեզ :

[Նճանո՞ղ .]

ԱՆՏՈՆԷՆ, ԲՐԻՒՆ

ՋԳԱՅԱԿԱՆ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Հին սարսեղին մէջ ստուած , ցուրտ , մեմարա՞ն ,
Քիչ մ'ստաց անցան երկու կերպարան :

Այլերնին մեռա՞ծ , քո՞յլ է շրքունիքին ,
Խօսիլունին հագիւ երբեմն կը լսուին :

Հին սարսեղին մէջ ստուած , ցուրտ , մեմարա՞ն ,
Արքանցուն անցեալն երկու ուրուական :

— Հին օրերու մեր հիացումն կը յիշե՞ս :

— Ինչո՞ւ ուրեմն գայն մտիկն մէջ կը ձգես :

— Խիտորդ սքովի՞ւ երբ իմ անունս լսկ հնչէ :

Երազի մէջ տեսնե՞ս հագին իմ միշտ : — **Ձե՛ :**

— Երջանկուք եան ա՞ն այն օրէն երևուպի՞ :

Ուր քերամնին միացնէինք : — Կարե՞լի :

— Ի՞նչ մեծ էր երկինք , սրբա՞ն մեծ էր յոյս :

— Յազրուած փախա՞ն՝ յոյսն երկինքին մէջ անյոյս :

Այսպէ՞ս գնացին վարսակներուն մէջ անբեր :

Կիշեւը միայն լրսեց իրենց այլ խօսիլը :

ՓՕԼ ՎԵՐԼԷՆ

ԱԿԵՊՏ ԻՎՈՒԹԻՒՆ

Կը սիրե՛մ քեզ, ո՛վ անո՛ւշ բառ հաղորտուանչ,
Մշտնջեալ երգ : որով կ'օրքես իմ եագին,
Ինչպէս կ'օրքեն սրդուն, որ լուս մընայ, մանչ :
Քանիներո՛ւ զայն, անխօրեո՛ւրդ, ըսիր, կին :

Գիտեմ բայց մեր սիրան է այնքան տարօրէն՝
Որ ստկարին կ'ուզեմ հաստալ այդ խօսքին,
Ինչպէս մամուկ մ'որ երագին մէջ վերջնօրէն՝
Փակէ աչերն, որ հրեշտակներ տեսնէ կրկին :

Փակեմ աչերս եւ ալ սիրոյ տեսիլքին,
Ոնտեզ, որու մէջ սուգի միշտ իմ կամէ,
Եւ հրագող սրգոյ նրման հայիմ մաքին՝
Ուր կը փքքի հասարչոյ ծաղիկ մը — խարկանք :

ՀԱՆՐԻ ՊԵՐՅԱՍՆ

ԵՐ ԵՒ ԻՄԱՂԻԿՆԵՐ

Ազուար գիշեր մ'ուր կը զեզու հոգին՝
Յարեններու մէջ՝ կասկածադիկին
Համբա՛յր մը տուի, համբա՛յր շերմացին -
Ո՛վ դուք որ կ'անցնիք, քաղցի՞ք դուք գայն:

Թախծոտ էր հոգիս, երկինքս արտում,
Քայց ծաղիկներուն անո՛ւշ էր բուրում,
Իմ սէ՛րս գրի ես վարդի խորհում.
Ո՛վ դուք որ կ'անցնիք, պիտի քաղէ՞ք դայն:

Սրտաուշին քով ծարաւա՛ծ, բախձո՛ւտ
Որ իր անձկութեամբ զիս լաշեց իր մտ,
Վէրքերս քողուցի ես միամազմտ.
Ո՛վ դուք որ կ'անցնիք, ո՞ր, մի քաղէ՞ք գայն:

Ի՛ . ՏՐԻԻԲԵՐ

URQUY

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐԲԷՆ
ՓՐՑՈՒԱԾ ԷԶԵՐ

Ա Յ Լ Ա Ս Ե Ր ՈՒ Մ

Կա՞յ աւելի սիրտ բզկտոյ իրականութիւն մը, քան մերամոզ-
ձտա մանուկները... :

Տղու մը պարզ ու վճիռ հողին ինչպէ՞ս կրնայ տխուր ըլլալ,
քանի որ շատահատութիւնը խիստ բարդ հոգեբանութիւն մը կ'են-
թաղի :

Քնական երևոյթ մը չէ այս, այլ տխտարանական ծնունդ մը,
որէնքէն պարտ շեղում մը, բացառութիւն մը : Աստուծանինք սա-
կայն որ այս բացառութիւնները հեղհեղակ օրէնքի կարգ անցնելու
վրայ են :

Նոր քաղաքակրթութեան մեծադոշն վէրքերէն մէկն է այս
այլասերումը, վաղուան հիւանդութիւնը, հիւանդութիւններուն յո-
սեկոյնը՝ որովհետև ո՞չ մէկ բժշկութիւն պիտի կրնայ վայն պար-
ժանել : Եր մանրէն երբեք պիտի չզտնուի :

Հին ցեղեր խարոյկներու վրայ կ'այրէին իրենց շունտաներն ու
ջլուպարները՝ իրբև շար ողիներ : Պղտառն իր խոկալ հանրապետու-
թենէն կը վանէր մերամոզձտաները : Ապարտացիներ իրենց տխուր
ծնունդները գետը կը նետէին՝ ատոյզ ու գուարթ մանուկներ միայն
ընտրելով ցեղին պահպանութիւն համար : ահա այս կերպով այդ ամբ
մը փոքրիկ ազգը պատմական գիշտագուծներու մեծապաշն ազգը ե-
ղաւ :

Այսոր այդ բարբարոս միջոցները ի սպառ հետացում են քա-
ղաքակրթութեան սահմանադրութիւններէն : բայց այլասերումի վտանգը
երթալով անկարելի համեմատութիւններ կը ստանայ :

Այս երկաթէ պարին համար երկաթէ օղեղներ են պէտք :

Մինչդեռ, սրբ օրին, հե ի հե, ճշմտամային ու գինեմոյ

գործունէութեան մը մտարակին սակ հարածուոյ մտրցկութիւնը ջրա-
գործ ծնունդներ միայն կու ստայ :

Ալբիսիս Եւրոպան շատնոց ի վեր կը ճնշեցնէ աշտարակներ :

Արէ որ նոր սկզբունքներ կը կիրարկուին, ստորջնացածիկ խիստ
միջնոցներ կը հետապնդուին - սխառածին մանուկներու համար լեռնա-
յին գաղթափայլեր կը հաստատուին, ու անասաւային գոտարաններ,
ու բացօթեայ մարտարաններ, ու աշակերտական ազարակներ :

Այս բոլոր ճիգերուն նպատակն է ալլ աշխատեալ մանուկնե-
րուն ուսմանը աւելի արեւ տալ, միտքն աւելի մարմինն աշխա-
ղընէլ, զիրենք կողմացնել, շէքաբացնել, հետացնել մաստրական ստ-
որակըն : Որովհետեւ վասնոց միայն անհատական չէ, այլև ըն-
կերական : Իրենց հիանդոցին ու շարշրկուած ուղեկը գիտութենէն
միայն թոյն կը ձձէ ու թոյն կ'արտածարէ : Իրենց մտղծու հոգին կը
զաննացնէ նախ իրենց սեփական կեանքը, յետոյ իրեններուն կեանքը,
ու շետայ — ամբողջ ցեղի մը կեանքը : . . . :

Աշխարհիս բոլոր մարդաստղաններն ու բոլոր շարտարմները
ձեռք ձեռքի սուսած՝ պիտի շկրնային այնքա՞ն երբաստարդ, այնքա՞ն
խոսամտայի, այնքա՞ն բնարուսած Հոգիներ սպաննել քան Եօփէն-
հասէր մը, Նիցչէ մը, Պայքըն մը : . . . :

Աշխատեալ մանուկներու օրարացներուն մէջ պէտք է փնտակ
անձնաստղանութեան շարտղիշները, յստեակութեան ստարտղանները,
ստղականութեան մտրտղանները :

Անոնք կը ջրասեն գործունէութեան սակն տենշ, երջանկա-
թեան սակն յոյս, սրբութեան սակն հաստար :

Անոնք չեն յատարջիթեր այլ կ'ոստանուն, չեն երտղեր այլ կը
զատանցեն, չեն օրձներ այլ կը նոգփեն, չեն սիրեր այլ կը ստփան :

Իրենց երգը հայհայանքի մը պէս ամբարտասան է, իրենց մտղ-
ար հեղնութեան մը պէս փրատարիշ :

Օրինա՞կ կ'աղէր : Բայց սակն աղեբէլ աւելի Հո՞յ մաստե-
րականութիւնը կը վխտայ այս բացասական համկարներով :

Պիտեմ որ հին մշակոյթ սնեցոց ցեղերու համար աշխատեալ մը
տիեղերական օրէնք մըն է : Պիտեմ որ մեզ նմանոց հին ու անու-
րանջ ցեղ մը՝ ինչպէս են Հրեաները՝ նոր աղեբէլն քաստարտակ ա-
ւելի խննթ կը ձնցնէ : Ասկայն ալլ սփ մը Հրեայ ցեղը աւելի բաց-
մաթիւ հանձարներ տուաւ աշխարհին՝ քան ամբողջ եւրոպական աղ-
ղերը՝ ձեռք ձեռքի սուսած . . . :

Անք այլ իրենց պէս ինչո՞ւ չկարեկայինք սայ միակ Հայ հան-
հար մը որուն գոյութիւնով սա խրտիտ Եւրոպան հարտանար, Եւ

Համայն մարդկութիւնը բանով մը գտնել պարտաւորան ու երախտագէտ
ըլլալը մեզի :

Կէս-հանձնարներ շահու : Բայց երբ փոքրիկ ցեղի մը մտասորա-
կան բանակը տագանդուստը փոքրիկ յիփոսկներով միայն կը լեծայ՝
անհանդուրժելի, գայթակղեցուցիչ, դատապարտուած ցեղ մը կ'ըլլայ
այն :

Զգո՞ւ՞նք, զգո՞ւ՞նք :

Եթէ Եւրոպան է որ կը հնչեցնէ աշխատեալի ահապանողը, մի՛
ճառաբ որ այդ սարսափելի արտը աճեցնէն տաճ մե՛ր ցեղին կը
սպառնայ՝ իրրեւ հին ցեղի մը :

Ու մենք՝ փոխանակ արժատասխիլ ընելու, պիտա՛ր էն կ'ընա-
րենք է՛ն արտափարակ ծիլերը ու դերե՛նք միայն կը մշակենք :

Այն բոլոր ասոյց, պայքարոց, դատարթ ու աշխարաց երիտա-
սարգութիւնը որ կը լեցնէ մեր փարձարանները, կ'անենք որ տաճ
զորովի տարու համար . . . Իսկ այն քանի մը ճշմո՛ւթ, աժդոյն ու արտը
տղաքները, այն պատանի ճերմոնիները որ արեւէն ու պայքարէն իտ-
ասափելով՝ պարոցի մտթ անկիւններուն մէջ թուզթ կը մրտեն, ա-
նանք պարոցէ պարոց, երկիրէ երկիր, համալսարանէ համալսարան
կը գրկենք :

Պեզճե՛րբ . . . Անս՛նք կը լեցնեն պանդախա սուսանցի գե-
րեղմանները, անոնք կը լեցնեն հարուստի նախասենեակները ու փո-
հատականի գրասենեակները . . . Հիւանդանոցի խշտակները անս՛նք կը
լեցնեն . . .

Ու կը պատահի մեզ ա՛յն ինչ որ ո՛չ մէկ քաղաքակիրթ ազգի չէ
պատահած : Մեր գիւղացի ու շուկայի դատակարգը աւելի՛ մտացի
է քան ա՛յն որ մտաւորակամ կը կոչուի . ընթերցողը աւելի ողջա-
միտ է քան գրողը . տաճնորդուողը աւելի հեռատես է քան ասաճ-
նորդուողը . արիչ խօսքով՝ մարմինը աւելի խելացի է քան ուղեղը . . .

Զարժանալի չէ արեմն որ ընթերցողները մեր մէջ հեռոզհեռ
կը քիչնան : Այսօր արգէն աւելի գրող կայ, քան կարգացող :

Բնախօսական օրէ՛նք մ'է որ մարմինը իր մէջէն քիչ-քիչ կը
չէղորացնէ, կ'անջատէ, կը փտարէ աշխատեալ մասերը :

Նայն օրէնքով միայն կարելի է բացատրել թէ ինչո՞ւ մեր
մտասորակամութեան ու մեր հասարակութեան միջեւ գտնուող կապը
քիչ-քիչ կը բարակնայ : Յեղը կը մնայ տառեւ քան երբեք ասո՞ղջը,
ու իր մէջէն կը չէղորացնէ, կ'անջատէ, կը փտարէ օտարացած ու
աշխատեալ սարքերը : Գլուխը մարմինը կապող նիհար պարանոցը
երթալով կը բարակնայ : Ու հետո՛ւ չէ գոցել այն որը երբք փղը

փրթեղով՝ մեր մասսերակամութիւնը անմարմին գլուխ մը պիտի լը-
լայ միայն, եւ մեր ցեղը՝ անգլուխ մարմին մը... :

Ազ՞գ տեսներ արդէն թէ ի՞նչպէս շատ մը դրազէտներ լիբր
քաջութիւնը ունին յայտարարելու թէ իրենք ժողովուրդին համար չէ՛-
որ կը գրեն :

Ո՛չ, հօտին ու հովիւներուն միջեւ անհասկացողութիւնը էր-
բեք այսքան մեծ չէ՞ր եղած :

Գաւնուկի պէս անպէն ցեղ մը ամէ՛ն օր, ամէ՛ն օր կը յօշոտօտի :
Իսկ մեր գամբռները խելօքներ, փիլիսոփայացիներ, քաղաքակրթուէր
են, տիեզերական եղբայրակցութեան մը խօսքերը կ'ընեն մեզի, ու
կ'երայցեն այն հեռաւոր օրումն՝ ուր գայլ ու դամուսկ մէկտեղ կ'ա-
րածուին... :

Մանուկի պէս սպէս ցեղ մը ուսման կաթին է կարօտ, այն
լարի ու անտրտա ու սպիտակ կաթին օր հիւանդներն իսկ կարենային
մարսել : Իսկ մեր համալուարանականները, օր մեր մտաւօր սմտաւ
մայրերը պիտի բլլային, դեռ կերածնին չմարսած կու գան մեր
ասջեւ փոխելու... :

Սրբուկի պէս անտէր ցեղ մը հօսփիտ, ու լուսեղ ու սիրտբախ
բարբառի մըն է ծարու : Իսկ մեր դրազէտները հանելուկային, ա-
սեղծաւածային, խաւարակառ թանկը կ'ընեն իրեն, ու մեր քեր-
թողները՝ գրիչնին հայ արեան մէջ թաթիւելէ վերջ՝ շինարէն ստղեր
կը գրեն որպէսզի մա՛րդ շահանայ... :

Թռչունի պէս վիրասօր ցեղ մը, փոքրիկ վիրակապի մըն է
կարօտ՝ իր թեւերը նորէ՛ն բանալով միջոցին մէջ արծիւի պէս սա-
ւաննելու համար : Իսկ մեր ընկերարանները թո՛յն կը փշեն բոյնե-
րէն ներս, ու մեզ կը խօսին այն՞ տարտամ աղաղաներուն վրայ՝ ուր
սղզ ու հայրենիք ու բնասնիք կը յաւժուին համաշխարհային միջաղ-
դայնութեան մը մէջ... :

Այսպէ՛ս էր նաեւ Հին Յայնէրուն մէջ, երբոր հիւանդ մը փըր-
կելու ամէն յոյս կը կորսուէր՝ բժիշկը կը հետանար իր անարէն, ու
փիլիսոփայ մը կը նստէր հոգեվարժին մօտ, մահամերձը մխիթարե-
լու համար այն յոյսով թէ օր մը ամէ՛ն կեանք ու ամէ՛ն անհասակա-
նութիւն պիտի հալին տիեզերական գոյացութեան մը մէջ... :

Ո՛չ, մենք դեռ այդ օրին չհասանք, մենք դեռ արդիւ կ'ուզենք,
մեզ հողիի ու մարմնի բժիշկներ միայն պէտք են :

Հեօ՛ր՝ մենէ՛ արխաղի՛ն մտաւօրականներ : Դուք ցեղին ու-
զեցն էք՝ բայց երբ այդ ուզեցը ուրիշ կերպ չի կրնար խորհիլ քան

Մ Ի Շ Ն Ա Ր . . .

— Բժիշկ, — բուս, — դուստի շունենալու համար նոր մը, նա-
րակի մը շունի՞ս . . . :

Այն անոնը բնական ու մտերիմ կերպով բուս աչք ահազին,
գրեթէ սնրադարձային հարցումը, որ զարմացած էրեսը նայեցայ-
լու՛ս սնան ու ինքիրմէն գոհ մարդու էրես մը, կարմիր ու տափակ,
որ կարծես առատ նաչէ մը մերջ «Փա՛ռՖ Տեսան» կ'ըսէր :

Փա՛ռՖ Տեսան՝ Ո՞րքիչ արթնցաւ մէջս այս միտքը, չեմ գի-
տեր, յետոյ միայն հասկցայ որ Տիրոջ փառք սայլու այնքան այ գո-
րաւոր գրտանաճներ շունէր :

Իր նորինական հաղուտ-կապուտը, իր բարի՛ անասունի ա-
չերը, իր բոյն վիզը որ սծիքը չէր սեղմեր, իր ծանրկեկ ոսկի շըդ-
թան, հաստ փայտի մաշած դասադանը՝ որուն կը կռթնէր, ու վեր-
ջապէս իր ձեռքի սեւ համբիչը, ինծի հասկցուցին, թէ այս մարդը
համոզելու համար՝ իմ փոստերս Գրտութենէն աւելի կ'ըսէին մէջ
պէտք է փնտաչի, «Անկեղ՛՛՛՛՛ ու Բազմացարտ Էջին շուրջ :

Իսոյց խորաթափանց ու խորամանկ, ան իսկոյն զգաց որ իմ
կատուածաշնչական հմտութիւնս չա՛տ ստրտամ, ու կրանական փոս-
տերս այ չա՛տ սկար էին, ու ինծի ցոյց տայու համար որ փոստե-
րուն զարտարապոյնը ի՛ր կողմն էր, իր գրպանին մէջ կամա՛ց մը
ձեռքով քանի մը արծաթներ հնչեցուց :

Այն տակն ա՛լ չի համբերեցի :

— Ի՛նչ, — բուի, — Թոյ անդին աղքատին դասկները տասն-
եակներով ծնին, չոր հացով մը մեծնան փողոցներու մէջ, շան ձա-
ղերու պէս, առանց բժիշկի ու կրթութեան, էրբ փոքր՝ գերեզման-
ները կը լեցնեն, էրբ մեծ՝ ձեր գործարաններն ու բուսկները, ու
դո՛ւք՝ որ ամէն գիւրութիւն ունիք սուղջ, զարգացած, օգտակար

անհասաներ Հասցնելու՝ եկեր էք դուստի Հանձնախա Համար ճար ու
ճարա՞նի խնդրելու: դ՛ուք որ ձեր ուժին ու ձեր սարխիքին յիռթեանք
մէջն էք, կայառ՝ ու, ասո՞ղջ:--:

— Ասո՞ղջ, ասո՞ղջ, բնոյժիջեց՝ գլուխը Հաստատ-Հաստատ
չարմերով:

Ինչոյ էս թագ շատի որ շարունակէր. գիտ Համոյելու երկրորդ
փորձ մը ըլլար թերեւս այն. ու մատենագարանս ցոյց տայով իրեն.

— Կը տեսնէ՞ք, — բախ, — այս բոլոր գիրքերը, անոնք իմ վար-
պետներս ու իմ Հայրերս են. բոլորն ալ ինձի կը նային, ևս իրատունք
չունին՝ կեանքէն կանխապէս գրկելու այն գուսակները, որոնք թերեւս
օգտակար ու երջանիկ պիտի ըլլան կեանքին մէջ:--:

Այն ատեն, ծառնոր-ծառնոր կշռելով իր բռտերը՝

— Բժի՛շկ, բժի՛շկ, — բռտ, — դուն գեա երիտասարդ էս. ու-
սանց գիտնալու մի՞ գտտեր, գիտութեան պէս չոր մի՞ ըլլար. այդ
մատենագարանին գիրքերը բոլորն ալ կանախի՞ն գարձուցեր են
կեանքին. մինչդեռ կեանքը... է՞ն երջանիկ կարծուած կեանքը...:

Չի կրցու շարունակել. օգին մէջ ըս՛ն շարժում մը բրտա ձեռ-
քով, ու գլուխը վար Հակեց. Գերասանութի՛ւն էր բրտը...:

Կը գիտէի այդ Հակած գլուխը, որ մ՛շ Հանձարի ու մ՛շ շարիքի
ուսեցրններն ունէր. կլոր, պարկեշտ, քրիստոնեա՞յ գլուխ մը: Յետոյ
ժողովը գիտեցի, քառասունէն-քառասունը հինգուոց սոց-սոցակոյ մու-
ղեր՝ որոնք իր սարխիքին ու գտտութեան թեան Համեմատ կա՛րձ
պէտք էր կարուած ըլլային. ինչո՞ւ երկայն էին անոնք. տեղ-տեղ
երեւցոյ թացութիւնն՝ ըր ծածկելու Համար: Այդ Համեմատ ու զարգու-
նի հողատաթիւնը ոչաղբութիւնս գրաւեց. անիկա զարգաթիւն լու-
սեղէն թողը չէր, ոչ ալ ճակատին պատկատելի թացութիւնը, որոնց
ստաջները փորձատաթեան, ևս երկրորդը՝ խեղցութեան նշան կը
Համարուին, ու երկուքն ալ քեզ թէ շատ հոգարա են իրենցմէ, նա-
կատա թաց է-ի հոգարտութիւնով մը: Ա՛շ, ասիկա պա՛հուըտո՞յ հողա-
տաթիւն մըն էր. հողի՞ս տեսնելի, տեղ-տեղ միայն անտառին մէջ
գտնուող թացատառններուն պէս՝ որոնք հետուէն չեն երևար ու
չիտցողնէ՛րը միայն կը գտնան. Յետոյ, մտքի սաստմամբ մը, խոր-
հեցոյ որ ձեռքի Հաստ գուսպանը զարդի Համար չէր, այլ իր քաւ-
ածքը երաշխատրելու Համար...: Աս խելո՞յն կուսկածը ծաղկատ
մտքիս մէջ, յանկարծակա՛ն, սարսափելի՛, շքուպա՛ղ, կուսկածը,
ի՛նչ... այդ բարի քրիստոնեայի գլխուն մէջ կը կրճէ՛ր միթէ՛ որդը,
աշխարհիս ամենէն գրուելի որդը...:

Կարելի է ասկայն այդքան փոքր բաներէ աշխարհ մեծ կառ-

կաններ ունենայ. Մ'ի դուք, որ աշուղնս կը խորհիք, չէք դիտեր թէ չիւանդութիւն մը կայ որ բոլոր օրտերը իր մէջ կը սրբաւանակէ ու կը գերազանջէ դանտը. ճաղատութիւնն թէ բարտաութիւն, յիմարութիւնն թէ անգամալուծութիւն, կոկորդիլ թէ փորի ցաւ, բոլորն ալ. ու զեռ աշուղիս' ցաւեր, որոնք չեն ըստ իր ու չեն խոստովանուիր: Ան ալ չէ չիւանդութիւնը մեր մէջն է, ամէնուրեք, ամէնագո'ր, ամտեսանելի': Իր անունին չարջ մարդկութիւնը գաւաղի շուրթիւն մը սարքած է - շարիքին լուսութիւնը: Հարուստ չըջաղկեսաներու ասկ կը սրտալի, ներկուած չըթներու վրայ կը մղալի, մէկ հարմաով կը փոխանցուի:-- Ի՞նչ պատճառ կար որ այս մարդը զերծ ըլլար ալ չէ հարմէն:

— Ան՞գո՞ մարդ, — լսի՛ւք — քու կեանքիդ մէջ գողանիք մը կայ որ ինձմէ կը սրահու:

Սարսափած՝ դրանս նայեցաւ որ լուս մը զո'ց է:

— Գի՞տ' ինձի, գի՞տ' տարիքիս, բժի'շկ, — ըստւ՛ր, — բայց քանի որ մտաղ վէրքի'ն վրայ գրիք, լուս է որ սիրտս քանամ, անգամ մը դանկ կեանքս թաւաւորող ցաւը դուրս թափեմ: Ա՛խ, եթէ մամա-նակին զիտցած ըլլայի, խօսած ըլլայի, թերեւ իմ ցախն ալ գարման մը դանկին: Բայց մեզի այս բաները չսորվեցուցին, բժի'շկ՝ Կարոյնները մեզի բառակուսի արժանաներ սորվեցուցին. կեանքին սրմատը՝ ամս'թն է բոլին: Ան էս՝ քիչ-չատ գիրքի տէր մարդ, նոր կարգուած մարդ, էս ինչպէ՛ս բսկի որ ամս'թալի ու սարսափելի բան մը կեանքիս արժատը կը կրճէր:-- Գանձի'նը դիտեմ որ աներկի'ւց ու անպատի'ժ կը մեղանշեն: Ես միշտ մտածկալ սպրեցայ, կնաջմէս զատ կին շճանչցայ:--

Կասկածո՞յ երեսը նայեցայ:

— ...Բայի մէկէն... մէկ անգամ միայն...: Ան գլուխը անգամ մըն ալ դուսին կողմը գարձուց, ու ձայնը աւելի ցանցնելով ըստւ:

— Այն ասեն մեծք զեռ նոր ամուսնուցիք ու մեզրայունի համար Վենետիկի գացեր էինք: Սր մը, Մեծ-Հրատարակին վրայ կեցիք՝ աղանձները կը դիտէի: Վրայէս հասկցան որ օտարական մըն եմ. մէկը եկաւ որ ինձի Սուրբ Մարկոսին թուականները պատմէ. միւսը եկաւ որ Տոմերու սրբատը պատցնէ, ուրիշ մը եկաւ որ զիս ապակեպարզերու զարձարանները տանիլ կ'ուզէր: Վերջապէս չարարդ մը եկաւ որ սրտէ՛ս խոսեցաւ - չքեղի, — ըստւ, — աշխարհիս ամէնէն գեղեցիկ բանը ցուցնեմ: Արդէն Վենետիկի համար ալ տեսակ խառք մը շտի էի: Գուց՞ արեւը տրիւնս կը տարցնէր, առջեւս ապա-

նինեք իրանք կը կծծէին. « Ահշխա՛րճ գալ աւ աշխարհին համը շա-
սամ երթա՛ւ՛՛ քոխ ինչո՛ւ Աստուծոյ շինամ հրաշալիքին մասնաւոր
մեղք բլլայ. » : Մասկայ աւ բերնիս համը ասի. « : Երբ պանդակ
զարձիս՝ տեսայ կինս — զես ասանեօթը ասարս. — որ ժպտելով
ինձի իր շրթներն երկնցոց, ինքզինքէս զգուեցայ : Հասկցա՛յ որ հո-
գիս թանաւորսեր կը, ամիսներ վե՛րջ միայն զխցայ որ մարմինս
ալ թանաւորսեր կը. . . : Ե՛նչպէս կրնայի երեւակայել թէ, կապոյս
աչերով եւ սեւ մապերով այդ փաքք ազջիկը, դժտխայի՛ն սերմնացա-
նի մը պէս՝ մա՛հ կը ցաներ մէջս իր մերկ թեւերով. . . :

Աւ այդ պարկեշտ մարդը, որ ո՛չ Տոժերուն պտտմաթիւնը զի-
տէր Վենեաթիկէն համ ասնելու համար, ո՛չ Հասաշահաց-Վամուրջին
անցեայր, ո՛չ Սուրբ Մարկոսին արմէքը, այդ խանաւ քաղքին մէջ,
միայն Վենեաթիկի փաճասուհին կը տեսեր. . . :

— Սոզամ-Գոմո՛ր, Սոզամ-Գոմո՛ր, կը հասաշէր միայն, եր-
կինքին կրտսեր թոյ տեղայ այդ մեղքի տուններուն վրայ :

Ապեցի իր ցուր մեղմել, ցոյց ասրով որ քանինե՛ր կը ստաւ-
պին իր տխանն :

— Եթէ, — քոխ, — Սոզամն իմաստանին հետ քիչ մըն ալ Վոյ-
թէր կարգացած բլլայիր, աշտերդ աւելի՛ բաց պիտի բլլային աշ-
խարհային իրողութիւններուն վրայ : « Երբոր, — կ'ըսէ այդ ծերու-
նին, — երեսուն հարարնոց բանակ մը հաստար թիւով բանակի մը
զէմ կը հակառի, կրճանք փատահեցնել որ երկու կողմէն մերձաւո-
րացէս քոսն հարար սիփիլիզ կայր :

— Ա՛խ, բժի՛շկ, այդ բտոր մի՛ քոխ, այդ բտոր կը զգուեցնէ
զիս. . . : Վոյթէրէն հարարներո՞վ ասրի ասաջ Աստուածաշունչը՝
աւելի՛ պատշաճ կերպով, արդիւրած պտուցին քով օձ մը նկարեր
է. . . : Այդ ոձը ի՞մ բոյնս քանկեց, ո՛չ թէ միայն իմ արխանս, այլ
դատակներուս արխանս ալ թանաւորեց : Այդ խեղճերը՝ զես հողի՛ւ
քանի մը ամսու՛՛ կը վիժէին իրենց մօր արգանդէն, կեանքի գարա-
լումներով, արխանս, զարհուրելի. . . : Յետայ գաւակ մը եկու, ինն
ամսու.՝ ո՛ր, այդ գտակը, ի՛մ դուակու. . . : Մարմինն ամբողջ փըշ-
տիկ-փշտիկ, պարար-պարար, թարախ ու շարս. . . : Միայն երկու որ
տարեցաւ. բայց այդ երկու օրերը՝ երկու գարեր. . . : Ո՛չ, բժի՛շկ,
եւ ալ գաւակ չեմ ազեր, եթէ նոյնիսկ ան սպրի, չէ՞ որ զես անի-
մելով պիտի սպրի, Եհօփան երբ կ'ըսէր թէ « Ես վրիժառո՛ւ Աստ-
ուանն եմ, ու միևչև երկնիարդ սերունդդ կը հարսաւեմ քեզ » չէ՞
որ այս հիանդագիւնան համար կ'ըսէր. . . :

Քննելով, որ զարհուրելի ցաւերով կը սանձէ, որ կ'անդամաւորուծէ ու
կը սասորնացնէ, որ ժարդկային ամէն սրբութիւն զարշանքի մէջ կը
լրացնէ, որ չի' մեռնիր, այլ սղճ-սղճ կը փաեցնէ . . . :

— Մի' շնոր . . . :

Եպոսմ, 1913

Կ Է Ս Խ Ե Ն Թ Ը

Գեղեցիկ աւառ մը անտնկեայ նամակ մը առի Պոլսէն, Ասլա-նի բնասնիք մը կը խնդրէր ինձմէ խսկոյն Մանթէ-Քարլո մեկնիլ՝ սրտիճեալու հոն իրենց սպան յանկարծակի խենթեցեր էր, ու իբրև փոստ՝ ներքեակ սա՛ տեսակ նամակ մը զրկեր էին՝ ազուն կազմէ իրենց գրուած :

«Սիրելի սիրեցեալ»

«Գրուք իւրեանիդ ստամալով ստամալուս պէս ստացայ ու պատասխանը գրելով գրելնիքէն կը գրեմ...» :

Աւ այս սճով Ան խոչոր երեսներ, Բայց ինչ որ դիւս պարունու-կութիւնն աւելի հետաքրքրեց՝ գիրերուն մեռն էր : Հոգար հինգ հա-րիւր տարիէ ի վեր Աստուկ-Մեարտային զիտար աշխարհն շարչարուած չէր : Այլանդակ հասակներով, գոզգոջո՛ւն, շարակո՛ւկ գիծեր, սրունք կ'իլլէին, կ'իջնէին, ո՛րք երթանին շփոմարով կը շարուէին, տեղ մը կը մտային, կամ ինքզինքնին գտնելու համար ծուռ ու մուռ շր-ջանակ մը կը գծէին եւ խոչոր բառ մը ծակի մը մէջ կը սեղմէին, աշնակն որ բառերը՝ խմատ մը տալու ճիգով ստիպուած էին կրկ-նուելու, տասնարատուելու, քովէ քով շարուելու, պիտի գլխի տա-լու՝ զինուորական դժով ստղանցքի մը պէս :

«Յարգանքներուս յարգանքներով յարգանքներս...» :

Աւ այս Ան էջերուն մէջ ստարակէտ մը, վերջակէ՛տ մը անգամ չկար : Արտիճեալու աշխարհամարտիք բանը որ կէտն է՝ իր տեղին դնելու համար բառական սրտչաթիւն ու վճռակամութիւն պէտք է, բա՛ն մը որ չա՛տ խելքներուն անգամ կը պակիսի : Աւ նամակին պարունու-կութիւնը ա՛յնքան ալ սպառ չէր : Տարած ու անհամարձակ կեր-պով ա՛յն կը հասկցուէր որ ազուն իր գրածները կերեր, նոր ակիւնը

կ'ապէր՝ (այդ ակիւններուն թիւը չկարգացուելիք բան մըն էր, թուաբանութիւններու մէջ շատած բալորովին նոր թուանշան մը...):

Ճամբորդ մը տակէ տակի խելացի ի՞նչ բան կրնոր պահանջել իր հարստա ծնողքէն, խոյց անոնք կ'ենթադրէին որ անպատճա՛ս սպան իր հարստութիւնը խաղարաններուն մէջ կորսնցնելով խելքին եկած էր:

Շողեկաօքին մէջ 18 մամեր քանի՛ր անգամ կարգացի այդ 16 էջերը՝ մտքիս մէջ լոյս մը ծնցնելու համար, ու բնո՛հակասակը, այդ բոլոր սիրնիլի սիրեցեալները, շողեկաօքին ցնցածները, անիւներուն ակամեղաց բալորովին թմբեցուցին ուղեկոս: Այդ նամակին սալու-թիւնը անհանդատացուցիչ, դրեթէ վարակի՛չ բան մը ունէր իր մէջ: Ան կէս գիշերէ մը վերջ, բալորովին շուարած, իջույ Մանթէ-Քարլոյի կայարանը:

Անձանօթ քաղաքի մը մէջ ա՛ւր երթայ այդ մութին: Նեղ փո-ղոցի մը մէջ, դրան մը վերեւ, աղտոտ լոյս մը կը պլլլար, մի՛ս-մի-նակ ու կասկածելի — (չեմ գիտեր ինչո՞ւ): Մտեցայ, պանդոկ մըն էր, ազ-պոզեղ գէր կին մը սենեակ մը ցուցուց- բայց դրան կզգանք չունենալը անհանդատացուց գիտ...:

— Հոս վստատեալեան տուն մըն է, բոս կիներ... Պարտըր մի-նա՞կ է...:

— Այո՞, արտատեալեցի... անտակա կայարանը ձգած եմ...:

Փոքրիկ սենեակ մըն էր՝ թուղթէ ձողեկներով: Գողջ, թա-փանցող, անանուն բոյր մը կար օդին մէջ, իրական հոտ մը: Լա՛ն անկողինը հազի՛ւ ծածկուած էր, ճճօթկած սուսան մը՝ խորհրդաւոր փսսերով: Մասն մտեցուցի, երկու կարմիր ազանք տեսայ, դեռ թոյց...:

— Մնաս բարո՞ւյ վստատեալեան տուն...:

Ան նոր արշաւ մը սկսայ մութին մէջ, փողոցէ փողոց, մինչեւ որ յոյնած գլուխ մաքուր բարձի մը վրայ կարողացայ հանդէհնել: Աստուտան, սոփրական ժամիս արթնցայ: Դեռ սենեակը խուար էր. քնացայ ու նորէն արթնցայ, նորէ՛ն խուար. բայց այնպիսի խա-ւար մը՝ ինչպէ՛ս ըլլալու էր ազնամուզը, գեռ Աստուած իր նշանա-ւոր «նիլցի լո՛յս»ը շարաստանած: Այս արքա՛ն երկար էին Մանթէ-Քարլոյի գիշերները: Նորէն ու նորէն քնանալ փորձեցի, մինչեւ որ պանդոկապետը, կեանքիս վրայ կասկածելով՝ եկաւ գուռս բանա-լու: Ա՛յն տանն միայն տեսայ որ այդ սենեակը պատուհան մը, ծա՛կ մը անգամ չունէր: Կատարեալ տուփ մը: Գիշերը շխեղգուիլս ալ

Հրա՛շք մը պարգապէս : Ասկեզո՞ծ քաղաքներու զնաՀաստօթեան մէջ այս փաստն ալ մի՛ մտածաք :

Դուրսը կէտը էր : Շիտա՛կ խենթիս Հասցէին զայցի ու ասնր զիժաց հաշարան մը նստայ : Սորհրդար որ զուր քայուեցաւ , դըր-
խուն վրայ կարմիր ֆէ՛նտ մարդ մը երեւցաւ , մտտեցայ ու բարե-
ւեցի :

— Աստուծո՛ւ բարին , ինչպէ՛ս էք ,— ըսաւ այնպիսի անասը-
րեր ձեւով մը , որ կարծես օրը տասն անգամ կը տեսնէր զիս :

Հետս հաշի նստաւ , Հին բարեկամներու պէս , ապրիլն-անգրիլն
խտեցանք : Ծիշոց է որ իր սուեցած ականջները իրեն զէճքին ապուշ
թանձրութիւն մը կու տային , բայց խենթ մը շէր այդ մարդը , Հա-
ղա՛ր անգամ ո՛չ : Գազանիքին բանալին դանկէ կարծեցի՛ իր հետ կի-
նորս մասին խտեկով , երեսը թթուեցայ - խողարաններուն տկնար-
կութիւն ըրի , ոտերը թօթուեց : Արդէն շուտրած , աւելի շփոթեցայ :
Հաղա եթէ սխալ մարդու սծիքէն բնած ըլլայի՛ր . . . :

Ամուսնացած մարդ մըն էր . ինծի երկար-բարակ իր կնոջ վրայ
բուեցաւ՝ որ քիչ մը տկար ըլլալուն , այլ օրը միասին չէ կրցած
եղլել . իր մեծ տղուն համար ինձմէ զուրիցերիական վարժարանի մը
հասցէն ուղեց - սրտիկ սրտայ մըն ալ անէր , շատ սրտիկ , որ այս
օրերս տկայ հանելուն՝ փոքր քիչ մը թոյլ էր . . . :

Յետո՛յ միայն զիտցայ որ այս մարդը ո՛չ կին , ո՛չ դասակ ու-
նէր , այլ պարգապէս ստելալ փափաք մը - բայց բոյրութիւն բնական ,
անշահանկնդիր , անվտա սուտեր - արուեստը՝ արուեստիմ հումար :

— Մնողքիդ նամակ մը գրեր ես ,— ըսի անհամարձակ :

— Չե՛մ յիշեր ,— ըսաւ :

— Դրամներդ խողարաններու մէջ կերեր ես :

— Սխա՛լ է :

— Հաղա ո՞ր զայցին ոսկիներդ :

— Կորեկները պաղպաղակ մը կ'ուտէի . . . :

— Հարստութիւնդ միայն պաղպաղակի՞մ Հասցուցիր :

— Աստուծոնքն ալ կաթ մը կը խմէի ,— թոթովեց : աշտերը ը-
ցան , մօրուքին մէջ արցունքներ գլտարեցան : Մեղքացայ իրեն , զզջացի :
Մարդը իր գրամը կերեր էր , ես ի՞նչ կը խտանուէի . . . : Բայց ան
այսպէս չէր խորհեր , կ'ուզէր իր բացովը զիս համուկել իր անմե-
ղութեանը վրայ , կ'ուզէր որ անպատճառ Հաստտամ թէ ինք պար-
կեշտ մարդ մըն էր - ո՛չ կինը , ո՛չ զինին , ո՛չ խաղը չէին հրապա-
րած զայն (ու այս ճի՛շդ էր) . . . : Բայց մարդիկ շար կին , իր զե-
լութիւնը կ'ուզէին , փողոցէն անցած ասին խորհրդարար կերպով

իրարու աչք կ'ընկին. նա ալ ճիշդ էր, բայց իր գլխուն վեպին համար էր): Շատեր գինքը սնանկացնելու, կախազան հանելու կը ջանային, աշխարհիս ամէն ծայրերէն անգիրջանալի ու անկարելի հաշիւներ կը գրկէին՝ իր բնա՛ւ շնանչցած մարդերէն: Ա՛ս ալ ճիշդ էր, ու ա՛նա թէ ի՞նչպէս:--:

Այս խելքի ժարգը երբեմն-երբեմն իր մեծուքեան կրողներն սնէր: Բայց մեծ բաձս՝ շա՛տ մեծ, խելքի մտքի մէջ շեղմոյ մեծութիւն մը: Քանի որ բոլոր մարդիկ իրմո՛յ կը պրպակին ու պատգրութիւններ կը սարքէին իր շարժը, ուրեմն կրնար բլլայ որ անգիրտակցարար ինչ նշանաւոր անձ մը բլլար, ս՛ոյ գրտէ, թերեւս սպառաշ թագաւոր մը...: Այս մարդը իր երազին հաւատալու գրտբախտութիւնն սնէր. ու այս տեսակ հիւանդներու բնական արամարմութիւնով, կ'աղէր իր պրտիկ կեանքը ալ մե՛ծ պաղափարին սրտշահեցնել կամխառ...: Իր բանակին համար ֆրանսական պրտծարանի մը իշա՛ յաւազոյն կաշիէն թմրակներ կ'ապրպրէր՝ բայց սո՛յնքան թիւով՝ սրբան էշ շկար աշխարհիս երեսը... Եթէ այդ տնտեսով միմիայն համեաւ շորքստանիներուն կ'ակնարկէր: Փերտանիոյ կայսեր իմքնագիր նամակ մը կը գրէր՝ անոր պրտիկ աղջկան ձեռքը ինչպէրու համար: Բայց այդ մեծ ամուսնութեան արժանափայել պարտա մըն ալ պէտք էր: Մոնթէ Քարլոյի բարձունքներուն վրայ սրանչելի ծախաւ ապարանք մը տեսեր, ու ամէնայն պաղաբիւնութեամբ, առանց սակարկութեան, թագաւորի վայել ձեւով ստորապրութիւն մը նետեր էր՝ զնելու խոտուածի մը տակ:

Այդ սրէն ի վեր պրտները գէշցեր էին, սուա ու վրա՛ սրէնքներով իրմէ ահապին գրամներ կը պահանջէին ամն մը համար՝ որ զնամ շէր, պա՛րզ ստորապրութիւն մը միայն...: Արեմն իրա՞ւ այնքան մեծ արժէք սնէր իր մէկ ստորապրութիւնը:

Այսպիսի մեծամտրութիւններու մէջ հապուցեր էր գրամները, ու նորերը գտնելու համար այլանպակ շահապրտութիւններու մէջ կ'իյնար:

Փրանսականի մը սպապրեր էր որ իր հաշուոյն արուեստակամ թրիննի գիտին աշխատի:

Սը մը կարգալով որ Սերասիլիայիմա ջութակ մը հապարաւոր սակիի ծախուեր էր՝ խելոյն գրեր էր խաւրական պրտարանի մը, որ իրեն 12 տուգէն Սերասիլիայիմաներ հայթայթէն՝ ստար սարի վերջ տանապրտակի գիներով ծախելու համար: Ու պրտարանին ամիս մը պայմանաժամ տակեր էր՝ բայց այդ պայմանաժամին մէջ

ինք բուրբովին ուրիշ բաներու վրայ կը մտածէր, ու բացարձակօրէն կը մտածուր չութախները :

Այլ բուրբ մեծաբանակ ապագայանքներէն միայն երկուք բան պահած էր իրեն՝ որ սենեակին մէջ տեսայ : Ահագին, անծա՛րբ-անվե՛րջ շատն մը որ շատրեցայց զիս :

— Կոտորան լաշնաթիւնն ու խորութիւնը պիտի չտփես, — բոխ :

— Ա՛յ, — բառ սրագործութեամբ, — ալտակց անվատա՛նկի երկիր է, եթէ անեակեր գտն՝ պտտու՛նունէն փախչելու համար է :

Ի՛նչք ես զիտէի որ դարձեա՛յ կը ստէր, իր ստորութեան հա՛մածայն, աչք անհասանձ շատնը ինքզինքը ձեզունէն կտփելու հա՛մար էր... :

Աւ անտակ մը բացայ, մէջը ի՛նչ կը կարծէք որ բլլար-ա՛ծելինե՛ր, անկիւնե՛ր, անթի՛ւ, անհամա՛ր, բուրբն ալ իրարու նման անկիւններու լին մը... : Ան գարմանքէ գարմանք կ'իշխայի՛՛ երբ ան միեւնոյն մեծութեամբ ուրիշ անտակ մըն ալ բացայ՝ բերնէ բերան յար եւ նման անկիւններով յեցուն :

— Աստիք սրցումներն են, — բառ :

Ասոր վրայ շատ շորկեցիք, դուրս ելայ : Ահա մտրդ մը որ զիշերները հարարուոր անկիւններ կը սրցնէր, ու ցերեկները խելօք-խելօք եւ ապառ-համարձակ փոզոցներուն մէջ կը պտտէր-միշնէ սր անվեղ մը շմեպնէր՝ Օրէնքը գայն յիմարանոց շէր կրնար նետել սրու՛ն փոյթ թէ ալլանդակ գնումներով փճացուցած բլլար իր հարատութիւնը. ան կ'ըն-իմնէր էր. սրցէն բժշկութիւնն ալ խն-թութիւն շանուաներ ալս հիւանդութիւնը : Իր յիշուցութեան կարուստը, իր բրածներուն մանկական տարրինականութիւնը, իր սուելորդ ստախուսութիւնը, իր յաջորդական մեծամտութիւնն ու մեծամտութիւնը, ու մանուանդ իր խոտելու գժուարութիւնը եւ իր թափթփած բաւերը, իր զիրերուն պէս՝ լիզուին ու մասններուն ալ գոզուր, շատ սրտ, հիւանդութեան մը անտնը կ'արթնցնէին մաջիս մէջ :

Ինչպէ՛ս սկսեր էր աչք հիւանդութիւնը — ոչ թէ յանկարծակի ինչպէ՛ս ծնողքը կը գրէին), ալս ամիսներու ընթացքին : Բարեկիրթ մտրդ մըն էր ան, որ շիւ-շիւ իր բնութիւնը փախց : Նախ մեղամայ-ձատ գարձաւ, սենեակին մէջ բանտարկուած՝ որը հարիւր սիկարէր կ'աշքէր ու կը մարէր — յետոյ բարկացատ գարձաւ, բնախ հասարակութեան մէջ շանկարձ պոտելի շարժում մը կ'ընէր, գարշելի բա՛ս մը կ'արտասանէր : Ծնողքը նախամեծար համարեցին գայն անբար-պաթեան սրտարուակով սուսնէն հեռացնել, ու միշնէ սր վերսլիշեալ

նամակը շատացան՝ խենթ բլլարը չգուշակեցին։ Արդէն ծնողները
ա՛յդպէս են, ա՛յնքան երկար առեն որ գրամներն չուզեա՛ խեղացա-
թեանց վրայ շէն կասկածիր . . . :

Փարսլիլիցի մեներսկն էր այս հիւանդութիւնը, քոյրը այն միւս
սարսափելի հիւանդութեան՝ որ քապէս կը կոչուի, և որոնց եր-
կուքին ալ հայրը հինցած սիֆիլիս մըն է, Բայց նախ պէտք էր ստու-
գել որ այս վերջին տխար բնգուճա՞մ էր մամանակին . . . :

— Այս է — բաս, — անանկ բան մը կար . . . հի՞ն պատմութիւն :

Արիւնին ու մարտինին թնութիւնը կասկած չձգեցին, դարձա-
նէն անկարելի էր, բնիլիքս պա՛րզ : Զինքը չպէնսուի մը բժիշկին
շանձնելով՝ շիտակ Պոլիս գրկեցի : Եւ ա՛յ մինակ մուսցած՝ քիչ մը
ստեն հանդէսցայ այդ սքանչելի քաղաքին մէջ, Վերադարձիս՝ շո-
ղեկատրին մէջ նորէն կարգացի նշանուար նամակը ու նորէն երե-
ւակայեցի ալ խենթը, բայց այս անգամ ա՛յ թէ տարտամորէն, հա-
պա շա՛տ որոշ կերպով՝ այնպէս ինչպէս մտտուար ազգայի մը մէջ
պիտի բլլար ան, անխուսափելիօրէն :

Անցողը իր այդ վերջին ու տարօրինակ շրշերէն վերջ՝ բոլո-
րովին պիտի խաւարէր, սեփ-սե, (տաջի գիշերուան սենեակին պէս) -
ապուշութիւնը կատարեալ պիտի բլլար, չարժամները անկարելի,
անկողնին պիտի դամաւէր, լեզուն պիտի կորսնցնէր, ստակը պիտի
մտնար, օրը քսան սաւան պիտի ազատուէր, օր մը պիտի դար ուր ալ
դայն կերակրէին ալ անկարելի պիտի բլլար, իր է՛ն սիրելիներուն
դարչելի պիտի դատնար, պիտի նեխէր . . . ու ասիկա՞ անխուսափե-
լիօրէն :

Բայց այս պատմութիւնը անակնկալով սկսաւ և անակնկալով
ալ պիտի վերջանար : Տուն դարձիս՝ Պոլսէն նամակ մը գտայ, ուր
ինձի կ'իմացնէին որ խենթը՝ հոն հասած օրն իտի՛ հապիս բժիշկին
հսկողութենէն ազատած՝ հորը նետուեր էր . . . կարծես դիտմամբ՝
իմ անխուսափելի գուշակութիւններս դուր հանելու համար :

Թնութիւնը, որ ամէն շարիքին քով բարիք մըն ալ գրած է, այս
սարսափելի տխրին քով՝ իր դարձման ալ ցոյց տուեր է : այս հի-
ւանդները գիշեր-ցերեկ մէկ կ'բան կը մտածեն՝ անձնատպանութիւնը
Բժիշկները որ ուրիշ դարձան մը շէն դատմ՝ կը բաւականանան ար-
գիլելով այդ բնական հակամար, Ասկայն, լուսալոյսն չէ՞ հոր մը ազ-
ատել քան տարիներով նուիրական բոյն մը թունաւորել :

Ու հիմա կը յիշեմ զեռ այն օրը՝ երբ ժօրուքին մէջ խոշոր
արցունքներ կը գլտարցնէր՝ զիս համարելու համար որ ինք բարի
ու խելօք մարդ մըն էր . . . Այ կը հաւատամ քեզի, խե՛ղճ մարդ :

դան շէս ստեր: Մտայները անձնք են որ քու հոգեւոյ կրօտեան
մրայ կօկորդիլոսի արցունքներ կը թափեն: Եւ:

Քոյ կրօնապէսներն ա շարձապէսները անձնասպանութեան
մրայ վիճին: Քոյ խնայասիրական հասարակը արձակեն իրարու
գլխուն: մէկը պիտի գանուի՝ ինծի բացատրելու համար որ մարմ-
նապէս ա հոգեպէս ի՞նչ պիտի արժէր այդ կեանքը, խոսելու, զգա-
լու, շարժելու, սնանկելու, մտածելու անկարող, մէկի մէջ փաստ
մտի կտար մը՝ որ շանը նետես շ՛տտեր: Եւ:

Լազաւն, 1913:

ԱՊՐԻԼԸ ՅԱՎԹԵԼ Է

(ԳՆԱՌԻԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԸ)

Մ'ի մարդ, մտածած էս երբեք այն հրաշալի բանին վրայ որ կեանքն է :

Կրտեն թէ համբոյրներ կան որ մա՛րդ կը ծղցնեն : Վարդն ի՛նչ է որ համբոյրներ կան որ մարդ կը ծնցնեն :

Մնացնե՛ր, աւուցէք ձեր տղաներուն թէ իրենց մէջ Աստուած մը կը բնանայ :

Ու մա՛յ անոր որ մտթ անկիւններու մէջ կը խաթարէ, կ'աղտոտէ, կը թուճուարէ կեանքի գործիքը : Այդպիսին դժբա՛խտ հայր մը պիտի բլլայ, եթէ երբէ՛ք հայր բլլայ : . . . :

Աղածատանդ, պակասուոր, ցատաղար, մեկամաղձուտ, աշաւհար, ախտաղին զուսկներուն հաշիւը դիճեմուէ եւ ցոփակեաց հայրերո՛ւն հարցուր : . . . :

Այնքա՛ն փախուկ է սիրոյ պտուղը :

Քուսարի մէջ բանտաւած այդ փոքրիկ մարմինը ո՛չ կը աւանդէ, ո՛չ կը լսէ, ո՛չ կը խօսի, ո՛չ կը շնչէ : Բայց այդ մտի կտորը բոլոր սրտերէն աւելի զգալուն է :

Այդ աղաղայ կեանքը՝ մայրական տխրութենէ մը իր ամբողջ ճակատապարտ կ'ապրուի : Մօրը սրտին մէ՛ն մի կողը իր փոքր սրտին՝ մէջ կ'արձագանդէ : Ան ցա՛կ՝ մը, խոց՛կ՝ մը, ոչինչ՛կ՝ մը կրնայ մեռնիլ մօր կենդանի արդանդին մէջ : . . . :

Բայց պիտի ապրի՛ : Ու ահա՛ մճուսկան ժամը, տառապանքի ու յուսի այն փոթորկալի՛ ժամը՝ ուր զուկի մը ծնունդը ու մօր մը՝ մահը նժարին երկու աշերտն մէջ զիրա՛ր կը կշռեն, վարանուտ տառանումներով : . . . :

Այրը արդէն հեռացաւ, մեղաւոր անատունի մը պէս : Ուրաւփաշար կինը միայնակ է այն խոշոր Անձամաթին սոջեւ, որ իր արիւնէն սնուց, եւ որ վայրկեանէ մը պիտի մեռցնէ զինք դուցէ :

Արքա՞ն երանելի է սակայն աշտարուան երեխան. ան այժմ կրնա՞յ Հատկցնէլ իր լեզուն, կրնա՞յ արտաբերն սպարաբէն Հեռ յարաբերութեան ժանել. . . :

Ար տեսնե՞ս սա Պիտութեան ժարգը որ գլուխը ծար սրովայնին վրայ Հակած՝ ժանուկին սիրտը կ'ունկնդրէ : Մանուկն սնոր սկանջին կանխա՞, կը պատմէ իր սարիքը : իր հասակը, իր սուտղութիւնը, իր ինչպէս ծնելու գիտաստութիւնը, — գլխո՞վ, ձեռքո՞վ թէ սարով աշխարհ գալու իր սրտչամբ. . . :

Ա՛ն ահա ծնաւ . . .

Բայց արքա՞ն սիրուն է այս Անձանօթը սրմէ մայրը կը վախանար. . . :

Մէկ էլին, երկու՞ք եղան, ա իրարու կը ժպտե՞ն. . . :

Ասոց մըն էր որ աշխարհ ինկաւ : Սակայն երկինքէն իջնող այս հրէշտակին Համար արքա՞ն դառնութիւններ ունի երկիրը : Հացի փշուր մը բաւական է դոյն խեղդելու : Պիտի կրնա՞յ սպրիլ, թէ միայն չի՞ւր է . . . :

Հարսանիքի, կեղծ-մաշկի, կապոյտ Հացի, շատանկի, սպեկաւապի դահերուն Հաշիւը սպա որ մայրերո՞ւն Հարցար. . . :

Եթէ ա՛մեղ է՞ պիտի յաղթէ՞ սե պիտի սպրիլ :

Բայց արտաբերուն եւ մահերուն մէջէն այդ կենսունակ մասկոյտը իր Համբան պիտի բանայ : Այդ գոզոջուն Հակը, զոր բղէ՛ղ մը բաւական է մեղանկու՞ րոյսը գժուարութիւններուն պիտի յաղթէ, պիտի ունանայ, պիտի մեծնայ, թողա՛ւ՛ր պիտի բլլայ. . . :

Ա՛ն ո՞չ թէ աշխարհայրական կէտի մը թաղաւոր. ամբողջ կենդանական ցեղերուն, շնչուար եւ անչունջ Հակներուն թաղաւոր :

Երէկոսան դառնուկը այսօր ստիւծնե՛րը պիտի գողացնէ սե վանդակներու մէջ պիտի բանակ դանձը իր գրասանքին Համար :

Կեաներուն պիտի հրամայէ որ խմարչի՞ն, Եթէ ո՞չ՝ անանց փորտաբքին մէջէն պիտի անցնէ իր երկաթէ Համբան :

Երկինքին պիտի հրամայէ որ յէ՛. Եթէ ո՞չ շանթարդելով մը պիտի վիժեցնէ անձնազանց սարբերուն կատաղութիւնը, թողանա՞թով մը պիտի փարտակ ամպի ձայնն մէջէն սպաննացող կարկուտը. . . :

Երկրին արցանդէն խտարին պիտիբըր դո՛ւրս պիտի կանչէ, անկերարարան սեռայններուն պիտի հրամայէ որ ծօին, ձեռ անձէն սե աշխատին իրեն Համար :

Արարչութեան կարգն սե սարքը պիտի փոխէ : Բնութիւնը դոյն Հողին գատաղարասած էր, ան ծովերուն եւ սեղերուն պիտի իշխէ :

Ավիկաններու մէջտեղը թաւալոց անդրջըհեղեղեան լեռնաման
վիշա՛սքը պիտի հարածէ : Ամպերէն վեր ճարտոց արծի՛ւր պիտի սար-
սափեցնէ իր սրբնթաց աստուծակին վրայ թառած . . . :

Ահաւաստի թաղաւորը, տիեզերքին թաղաւորը . . . :

Բայց սրբա՛ն տկար, ս՛րբան խոճայի է ան . . . :

Ան որ երէկ օգերուն մէջ կ'արշաւէր, այսօր սոգունի մը պէս
անկողին գամու՛եր է, խոզակ-խոզուկ կը հաղայ . . . : Աներեւոյթ
թշնամիներ իր կոկորդը լեցուցեր, իր շունչը կղզիեր են . . . :

Թաղաւորը պիտի մեանի՛, ու չի՛ հասկնար թէ ս՛՛գ է դայն
մեղցնազր . . . :

Աերանդէ սերունդ վայրի գաղանները կտորեկ : Թունաւոր
գետունները անհետացուց իր բնակութիւնէն, մարդասպաններու հա-
ժար որէնքներ շինեց, ու շուտներու ծայրէն կախեց անհնազանդ-
ները . . . : Ա՛՛գ է ուրեմն թշնամին, ս՛՛րկէ մտա . . . :

Բայց կը տեսնե՞ս դուն նորէն սա գիտութեան մարդը, որ հի-
ւանդին վրայ փափկութեամբ կը ծօխ, աննշան սրկում մը կ'ընէ
սրանքէն մէջ, վայրկենաբար միլիօնաւոր մանրէները կոկորդին մէջ
կը մեանին, ու, կեցցէ՛ թաղաւորը . . . :

Ան մինչեւ այժմ միա՛ն տեսնելի թշնամիներան գէժ պայ-
քար մղէր էր : Հիմա նոր խաչակրութիւն մը կը սկսի՛ անտեսանելի-
ներուն գէժ . . . :

Արո՛նք են այդ խաչակրութեան դորապետներն ու իշխանները

Անոնք ուկեճամուկի դարդեր շունին : Մուտերի տեղ սուր դու-
նակ մը, արքանակի տեղ մանրադիտակ մը կայ մեռքերնին :

Մուլիւրին շեղանմ թժիշկները որ գետ երէկ արքաներուն ա-
զիքները լուսալո՛ւմ միայն կ'ապրէին, այսօր սմբոցջ երկրպագանտի
վրայ ձեռք ձեռքի առեր են, համամարդկային կեանքին պաշտօնեա-
ները, վերջնական Եպիթութեան յուսատուները եղեր են :

Կը տեսնե՞ս սա ձերունին, որ կատաղած շունին երախէն ու մայ
մը լորձանք կը հասաքէ քննիր՛ս համար :

Կը տեսնե՞ս սա երիտասարդը, որ շա՛ր աշխարհներու մէջ կը
մեանի՛ շնդկախտին գաղանիքը յափշտակելու համար :

Կը տեսնե՞ս սա նոր Պրամեթէսը, որ խաւարին ձուցն ուս-
տիտմը գողնալով՝ իր մեռքերը կ'այրէ այդ մոգական հորէն :

Կը տեսնե՞ս սա հայ գիտունն ալ, որ Ռէանթիկենեան ճառա-
դայթներուն գիտակից գո՛հը կ'ըլլայ նոր-Աշխարհին մէջ :

Բայց գետ ի՞նչ անանուն թժիշկներ կան որ սրբիշներո՛ւ կեան-
քին համար կը մեանին, անդիտացուա՛ծ . . . :

Արդի՞նքը . . . :

Մտացա՞ր արեմն աշն օրերը ուր ամբողջ ժողովուրդ մը, իր արքաներով ու ասպետներով մէկը կը փակէր : Այդ քան չազար բարսանոցներէն, սրանք Եւրոպայի մտկերեւոր կը ծածկէին՝ աշտը հա՛տ մը իսկ չէ մնացեր . . . :

Փանտախար, Մողկախար, Հնդկախար՝ զժողովուն փախած այդ երեք աստուածները, սրանք մէկ ասորուան մէջ անթիւ բանակ մը սրէ կ'անցընեն՝ ա՛յ չեն զրօր սոք կոխելու : Այս անծայրամիր Եւրոպան զոր բժիկներ՝ կը պաշարեն :

Անոնք պահանջներու պէս կը Հսկեն քաղաքակրթութեան սահմանազուխին վրայ : Ան որդէսցի ժողովուրդներ կարենան Հանդի՛ստ քնանալ՝ իրենք անբա՛նն կը սպասեն խրամատին վրայ, նենդ թշնամիին պէ՛մ ճակատ ճակատ . . . :

Այս անհասարկ կուսին մէջ՝ սր անդէ՛ն մարդը կատարած Աստուածներուն պէ՛մ կը մզէ, յաղթութիւնը մե՛րը պիտի ըլլայ . . . :

Նո՛ջի սր Մողկախան ու Կեղծմաշկը անմնատար կզան, Էրէկ Կատաղութիւնը խելօքցաւ : Այսօր Փանտառենդն ու Ֆրանկախար յաղթուելու վրայ են : Վաղը Թոքսիտին է կարգը . . . :

Յի՛չէ՛՛ Սպարթացի մօր խօսքը .— «Վառանձիկ կամ վառանձիկ յիմայ» : Պիտի յաղթես կամ պիտի յաղթուիս, սրիչ ճար չկայ . . . :

Իժիշկներ, սորվեցացէ՛ք ձեր Հիւանդներուն, սր քաջ ըլլան սպրիլը յաղթել է : Եստատաններուն Համար աշս կեանքին մէջ սեղ չկայ . . . :

Վա՛յ Հոգեւոր ու մարմնաւոր տկարներուն, վա՛յ երկշտանբուն, վա՛յ յոտտաններուն, վա՛յ թերահաստաններուն : Վատերուն Համար աշս աշխարհին մէջ սեղ չկայ . . . :

Եողմա՛ճ ես՝ տա՛ւր ինձի քու մեօքդ : Արովհետեւ եթէ կեանքի սրայէ՛սարը տիպերտկան օրէնք է, իրերօղնայրիւնն ալ կենդանական բնա՛զդ է :

Մենք Էրցելու՞մ կրթանք Վաղուան :

«Մահուան» չէ՛մ բսեր, որովհետեւ Հիւանդութենէ մը մեռնիլը աշխարհն անբնական ու անիրաւ է, սրքան արկածէ մը մեռնիլը :

Բոլոր երկիրներու տխտուարներ, իրարա՛ւ միացէ՛ք, մեօք մեօքի տուէ՛ք, կողմակերպուեցէ՛ք մե՛ծ յաղթութեան, կեանքի՛ն յաղթութեան Համար . . . :

Եստատ՛ջ, սպրիլը յաղթել է . . . :

Լոյսա՛ռ, 1913 :

Տ Է Ր ՈՂ ՈՐ Մ Ե Ա . . .

— Չէրքէզը տես՞ք, Տսքթէօր . . . :

— Ի՞նչ չէրքէզ . . . :

— Չեմ գիտեր . . . : Ինձի այնպէս թուեցաւ . . . : սրբուն կրցայ Հասկնայ իր շարժումներէն, ճի՛շդ այս ժամուն համար մեզի հետ ժամադրութիւն մը կը խնդրէր . . . :

— Անտնը շարժանագրե՞ց . . . :

— Գրե՛լ չի գիտեր, Տսքթէօր . . . :

— Բացատրութիւն մը շտուա՞ւ . . . :

— Լեզու չի գիտեր, Տսքթէօր . . . :

Չէրքէ՞ղ մը, անդիր առ անդու, ան ալ ևս արագալի ճիշդ կեդրոնը . . . : Անապրտաներէն շեղելոյ քաղաքի մը փողոցներուն մէջ թափառող սուրճ մը տեղի տարրինակ չէր կրնար բլլալ :

Ու ան ի՞նչ տուիւ՞մ, ան ի՞նչ շքեց անասուն, տեսնելիք քա՛ն էր : Ժամադրութայրին վրայ հետուէն արդէն սրտչեցի վինքը : Եթէ ընթացք բազմութեան մը մէջ ալ թողէին դայն, գիտողին աչքը ա՛մէնէն առաջ ու առանց վարանումի, ազգակի իրեն վրայ պիտի իյնար :

Լեռնցի հսկայի աշագին կերտում մը, երկար ծայքերով լայն ու անհամուժ վերարկու մը՝ որ արծաթէ նեղ դասի մը մէջքին վրայ կը սեղմէր : անընկճելի ու հզարտ սուրճ՝ որ շէին ծած . . . : ու վերէն կ'իշխէին կորաքամակ քաղաքներու բազմութեան վրայ . . . : Թառուս մորուք մը, որ ամբողջ զէմքը կը ծածկէր : Ու այս բոլորին վրայ, վերը, մուշտակէ բարձր ու սուր գասկ մը, ազտի մորթի :

Վաղվազ փոքրիկ մարդոց հոտներին մէջ ան կը սպասէր անշա՞րժ, շիտթա՞ճ, արհամարհո՞ւ : Թեւերը իրանին վրայ ծալած էր, հանոցը մը մէջ բռնաուած արծիւի մը պէս . . . :

Ը՛նչ քան սահուցիւր էր այս տխրանք Ասիոյ լեռներէն գաղթելու

զկարի քաղաքակրթութեան այս կեդրոնները՝ որ կ'առէր հարբաւս-
նասունի իր նայաւածքին մէջ :

Իր երեք ձուգակները շեան աւամ, — իւրաքանչիւրին ձեռքին
մէջ մէկ ծրարով, — Կովկասի շեմ գիտեր ո՛ր անկիւնէն համբայ
ինկամ էր, ու սա՛մանէ սա՛ման, կարարանէ կայարան, չոյեկառօք
չոյեկառօք փոխադրուելով, պատերազմի գրկուող ձիերու պէս մին-
չեւ հոս հասած :

Երեւն բեր էին որ այսանց բոխչիները չրաշք կը գարծեն : Ան ան
Լօզան եկեր կը՝ այն հաստաւ հաստարով որ բաւ էր գարաւ մը ցոյցը-
նել՝ գարձան մը գտնելու համար :

Արեւմտայն Կովկասէր հիւս՛նց . . . :

— Հապա ինչո՞ւ գուտիներդ միասին բերիր, կը հարցնեն :

— Երե՛նց համար եկայ, բժի՛շկ . . . թո՛ւց ես մեռնիմ, իմ կեանքս
ի՞նչ է . . . ես մեղուար հայր մըն եմ . . . բայց փոքրիկնե՛րս, բայց
փոքրիկնե՛րս . . . :

Աւրտելը կը կատրէր, կը ծամծմէր, կը գարծնէր ու նարէն
կը կրկնէր իր այրանդակ թուրքերէնով :

Իրա՛ւ աչ, հօր մը համար գիւրջնադիւրին խոստովանուելիք բան
մը չէր իր պատմութիւնը, Դեռ իր երիտասարդութեան շրջանին՝
բանակին մէջ ֆրանկոսիտ մը ստացեր, բայց լսեր, գաղտնի պաշեր էր
բոխչիներէ : Ան այնպէս կը թուէր որ այդ հսկան հայի՛ւ թէ իր ծար-
թին վրայ դրացի էր ահաւոր ախտին գրոշմը : Թեաւ այն ամուսնա-
ցեր, բայց երեք գուտիներ ծնելէ վերջ, կինը մեռեր էր, դեռ քան
սարս . . . :

Ինք չէր ըսեր — ու չէր կրնար գիտնայ — թէ ինչէ՞ն մեռեր
էր այդ անմեղ կինը, բայց տարիներու քնթացքին մէջ, ստեղծում
կը դիտէր որ իր երկու մանչերուն աղանջները քիչ-քիչ կը խցուէին,
կապարի պէս կը ծանրանային : Ախտասակի, այրթք, գեղ . . . ան-
գո՛ւտ :

Ինչո՞ւ, ճարտահատ բոխչի մը իրենց արիւնը քննելով, տեսաւ
որ հօրը հիւանդութիւնը գուտիներուն երակին մէջ կը շրջագոյնէր .
այնպէս որ իրենց փոքրիկ սրտին իւրաքանչիւր գարկը արիւն քանի
չէր ծառայէր՝ բայց ծրայն այդ ահաւոր թուշը մարմնին զանազան
բջիջներուն մէջ աւելի՛ եւ աւելի՛ ճացնելու . . . :

Հիմա ազջնակն ալ սկսեր էր թեթե՛ւ, շա՛տ թեթեւ խոյաւ-
թիւն մը ցոյց տալ. ու հարբ մտրուց մարտափր այն էր որ մի՛ գուշկ
այս վերջինն ալ . . . :

— Այդ ապագան գուշակելը գիտրին է.— Ընդմիջեցի,— բա՛ն է իր արիւնն ալ քննել :

— Մշ, ս'շ, — բացազանչեց գեղնեկով... — Թող այդ մէկին ապագան ալ անշատ մտար... : Յուսլ տղաքներ սեննաւլ, այն շէ՛ր ցար պլխաւոր, բայց գիտնա՛լ թէ անոնք խալ են միմիա՛յն իմ մեղքոյս, անոր համար որ ստանճինդ սարի սասջ ս՛ր մը սե՛ղ մը ես շնայի՛ր... : շնայի՛ր... :

Աշքերը թրջեցան, փայլեցան : Ակամները կ՛ծրտացին բերնին մէջ մանրախիճներ փշրելու պէս : Բայց որո՞ւ բարկանար : Այս նախնական մարդը՝ որուն համար վրէժինդրաթիւնը կեանքին գերադո՛շն արարատթիւնն ու օրէնքն էր՝ այժմ իր վրէժը արիջ մէկէն չէր կրնար լսածել, բայց միայն իր անմեղ գուտկներէն... :

— Աստուած, Աստուած... : քաւ արիւնէդ երախաներ շունի՞ս դուն... : մանուկներուն փշար մը գութ շունի՞ս դան... :

Այլ զլուին երերակալէն ու հասակը հաճելն՝ էրր սկսաւ հետանալ, ես գե՛ն անշարժ մնացած կը գիտէի յունցի տխտնի իր աշտպին կերտուածը... : Գաճաճ թէ հսկայ, մարդ սրբա՞ն փաք է բնութեան անշղիւ աւ աշտար սրէնքներուն առջև :

Այս տեսակցութիւնը տեղի կ'ունենար երէկ : Այսօր, կիրակի, իր հաւցէին կը գիմէի : Այդ առիւծին ձագակները իրենց բոյնին մէջ տեսնելու հետաքրքրութիւնը քայլերս կը փութացնէր, Բայց այս ի՞նչ մտթ փոզպներ, այս ի՞նչ նեղ տուներ : Այդ օտարական մարդը ինչպէ՞ս գտեր էր այս թշուառութեան օճախները :

Առիւծներու բո՛յնը : Յած սենեակ մը, մերկ ու զորշ պատբարձ : Սենեակին չարս անկիւնները՝ չարս տախտակ անկողիններ, չարս զոզպներու պէս, գետնէն թիղ մը բարձր : Սենեակին մէջտեղը՝ փոքրիկ սեղան մը, նայն տախտակէն կարուած : Անգամին վրայ՝ քարիդի եփոց մը :

Ճիմա կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ էրէկ կը քաշուէր գիտուն հրաւիրերս :

— Ներեցէք ինձի, պարսն բոխչի : Եթէ մեր երկիրն ըլլար, հարկաւ աշտպէս չէի ընդուներ ձեզ : Պանդխտութեան վիճակն է այս : Այս զոզպներն ու այս սեղանն ես եմ շիներ : Տեւէ՛ք, մտաներս հոգար տեղէ արիւնած են ու ձեռքերս սառ ջուրի մէջ ճաթուակէն կը մզնգան : Կերակորնին, կարկամնին, լուացքնին ալ ես կ'ընեմ... : Արբուկներու մայրութի՛ւն... :

Այս այս բոբորը ինչօ՞ւ : Ժտանդական տխտի մը համար՝ սրուն զարմանն անճարին էր : Ախալը անգամ մը զործուելէ վերջ՝

անկարելի՛ էր սրբել : Ա՛լ ազգածին շատ ժայռաթիւն ընէր , ազա-
յաթեան սխալը մի՛շտ աւելի պիտի կշռէր նժարին մէջ . . . :

Նստաւորներու սրէնքին պէս բժշկութիւնն ալ իր սրէնքներն
ունի , բայց սրբա՛ն աւելի մշտաւոր , անդրդուելի , անշեղլի , վրէժ-
խնդիր օրէնքներ :

Մէ՛կ բուն կը մտար ինծի ընել , իրեն խորհուրդ տուլ որ ժամ
տառջ երկիր վերադառնար : Բայց ան սրբա՛ն զէջ կը նստկնար իմ
միտքս : Իրեն այնպէս կը թուէր որ իր ազգատուութեան նամար կը
մերժէի դարձանս :

— Փո՛րձ մը , բժի՛շկ , փո՛րձ մը բրէք . . . : Բժշկութիւնն ինչս՛ :
մեզի գեղ մը դրանայ . . . : Եթէ անկեցանս շի բուեր՛ ամբողջ կեան-
քովս եւ ձեր գեղին , ձեր սարուկը , ձեր պաշտպանը մկրտ . . . : փո՛րձ
մը , բժի՛շկ , փո՛րձ մը , փո՛րձ մը . . . :

Յանկարծ լսեց . սրտհեռու դարակն դուս բացուելու ձայն մը
լուսեցաւ . ազաքներն էին :

— Եսմաննէ՛ս . . . Կարապե՛տ . . . Մարիա՛մ . . . : գուշեց նայ-
րը :

Թաշկինակին ծայրով աչիքը շորցուց ու անդամ մըն ալ ձայնը
բարձրացուց :

— Եսմաննէ՛ս . . . Կարապե՛տ . . . Մարիա՛մ . . . :

Սեմին վրայ երկշտս գրախ մը երեցաս , յետոյ սրբիչ մը , յե-
տոյ պղտիկ սղջիան դըտի մը . . . : Ատի՛մին ձագերբ . . . : Բայց սր-
բա՛ն խղձայի , սրբա՛ն ճողած , սրբա՛ն անտրին էին այս նսկային
գուտիները : Ատլաթիւնը՛ իրենց արտաշախտութեան պուշտաւոր երկ-
շտաութիւն մը տեսեր էր :

— Մի՛ վախճաք , գուտիներս . . . : նե՛րս մտէք . . . : բժիշկին ձեռ-
քը պաղէք . . . Եսմաննէ՛ս . . . Կարապե՛տ . . . Մարիա՛մ :

Բայց անտք տեղերնէն շէին երկրար : Նայրը գնաց , ձեռքեր-
նէն բռնեց , ներս մտցուց , ծունկերուն վրայ նստեցուց , շոյեց , նամ-
բարեց :

Այսպէս , քիչ-քիչ գարար մտին իջեր էր արգէն . պատահան-
ները սեւցեր էին , ազաքներուն պատկելու ժամն եկեր էր :

— Այստր կիրակի է , գուտիներս ազօթքնիդ մի՛ մտնաք :

Երեք սրբակները քով քովի շարուեցան՝ նստակի կարգով ,
ծիտերնին ձեւցին , աչերնին վեր դարձուցին , ու փնան աղիոգրթ
երգել :

Տէ՛ր ողորմեա, Տէ՛ր ողորմեա,
Յիսու՛ս փրկիչ, մեզ ողորմեա՛ :

Այս ի՞նչ երգ, այս ի՞նչ երգ, Աստուած՝ Աստուած՝ Թե քանի՛ տարի է
շէի չտեր այս բարի ու ահաւոր մեղեկին : Վերէն ի վար ասրուստ ժր
անցաւ վրայէս, մարմինս փուշ-փուշ եղաւ : Ի՞նչ սարսփեակ համո-
զումով կ'երգէին այդ թրքախոս բերանները : Բայց այս բարի, այս
սքաշուտը, այս դարձումն, այս ահաւոր երգը մե՛ք երգն էր,
Վերանկո՞ւն պէ՛ս, ցեղի՞ն ու հոգի՞ն երգը, զերազսոյն սաստաղանքին ու
զերազս'ն յայտն երգը :

Ասկայն ի՞նչ ահսեղի ծանրութիւններ կը տանուային այդ բա-
ները մանուկ շրթներս վրայ :

Տո՛ւր աշխարհիս խաղաղութիւն,
Մեղաւորաց դա՛րձ եւ զղջում,
Եւ երեսնից ալցնելութիւն,

կը հայցէին արծաթամաշն սրբուկները, հիտերնին ծոռձ :

Մեղաւորաց դա՛րձ եւ զղջում

կը կրկնէր հայրը, մեղքերան մէջ սեղմելով իր գլուխը :

Տէ՛ր ողորմեա, Տէ՛ր ողորմեա... :

Աս եւ գրեւտ որ այս գիշեր նարէն, երբ խաւարը լեցնէ այդ
ահաւոր սենեակը, ու երբ երեք սրբուկները իրենց անմեղի քանձը
քնանան մշի՛կ-մշի՛կ, չորրորդ գազապին մէջ մէկը, իր խղճին վրայ
պիտի հսկէ արթուն, — խաչիբուն հայրը :

Էտրան, 1913 :

Գ Ի Ն Ո Վ Ի Ն Ա Վ Զ Ի Կ Ր

Այդ օրը մտպական ընթերցումներով գլուխս լեցուցի, ու մտպական խառնակ մտածումներով փողոց նետուեցայ :

Գլխուս վերև գործնանային արևս մը կար, այն սուտջի՛ն սրբաներէն՝ որ ստրցնելէ օտելի կը շոյին, թուլցնելէ օտելի կը դիտոյցնեն :

Արե՛ւ, մըն ալ ահա գլխացու, գործնանային ազջիկ մը, անանցմէ՛ որանք չեն աչերք՝ այլ հոգին կը գաղջեցնեն, չեն կրգեր՝ այլ կեանք կու սան :

Արտաթիբ՛ուն մըն էր դիտելը իր կտորուտակ աշերք՝ Երկնքի պատասններու պէս : Արեւի՛ գոյն մտգերք՝ իր սուերէն օտելի անցորդին աշերք կը շոյէին : Անոր նաշերով մարդ փայրկեան մը ինքզինք երջանի՛կ կը դգար ազրելէն, որովհետեւ այդ հասակի ազջիկներք՝ երկու ատրիններան մէջտեղք՝ զեղեցկութենէն օտելի լան մը անին իրենց վրայ : : :

Կարելի՛ էր Երեւակայել օտելի մեծ մտպութիւն, հրաշք մը, քան այն որ ահա գէժն էր, կը մտտեմար, աշքս իր աշերան մէջ : - Իս՛յլ մըն ալ, ու յանկարծ ամզումեցաւ, հիշ մը արժակեց եւ ամզումըն ինկաւ՝ երկինքէն ինկոյ քարի մը նման :

Վարդել, չէ՛ր շնչեր, ձեռքերը սեղմեցի, չէ՛ր դգար - Երեսը գեանին՝ փայտի մը պէս ինկեր ու արդէն քարացեր էր մետում թրուշունի նման : Թեւերն ու ոտները երկաթի պէս կարծր էին, չի՛վջրատեղ, մահուան շրտակութիւնովը : : :

Ընայ արիկա փայրկեան մը տեւեց : Կանակին վրայ գործուցի դայն, մարմինը սեղմոյ կոճակները խշեցի, կտորքը թուլացի :

Այն ատեն ամզոյն երեսը կարմրեցաւ, կտորուտցաւ - ահապի՛ն ձիգով զէմքին մկանները կծկուեցան : Լեզուն՝ սկառնեքան մէջ

ս' Վոյնոբըն խանութն՝ կը գալարէր արիւնտա : Կլուխը մաւրճի մը պէս կը ծեծէր սալոյ շառակին քարերը : Չեաները, սաները, ամբողջ մարմինը յանկարծ-յանկարծ կը դողային՝ միզը կարուած անասունի մը պէս : Աշերը՝ դնդակներու պէս դարս ցայտած՝ իրենց ճերմակութիւնը ցոյց կու տային ամբոխին, որ եկեր էր ամէն կողմէ, վրայէ վրայ խանութն, Հետաքրքրութիւնով աւ երկիւղով շեցուն, կարծես թէ երկինքէն նետուած շար հրեշտակ մը ֆաթջախուէր այդ ցեխերուն մէջ : . . . :

Ահա այ, դու ինձերու մէջէն դուխ մըն ալ երեցաւ :

— Ես իր սունըր գիտեմ, — բաս, — դինով Ախմոնին աղջիկն է : Աս սաներէն, բազակներէն քանեցին տարին :

Աս ես կը խորհէի՛ : Ահա առիկ գեղատար աղջիկ մը, գեղեցիկներու մէջ գեղեցիկ, կոյսերու մէջ կոյս, որուն մէկ մպխար բաւական էր դաւանացած կեանք մը ուրախացնելու : Աս սակայն, — ինչպէ՞ս ճիշդ կ'ըսէր պատու մը — ա՛լ թող սպասէ որ մէկը խնդրէ իր փափակ ձեռքը . . . : Ե՛նչ փոյթ թէ իր բոլոր բջիջները կեանքով ու երջանակութիւնով շեցուն են հիմա : անիկա դժբախտ պիտի ըլլայ, սեղձի թէ չուզէ՛ - ճակատագիր . . . :

Ես ցը թուութիւնը իր մէ՛կ քրտնը ծածկելու համար՝ նմանորինակ աւ տարբրինակ ա՛յնքան ուրիշ ցաւեր ալ ստեղծեր է, որ ժամանակ չունիս մէկուն վրայ խորհելու : Եթէ ոչ այդ մէ՛կը կրակուս գամի մը պէս կը միտէր ուղեղիդ մէջ . . . : Սարացոյ շոգեկառքի մը մէջն ես, հազի՛ւ ժամանակ ունիս պատահանկդ բուն մը տեսնելու : այդ տեսածդ շղատած՝ ուրիշ մը կը յաջորդէ անոր, ու հազա՛ր ուրիշներ : Վարագոյցը կը զոցես ու քո՛ւ ցաւերուդ վրայ կը խորհիս միայն : Աս ահա՛ կեանքը - կաթիլ մը արցունք, անցուկը՝ մոռցո՛ւկ . . . :

Այսպէս է մանուսանդ հիւանդանոցի կեանքը : Հոն թշուառութեան տեսարանները ա՛յնքան արագ կը յաջորդեն իրարու, որ բնա՛ւ ժամանակ չունիս խորհելու, եւ սակայն վարագոյցը ալ շեւ կրնար գոցել՝ որովհետեւ ձեռքերդ ամէնուն վէրքին մէջ պիտի մխես : Ես՛յն որսանն անկողինն մէջ աւ մեռելի մը գիտէր դեռ չէ պաղած՝ նոր հիւանդ մը կը պատկի, ապրելու յոյսով . . . : Եսն երկաթէ սեղանին վրայ շանիներու՛ն արիւնը իրար կը խանտուի ամէն որ, ու կը լեզանայ անկին մը . . . : Աս այդ բոլոր ցաւերը ա՛յնքան նման են իրարու որ հազի՛ւ թէ կարենայիր դանազանել իրարմէ : Անդամ մը սակայն վարձուրելի պարագայ մը ներկայացաւ :

Չմբան սուտու մը, տաքուկ սենեակիս մէջ նախաձաշու կ'ընէի՛ բոլո՛ւր մասնիկներովս վայելելով այն երջանիկ հանգստութեան ժա-

ժը, որ տառապանքն ժամն է Հիւանդանոցին մէջ, Եանկարծ մէկը արազ-արազ դառն ձեռնեց, Գթութեան քոյրն էր, Մեծ-քոյրը, տա-րիքտար: Բոլորովին տեղունամ՝ ինձի բացատրեց որ այրուած կին ժը բերեր ու արդէն խի գործողութեան սեղանին վրայ պատկերացրէր էին: Զարմացալ, այրուածները Հաղուադիւտ շեն- ինչո՞ւ ուրեմն այսքան այրուելի էր այս կինը որ ա՛նպիսի՞ն ցաւեր շոյած ըլլալու էր իր ծերունի մեռելներուն մէջ: . . .

Իսկոյն վար վաղեցի- Գարշէյի ներառթիւն մը փութած էր սե-ղանին վրայ: Երեսը ծածկեր էին որ Հիւանդը շտտկայ ինքնիրմէն: Աճրոզը կարծրը՝ վրդէն մինչեւ սրտայնը՝ բաց վէրք մըն էր, վի-րէն վար, Թեւերը տակի ստակալի էին, մորթը այրեր, ճարպը Հա-լիք, մկանները սեւեր, բարակցեր, կախուեր էին շուաններու պէս . . . Պէտք էր այլ բոլորը մաքրել, կտրել, նստել, սղջը մեռածէն զատել: Բայց մկրատին գոյած տեղը արխոնը կը բխէր, մեղանի գոյն, Թանձրացած կաթիլներով . . .

Կրակը կրակով կը մաքրուի: Ան Հրաշկէ երկաթը սկսաւ գոր-ծել, արխոնի ակերը խարանել, բաց վէրքերուն մէջ պատիլ, Եր կտր-միր Հաճորդին տակ զեռ կեանքսոս զնդերները կը կծկակէին, սր-վախը կը գալարէր, մորթագերմ կարծրը կ'երեւէձէր ցաւապին շար-ժուաներով:

Կոկոն-կոկոն ստինքները այրեր, Հալիք էին: Տեղ-տեղ վար-գալսոյն մորթի պատասանը մտացի էին զեռ՝ վարպի փրթած թեր-թերու պէս: Տեղ-տեղ գեղնած ճարպ ժը կ'երեւէր՝ Թարախի գոյն, մինչեւ բարուկներուն խոտոշին տակ:

Ճենճերսոս մուխը կը բարձրանար, կը գարարուէր, սենեակը կը լեցնէր, այրուող մտի Հոտը թոքերը կը խեղդէր: Գթութեան վարքիկ քոյրերը մէկիկ-մէկիկ անհետացան՝ արցունքը աշքերեսուն մէջ: Ե-տայ Մեծ-քոյրն ալ գնաց՝ Թաւիկնակը քիթին . . .

Հիմա միտակ էինք, եւ ու կենդանի գիտիք: Եթէ նոյնիսկ գի-տութիւնը Հրաշք մը բնէր, ինչպէ՞ս պիտի տարէր, ինչպէ՞ս պիտի շարժէր ան. երկար Հոգեմարք ժը շոյի՞տի ըլլար իր կեանքը: Ա՛խ, Ի՞նչ կ'ըլլար որ կարծիր երկաթը սխալմամբ մտանար, այրէր, ճեղ-քէր այն խոշոր երակը, որ ա՛նու՞ բարուկին տակ կը տեսնուէր, մե՞րկ, անթա՞ւր, կեանքի՞ տրտիխններով . . . Ո՛չ, մ'չ, կեանքը նախրակամ է . . .

Յորնկէն վերջ էր սրա՛նը դացի: Անկողնին քով մարդ ժը նստեր էր, ի՞ր Հայրը: Գլուխը կախի էր՝ անբան ու երեւուն՝ սարսափած

կենդանիի մը պէս՝ Դոպոզ՝ ձեռքերով՝ ազնկան գէժքը լացաւ, իր ճամփեամբ երեւոները անոր աշտերուն քսեց, համբուրեց, լացաւ . . . :

Այն ատեն՝ միայն անասչ այդ աստնեթ տարու գէժքը, այդ կուպուտակ աշտերը, այդ արեւոտ մազերը : Բայց այս իմ ճանչցած լուսնոտ ազնիկն էր, որ իր ախարն մէկ նստային՝ կրակին վրայ խկեր ու աշտեր էր :

Արեւին ճերմակ քաղը դարձեալ ինկու ձերունիին ձեռքերէն . . . : Արեւն գինով Արեւնը ա՛յս էր, սճրագործը ա՛յս էր, ողիւմ յոյեցած ար. դարչանոտ մարմինը՝ որ լուսնամներու, աշտահարներու, պակասարներու, նորմասմներու սերունդ մը կը հասցնէր . . . :

Ա՛խ, գիտե՛մ թէ մեզի՛ն իրաբանչիւրը կը թաթիթ իր շարիթները այդ թօշին մէջ՝ գիտե՛մ թէ գժուար է փշրել ասնու՛շ անձու՛հա թեան՝ մը համար շրամցուած բաժակ մը . գիտե՛մ թէ ամէն գի՛նովի դուակ լուսնոտ չէ՝ բայց այս մէ՛կը քուսական չէ՞ր բոյր գի՛նեմարները նոյն սճրին մէջ թաթիթիլա . . . :

Աւ դե՛ր այս գժրախա ազնիկն էր, լուսնու՛տը : Միշտ կը յիշե՛մ փոքր հասակիս տեսած բլլալ ապարիշ պատկեր մը՝ ուր լուսնոտ կոյս մը, լուսնակ լոյսին, ձեւներն երկինք երկարած, ինքն իր վրայ կը դառնար, երկրէն երկինք նետուիլ ուղղոյ բանաստեղծական հսկայ ծաղիկի մը պէս . . . :

Մէ՛ջ լուսնոտը այս էր, ա՛յս մարթաղերձ ու ճենճերուտ մարմինը՝ որուն վրայէն արեւն, փերէն ի վար խոշոր դող մը կ'անցնէր, ամբողջ անկողինը սարսաղանկով՝ այն ատեն սրահին միւս հիւանդները իրենց փրժակին տակ կը կծկակէին, ցաւերնին մոռցա՛մ : Աւ երբե՛ն այ, երբ այդ մեամձ միտերուն մէջ գեւ կենդանի ջրգերը կ'արթնո՛ւնային՝ մէ՛կ ճիշ մը կը թուէր իր բերնէն, բայց ա՛նպի՛ն աւ անկարելի՛ ճիշ մը՝ որ բոյր սրտերը դանակի պէս կը ճեղքէր, պատերուն մէջ կը թափանցէր, գեանախոր յարկին սիւները կը գողացնէր, ամբողջ հիւանդանոցը մայրկեան մը իր սարսափովը կը լեցնէր՝ յետոյ յանկա՛րձ ճանտան լուսնեան մէջ թաղելու համար այդ հսկայական չէ՛նքը :

— Աստուած բնգանի իր հողին, կու բար Մե՛ծ-բոյրը ճնկաշօր՝ մաշէն աւելի գէ՛շը կայ . . . :

Ի՛նչերը գեւ երկար ատեն կը շարունակուէին այդ սարսափիկի ճիշերը ընդհատ-ընդհատ : Ենջատնեակիս մէջ պատկած՝ չէի կրնար աշէրս դողել : Այդ բողբոջ աղաղակները կոկորդոս կը խրուէին, շունչս կը խեղդէին : Աստուա՛մ իմ, արշալոյսը ե՞րբ պիտի լուսնար . . . :

Մեւ-սեւ մաքեր ուղեգո կը պաշարէին : Այս սրբա՛ն անարգա՛-

բաթիւնս մէկ կողմէն կը հաւաքին ամէնէն տողջ երիտասարդները՝ պատերազմի մէջ հարիւր հազարներով մեղցնելու համար, միւս կողմէն՝ կը ստիպեն որ բժշկութիւնը գերմարդկային ճիգեր թափել սպրեկնելու համար աստուգապէս մասկոյտ մը՝ որ իր բոլոր անոճ մահէր կը կանչէ . . . :

Այս աշխարհի գիշերին մէջ քանի՞-քանի՞ անդամներ ոճրին փորձութիւնը մեռաւ գողացուց, մինչև որ վերջապէ՞ս ճիշերը գողբեցան, ու խաւարն ու լուսիւնը լեցուցին Կասին Տունը :

Աստուտուն իր մօտ գացի: Երեսին քողը անդամ մըն այ լացի ու լացի :

Այդ զարշաշտն ներսութեան մէջէն իր կապուտակ աչերը հանգա՞րս կը նայէին՝ ազբիւրներուն վրայ բացուած ուն երկնադոյն ծագիկներուն պէս, որ մի՞ մտնար գիտ կ'լսեն . . . :

Վերմակին տակ արիւնն սմբողջ անկողինը լեցուցեր, մակարգեր, ստտեր էր արդէն՝ կասկած ո՞վ իր թեւը վերցուցի: աչն մերկ երակը փրթեր էր . . . — փրթա՞ն թէ փրցուած . . . :

Լօզան, 1913

Կ Ռ Ո Ի Ն Կ Ը

Յուրա-ձմեռս ար մըն էր : Դուրսը ստուած Հովր մարակներու պէս կը շաշէր անցորդներու երեսին : Ձիւնն ըսես՝ աշքերը կուրցնելու սաստիճան :

Հայրենակցի մը սենեակին մէջ կ՛մկտեր էինք մենք, քանի մը ընկերներ, ամէնքս ալ պանդուխտ : Դուռը ճաաց, դուրս հով մը խաժեց սենեակէն ներս : Կարսն էր, զերեզմանէն կու գար :

— Պը՛ս՛ս, — ըսաւ, — շա՛ն օդ, ստանկ օրով մարդ կը մեռնի՛ :

Քիչ վերջը, դուռը անպատ մըն ալ բացուեցաւ : քանի մը յե՛տամնաց ընկերներ ալ ներս մտան : Աքս ձիւնին տակ սպասած էին որ դիակը ամբողջովին ծածկուէր, նայնիսկ մէկը՝ մեր բոլորին կողմէ՛ յետին հրամեշտի քանի մը խոսքեր ալ ըսած էր այդ մեծուոր զերեզմանաւան մէջ, այդ անձանօթ մեռելին վրայ :

Մ՛յ կը ճանչնար, ո՛ր վրտի ճանչնար երբեք հազար ու մէկ բզկտուած էջերը կեանքի ու Մահուան այն տասմին՝ որ արօթ ճիւճերու տակ թագեցինք, օտարներու իտսին մէջ, Առա՛նց անունի, թոշունի դիակի մը պէս . . . :

— Ե՛ս ալ չէի ճանչնար ան, — ըսաւ մէջերէնս մէկը. — բայց պանդուխին մարդերը հասկցեր էին, որ այդ օտարական Հիւանդը Հայ մըն է ու Հայ բժիշկ մը կ'ուզէ իր մօտ : Ծարաթ մը յետայ միայն կրցան դիս գանկի : Երբ իր սենեակէն ներս մտայ՝ պատուհանին փեղկերը դացուած էին : Սակայն քիչ-քիչ այդ մթաթեան մէջ գէ՛տք մը դժողբուեցաւ, երկար, անկիւնաւոր, կանանչի զարնոց զեղնութիւնով մը խաւարով ու բոյսով շինուած Թամպրանթեան զլուխ մը :

Ներքորդ քանք որ սեռայ այդ սեռութեան մէջ՝ սակորի դո՛ն մտաներ էին, որ ինձի երկարեցան ու մեռքերս սեղմեցին՝ կպչող խոնաութիւնով մը : Կարձեռ թէ ո՛ր կաթիլ մը արիւն մնացած շրջար իր մարմինին մէջ : Աշքերը իրենց փայլը արդէն կորսնցուցեր էին : սեռութեան մէջ սե՛ւ՝ չէին երեւար :

Երբ աւելի վարժուեցաւ այդ կէտմթաթեան՝ տեսաւ որ մարտին վրայ աւղանոց կարմիր արիւնք փակեր, թանձրացեր, յերգացեր էր՝ Մորթեամ անտառնի առաջ շունչ մը կ'ելլէր իր բերնէն, դանդաղ ա խորունկ, Կարծես անտառնելի գանակ մը ներսէն, վերէն ի վար ճեղքեր էր իր թոքերը։

Ա՛լ նիսթական ի՞նչ գարձան կարելի էր ասոյ այս մարմինին որ գրեթէ մեռեր էր արդէն։ Բայց ան խոտելու ճից մը բրտաւ, հազր խեղդեց իր խօսքը՝ խոհացոց, խոտոտ հասաշններէն բա՛ն մը հասկցալ։

— Կաս՛նկը... —

Աս երգելիք իրեն. ս'ի շի գիտեր կասնկը, բայց աշերն ետին մնացած ուղեւորներուս կասնկը... ու անդին՝ բայց ճիտք ճոտք, անգիրջ ճամբաներուն սպասողներուն կասնկը...։ Աս ինձի աշնոյէն թուեցաւ որ իր հոգին հոգացաւ, գոգացաւ, բացաւ...։ Իր սրտին բայց լուրերը շանձներ էր հաստարթ կասնկին...։

Այս պատմութեան վրայ ամէնքս ալ լսեցինք, Կարսափելի՛ բան մը կար ճտրտաուղբին մէջ այս անձանթ ուսանողին՝ որ հարբեմիք գտնուալու համար ճամբայ ինկեր, ա ճամբան վրայ մեռեր, թաղուեր էր իր շտեռած մէկ հոգին մէջ...։

Թարխար որ հո՛ն էր, ի՛ր մէջ, գարանախա՛լ, տարիներէ ի վեր սպասեր էր որ բայց շոյսերը իրականանան, բայց ստուճները կատարելագործուին աւ բայց աշխատութիւնները աւարտին՝ ի՛նք սկսելու համար իր աճաւոր աշխատութիւնը, աւ գերազա՛ն ժամանատալու համար գերազա՛ն հարստմը...։ Ա՛խ, գրակէլի՛, գրակէլի՛ ճիւղանդութիւնը...։

— Իձի՛շի, — բաւե մէկը, — երբ գերեզմանին մէջ երեսը բողբի՛ մերանի պէս սեւ էր... ինչէ՛ն է...։

Բայց բժիշկը շրտեցաւ — մա՛րդ շրտեցաւ։

Կուսթիւնը անդա՛մ մրն ալ իջաւ մեր վրայ՝ քարի պէս, աւ այս անգամ աւելի՛ սճաւոր բան առաջին անգամը։ Այդ սա՛նք կատրելու համար —

— Տգա՛քներ, — բաւե սերիչ մը, — վաղը Հայաց Կազանոցն է...։

Բայց Կազանոցին վրայ մտածոցն ս'ի էր — Մենք կը լսէինք ձրուները որ կը թփրտային սպակիին վրայ, կարծես մեռելի՛ն ժառանգը թփրտային մեր ապակիին վրայ...։ Այս ցարաբին՝ իր գերեզմանէն փրթած՝ մե՛ր մէջ մամեկ կ'ուղկը ան։ Աս շեռ գիտեր ի՞նչ մը սնկը սպաւնուկան այդ անտառն աւ անձանթ մեռելը՝ խորհրդանշան մը աւ ազգաբարսութիւն մրն էր ան մեկի համար...։

Աս իրա՛ւ, իրա՛ւ, այդ պահուն Մա՛քը մեր վրան էր. ա՛յն

Մահը որ ստանալին ու լուսարկին, հաստացողին ու սերացողին, բժիշկին ու բժշկուսողին հաստարագէս անմանութիւնն սարսափելի է . . . :

Մե՛նք այ մա՛րդ պիտի բլլայինք, կրթութի՛ւն պիտի ստանալինք, լո՛ւշս պիտի տանկինք մեր խաւար աշխարհին. սո՛ւտ, սո՛ւտ . . . :
Մենե՛կ որս՝ են շունչին մէջէն շէր շնչեր արդէն դարձանալով մահը . . . :
Իւրաքանչիւրն ինքն իր վրայ կը խորհէր, ինքն իր վրայ կը կտակա՝
ճէր . . . :

Մի՛ վ պիտի պատճէր ահաւոր մեծութիւնը այս երխասարդ հոգիներուն, որոնք այսօր մը կա՛պն այ կը մերժէին ողջերուն ու մեռնողներուն միջեւ . . . Այլրայէ՛ս, ամէն մարդ ստանձնացեր էր ինքն իր հագուսն մէջ . . . :

Սակայն, յանկարծ, մտք մանկունէ մը դողողո՛ւց ու ցա՛ծ, երգ մը սկսաւ, նախ մէ՛կ բերնով, յետոյ բոլոր շրթունքներէ. բարբ ու ահաւոր երգ մը, մահերգի մը պէս աղաշատոր, ագոթքի մը պէս վեհագիտաւ երգ մը, որ ստոր կտարեց, արցունքները հալեցաց, սրտերը տարցաց, բոլոր հոգիները, բոլոր հոգերը, բոլոր արտունջները, բոլոր մրժուճները իրա՛ր միացաց :

Ղարխալին սիրան է խոց, նիկարն է վարամ,
կերած հացն է լեզի, ու ջուրն է կարամ . . . :

Կառ՛ւնի, կառ՛ւնի, ամէն աշխարհի անկուններէ, ամէն սրտի խորշերէ, քա՛նի ծանր լուրեր կտակցին սոքերուդ, ու դուն կրճա՛ս թռչիլ . . . : Բանի՛ք քանի՛ք մահեր կտակցին զու թեւերուդ, կառ՛ւնի, թեւա՛մբ հասաշ որ կրճա՛ս թռչիլ . . . :

Ու երբ բժշկին նշանին վրայ՝ բոլո՛ւրս մէկ սոքի կեցանք իրբեւ սուցի նշան, մարմինս փուշ-փուշ եղամ՝ ես կը խորհէի որ այդ վայրկեանին, հետունե՛րը, հետունե՛րը, ծովերով ու լեաներով հետունե՛րը տեղ մը, ճերպի մայր մը ու ալեւոր հայր մը, մայանլով ու յասարով, համբա՛ւն, համբա՛ւն կը նայէին. մինչդեռ մենք գիտէինք որ ա՛յ ապան չպիտի գար, չպիտի գա՛ր . . . :

Եւ այս անգամ, ամէնո՛ւն հեա, բայց գողար՛ով, ու կարծես մօ՛րն տկանջին կ'երգէի ես մահահաս երգը . . . : Պանդխտութեան համբաններուն վրայ անման մեռնողներու ամբա՛ջ ցեղ մը՝ համայն աշխարհը թանաւորելու շտի գտնութի՛ւն գրեր կը այդ երգին մէջ, ու քարերը բացներու շտի քաղցրութիւն . . . :

Լոգսմ, 1913

Ն Ի Ա Շ Ա Լ Ի Ի Բ Ժ Շ Կ Ա Ի Թ Ի Ի Ն

Արիաստա՛րդ բժիշկ, որ մարդը առողջացնելու արուեստին եռ նուիրուած, չեմ շարցնէր քեզի թէ կը ճանչնա՞ս արուեստդ, բայց կը ճանչնա՞ս զոնկ մարդը :

Մարդը այն մարթաղերձ կարծիք կենդանին չէ՛, որուն գրն- գերները քննելիք մարդակազմութեան պատկերներուն վրայ : Մարդը այն մարմնազերձ գեղին կմտաբք չէ՛, որուն շարժումները ուսում- նասիրելցիք ստիարներուն վրայ : Մարդը այն շնչաղերձ կանանչ գիա- կը չէ՛, որ ամիսներոյ քարէ սեղանի մը վրայ պատկեցուցած՝ շա- փելցիք, կշռելցիք, պատակցիք, կտրելցիք, յոշտակցիք, սղոցելցիք, րդկակցիք, ստանց որ անզամ մը քերանք թանաք՝ շարցնելու չամբար թէ թի՛նչ կ'ընես, բարեկա՛մ . . . :

Քեզի չիւանդ մը ցուցնելէ ստաջ՝ պատուիրեցին ատրիներով գիտններու վրայ աշխատիլ, որպէսդի մարդը ճանչնաս, եւ որպէսդի չոյրդ չգոյտայ ու խիղճդ չգոտայ :

Երկարօրէն քննելէ, փնտռելէ, պրպտելէ վերջ, զանկին մէջ նե- խած ուզեց մը ու սրտին մէջ սեւցած արիւն մը գոտար :

— «Մ'ը է չոյրն, մ'ը է խիղճը», գոչելցիք ծիծապելո՛ւմ :

Աւա՛ղ, զա ուսումնասիրած մարդդ գիա՞կ մըն է միայն : Զգուշացի՛ր իրեն նմանելէ : Մարդը որ կ'աղբի, մարդը որ կը խորհն ու կը դաշ, մարդը որուն բարոյական ստատպանքները բի՛ւր անզամ ստելի են քան Փիղիբական ստատպանքները, այն մարդը սրիչ բան կը պարսնակէ իր մէջ քան ճարպն ու ստիարը . . . :

Ամէ՛ն մարդու մէջ Աստուած մը կայ : Ահաւասիկ թէ ի՛նչ բան կը ժողան քեզի ուսուցանել :

Յուտալի է խոստովանիլ որ այժմու բժշկական վարժարանները կեանքի ատաքեալներ կը պատրաստեն ա՛յնպէս՝ ի՛նչպէս զինուորա- կան վարժարանները կը շտացնեն Մահուան պաշտանեառներ : Սա- տարբերութեամբ որ՝ այս վերջինները զինուորին ս՛չ թէ միայն սոր ու չրացան կու տան, այլ անձնուիրութեան, վեհանձնութեան, զո- չոյութեան ամբողջ պատարտակութիւն մը : Արնչոց եւ գեաւալի

րծիչի մը ձեռքը թոյն մը եւ գանձակ մը ասոյէ վերջ՝ կ'արձակեն գոյն
ստանց բարոյական ու հոգեկան ո՛հեւ պատրաստութեան :

Մտրոյր իրբեւ միտի ու սակորի շարժական գործիք մը ներկա-
յացնելէ վերջ, բժշկութիւնը կը սորվեցնեն ոյնպէս՝ ինչպէս մեքե-
նայէտներուն կը սորվեցնեն երկաթէ գործարտներուն օտուտը :

Հոգեկան ո՛չ մէկ բան, բարոյական ո՛չ մէկ սոցցութիւն,
անցեալի ո՛չ մէկ յիշատութիւն :

Եւ սակայն հաղարնեբոյ տարիներ, փարսումներու երկրէն
մինչեւ Աեւտանց երկիրը, ու Յորդանանէն մինչեւ Գանդէս, միլիոն-
ներոյ մտրոյի հոգեկան բժշկութիւնը միայն կը գործադրէին իրենց
ախտերուն զէմ պայթարելու համար : Եւ ամբողջ կրօնքներ շիմուե-
ցան՝ հրաշքներու հաւատալիքին վրայ :

Հըրաշալիքներու դարը անցան ըսին շեղի, ու ամուր կերպով
փակեցին անբացատրելի իրողութիւններու անհանդուատացիչ գուս-
ները :

Չըլլա՛յ որ նեղմիտներուն հաւատաւ Այն մտրոյիկը որ ամէն
բուն գիտնալու յաւակնութիւնն ունին, կը մերժեն ինչ որ իրենց ան-
հասկնալի կը թուի : Աշերնին գոցած կը քնածան, ու սասպերը կ'ու-
րանան . . . :

Քանի որ խոսքը աստղերուն է՝ յիշեցնենք թէ մինչեւ 18-րդ
դարուն վերջերը, Ծրանտական Գիտութեանց կաճառը կը մերժէր ըն-
դունիլ թէ՛ երկինքէն կրնայ քար իյնալ երկրի վրայ . . . : Ականատես
վիաները իրբեւ խնձի ու խարերայ կը հռչակէր : Օր մը, քաղաքա-
պետ մը, իր շրջանակին մէջ ինկած երկնաքարէն նմոյշներ գրկած
ըլլալով իրեն՝ պատկանելի Ակադեմիան, 1772-ին հրատարակած
տեղեկագրով կը յայտարարէր, թէ ճեղելութիւնը յայտնապէս կեղծ
եւ երևոյթը Փիլիքապէս անկարելի էր : Ըշմարտութիւնը իրենց
զլխուն մացնելու համար պէտք եղաւ որ այդ քարերէն մէկը իրենց
զլխուն իյնար . . . : 1803-ի Մայիս 4-ին, տկոյեմական ԱտոյՖ Պրոն-
տար քիչ մնաց զոխէն մեռնէր՝ երկնաքարի մը անկումին տկոնտեսեւ
ըլլալով . . . :

Նոյնը պիտի պատահէր նոեւ հրաշալի բժշկութեան համար :

Տիեզերահռչակ բժիշկ Ծարքո՛ իր ամբողջ գիտութիւնը քանի
մը անբուժելի հիւանդներու վրայ ի դուր փորձելէ վերջ, ի՞նչ մեծ
եղաւ իր դարձանքը, երբ սնունք օր մը ուխտատեղի մը երթալով բու-
լըրովին բուժուած վերադարձան . . . : Այսպէս, մտար վերջին մէջ
բոնուելէ վերջ՝ իրապաշտ գիտնականը խոնարհեցաւ Հշմարտութեան
սասջ. իրն է Հեռուեալ յայտարարութիւնը .

«Երևութիւնք որ շեղաչըջտեւու վրայ է՝ չի կրնար ամէն ինչ
բացատրելու յաւակնութիւնն անենայ, այսպէսով իր բարեկերթուժ
ժխտած պիտի բլլար... Հրաշքները ամէն ատեն գոյութիւն աննկատ՝
իրարմէ բարբաժին տարրեր կրանքներու ու քաղաքակրթութեանց
մէջ, ինչպէս որ այժմ ալ կը կատարուին բոլոր լայնութիւններուն
վրայ: Այսպէսով բաժնաւոր Հաշմանգամները Հարիւրներով կը հաշ-
ւուին, նոյնիսկ երբեմն որարքներն ու ստույգները: Եւ տեսոյ փե-
րագարծը այն Հիւանդներուն, որոնց եւ շկրնարով անձամբ հաստար
ներշնչել՝ սխտատեղի մը գտցեր էին՝ քննելի իրենց անդամաւորձ
անդամները ու ներկայ դամուկցայ արտին անյայտացմանք:

Լիթրէ իր «Երական Խնամատարութեան» մէջ կը նկարագրէ
բազմաթիւ հրաշքներ, որ Սէն-Լուիի գերեզմանին գոյելով կը գտր-
ծուէին:

Հոշակատար Տոքթ. Գոտշէր կը ներկայացնէ ութը կին Հի-
ւանդներ, որոնք ամենքի ստեղծներ անէին ու դարձանուկցան Հա-
ցեկան բաժնաւոր:

Արայ Հետեւութիւններու տեղի շատրո համար պիտի տանք
թէ «Բշտօք Հագուստէկը եւ գիտապէս փաւերացուած հրաշքները՝
Ասկայն, Լիթ Հիւանդները իրենց հաստար փոխանակ փայտի կատ-
րի մը, սարբի պատկերի մը, գիտիլի շիրմի մը վրայ գնելու՝ այդ
փրկարար հաստար Գիտութեան վրայ գնէին, սրբա՞ն պիտի շատ-
նար հրաշալի բաժնաւորութիւր... Այս է Հիւանդներուն արուե-
լիք պատուէրը:

Ինչոյ թմբիներուն համար ուրիշ կենսական պատուէր մը կայ՝
Եթէ գուն իրապէս թմբիկ եւ, Հիւանդներուդ փրկութեան հա-
մար՝ իրատանք շունի՞ն սեւէ միջոց մերժելու այդ նպատակին հա-
նելու համար: Մահամտօփակ ու այլամերձ թմբկութիւն մը գիտակից
սճրագործութիւն մըն է: Պիտի գիտես նախատար բոլոր ազգակիե-
րուն: Բնոյն ու գանակը, ջուրն ու կրակը, երեկարականութիւնն ու
մազնխտականութիւնը, գիտութիւնն ու հաստարը՝ փոխն ի փոխ քո-
ղէնքերդ պիտի բլլան: որովհետեւ այն արտերը որոնց գէժ կը կուտի,
սարբեր Հիւանդներու մէջ, սարբեր գնէքերու կը գիտես:

Պիտի հարցնես սակայն թէ կարելի՞ է հրաշքը գիտական հա-
տատարքներու կարգը գտակ: Անշուշտ կարելի է:

Կերքնական կարծուող հրաշքը այնքան բնական է, որքան եր-
կինքէն ինկող քորը: Միայն թէ՛ գիտունները ժխտելով անոր գո-
յութիւնը, դեռ շուտամտարբեցին հրաշագործութի սրէնքները եւ
բախտին ձգեցին հրաշքի կատարումը:

Քաջութիւնն անկեանք խոստովանելու թէ հին ազգերը մեզմէ շատ աւելի լուս կը ճանչնային այս գիտութիւնը: Եղիպտացիներուն, Խորաշխարհներուն, Հնդկիներուն պատմութիւնը լեցուն է այսպիսի փաստերով:

Այժմ մեզի համար մութ կը մնայ հրաշագործութի եղանակը, բայց անոր սկզբունքը լոյսի մը նման սրբոյ է:—

Չանձրայթի գաղափարը կը յորանջեցնէ, ամբի գաղափարը կը կործրցնէ, դաթի գաղափարը կը լացնէ, օարսափի գաղափարը կը գեղնեցնէ, բժշկուելու գաղափարը կը բժշկէ:

«Եթէ,— կ'ըսէ Պարուէլ,— առողջանալու հաստատ համոզումը իշխէ հիւանդին հոգւոյն վրայ, այդ հիւանդը անխոստփեցիորէն պիտի առողջանայ:

Հոգեկան ազդեցութիւնը այնքա՛ն մեծ է Ֆիզիքականին վրայ, որ յանկարծական վախ մը բուրբ շարժումներոյ անկարելի կը դարձնէ: Եթէ բուսն յուզում մը կրնայ վայրկեանարար անշամալուծել, աւելի՛ բուսն յուզում մը կրնայ անգամալուծութիւնը վայրկեանարար փարսակել:

Անչն բան կախում ունի՝ բժշկուելու գաղափարը հիւանդին մէջ ներժուծելու արուեստն է:

Ա. տեօէք թէ Արուանձտեան — որ ո՛չ բժիշկ էր, ո՛չ գիտնական, այլ գոտառացի վեղարուստ մը — գիտուններու կողմէ կըզուսած հրաշքի բժշկութեան գուսները ի՛նչ վսեմ սրարզութեամբ կը բանայ:

«Այսէ սա մանուկը, իր երեսներուն վրայ էրէթիկ ջրջրուկ ունի: Սա մամիկը թէզպէհը ձեռքն առած նստիք է. մանուկին երկու բազուկները բռնած՝ իր բայթերով ու մասներով տղուն բազկերակները կը ձնչէ, կը շոշափէ, բազուկն ի վայր մասները կը տանի ու կը բերէ. իր աչքերը անխորթ՝ մանուկին աչքերուն յառած է. ու երբեմն ալ արմուկներէն վեր թևերը կը ճմլէ. կը դառնայ, տղուն երեսն ի վար կը խաշտկնքէ, եւ ձեռքերը սորաին ու կուրծքին վրայ զնեցով՝ բոյթով կը ճնչէ, վզին մայր երակները կը ճմլէ, ճակատը կը շփէ, երբեմն-երբեմն ալ երեսին կը փչէ ու միշտ կը պտտայ, ազօթք կ'ընէ — Յաճախ տղան կը յորանջէ. կը մազմխասցնէ՞, կ'իկկսրակամասցնէ՞, թէ ազօթիւմ կրնչք կը զործէ:— վերջապէս տղան ինձանց էր եւ կ'առողջանայ:

Հիմա այս պատկերին հետ բազդատութեան դիր այն նորագոյն բժիշկները՝ որոնք յաճախ հիւանդին ձեռքն իսկ շեղցմամ (ժամանակ կորսնցնելո՞ւ թէ վարակուելու վախէն)՝ կը նստին՝ արագորէն ստա-

ցազիր մը պրեչու՛ ոչն՝ շարագրելու զեզազիր մը, որ միշտ երկրորդական է, յաճախ անօգուտ, երբեմն՝ վնասակար :

Գո՛չք պէտք է բլլայ շտեմելու համար այն բազմաթիւ հիւանդները, որոնք երկար համբարգութիւններ կ'ընեն, բժիշկէ բժիշկ կը նետուին՝ պաշտպան մը ու նեցուկ մը պտնելու յայտով, ու չեն խոյ փորձեր դորձադրել այնքա՛ն սուղ պնտած զեզազիրները : Արա՛վհետեւ զժուար է ընդունիլ այն բազմաթիւ զեզերը՝ որոնք յաճախ տրամադծորէն հակառակ են իրարու . . . : Աւ յետոյ՝ հիւանդին փրձուսածը միայն թուղթի կտոր մը շէր, այլ սպրեչու յո՛չս, հոգեկան ուժ, ստատպելու զաճութիւն . . . :

Իժբախտարար այս բարոյական ազգակը կ'անտեսեն բժշկական նորագոյն հաստատութիւններն անգամ : Ակեպտիկները համազելու համար թէ հաւատքի բարբառ մը — հոյ չէ թէ հրապարակային ու անանձնական — Ֆիզիքական ի՞նչ մեծ ուժ կրնայ ներշնչել հիւանդին արեան մէջ, կը հրատարակենք սա յուղիշ սոպերը, որ անձնօթ տիկին մը մեզի կ'ուգարիկ գուիցերիական սանաթորթի մը :—

«Հիւանդի ընտան յաւաստատութեամբ, անկողնիս մէջ պտական կը սպասէի ես ոչ շեմ գիտեր թէ ինչօ՛ւ . . . : Մահուսն՝ որ շէր գար, Գեանքի՛ն՝ որ կ'ուշանայ գիս գերակամոյնելու : Արկար ամիւնելու հիւանդութիւնը արգէն մաշեր, հաշեպուցեր էր կարսիս ու համբարութեանս մեծ մասը, ու մնացած քիչսոյր դեւ կը սանձուէի :

«Ահա՛ կը ստանամ «Ակրատամարտ»ը : Մեծ ուրախութեամբ կը կարգամ հայերէն թեմթերը. հայ գիրք տեսնելով կարծեւ կարտար կ'ստնեմ հայրենիցիս :

«Աղբիլը յուղթի է . . . : շտիտեպայ անկողնիս մէջ. սկսայ կարգալ յօղուսածը, եւ մինչեւ գերջացնելու բարբոթին տաղջ կը զգայի գիս : Ա՛յ կարծ ըիս տակ հիւանդ թոք մը շկար երակներուս մէջ թարմ արիւծ կը հասէր. յաճարդ օրն իսկ ելայ անկողնէս :

«Եթէ բժիշկները յաճախ պիտանս հիւանդին հոգին բաժնի՛ երեւի տելի շատ պիտի յաճային մահուան հանկերէն արատել մարմինը :

«Արեմն մեր յոյուսածը միշտ լքման վայրկեաններուս կարդացի եւ ամէն անգամ նորոգուած ուժերով սկսայ կ'ուիլ հիւանդութեանս զէ՛մ :

«Գու՛՛՛նկըք . . . : ինձի համար այ պիտի երզէ՛ք այդ կոունկը : Բայց չէ՛ - ես պիտի յաւանա՛մ . . . » :

Լօգան, 1913

Ա Հ Ա Ի Ո Ր Տ Ա Ր Ա Կ Ո Յ Ս Ր

Հայրենիքէս անակնկալ նամակ մը — տնն պարզ ու ահաւոր նամակներէն որ գիւղերուն մէջ միայն կրնան գրել — սա սողերով կը վերջանար .

«Յ. Գ.— Ձեմ ուզեր ձեզ տխրեցնել . բայց ի կարկէ սովալեալ կու գամ լուր մը տալու որ շատ բարի է : խօսեալ Հայկիկն մապիկ է . անցեալ շաբաթ գիւղ գտնուաւ ու հիւանդ ինկաւ . կարկաւ պիտի փոսրաւ զինքը վերջին անգամ տեսնելու» :

Վերջին անգամ մը տեսնելու . եւ ինչո՞ւ Համար . ուրեմն աշտանն հիւանդ . եւ աշտանն շուտով . . . : Բայց չէ՞ որ շաբաթ մը առաջ ի՞նչն իսկ կը գրէր թէ ի՞նչպէս համարտարանի քննութիւններուն մէջ աստղին էր հանդիսացեր, շնորհատարութիւններու արժանացեր, ու գիւղ վերադարձեր էր հանդիւրու :

«Կարելի՞ բան է — կարելի բան է», կը կրկնէր շուտան : Բայց ահաւոր սարակայտը արդէն արթնցեր էր մէջս, ու ամէն անգամ սարտախելի «յետ-գրութեան» կը ցցուէր աչքիս աստղի : Հապու էթէ ճիշդ բլլա՞ր . . . :

Բարերախտարար ձեռնակալ որն իսկ նամակ մը Հայկէն, որ եղբայրս իր ձեռքով, ասաներկու վճիտ երեսներու մէջ, իր մարդարատշտար ու լուստար գրերով ինծի բի՞ւր բաներ կը գրէր, այնքան սնուչ, այնքան բարի, այնքան յուստա, որ հողիս թէ նամակին վերջը լսածի մը սողով անցողակի կը յայտնէր իր «թէ մը տկար» բլլալը :

Ի՞նչ լուստուս խորհուրդներ, ի՞նչ գերեթկրային զգայնութիւններ, ի՞նչ իտէական հորիզոններ, ու որքան ձեռատեսութիւններ սպասուցի . . . :

Մէջ, ս'էջ, եւ վստահ էի որ ապան շէր կրնար մեծելի . ան պի-

տի ազրէ՛ր ու պիտի յաղթէ՛ր, ան ասաքեալ մը, ասէփիրոյ մը, մարդորէ մը պիտի ըլլար :

Շտրաթ մը վերջ նոր նամակ մը, ու այս անգամ Հայրիկէ : Որքա՛ն տարիներէ ի վեր չեմ տեսեր զինքը, այժմ ալե՛հեր ու շուտաւոր ծերունի մը պէտք է ըլլայ : Բայց ինչո՞ւ, զիրերը գողցո՞ջ ու ասորբի՛նակ են այս անգամ : ան միշտ հաստատուն ու փոքր աստերով կը գրէր : Արդեօք գժրախառնութի՞ւն մը . . . :

« . . . Պակցխտութեան նամակներուն ճայելէն օշերնուս լոյսը եպիցեաւ, զասա՛կս : Երբայրդ իրանց, օտարներու բժշկութեան եկե՛ կարօտ : Մայրդ ծեր է, իրանգութեան դէմ միայնակ . . . » :

Սակայն նոյն պահարանին մէջ ա՛նձ՝ գրաթիւն մըն ալ Հայրիկն, ուր հիանդոյ ի՛ր ձեռքով կը գրէ թէ բարբափին ասողջանալու վրայ է :

« . . . Հեռակեալ լատնալու վրայ եմ, ետքս դադրեցաւ ըսելու չափ Բիչցամ է, զիշերները Բունս հանգիստ է, ցարեկներն ալ, ալ ո՛չ մէկ խոյ, մարմինս տկար կը զգամ Բիչ մը, բայց վտանք սը աշխատութեան արդիւնք է այս : Բի՛չ մը հանգիստ՝ ու ես դարձեալ վի՛ր կը նետուիմ : ապրելու կամէս մի՛շտ ուժեղ է . . . » :

Անշուշտ, անշուշտ : Կամքի ուժը, կեանքի ծարարը, յոյսը, հաստարը սեռայնութիւններ չեն : Այն որ կ'սպէ ազրիչ, պիտի ազրի :

Երեք որ վերջ նոր նամակ մը : Սակայն ինչո՞ւ, ձեռքս դողալ այս անգամ պահարանը բացած տանես :

Ի՞նչ կ'ըսէ . . . ա՛նուցին թափա՞ր . . . ու ինչո՞ւ . . . զանգակնե՞ր : Հայրոց եկեղեցի . . . Եունաց Առաջնո՞րդ . . . դամբանակա՞ն . . . Թուրքա՞ն . . . :

Ի՞նչ կ'ըսէ . . . ուրեմն եզրայրս բոնեցին թաղեցի՞ն . . . եզրայրս որ ազրի՛լ կ'ուզէր . . . :

Այն որ միա՛յն լոյս կ'երայէր, ուրեմն չիմա սաի մը խաւար հողի ներքեւ կը սեղմուի՝ դարարուող արմատի մը ու չարցած գանկի մը միջեւ . . . :

Ա՞յս էր, ա՞յս էր իմ ա՛նուսը ասրակոյսիս լուծուժը : Ո՛չ, ո՛չ : Ես չեմ կրնար բնգունիլ որ գարթեան մեծուցոյն հանդայրը այսպէ՛ս սուրի կոյր հարուստով մը լուծուի :

Ընդհակառակը : Տարակոյսս աւելի՛ ու աւելի՛ մեծցաւ, ստուկացաւ, խորունկցաւ : Աշերս պրտարեցան, շուտրեցայ, ասրատեցայ : Ես որ աշխարհն աշխարհն հաստատուն չիմերու վրայ գրուած կը կարծէի՝ չիմա կը գողայի որ ան կը գողար սաքերուս ասի :

Աւրեմն մեակ՞ր է : Ընչոյէ՞ս Հուսաատչ . . . ինչոյէ՞ս շահուս :

տայ... Ի՞նչ էր կեանքը, ու մահը ի՞նչ... Մըն էր իրական, ո՞րն էր անիրական...

Չորս բոլորս սաղաշխարհի պարի մը մէջ կեանքը կ'ենար, կը դեղուր ու կը սրտթիւտ ամէն տեղէ : Առտներամ բազմութիւն մը կը մտադրէր ու կը տքնէր խելահարսը : Մտրակները կը շաչէին, կատրերը կը սուրային, ինքնաշարժները աշտոյն գտողսոցով դերար կը խաշաձեւէին : Մտրդ ու մեատդ կեանքի սպմակով կը լեցնէին միջոցը :

Անխորհ էր կրթմանը, թէ աշխարհ էր շտնէր...

Շուտրամ ու գողգալով, գացի լուստերի սիւնի մը բնուելու, շինար՞ու համար :

Մըր կ'երթային, ո՞ր կը մտկէին ամէնքն ալ : Այս խելացնոր մտգըր կեանքի՞ արշաւ թէ մահարշաւ մըն էր միայն : Այս համբուն ծայրը շտնկարծօրէն պիտի շրտցուէ՞ր անդունդներուն ամէնէն սեւը, ամէնէն խորը, ամէնէն խալը, ուրկէ ո՞չ ոք չէ վերագարծեր...

Արեմն աք անհամար հոգիներով լեցուն շոգեկառքերը, այս մարդերն ու աղաքները հեւ ի հեւ կը մտկէին անկայուն կամուրջի մը վրայ՝ որուն մէկ ծայրը գտաարկութեան վրայ կը շենուր...

Կարելի՞ էր երեւակայի կեանք-կամուրջ մը, որուն մէկ ոտը ոչնչութեան վրայ դրուած ըլլար...

Այս բոլորէն ո՞չ մէկը եղբոր մը, դակի մը, հօր մը մահը չէ՞ր տեսած : Եւ սակայն իրենցմէ ո՞չ մէկը անկեղծօրէն, իրազէ՛ս, ներքնապէ՛ս կը հաւատար մահուան : Եթէ մտաւ՞ ըլլային որ այդ բոլոր ստատարայից ու սրտտիշ գործունէութիւնը անիմատա ոչնչութեան մը համար էր, ո՞վ պիտի մտկէր, ո՞վ քաջութիւնը պիտի ունենար մտկելու...

Մէ, այս մարդերը չէի՞ն հաւատար, չէին կրնար հաւատալ մահուան աջապէ՛ս՝ ինչպէ՛ս բժիշկ մը կ'ըմբռնէր գոյն : Եթէ միայն այդ բնութեան ունենային, խրաքանշխարն ալ կանդուն մնալու համար ինծի նման՝ սիւնի մը բնուելու պէտք պիտի ունենային...

Արեմն ես նուա՞ց կ'արթէի քան այս տղեւ տմբոխը : Արեմն Գիտութիւնը մեղացած էր իմ մէջ ինչ որ կար լուսադոյն, ազնուագոյն, դերպոյն, ու քանի մը շարաբերական հաւատալիքներու մտխարէն, ան ինձմէ խլե՞ր էր մեծագոյն հաւատալիքը՝ կեանքի հաւատար...

Եւ սակայն, եթէ կեանքը իրա՞ք ու միմիայն ըջիջներու խող մըն էր, ինչպէ՞ս կարելի էր բացաարկի որ այդ ըջիջներուն ամէնէն սղատը, ամէնէն սխաւային, ամէնէն յուսահատ եղած միջոցին կեանք-

քի սէրը, սպրեկու հաւատքը, յաղթելու յոյսը ծնէին այնքա՞ն գորտ-
թեամբ, այնքա՞ն յառակութեամբ, այնքա՞ն յաւատաստութեամբ . . . :

Եւ արեկէ՞ կու գային այդ հաւատար բջիջներուն մէջ անհա-
նութեան գաղտնիքները, այդ մահացու տարրերուն մէջ անմահա-
թեան բնագոյնները, այդ զեանաբարչ մարմնի մէջ անշքջագիծ խնկա-
յները . . . : Թնշպէ՞ս կարելի էր երեւակաշիւ որ մտար ամբողջութիւն
մը պարտւածակէր, աւ բջիջը՝ տիեզէ՞րք մը . . . :

Եթէ կեանքը ժամանակներու սկիզբէն ի վեր կը արձէր միա՛յն
Մահուան համելու համար, եթէ Բարեշքջութեան Օրէնքը միյնա-
նուար գարեբէ ի վեր կ'աշխատէր անշունչ առարկաներուն շունչ առ-
լու, հոգը քոյսի, քոյսը կենդանիի, կենդանին մարդու վերածելու,
յետոյ դարձեալ մարդը հոգի փոխելու համար, կարելի՞ էր որ ս'եւ
զիտուն միայր մեռնէր աւ յազարդ սասանար աշխարհն անխմտաւ, աշխ-
արհն անարամարան, աշխարհն ամուլ գործունէութիւնով մը .

Եթէ անշարժ աւ անզոյց քարը կեանք աւ շարժում առաւ,
զգացում աւ խորհարդ եղաւ, եւ կամք աւ խղճմամբ, սրտգաղն
տառապելու աւ մեռնելու համար, շէ՛ք արժէր կատարել աշխարհն գա-
րաւոր աւ տիեզերական աշխատութիւն մը՝ որ զեղջուկ գերեզման
մը բա՛ւ էր խեղցելու . . . :

Ուրեմն ինչո՞ւ համար են ծագիկները, սասուկերը ինչո՞ւ . . . ին-
չո՞ւ համար է սէրը աւ կեանքը ինչո՞ւ . . . :

Այս բնդարձակ տիեզերքին մէջ ս'ի իրաւունք, ս'ի իշխանու-
թիւն, ս'ի գորտթիւն անի ծագոյց արեւ մը խտարելու . . . :

Եւ սակայն ան մեռա՞ւ . . . : Մեռա՞ւ . . . :

Ս'ի, ս'ի պիտի կրնայ զիս սպասել այս աշուար տարակոյսէն
ՀՄԵՆՅԱՆ՝ կ'ըսեն զիտունները . . . : Բայց ժամանակներու,
միջոցներու, օրէնքներու անհանութեան մէջ՝ ի՞նչ խղճալի բան է
իմ գիտցածս . . . աւ ինչպէ՞ս գորեմ իմ այդ փոքրիկ գիտութիւնովս ամ-
բողջ Մեծ Անձանութն սպաննելու :

Ձեռքս փոքրիկ մտրճ մըն են սուեր որ սասուկերը փշրեմ ա-
նով . . . : Բայց սասուկերը միշտ մեղմէ բարձր աւ անհասանելի պիտի
մնան՝ զերտգոյն հշմարտութիւններուն պէս . . . աւ ո՞վ որ աշեր անի
տեսնելու՝ պիտի տեսնէ զանոնք . . . :

Սրկու հակմներու միջեւ կը սասանիմ աւ կը սասուպիմ : Եր-
կու միականի կիկրոպներ կը քամենն հոգիս . . . : Գիտութիւն մը՝ որ
փաստեր անի աւ խնկալ շունի, աւ կրօնք մը՝ որ խնկալ անի աւ փա-
տեր շունի . . . :

Աւաջինը անվերացաւ մահուան կը գաստապարտէ զիս, երկ .

բորցր անհունութեան շատմութիւնները կը բանայ անհամարա՞ղձ հոգիին : Ահկը սաքս գերեզմանին կը կապէ, միսն աշերուս՝ երկինքները ցոյց կու տայ :

Նրանքը՝ իր հետեւողին շտերթօրէն երանելի յաղթութիւններ կը խառանայ - Գիտութիւնն իր աշակերտին լսել վերջնական ու քաջարձաց հոգաբարձին մը կ'երազխտորէ՝ ստրուկ բջիջի մը մահուան կապէլոյ սանձարձակ հոգիին աղատաշունչ թախչները . . . :

Եթէ գտնէ Գիտութիւնը ձեռքս ուժեղ գէնքեր տար՝ անմահութեան անէն երազ ջնջելու, կը սիրտուէի, խորհելոյ սը ճշմարտութիւնը մեր կողմն է՝ հոյ շէ թէ դա՞նք քլլար ան . . . : Բայց ո՞չ, Գիտութիւնը կը լսէ - ու այս յատկութիւնը միտումէ մը առելի ծանր կը կշռէ ամբարշտի նմարին մէջ :

Ան նմարը կը տատանի ահաւոր ելեւէջներով : Ո՞ւր, ո՞ւր պիտի լանդի իր մահացոյց ասեղը . յախտնուկան կեանք թէ յախտնուկան մահ . . . :

Ո՞վ, ո՞վ պիտի աղտակ զիս այս ահաւոր մղձաւանջէն :

Կանցնին օրեր, կ'անցնին շարաթններ, ու տարակոյսը կը մեծնայ, կը մեծնա՞յ . . . :

Ամէն գիշեր, գոգոցալոյ աղերս կու ամս ցայցի սիւքերուն, աղերս կու ամս խաւարի թուշոց հոգիներուն .

— Հա՛յիս, անձե՛ս, հոգի՛ս, մեա՞նք, մեա՞նք . . . :

Ան խորատո՞յց կը լսեմ միջոցին քնդմէջէն, բորբ Գիտութիւններուն մրայէն սուսանոց, դարերէ ի դար ու սիրտերէ ի սիրտ արձագանդոց, Եկ յրախիբի ահաւոր հարցականը .

«Լինե՛լ թէ շինե՛լ . . . մեանի՛ւ, քնանալ . . . քնանա՞լ, երազե՛լ թերեւ . . . » :

Լոպոն, 1913

ԱՆԻԾՈՒԱԾ ԳԱՆՁԸ

Այն տարին Ալպիաններու վրայ շեռաւոր գիւղ մը գացեր էի սղագիտութեան: Յը մը, պատշաճ վերապարծիւ, պանդակապետը գիտաւ խօսքերով գիտաւորեց:

— Ահազու՞թիւն, պարս'ն, շիւանդ կին մը եկած է շուս, սուտաւընէ քի բժիշկ կը փնտսենք: Աժուսինը քովի սրահն է:

Բովի սրահը քառասուննոց մարդ մը կար. մարդ լատմա՞՛ր գլուխ մը, ու գլուխն ալ՝ երկար ու սուր նակատ մը, կոնածեւ շաքարի մը սկս, նակտին տակ՝ դիշակեր թոշունի խոշոր քիթ մը:

Իրեն երջանկութիւն մը պատճառելու համար երբ Հայ բլլայի յայտնեցի, ուրախութեան ու զգուանքի այնպիսի յաջորդական աշակարծական արտայայտութիւններ առաւ՝ սը կարծեա պատու մը խածած ատեն սրդ մը ելլէր մէջէն:

Այս մարդերը սը իրենց ցաւը պահելու համար մինչեւ աշխարհիս ծալքերը եկեր, շեռներուն գաղաթները ելեր կին՝ իրենց շա՛ր բարտէն, շայ բժիշկի մը ձեռքը կ'իյնային յանկարծ:

Իր նիշար ու ամպոյն գէժքէն ա՛յնպէս շեռեցուցի սը շիւանդը գուցէ ինքն էր. բայց ան թուրքերէն լեզուով՝

— Մ'չ, — բաւ, — փա՛ւք Աստուծոյ, ես ի՛նչ անիմ, շիւանդը իմ կինն է, իր սենեակը հրամսեցէք:

Կինը Քանապոլէին վրայ երկնցէր էր՝ երեսը տփերուն մէջ, սեւ մազերը մինչեւ գետնները թափած:

— Ելի՛ր, Արմինէ՛, այս ստքիկսրը քեզ պիտի վերկէ:

— Ես իմ վերկութիւնս մարդերէն չե՛մ սպասեր, — բաւ կինը, — կարծ ու վերտարիչ, ստա՛նց գլուխը վեր հանելու:

Ու այս առաջին այցելութենէն միա՛յն այն հասեցայ սը լեր-

մինչ իր էրկան կը սրտատախանէր Հայերէնով մը, որ փակ գառ մըն էր ամուսնին սաջնէ .

Երկրորդ այցելութեանս բարբառին ուրիշ կերպ տեսայ Արմինէն :

Մտղերուն մէջ, սկանճներէն վար, վզին շուրջ, կարծքերուն վրայ, թեւերէն վեր, մինչև մատներուն ծայրերը, ու մնացածն ալ բոլի սեղանին վրայ՝ սկիներ, սկիներ, սկիներ, հազար ու մէկ զիշնրմեր ու դանձ մը լեցնելու շափ :

Ռեզզը՝ Հայ ըլլալու լսեր, ու փոխանակ ամուսնին պէս զգուճաւ՝ սեղեր էր մեանելէն սաւաջ մէկու մը գեղեցիկ երեսայ, Ու իրա՛ս ալ, այնքա՛ն գեղեցիկ էր ան՝ որ բժիշկի մը ներուած չէ ըսել . . . :

Սեւ մտղերուն մէջէն, այդ Հագի՛ւ, քսան տարու գէժքը ծիւրեր, իր տարիքէն աւելի փոքրացեր, աննրխական ու անկարելի բան մը գտրմեր էր : Աշերք խորունկցե՛ր, խորունկցե՛ր էին, միշտ ներսդին նայելէն, ու մտղի պէս լայն կապոյտ շրջանակ մը ա՛յ տակի մտթցուցեր էր գունմը : Այդ սովորութեան մէջ գտրու կը ցտայտէին իր շրթները, բարս՛կ-բարս՛կ երկու թիթիւ գիծերու պէս, ու կարմիր-կարմիր՝ երկու վարդի թերթերու պէս . . . : Անշուշտ այդ սիրա՛նար շրթները փակ գառ մըն էին իր ամուսնին սաջնէ . . . :

Սեւս՛յ, չա՛տ յետայ միտն հասկցայ որ, այդ տմբուջ կիներ՝ գեւ կենդանի, բայց արդէն զոյ գազազ մըն էր այդ մարդուն համար . . . :

Վա՛յ մարմինի բժիշկին որ հողիէն չի հասկնար : Ի՞նչ հագեկան ցուեր կան որ չհամոզին ցուերը կը բխարագասկեն, կը թունաւորեն, մա՛նացու կը գարձեն, այլեւ կը բացատրեն այդ ցուերը :

Այս խեղճ կիներ ա՛յնքան կը վախնար իր էրկան հետ միմակ մնալու գազախարէն՝ որ իր գատառացի Հայրը իր հետ բերեր էր : Սակայն ինչի՞ կընար սդտակար ըլլալ այդ գրեթէ անգամալոյժ ու իր սուզին մէջ սրտամած հայրը՝ որ վրայի վրայ, իր վեց գատակներն ու կիներ գիբեզման տարեր էր :

Բայր՛նն ալ հագալալ ու թրնելալ, մէկը միւսը վարակելալ, թուրքերնին փոխելալ մեծեր էին : Ու այս կիներ, որ ամէնա՛նն ալ ինչ-պէս մեծնիրք տեսեր էր՝ համոզուած էր որ ինքն ալ պիտի մեծնէր, անկատկա՛ն . . . :

Չար կը քաջարիւի գայն, թէ բանի որ գեւ մէկ թագր, կարողը, այլիքները վարակուած չէին, քանի որ գեւ ջերմութեան առփճանը բարձր չէր, պէտք էր շուտով հակաթոքախտ ներարկումները սկսիլ . . . :

— Անկա՛րգ ցուեր, կ՛ըսէր կիներ . . . :

Անհարգ ծախսեր, կ'առկանէր ամուսինը... Արդէն ս'ի բոստ
որ Արմինէն Հիւանդ է... Գա՛նք Աստուծոյ՝ Խնչ տնի... Թեթե,
Հայ մը... աշտը կայ՝ Գազը շկայ... :

— Աշտը կայ՝ Գազը շկայ... կը հեղնէր կինը, որ շատանց
զգուսած էր այն կեղծիքներէն, ու ձոյեր էր որ ի՛նչ որ ուզեն բնեն
իրմով :

Հայրը կը փախաբէր դոյն է՛ն սուց ամառը որիամները ասնիւյ,
է՛ն մեծ բժիշկները ցուցնէյ, է՛ն թանկ տեղերը գնէյ :

Բայց ամուսինը ուրիշ միտք էր. «Այս Հիւանդութեան գեղն
ու ցարմանք ոչնէ կ'ընէր... ու ոչք ճրի՛ էր Անոր Համար այ մին-
չեւ հոս տեղուսանքը քաշէր, բերէր էր գիրենք, սրղէսի թէ՛ աման-
ըլլայ եւ թէ՛ ծանոթներն այ շիմանան թէ՛ Հիւանդութիւն Խնչ է... »

Ան այս մտայրը — Եթէ ա՛յց գլխով մտայ մը կընար երջանկու-
թիւն գդալ — Երջանի՛կ էր հոս : Ամէն տեղ կը մանէր, կ'եղէր : Պան-
դիտակահին հետ ստեղծութիւն մը կ'ընէր՝ Թարքերէն, Տղաքնե-
րուն լոխուս մը կու տար՝ սրանցմէ՛ ստեղծութիւնը բերած էր ամէն պո-
տտահանութեան Համար : Կիներուն յերան ծաղիկ մը կը քաղէր՝ ու
իր լեզուով կը բացատրէր որ իր երկրին մէջ՝ տեղի աղէկները կա-
շին : Մտրդերուն թրքահան ծխախոտ մը կ'սրբէր իր մտաներուն
մէջ՝ ու ծախէն գեղնած մտայրներով կը վերջանային :

Ան այս բոլորը այնպիսի կատակներով աւ սրամտութիւններով
Համեմատած, սրմէ՛ մտայր բան մը չէր հասկնար, բայց ամէն մտայր
կը խնդար : Էրան ձանձորսթր փարտակու համար իրենց այս տեսակ
Հապիտ մը սկստ էր :

Կոյն միջոցին, փոքրիկ սենեակի մը մէջ, — սրան պատահանք
լիաներու կենսական գեղիւսին գէ՛մ փակուած էր՝ Հիւանդը շմտեցը-
նելու համար, — երեսասարգ կին մը կը Հազոր, վերմակները կը
խածնէր, կու շար... :

Ա՛ն, այց կեղծ Հապիտին մէջ է՛ն միտքն կը տեսնէր գրուելի
մտայրը : Բայց ան ուզեց զի՛ն այ Հաշիւ — ու թուանշաններով, թուա-
կաններով, մթաթիւններով, բարդութիւններով, մէջմէջի, երկար
բարակ պատմութիւն մը Հրամցայ, զգիս իրագութիւններու համբան
գրայ գնելու համար... :

Այս բոլորէն ազատ կերպով ա՛յն կը հետեւէր որ իր կինը այժմ
միտ՛կ մտանդորոյն էր իր ձերունի հոր, թոր իր բոլոր գաւակները
կըրանցնէին վերջ՝ այ երկար պիտի չկրնար ապրիլ, խեղճը... :

— Գա՛նձ մը կայ, ստիքէօր, խոշոր գանձ մը կայ... :

Ան աշխատանքի տեսակի մեջ մեկտեղելու, խորամանկութեան, ստիպարմութեան ամբողջ գանձ մը կար . . . :

Իր միակ մամուլը ա՛ն էր որ այդ երկուքէն ա՛րը պիտի մեղեր տուէր . . . Տերունի հա՛յրը թէ հիւանդ աղջիկը . . . : Իսկ ես՝ կրքո՛րդ Տր կը տեսնէի որ գուցէ այդ երկուքէն ալ տուա՞ մեռնէր, ի՛նչքո՛ւ ամուսնի՛նը :

Իր թարախի գոյն դէմքին վրայ ցցուած աշտակները՝ ներքին ջերմութենէն կըմինարի գոյնէր կ'աննէին երբեմն : Գլուխը աներան մէջ իջեր ու կ'անակն ալ կ'ըրէր էր՝ կարծես աշտակն պատասխանատուութեան մը տակ : Բերնէն կ'անաշտակ ու մածուցիկ խախի մը կ'արձակէր ամէ՛ն տեղ ու ամէ՛ն ատեն, շաշխարհին վրայա թրքնելու պէս . . . : Երբեմն նոյնիսկ կը պատահէր որ արիւն փոխէր - բայց ան պարզապէս չարախ գաշրոյթէն է՞ կ'ըսէր . . . :

Մասշիկեան պարզութեամբ՝ տարիներս՝ զի չըթեւեր ենթարկէր էր ան սոսկալի վարակումին՝ ա՛ր մը արամաշու համար սոկիի գանձին . . . :

Ա՛խ, այդ գանձը, քանիներս՝ թունաւորման պտուտու եղած էր ան : Հայրը ա՛ր մը չէր ուրախացեր անկէ - իր գրասենեան համար գրիկը էր այդ հարստութիւնը, Տղաքները ուղիք էին գոչիլ այդ նպատակով սոկիներուն . . . : Երբեմն կ'անարձիւ հիւանդի հիւանդ, ապաւած, մեռած էին՝ մէկը միւսին ետեւէն, իրար վարակելով : Երիտասարդներէն գերջ մայրն ալ թողեր էին :

Այդ Տերունին ինչպէ՞ս գրիկը էր այս հսկայ հարստութիւնը հան՝ ուրիկ երիտասարդ բազուկներ մինչեւ ամերիկաները կ'երկարին սեւ հաց մը ուտելու համար : Այդ գանձին մէջ իրենց անկէքը չէին նետած անո՞նք որ արիւն ու արցունք կու լային : Այդ սոկի-զարդերուն ընդ, որով Տերունին իր հիւանդ աղջիկը ծածկած էր՝ քանի՞ հարսերու գլուխէն, քանի՞ այրիներու ձեռքէն խլուած էր . . . :

Արժինն կ'անգիտանար այդ բանը : Հոգի՛, շարահաս, Պայիս գիշերօթիկ վարժարան մը գրիկը էին գոյն . . . : Եւ հոգի՛, աւարտած՝ այս սոկիս մարդուն ծոցը նետեր էին :

Բայց կիները տարտամային գիտութիւն մը ու անտանախան բնույթ մը անին : Ինչ որ չեն գիտեր՝ կը զգան եւ ի՛նչ որ կը զգան՝ իրենց ամբողջ հոգույն ու մարմնոյն մէջ կը զգան . . . :

Այս քանն տարու կ'ու՞՞ջ մէջ համա՛յն մարդկութիւնը թունաւորելու շափ գանձութիւն կար, Ո՛չ կը հոգուէր, ո՛չ կ'ուտէր, ո՛չ կը խօսէր : Ան սոկի-զարդերն ալ միայն որ մը դրած էր, ինձի՛ համար - բայց Տերունին ո՛չ յնքան ուրախացեր էր այդ որը . . . :

Ազճիկս, ուզէ՛ ինձմէ ինչ որ սիրտդ կ'ուզէ... միայն ան-
գամ մը արտախնայող տեսնեմ... բա՛ն մը ուզէ իմ կարողութեան
աստճանին մէջ... :

Այդ կարողութիւնը անաստճան էր, բայց ի՞նչ ոգուտ : Ազճիկի
ա՛յ տակի կը գտնանար, կոտ լար, «սիննի՛լս կ'ուզեմ»... կ'ըսէր :

Ան կը պատէր իր ամուսնէն՝ որ շար չընտանի մը պէս կը
ժողակը : կը պատէր նաեւ իր հորմէն՝ որ իր վեց գաւակները թաղել
վերջ գե՛տ կ'ապրէր ու կու լար... :

Եւ սակայն այս երկու մարդերն ալ իրեն նամար կ'ապրէին :
Այդ երկու մտաւթիւններն ալ որոշ ճիգով մը կը կախուէին կեան-
քեն : մէկը՝ ազճիկան վերջին շունչը, միւրը՝ անոր զանձը նուազե-
լու նամար... : Այս նպատակին նասած բողկին իսկ՝ իրենց կէտին
պարնաւող զնդակներու պէս՝ երկուքն ալ գետին պիտի իջնային :

Ահապէս տասմի մը վերջին գերակատարներն էին ասոնք : Ան-
գամալոյժ վաշխասուլին ասջի, կանգներ էր վերթառուն՝ կողպո-
տուած, մերկացուած, անպատասուած ցեղի մը վիթուկը : Աւ այդ
երկու նակրնդկէմ ամերուն մէջ կը նիւծէր նայ կնձ՝ սխալարը, աղ-
նուական ու նլու... :

Ահապէս նրդեշի մը վերջին սիւներն էին ասոնք՝ իրարու կըրթ-
նելով կանգուն մնացած : մէկուն իջնայր միւսնէ՛րն ալ պիտի տապո-
ղէր : ու այդ սրբ հետո շէր, սրտի՛նաեւ երեքն ալ փոքրիկ կրակով
կ'այրէին ներսիցիէն... :

Ինտ արբա՛ն տեսց այդ մասնջ՝ տամբ, չեմ գիտեր : Եւ ստիպ-
ուած եղայ աղ զիւզը թոյրել ու նիւանդանոց վերագանալ : Բայց
յաճախ եր իտը՛նիմ իրենց մրայ : Արդեօք ա՛յր կը շարունակեն նիւա
«սննի՛նաւ ակիխննայրիմ իտղը» : ա՛ր նայերուն մրայ, ա՛ր նայերուն
տակ :

Իււ աշքիս ասջիւն է այն փոքրիկ բոյնը ուր շարունաք բու մը
ու վայրի կատու մը իրենց մէջ կը բղկակին նիւանդ թունիկ մը : ու-
ասնոց սր ան անգամ մը ճշար... : Ընդհակառակը - իմ ամէ՛ն ոչ-
նութեան փորձերս մերժեց : «Միա՛յն բան մը կը խնդրեմ, բուս, սր
ա՛ր մը պատմութիւնս գրեմ... » :

Սե՛րճ ազճիկ, կայր նոպիները պատմութիւն շունին : Ու քու
սովոյն ղէմքը՝ ասանց սու երկու գաման մարդոց ատակներուն՝
անհասկնայի նկար մը պիտի բլլար, ներմա՛կ թուզթի մը պէս :

Լօղան, 1913

ասասանները երկուք են, — բժշկապետ Պարթէն աս Քանգիր, երկուքն ալ Հակոբզոյ թէ՛ Թիմոնէրոյ կը յաջողին թէ՛ Հարսանայ, թէ՛ Հիւանդները սուղջայնէլ, Չարսճճիներ սակէ կը հետեւցնեն թէ՛ Հարսուտի Հիւանդութիւն է, անգործ մարդոց ջրայնութիւն է, կաշու սասանքի երեւակայութիւն է . . . :

Սակայն այս մարդը ան շարսճճիներէն չէր. ս՛հ, ս՛շ . . . : Յերացած պոստի դրոխ մըք ըսի, բայց պոստիի ասկեպոյ . . . : Այդ երկու Հակոբանկ գործաններէն ա՛յն հետեւցուցեր էր որ երկուքն ալ լաւ էին, քանի որ երկուքն ալ կը լաւացնէին . . . : Աւ երկուս սիւրբօթ օտիկեկրանի շակջներուն գիտութիւնը իրար խանելով, իր անձնական փորձասութիւնն ալ վրան բարդելով, արձակուրդի այս քանի մը ամիսներուն Համար Կեանքի Մրայիր մը շիներ էր, սրուն կը հետեւէր գուստացիի Հաստատամասութեամբ . . . :

Այսպէս, իր շարսճիները կ'անցնէին ասանց փոխախառնեան, իրարու յար եւ նման՝ լուսանկար սրտեկրներու պէս . . . : Իր սրերը շարսճ-ճեւուտն էին՝ Մայր-Տամարի մը պէս կանոնաւոր . . . : Իր իրարանջիր մտերը կանխա՛ն մամուլոցի մը պէս լարուած էին՝ սասանքին շարջ . . . : Աւ անանցմէ վայրկեան մը փրցնէ՛ Սուրբ-Պիրքէն իջ մը պոստելու պէս բան մը պիտի ըլլար . . . :

Աստուտանն սթիբ՝ նախաճաշի խորհրդուտը մամն էր, միշտ ասպին սրունն Հանդիսուտը արարպոյթեամբ, միշտ նոյն ծառելու շուքին . . . :

«Իր թէ՛ն-տուտը՝ հակոբանք ըսած էին բժիշկները, Հարկա՛ն, նախաճաշը պիտի մարտուէր . . . : «Արնեկէջ» այդ մարտագութիւնը տկարացնելու պաշտանը սենէր . . . : Կրպիրը դրոշակի մը պէս կը պարզէր . . . : Յանքիրը կը պոստէր, ու ճայրէ ի ճայր ասանց բոս մը փոխցրնելու կը կարգար- պարունակութիւնը ի՛նչ որ ալ ըլլար, մինչեւ ասոր տեւելու էր այդ թերթը . . . : Աւ այս բնթերցութիւն՝ որ իր մասուտրական միակ սնունդն էր՝ Հանդիսուտ քանի մը Համարէք էր իրեն Համար . . . :

Տասնին կ'արթննար : Անճա՛նն գուրպուրանքով, ծոցէն թուչունն Հանդ օտու մը պէս, ներսի գրպանէն շիշ մը կը հանէր . . . : Այդ Հանքային ճեղուկը՝ որ իր ա՛յնքան պոստուով հիւրասիրտն նախաճաշիկին վերջինն Հարսուտը պիտի տար՝ աչերը գոցելով զմրուտը կը պարզէր . . . : Երկու օտիկեկրանի շակջներուն կենացը . . . :

— Աստուած գիբենք անպակաս ընէ տաստապետ մարդկութեանէն . . . :

Ասկէջ վերջ՝ ասանէն-ասաներկաք՝ գործունէութեան եւ շար-

ժամի երկու՞, երկար ժամեր կը սկսէին, ասամաքսը ցարեկասն ճաշին պատրաստելու համար։ Այդ գործունէութիւնն ալ ամէն քր սնփոխիս նս՛նն էր, ու շափաւած-ձեւաւած նամակներ գրելու մէջ կը կայանար։

— Ես այս հիւանդ սիճակիս, — կ'ըսէր, — Չուիցերիոյ լեռներէն Մանթաշաֆին ամբողջ գործը կը վարեմ Աերիկէի մէջ՝ նեղասին արեքը քարբոցով կ'սրղեմ... Մեր արձակուրդն ալ ասո՛նկ... :

Եկուսյ ձեռքով գրածները տաքով նստակիտուն կը տանէր. — չէ՞ որ բժիշկները ճաշէն ասաջ փոքրիկ պատշաժ մը յանձնարարած էին՝ արտօմակը բանալու համար... Ա՛խ այդ արտօմակը... :

Վերադարձին՝ ճաշի պահն էր արդէն՝ նշանասու՛ր պահը, երբ իր երեւակարական ժամացոյցին երկու՛ ասեղներն ալ փո՛րք մասնանիշ կ'ընէին, ու ամբողջ ժամ մը ստամոքսին վրայ կանդ կ'ստնէին... Նախ խաշած մախարօնին կ'ուսէր՝ Պարմէին կենաց, յետոյ խաշած բրինձը՝ Բամպին հողոյն... Երբ իր երկու՛ քէմիսներն ալ կը հասցնէր՝ ճուռաշք մը կը նետէր մեր սնակներուն ։

— Սա խորոված հնդկահաւին հոտը քիճքս կը գրգռէ... ու սեղական գինին անուշիկ դոյն մը ունի... Ի՞նչ կ'ըսես, բժի՛շկ :

Ի՞նչ ըսէի, Այս մարդը համոզուած էր որ իր դորձ գրած գլխատական միջոցներով եթէ քա՛ր ալ ուտէր պիտի հալեցնէր... Ես՛ ընտանեւն սակասապէս՝ իրբեւ ժրակ դեպ շափստորութեան պատւերներ կու տայի իրեն։ Բայց ան կը պատասխանէր-

— Իժի՛շկ, բժշկեա՛ր գտնձն քո... Աշխոյ բա՛ց- գերեզմանին մէջ ա՛յ խորոված հնդկահաւ չկայ... Աստուած ամբողջ երկրապանտը զոյնդոյն բանջարեղէններով ու պտուղներով ծածկեր է նէ՛՛ միա՛յն հաստերասլու համար չէ... Մայր-Բնութիւնը ծափն ու հողը ծաղկերով եւ երկներով լեցուցեր է նէ՛՛ միա՛յն գտնոնք նկարելով ճաշարանին պատերը ծածկելու համար չէ- պէտք է որ ստամոքսիդ պատերն ալ համ մը տանեն... :

Այս մտրգուն բերնին մէջ «Մայր-Բնութիւնը ստնաս կեոջ իմաստ մը կը ստանար, Չսիկրուն ճակատին գիրը ա՛յսպէս կը հեղնէր, մարդերունն ալ ստպէս-

— Արարիշք մարդուն երկար բաղաւկներ ու կարճ լեզու մը տուեր է՝ որ շա՛ս աշխատիս ու քիշ խափս ու՛հ, եթէ գործողը բաձը...), պղտիկ սիրտ մը ու մեծ ազեղ մը տուեր է՝ որ մէկ պղտս ու երկու՛ հաշուես- իսկ ազեղին հարկերապատիկ մեծութեամբ որովայն մըն ալ տուեր է՝ հասեցնելու համար որ մեծ ժրտքերը փո-

խորհելու համար... երբեմն սակայն կը պատահէր որ արի՛շ բանի գրայ ալ խորհէր =

— Բժիշկ, — բաս գիշեր մը, — գտն իմ յիտուն տարիներսս մի նայիր... ես գեռ կո՛րս եմ հոգեով-մարմնով... յաճախ կը խորհիմ ամուսնանալ, բայց յուզմունքէ կը վախնամ... քու կարծիքդ ի՞նչ է ինչպէ՞ս կու գայ ստամոքսիս... :

Այս շկարծէ՛ք թէ անիրական մարդ մըն է այս։ Այս կենդանացրին տակ կրնայի ծանօթ անուն մը դնել, բայց ճանչցողները հասկցան արդէն։ Գիտցէ՛ք միայն որ այս մարդը օպրեցատ, սերունդներ դաստիարակեց, յետոյ պուշածնեայ եզատ, յարգուեցատ ու մեռաւ... գիտէ՞ք ինչէն... : Բարի ջաւէն։ Ապրիլտոսի մէջ՝ հարսանիքի գիշեր մը՝ շատ ատելէն ստամոքսը ճաթեցուցեր է բսին... : Ճակատագի՛ր :

Այս ճակատագրին գրայ հիմտ կը խորհի՞ արդեոք այն որ ծուկերս ճակտին գիրք կը կարդար... : Միայն թէ իր խոսքերը դեռականջիս կը հնչեն անդրջիրիմեան պատուէրի մը պէս :

— Աչքդ բաց, բժի՛շկ, գերեզմանին մէջ ա՛լ խորախոմ հընդհաճաւ շկայ... :

Լճգան, 1913

Մ Ա Ն Ջ Ե Ր ՈՒ Ն Կ Ե Ր Ե Ջ Մ Ա Ն Ը

Հիմա որ ուսերսու վրայ սաղաս կը գրամ ասրինկուսն ծան-
րութիւնը, ու ձեռքիս գրիչը՝ երբեմն փետուրի պէս թեթեւ՝ աշտմ
մահտանն բտտերան մէջ կը կապուի ու կը շփաթիւ, կը յիշեմ Նի՛ն-
Նի՛ն օրերը, աշն օրճնեա՛լ օրերը, երբ ուղեկիս, ջնդերուս, մարմնիս
բոլոր բջիջները ոյնպէ՛ս լեցուած էին կեանքով՝ որ մահտանն գա-
ղափարին համար անց չէր մնացած։ . . .

Արջանի՛կ ասրիք, ուր կեանքը կ'ետայ, սիրտը կը զեղու, հո-
գին կը սրտթկայ։

Ան ո՛վ կրնայ մտնայ հազար անգամ կրկնուած անունը աշն
դաշտեղն ընկերոջ՝ որ միանգամայն դասակիցդ էր, տարեկիցդ ու
սրտակիցդ, երեսակաշտանն վէպերուդ ներսը, հրաշալի արկածա-
խնդրութիւններուդ գինակիցը։

Այտմն էր իմ գինակիցս։ Միտսին կը խաղայինք, միտսին կը
սերտէինք, միտսին կը շափուէինք։ Երբ ան հետուի աղբիւրէն ջուր
բերելու կ'երթար, է՛ս ալ հետը կ'երթայի սափօր մը ուսիս։ Երբ ետ
թուշտններան թակարդ լարելու կ'երթայի գաշտերը, ա՛ն ալ հետս
կու գար, սուտ սաւրցներով զկրենք հրաւիրելու։

Ան ի՛նչ շարութիւններ ձէինք ընել միտսին։ Արկա թիթեւ մէկ
լուցկիի գամելով՝ դասարանին մէջ թացնել, մեղուներան թեւեր
փետելով՝ լարի վրայ խաղցնել. ճանճի գլուխներ հոգնելով՝ գրքերը
դարգանակարել. աղոց բերանը չաքար մը տալով՝ ակոսները փըշ-
ցրնել . . . Կա՛ս կը յիշեմ որ որ մը սոյլ մկնիկ մը լուցկիի տափի մը
մէջ մացնելով՝ շորս թաթիկները շորս ծակերէ գոբու հանեցինք ու
աղասա աքճակեցինք։ Երբ գիրուկ գոսաստուն ու բոլոր աշակերտները
տեսան որ փոքրիկ ստափ մը սրահին մէջ ինքնիրեն կը վազէր խենթի
մը պէս՝ ամէնքն ալ տարտափահար գոբու խոյսացան։ . . .

Անան՝ն ուղիտակոններ՝ որ մեզ կխոստատուաններու պէս յար-
դել կու տային զպրոցին մէջ : Ճիտագայի՛ն շարութիւններ՝ որ մեզ
հրեշտակներու պէս կ'ուրախացնէին . . . :

Առա՛գ, որ մը կու գայ որ մեծապայտ աստրինութիւններն ան-
գամ չե՛ն կրնար այս ողորդիկ շարանճիտութիւններուն շար ուրախա-
ցրնել մարդկային սե՛րար . . . :

Եւ ասկայն շհարձէք որ մեր երջանկութիւնը անխտուն էր . ո՛հ .
ա՛չ : Կոտորեալ մարդ բլլալու համար գլխուտար բուն մը կը պակսէր
մեզի՛ տէրն ու մօրսօքը : Աւ բոն՛ւ որ, բունեկը՛ն պէս կ'ամբի-
լէկնք . . . :

Օր շէր անցներ որ գպրոցին ծառին տակ, ծերունի կոճցին վրայ
հտտակնիս շշտիկէնք, մտաներնուս ծայրին վրայ բարձրանալով, ու
ղմեկի խարդախ հարուածով մը շճեղքէինք կոչկոտած կեղեւը՝ իրբե-
շափանիչ :

Մակայն հիմա որ տարիներն ու մա՛շ մեր մէջ ամէն մրցում
ի սար՝ն ջնջեցին, ինչու՞ շխտատուանիս որ, ան ինճճէ հտտակո՛ւմ
աչ, ուճո՛ւմ աչ, ճարտարութիւնս՛ւմ աչ, շարութիւնս՛ւմ աչ միշտ դե-
րագանց էր :

Լազալու մէջ իր նմանը շհար : Պայքարի մէջ մէկ-հատիկ էր :
Երբ ամէն Զտակի-Մնունդի յոյն գպրոցին տղոց հետ կուտի կը
բունուէինք սպմախան շարքերով՝ ճակատ ճակատի, քարերը է՛ն շի-
տակ ու է՛ն հետու թացնողը միշտ ինքն էր : Մեզի համար ամբողջ
դիւզին մէջ Ազգին պատիւը փրկեցն ա՛ն էր միայն :

Վա՛յ եթէ իր համբուն վրայ շուն մը հաշեց . էրեք որ շանցած
այդ շունը պիտի անհետանար :

Չէ՞ որ անդամ մը իր թունիկը փարատող կատուն աշտարակի
մը գաղաթէն ես՛թն անդամ վար նետած էր, մինչեւ որ ետքը ետզիններն
աչ խեղճին բերնէն դարս գային :

Միլիմիլի այդ աշտարակը հիշոյ մեր տան դէմն էր . բարձր ու
խարխուլ միմարէ մը՝ յունական հին մեհեանի մը վրայ թառած .
մեհեանը գետ կանդուն է՛ միմարէն փրած . . . : Հո՛ն կ'աղօթէր երբեմն
բժշկութեան հայր-աստուածը . հիմա բուերն ու գեւերը կ'իշխեն Շոն-
Պիշերը սարսուփը կը լեցնէ այդ սրտերը . ու լստինը այդ աւերակ-
ներուն լեզու կու տայ՝ կ'ըսեն . . . :

Արամ այդ գեւերն աչ արհամարհեց : Գիշեր մը աշտարակէն
ներս սողաց, խաւար ու գործդարձիկ սանդուխներէն ոկուս բարձ-
րանալ խորխափելով, պատերը շոյելով, սաներն արիւնեկով : Երբոր
գաղաթը հասաւ, շունչը բունց, ձեռքն երկնցուց : Վերը անդգի բոյ-

նիր կային ու ձայնով մը կ'ուզէր զողնալ : Բայց վա՛յ Թռչունի ձայնի գողցողին . . . : Իր սեւ աչերուն մէջ շարութեան կայծ մը փայլատակեց . անդդերը տեսան այդ կայծը ու կասցի սոսկալի հարձածներ տեղացուցին իր աչերուն :

Իր զէմքին վրայ մի՛շտ մնացին այդ վէրքի սպիծակը : Սակայն տղեղութիւններ կան որ զեղեցկութենէն աւելի կ'արթնեն . . . : Այդ օրէն ի վեր գիւղին շերտն էր Արամ :

Քանի՞-քանի՞ անգամներ աղջիկներու զոյրոցէն կը կանչէին զոյն՝ զարմահիւն դասողիբք մը ստանելու , աշակերտներուն մարմնամարդ մը ցուցնելու պատրաստով : Եւ սակայն այս պատանին որ անդդերը կը փեռէր ու մանչերը կը ծեծէր , աղջիկներու առջեւ ողու մը պէս կը զոյրար ու մեղուորի մը պէս կը կարմրէր . . . :

Էդերը իրեն համար արտակարգ , բացասիկ , անընական , անկարելի էակներ էին : Մայրիկը իր փոքր հասակէն մեծած ու իր բուրբ եղբայրներն ալ արու ըլլարուն՝ Մանչանց կը կոչուէր իրենց ստանը : Բոլորն ալ միեւնոյն փայտէն տաշուած՝ ուժեղ ու չքեղ պատանիներ էին , գիւղին փառքը : Բայց բոլորն ալ Արամին պէս շուտրած , ամչկոտ , տխուսոյին զգայնութիւն մը անէին : Կրնէրը միայն հետեւէն տեսած ըլլալով՝ ձեռքի սեղմում մը զինաթափ կ'ընէր զիրենք . . . :

Արամ քանի՞ կը մեծնար՝ այնքան կը տկարանար : Եկեղեցիին մէջ երգած տուն ձայնը կը փոխուէր . զոյրոցին մէջ պատասխանած ստան միտքը կը խաւարէր . զիրք մը կարգարու պահուն՝ էջը շարձացած՝ կարգացածը կը մտնար :

Տղոց մէջ ասորամտօրէն կը փոփոսային որ շատօք բանի կ'ընէր . . . « ռկնածու՛մը հալիւ էր . . . » :

Սրեր կային որ քոյր չէր մտնցուցեր . այնքան յոռետես , դատան , գայրացկոտ կ'ըլլար . բնած բանը կը կտարէր :

Սակայն իր մատարական ուժը կրանցնել վերջ՝ ջիւ-ջիւ իր մարմնական տատակութիւններն ալ անհետացան : Մայրը փրցուած Մամանի մը պէս՝ անսկսեց , զոյրոջուն , շուտրած բան մը եղաւ : Այստակերը ցցուեցան , աշքերուն ձիւրը կտարի զոյնիւր օտացաւ :

Եւ չգտնուեցաւ մէկը . . . մ'չ քահանան , մ'չ վարժապետը , մ'չ հայրը , մ'չ իսկ բժիշկը , որ այդ տղէտ պատանիին բացատրէին թէ այդ մեծուսը ու մեղուոր զրօսանքները զինքը գերեզման կը տանէին . . . :

Արեւուս օր մը , դանդաղօրէ՛ն , ժայռերուն գաղաթը գացինք միասին : Յանկարծ զրոյանէն արծաթէ խոշոր գրամ մը հանեց ու

ձեռքի լայն շարժումով մը ծովը նետեց գոյն : Արծաթը վայրկեան մը
փայլեցաւ արեւուն տակ , յետոյ անդունդին մէջ կորսուեցաւ ու
պղտիկ ճողփին մը հանեց :

— Ասիկա սասնեկարդն է որ հօրմէս գողցայ ,— բռաւ ,— ծով
նետելու համար . . . : Իւրաքանչիւր փորձութիւնս այդպէ՛ս կ'ապեմ
դրամեկ : Բայց կը դգամ որ ս'ըչ է արդէն , կամքը մեներ է մէջս . ա՛յ
Թագաւորի դանձ մը խոկ չպիտի բաւէ այս ծովը լեցնելու . . . :

Ասիկա մեր վերջին պտույտը եղաւ , ու մեր վերջնեկեր խասկե-
ցութիւնը :

Արամ անկողին ինկաւ ու ա՛յ չեկաւ :

Մեր ծնողները մեզ արդիւնեցին իրեն այցելել : Գիւղերու մէջ
ուր դիտութիւնէ տակի բնապը կը սիրէ , հոն ուր բժիշկի ստքը կը
կտիէ , բարեկամները իրենց ձեռքը կը բռնեն՝ անասնական ինքնա-
պաշտպանութիւնով մը : Աւ բնասնիքը իր ցախն մէջ կը կծկաի ,
միայնակ կը մնայ իր շիւտնդին հետ՝ որ յաճախ սակեւտարբախան
պտուտութիւնն իսկ շունի իր սիրելիները շփամպելու համար . . . :

Ամբաներով տարտամ շշուկներով բաւականացայ :

— Երէկ գիշեր նոր բժիշկը կանչուեր է . . .

— Քասերով արիւն փոխեր է . . .

— Փաբրիկ եղբայրն ալ անկողին ինկեր է . . .

Սը մը , սակայն , ծնողքէս զազանարար , իրենց տունը մտայ ,
ու վախն ի վախ սանդղակներէն վեր ելայ :

Շիւտնդին սենեակէն բժիշկը գտրա կ'ելլէր : Բնասնիքին ան-
զամները գոյն պաշարեր էին երկիւզամ ձեւերով :

— Ատքը պոպոնեմ , բժի՛շկ , կ'ըսէր ծերունի հայրը գողարով . . .

Աստի բա՛ս մը տուր մեզի . . . :

Բայց ան հախտագրական կարուկ շարժում մը ըրաւ :

— Ամէն ցաւ վախճան մը սնի ,— բռաւ . . . :

Բժիշկէն վերջ շուտով գիւղ գրկեցին քահանան կանչելու : Տէր-
ակնն ինձի խաչ մը ու գիրք մը տուաւ , ու խնդրեց որ հետն երթամ :
Վախն ու վատութիւնը սիրտս լեցուցին :

Ես այն տակն գեւ չէի տեսեր թէ մարդ մը ինչպէ՛ս կը մեւ-
նի . սակայն յաճախ ստեղծումով գիտեր էի թէ ի՛նչպէս կը մեանէին
մեր Թունաւորամ շուները՝ սարսառակները խածնելով , կանգնելով
ու ինտրով , զոգարով ու պտղատելով . . . :

Սակայն այդ օրը սորվեցայ ինչ որ բոլոր բժշկական կանաւ-
նիքը չուպեցին սորվեցնել՝ թէ մարդ մը սնասունի մը պէս չի՛ մեւ-
նիր . . . :

Հոն՝ աչ Գիտութեան ժարգը յոյսի փոքրիկ բառ մը անդամ չէր դասած քեզու՝ Կրօնքի պաշտօնեան հասարակ անձն՝ ու պաշար մը բերէր էր իր մազադաթի գոգքին մէջ։ Հոն ալ բժիշկը կեանքը կը շփէր ու կը կորէր՝ շո՛ր ձեռով մը, քաշանան յարեանական կեանքի անձայրածիր հորիզոններ կը բանար՝ օրհնակա՛ն շարժումով մը։ Աւ երկու հազար սարկիւնքէ ի վեր կրկնուած իր բառերը՝ մի՛շտ նոյն դողանկէն անկէն սահեցօձելու այն վերջին ժամերը, ուր դիտապէ՛ս, ամէն յոյս, ամէն հասարակ, ամէն սէր, ամէն իրականութիւն ու ամէն երոյ կը սնանկանայ, կը մեռնի, կը փախի։ Գերազնի պարտութեան ժամուն՝ գերազնի յոյսութեան խարկանքը։

Պարկա՛նք թէ իրականութիւն, չե՛մ գիտեր։ Սակայն այդ օրէն ի վեր համարուեցայ թէ օրքան տակն որ մարդերը պիտի մեռնին՝ ա՛յնքան տակն Գիտութեան կողքին պիտի ապրի նուա կրօնքը...։

Արդարեւ, քաշանային մեկնելէն վերջ, աննրխական շնորհ մը իջած էր արդէն շիտանդին դէմքին վրայ։ Անկողնին մէջ նստաւ, ձեռքը ձեռքերուս մէջ դրաւ, ու խօսեցանք իրարու հետ՝ հի՛ն օրերու պէս։

— Բնորոնքս երբե՞ք այնքան լաւ չէի պահած, — բառ...։ —
Վազր եթէ արեւ բլլայ՝ կ'ազի՞ս որ միասին դաշտ երթանք պտակլաւ...։

Սեռայ, յանկարծ շուշ, ակամօք յարեց, ամ գունեցաւ։

— Կը լսե՞ս, — բառ, — իրիկուան դանդաղէն է...։ Կը յիշե՞ս, ամէն անդամ եւ կը զարնէի մեռելին դանդաղները...։ Սը մը երբոր իմ կարգս ալ գայ, կ'ազի՞մ որ դուն դարնես ինձի համար. բայց ոյնպէ՛ս ուժով քաշես պարանը՝ որ արար աշխարհ խմանայ...։

Սակայն ի՛նքն ալ, ե՛ս ալ, ոյնպէս համարուած էինք որ այդ սրբ երբէք պիտի չգար...։

Հետեւեալ օրը՝ դարձանային գմայիկի օր մը՝ ընդհատ ընդհատ դողանկ մը փրթաւ օդին մէջ։

— Հրդեհ՝ կայ, մայրի՛կ, — բաբ...։

— Եստով շարիկդ առ ու ժամ գնա, տղա՛ս, Արամը մեռեր է...։

Սեռե՛ր է...։ Սեռե՛ր է...։ Խենթի մը պէս վեր վազեցի, փոքրիկ խօսիչ մը մէջ բանտուեցայ, դուռները դոցեցի, պատուհանները խցեցի՝ այլ ընդհա՛տ ընդհա՛տ ու անընդհա՛տ դողանկը շխմանար համար...։

Սակայն ի գո՛ւր։ Գիտական դանդաղը ամբողջ տարին ինձի համար յոյսաւ։

Ընտանիքներ կան որոնց անդամները՝ խաղի թուղթերու պէս
ըրարու ետեւէ կ'իջնան։ Սոսկայի վարակածք հնձեց ալլո գետտաի
կարիճները։ Մաշը վաղեց ալլո սան դուրը։ Ու մինչեւ արտը, զիտղե
պատանիներուն կը ցուցնեն մանչերուն գերեզմանը։

Լոզովն . 1913

Փ Ո Ւ Ա Ն Ե Զ Ա Ր Ս Ա Ն Ի Ք Ի

Պէտ զպրոցական նստարաններուն վրայէն՝ Արամ ընկերս կ'ըսէր ինծի՝

— Երբ քսան տարու բլլանք, ա՛յնպիսի ինճոյք մը, ա՛յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ գիւղը մեզի հետ ուրախանայ...

Այն ատեն զեռ մեզի այնպէս կը թուէր թէ քսան տարեկանին խաչոր անկիւն մը պիտի դասնայինք։

Քսան տարի կեանքի պատրաստուել, քսան տարի գուտակներ պատրաստել, քսան տարի մահուան պատրաստուել... Ա՛յս էր մեր նշանարանը։

Ահր չաղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակայէինք թէ կեանքը մաթէմաթիկական ուղիղ գիծ մըն էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կտորուելէ վերջ՝ ինքն իր վրայ կը գոցուէր, ինքնաբերաբար, ետանկիւնի մը պէս...

Այդ օրէն ի վեր շա՛տ ջուրեր անցան կամօրջին տակէն, ա հազի՛ւ կրցայ հասկնալ, թէ կեանքի գիծը ոչ թէ ուղիղ, այլ չժաշտալաշտ գիւղիկ մըն է, եւ ա՛յ թէ հաւասարաւիտք ետանկիւն մը կը ձեւացնէ, սեւ ու ծիծաղելի գէրս մը...

Անոնք որ զպրոցին մէջ գէրսի մը համար կու լային, անոնք ամբողջ կեանքերին պիտի շան... ստիպարար, Իսկ անոնք որ գէրսոյ մը կը դասարձանային՝ անոնց համար կեանքը շա՛տ մը նմանորինակ ու տարբրինակ դասարձութիւններ կը վերապահէ։

Օրինա՞կ, Արամ, ընկերս, զեռ հազիւ կեանքին պատրաստուած, զեռ այդ կանխորոշուած քսան տարքին չհասած, բոնեցին ու թաղեցին... Աւ ես՝ մինակ մնացած՝ երբ օր մը ուղեցի տօնել այդ մեծ թուականը, արդէն կեանքիս դարունը անդալարարար անցած, գազած, անէութեան մէջ թաղուած էր...

Սակայն մեր ծրագրին մէջ արիշ ան մըն ալ կար, մե՛ծ ասը, մեծագո՛րն ասը, ամուսնութեա՛ն ասը, որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՛ր կրնար դուշտիկ թէ այդ մե՛ծ ասնէն ալ եւ ինքս պիտի չբաժարէի... ահա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ինչպէ՛ս, մահուան գառապարտակը իր ճերմակ չապիկին մէջէն բարէն կը յառաջանայ ու ճիտը շատնին կ'անցընէ՝ առանց բնօրինութիւն մը բնելու, սրբօճեակի գիտէ թէ սակէ՛ն շարժում անպատէ, եւ թէ իր բախար սրբիներ կանխաւ զճառն են՝ առանց իր հասանութիւնը հարցնելու:

Էս մահուան գառապարտակ մը դեռ չեմ տեսած: Բայց որ մը պարտիական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու դեռ իր վրայ խորհած ասեմու մարմինս միշտ փուշ-փուշ կ'ըլլայ:

Սուսնեղամ, սեւ բարձութիւն մը գլուխ զլխի կ'աշխարհակէ հարսին անցքը պիտելու համար: Ահա՛ երեւցաւ ան: Շուտուն ու մահատից կը յառաջանար, առանց յոժարութեան, այլիւ առանց բնօրինութեան, սրբօճեակի սրբիներ արդէն իր ճակատագիրը զճառն էին՝ առանց իր հասանութիւնը հարցնելու:

Գլուխէն մինչեւ ստոր ճերմակներու մէջ, ան կը յառաջանար՝ իր միամտութեան շուտնէն կախուելու... Մինչեւ հիմա որքա՞ն երջանիկ էր ան. ցարեկները սիրոյ երգեր կը հիւսէր, գիշերները շրաշալի սուգաններ կը տեսնէր. գաշտի ճարտներուն պէս անհոյ, երկինքի թռչուններուն պէս ազատ էր... Այդ գիշեր իտի պիտի փշրուէին իր բարբ երպները, ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանձար մայրութեան ցաւերը, պիտի ճեծուէր, պիտի տղեկնար, պիտի անասնանար...:

Մարգակերոյ դալկերու, չոչուտոյ նայուածքներու մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեփ-ճերմակ ու գեփ-գեղին: Պարտիկ մարմին մը՝ սրտատրտի ու գոգոցման, սճրագործ մեռքի մը մէջ բնուած թռչնիկի մարմին մը, որ շիշ յետոյ պատտ՛ն մը պիտի ըլլար քովի գիշակեր ու տարիքաւ անոցին բերնին մէջ... Փեսան՝ իր թեւէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպատ աչքերով, փայտի պէս պեխերով՝ սեւցում ու սուրբում...:

Ամբողջ ամբարը դոյզ մը աշք եղած էր: Եամտա նայուածքներ կը տեսնուէին հարսին: Մասի մը պէս՝ շիշ մը սակէ՛ն մարդ պատապատա կը ճաշակէր ա՛յն քանկեղութենէն, որ վայրկեան մը յետոյ պայտթիւն չպիտի անկնար ա՛լ...:

— Հարսութիւնը անո՛ւշ բան է... փոխապէ մէկը՝ բերնին

Ջուրերը մաղցնելով, Գրգանդ գրամ սնի՞ս. կեանքդ պստնիկներու ծոցը փակցուր, ու ձեռք սրերուդ համար է՛ն սնմեղ, է՛ն զեղեցիկ, սղտիկ ազջիկը առ, բրկակ, արիւնէ, ձեռնէ, հիւանդացուր... մա՛րդ մը ձայն հանելու իրաւունք չունի, ո՛չ իսկ կինդ... Աստուծոյ սրճաթիւնը քանի՞ սակիի գնեցիր, սրիչ բան հարցնող չկայ...:

Աւ իբրաւ ալ նայն մայրկեանին, բարձրաստիճան կուսակրօն մը Առքըր Գրգէն մկայութիւններ կը բերէր փեսային անաքնութեան համար... Ամուսնութեան ամուշութիւններուն մրայէն կը մտնէր, սակէն կ'եղէր...:

— Մով շմտած լողալ կը սորվեցնէ... կակազեց մէկը բովէս Բայց, սրիչ մը աջողիսի՞ խոսք մը բաս, որ մինչեւ ականջնեկուս ճայրը կարմրեցայ:

Այդ սրէն որոշեցի որ՝ եթէ կրթիք ամուսնանայի, ամէն պարագայի մէջ՝ այս տեսակ պիտի շամուսնանայի:

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պտակը սրիչ բան չէր եթէ ոչ խորագրի պայմանագրութիւն մը, որ կ'ուրը կը ստորագրէր սասնոց անոր ստաջին բասը ըմբռնելու. իսկ ամուսինը որ բաւ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարգելու իր պայմանագրութիւնը...:

Գերիներու մասնատականութիւնը սրիչ տեսակ չէր. միայն թէ չիմա վճարո՛ղն ալ, մասնատու՛ղն ալ ազջիկն է...:

Աւ, ս՛ր հեղուսթիւն, այդ փոքրիկ ազջիկը՝ սրան խոսքը դատարանէն ուղեւ արժէ՛ք մը իսկ պիտի շունենար՝ իր Քեյս՛ն պիտի յարգէր մինչեւ իր կեանքին վերջը, ու իր արգանդին մէջ պիտի կրէր համբոյճներուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ սասաջին յրթիկան արգէն՝ պիտի խորէր գոյն, շան մը պէս...:

Բայց տեսնէիք թէ իր ճնողները սրքա՛ն հպարտ կ'երեւէին, ի՞նչ սրախութեան արցունքներ կը զլտարցնէին իրենց աչքերէն... ի՞նչ փարպետութեամբ սասաջ տարեր էին գրամօթիտի սակարկութիւնը... ու ի՞նչ բաւ բնարութիւն... ի՞նչ շնորհքով փեսայ... Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհասրէին գրեհնք:

Ես՝ նախանձով ու գամութիւնով լեցուն գուրս կը նետուէի այդ զերեմասնութեան շուկայէն, երբ մէկը թեւէս բանելով քարոքափարութեամբ անուսն հարցուց... կ'երևի ճՅամսթ ներկաները շարքին մէջ սպելու համար:

Տասնեակ տարիներ անցան այդ սրէն ի վեր, բայց դեռ շմուցայ զինքը, այդ ձեփ-ձերմակ ու գեփ-գեղին ազջիկը, որ կեանքիս մէջ սասաջին ու վերջին անգամ կը տեսնէի:

Իր ոգին զիս երկար ստեղծ սուսապեցուց:

Յը մը, ետ ալ իմ նահատուցըն կը ննազանդէի՝ իմ յաւազոյն կէսիս միանալով :

Բայց իր պրակէն որքան տարբեր կ'ուս մերինը՝ նահատակ ճաշբայեցութիւն :

Ստանց իմ բուկի, տունց նանդխաւարութեան նարանիք մը քաղաքական աչն պարզ նարանիքը՝ որ կ'երուպան կը պարապակէ նաւառացեալին ալ, ուրացողին ալ, նարուստին ալ, աղքատին ալ :

Չուիցերիացի քաղաքացեալքս ամուսնական պայմանադրութիւն մը ներկայացուց մեզի՝ երկու վիաներու տառք :

— Կ'ուզէ՞ք ասորապրել, Սրիտրդ . . . :

— Այո՛, պարտն . . . — ըսաւ նարսք՝ գրչի նամարձակ ստաբազրութիւն մը պրակեցնելով թուղթին վրայ :

— Շնորհակալ եմ Տի՛կիին . . . — պատասխանեց քաղաքացեալքս :

Ու ամէնն աշխատի : Այդ մտայրկեանէն Սրիտրդը Տի՛կին կ'ուս :

Ու սակաւն — անկեղծ խոսք մը կ'ուզէ՞ք — աչք շարութիւնը դիտ վերաւորեց :

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակագական ու քաշապանուգական նողի վրայ գրուած երկուստեք ասորապրուած վաճառականական պայմանադրութեան մը վերամեց մեր ասորաւստ սէքերը, անշքճուղիւն անուրջները, ինքնուրոյնար նուիրումները, յախտանի խոտումները . . . :

Ու Աէրը, սրուն նամար Ասցումն ձեռնուած շափ գրաւոր է ն կ'ընէ, աստատուի մը շափ խախտու կ'ուս . սրովհետեւ Սրէնքը՝ մեղ միացնելու ժամանակ՝ բամնուելու պայմաններն ալ կը մտածանշէր . . . :

Այս բոլոր սրինական շքթաներուն ծանրութիւնը թեթեցնելու նամար երկնային որհնութիւն մը կը պակսէր : Նարսն ալ շատով նշմարեց աչք պակասը :

— Քանի որ, — ըսաւ, — մեր ամուսնութեան նամար մեծ ծախսեր չըրինք, փոխան նարսանիքի՞ զմբախտ աղջիկ մը ուրախացնենք աչք գրամով — ետ նշանուած սրբուհի մը գիտեմ որ պատկուելու նամար միջոց շանի — թուղ իր ուրախութիւնը մեզի նամար որհնութիւն մը ըլլալ . . . :

«Մեծ միտքերը սիրուէն կը ծնին», կ'ըսեն, աշխնքն կ'ինէն . . . :

«Փոխան նարսանիքի» . . . : Այդպէ՛ս որոշեցինք, ու աչքպէս ալ ըրինք :

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընելու նամար, մեկ-

եկցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փնտնելու ա՛յն, ինչ որ կը պահ-
պէր Լոզանի քաղաքատան :

Բարի քահանայ մը մեզ գիտատրեց Ֆլանդրի :

— Բայց զիս գտնելէ ստա՛յ՝ գանձապետ Էֆէնտին պէտք է
գտնելիք . . . — բռա :

Քաղաքը տանկուփրայ ընելէ վերջ՝ գանձապետ Էֆէնտին ալ
դատնք դո՛ւտրափաճառի գրասենեակի մը մէջ, սակի նժարի մը կտին
կճկաած, մո՛տի գոյն ձերունի մը՝ որ ձիւթ կը ծամէր . . . :

Երբ իմացու այցելութեանս պատճառը՝ բռա :

— Աշխարհիս շորս կողմէն հոս կը թափին աման օրհնութիւն
մը ստանալու համար . . . : Մեր գինեքը ամէնուն յայտնի են արդէն,
այնպէս որ ստիարկութեան պէտք չկայ . . . : Եթէ հազար ֆրանք
տրուի՝ ամբողջ տաճարը թաղտերի պէս կը զարգարենք, բայց նշա-
նաստ բուն մը կ'ըլլայ . . . : Եթէ միայն մէջտեղի ջահը կ'ուզէք՝ զե-
տինի գորգերով՝ այսչափ հարիւր ֆրանք . . . : Բոլոր ջահերը մէկանց՝
այսչափ հարիւր . . . : Սուրբ խորանին յուսափառութիւն՝ այսչափ հա-
րիւր . . . :

— Բայց պարզ օրհնութի՞ւն մը . . .

— «Պարզ օրհնութի՞ւն» ինչ բան է, Էֆէնտիմ : Լուսահոգի
Սանթաչոֆ այս չքեղ տաճարին համար միլիոններ ծախեց նէ՛,
պարզ օրհնութիւն մը տալու համար է . . . : Ամէն մո՛տ հաշիւով կը
վախ, ամէն տիրացու հաշիւով կ'երգէ . . . : Պէտք է գիտնաք որ մեր
ձայնասրները Փարիզի Քօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին եւ Օփե-
րային մէջ կ'երգեն . . . : Մեր Շահ-Մուրատեանը «ԶԻՅԱՆԱՐ» կը խա-
ղայ . . . , Եթէ գոմարանական քարոզ մըն ալ կ'ուզէք՝ անոր հաշիւն ալ
սերտերին հետ յարմարցնելու է . . . :

Ահա թէ ինչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սուղացնել մեր Սէրը՝
անլուծելի, անբաժանելի, երկնային, յափտենական մեւ մը տալու
համար անոր . . . :

Բայց Հեռեւեալ օր արդէն՝ եկեղեցիին մէջ՝ Երոցայ այդ բոլոր
դաճութիւնները :

Սարճրդուտը գժրէթին տակ, ամայի շէնքին ճիշդ կեզրոնը,
մինա՛կ էինք մենք, իրարու սեղմուած՝ երիտասարդ ամուլ մը, ձե-
րունի քահանայ մը ու ֆրանսացի մամկոն մը :

Խորանին վրայ ու մեր երկու քովերը երկար ու ձերմակ կե-
րաններ կը մտնէին, յոյս ցերեկով, ամբոյն ու երազային բոցով մը՝
որ կար ու չկար . . . :

Երբեմն դուռին բացուածքէն ստար պլուխ մը կ'երկննար հե-

տաքքեր : Ան տանն էր յառէր փողոցի սնկերը ու անտան սպճակը :
'Իսրայր՝ աշխարհի մայրաքաղաքը էր իմար, կ'ամար, էր Հայհայէր :
կ'աշխարհէր... Ներսը՝ խարտեաչ էս սեւ էրկու գլուխներ իրարու էր
կ'ապակին՝ սպրչում թելով մը, կեանքի ու Մահուան համար... :

'Իսրայր՝ բոյսը կիրքերն ու բոյսը մեղքերը, բոյսը գիտու-
թիւնն ու բոյսը քաղաքակրթութիւնը... Ներսը՝ Հայաստանցի աչք-
ակը մը, կարծես Անիի քանդակներէն փրցուած՝ Հին ու ատաքըա-
սիոյ գլուխ մը, Հայարտար աստիճանու յասեր էր կրկնէր, յախտե-
նական ու ահաւոր... :

Ճերմակ մամերը էր Հարէին, բարձար կապոյտ ամպով մը
մեղ սաշարեց : Տէրակըր անկերը էր կարգար ու կ'երգէր : աչք ըն-
թերցումը ու աչք որորումը փիշ-փիշ մեղ ընդարձացուցին, վերացու-
ցին, հեռացուցին, Հին ու հեռու սեղուանք աստիճան... :

Կնքահայրը — մենակեաց ու մարդասեաց արտեատուղէն մը :
որ եկեղեցի սաք կոխած շունէր — Հիմա սղու մը պէս կու յար :
Հարը — որ սլիճ էր Հասկնար սակեցարու աստուածային բար-
բառէն — յիկ մնջիկ կ'արտասուէր... : Աս սաք արցունք մը որ ին-
կու մեր միացած մեղքերուն վրայ՝ մինչեւ ոսկորներուս ծո՛ւծը գո-
ղացուց :

Մշ. երկնքի կամարէն վարդի մը գոյր ինկոյ ցողը, բազնե-
տան գծրէթէն կոյսի մը ծոցը ինկոյ կաթիլը, այնքան շե՛ն կրնար
սարսուտցնել... :

Ինձի ի՛նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը պիտի Հեղնէ իր անարժան
աշակերտին այս երկիւղած զիրքը՝ կրկնապէ՛ս ծիծաղելի, սրովհե-
տեւ Գիտութիւնը որ Կրօնքը չի Հասկնար, Աէ՛րն ալ չի Հասկնար
Արարեւրահան իրականութիւններուն միտքն էր Հաստատայ ան-
մին : Աէ՛րն ու Կրօնը բացարձակ իտէպին էր ձգտին, նոյն յախտենական
զգացումին երկու յախտենական մեներն են անոնք, Աէ՛րը՝ անձնա-
կան, կերպարանաւոր, երկրային, բնական իտէպին է, Կրօնը՝ ա-
նանձնական, անկերպարան, արեգեւրահան, զերբնական իտէպը... :

Թոյ քարկոճէն զիս թերահաստաները : Ես չե՛մ կրնար որա-
նայ այն անջնջելի՛ արցունքը որ իմ մայրենի եկեղեցին կրցու կո-
թեցնել իմ էութեանս մէջ, եւ որ բոլոր գիտութիւնները միացած՝
չպիտի կարենային կաթեցնել... :

Ախարս թէ սպասեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յգիտութիւնն
ըէն, զերկաճառաթեան յիշատակներէն, սնարարացուցիչ տեսա-
բաններէն, շտեւ ցուցադրութիւններէն... : Այս բոլորը էր ծառայէն

ժիւա՛յն ամուսնութիւնը զժուարացնելու, ազգատութիւնը նուստու-
ցընելու, կուսութիւնը կարճացնելու . . . :

Փոխանակ Հարիւրաւոր Հրահրեալներու՝ սրտնք յա՛ղն իսկ
պիտի քննադատեն ձեր Հարսնիքին խեղճութիւնը, լուսպոյն է ա-
րախացնել սրբուհի մը՝ որ ամբո՛ղջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ :

Ու ս՛կէ թերթ տրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու արար աշ-
խարհի թէ՛ :

Նորապսակ ամուլ Ք. այսփան ոսկի
կը նուիրէ ազգկանց սրբանցի մը
փոխան հարսանիքի :

Շարքը բացուած է, ս՛ղ պիտի երկրորդէր . . . :

Լօզան, 1913

Մ Ե Վ Ք Ի Ն Պ Տ Ո Ւ Վ Ա

Երբ մեղադարտ քաղաքին վրայ կէպիշերը կը շնչեցնէ իր տաներկու հարսածները, անասելի վախ մը կը լեցնէ սարսփոտ խաւարը :

Մարդը որ Ասածու պէս կրնար ստեղծադործել, ի՞նչ մը պէս կը թունաւորէ հիմա : Ակրը որ սրճնաթխն մըն էր, անկէ՞քի մը կը վերածուի :

Է՛ն սաք համբոյրները կը կեզծեն, է՛ն անդուսպ կիրքերը կը խորդախեն, է՛ն բունն սկրիւրը կը նահանջին, է՛ն արդատանդ արգանդները կ'ամբշնան . . . :

Անխառնաժանելի վախն է ան, բայց անխառնաժելի վախը, բաւրը օրինաւոր ու սպօքէն գիրկրնոց խոտներուն վախը, ամէն անկողիններու ու ամէն գիշերներու վախը, սերնդադարձումի վախը . . . :

«Ազո՞յ՛» . . . «զո՞յ՛» . . . կ'ըսեն գիշերային դանդակները, որոնց զոզանջը հարած կտաարի մը պէս կ'անձրիւէ անբարեւա քաղաքին վրայ . . . :

Բայց այս ամուլ քաղաքէն անդին արդատարեր գիւղերը կան . . . այս թագթաբար տաներէն անդին յուսթի սնաստները կան . . . այս սալալասակ փողոցներէն անդին թաւալին մարդերը կան, ու սուսուսոց հոգիքը կան, ու ամբո՞ղջ երկրագունտը կա՞յ՛ . . . յդի կնոջ մը պէս սուեցած . . . :

Հո՛ն Բնաթխնը իր մայրական գիրկը կը բանայ պարզ ու մաքուր հագինեբու համբոյրին : Հո՛ն պէս Սիրոյ մեծ տաւար կը կատարուի աշնպէս՝ ինչպէս հողարնեբոյ սարիներէլ ի վեր մարդկութեան անաջին դոյզը բժրոնեց ու դարձադրեց պայն՝ բնական, հասկասօղբական ու յուստեկան . . . :

Հո՛ն նախրուեցաւ լերան աղջիկը իր քաղաքնի սիրահարի՞ն :

Կարճամտային գիշեր մըն էր, սասնոց յասնի։ Անտառին մթաթիւնը իրենց սիրտը կը արտփնցնէր։ Անտառ չունէ մը կ'արտածորուէր հողէն՝ բոյրով ու արիւնով ծանրբոցած։ Տարորինակ բոյսեր՝ մութին մէջ հոգի կ'ստնէին, կը շէնջէին, կը շարժուէին կեանքի գարարածներով։

Դեռստի սիրահարները շունչ չունէի սուսած, խորասուզուած, բարացած, կոկոններուն փթթիլը կը լսէին, տերեւներուն շոյախը կը զգային, ճիւղերուն իրարու երկարիլը կը տեսնէին։

Կողջ թացաթիւնը իրենց երեսները կը շոյէր սեղեգբախան համբոյրի մը պէս։ Անոնք յափշտակուած ակամատեաններն էին անպին ստամի մը՝ սքր մութ ու լուս սակցմագործութիւն մը, աստուածային ու յաւերժական աշխատութիւն մը կը կատարուէր։ Հոն նիւթ ու բոյժ՝ յամբ գերտկատարներու պէս՝ անհո՛ւն կեանքը կը բեղմնէին։

Գիշերը յառաջացեր էր։ Մտակրու ետին արիւնոց քանի մը լոյսերը մարեցան։ Գիւզը կը քնանար։ Հետուէ հետու քանդակի մը ստանկրկու հնչիւնները միջոցին մէջ մտպուեցան։ Ժամը՝ տիեզերքին բազկերակը՝ կանոց առաւ։

Երբոր ամէն բան լսեց, յանկարծ ճիւղերը պողպուցին։ Տերեւներու տակէն երկար սարսառ մը սնցուս։ Անտառին մէջ, յանկարծ, կենդանիի մը ստուերը ստաջ նետուեցաւ, զգուշացր ու իրենցմէ բայ մը անպին կանոց առաւ։ Իր անհամբեր սրունքները եղէզի մը պէս կը գողային։ Իր փայլուն մուշտակը հարսի մը պէս կը պտղաբար։ Արքածն լիզուեր, յարգարուեր, մուշկարուրուեր էր։

Ահարեկ սիրահարները բոյրովին անշարժացան։ Բայց անսանտառին խորքէն մե՛ղմ սուրոց մը լսուեցաւ, յուզում մը լեցուց միջոցը, ու կենդանին ակզի մը պէս դէպի հոն սլացաւ։

Կողքենի սիրահարը ալլալիւր էր։ Բայց լերան աղջիկը բնագարար ամէն բան հասկցաւ։

— Կը լսե՞ս, — լուս, — արուն իր էզը կը կանչէ . . . :

Կարճէս ինքն ըլլար գիշերային թաքթաբար հարսանիքին վազող եղնիկը։ Ամբողջ խորհուրդ մը արթնցաւ իր մէջ, դազանի ու պէս իրեն խակ անձանութ խորհուրդ մը, սասնեաթ դարուններէ ի վեր իր մէջ հաստանցող իցութեան խորհուրդը։

Մթաթեան մէջ իր շրթները արուն շրթները փնտոեցին, բազուկները բազուկներուն գարբուեցան, շունչերն իրար խտնուեցան անշարժացան, նոյնացան . . . :

Բայց հետուէն խուէ աղտուակ մը լուսթիւնը վրդովեց, ասրէ ի

օտար ցարձուհեցաւ, կրկնուհեցաւ, մեծցաւ, խորանկեցաւ, ամբողջ գիշերը լեցայց, օրեկերական ու աշային բարբառ մը եղաւ, ամբողջ բնութիւնը ասբաացայց, ու այդ բոլոր միջին արգաստարածներուն խնայտ մը տառաւ . . . :

Այլանդակ գոչին մէկը ան, անբան անասունի սիրտ բզբտոց պատշաւք մը, սր փրկութեան շեփարի մը սրբութիւնը ու անէծքի սրտաւթի մը ծանրութիւնը սենէր: Ասաջին ժեղքէն վերջ՝ կարծես էհովան սրտաւթ իր աշուար նպովքը . . . :

Լերան աղջիկը գարձնայ Հասկեցաւ, բայց այս անգամ ամպանեցաւ: Եւ այդ աղգարար գոչիւնը ազարակէն կու գար: Իրենց յղի կովը ձկր ծնէր ցաւով . . . :

*

**

Ամբաներ վերջ, նոյն ազարակին մէջ, նոր մայր մըն ալ կը տաստացէր, ինքը, լերան աղջիկը:

Ես չըսեցի կենդանիին գոտիւնը: Բայց այս աղջկան ճիշերը անկարելի՛ ճիշեր էին, անմարդկային, աներեւակայելի ճիշեր:

— Մեղսուցէ՛ք զիս . . . մեղսուցէ՛ք զիս . . . :

Արճիթին բոլոր փեղկերը գոցուած, բոլոր ձակերը խցուած էին սրագէտի ծոյնը շարթնցնէր զիւրը: Մամիկ մը, արիւնտա ձեւերով ճնշեր, ճմշեր, ճգմեր, ճանկեր էր անիծապարտ արդանդը՝ ժեղքին պտուղը վիճեցնելու ճիւղով:

— Մեղսուցէ՛ք զիս . . . մեղսուցէ՛ք զիս . . . : Կը պտտար աղջիկը սերնդհատ:

Կոնակին վրայ պտտեալ գտայ փրկուող Գլխին ետեւ նետած, միայն երկու ծունկ ու վար մը կը ցցուէին անկողնէն, անհամարէն ու սեցած փար մը սր ճմշիկ-ճմշիկ կտրմեր սր կապտացեր էր: Իր երկու սրունքներուն մէջտեղէն, փոքրի՛կ ու վարդապո՛յն ձեռք մը կը կտխուէր, երախայի պաշտելի ձեռք մը, կեանքին բանաւոր ճիւղով մը . . . :

Հիմտ ամբողջ աշխատութիւն մը պէտք էր՝ մամիկին բրանը շտկելու, արդանդին մէջ մանուկը չըջելու, գլխիւր գուրտ հանելու համար:

— Մեղսուցէ՛ք զիս . . . մեղսուցէ՛ք զիս . . . : Կը պտտար խեղճ աղջիկը, իր տասնեթ տարիներուն ամբողջ ուժովը:

Բայց այդ յոյնած, թուրքած սրովայնին մէջէն երբեմն-երբեմն աշային ճիւղ մը կ'անցնէր, մանուկը լոյսաշխարհ հանելու բնազգա-

կան ճիգ մը: Այն ատեն ամբողջ մարմինը պերպոյն ուժով մը կը կծկուէր: Դէմքը, սեղանները, թեւերը, մասները, ստինքները, ծունկերը, ջիգերը, մկանները, սկորները ամբողջ գործարանները միայն արգանդ մը կ'ըլլային, աճագին ու զուտագին արգանդ մը որ վայրկեան վայրկեան պիտի ճայթէր:

— Մեղացի՛ք զիս... մեղացի՛ք զիս...:

Բայց ա՜ն յանկարծ, ճգնամամային ճիգի մը մէջ, ազուն ու ժողնորէն գորս խոյացաւ:

Մեղքի՛ն պատգը: Բայց սրբա՛ն կծկաւ, ճմպկաւ, ճգնուած էր ան, Պարսկեցած ձերունիի խորշմած գլուխ մը...:

Վայրկենարար, կարծես հրաշքով, մօր սիշերը զայգրեցան, ցուերը անկացան: Անհուն տասապանքէն վերջ, անհուն երամուսնիներէն էր հիմա. դժսխքէն վերջ գրախար...: Բնազգային չարմամով մը բազակներն ինձ երկարեց դուտեր Համբարեղու Համար:

— Բայց մեռե՛ր է... պտուց յանկարծ:

— Մէ՛ թէ մեռեր է, այլ մեղացիք էք...: ըսի:

— Աստուած իմ, Աստուած իմ... ու սրբա՛ն սիրունիկ է, ու սրբա՛ն պեղեցիկ է... անուշիկա, ազուրու, հոգիս, աշերդ բա՛ց, աշերդ բա՛ց...:

Ա՛ մեղմօքէն սկսաւ լայ մշիկ-մշիկ:

Ի՞րն էր յանցանքը:

Նկարագրեց ինձ անասին զիշերը, Հարսի պէս անցնող էգ կենդանին, ու յետոյ չգի կոյիին ազապակը: Պատմեց թէ ի՞նչպէս իր սիրահարը՝ ասողջութեան Համար լեռ կկամ ուսանող մը՝ իր յաւթիւնը անհնելով քաղաք փոխած էր: Ըստ թէ ինչպէ՛ս իր Հարսդատ եղբայրները՝ ինքզինքնին անարգութեամբ պատրվով՝ չէին ուզեր իր հետ խօսիլ, ու հիւանդութեան պատրուակով՝ չէին ներեր որ ասանէն գորս կրոյ ան՝ չցուցադրելու Համար իր մեղադարտ սրովայնը: Նկարագրեց թէ ինչպէ՛ս իր ծնողները՝ գեռ յգութեան փախճանին շտապելով՝ շտապած էին գալեակի մը միջոցով խելու պեւտանա երախան:

Ան՛գձ փոքրիկ օղջիկ: Ա՛ խորհիլ որ պղտիկ անդազմասպաշաւթին մը բաւ էր զայն մարդկային արգարութեան յանձնելու ու մարդասպանի մը պէս դատապարտելու: Արովհետեւ Սրէնքին տոջե՛ր գեռ շճնած երախայ մը կամ Հարիւրամեայ ձերունի մը մեղցնել՝ Հաստար ոճիրներ են:

Բայց չէ՛ որ անիրաւ մարդկութիւնը ի՛նքը մեղացիք էր այս

միամիտ ազնկան կուսութիւնն ալ, սէրն ալ, սիրան ալ, պատիւն ալ, դաւանին ալ . . . :

Քանի՛-քանի՛ տեղեր կը գործուին այս անտունն սնիրները՝ քանի՛ զեղեր կը գործածուին այս խեղճ տղաքներուն դէմ, քանի՛ կոյուղիներ կը խցեն անոնք, քանի՛ բժիշկներու ոգիկոց շիշերուն մէջ կը պաշուին այս մեղքին պատուհե՛րը . . . :

Ու դեռ որքա՛ն երջանիկ են այս տղաքները բազմաամսօր այն միւսներուն, որոնց մայրերը՝ արդանդին շարչրկելով՝ հրէշներ կը հասցնեն բժշկական վաճառականութեան համար . . . :

Օր մը պիտի գայ որ մարդկութիւնը պիտի բժրանէ թէ մեղքի տղայ չկայ՝ ամէն տղայ սր կը ծնի, օրհնեա՛լ է. ու նորածին երախայ մը աւելի կ'արժէ քան իր ծնողը, լաւագոյն բարեշրջումի մը արշալոյսն է ան որ կը ժպտի, եւ որ կը խեղդենք դեռ չծնած . . . :

Օր մը պիտի գայ որ բոլոր կեղծ վայելքներէն զգուած՝ մարդկութիւնը պիտի բժրանէ թէ իր դերադոյն պարտականութիւնն ու իր զերդոյն երջանկութիւնը սէրն ու սերնդադործութիւնն են . . . :

Իայց այդ օրը դեռ հեռու է :

Ու մեղադարա քաղքին վրայ երբ կ'սօղիշերը կը հնչեցնէ իր տասներկու հարուածները, անխառնօվանելի վախը կը լնցնէ տարփոտ խաւարը . . . :

Լոպան, 1913

Ծ Ե Ր Ե Ր Ը

Արուեստիս քերականով դասադարձութեան էի աստուածային նախախնամութեան մէջ միայն չարիք տեսնելու, մարդկային հրաշալի մեքենան միայն խորտակուած վիճակին մէջ քննելու, հրախրուելու միայն հո՛ն, ուրիկ մարդիկ լալո՛վ կը փախչէին. . . :

Այնպէս որ ստաջին անցած երբ այդ ձերերուն սուներ կանչուեցայ՝ ու բախտաթիւնս շափ շունէր :

Վերջապէս դտեր էի այն որ շատոնց կը փնտռէի, — երջանիկ բնութանիք մը :

Կատեցէք = Այր մը ու կին մը, երկուքն ալ մոխրապատ մազեմազ բայց ա՛յնքան ժպտուն՝ որ անկարելի էր իրենց տարիքը դուշակել, ու ա՛յնքան սառողջ՝ որ չէի կրնար ենթադրել թէ ինչո՞ւ կը հրախրէին դիս :

Այրը հին ջութակահար մըն էր, կինը հին դաշնակահարուհի մը, երկուքն ալ գլուխ գլխի տուեր, սրտերնին իրար կապեր, ու սկսեր էին մեղքալուսնի համբարդութիւն մը՝ որ ամբողջ երեսուն տարիներ տեսեր էր :

Իրենց գոյց արտեստին շորհիւ քաղաքի քաղաք կը շրջէին, հանդէս հանդէս կը թռչէին, ամէն տեղ փառք, ծափ ու ծաղիկ կը խլէին :

Աէրը զարմանալի քաղցրութիւններ կու տար իրենց նուազին, ու նոթերը՝ սիրտէ սիրտ արձագանգող հեքերու պէս՝ զերերկրային ներգաշնակութիւններ կը ստանային : Սիրոյ տարտամ, անշքըջազին, աննիւթական խոսակցութիւն մըն էր իրենց նուազը : Դաշնակին ու ջութակին միջև փոխանակուող զգացական հարց-պատասխանի մը . . . :

Ներկաները ոչ միայն հանդիսատես կ'ըլլային երկու արտեստ-

տաղէաններու այդ մտերիմ սրտակցութեան՝ այլևս մտանակից կ'ըլլային անոր, պահ մը իրենք ալ արուեստաղէաներ, սիրահարներ, արտակիցներ կ'ըլլային: Անոնց երամշտութիւնը՝ ամէն անկեղծ բաներու պէս՝ չես գիտեր ի՞նչ մը ունէր փոխանցական ու փարակիչ:

Այսպէ՛ս կը ճամբորդէին անոնք երկրէ երկիր, երկնային գոյգ գեփուաներու պէս, զովութի՛ն մը, զգուստ՛նք մը, զաշտութի՛ն մը ամենլոյ՛ ամէնուրեք իրենց ծոցին մէջ:

Բայց այս անգամ կը թուէր թէ վերջնականացէս Հաստատում կին մեր քաղաքին մէջ, իրենց ձերտութեան օրերը հանդիստ անցընելու համար: Աւ ի՞նչ խնամքով զարգարեր էին իրենց տանը, թուշտները ա՛յնքան խնամքով շէն զարգարեր իրենց բոշքը: Քանի երկիրներէ քանի՞ յիշատակներ: Պարսիկ զօրդեր, շինու գոյքեր, հնդկի զերքեր, ու գամինինե՛ր ու գամինինե՛ր . . .

Աւ յետոյ զորչ թուշտն մը կար, որ Սիպիւրիոյ մէջ լիճի մը եզրը գտեր էին՝ թաթերը ստույցի մէջ բռնուած: Այդ թուշտը սգաւոր, տաքցաւցեր, բանասրիւկեր, վզին ալ սակի օղակ մը անցուցեր էին՝ ազատագրութեանը թուականով . . .

Կախաշի գոյն այլանպակ ու հսկայ թիթեանիկ մըն ալ կար, կարմիր ու խափիչ թեւերով:

— Այս խեղճ կենդանին, — կ'ըսէր պտտուը, — Սիկիլիոյ տներակները այցելած ատենս ինձի փարեցաս ա՛յնպիսի դուրբարանքով, ա՛յնպիսի ջերմութեամբ, ա՛յնպիսի բարեկամութեամբ, որ նախախնամութեան մատը սկտայ իր մէջ ու շկրցայ բամբակ իրմէ:

Կույին նսեւ սպանական երկու զորչ ու խիստ փոքր սոխակներ՝ սրնոք ծաղկազարդ ճիւղի մը վրայ գերար կը կայէին:

Աւ դեռ ինչե՛ր . . . Աերջացէս, կատարեալ գրախա մը, սօրկէ միայն օճը կը պահուէր . . .

Երջանի՛կ. անշուշտ:

Ահաասիկ երկու արուեստաղէաներ, երկու սիրահարներ, որ բռնք մարդկային բոշքը պայմանագրական սրէնքներէն դուրս կ'ապրէին: Իրենց ազատութիւնը մէկ սրէնք կը ճանշնար՝ իրենց քմայքը՝ Հոն ուր կ'ապրէին նեղելի գիրենք՝ ուրիշ երկիր մը կը շուէին: Երկիրնրի թուշտներուն պէս անկախ էին անոնք, ու իրենց թեթեւ թեւերուն վրայ ոչ մէկ գաւիի ծանրութիւն . . . Իրենց ամբողջ կեանքը ճամբորդեր էին՝ կարծես երազի մէջէն. գերեզմանին դուսը Հասեր էին ստանց յողմութիւն մը զգարու, ու համարձակ կրճային բսկ թէ աշխարհը շտեմած պիտի չմեկնէին. ու մահը անդեմական որ ճանագարհարգութեան մը պէս պիտի ըլլար իրենց համար . . .

Անկէջ ի վեր յաճախ ստիճիներ աննոցայ աննոց այցելելու, բայց այս աս աջին ապաստութիւնս նայնը չմնաց :

Նախ այդ տան մենութիւնը աշքիս դարկուս, կրնամ ըսել որ լծմէկ դաս մարդու ստք չէր կտիւեր այդ նախրական սեմէն ներս : Երենց յատկութեան ձամբարդութիւններուն պատճառով ամէն տեղ շրայցոյնէր անէկն, բայց ոչ բարեկամ - - :

Ենտայ այդ տան լուսիւծոյր զիս անհանդատացուց, Ես որ ան՝ զերջ գաշնութիւններ ու խոյտեան նուագներ կ'երազէի, զարժանբով տեսայ որ այդ երաժշտագէտներուն տաւեր բանասի պէս լուս էր :

Սրտնին պատուհանները՝ Լէմանի գմայլելի վրճին վրայ բացւած՝ թանձր ու գորշ մարագոյրներով փակուած էին, միշտ նայն ծայրերով : Անկիւնի չքեղ գաշնակը՝ մեհափառ երեւոյթով՝ սեւ դադաղի մը պէս ի սպաս դացուած ու կզպուած էր : Եր երկար մտերը՝ որ երբեք չէին հայեր՝ մահապին հանդիսականութիւն մը կու տային սենեակին : Աս պեղումս գափնիները, ու թռչումս փունջերը, ու փռուտ մտպաւնները, շեւ գիտեր թ'նչ մը անէկն գերեզմանային - - : Կեդրանի սեղանին վրայ խոշոր ու շին Աստուածաշունչ մը՝ որուն վրայ արծաթի խաչերութիւն մը կը պսակէր՝ այս բուրբին վրայ կը հսկէր ու կը կշռէր մահուան ծանրութեամբ - - :

Երջանի՛կ - թերե՛ւս - - :

Տիկինը միշտ նայն մոյրտով կը պտամէր ինծի իր երաժշտական շին շաշքերէն, բայց յայտնապէս կը զղաշի աշմ, որ այդ բուրբ փառքերուն վրայ շտտորդ դարու փռչի մը կը հանդչէր արդէն :

Այրը իր անտանիկներուն վրայ միշտ կենդանի հեքիաթ մը ունէր պտամելու : Սակայն հեքիաթները միայն մտայեր էին կենդանի, իսկ կենդանիները մեռեր - - :

— Կը տեսնէ՞ք այս մտղկը, — կ'ըսէր : — Վեսուվի հրաբուխին վրայ ելած սաւնն, կրք լուփայէ քարի մը վրայ քրանաթաթախ նրատայ, այս խեղճ սպասներ ա՛յնքան ծարաւեր կը քերձութենէն՝ որ դադարով եկու մեռքերս զիլու - - :

Այդ նախկին մտղկը արեւի ճտապայթի մը պէս պոպոզուն՝ աշմ փռչուտ ապակեպանտի մը ստեղ կը պսակէր անշարժ :

Աս այն բուրբ շնչաւոր կենդանիներու աշխարհը, որ այնքան դատարձացուցած էր զիս անաջին այցելութեանս, հիմա խորունկ ու վրդովիչ տիրութեան մը կը մտամէր սիրտս :

Աստի մը վրայ իրար կոցոց ստիակներուն մարթը յարգով լիցուած էր, ու աշքերը սպակի էին : Կարծիր ու մեծ թիթեանիկին

փորձաբար զնդատեցա՞յ մը դուրս թափուած էր : Ասկի տղակա՞յ սի-
պերեական թնշունը մանկակի մը մէջ քարացեր աւ բներ էր . . . :

Այդ մղձուկ տղը, ճանճի խորական բզզիւն մը իսկ չէր թրթու-
ցըններ : Ան այդ խոշոր տան մէջ արտասանուած մէն մի բառ՝ տա-
պանի մը մէջ փափսուքով բուսած խոտքի մը պէս՝ ա՛նաւոր, անկա-
րելի, դաւադիր համեմատութիւններ կը ստանար . . . :

Երջանի՞կ . կրքի՞ք :

Ինչո՞ւ . . . :

— Երեկէք ինձի, տիկին, — բսի օր մը, — ձեզ ճանշնալէս ի վեր
անգութ հարցում մը կը շարշարէ զիս : Կը սիրէք, ու ձեր սէրը սուզի
մը պէս լուս է, ձեր մպխտը աստապանքի պէս դաւն, ձեր ազատու-
թիւնը շղթայի մը պէս ծանր . . . : Եւ սակայն ինձի կը թափ թէ ձեր
ամուսինը արժանի չէր այս պատիժին : Ար մը իր սիրտը շղատեց ձեզի
դէմ : Ըրաւ ամէն ինչ որ մարդկայնորէն կարելի էր ընել : Ձեր շուրջ
ա՛յնպիսի դրախտ մը կերակց որ ի զո՞ւր կը փնտռեմ թէ ի՞նչ կը
պակտի ձեզի հաճելի բլլայաւ համար :

Տիկինը աժդուներցաւ, դողաց :

— Դրախտը դրախտ ընողը, — ըսաւ, — ոչ թէ անբան կենդա-
նիներն են, ոչ թէ անմիտ աստատութիւնն է, ոչ թէ հասակը Ազամն աւ
Եւան են, այլ խանձարւորներու մէջ քնացող Արէլը . . . : Ամբողջ
կեանքովս դաւակ մը ցանկացի, հոգ չէ թէ կայէն մը բլլար ան . . . :
Այնպէ՞ս պիտի դդուէի, այնպէ՞ս պիտի համարուէի, այնպիսի՞ սիրով
պիտի լնցնէի իր սիրտը՝ որ դառնութեան ու շարիքին համար ո՞ր
տեղ չմտա . . . : Մտինքներս իր շրթներուն կարտափը թոռնեցան : Իր
խորդ մարմնին սպասելէն կոյս արդանդա շրթի՞մի պէս փակուեցաւ . . . :
Ամբողջ սիրտս, ամբողջ յոյսս, ամբողջ սէրս միայն անորն է՝ որ
չեկաւ . . . : Ամուսինս շուշեց որ գայ . . . : Առտաութեան մէջ կը լսեմ
աւ ծարսուէս կը մեռնիմ, լուզորդին պէս, որ ծովուն մէջ կաթիլ՝ մը
անուշ ջուր շուճի՞ իր շրթներուն տանելու . . . : Եւ իբրէն սէ՛ր խրճո-
րեցի, ան կեղտ թքաւ արդանդիւ մէջ կանացի, ա՛նա ինչո՞ւ ապի
օրէն ես լացի . . . :

Ան աչքերը ձեռքերուն մէջ պահելէն՝ դնաց իր խոցը փակուե-
լաւ : Իե՛ղճ, իե՛ղճ կի՛ն- ես որ զինքը այնքա՞ն երջանիկ կ'երեւա-
կայէի . . . :

Մեռելի տան մը պէս ամէն բան անշարժացաւ, քարացաւ
շուրջս, Լատիլներ տիրեց :

Քիչ շատոյ բանալի մը ճառց դուրսէն՝ դուրը բացուեցաւ :
Մերունին իր պտոյսէն կը վերադառնար : Երբ իմացաւ տիրութեանս

պատճառը, խորունկ բացագանչութիւն մը թացուց իր թորչումած չրթներէն :

— Այս որումն կրնե՞րք... Աճե՞լ են ու դասակ կ'ուզեն... Այս շատաշատ կոխերով գերեզմանին դուօր հասածք, ու գետ դուակ օր շունինք... :

— Բայց... :

— Բայց չկայ... :

— Հապա եթէ յանցաւորը տիկինը չըլլա՞ր... :

— Ի՞նչ կ'ըսէք, բժիշկ : Աւրեմն գետ չէք ճանչնար զիս : Թիզն պարզ է՝ բաժակ մը ջինջ ջուրի նման, սիրաս օր մը չզատեց ամուսնական սիրոյ գէժ : Ինչեւ այս տարիքս բոլոր կարողութիւններս անապարտ պաշտձ եմ, սուրբի կեանք մը... Այս բոլորը՝ շնորհիւ երիտասարդական հիւանդութեան մը, որ ի սպաս դուստեաց անպօրինի սէրերէն : Մոխրական բան մըն էր, սեռային հարբուխ մը, որուն շքրմամիզու քիւն կ'ըսէք կարծեմ : Ձեմ կարծեր որ զիս դատապարտէք սուր համար : Ես քանինե՞ր կը ճանչնամ որ քանի անգամ կը բռնուին այս հարբուխէն, ու հոգերնին խկ շեն բներ : Ծիչդ է որ ես գետ անխորձ ու անմեղ ըլլալուս՝ հիւանդութիւնը զիս պիտանց, խորունկեաց, ճննդական գործարաններուս մէջ իջաւ, սուսեցաց, ցաւեցուց^(*), սարսափելի՛, սարսափելի՛, բայց մերձապէս քանի մը ամիսէն բուրբոխն անյայտացաւ : Այդ օրէն ի վեր քատասուն տարիներ անցան ու հեաքն անգամ չեմ դպար... :

Բայց ինչպէս որ յաճախ անխնամ հարբուխ մը անազմակ կերպով թագին մէջ կ'ընայ ու կը վտանցնէ դաշն՝ առանց բիթին վնաս հասցնելու, այնպէս ալ այդ սեռային հարբուխը խորունկցեր ու այս խեղճ մարդուն սերնդազարմութեան ազրիւրները մեացուցեր էր՝ առանց կը անձական կարողութեան վնաս մը հասցնելու : Ահա թէ ինչ բան կ'անդիտանար այրը :

Անկարելի էր երեւակայել թէ երիտասարդութեան մէջ գործըսած մտքբիւ սխալ մը՝ կեանքի ընթացքին ինչպիսի՞ աշատոր, անհաճեաւ, անշափելի նշանակութիւններ կը ստանայ յաճախ :

Յիսուն տարիներ առաջ գործուած սոխրական մեղք մը այնպիսի անդանդ մը փոսեր էր այս մարդուն ճակատապրին մէջ, որ քմալիլի արուեստ մը, գափնիններու լեւ մը, հիանալի կին մը պիտի չկրնային դաշն լեցնել... :

Այլեւս ո՛չ մէկ սէր, ո՛չ մէկ կամք, ո՛չ մէկ կին, ո՛չ մէկ գեղ

(*) Օրշրթ. անորմատոց :

զիտի շիրնային հայրութիւն տալ տանութիւնով լեցուն աչս մար-
դուն :

Բնութիւնը անյիշատակ մամանակներէ ի վեր ձգներ էր, բո-
լոր կենդանական բջիջներու մէջէն լուսադոյնները բնարեւ, անշափելի
աշխատութիւն սորակեր, բարեշրջումի անհաշուելի պակներէ ան-
դուցեր, ճննդագործող անհամար սերունդներու արդանդէն ատմ
բերեր էր զինքը, այդ աստուածային մարդը : Աւ ինք, մէկ պատու-
նեկան սխալով, մշտնջենական մահաւան գտնադարար էր ինքզինքն
ալ, իր կրնն ալ : : :

Այլեւս ո՛չ մէկ յայտ :

Այդ ձեր մարդը՝ ար կոչկուտամ ծառի մը պէս հարի՛ւր տարի
սպրկելու ու մը ունէր՝ այդ հարիւր տարիներն ալ ամբողջացած էր
կանխաւ : : : Ա՛յ իր արմատը թող պահին չափ ուսնանար, թող
կրցածն չափ խորը մխրճուէր, թող ստաբիլիթեայ ահապին աշխա-
տութիւններ կատարէր, թող շուսպոյն շխթերը ծծէր, անուսուս
այդ մտքը սրտուց զիտի շտար : : : :

Անիծուած րզնիին էր ան :

Աւ այդ խեղճ կրնը՝ ար շափաղանց պարկեշտ էր ուրիշ տեղ
երկարելու համար իր շրթները՝ այդ նորմուած ծառին տակ գտնա-
դարտուած էր ճարտասէ՛ր՝ ըմ մեանելու : : : :

Իրենց անպատեղ սէրը՝ տարիներու բնթողքին՝ տակութեան
մը չափ գտնանցեր էր : Աւ փոխադարձ բարեկամութեան կեղեիքն
տակ՝ ար բուսող գարու կենսակցութիւն մը հարի՛ւր կրնար կանդուն
պահել՝ ամէնէն ահաւոր ստամբ կը խաղցուէր, — լուսիւնն ստամբ՝
Ասանց թօյնի, ասանց պաշտօնի, ասանց հանդիսականի ստամ մը՝
ար ո՛չ թէ զիշեր մը՝ այլ տար հազար զիշերներէ ի վեր կը տեսէր,
մի՛շտ նայն ու միշտ լուս :

Տոամբ՝ երկու իրար կտրուած մահաւան գտնադարտուած-
ներու, որոնք փոխադարձորէն կը կործեն թէ միտինն էր շանցանքը
ու կը բեն : : :

Տոամբ այն սպանը լուսիւնն՝ ուր գտակներ, ու հարսեր,
ու թանկեր, ու թանկիներ դեռ չձնամ՝ մեռա՛ծ կին : : : :

Նորմուած թղենիին վրայ ո՛չ մէկ թօշնի ճաղակ, ո՛չ մէկ
ճրկուն :

Վերը, ճաղկադարդ շխտի մը վրայ, երկու մեռած ստակներ
անվերջորէն կը համբարուէին :

Դուրսը, քովի խաղէն կը լուսէր կնոջ լուսը, խզուկ-խզուկ :

Պրոբսու կախ՝ ես կը խորհէի՞, կը խորհէի՞ . . . :

— Ինչ կը մտածաք, բժիշկ, — գոչեց ծերունին: — Իր ամբու-
թեան դարձան շիտէ, բայր գո՞ւր է, գերեզմանի դուսն ենք հասեր:
Կանձ ձեռք ձեռքի ներս մտնենք . . . :

(Կօզակ, 1914)

Թ Ո Ք Ա Խ Տ Ա Ի Ո Ր Ը

Կուրոր խաւար զիշեր էր. անձրեր կ'երգէր սպախիին վրայ :
Մենք լսիկ մտիկ կ'ընէինք Կիւրճեանին, որ հասցիւ լսելի մայ-
նայ մը կը խոսէր, խոսելէ առկի կատուի մը պէս կը խոսար .

— Անգամ մը, տարիներ առաջ, դեռ նոր ամառքսրխում մտեր
էի, ինձմէ շարաթ մը վերջ ստար հիւանդ մըն ալ եկաւ հոն : Ով գիտէ
ինչ հետաւոր ծովեր կարած—անցած, վիրտար թոշունի մը պէս մեր
սարն էր ինկեր կեանք փնտտելու : Բայց ա՛յդ իրիկանն իկս իր
անկողինը հետացուցին մեր սրահէն : Ամբողջ զիշերը աչքս շկրցայ
զոցել : Կը տեսնէի այդ խեղճ գառապարտուածը որ այգ զիշեր, ա՛յգ
մամուն, թերեւս ա՛յգ վայրկեանին կը մեռնէր, պապն երեսին, շան
մը պէս : . . . Ու իրա՛ւ ալ մեռեր էր : Ո՛չ իր սղգութիւնը գիտէին, ո՛չ
իր անունը, ո՛չ իր հասցէն . . . :

— Մեակը մեակ է, — ընդմիջեց բժիշկը, — ան սղգութիւն
չունի, իր անունը գիտի է, իր հասցէն՝ գերեզմաննոցը . . . :

Հեռուեալ առաւ, մութնույտսին, այգ փակ նամակն ալ կ'եր-
թար իր հասցէին . . . Կազապին կտորը կը հոսար : կառապանը կը
սուշէր տրերուն, արանքուն, զէր ձին լերան գլուխը կը բարձրանար՝
աջէն ու ձախէն կանաչ խաւ մը փրցնելով : Ու ետեւէն ես կ'երթայի
մինչեւ թաքախաւարներու գերեզմաննոցը, ու վիզս շալերուն մէջ,
խղզուկ—խղզուկ հաղարով, Լո՛ճԼո՛, Լո՛ճԼո՛ . . . կը խորհէի, կը խոր-
հէի . . . :

Եր կոկորզը աշխան յոգներ էր, որ խոսքի շարունակութիւնը
խլրտումի մը նման անհասկնալի անցաւ : Բայց արդէն բոլորս ալ
բով քովի սղմուած էինք, Եր ցամ ձաշնէն վանկ մը շփախցնելու վա-
խով, ո՛չ մէկը էր շրթները կը մտեցնէր թէյի գաւաթին, Տաքուկ

չոյցին կը բարձրանար, կը ծուռանար, մտերիմ ժթուարս մը կը կապ-
մէր: Ան շարունակեց.

— ... Կը խորհէի որ ես կի այդ դադաոյին մէջ պատկամ մար-
դը, ու անհո՞ւն երախտապիտութիւն կը պատշի այն անձանօթ մար-
դուն որ գիտէիս կը հետեւէր...: Այն օրէն ի վեր ես հետեւեցայ
սանաբարիտամի բուրբ դադաոյներուն... բացի մէկէն...:

Իր քստերը նարէն անհասկնալի եղամ էին: Աօտէրը տրոյլուամ
էր իրեն: Դէմքը խոժոս շարժում մը քրտ: Վոյն երակները կապոյտ
մտակերտ պէս ստեղծան: Երեսը կարծեցաւ, ժթնցաւ, անխթանալի,
խոզուկ հազ մը սկսաւ, էօհէօ, էօհէօ...:

— Տուն երթամ պտակիմ, — քտաւ, — երկու հազի մէջէն, այս
ցարտ օրով գուրս կըլլէս ալ մահացաւ սխալ մը թերեւս...:

Աս ելաւ գնաց: Հիմա ամէնքս ալ շրջապատեցինք բժիշկը՝ ամ-
բողջ պատմութիւնը իմանալու համար:

— Փամանակին այս երիտասարդն ալ ձեզի պէս տոռոյ ու գե-
ղեցիկ էր, պատմեց բժիշկը: Նախ ամբողջեցաւ քիչ մը, բայց այդ
դոյնը աղնուական այնպիսի բան մը կու տար իր գիժապիժին, որմէ
հետո էր դանդաակէլ: Ահաոյ հազ մը սկսաւ, հազ քսամս աննշան
բան մը, հազիւ բտակիք: Բանի մը ամիս վերջ քրտակիք մը եկաւ
վրան, ան ալ միայն դիշերները, «վերամակներուն մէջ շատ փաթ-
թուելէս է», կ'ըսէր...: Ընչէն է որ երբեմն ձախ կողին մէջ թեթե-
ղաւ մըն ալ կար, ասեղներու տրցակի պէս բան մը, բայց բուրտովին
անցողակի, հոյի պէս փոփոխական ցաւ մը, Ասկայն վերջ ի վերջոյ
ինչ որ ամէնէն շատ կը նեղէր իր սիրտը՝ ձայնին խոպտութիւնն
էր: Մարտն ձայն մը, որ ճիգով կ'ըլլէր, կարծես թէ խուխ մը շորցամ,
փակամ ըլլար կոկորդին մէջ... էօհէօ, էօհէօ:

— Այդ նշաններն ի՞նչ վրաս ալ կան, բժիշկ, ու եթէ փախ ճիշդ
է, ես իրեն պէս տարիներով շեմ կառչիլ կեանքի...:

— Ծառ մի՛ շտապեր, ու թող որ շարունակեմ, — քտաւ բժիշ-
կը: Ակիրքները շտապեց հետեւի խորհուրդներուս: «Բժիշկները ար-
դէն ամէն տեղ հիւանդութիւն կը տեսնեն», կ'ըսէր: Բայց երբ խելքը
դըտիլը եկաւ, շո՞ւս ուշ էր արդէն: Քոքսիտը թոքերէն բարձրացեր,
կոկորդը լիցացեր, ձայնը կողմէր էր...: Ծառ շերկնցնեմ, ահաու-
սիկ տասը տարիներէ ի վեր այս մարդը կը տառապի, կը մեռնի, պի-
տի մեռնի...: Հիւանդանոցէ հիւանդանոց, բժիշկէ բժիշկ, ամառ-
ները Արցախն շնոններուն վրայ, ձմեռները Նիսի մէջ փնտռելով իր
արեւը, այս կենդանի կմախքը, աս'որ տարիներէ ի վեր կը փախչի
իր Մահէն, ա'յն Մահէն՝ որմէ փախչիլ չկայ կ'ըսեն...:

Բայց ի՞նչպէս...

Տասր տարիներէ ի վեր, ամէն շաբաթ, երբեմն ամէն օր, ամէն տեսակ մասնազաններ կ'այրեն իր կոկորդը... Չեզոք ո՛չ մէկը կ'երեւակայէ այն ամէնօրեայ սարսափը որ այս տեսակ հիւանդներուն ազդեցին մէջն է միշտ ու ամէն վայրկեան, մեռնելու սարսափը... Իրուսոյ մը պատմե՞մ...

— Պատմեցէ՛ք, պատմեցէ՛ք... — խնդրեցինք մտաբերուն:

— Անպատ մը լսեր էր որ իրեն պէս հիւանդ մը գործողութեան ենթարկուելով լաւացեր էր: Լողանի մեր հիւանդանոցը եկաւ: Չեցի պիտի շրտեմ թէ ինչպէ՞ս մեզ համբարեց ու յետին հրամեշտը տուաւ՝ երկաթէ սեղանին պատկելէ ստաջ, Մեղրամամի գոյն մարմին մը, մարմին բսածս՝ կմախքի վրայ ճմաթկան մորթ մը, Գթութեան քոյրերը ձեքմակ կատու մը փաթթեցին իր վրան՝ պատանքի մը պէս: Ան աշպէս անշո՛քով պատկամ, կեանքին ու մահուան միջև կախում՝ կը սպասէ՞ր...:

— Ինչո՞ւ...:

— Կը սպասէր, որովհետև գործողութեան սրահին մէջ, իրմէ ստաջ սերիշ մը կտր որ կը կտրէին, երբեմն երկաթ դաներէն սուր ճիշ մը կը լսուէր ու կը խեղդուէր: Վերջապէս, այդ գործողութիւնը գէշ անցաւ, այդ մարդը մեռաւ, ու կիւրճեանին գործողութիւնը միւս սրտան յետաճգուեցաւ: Այդ պիշեր, մինչև լոյս, խեղճը մահուան երազներով ամենքուեր է եւ աստուն կանախ հիւանդանոցէն փախեր է...:

— Է՛հ, — ընդմիջեց գարձեայ գեւատի ուսանողը, — մեռնիլը լաւ չէ՞ այդպէս սպրեկէն... ա՛յ ուրախութիւն, մայիս, սէր կրնա՞յ ըլլալ այսպիսի կեանքի մը մէջ...:

— Կրնա՞յ ըլլալ, կրնա՞յ ըլլալ, — ըսաւ բժիշկը: — Ան ահա թէ ուր պիտի կապէի խօսքս, Այս թոքախտասուր երիտասարդը թոքախտասուր ազնիկ մը կը սիրէր, շղանուելիք գեղեցկութիւն մը, որ շեմ գիտեր ո՞րքիչ գտեր էր, ու իր դրամով, իր սովորաբարի մէջ կը պահէր, Այսպէս երկուքն ալ կ'ապրէին սարին վրայ, գաղանի սէրով: Այ հապա՛ր հազ, հապա՛ր ցու ինչ կրնար արժեյ այս անմահական սիրոյն քով: Ճիշտը անեցածս պիտի ծախեմ, — կ'ըսէր, — մինչև որ այս խեղճ ազնիկը քիշ մը ստուգմանայ, ու այն ատեն, այն ատեն... երկուքս ալ թոքախտ, իրարմէ ի՞նչ վախ ունինք...:

— Բայց ներկի՞ն է, բժիշկ:

— Այս աշխարհի վրայ երջանկութիւնը անշուշտ ներկի չէ... Ազնիկան ամուսնութիւնը արդիւրեւ էին բժիշկները, բայց սիրոյ առջեւ

բժիշկը սփէ . . . : Գարնան պիշիւր ժը ծաղիկներն ու ծառերը խորեցիկն պիշիւր, ինքզինքնին առս'ղջ ու կայտա'ն կարծեցին, այդ կրկու մահտան զատարարաւածները իրար ձուլուեցան. սարիներէ ի վեր զտղտած սկրք աճաղին ուժով պսթիկաց . . . : Բայց ի՞նչ էր այդ թանձր ու սաք հեղուկը բարձին վրայ. սրխնախանճճ ժը . . . : Այլ իրար իր հիմկնեան անկողնին մէջ մեռեր էր . . . :

Վա՛հ . . . :

Հետեւեալ առտուն զտղտակառք ժըն ալ կը ճար սարի կողմէն. կիրճեան շէր հետեւեր անոր - առաջին անգամը . . . :

Սարտափօս իրարու երես նայեցանք: Ամէնքս ալ տեղուներ, քարացեր, մահացեր էինք:

Դուքօ՛ր հօփը թող աննար, թող անձրեւը կրկէ՞ր ապակիին վրայ, թող ծառերը շաշէին, մենք լսեր էինք: Ա՛չ ձայն ժը, ս՛չ չարձուճ ժը:

Մեզի կը թուէր թէ մե՛ր մէջտեղը, թէ լի սեղանին վրայ պստկած էր այդ կայսին գեռ սաք գիտկը: Այլ սուրբ մարմինը կտտակէն կը փախչէր արուականը այն թափասուկան հիւտնոցին, որ տար սարիներէ ի վեր կը փախչէր իր Մահէն, ա՛յն Մահէն, որմէ փախչել չկա՛յ . . . :

(Լօզան, 1914)

Ն Ա Փ Ո Ւ Է Ո Ն Ի Մ Ա Հ Ր

Բոլոր տեսանելի աշխարհներէն հետո, Ատրանտանի ալիքներէն ծեծուած, Ճեմաւոր ապրտած մը կայ: Սէնթ Հէլէն անիծագորտ կզգին է ան:

Դեռ դար մը չէ անցեր այն օրէն — 16 Հոկտեմբեր 1815 — երբ շան կը բանտարկէին չին ու գիւցաղնական աշխարհի մը մեծագոյն ներկայացուցիչը, վերջին կիսաառուածը, կայսրը ինքը:

Աւ որպէսզի փախուտի ածէն Հաւանականութիւն անկարելի ըլլար, ստագաստանաւեր նայն ապրտածին վրայ կը նեակին անդլիական տմբողջ բանակ մը՝ իր թնդանութներով ու գրաշտարներով, ինչպէս նաև տիրաճոչակ կաստաբարիչ մը՝ Հաւասն կառ:

Այս պզտիկ մարդուն պոչտան տրտած էր Հրամայէլ անօր՝ սր ամբողջ աշխարհին կը Հրամայէր: Այսպէս, ահազին սիկէանսի մը մէջ կորած այս երկու մարդերուն միջև, ստամներուն ածնէն կզկէին կը խոզցուէր:

— Զօրապետ Պոմպոբարթ, — կը Հրամայէր Հաւասն:

— Ես կայսր Նափոլէանն եմ, — կը գոչէր այս վերջինը, — կայսր Նափոլէանը, կը Հասկնա՞ք, պարտն: Յիմարութիւն ու նախատինք է զիս այլապէս անուանել: Սր մը երբ Անգլիա զողբի գոյութիւն ունենալէ, մարդկութիւնը զեռ զիս պիտի անուանէ Նափոլէան կայսր:

Աւ վանդակին մէջ բանտուած ստիւծի մը պէս՝ զոր երկաթի ձողերով կ'անհանգստացնեն, Նափոլէան իր խուչին մէջ կը բանտուէր, շարաթներով, ամբիներով, ստրիներով, մաթ անկիւն մը կծկտած, վարագոյրները կը փակէր, ինքզինքը պատէ ի պատ կը նեակէր, զինտարական նեղ անկողնի մը մէջ կ'երկարէր, աշերբ շէր կրնար զոչել, կը Հիւծէր, կը սպառէր, կը մեռնէր:

10 Հսկաները 1818-ին, իր պահակներէն անդրապի սպայ մը
շեռտեւեալ տպերը կը զրկէր Հուստանին:

«Այսօր կրցայ նշմարել զօրապետ Պոնտփարքը, գիտիլի մը
գոյնն անի, ու վհուկի մը կը նմանի»:

Կէօթէ կ'ըսէ. «Մարդս կ'ապրի ա՛յնքան երկար, որքան չմեռ-
նելու հաստատ կամքն ունի»:

Ա. Նափուղան ա՛յլ չէր ուզէր տպրել:

Մեղրեր էր որ Արտապայէն զարդացած քահանայ մը զրկեն ի-
րեն՝ արդէպի իր կասկածները փարսակը, հոգի՛ մը, հուսա՛տք մը,
անմահաթի՛ւն մը, կասշիւքը րա՛ն մը ցոյց տար իրեն...: Որովհե-
տեւ այս մարդը որ գահէր գահէրու: զրայ, թագեր թագերու: զրայ ու
երկիրներ երկիրներու: զրայ բարգամ էր՝ հիմա սարսափով կը տեսնէր
որ ամէն րան կը խուսափէր իր ձեռքէն, նայնիսկ իր անունը, իր կիներ,
իւր գրասկը...:

Իրեն զրկեցին անդրապէտ, անդամտրոյճ, խալ ու զրկիլ իտ-
սկա անկարգ զահանայ մը, Ասոյկ Վինեալի, ինչպէս նաեւ երի-
տասարդ, անհաստ ու թեթեւարարայ բժիշկ մը, Տաթիւօր Անթա-
մարի:

Նափուղան այնքան տակիլ յարգեց տաջիներ, որքան արհամար-
հեց երկրորդը: Իր սարսափելի տատաղանքին մէջ գեաթները կը
տապրակէր «ոնրագո՛րծ, ոնրագո՛րծ» պատարով:

Սրերով, չարաթներով, ամիսներով կը փսխէր, կարմիր կը
փսխէր: Անչարժ ու սարսափահար պատկեր էր երկաթէ նեղ անկող-
նի մը մէջ, իր բոյր պատերազմներուն անկողինը՝ արուն չորս ան-
կիւններուն զրայ չորս արծաթէ պոճիւններ կը հսկէին, բայց ի զո՛ւր,
որովհետեւ մահը մտեր էր, հոն էր արդէն, անմահին զրայ...:

Մարմինը երթալով կը ստուէր: Արբեմն-երբեմն ջերմը մահա-
սարսուտ թոթաւորուօք մը կը պտտցնէր իր դիակնացած մարմնին
զրայ. այն ատեն պող քրտինք մը մամուջիկ կը գարձնէր իր թա-
փանցիկ մարթը: Ձեռքերն ու սաքերը երկաթէ ձողերու պէս ստան
ու տնչարժ էին: Որովայնը կ'ուսենար, կ'ուսենար, իր տառապելա-
յին ամդանութիւնը աշխժ զարհուրելի կանաչութիւններ կը ստանար:
Կար հազ մը անդադար կը ցնցէր իր կոկորդը: Հողեվարքն էր:

Շարթուան մը տատաղանքէն վերջ, Նափուղան կանգնեցաւ,
կասկը սեղեց, կարդաց, բոցը նետեց. նա՛ր մը պիտի զրկէր:

Մակայն մահուան զարարումները սկսան դարձեալ բզկտել իր
փարսաթըր: Փսխուքը սկսաւ, անկարելի, անդադրուած, անվերջ, ա-

ըխանի սաք-տաք ու սեռ-սեռ պատասաներով, Փորը նորէն կ'ուսենար, կ'ուսենար:

Զարհուրելի տանջանքներու շարաթէ մը վերջ, իրեն չօրջը վայրկեանէ վայրկեան մահուան կը սպասէին: Նախօրէն վե՛ր կանդ-նեցաւ, իր ցաւերուն վրայ իջիւնց, իր ճղմաժամային պայքարը գաղ-րեցուց, իր մահուան հետ երեք ժամու գինազազար մը կնքեց . . . :

Ու դերադոյն վերացումի մը մէջ գրեց իր համբաւուսը կտա-կը: Նախ յայտարարեց որ հախտակ իր կտակածներուն՝ իր հայրե-րուն կրօնքին մէջ կը մեռնէր: Աետայ միտքը սաւառնեցուց Փարիզ Վեր ժողովարդին, զոր ա՛յնքան կը սիրէր՝ ու Ալէնի ակերտն վրայ թողուելու իր կամքը արձանագրեց:

Աետայ սիրտը թնաւ գէպի իր միտքը դուստր, միակ յոյսը, միակ ժառանգորդը իր հիմնած անձույրած իր պետութեան, առա-նամետայ գողգոջ մանուկ մը . . . Արո՞ւ պաշտպանութեան շանձնել գայն, ս՛ո՛վ կրնար աւելի յաւ խնամել գաւակ մը քան իր մայրը: Բայց Նախօրէնի արարէն ի վեր՝ աշխարհի թաղուհին, թշնամի րանակէն չիլ գորականի մը հետ սմուսուացեր էր արգէն . . . :

Նախօրէն գողաց-աշխերուն մէջ ահար սրբունք մը վայր-լատակեցաւ շանթի մը պէս: Յիշեց թէ ի՛նչպէս իր ձեռքով աշխար-հի ծանրապոյն թաղն էր գրեր այդ կնոջ գլխուն. յիշեց թէ ի՛նչպէս իր թեւերուն վրայ կը կրէր իր վարդադոյն մանուկը որ Հոովմի թաղուսը կը ծնէր . . . Ու ինք որ Հոննաէն մինչեւ Նեղոս, ու Ալ-պետաներէն մինչեւ ձիւնապատ Ռուսսասանը, բոլոր ապարանքներն իրեն սրտատ քրած էր՝ ու բոլոր թաղուսներն իրեն մանկլախի, նայեցաւ իր չօրջի սարսափած մարդերուն, ու շացը գապիտով գրեց.

«Մինչեւ վերջին վայրկեանն ամէնէն Բագր զգացումները պա-հեցի կնոջս կանդէպ. կը խնդրեմ իրմէ հսկել որդւոյս վրայ . . . »:

Ու իր գաւկին կտակեց բոլոր ինչ որ ունէր մտերիմ, — իր մարմ-նին շաղիկները, իր միտն ստնձն ու թամբը, Աետերլիցի օտրը, ու իր պատերազմական անկողինը՝ որ նաեւ իր դերութեան ու հա-ղեփարքի անկողինն եղաւ:

Բայց սոսկ քրտինք մը սկսաւ գարձեալ ողորդի իր մարմինը, զաշարուսներն սկսան . . . մահուան գինազազարը աւարտեք էր: Բայց կայրը ճից մըն ալ քրաւ, վերջին կամք մըն ալ յայտնեց իր որդւոյն համար.

«Ե՛տղ իմ գաւակս շխարձէ իր եօր մահուան վրէժը շտնել, բոց պաւ մը առնէ իր մահէն, չեղ կառուսէր կայսր մը շրջայ . . . »:

Ու եղճը շէր կրնար գաւաակիլ որ Արժուիկը երբեք Արժի պիտի

չբլար, ու իրմէլ յանի մը սարի վերջ՝ թշնամիներու մեռօքին մէջ
պիտի մեռնէր զերութեմէն ու թարսխակ» . . . :

Փոխուքները վերսկսան, սեւ ու թանձր : Իր սիրտը՝ որ արդէն
միշտ տկար ու դանդաղ էր ի ծնէ՝ այժմ բաշտարովին անբեկի էր :
Շունչը խզուեցաւ, խեղդուեցաւ : Վերջն էր այս :

Սակայն վերջին կարգադրութիւն մըն ալ կը մնար, թագու՛մբ :

Ու իր սարսափելի ցաւերուն մէջ գրեց իր վերջին նամակը իր
պաշտարան Հոստանին .-

«Պարո՛ն կառավարիչ .-

«Պատիւ ունիմ ձեզի յայտնելու քէ նափաղէնս կայսր մեռաւ :
երկար ու ցաւալիմ երամկարքեմէ մը վերջ . . . » :

Հոստան, նոյն միջոցին, կզգիին շարժ թնդանթամից նաւերը
կը ժամապնէր, որպէսզի մեծ աքտորականը շփախշի .-

Բայց նափաղէնս իր ճշնամամային դատանդանքի շրջանին մէջն
էր արդէն, Գիշերն յանկարծ ներքին ժամորիկէ մը արթնցած՝ սուն
կու սար Վերսայի վերաշինութեան նոր յատակադիմ մը, զոր կը կա-
շէր Առաջին Անրջամէ . ու Գրամայի դարակոչութեան նոր ծրարիք
մը՝ զոր կ'անուանէր Երկրորդ Անրջամէ . . . :

Իր սիրական միւս մղաններով երկիրներ կարել կ'ուզէր, էրր
յանկարծ խաբըր մեռաւ բերնին մէջ . . . : Ներսնի յաճանան սկսաւ
արդէն իր աղտթքը թագաւորին գլխուն վրայ, բայց ան դարձեալ
բացաւ իր աչքերը :

«Չաւկիս կը կաակեմ Աժափոյի տունս՝ իր կալուածներով,
Սալիմի երկու տուներս՝ իրենց պարտեղներով - Աժափոյի ամբողջ
կողերս . . . գաւկիս կը կաակեմ . . . » :

Այս կարուածները երեւակայական էին միայն : Սակայն հոյե-
վարքը գեւ նոր շարաթ մըն ալ կ'երկարէր .-

1821 . . . 4 Մայիսի գիշերը վերջին երկու բառեր ալ արտասանեց՝
իւր երկու սիրելի բառերը . «Յրամն . . . քամակ . . . » : Ու նոյն վայր-
կեանին անկողնէն ցաւակեց, զարբուելով գեանին վրայ սկսաւ սո-
գաշ, ու այնքա՛ն ուժով ժամթուեցաւ իր միակ բարեկամ Մանթլունի
կամօր վզին, որ հոյի՛ւ բոնի կերպով կարելի եղաւ զայն բաժնել ու
դասկեցնել անկողնին մէջ : Վերջին գիւցաղնին վերջին ցնցումն էր
այս .-

Անտոյ աչքերը յառեցան, սասեցան, ծնար բացուեցաւ . ին-
կաւ - մահուան իրարուկը սկսաւ : Քաճանան իր աղտթարքը նորէն
բացաւ, բոլոր ներկաները ծնարպեցին գլխարաց : Սպասաւոր մը կը
պահակըր միայն, զոր լիարդի հրանդութիւն մը անկողին կը զամէր :

Ինչո՞ւ ահա դուք բացուեցա՞ւ, զեօթններուն վրայ զաշկուտուելէն՝
Հիւանդ սպասուորք երեւցաւ մտնախոյս ու երկխոյան՝ Կոյսեր մարմ-
նին վրայէն երկար դող մը սահեցաւ, շրթներուն մէջ ճերմակ սրբոյճակ
մը ֆըշաց, աչքերը դարձան... Կոյսը մեռաւ։

Իր գահճններուն իսկ խոտաօլմնութիւնով՝ Նապոլէոնի պէմքը
ցաւի սրբիւմներէն սպասուած, այժմ անդիմացրելի, ահաւոր,
զերերկրային զեզեցիութի՛ւն մը, մեհաթի՛ւն մը, բոյս մը ստացեր
էր։

Ինչո՞ւ զիսպննութեան սեղանին վրայ, սն ա՛լ աւելի մեծցա-
ւորք վերջնայէս բժիշկին գանակը համարձակեցաւ կտրել այս գորդ-
եան հանդոյցը, սարսափով անմուտեցաւ որ ահագին ու հին քաղցկեղ
մը կրճեր, բորտակ էր, ծակեր էր գառմաբար, ու արիւնով ու շարա-
ւով լեցուցեր էր որովայնը, թոքերուն մէջ եւ կուրծքի պատին հին
ու նոր թոքախափ վերքեր էր ցցուէին։ Սիրար խիստ փոքրիկ ու
սովոր էր...։

Այն հիւանդները որոնք փոքրիկ ցաւ մը կը յուսահատին,
թող զիսնան որ այս սպառաիկ դիւզացիին գաւակը, այս նիհար ու
պանդուխտ դիմաւորը, որ համամարդկային քաղաքակրթութեան
հրամայեց, աշխարհին տիրապետելէ աւելի իր անձին տիրապետե-
լէր... Այս փոքրիկ մարդը իր վրայ կը միացնէր բժշկութեան մե-
ծազոյն հիւանդութիւնները — իր սպիկը յանձնաւ էր, իր սիրար
պղտիկ, իր կուրծքը թոքախափ, իր ստամոքսը քաղցկեղ...։

Ահա թէ ինչպէ՞ս մեռաւ — մեռա՞ւ — Կամբերուն Հոգորպոյ-
նը...։

(Լոյսն, 1914)

Մ Ե՛Ղ Ք ԻՆ՝ Տ ՈՒՆ Ը

Կուսու բացուեցաւ, Տաւնութ տարս պատանի մը երեւցաւ,
բայց յաղթանդամ բան մը: Կողիաթին փայտէն աաշուամ հակայ մը,
որ տղու գլուխ մը կը կրէր, կաս կարմիր երեսով մը:

Վայրկեան մը սեմին վրայ կեցաւ, գուռը բացած ըլլարուն
արդէն իսկ պջնացած: չուարած աշերբ սենեակիս շորս կողմը նե-
սեց՝ տեսնելու համար որ շարշարանքի փայլուն գործիքներ կային-
բայց յանկարծ անհամբեր ձեռք մը երեւցաւ կանկն: զայն յառաջ
մղեց ու գուռը գոցեց նորէն:

Այն ատեն պատանին անհամարձակ շարժումներով յատաճացաւ,
պզտիկցած, հիւլեացած, կարծես ներսդութիւն խնդրելով իր այն-
բան խոշոր ըլլարուն:

Ի՞նչ էր այդ խեղճ տղուն ցար:

— Եսե մը շկայ, տաթթկոր:

Հապա ի՞նչ էր իր գանդաար:

— Կանդաա մը շունիմ, տաթթկոր... մեղքը իմս է...:

Ան այս բոտը արատաանեց այնքան պզտիկցնելով իր ձայնը,
անքան կարմրցնելով իր դեմքը՝ որ հիւսնդութեան տեղին վրայ
կասկած չմնաց...:

Բայց ան ինձ բարտովին արիչ տեղեր կը ցուցնէր, բազուկնե-
րը, վիզը, սար, կարմքը...: Ան իրաւ այ պզտիկ կարմրութիւններ
կային այդ տեղուանքը, փարպագայն սուպերու պէս, հաղուաղիւտ ու
արդէն անհետանալու վրայ: Բայց ես կը սինդէի թէ արիչ տեղ ցաւ
մը շէ՛ր սենեցած:

— Այո՛, տաթթկոր... կակորդիս մէջ ցաւ մը կայ, կերակուրս
չեմ կրնար ստանլ, բայց ցրտաթիւնէ այ շէ՛...:

— Արի՛չ տեղ...:

— Բերնիս մէջ ալ ճերմակ-ճերմակ տիգեր կան, կոճակներու պէս... :

— Հապա ուրիշ տեղ քան մը չունեցա՞ր... :

— Այո՛, ստրքէկօր... գիշերները գլխաւ գաւեր սննեցայ, սարսափելի ցաւեր, շարաթնեքով... :

— Ուրի՞շ, ուրի՞շ... :

— Չեմ գիտեր, չիմա ալ մտդերս կը թափին. բայց ընկերներս կ'ըսեն թէ աշտակցի ջուրէն է... :

— Ուրի՞շ... :

— Ուրիշ ի՞նչ ըսեմ, ստրքէկօր, այսքանը չի՞ քաւեր... :

Ու աշտակ, ամօթիամ տղան՝ շարիքին առաջին բոյնը շայտանելու համար, առանց գիտնալու, ամբողջ հիւանդաթեան ջնթացքը նկարած էր ինձ. Ախտին սպառնալ ընթացքն ալ ես իրեն նկարագրեցի. որովհետեւ կը տեսնէի թէ երկշտա աչքերը դուռին յաւած՝ մարէն աշտակն կ'երդնուր, սը անգամ մը այլ անիծուած սեմէն դուրս ելլալէ վերջ, ա՛լ բժիշկի սան սոք պիտի չկոխէր : Եւ տակաջն սնահրաճեշտ էր որ գիտնար փամեղը՝ սրպէպի շխուտափէր դարմանէն :

— Տեսա՞՞՞ ես, — բախ, — փրթամ թիթեքով մարդերը :

— Այո՛, ստրքէկօր :

— Բայց հաղաստներու տակ սրահուած ի՞նչ գրուելի վերքեր կան որ չես տեսար... : Տեսա՞՞՞ ես անդամաբոյժները որ փոքրիկ կտաքերու մէջ հրելով կը սրտոցնեն արեւուն :

— Այո՛, ստրքէկօր :

— Մակայն քանինե՛ր կան որ հիւանդանոցներու մէջ կը նեխին ա չես տեսար... : Տեսա՞՞՞ ես վարդապոյն օրօրոցներու մէջ հընչ-տակային երսիամները, բայց հիւանդ հայրերու ի՞նչ հընչ գաւակներ կան որ ծնած օրը կը մեռնին ու չես տեսար : Իրակ՝ սա սրտաին նկարներուն վրայ ու սա ալքայի շիշերուն մէջ այն գծախային փճակները որ քեզ կը սքրսեն, ու եթէ կրնաս փախիւր չիմա... :

Եթէ երկինքէն յանկարծ կայծ մը իջնար՝ այսքան բուսն ու յանկարծական սպաւորաթիւն պիտի շղործէր : Եւ սքրա՞ն տակի կը սիրեմ այն թշուառները՝ որոնք իրենց ցաւին ամբողջ գիտակցութիւնովը կու գան՝ հովէն քշուած աշտան ոտով մը պէս քեզի՞ փախելու, ու խնդրելու որ ուժս'ի բանեւ գիթենք եւ թող շտաւ որ հօգը իջնա՞ն... :

Մակայն սքրա՞ն տակի բաղձաթիւ եւ այն հիւանդները, որոնք իրենց սպիտաթեան մէջ կարծրացած՝ Հեղնեխ՞ի կը պատցնեն մարդոց մէջ վարակուածի սարսափելի փամեղը : Ասոնց համար ահաւոր

փայրկեան մը կայ՝ հրը բծիչի մը կը բակէ իրենց ուշքին կապը ու
ցոյց կու տայ այն անդամոզը որ կը դեղերէին ցայդաշքիկի մը
պէս... Դժոխային բողբ մըն է այս. ծովը ինկող մարդու մը պէս
որ ոճին կը փարի՝ չիւանդը կը փարի բծիչիին, ու գահճիծի մը պէս
կ'առէ գայն.

Պատանին սարսուփամ սաքի կլա՝ սասոյց վատնոյէ մը փախ-
չելու պէս. փայրկեան մը ստատանկու ու նորէն ինկու թիկնաթո-
սին խորը, ու Տեաարով, Հասնաշելով, Նեկեկարով, ձայնը խեղդելով,
խորունկ-խորունկ սկսու լայ :

— Հրաշք մը բրէ, տաքիէօր, փրկէ՛ դիս, ստաբերուդ կ'ընամ,
նեքէ ինձ, ես չէի գիտեր, առջի անգամն էր, փրկէ՛ դիս...

Բայց անշամբեր ձեռք մը անգամ մըն ալ դուսը բանալով,
ստաբերու մարդ մը ներս մտաւ. Լացող աղան լանկարձ սաքի կլաւ,
լացը գոգից, թաշկինակը պաշեց, ու իր բաւերը ստորագծելով՝
թաթափեց.

— Բծիչիլը կ'ըսէ քէ բան մը շունիմ եղեր, հայրիկ'ի... :

Ու բոփի սենեակը քաշուեցաւ : Հիմա հայրիկին հեռ միմակ
մտայի : Փոքր հասակով մարդ մըն էր ան. յուսաւոր ու փայլուն
դէմք մը՝ կարծես բազմիքէն նոր կլամ : Հայր'ու ճճաթկամ մարթ մը,
սպիտակ ու թեթեւաբէն վարդապոյն. ճերմակ պեխեր բայց խնամ-
քով սրցուած, ու երեսասարդի պճլաուն աշքեր՝ կայծոտիկներու
պէս : Այդ թաքթաքուր պատանին վերջ ալ ճրլըլուն ծերունին ա-
րեւա ճասպագայթի մը պէս ինկաւ սենեակիս մէջ, մթաթիւնը փա-
րասեց, սաքաթիւն մը, գուարթաթիւն մը բերաւ իր հետ :

— Արդէն փտտ'՛ էի որ աղաւ բան մը շունէր, — բտաւ :—
մայրիկը մինչեւ այսօր տիրաներով բնիւց կը կտարէ- ես ինքս ալ
մինչեւ չիմա բծիչիի պէտք չեմ անկցամ՝ փառք Աստուծոյ... կը
նեքէք : Մեր մէկ հատիկ աղան է, աշերնուս լոյսին պէս խնամած
ենք, որ մը ստարի անկողին շենք պատկեցաւցամ : Քանի մը ամիսէ
ի վեր, ի՛ր սնկուսին վրա, գայն կերտաք բերի համալտարան մը
դնելու : ուղեցի որ աշքոմս տեսնեմ իր պատկամ-կլամ տեղերը : Բայց
հոս պաղէն ի վեր կը նիհարնալ, բերանը առեղիք չի դներ- ճի՛շդ է
որ տեղին կերակուրնեղն ալ ուտուելիք բաներ չեն... կը նեքէք : Մեկ-
նեղն ասաջ՝ զինքը դիւզը նշանեցինք, սոքը կապեցինք որ աշքը
դուսըր չբանայ... : Ձեմ գիտեր որ լաւ բրի՛նք, թերեւս անկէ՛ց է իր
որտին ցաւը... :

Բայց սրի՛չ բան կար այս խերացի մարդուն լիզուին սակ-
միայն թէ, ըսելէ ասաջ, ի՞մ բերանս կը փնտակէր, կը շափէր օս կը

կշտէր զիս՝ թէ մինչև օ՞ր աստիճան պէտք էր քակել իր լիզուին կայր... :

— Կր ծխէ՞ք, տաքիէօր, մեր երկրի թարմ ծխախոտ ունի՞մ : — սա միքէնկներուն ծխախոտը ասն ծակերուն մէջ թխելու է որ մուկերը սասկին... :

Իր միտքը այն էր որ նախ մտերիմ մթնուրրտ մը ձևացնէր : Երբ կայրուտակ մուկերը սկսան զարարուիլ՝ շարունակեց —

— Արդէն ես ձեր Արտպային ո՛չ մէկ բանին հասնեցայ : Հոս զիտութիւն կայ՝ կ'ըսեն : բայց արդեօք չի՞նկերուն բաս՞ Գիտաւրիանն ծառը չէ՞... : Այստեղ եկողը աչերը զոցելու՝ միայն ակամօքները բանարու է որ բան սարփի... :

Յեղճը՝ երկրին լիզուն շղիանարուն՝ այնպէս կը կարծէր առ ակամօքի կողմէն մտանց չկար : Ու անպէտ մարդերու պէս՝ սրանք զիրքերու մէջ միայն պատկերները կը տեսնեն ու զիրքերը կ'արձուձարձեն՝ ստրուգ էրտպական քաղաքակրթութիւնը իր տեսած բանի մը պատկերներէն շտիտ կշտած ու պակաս դասած էր : — Մանկ : Ինկեղ, փարէս :

— Ես ձեզի բան մը ըսե՞մ, տաքիէօր, այս տղան հոս որքան ալ ժաշի՝ իրաւունք ունի : Ճիշդ խօսքը սա է : Մե՛նք ալ երիտասարդ եղած ենք, բայց ազջիկ մը մեղ տեսնելուն՝ աչերը փար կը հակէր որ կայծ չցայտէ... : Մե՛նք ալ պար պարած ենք, բայց մտաներնիս կեօջ մտաի շին գոյած՝ որ կրակ չեկայ : ձեռք ձեռք երկարոյ թաշկիմակն ալ անո՞ր համար հասկցէք... : Անցած գիշեր մեր պանդոկին մէջ քանկս կ'ըսէն պար մը դարձուն, բայց ի՞նչ պար, ի՞նչ շարժում, ի՞նչ գաշարում, ի՞նչ շիտում... : Մեղա՞՛ք, մեղա՞՛ք... թէ շունն ընկ կը քարկոծեն... : Ե՛ս ալ, տղա՛ս ալ կա՛ս-կարմիր եղանք միայն տեսնելով : Գեղարուեստ ըսածնին ա՛ս է :

— Կր ներէք, — ըսի ամշնորով, — ձեր տեսածը միայն կեղեկն է... :

— Բայց ի՞մ մտիտ միջոցն է, տաքիէօր : Հոն ուր յիտան տարւան պարկեղտութիւնս խոտեցաւ, սասնութ տարւան անխորձութիւն մը ի՞նչ կ'ըլլայ... : Այն Աստուածը որ Եւան տղայութեան մը համար պատեց՝ այս Սողոմոնն ազջիկները չի՞ տեսար : Ասոր երիտասարդութիւնն կը գիտնայ՝ երբ հոս բաժակ մը դարձուրի գիշտով, Սողոմոնին արժանի կիներ կը գտնես : Ընէ՞ք չի՞տա, այս չէ՞ միջոցը, թէ չէ դարձուլ սխալ հասկցեր եմ... :

Ի՞նչ ըսէի : Անոնք որ շին հասկնար՝ կը դաշտակեն : անտունահան ընտղոյ մըն է այս, տղաներուն զիտութիւնը : Ու այս նախնա-

կան մարդը կենդանական հաստատութեամբ՝ մտաբ փշղ տղան վեր-
ջին գրար գրեր էր, ասանց գիտնարու :

— Բժիշկ, կթէ մեզ կ'արտօնէք, ձագուկս ասնեմ երկիր գտ-
նամ, Փախչի՞նք Մեղքի քաղաքներէն: Հոս երկինքէն հո՞ւր կը տե-
ղայ, փարձուեր են ու չեն պար: . . . Կեսարին փողը՝ Կեսարին: մենք
մեր խոնքերը գտնանք նորէն: . . . Ճակտիս փայլ գեւ կնճիս շկայ,
մարը պլախն ալ լոյսերու պէս սպիտակ է: Ինչո՞ւ մեր տղան մեզ
պէս շաղրի: Հետան սիրուն նշանած կայ, ասնիմ գրախ գրիմ կտ-
պեմ, թոսնիկներու մեծ—հայր ըլլամ :

— Ո՞չ, ո՞չ, — բար :

— Ինչո՞ւ, բժիշկ, աղքատ աղջիկ է, բայց ի՞նչ հրեշտակ, մաղը
մեան՝ բերանը կաթ կը հոսի գեւ . . . :

— Ո՞չ, ո՞չ, երբե՛ք, այդ պատկը պիտի չըլլա՞յ . . . Ըսկույ
համար աղքատ աղջիկ մը ամբողջ կեանքով թաւաւորերն այ մեզ
չէ՞ . . . :

Երբ այս խօսքերը լսեց, երբ հասկցաւ որ տանութ տարուան
զուրգարանքով ու մայրական սուրբ ձեռքերով հասցուած պտուղին
մէջ որդը մտեր էր, երբ լսեցնեց որ իր բոլոր փախերը իրականացեր
էին, այս պճրտան ձերտնին յանկարծ լսեց, ամբողջաւ, անկա-
ղա-տրդէն փոքրիկ՝ աւելի պղտիկցաւ, թիկնաթափն մէջ կ՛ըկա-
ցաւ, սղորկ երեսները ճճաթիկեց, ճերմակ պիտերը խածաւ, աշ-
քերուն մէջ խոնաութիւն մը լայնցաւ, աւուցաւ, գրտաբեցաւ, նոխ
կաթիլ մը, յետոյ ուրիշ մը, յետոյ ուրիշներ . . . :

Հիմա հայրն այ կու լար տղան պէս, բայց իր լացը որբո՞ն
աւելի լուս ու սրբա՞ն աւելի խոր էր :

— Մեղքի՛ տուն . . . մեղքի՛ տուն . . . մեղքի՛ տուն . . . :

Այս երկու բառերը անընդհատ կը գլխարկին իր շրթներէն՝ ա-
չկրուն արցունքին հետ: Հիմա ո՞ւր տանէր, որո՞ւ տանէ այս հի-
ւանդութեան սերմնացանը: Մերտնի մօր համբոյրին ի՞նչպէս տանէր
այս փարակումի ու փտութեան պտուղը: Իր երեսուն տարուան
պտտուոյ ասունը՝ մեղքի տունը պիտի ըլլար . . . :

Առքերը թփրտացուց. իր կէս տարուան երջանկութիւնը կը
փշրուէր անոնց ասի, ե՛ւ իր հայրու—սէրը, ե՛ւ իր մեծ—հայրութեան
երայր . . . :

Բայց որո՞ւ բարկամար, որո՞ւ պտտար, չէ՞ որ ի՛ր ձեռքով խկ
բերեր էր անխորձ տղան այս քաղաքակիրթ երկիրներ . . . :

— Որզնոտա՞ճ, որզնոտա՞ճ . . . Հիմա կեղեւն այ տեսնա՞ք, սի-

Նաեկին ալ համբ ապնք... իրենց գիտութիւնն ալ, իրենց սէ՛րն ալ, որգնաա՞ծ, որգնաա՞ծ... :

Երբ իբ սրտին բոյր գամնութիւնները դուրս թափեց, կարծես թեթեւցաւ իր ցար- ձայնը յանկարծ պղտիկցուց, որ մի գուցէ տղան իմանայ, կտրելի չէ երեւակայել, թէ ամօրն գողափարը մինչև ո՞ր տատիճան տրմատացած է գառաացի ուղեգններուն մէջ :

— Անշուշտ տղոս շրտիք աչս դժբախտութիւնը... :

Ա՛խ, ինչպէ՞ս հասկցնէի աչս ծերունիին որ ամօթալի հիւանդութիւն չկայ, կեղծաւորութիւնն է ամօթը, ու տգիտութիւնն իսկ է աչս դժբախտութեան պատճառը, եւ ո՞չ թէ իբ նորմա՞մ գիտութիւնը -

Բայց ան սաքի ելաւ տրդէն, աչքերը շորցուց, պեխերը սուրցուց, մայրիկեան մը հմտիկամ ղէմքը կեղծ մայր մը ստացաւ՝ բազմիքէն նոր ելածի պէս, զնաց քովի սրահէն տղան առաւ, ու մղտելո՞ւ մեկնեցան... :

— Բժիշկը կ'ըսէ՛ րէ բա՛ն մը չունիս եղեր, տղա՛ս... :

(Ազգան = 1914)

Հ Ա Ր Ս Ե Ր ՈՒ Ն Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Ք Ը

— Հարսնիքիս ասաջին գիշերը՝ ամուսինիս երկու տարրեր սենեակներ ցոյց տալով պիտի ըսեմ՝ «Ահաւասիկ, պարս'ն, մեր ննջասենեակը, եւ ահաւասիկ խմինս...» :

Այսպէս կ'որոշէր Միւզան՝ ամէն անգամ որ իր բնկերուհիներէն մէկը ամուսնամար։ Աւ որքա՞ն գոյրոցական բարեկամներ ունէր ան։ Աշխարհիս ամէն երեսներուն վրայ, այս կամ այն շաղաքին մէջ, տարի չէր անցներ որ անանցմէ մէկը կամ երկուքը չամուսնամային։ Այն ատեն Միւզան անհամբեր կը սպասէր ասաջին նամակին, տարիներէ ի վեր խոստացումն այն խորհրդատուր, մտերիմ ու սարսափելի նամակին, որ վե'րջապէս պիտի բանար իր աշխարհն փարզագոյն փարզոյրը։

Հին ու միամիտ սովորութեան մը համաձայն, զիս փարժարանին գրասեղաններուն վրայէն՝ հաստ'իկ աշակերտուհիներ, որ մը իրարու գրէլ խոստացեր էին իրենց ուղեգը շարչրիսդ կարմիր գաղանիքը... :

Այդ որէն ի վեր քանինե՞ր թուան իրենց բոյներէն՝ թոշուններու պէս, թուա՞ն ու լսեցին, շարե՞րբ... Միւզան զիս ասանը կը մտար՝ մըջիւններու պէս. կը մտար ու կը խորհէր՝ «Չարե՞րբ...» :

Գարձես բոյրն ալ խոսք-մէկ բերէ էին լսելու։ Գոնէ գիրքե՞րը բացատրութիւն մը պարունակէին այդ կենսական, այդ ահազին հարցին վրայ։ Եւայց նո'յնիսկ բժիշկները, փոխանակ մերկացնելու հանելուկը, կը պիտատուրէին, բամպակներու մէջ կը փաթթէին գաջն... :

— Ինչո՞ւ... Ինչո՞ւ... — կը խորհէր Միւզան։ Աւ տարիքը ասան ամէն ազջիկներու պէս կը սկսէր քիչ-քիչ վախճալ այդ մասթ ու շրտատպանուսդ բանէն... Ահա թէ ի՞նչ պատճառով կանխու պատ-

բաստեր էր իր շիճենեան յատակադիճը՝ պաշտպանողական հողի վրայ... :

— Ահա տարիկ, պարսն, ձեր ննջանենեակը եւ ահա տարիկ իմինս... :

Տարիներու բնթացքին տարտամ՝ մ սի մը սկսեք էր մեծնալ իր պզտիկ սրտին մէջ՝ աչքերու պէմ, կրճը սի մը, սնկերպարան, անհամարձակ եւ անարտչ սի մը, որ դեռ արժատ չունենալուն՝ չէր ծառանար... :

Ամէնուն պէս ինքն ալ դիտէր, որ տեղ մը, կիներ կազմակերպուած ու գինուած էին ետակը մարդերուն պէմ պաշտարելու համար : Բայց ինք անուցմէ չէր, ո՛ր, ո՛չ... Ան ի՞նչ բնէր թուր աչքերը. մէկ մարդ մը շաղթել կ'ուզէր միայն, եւ ո՛չ թէ բանի սեժով, այլ իր սրտին սեժով, իր գեղեցկութեան սեժով, իր անձնուիրութեան սեժով, իր տկարութեան սեժով... :

Ենչպէս պիտի սիրէր, որքա՞ն պիտի պատէր, քանի՞ հարգանք պիտի ստեղծէր երջանկացնելու համար այն միակ մարդը որ չէ՞ր գար, ու պիտի չպար պայք... :

Իրեն համար պէ՛տք էր, պահանջ մը, գեղարուեստ մըն էր կրտսթիւնը : Ան ո՛չ թէ բնութեան կոչը կատակով, այլ կարծես ի՞ր սեղելովը կ'ընամ ըլլար... :

Սիւզան այն միշտ ժպտուն արարածներէն էր՝ որոնք կրնան հաստատարուել թապաւորի տուն մը ու բանուորի բոցն մը շէնցնել :

Ան տեսնելու բան էր թէ ի՞նչ ճարտարութեամբ էր վարէր իր բնոց տունը, ի՞նք իր գլխուն, գետառի տանտիկնոջ մը պէս : Եր մեծ շոյքը գիշերօթիկ վարձարանի մը մէջ ուսուցչուհի ըլլալով հողիս սմիւր անգամ մը կու գար տուն : Իր ախար մայրը՝ տարիներու բնին տակ կ'ըսած, երկուքի կտարուած էր : Իր հայրը՝ պետական գրադարանապետ մը՝ մեամ էր արդէն, ու շիճա անոր նիւտը կենսաթոշակով կ'ապրէին :

Այդ նիթական նկ պարտանները ըիշ մը յայնցնելու համար՝ Սիւզան քանի մը ստանայներ բնուանց իր տան մէջ : Ան տեսնելու էր իր արախութիւնը, իր գործունեութիւնը, իր հարստութիւնը : շին ու մեծուար տեսակները սկսան կիանքով լեցուիլ, խաշտայ, երգել, սշխատիլ ու բոցալ, փեթակի բջիջներուն պէս... :

Սիւզանին այնպէս էր թուէր որ իր տունը ա՛լ տեսակ մը համաշարանի մասնաճիւղ եղած էր : Լուսազոյն ստանալները հոն էր հաշէին, հոն էր վիճէին, գիտութեան ու գեղարուեստի վերջին տե-

ասթիւնները հոն իրար կը գտնուէին, անշուշտօքի նորասթիւններու, անհասանելի բարձրասթիւններու կը հասնէին :

Ան ամէն տարեփոքի՝ երբ աչք տանէն ուսանող մըն ալ կ'ուտարէր ու կը մեկնէր, Միւզանին սրահն կառ՞ր մըն ալ կը փրթէր իր ետեւէն թռչելու համար զէպի հետուար ու կապուշա երկիրները, ու գաղանի հոգարասթիւնով հեռուելու համար իր փառքի հանապարհին : . . .

Բայց աչք ներքին փոթորիկէն ա՛շ ոք բան մը կը նշմարէր : Միւզան, միշտ ժպտուն, հիմա, միայցած ուսանողներուն վրայ կը թափէր իր ամբողջ ինտամբը, հոգած ութիւնը, սէրը, իր կուսական սրտին մէջ գտնելով հաճելիութեան անսպաս գտնածերը :

Ատեն-ատեն երբ սեղանին վրայ իրասակցութիւնը կը մարէր, ան միշտ պատարաստ հարցում մը սնկը լեզուին տակ .

— Պա՛րաններ, ի՞նչ կը խորհիք արդեօք սկստ սեռին վրայ : . . .

— Տկար սե՞ռ . . . երբ թագաւորներն անպամ կը խանարհին մեր տաջիւ, կիները միայն հաստաք չունին իրենց կատարելութեան, շէն ներքեր սր իրենց սեռէն մէկը գտնուի սրուն զէմքին, հասակին, տարիքին կամ գունէ վարքին ու բարքին վրայ տկար կ'էս մը շըլլայ : Տկար սեռին տասապելը իրենք հնարած են : . . . Մենք մեզ զեղեցիկ սեռ կը կոչենք, օրիս՛րդ : . . .

Միւզան կը շիկնէր :

— Իմ ալ կարծիքս այն է սր, — կ'ըսէր սքիչ մը, — եթէ երկինքը ազրէինք՝ կիները պիտի թագաւորէին, ու մենք հապի թէ գոնապաններ բլլայինք հոն : . . . Իսկ հոս, երկրի վրայ, ուր բիրտ ու մը կը տիրէ, ես պիտի շջանկայի սր կիները իրենց պտասանդանէն իջնէին մեր ցեխերուն մէջ սրայքարելու համար : . . . Ընտանիքը իրենց միակ երկնային ազաւէնն է այս երկրագունձտին վրայ : հոն է կիներուն թագաւորութիւնը : . . .

Այն ատեն Միւզան գաշնակին տաջիւ կ'անցնէր, ու բուրն ալ վայրկեան մը երկինքներ կը փոխադրէր իր մատներուն իրազօր : . . .

Ա՛խ, աչք բարակ մատները, կնոջ մատները : Միայն համբարուելու համար եղած հուրիի մատներ չէին սնոնք : Ընտանեկան ի՞նչ հրաշքներ կը գործէին ամէն սր, անգիտացում, պահարտոց ու անանուն հրաշքներ :

Աչք մատներուն շնորհի իր հինցած տանը նոր հարսի մը պէս կը ժպտէր, իր համեստ հազուամբը ոչինչով մը կ'այնուանար, իր անշուք սեղանը ծաղիկով մը կը հարտանար : Մէկ ձուկով քանինե՛ր կշտացնելու Յիսուսին հրաշքը ինք ամէն սր կ'իրադարձէր : . . .

Սիւզան կին մը շէր, աչի կինը : Սահայն ինչո՞ւ ան գեւ աղջիկ կը մնար . . . :

Ճիշդն բռնու շամար, շանախ մօրմէն տարտամօրէն խնդրած էին իր ձեռքը, որ միշտ մայր ալ տարտամօրէն հասկցուցիւր էր որ Սիւզանէն առաջ մեծ քոյրը կար . . . :

Սահայն հիմա որ քոյրը արդէն սրտակուեր էր, Սիւզան բացարձակապէս կը յամտէր աղջիկ մնայ :

Ինչո՞ւ . . . :

Յր մը աչքերովեան գացեր էի իրեն, սոսորական ակասկցութեան մը համար՝ իրբէ իր հօր ու իր տան նարխին բարեկամ . . .

— Բժի՛շկ, — բտտ . . . — աչսար սրտամէլիք ի՞նչ նորութիւն անիւք հիւանդանոցէն :

— Մի՛ շարցնէք, Սիւզա՞ն, տարտակելիք բան մը, չբտակելիք բան մը . . . :

— Եթէ աչքպէս է . . . անպատճառ ընէք :

— Ձեր փափակ ակամջներուն համար չէ, Սիւզա՞ն :

— Ձիւ սղու տե՞ղ կը գնէք, բժի՛շկ, Գուցէ ես ալ ձեզի բան մը անիմ բռնու : տարտակելիք բան մը, չբտակելիք բան մը . . .

— Ձեր սրտամէլիքը երբեք պիտի չհաստատրի խի՛նիս, Սիւզա՞ն : Բժի՛շկի մը մէկ սրտան ակամժը բտական է ամբողջ կեանք մը թունոտորելու : Սահայն կը խոստովանիմ որ աչսարուն ակամժն գեւ մարմինս փուշ-փուշ է : Երեւակայեցէք երխտտարդ, զմայրելի, սակեզոյն աղջիկ մը, կարմիր՝ վարդի մը պէս, ու անտակ՝ նմոյցի մը պէս : Երեւակայեցէք ամէնէն նորը ժանեակները, անգունները, ժապաւէնները, ու անոնց տակ ամէնէն ահուելի ախար, իր ամէնէն վարակիչ ձեւով, կը կարծրի՞ք, Սիւզան . . . : Իմացէք ուրեմն թէ ան չթողուց որ ներտրեկամներն սկսէի- վազն իսկ պիտի ամուսնանայ կզեր . . . : Մեկբարտանէնս վերջ ամուսնիս հետ միտսին կու գանք գտրմանուելուս բտտ . . . :

— Օ՛ր ըլլայ . . . , — բացողանչեց յանկարծ Սիւզան, կրակ կրտրած :

— Ձեզի ի՞նչ եղաս, Սիւզա՞ն :

— Ինձի ի՞նչ պիտի ըլլայ . . . : Հագով, թոյ աչքերը ամենագուելի ախտեկու մէջ ներին, ամենագարշելի անկողիններու մէջ Եանեն, ու փոտաշ են որ հիմենեան սուրբ բարձին վրայ ամենամաքուր կոյսը պիտի ունենան . . . : Կա՞յ միակ աղջիկ մը որ նոյն վրտաաշաթիւնն ունենայ իր ամուսնին վրայ . . . : Թոյ գանձ կո՛յս մը դանուր որ մեր ամէնուս վրէժը լուծէ . . . :

— Բայց ինչէ՞ն գիտէք որ այդ գժրախտ ամուսինը անմեղ մը չէր :

— Հոգ չէ՛, — դուտայ Արեգան, — իմ քույրս այ անմեղ մը չէ՞ր . . . :

— Արեգան ձեր քույրը . . . :

— Տխու՛ր, տխու՛ր պատմութիւն մըն է քեզիքս, բժի՛շկ, բայց չըլլա՛յ որ մօրս բռնէք, խեղճը մինչեւ հիմա ըստ շունի . . . : Գիտէք որ տարինե՛ր տարող խնայողութեան հրաշքներ գործելով մեծ քույրս կոկիկի դրամօժիտով մը փաճառակամի մը տախիք : Սակայն չէ՛ք գիտեր թէ ան ի՞նչ ատու ի փոխարէն իմ քրոջս ամէնէն հրէշտային տխուր . . . : Իր աստղակի մարմինը կտրմիր-կտրմիր դուրս աուեր էր . . . : Ան այն ատեն անգլո էր. եթէ միա՛յն կաակամէի, եթէ միայն քույրս բաւ մը բռնէ, սա մասնկրտուս կը կուրցնէի իր էրկան աշտերը . . . : Սակայն քույրս լուց, ու հետո անգեր գացին իրենց ամօնը պահելու . . . : Եթէ մայրս որ մը գիտնար թէ ի՞նչ մեղրալուսնի համբարդութեան մեկնամ է իր աղջիկը՝ կաթուած կ'իջնէր խեղճին վրայ . . . :

Բայց ահաւասիկ որ դուրս գլուշուար կերպով քայուեցաւ, ու սեմին վրայ երեցաւ ձերսնի մայրը . . . :

Երկու գաւաղիւրներու սկս կարմրեցանք ու լուցինք : Լսե՛ր էր արդեօք . . . : Աչ, ներողութիւն խնդրելով հեւացաւ . . . :

— Ծորունակեցէ՛ք, աղաքներս, շորունակեցէ՛ք . . . :

Բայց Արեգան որքան հետո էր մօրը ենթադրած սիրոյ գգալուսնեքէն : Արքա՛ն զամուսիւն կար այդ գաւարթ աղջկան գիրկը, որքա՛ն արցունք իր սփռուած աշտերուն ծայրը, որքա՛ն տառապանք իր արտօսն սրտին խորը : Ամբողջ կանացի ցեղը կը շունէր ու կը փոթորիէր իր փոքրիկ մարմնին մէջ : Նախրուելու, գգուելու, երջանկացնելու համար հրաշակերտուած իր մարմինը, մարդերը մէ՛կ համբույրով կը թունուորէին . . . : Ամէնէն գգալուն, ամէնէն նրբալար քնարը, որ սիրահար մասնկրտ հօգումին տակ կընար մարդկային մեծագոյն ցաւերը մասցնել իր երկնային գաշնութիւններով, այդ կուսական քնարը՝ մարդիկ իրենց գարշապարին տակ կը ջախջախէին . . . : Արքա՛ն կողմութիւն, որքա՛ն անխաւաթիւն, որքա՛ն անգրթութիւն այն գիւրարեկ էակներուն հանդէպ՝ որոնք երկնէ երկիր իջան մե՛զ գիւթելու, մե՛զ շմայելու, մե՛զ բարձրացնելու համար . . . :

Ան շուտամ կ'օննկնորէի իր ահաւոր ու անասման բառերուն, որ կու լային իր մանկական երկու շուրթէն, երկու թեթեւ ամպէ

ժայթքող շանթերու պէս՝ որ դարձաւ որ ու անդաշնակ սարքերու խոճոյ
կտառացութիւնը կը պատթկան... :

— Ա՛խ, զգուհի՛, զազի՛ր ծարգիկ, հոգեւոյ-ժարմնոյ թու-
նուսրուսած... : Աս խորհիլ թէ դա՛ւք այ մեզի պէս ժոր մը շքեզ ար-
զանդին մէջ կողմուեցաք... : Ձեր տառջինն արժանի չէ՛ յետին կնոջ
համբոյրին : Է՛ն մեղապարտ կնոջ մէջ՝ զեւ մանուկի մը հոգին կայ... :
ա՛յն մանուկին որ պիտի ծնի... : Եւ հարսերէն վարդապոյն պատ-
ժութիւններ կ'ուզէի, ու խեղճերը չէի՛ն դարեր իմ կոչս յայտերս խա-
ւարեյ... : Ահա ինչո՞ւ կը շո՛ւնն, ահա ինչո՞ւ պիտի շո՛ւնն հարսերը... :

(Լօղան, 1914)

Մ Ե Խ Ե Լ Ի Ն Ն Շ Ա Ն Տ Ո Ւ Ք Ը

(*ՀԹՈՔԱԽԱՍԱՇՐՆԵՐՈՒՆ ԳԵՐԻԳՄԱՆՆՔ ՐԱԿԱՅՈՒՄ*)

Պարեջուրը այնքա՞ն թարմ էր, այնքա՞ն թարմ:

Մեանեւա շափ խմեցին: Աւ երբ ա՛լ տեղ չմնաց, փախեցին ու նորէն խմեցին:

Պապովիան իր ամէնէն զուարթ սրամտութիւնները թափեց այդ դիշեր մեր գլխուն: Ազանց ինքիներք անգամ մըն ալ արդարացաց իր քննական վերջին անյաջողութիւններուն համար: Միկէր երազեց սոփարականին պէս:

— Հինդ հա՛տ անիմ, հինդ հա՛տ, մեռցիս հինդ մատներուս պէս - մէկը խարտեաչ է, միւսը տակի ոսկեղսյն, երրորդ մը՝ սպանական այրոց տաքութիւնով, ու Լուիզը, ու Ակաթը...:

Ան որ այսպէս կը խօսէր, երկրաչափութեան ուսանող մըն էր: Իսկապաչա ու դիւրզգամ երիտասարդ՝ իր սփարութիւնն այնպէս էր, որ բաժակ մը պարպելուն պէս, սիրային սուտեր կը շարէր, իրրեւ տեսակ մը անկատար չլուծիւն ևս վիժում...:

Միկէրը տեսնելուց, իր անխուստ քարակ շրթներէն ու յոգնամ երիտասարդի խարտեաչ ալլ կէս-ճաղասա գլօխէն երրեք պիտի չկրնայիր հետեցնել, որ ան, պարզապէս, սրբազրուած... Մկրտիչ մըն էր: Պոլսեցի էր ևս Միկէր կ'ըսէին, իրեն հաճոյք պատճառելու համար: Արզէն Մկրտիչ ըսելուց պէս, կը ձգէր, կ'երթար...:

Երբ խօսակցութիւնները հասան ևս երբ գարեջուրին շօղիները սկսան քունի սպառնալիք մը պատգմել խրախճանքի սեղանին շուրջը, Պապովիանեան, իր բերնին ջուրերը փազցնելով, սկսաւ այնպիսի պատմութիւն մը, բայց այնպիսի պատմութիւն մը, որ օրիսրդ թամարային տկանջներուն ծայրերը սկսան կարմրիլ...:

Այս սպաւարութիւնը ծածկելու համար էր, որ բժիշկ մը, իսկոյն մահուան պատմութիւն մը նետեց մէջտեղ :

— Ես սուս բարեկամ մը սննէի, — բայտ, — անողջ եւ հսկայ գարեջուրի սակասի մը պէս : Սր մը պէտք եղաւ որ բժշկական գործողութեան մը ենթարկուի, բայց անպատճառ ուղեց, որ իր գտարնակները մարեցնէին զինքը, բա՛ն սարգելու համար : Ձե՞ս յախճարս կ'ըսէինք մեր դանակները ցուցնելով : Իսկ ան՝ իբրեւ ամէնքին պատասխան, ժպտելով կ'ոլորէր իր շէկ պեխերը : Մերկայացնէք, պատկեցուցնէք, մարեցուցնէք, յիսոյ կտրեցինք, մաքրեցինք ու կտրեցինք : Ամէն ինչ հիանալի անցաւ, այնքան հիանալի, որ ժառանգ էինք, թէ ա՛յլ ցաւ պիտի չզգար ազիքներուն մէջ : Ըրինք այս ամէնը, բայց... մէկ մըն ալ չկրցա՛նք արթնցնել : — կտասկ, հրմշտուք, պոռչաւք անողուս մնացին : Մարդը շէնքով-շնարձքով մեռեր էր : —

Դէմքերը թթուեցան : Գաւաթները դարձան ցան : Ա՛յ սակայն խօսակցութիւնը ասոջ գնաց այս ուղղութեամբ :

Մէկը պատմեց, թէ ի՞նչպէս իր պտպը, գիշեր մը, մտքը փշած ստան փշած էր նաեւ... իր հօգին :

Արիշ մըն ալ բրաւ իրենց գիւղի գիշերապաճին գաւարձալի պատմութիւնը :

— Բառասաննեց, գունդիկ, ասողջ մարդ էր, — բայտ, — Սր մը թեր սունն էր եկեր : Գլխու ցաւ մը սննէր, Մեծ մայրիկս ձեռքը անոր ճակտին գրաւ եւ ազոթեց, փշեց ու շփեց : Բայց երբ ձեռքը փերցուց ճակատէն, գիշերապաճը փայտի մը պէս դեպին ինկաւ... :

Քրքիջները նորէն թարծրացան, գաւաթները նորէն գարնուեցան : Իւրաքանչիւրը սրամիտ բան մը կը գտնէր պատմելու մահուան վրայ : Իրենց հո՞գն էր, թէ նշանաւորի սեղանի մը ասջեր կը գտնուէին եւ հետեւաբար պէտք էր աւելի դուարթ բաներու վրայ խօսէին : Ա՛յ որ ամէն բան գուարթ էր իրենց աչքին՝ այնքան անմիտ, որքան գուարթ, կեանքն ալ, մահն ալ... :

— Բայց քիչ մըն ալ արիշ բաներու վրայ խօսեցէք, — կ'ուզերէր թո՛մարա, — ամէնքդ ալ մահուան վրայ կը խօսէք : Գրաւի կու դամ, որ մէկը պիտի մեռնի այս գիշեր, այս նշանաւորի գիշերը... :

Ան արովհետեւ ժամանակը չէր տնցներ, հակառակ գարեջուրի անհասանաժ շիշերուն, մէջերնէն մէկը տաաջարկեց՝ ձեռք ձեռքի սուսած փայտէ փոքրիկ սեղան մը դարձնել, դոնէ աչք ձեռով հասկրնայու համար, թէ ո՞վ պիտի մեռնի այդ գիշեր... պե՛տարցաթեամբ :

— Թը՛ք, թը՛ք, թը՛ք—, — կը պատասխանէր սեղանը մեր
հարցումներուն :

Ասին մըն ալ աշտակն անցացինք, մինչեւ որ, մահու գոյժի
նման լսելի կ'լու գանգակի մը ձայնը .

— Տա՛ն, տա՛ն, տա՛ն . . . :

Անն Փիկոսի դանդակատունն էր, որ լսելի կ'ընէր կէտիչների իր
տաանկերու հնչիւնները՝ յտակ-յտակ : Սենեակը բարձրովն շարժ
կերպարանք մը տուա : Սրիտըզը, որ ըստծորէն ջգայնացած էր
մահուան խօսքերէն եւ սլիններու փորձերէն, գուրս կ'լու սենեակէն .
Անոր հետեւեցաւ նշանաւոր :

Պապական կճկուեցաւ : Ազանց խելոյն պարպեց իր վերջին աւ-
արը : Միկէր ստատանային տուա իր «հինգ հատար, Ապա, սեղանին
մէջուկը, լամբարին երկու կողմերը, գարեջուրի շէշերու բերնին
փակցուեցան փոքրիկ պղպուճ մամեր :

Քիչ ետքը դուռն էր ճանչեց, բացուեցաւ եւ երկու նշանաւոր,
արմաք քիչ ատաջ սենեակէն գուրս կ'ընէին, հիմա ներս մտան ճե-
մակ աւ սեւ հագուած, կակուած, փոխուած :

Երիտասարդը Պապաջանեանն էր, քիչ մ'ոտաջուան աղի պատ-
մաթեան հեղինակը : Ասիկա կը պատկանէր գասակարդին այն ու-
սանողներու, որմաք աղաչովարար կը կարծեն մարդկութեան ամէնէն
երջանիկ մասը՝ չաւերձակամ աւստաղի արտգոսին տակ : Այ ոք ճիշդ
կերպով չէր գիտեր, թէ երբէն ի վեր սիսկեր էր իր ուսումը : Իսկ
թէ ե՛րբ պիտի աւարակեր, այս հարցը կրնար հետաքրքրել ամէնքը,
բացի իրմէն : Իր կտայտա, կյար աշերը, յաւիտենապէս մարտն իր
կարծիր գէճքը եւ իր գանդիկ, կլարիկ փորը՝ տարիներու ընթացքին
գարեջուրի փրփուրներով փքացած, երջանիկ աղաւորութիւն մը
կ'ընէին մարդուս վրայ :

Իսկ արիւրդը՝ Թամարան, կը պատկանէր համեստ գասակարդին
այն կափասուհիներուն, որմաք ներսուս կու գան, բնկերային գի-
տաթիւններով կը սկսին եւ ամուսնանալով, կէս ճամբէն կու կը
դառնան : Չարածճիմեր իրեն համար կը պատմէին, թէ Պապաջանեանը
գանձիկ տաաջ բաւական սիրուեր հալեցուցած էր եւ յետոյ իր սիրար
կապած էր Միտրախա կոշուս պրայի ուսանողի մը :

Ինչոյ այս բաները մոսցուեր էին այս գիշեր : Ու երկուքն ալ,
երկուքն ալ, իրենց սեւ ու սպիտակ սարսոցներուն մէջ եւ այս նշան-
աւորի մակերմական հանգէսին աշնպիտի մը շնորճ անէին, որ գիտող
մը, բարձր աշերու մէջ գլորու պիտի տեսնէր արցունքի պէս գողցու-
ջուն բուն մը, որ չէր սահեր, այլ կը շանտար . . . :

Երբ, կարգով, սուսնոց նշանածները, իրենց սուսնոց շրտ-
փրկաչներուն Հեռ, սրագուսեցան, աշտպէտով մարդոց առջև հաշտ-
կելու համար իրենց սրտերուն աղաթ միութիւնը, Գրենց, մէջեր-
նուս է՛ն տարիքուր, փիլիսոփայութեան բառասանաց սուսնոց մը,
զնաց, վերարկուին գրգռանէն Հին գիրք մը հանեց եւ յարմար հաստատ
մը կարգաց նիցչէէն:

— Աշտպէ՛ս խոսեցաւ Չարացուսարա . . . :

Չարացուսարալէն վերջ, յանկարծաթափ, միարեւուն եւ կո-
կորդալիր երգ մը փրթաւ .

«Մեր հայրենիք, բշուսաւ ամուէր .

Իր բշուսանաց ոտնակոխ . . . »

Եւ երբ երգը կարօտ հասաներու մէջ մեռաւ՝

— Դաշնակ՛ի կ՛ուզենք, ուրախ կա՛մք մը կ՛ուզենք, սրբարգ-Քա-
մարան կ՛ուզենք, — զուշեցինք ամէնքս ալ :

Օրբորդ Քամարա շատ ազաշէլ շատուս, աշխ շնորհովի կերպով
տեղաւորուեցաւ զաշնակին առջև, Փակեց նոթերուն գիրքը եւ մարեց
լոյսը: Իսկ մենք, ամէնքս, զինտփնայու պէս մէքմէկ անկիւն կ՛մկուե-
ցանք: Այն ատեն, կրտսասուերին մէջ, իր նիհար ու մեղկ թեւերը
սկսան զանդազ-զանդազ ծփալ զետի մը գրալէն սուսնոց մեծ
Քուշունի մը պէս, որ իր բաշտարաց թեւերուն ծայրովը, ալիքներուն
սնհուն տաւիղը կը շոյթի . . . կը պատկնք, որ ամէնքս ալ կը վերա-
նայինք . . . :

Նախ յանի մը մանկ զաշնուոր Հեճեճ եւ յետոյ ձայնի ծփմփուն
խոց մը, թրթուսն ու տարտամ, ապա երկզիթի նոթեր վարանսա,
տարակուսական եւ անհանգստացնոց զաշնութիւն մը խոլ, ելեկորա-
ցած մթնուրբուս մը ծանր, ի վերջոյ զուշամ, ու յետոյ մրրիկ, փո-
թորի՛կ . . . :

Յանկարծ՝

— Թա՛ք, թա՛ք, թա՛ք, — ձայն մը բուեցաւ :

Դաշնա՞կն էր, հո՞վն էր, անձրե՞նն էր, զո՞ւսն էր . . . :

Այ՛ սք տեղէն երբաց :

— Թա՛ք, թա՛ք, թա՛ք, — կրկնեց ձայնը անգամ մըն ալ: Այ
սանդուրներէն վեր ելլելու ձայն մը, տախտակամածին գրալէն բաշ-
տերու արձագանց մը հասաւ մեր սկանջներուն: Այ յանկարծ գուռը
ճուսաց, Ամզին հոփի պէս բան մը խուժեց սենեակէն ներս ու մարեց
գարեկնութի շիշերուն մտերը: Փուշ-փուշ կզան մեր մարմինները:

Անտեսանելի մէկը անպատճառ կ'ազէր գտնէն ներս մտնել, Պատարա՞նք էր, թէ՞ գինափութին: Աչ սք հասկցաւ, եւ սչ սք տեղէն երեւայ:

Թամարան, իր մերկ թեւերը միտթեան մէջ քայտած, աշտահար ու հսկայ խոշունի մը պէս ջղամոզորէն կը ծեծէր հիմա դաշնութեանց ծայր:

— Կե՛նթ ես, Թամարա, — բառ սիրջուպէս նշանածը, — ուրախութեան գիշեր մը Շոփէնի մահերգը կը գարնե՞ն...:

— Արբէշ կտոր մը շե՛մ կրծար, — պատասխանեց ազջիկը ամպունած: — Ինձ կը թախի, թէ մտթին մէջ մէկը ձեռքերէս բռնէր է ու կը հրամայէ նուազել այս մահերգը... այս գիշեր անպատճառ մէկը իր հոգին կ'աւանդէ...:

— Անտնկ է նէ, իրենց հոգիները տանդողներուն կենացը, — կատակեց Պատարա՞նք՝ իր բամակը փշրելով:

Աղբակի կտորաուրի այս շննդայից աղմուկը կարծես թէ վանեց սենեակէն մրտախի ու մղձաւանջի նմանոց այդ բանը:

Լաշները նորէն փտասեցան, գաւաթները նորէն պարպուեցան: Խժեցիներ նախ նշանուած զոյգին կենացը: Յետոյ աշխարհի բարբոս նշանածներուն կենացը: Յետոյ իրաքանշխարը իր սիրականին կենացը: Հետաւոր ու մասաւոր բոլոր ազջիկներուն կենացը: Գարեջուրը ստեղծողին կենացը: Ճափնուհիներուն կենացը... հերիք էր սր պարպուէին գաւաթները:

— Մփաբախան մտքանք, — բառ յանկարծ նշանածը, — Խժեցի անոր ալ կենացը: Ինքն էր, որ առաջին անգամ ծանօթացուց զիս Թամարային: Ի՞նչ կ'ընէ հիմա խեղճը, ձմեռ ստեն, սարերուն գլուխը, միս-միմակ... կեցցէ՛ Մփաբախան...:

— Կեցցէ՛ Մփաբախան, — արձագանդեցինք ամէնքս ալ, մէկ բերան: Եւ այդ փայրկեանին, այդ բոսը կախուեցաւ-մնաց սգին մէջ: Ա՛յ կորելի շեզոս ուրիշ բանի մասին խտախ:

Մփաբախա՞՛...:

Լազանի մէջ ս'իջէր ճանշնար բայն ու թիկնեզ, երեք մարդու հասակով ու կարծիք մօրսեքով այդ Վերացի Հսկանն, ինչպէս կը կոչուէին գինքը մտերմօրէն:

Մփաբախա՞՛, դեղեցիկ տղամարդը, սարերու հսկան...:

Հսկա՞ն...:

Ինչո՞ւ չէ՞ որ այս աշխարհի իրական հսկան, անրնկճելի ու աշտահար, այն է, մամրիկ, փեռուրի պէս թեթեւ ու ճգրիկ այն արա-

բածը, զոր, զեղեցիկ ոտառ մը, բարին Աստուած սեղծեց մեր կողմն, իրբև ճիին՝ զողորջ հակը. . . :

Մվալտիտ աչ ըմբանեց աչս ճշմարտութիւնը, եւ, իր տխուհի ուժերուն, իր հարուստ հագմին ու երկաթեայ զնդերներուն ամբողջ հունգալը անձնատար եղաւ այն բայր բաներուն, սրանք Քիստո քեամն ծառ անունով կ'արգիլուին :

Շատ անդամներ, կեպիշերներէ ետք, կը լսէի զինքը, երբ երկա՞ր-երկա՞ր կը սուշկը պատահանիս սակ :

— Փիւ՛ւ . . . Տօքթէս՛ր, Տօքթէս՛ր, գուղ կը բանա՞ս եւ մէկ գիշերուան համար անկին մը կու տա՞ս ինծի . . . տունս այնքան հեռու է . . . :

Դուրը կը բացուէր : Արացի Գողտթը կը ջանար հիւանդի Բանարէիս վրայ սեղմեցնել իր հսկայ մարմինը : Աւերսին լոյսով ազբասիկ թէչը կ'եռար մերկ սեղանիս վրայ : Ո՛հ, անուշիկ, սիրային պատմութիւնը, որ ծայր կու տար այն սահն, մօմի լոյսով . . . պատմութիւնը, որ կը սաքնար, կ'ողեւորէր, որ կ'երկարէր, կը յոգնէր, կ'իշխար, մինչեւ որ երկուքս ալ կը քնանայինք սասնց զգալու :

Աւ աչս կեանքը՝ անքան ու անանունդ, փոզցէ փոզց կ'անկողինէ անկողին աչս կեանքը ամէն գիշեր էր, երեք տարի :

Անգամ մըն ալ, աչսպէս, Բանարէիս վրայ քնացած պահուն, իր հեւի-հեւ շնչատութիւնն ու քրանաթոր ձեռքերը մտտանձնեցին զիս մինչեւ լոյս : Աստուտան տարեցի զինքը խոտովանիլ, թէ լաւաւան սահնէ ի վեր զազանարէն արին կը թքնէր :

Այդ օրէն ի վեր ոչ սք տեսած էր զինքը :

Աւ օր մըն ալ աներիւսթացաւ քաղաքէն :

Աստանդները այնպէս կը հաւատային, թէ հետուր զիւղ մը քաշուեր էր՝ քիմիագէտի իր վերջին քննութիւններուն պատրաստակըւ համար : Մենք՝ իր մտերիմները, սակայն զիտէինք, թէ ան կէլ-զէնի բուժարանը գացեր էր զարմանուելու, ազբատութեան պատճառով մերժուեր ու ստիպուեր էր մտասկայ զեղջուկ բնասնիքի մը մէջ, զեանին վրայ փոջրիկ սենեակ մը վարձել :

Ասոր համար էր, որ Պատրջանեան իր բուժակը կ'առաջարկէր Մվալտիտի կենացը :

Քամարա տձգանեցաւ : Դախապէս, վրացի Գողտթին խոտացիւր էր ան իր սիրտը, բայց տեսնելով, որ ան բուժակիք չաճի, կը Նշանուէր հիմա անոր բարեկամին հետ :

Աչսպէս խոտակեցաւ վրայ էինք աչս գիշեր, երբ հետուէ հետու քաղաղի մը ձայնը սլր ճեղքեց : Դուրսը լուացիւր էր արդէն :

Պատգամներն, սպակեփեցիկերը բացած սրահուն, վարք, դրան սեմին վրայ քառակուսի թուղթ մըն էր տեսեր: Գնաց խոխոն եւ վեր բերաւ: Էէջզէնէն քաշուած շեռագիր մըն էր, գոր, գիշեր առնն, ցրտիչք դար փորձեր էր դուրս դարնելով մեզի յանձնել եւ սեմին վրայ ձգած գացած էր:

Բուցինք սրահունը: Միտախա մեռած էր...:

Մեռած էր միտ-միմակ, պատն երեսին, ինչպէս կ'ըսեն պան-դուխաններուն շամար... ու թաղուած էր համ պիտի թաղուէր աչք սրբ, մարդէ շեռու, թագախոտ սրներու փոքրիկ զերեզմանի մը մէջ, սարերու վրայ, ձիւն-ձմեռով, բուք-բարանին...:

Բարաբանչիկերը իր յիշատակները արթնցուց եւ արցունքը վէր-բերաւ դոյս:

Ու սրտամեցին, թէ Միտախա սպառափէ ծնողքի դուտի էր... մայր մը եւ չոյր մը ունէր միայն, սրնք տեղ ու սուս եւ ամէն քան ծախած էին սնոր ստմունքին շամար, սպապային շամար: Թէ երկու ամիս միայն կը մնար սասարակը իր բնթացքը: Եւ թէ այնքա՞ն խոտամուկից էր իեզն երխտասարգին սպապան, այնքա՞ն փոռա-տար...:

Մեռուչ, երբ քիչ-քիչ մտքերը բնակրացան մահուան գաղափա-րին շեռ, թամարու աշերը կցոյցելով կակաղեց:

— Ուրեմն երէկ գիշեր գաշնակին վրայ իմ ձեռքերս բնուող բնքն էր... ի՞նքն էր...:

Ու աշուգին, բայց աշուգին, աշուգի՛ն լաց մը սկսաւ օղաձո-րէն ցնցել իր վտիտ մարմինը:

Աչքոյն փակուեցաւ աչք դուարթ գիշերը, ուր մենք, անպի-տակցարար ամներ էինք մեռելի նշանուտք մը...:

Խօսում

Ո Ա Թ Ե Ն Ի Կ Ը

— Պալիս եկաք՝ ազնի ըրիք, Տոքթէօր։ Ինչ որ ալ բանն է ձեր Պալիսը մէկ Հատիկ է իր աշխարհադրական գիրքով։ Իր ջուրերը տեղ մը չկան։ «Երէ աշխարհ իմա ըլլար» Պալիսը մայրաքաղաքն էրնէր, բսեր է Նախուէնն։ Միայն, եթէ աշտեղ գէշ բան մը կայ, ան այ սպասուհիներն են։ Լու սպասուհի ունեցող տաները մասով կը ցուցուին Հոս։ Մանուածոյ ձեզի Համար, որ Եւրոպայէն կու գաք բժշկութիւն բներա, աշա Հարցը մահա եւ կենաց Հարց է։ Ես իմ տունս սքանչելի աղջիկ մը ունիմ, որ ինձ աղգահան բլլալուն, խերի Համար բուսական ասեն աշխատացիք թէ իմ տունս եւ թէ բարեկամններս տուները, Թող քիչ մըն ալ ձեր տանը աշխատի, եթէ կ'ուզէք։ Կատարեալ գանձ մըն է։ Արթուն, սիրուն, իմաստուն ու ժպտուն, Տոքթէօր, ժպտուն, Մանուածոյ տղայ նաչկու մէջ մէկ Հատիկ է։ Իժիշկի մը Համար սպասուհի բաժնի ամէն բանէ ասաջ ժպտուն պէտք է ըլլայ։ Ես աս իրիկուն իսկ ձեզի կը զրկեմ զինքը, Միայն թէ բերանը քիչ մը բանուկ է, Հացը դարակը կըզկըսու է---

Այսպէս խօսեցաւ Քաստանիկ Էֆէնտի։

Ու իրաւ ալ, իրիկունը չեկամ, աղջիկը եկաւ։ Աղջիկ բամբը՝ երեսունչինգ տարու պատու մը, կուրծքն ու փորը սափակցամ, ձմեռնային թուղի մը պէս խորշոմամ, կծկամ, ճերմկամ, բայց գեռ անուշիկեկ։ Ու ժպտուն, ու ժպտուն... Քաստանիկ Էֆէնտի բամբին շափ ալ կայ կզեր...։

Ակիզրները իր նիւհարութիւնը զիս այնքան զրոպցուց, որ բոս մը Հանդրապարձայ այդ տարրինակ ժպտին վրայ։ Բայց ձախ գէմքէն վար երկարոց հին սպի մը ինձ ամէն բան բացատրեց։ Տարիներ ասաջ այդ աշատիքին վրայ բժշկական գործողութեան մը միջոցին կարուած միաններն ու ջրիկերը այնպէս պէշ կերպով կարուեր էին։

որ զկեցին վրայ ակամայ, անիմաստ ու ծառայող մը զամուսն
մնացեր էր մշտնջենապէս :

Ան հիմա, բերնին հիշող մէջտեղէն թափուած երկու ակաման-
բը, այդ ժողովուրդ ակելի գտտարի, սպասէ, տակը ծակ բան մը շրեր
էին, քարք ինկած մասնի մը պէս :

Հոգեբանական ժողով մը չէր իրենք, այլ մարդակազմական :
Անորոգրելի, անսպասելի, սողայէլական ժողով մը, որ իր ամբողջ
կեանքին մէջէն ու նախնական դերեզմանին տակէն պիտի խնայար վիրա-
բուժներուն անպատու անճարակութեան վրայ :

Իրբեւ ներքին հիանդութեանց մասնագէտ, եւ ներքնապէս եւ
հասնելի կերպով կը շօյալէի մեր մրցակիցներուն ուղղուած այդ հեղ-
նաս ժողովուն : Բայց կի՛նս, որ չէր կրնար ընդունիլ այս բժշկական
բացատրութիւնը, ասեմք մէկ մը կը պատար .

— Ի՞նչ բարեկացած ասեմս դուն ինչո՞ւ ցտայտարի պէս կը ժող-
տիս, Մաթենիկ . . . :

— Սփէրասիան . . . — կը կտակաղէր աղջիկը ժողտելով :

Դժբախտարար, սակայն, այս ուրախ օրերը երկար չտեսցին :
Մեր Մաթենիկը, միշտ ժողտուն, սկսաւ դժգոհութեան մտայնութիւն
յսելի գարձնել հիմա : Իրագութիւնն այն էր, որ այս աղջիկը խորա-
պէս տխուր էր :

— Ես սպասուհի ըլլալիք մէկը չեմ, Տոքթէօր : Ես ինքն տար
սպասուհիներով մեծցեր եմ . . . երկու հաս տուն, երեք հաս կտաք,
բան հաս ձի . . . :

— Ինչո՞ք է, ինչ է, այս աղջիկը . . . սա տակը ձեռքդ տա
տեսնեմ . . . :

— Հոգար սչխար, քսան հովի, տասնմիկ գիւղ, հարիւր
մշակ . . . :

— Մի փոխցնէր, Մաթենիկ, կերակուրին մամը կու գայ
կոր . . . :

— Մեր կերակուր եփողները գտաւ էին, սուն սուրբները գտաւ,
այդայ նախագները գտաւ . . . աս ի՞նչ օրերու հասցուցիր դիս, հայրի՛կ . . .
հայրի՛կ . . . :

Ան կը սկսէր լայ :

Սը մը, Քօստանիկ աղային հանդիպելով .

— Սղրայր, — ըսի, — եթէ աշխարհ իմա ըլլար, թերեւ Պոլսոր
մայրաքաղաքս ընէի, բայց ձեր աղպականը սպասուհիս չէի ընէր . . . :

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ որ . . . :

— Կատարեալ խենթ մըն է, որ մեծամոլութենէ կը տաստայի . . . երեսուն ծի, տասը ջորի, քսան դովէշ, քսասուն էշ . . . :

Քստանտինի Լիկնոսի լաշն քրքիջ մը արձակեց :

— Ընդհակառակն, ճշմարտութիւնը պզտիկցուցեր է, — քստու : — Եւ անոնց տասը հազար սշխար ունեցած ժամանակը գիտե՞մ երեսուն հազար սակինոց մարդ էր հայրը . . . :

— Ի՞նչ կ'ըսէք . . . :

Ձէի կրնար մտքիս մէջ սեղմեցնել այս ահագին բանը : Բայց սրբիշներ ալ ծիշոց նոյնը կը կրկնէին :

— Փամանակին անոր հայրը ատանմեց ազարակներ ունէր Պոյսոյ շորջը, Ամէնքին ալ վրայէն մտու, տակէն ելաւ : Միկաոր պանքիօթներոյ կը վառէր, Տոքթէօ'ր . . . գինեմոյ մըն էր, սխտաբանական գինեմոյ մը, որ կը խմէր ու կա յար : Միայն իրենց գերդաստանէն տասնմէկ հոտ խենթ կը հաշուէր . . . :

Ահա տարի տեղեկութիւն մը, որ շատ թանկագին էր բժիշկի մը համար : Այլատերութի սլաքան ծանր քիս կրող աղջիկ մը որքա՞ն խնամքի, որքա՞ն փութելութեան, որքա՞ն պուշտութեան կը կարտակը շիջեալու համար : Իր արեան մէջէն տասնմէկ խենթեր կը խօսէին : Եւ հակառակ ասոր, հակառակ իր մշամջնական ժպտին, Մաթենիկ ծալքայեղ լըջութիւն մը, մեյամազձստութիւն մը, խորունկ յուսահատութիւն մը կը կրէր իր վրայ :

Այդ օրէն Մաթենիկը մտանաւոր ուշադրութիւնն ու գուրն շարժեց : Իսկոյն պատուիրեցի, որ սպաս ձգէին պինքը իր աշխատութեան մէջ : Պատուիրեցի նաեւ, որ ստեղծքի գարակները բացուէին իր ուղեւ :

Բայց իրա՞ն որ «բանուկ» է եղեր իր քերանը . . . կարծես թէ սրերսով, շարաթներսով, ամիսներսով անօթի պահած բլլային պինքը : Կ'ուտէր, անբնօշտա կ'ուտէր, ի՞նչ գանար կ'ուտէր : Դեւ կրակին վրայէն կաթը հագլու կաթնապուրի վերածուած, կը շոգիանար, կ'աներեսութանար պարզապէս սանին մէջէն : Եւ իրը ցարժացած երեսը կը նայէի :

— Ահր ասունին կաթը խալիկներսով կ'ուտայուէր, Տոքթէօ'ր, կ'ըսէր . . . :

Իր երկու փշրուած սկասներու մէջտեղէն կատրուաքի աշխատութիւն մը կը լուռէր ժիշտ, կայինի մեքենայի մը պէս :

— Թրքր'րր, Թրքր'րր, Թրքր'րր . . . :

Ու ճնտաներու այս աշխատութիւնը սպա մը պէս կ'ընթանկա-

զրնէր զինքը, երկնային շոյս մը կ'իջեցնէր իր աշերտն մէջ, շնորհք մը կուտար իր մարդակազմական ժողովին:

Բայց, հակառակ իր աղիքները երջիկի մը պէս լեցնելու այս լաման ու անվհատ աշխատութեան, փորն ու կործքը միշտ տափակցած կը մնային, ձեւանային թուգերու պէս:

Երբ համարուեցաւ, որ օրական աշխատութիւնը միայն պիտի շրտէր իր յատկամտք պարտաւարացնելու, սկսաւ զիշերներն այ բանեցնել իր ազորիքը: Ամբողջ ցերեկը կ'ուտէր, ամբողջ գիշերը կը հազար:

— Թրքը՛րբ, թրքը՛րբ, թրքը՛րբ...:

Երեսակայեցէք, որ մեր պատկելն մինչեւ արեւօժն ծագիլը շորս անպամ բռնէն կ'արթննար, կերակուր կը տաքցնէր, բերանը կը լեցնէր և սկսանէր թքրասցնելն կ'երթար նորէն վերականգնող տակ մերձուելու:

«Ա՛յր կ'երթային այս բուշոր կերածները», կը մտնայի ինքն իրենս:

— Քստանիկ կ'Ֆէնտի, այս աղջիկը քաշուելիք ցաւ չէ, եղբայր...:

— Ինչո՞ւ, կ'Ֆէնտիմ ... կը դարձացնէք զիս ... աղջիկը երեսունհինգ տարիէ ի վեր սունը մնալուն՝ ինքզինքը կ'ուտէ կուր: Իր բնութիւնը արդէն քիչ մը կը քսու է, արդէն շատահազի հայրն այ շատ սրկնակիկի կեանք մը չուտէր ... քիչ մը պատիլը տուէք, կը լիննայ կ'երթայ...:

Բայց Մաթենիկին ուզածը զեզ չէր: Յերեկները, ստատընէ մինչեւ իրիկուն պատուհանին առջեւը դամուսմ, անցնող բարբ զինարներուն վրայ սրտին եզերը կը հարեցնէր: Հիւր մը գարուն պէս, սուրճ մը բերելէ առաջ, մահալլէպիի ամբողջ վարդաջուրը զվտան կը թափէր, որ անուշ հոտի ... ու մինչեւ սուրճին խոտիլը եւ գետ կէս մամ ալ գէշ-գէշ ժպտելի վերջ հիւրին:

— Եթէ առջիս տուրակներով սակի ալ թափէ, դարձեալ ևս այց պաղ-գուտիլը չեմ տաներ, — կը մտաւոր անոր երթալէն ետքը:

Տեսայ որ ասիկա սպասուհի բլլայիք բան չէր: Աւ որ մը, ծրարը ձեռքը տալով, Քստանիկ կ'Ֆէնտիին վերապարձուցի իր գանձը:

Քստանիկ կ'Ֆէնտին գուտը չէր բացեր:

— Ի՞նչ բան է, կ'Ֆէնտիմ, ա՛յ աղպական ենք անէյի, յանցաւոր չենք, ես՞ ... անշափ առեն մենք պահեցինք, քիչ մըն ալ ուրիշները թող պահեն... Աս խեղճն ալ աղպին մէկ անգամը չե՞ մի... թող քրկիշը նեանն...:

Բայց Փրկիչն այ չէր ընդունած Սաթենիկը, աւարկելով որ
քրտակհանաչափ խենթ չէ՞... :

Կազիերէն առած մը կ'ըսէ, ճիւղերի մը կամար լաւագոյն
բանը կատարեալ խենթ ըլլալն է։ Այս առածին իմաստաթիւնը եր-
բեք այնքան լաւ ըմբռնած չէի, որքան կ'ըմբռնէի չիմա։

Եթէ այդ տարտաբառ Հայրը, փոխանակ կիսկատար խենթ մը
ծնելու, կատարեալու խենթ ազջիկ մը ծնած ըլլար, ան չիմա որեւէ
լիմարանոցի մը մէջ գտած պիտի ըլլար իր սպասուանը, մինչեւ
կեանքին վերջը ապաշտօնած պիտի ըլլար իր Հացը, իր երբեմնի Հա-
րատաթիւնը սրբալու շափ յիշողութիւն պիտի շունենար, ոչ այ
սպասուհի ըլլալու շափ խելք, Բեռ ալ պիտի չըլլար Գոտանիկ կ-
Ֆիկնոսին մրտայ եւ ամբողջ որբ խենթաթիւններ ընելէ վերջ փոռ-
ած պիտի ըլլար, որ զիշերը ճաշը պատրաստ է ու անկողինը տաք...
Գանձ այնքան երջանիկ պիտի ըլլար, որքան կարելի է երջանիկ ըլլալ
այս յիմար աշխարհին մէջ... :

Մինչդեռ չիմա՞... :

Փանեակներու եւ անդուաներու մէջ, զգուանքներով ու Համ-
բոյրներով մեծցած Սաթենիկը, փողոցին մէջ քար մը չունէր, ցարու
զիշերով իր գլուխը հանդէպնելու Համար... :

Սիրտս դիւ հանդիսա չձեռն իշայ Գոտանիկ կֆիկնոսին գացի
ու Հանոցի զինք Համոցի, որ աղջիկը ներս ընդունի։ Բայց ան,
չորմի մարդու շամատաթիւնով մը, անդրդուելի կը մտար իր սր-
չումին մրտայ։ Ախտարանաթիւն, ժառանգականութիւն, ժառանգան-
գատաւախանաւախութիւն կամ հոգեկան հանդուսութիւն իբեւ Համար
զատարկ բաներ կը մտային։

— Ե՛նչ քակ է, կֆիկնոսիմ, միւս բոլոր սպասուհիները կ'աշ-
խատին նէ հոգի շունե՞ն մի... ազեմ նէ եւ այ խենթաթիւններ կ'ը-
նեմ, բայց չեմ ընեք կար... եւ բիշիչ չեմ, իմ խելքս այնքան բա-
րակին չի Հաննիր... թոյ շանի մը զիշեր փողոցները անտի մտայ,
որ խելքը զլուխը գայ... ա՛յ աղցական ենք ակէ՛յի, է՛չ այ չենք ետ՞...
իբ Հայրիկը երեսուն Հողար սակիները կերած տաներ ինծի բարե
մը կու ստ'ը... մինչդեռ եւ այս որսան որս... :

Դեռ իտոցը չէր ստարտած, երբ գուռը բացուելով Սաթենիկ
նեքս մտու կախի՞նք որկո ճերմակ, ճեփ-ճերմակ, ու սրտառտուան,
ու արխեմ՞ա... :

— Ան ի՞նչ է, Սաթենիկ, գիրաւորեցի՞նք քեզ... :

— ...

— Չքակ՞ա, Սաթենիկ, մէկ ան՞գը կարեցին... :

- Բերանդ շրտնա՞ն, աղջիկ, այդ արխներ ի՞նչ է . . . :
- . . . :
- Այդ արխներ ի՞նչ է, աղջիկ . . . :
- Առ արխներ . . . :
- Զխտի՞ն, Մաթենիկ, ի՞նչ եղաւ, ինչպէ՞ս եղաւ . . . :
- Ինչպէ՞ս պիտի բլրայ . . . ինձի սամօթ բաներ բաւ պիտի տար . . . բլրայիքը եղաւ . . . ալ ի՞նչ բան . . . :
- Պենթեցա՞ր, աղջիկ, ս՞ի էր, ս՞ի չէր, անանք շրտնա՞ն . . . :
- Հասաւ ս՞ր մէկը բան . . . երեք դիմուար էին . . . :
- Վս՞շ անամօթ . . . շփախէ՞ր, շպտայի՞ր . . . :
- Սուրբ կոկորդոս գրին, շարժիս նէ կը մեանիս բախ . . . Ես այ շարժեցայ . . . :

— Է՛, երե՞քն ալ . . . :

Մաթենիկ ձայն շ՛անեց :

— Սուս կը խօսիս կո՞ր, պոտայ Բաստանիկ Էֆէնտին, հետըզ-
հեռէ ինքզինքէն ելլելով, սո՞ւտ կը խօսիս կոր, որ քեզ տունս բնդու-
նիմ . . . :

Իրբև, ամբողջ պատասխան, խեղճ աղջիկը, շարժումով մը, ձեռքի փոքրիկ ԱՅՐ բացաւ, քրքրեց : Աւ խելոյն իզաթեան, աղջկե-
նութեան, երեսունհինգ տարի դրան նստած կուսութեան, արխնի
ու սճիբի հստ մը լիցուց սենեակը . . . :

Բաստանիկ Էֆէնտի ա՛յ չկրցաւ գտել ինքզինքը :

— Գնա՛, գնա՛, գնա՛, պոտայ . . . գնա՛ այդ ազատա շուպիկ-
ներդ սուրիչ սեղեր թօթուելու . . . գնա՛ հիմա Ֆրանկախաւն փառ-
լու . . . գնա՛ հացը պտտեկանալով շահելու եւ ասլալատակներուն վրայ
ձագիր ցկնելու . . . իմ տունս պատուուար մարդու տուն է . . . :

Զուր ուղեցի համոզել գինքը, որ այս անգիկ, այս մէկ գի-
չերտան հարան ու որբուայրին եթէ շուն մըն ալ եղած բլրար, պար-
գուբանքի մը, հանգստի մը, անկողնի մը պէտք ունէր այսպիսի գի-
չեր մը : Բայց ան երթալով աւելի ու աւելի կը փաթարկէր :

— Զիս մի գայրացնէք, Տօքթէօ՛ր . . . արդէն եթէ դուք այս
աղջիկը նժոյզի մը պէս անուցած շրլայիք, հիմա տասնի բաներ բնե-
լու կարողութի՞ւն կ'ունենար . . . մենք մեր դարակները կը կոպկենք
նէ . . . բան մը գիտէինք հարկաւ . . . :

Աւ յետոյ, աշտգրութիւնը յանկարծ Մաթենիկի սպիացած ե-
րեսին վրայ կեղբոնացնելով :

— Մա երեւոյ ըստին դարձուր նայիմ, շլթի՛կ . . . դուն դեռ կը

Ճպարհա կար, հա՛ւ, — պտտաց, սաքի հարուստնով մը գուրս նետեց գայն
ու գուրս գոցեց :

Ստորագութիւնը նարէն տիրեց սանն մէջ : Քստասնիկ ԱՖԷնաի
լայն շունչ մը քաշեց, բարեպաշտ քեզպիւնը հանեց գրգռնէն, «ճա-
տակն իաց է՞ի ձեռով մը ֆէկսը կախն նետեց եւ իր բնասանեկան հան-
գիտասոր ծաշիւր գտնեցով :

— Կնի՛կ, պտտաց, մեզի շտաբը քիչ էրկաւ հաւ սուրճ կը
շինե՛ս... :

Իսկ ես կը լռէի, սը կնիկը, գրան կախն, խոզուկ-խոզուկ
կաւ բար... :

ԸՅԸ

Յ Ա Ի Ե Մ Ի Ս Ը

Յս՛ւրա, ցո՛ւրա :

Իայց ա՛յնպիսի ցուրա մը որ սկզբներուս մէջի ծուծը կը սս-
սեցնէր :

Կասցած մըրիկը Արպեան սարերէն վար կը սուրար, Հսն ա-
Հսն կ'արչաւէր, ձարերուն մէջ կը պատաքէր, ծառերն իրենց ար-
մասէն խելու մոլեղին ճիղեր կ'ընէր :

Ափերով ձիւնէր ծուէն-ծուէն կը փախչէին, գետինէն վեր կը
թռչէին, կասքին ծակը-ծուկը կը լեցնէին, ձիւնն աշերը կը կտրցը-
նէին :

Սեղճ կենդանին շուարեցաւ, կողք հովին ցարձուց, պոչը փո-
րին աակ պաշեց, կծկակցաւ, ինծի նայեցաւ՝ Ե՛տ գամնայու պազա-
տանքով :

Յեռայ՝ յուսաճա՛տ՝ գլուխը նորէն ասաջ նեակց աւ կասքը
նորէն չարժեցաւ :

Զորին մէջ պաշտարանս Հիւցակի մը սոջեւ կանդ ստինք : Հիւ-
րանդին տանը ա՛յս ըլլալու էր :

Դրան ճեղքէն միանդամայն շորս գլուխներ երեցան, երկու
տղաւ եւ երկու այծի անճամարձակ գլուխներ :

— Մայրի՛կ . . . մայրի՛կ . . . :

Մայրիկը օրօրոցի մը վրայ հակամ երախտյի մը ծիծ կու տար
նորաւ : Հսն, այց սեւ պատերով գետնայարի խոցին մէջ, մարդ ա-
կենդանի քով քովի սեղմուեք, թշուառութեան մէջ կըրայրացեր,
չունչ չունչի տուեր էին իրար տաքցնելու համար :

— Տղաքներս, կատր մը փայտ փակեցէք բժիշկին . . . :

— Չե՛մ ուզեր, Տիկի՛ն, հիւսնոցը տեսնէք . . . :

Մտթ սանդուխէ մը վերի անեակ կընէր : Յսն ստատայ

մը՝ որ մէկ կողմին վրայ աւելի՛ կը ցածնոր, հաւնոցի ձեզունի պէս: Տանիքէն հաւոյ ձիւնէրը պատերէն վար կանաչ ճամբաներ գծեր, թաղթէրը պատաս-գաւտառ կախաւի էին: Չոյց մը փոքրիկ պատահանները քարջերով խցում, լրացիրներով փակցում էին: Աւ այց գոց խոցին մէջ ստակամ անասունի հաս մը լեցուիք, թթուեր, խառցեր, հոտացեր, չ՛նչուոյ այլ փոխեցնոց թոյն մը եղեր էր:

Ակամայ՝ թաշկինակս բերնիս մտակցուցի:

— Եւրեղէ՛ք, — բաս կինը ազոչուոր: — Իր սաւանները լուս-լին, տեւէ՛ք, ձեռքերս կոշկոտեցան այս ցարաին...: Տղու մը պէս է, ազալն ալ դէշ...:

Հիւանդը գլուխը երեքարցոյց անկողնին մէջ, կնօջ իրօտներ աստու ձեւով մը: Աւ թեւերը ձիթոցոյն վերմակի մը տակ պահելով-

— Բժի՛շկ, — բաս ձեր ձեռքերը շեմ սեղմեր: չրթներառն մօտեցուցէք գանձը որ համբարեմ, չրթներո միայն մաքուր են...:

Նիհա՛ք, նիհա՛ք, չափազանց նիհար գլուխ մը միայն կը տեսնէի իր սմբողջ մարմինէն. աղ-պղպղեղ գլուխ մը, փոշուս մազերով, կարծես հողէն հանուած, բայց այնքան նիհար, որ գանկին բոբոր սակորները կը գծապարէին մարգակազմական պատկերի մը պէս:

Ասկայն, այց թշուտաւթենէն, այց ապառաւթենէն, այց նիհարութենէն աւելի՛ դէմքին գոյնը կը գրուէր իմ տմբողջ աշտարոթիւնս: Անկարելի, անբեւեակայելի մօրթ մը, որուն ցանցերուն մէջ կոթիլ մը արիւն չէր մնացեր, լեմսնի մաշկի մը պէս գեղներ էր: Բայց այնպիսի գեղնութիւնով մը որ միայն Բաղցիկիցին մաննաբասուկ է:

Ահաս որ արտին մահացու կնիքը...:

Փնչպէս որ ասոջ ածրագործներու ճակատին հրաշէկ երկաթով կը աղէին գառապարտութեան գիրը, այնպէս ալ հիմա այս ճակատագրական արտը իր բնարեւալներուն վրայ կանխաւ կը գրոշմէ մահւան մ՛տր, իայց որքա՞ն աւելի պատճան կերպով...:

Իր գունէրը ո՛չ գեղատնա երխոտարցներն են, ո՛չ գողգոջուն ձերանները, այլ անոնք՝ որ իրենց կեանքին պողպթնակէտին են հասած, անոնք որ իրենց ուժին կառարելութեան մէջն են, անոնք որ ցատկներ ունին իրենց թեւերուն վրայ...:

Իր բնարեւալները անմեղներն են, որ ո՛չ մէկ կերպով չեն արժանացած այս արտասիւիի պատիժին:

Ճարճատուն կրակով չի կնքեր ան իր գրոշմը: Իր գաւաճան համբոյքը հազի՛ւ զգալի է, ու փոքրի՛կ, սննչա՛ն, սնցա՛ւ, չեաք մը

կը թողու : Հասարակ վերք մը, որ տարիներու ընթացքին կը մեծանայ, կը խորունկնայ, կ'արմատանայ, քարի մը պէս կը կարծրանայ, սարգի մը պէս արիւնք կը ծծէ, ու անխուսափելիօրէն կը մեռցընէ :

Ճակատին վրայ չի տպիր ան իր նետքը : Այլ շոնտուելիք տեղ մը կը գտակ : Հասուկ կնոջ մը ստինքին տակ կը պահուրտի, կամ մօր մը արգանդին պար, ուրիշի մը կտկարցին խորք, միւսի մը ստամոքսին անկիւնը, ու այս դժբախտ մարդուն ալ այդքին ճիշդ ծայրը — այսինքն այնպիսի տեղ մը որ ո՛չ ինք ականելու հնարատութիւնը, ո՛չ ալ ուրիշներուն ցուցնելու քաջութիւնն ունենար . . . :

Եթէ մամանակին ականուէր՝ կարելիութիւն կար գտնակոյ՝ փրցնելու գաստարարութեան այդ կարմիր կնիքը : Բայց հիմա ո՞ւր էր արգէն, եւ եթէ թողու ո՞ր ալ ըլլար՝ ճար չկար . . . :

Ազիքին ծայրը՝ արտք մեծցեր, ուճացեր, ուսեցեր էր, կարմիր, խոնա՞ւ ու գորշա՞ն ու այն թունտոր ատնկերուն պէս որ այգրուէա ու մտթ տեղեր կը բուսնին . . . :

Բայց այս, միայն դուրսէն երեցող մասն էր : Դերսիդիէն ա՛յնպիսի համեմատութիւններ ստացեր էր այդ արիւնարբու մակարոյձը՝ որ մեծ երակը նզմեր ու ամբողջ մէկ սրունքը վերէն վար ստեղծուցեր, անշարժացուցեր էր : Այնպէս որ, սարսափելի տանջանքներու մէջ՝ խեղճը գիւրմարդկային ճիղեր կ'ընէր քարեզէն անշարժութեան մը մէջ արձանանայու համար . . . :

Ա՛նուկ հասակին ո՞վ չէր ըսեր կարգալոյ պատմութիւնը այն դժբախտ մարդուն, որ իր պաշտօնին մէկ անկիւնը մարմար թիկնաթոսի մը վրայ անշարժ նստած էր՝ կէս-մէջքէն վար քար կըլտրած . . . :

Արքա՞ն աւելի դժբախտ էր այդ հիւանդին անշարժութիւնը . . . : Պաշտ մը չէր անշուշտ իր տունը. բայց պաշտէն աւելի բան մը, սիրոյ բո՛յն մը . . . : Արքա՞ն սարիներ սարուկներու պէս աշխատեր էր ազարակներու մէջ՝ իր սեփական օնախը ունենայու համար, ու հիմա չոր փայտ մը կը պակսէր օնախին . . . : Որբու հիւ մը հետ ամուսնացեր, երեք գաւակներ ունեցեր էր : խեղճերը թռչունի մազերու պէս կը բանային իրենց բերանը՝ ու հիմա չոր հաց մը կը պակսէր իրենց չուրթին . . . : Հտպս եթէ այդ մայրական այժերն ալ ըլլային, ո՞վ պիտի սնուցանէր թէ՛ հայրը, թէ՛ գաւակները . . . : Են՞դ՞ ո՞յժեր եթէ միայն զիտանային թէ ի՞նչ արիւնտա ծրարիքներ կը հիւսուէին իրենց փաղտան համար . . . :

— Կը բեծ որ, — կ'ըսէր կինը, — գիտնականներ կրաչալի

տարր ժը գտեր են այս հիանդութեան գէտն : միայն թէ քիչ մը սուղ է եղեր : , եթէ այճերը մտախնայուն գրկեմ՝ թերեւս գրամը օղտէ : . . :

Հրաշալի տա՛րր , սառնա՛մ , սառնա՛մ : . . . Մը յիմարը արտասանեց քու գիւթական անունդ այս թշուառներուն : Եթէ միա՛ն գիտնային որ քու խրատքանշիւր կրօնիդ քսանըճինդ հարար անգլխական սակի կ'արժէ , եթէ միայն գիտնային որ քու լուսասոր նստադալթներդ զեռ մեղի համար խաւար ու աղխարեր կը մնան , թերե՛ւս սակի հանդիստ սրտով մեռնէին խեղճերը : . . . :

Իայց հիանդը արդէն նշմարեւ կը գէճքիս վրայ նկարուած լուսահասութիւնը :

— Այն տանն , բժի՛շկ , լա՛ւ է որ դանակն աննէք , վիգս կրտաւէք : . . . Ես ա՛լ ցաւին չեմ գիմանար . հրաշէկ սարեր ամբողջ արունքս կը ճեղգին . աղբներս գալար-գալար կ'արխնին . այս արխնին վերջը շկայ : . . . դասակներս վարը հա՛ց կու լան ու այճերս ստինքներուն կը փարին , ես անկողնին եմ դամուած , իրենց կաթը կը գոցնամ : . . . Թէ յոյս չկայ , դարձան շկա՛յ , խնդրե՛մ , բժի՛կ , շնո՛րճ բրէք , աղտակցէ՛ք զիս այս կեանքէն : . . . : Հողեփարք շա՛ն մը խեղ նստասին՝ կտարար գնդակը շնորճ մըն է : . . . :

Կա՛յ սուկի գմնդակ կոցութիւն մը քան ա՛յն , որ լուսահաս հիանդ մը թեւերսդ կը փարի մահուա՛ն պոպոտանքով , եւ որ ստիպուած ես ես մզկուս ու մզկուս , որ ամիսնե՛ր երկարածցէ իր հոգեփարքը :

Արա՛ւն կը պատկանի Յաւի Միւր , արա՛ւն կը պատկանի հիանդին կեանքը , ընտանիքի՛ն թէ Յրէնքին , բժիշկի՛ն թէ Աստուծոյ : . . . :

Առեղծուածայի՛ն ախա , արա՛ւն ա՛յ գարձանը , ա՛յ պատճառը , ա՛յ մանրէն , ա՛յ ծագումը յայանի է :

Բուժեցու անկարող , ու մեղցնելու անընդունակ , վերջին գէնք մը կը մնար ձեռքիս մէջ՝ մօրսիկներ : Ա՛խ , եթէ միայն այս գէնը բարբառեցնէմ մէջ՝ եւ դարձեա՛լ պիտի սիրէի իմ արուեստս՝ չպե՛տարքին վերջին խամբը սակեղածելու համար : . . . :

Փոքրիկ ներարկում մը , Ան՝ ա՛լ իր թշուառութիւնը պիտի մտնայ , իր ցտեղրուն պիտի խնդայ , պատերուն պատուած թուգթերը պիտի չնշմարէ , սակեճեցուն պարսաներս մէջ պիտի փոխադրուի , հարկներուն գիրկը պիտի ապրի . ու մահուա՛ն խեղ մէջէն՝ անմահութեան Աստուծոն պէս պիտի մպոթի : . . . :

Շատապով նեղ սանդուխներէն դարձեալ վար իջայ : Բայց այս
անգամ կրնր բռնեց թեւերէս :

— Ըսէ՛ք, բժի՛շկ, պիտի ապրի՞, պիտի ապրի՞ . . . : Աստուած, Աստուած, սրբեւայրի՛, ես սրս՛ւ պիտի երթամ սրբերսու հետ . . .
Հայր—մայր շունիմ, աշխարհի վրայ մարդ չունիմ . . . աշխարհը մեզ
սղջ—սղջ թաղեց . . . անգս՛ւթ մարդեր, անգս՛ւթ Աստուած . . . :

Երեսր գողնոցին մէջ պահած՝ սկսու կտուցուկ հեկեկայ, որ—
սկսցի ամուսինը վերէն շրջ : Բայց պղտրները՝ հողիւ ծածկին շտի
բարձր՝ սպաննական աշքերով դիտ պաշտրեցին իկ ինչս՛ւ իրենց
մայրը կր բացնեմ, կարձեա ես բլրայի իրենց ցաւն պատճառը :

Աս սրբս՛ն իրտունք սեճէին այդ մանուկ ուղեղները, Գործուող
չարիքի մը անկարող տկանասեան բլլայ՝ այդ շարիրը դորձելու հա—
ւասար գտտութիւն մը չէ՞ . . . :

Շատարած ու ամօթահար՝ ես անակէն դուրս նեւաւեցայ, կառ—
քին մէջ կծկակցայ, հեռացայ, փախայ այդ անէճքի հովիտէն՝ ա—
սանց ետիս նայիսու . . . :

Աս՛ւրա, ցս՛ւրա . . . :

Բամկայրի, 1914

Մ Ե Ռ Ց Ն Ե Լ ՈՒ Ի Ի Ր Ա Ի ՈՒ Ն Ք Ը

— Պղտիկաց ծորակ խաղացած էք, Տօքթէօ՛ր, Վաղան արբիւրի մը բերանը մատով խցել փորձած էք, Չուրալ ֆուրերու ցալաքը աշերձուց մէջը պղտցած էք... Երեւեակայեցէ՛ք որ դեռ անցեալ տարի ծորակ կը խաղայինք արիւնի շեւ... :

Այսպէս խօսողը յիտուննոց մարդ մըն էր, ազգայնէն զլուխով, բարի եւ մեծ աշերտ, ու անդո՞՞յն, ու անդո՞՞յն... Պաշխարիս չէ՞մ գիտեր ո՞ր անկիւնէն կու գար ինձի՞՞ դանդաղ շխտնդաթեան մը համար որ բօլբոլովին ջրատեր, յոսահատեցուցեր, սարսափեցուցեր էր այդ հին յեղափոխականը :

— Հիմա աշերտ սեւ կը տեանեն, — կ'ըսէր, — ծունկերս կը կարտին, մտքիս դէշ խորհարկներ կու դան, Հաստապէ՛ք ինձ որ ձեզի դայու համար ծամբարդած ատենս, կը գրուշանայի չոզեմուսի եզրը երթալէ, որպէսզի ծովը շնեատի՞մ յանկարծ... :

Ու իրաւ այ ա՛յնքան յոսահատութիւն կար անոր աշերտն մէջը, որ քիչ մը բոց տալու համար իր կանաչորակ աշերտն՝ Պաշխտեան պատերազմի յիշողութիւնները կը հարցնէի իրեն :

— Հա՛, — քստաւ, — ձեզի արիւնի շտարուան մը պիտի պտտմէի, բժիշկ էք կը հետաքրքրուիք, Սա անիծած արիւնը որ երակներուս մէջը կը շրջադայի, գիտէ՞ք ո՞րքան ուժ ունի, չէ՛, գտաւէ ե՞մ որ չէք գիտեր, Ասիկա գիրքերով չէ՛, փորձառութիւնս՝մ կը սարգրի։ Ար մը ձերբակալեր էինք թշնամի երիտասարդ մը որ մեր բնկերներէն երեքը մեռցուցեր էր։ Թախ, հարաւ, գեղեցիկ աղայ մըն էր։ Գլուխը ծռէ՛ բսի, նժոյզի մը վրային պէս ճիար կլորցուց։ Սուրս աճաղէ՛ս մը անգին իջեցուցի որ, Մայրի՛կ պտտալով՝ գլուխը կախուցաւ։ Ու արիւնը սկսաւ վրդէն վեր ցտակել շիբ-շիտակ, բարձր, բայց շա՛տ բարձր, մարդահասակ ծառի մը պէս բարձր

Զղջալով՝ ձեռքս խփոյն վէրքին վրայ թիմեցի. սակայն արիւնն
այնքա՞ն ուժով էր, այնքա՞ն ուժով, որ մեռելին խրաքանչխր թօթ-
վրտուքին՝ մտղերս մեր-մեր կը հրէր. Հապճեպով մէկ ձեռքս վրա-
յէն՝ միւս արմաւ ալ դրի գտարուող վիզին վրայ. այն ատեն արիւնը
մասնորոտ մէջտեղումնքէն սկսաւ սրտիւի շտարուանի մը ջուրերուն
պէս, սասնդերուս, սկանջներուս ևւ բերնիս մէջ, թարթիչներուս ու
պիտիւրուս թևերուն վրայ, աշտըններուս փոսերուն մէջ, կաթած տե-
ղը թանձրամալով, չրթունքներս փակցնելով, երեսներս տաքցնե-
լով... : Բայց, ի՞նչ, կը տագունի՞ք, Տոբթէ՛՞՞ր...

— Մ՛հ, դապրեցայե՛ք, դապրեցայե՛ք, զղուելի է, զղուե-
լի՞... :

Զղուելի՞՞ ըսիք... Պատերազմը պատերազմ է, Տոբթէ՛՞՞ր... :
Զղուելին ա՛յն է երբ մարդ ինձ պէս Հիւանդութենէ կը մեռնի, երբ
փախելով ու փառելով, գեղապարծի սրտակնկերան փարելով, կա-
մայ-կամայ, կաթիլ-կաթիլ կը մեռնի... : Ու յետոյ, ևս ձեզի բան
մը բռն՞մ, Տոբթէ՛՞՞ր, ամէն բան պարապային համեմատ պէտք է
գտաուի, նոյնիսկ սճիրը, ևս այնպիսի պարապաներու մէջ գանուե-
ցայ ուր շտարաններ տուելի մե՛ն սճիր էր քան սպաննելը... : Ես ձեզի
ախպիսի սճիր մը պատմեմ սրուն քով իմ ըրածս պարզ խաղալիք մըն
է այրո... : Կ'ուզէ՞ք... :

— Կ'ուզեմ, — ըսի անհամբեր :

— Եկարողբամ շտարուանէս քանի մը շարաթ վերջ էր. Նա-
հանջի Հրամանը եկած էր հիտաւ. բանակը քաշուեր-հեռացեր էր ճեր-
մակ Հարիզունին կողմ, ձիւնուպատ աշաղին տարածութիւններուն
մէջ քանի մը խումբ վերջապահներ ձգելով թշնամիին արշաւին դէմ :
Այդ սրտած, կորած խմբակներէն մէկն ալ մենք էինք. Բայց ինչ որ
ամէնէն աւելի կը փառնուէր մեր գիրքը՝ վերսուր ընկեր մըն էր :
Ո՛չ կարելի էր քաշեցնել դինքը, ո՛չ ալ թշնամիին ու ձիւնին լքել :
Մեծ բան մը շէր իր վերքը, բայց մէջը հող ու տղր գացած ըլլալով՝
վերսուրը սարսափելի պրկումներ կ'ունենար : Նախ երեսին միան-
ները կճկտեցան. յետոյ ճակարի կնճիւնները ծալք-ծալք գամուած
մնացին. Աշերն ախպէս անշարժ էին ու այնպէս ալ աշաւոր՝ որ
հագեցաւք մը իր հղմամամին մէջ քար կտրեր էր կարծես : Ու այդ
փոթ-փոթ ճակարին սակ, ու այդ պիշ-պիշ աշերուն սակ, բերանն
սնուկէս վար քաշուեր էր երկու ծայրերէն՝ որ դիւային քրքիջի մը
գիտակն ըլլար կարծես ան : Գլուին կտու նետուած, վիզն ուժգնորէն
պրկուած, աղեղի պէս կարնթարթ, մարմինն համակ քարացած, դար-
շապարն ու դանկը ըսի կը պոչէին դեմին... : Հիւանդապահ կա-

քերք քաշուեր էին՝ ամենքն ալ, վիրարոյժ մը թողլով մեզի։ Աստու-
ծոյ պէս իր ձեռքերուն կը վարէինք, իր աչիւրուն կը յատէինք, ճա՛ր
մը, ճարա՛ղ մը կ'աղերակէինք։ — «Թեքանո՛ւ...» կը վճռէր սն։
Աւ այս բասը ախտանիշ մը եւ մահանիշ մըն էր նոյն ատեն։ Եւ ամէն
անգամ որ դեանաբարչ վիրաւորը իր գարշտարեւրուն վրայ կը
պրկուէր, կ'աղեղանար ու կը գոզգոզը՝ ձայրը գեաին մխուած սու-
տերի մը պէս, — «Օփխըսըսնոս...» կը գոշէր վիրարոյժը, աղա-
տում չկայ... :

— Եթէ ազատու՛մ չկայ՝ մի՛ ձգէք որ այս խեղճը հօգեփարբը
չան պէս շարչըկուի։ արտիւմ մը, դեզ մը բրէք, վիզը կտրեցէք,
բայց ազատեցէ՛ք զինքը, եւ ազատեցէ՛ք մեզ ալ... :

— Եթէ դո՛ւք ազատուի՛ւ կ'ուզէք, — կ'ըսէր, — օ՞վ կ'արգիլէ
դձեզ մեկնելէ։ Ես իր քով պիտի մնամ մինչեւ իր վերջին շունչը։ Բայց
ես չունիմ մեղցնելու իրաւունքը, ես կեանքին պաշտօնեան եմ... :

Արզ, ես հիմա ձեզի հարց կու տամ, Տոքթէ՛՛՛ր։ Եթէ դո՛ւք բլ-
լայիք այդ վիրարոյժին տեղը, դո՛ւք ալ իրեն պէս պիտի բնէիք։ Ը-
սէ՛ք ինձի։ Ես գտաւ՛ եմ որ ձեր բոլորին գրպանին մէջ հեղուկ մը
կայ որ... :

— Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ, — ընծիջնցի, — բայց եթէ նոյնիակ
հիւանդն ուզէ, մենք շունինք դայն մեղցնելու իրաւունքը։ Որի՞ կը
պատկանի կեանքը։ Ե՛լ հիւանդին, Ե՛լ բժիշկին, Կեանքն Աստուծոյ
կը պատկանի... :

— Աստուծո՞՛յ... Աստուծո՞՛յ... — բաս սպգմիկ խօսակիցս
փրփրելով։ — Մէկ կողմէն ահազին ծախսեր, շէնքեր ու գարման-
ներ կ'ըլլուին անդամալոյժներու, ցուազարներու, հօգւով մարմնով
փրածներու, անբուժելի զաւամածներու կեանքն ամէ՛ն պինով պահ-
պանելու համար... մինչդեռ անպին, կուսի գաշտին վրայ, է՛ն խոս-
տրմնայի ու է՛ն սուղջ երիտասարդները հազարներով, ասոր հազար-
ներով դեաին կը փռուին, յետոյքէն դարձուած նապոտասակներու պէս
դլատը գառնալով... ատոնց կեանքն ալ Աստուծոյ չի՞ պատկանիր,
Տոքթէ՛՛՛ր... :

— Կ'աղաչեմ, — ընծիջնցի, — բայց ձեր վիրաւոր ընկերն ի՞նչ
եղաւ։

— Մեր վիրաւոր ընկե՞՛րը։ Ազրակոյտի մը վրայ պատկեցուցեր
էինք դայն, արդէսպի տաք բլլար։ Կը զոտ շանայինք կրակ վասելէ
վախնալով որ մի՛ դուցէ ձիւնապատ գաշտերու մէջէն բարձրացող
մեր մտխը թշնամիին մասնէր զմեզ։ Իւրաքանչիւրնիս՝ հրացանի սա-
ռած երկաթին փարած՝ փօքրիկ լուսամուտներու ետին պահակ կը

կենսայինք, ձերմակ հորիզոններ քննելով վախ ի վախ։ Այն իսկ շշուկ մը, ո՛չ իսկ լույս մը կար ներսը, Կիսաստուերին մէջ մասներնուս ծայրին վրայ կոխելով կը քաղկինք մեռելի տան մը պէս, որովհետեւ մահը մեր մէջ էր, հոն էր, սպաննական, Աս. մեռելը հոն էր, կենդանի մեռելը գիտապատա, գիտկնացած, կտրճրացած, բայց այնքա՞ն ստատապալից աս գեռ այնքա՞ն զգայուն, որ լույսի ճառագայթ մը դայն կը մարակէր կարծեա, ու ձայնի շշուկ մը կը զսղզզացնէր իր քարայրած մարմինը՝ Լերիաչարժէ մը ցնցուոց տապանաքարի մը պէս... : Կերարոյժը պողպարին՝ իր ջերմութեան տատնանք կը շափէր — «Յ... Ա... Ի... Ա՛... սարափելի՛, սարափելի՛...» : Դանակի մը ծայրոսն իսկ կտրելի չէր բանալ իր կծկուած ակոսները, կաթիլ մը ջուր, պատաս մը հաց սալու իրեն, Եթէ հրանդաութիւնն իսկ շրջար, անօթութենէն պտտի մեռնէր այս խեղճը : Բայց վերարոյժն որինտպա՞ն ու անայլայլ :

— Աս մեռցնելու իրաւունք չունի՞մ, ես մեռցնելու իրաւունք չունի՞մ... : — կը կրկնէր :

Այս սարափի որերը՝ մից որ, մե՛ց դար տեւեցին : Առաւօտ մը Երբոր Էլանք, աշերբ բաց՝ ան կը հսկէր : Պրկուած մարմնին ահեղ ճիգէն՝ զարշարարները հոգը փորած ու դանկն աղբին խրուած էր : Անտքերը, սաքերը շիփ-շիաակ, կրակները կզոյւում, ճակատը ծալք-ծալք կծկում, քրքիջի ձեւ մը շրթներուն, աշերբ պիշ-պիշ դուրս ինկած, ան պոսկիւր էր սճաւոր, Կտրելի չէր նայիլ իրեն, — «Բայց նայեցէ՛ք, մարմինը չզոյար այսոր...» : Ըստ մէկը շնջալով :

Աս իրաւ ոչ մարմինը չէր զողար : Սակայն ա՛յնքան սարափաւ տառապանք կար իր բաց աշերուն մէջ, որ ո՛չ ոք համարձակեցաւ մտաին ծայրոյթը զպիլ իրեն, վախնալով որ մի գուցէ նոր սարաուս մը կը ծնցնէր :

— Մեռե՛ր է... : — մտնեց բժիշկը, իր գլխարկը հանելով, Արբուրա ոչ հրացաննիս իջեցուցինք իր առջեւ :

Այսպէս վերջացաւ այս անվերջամալի, այս աճաւոր, այս անզբարդկալին մահը : Ե՛նչ կ'ըսեմ, այս ոճիրը, ոճիրներուն զբաղ-զարճսը... :

(Թերա, 1914)

Տ Է Լ Ի Ր Ի Ո Ի Մ Թ Ր Է Մ Է Ն Ս

Մեծուած շան մը պէս կը դողդողար :

Երկու կողմէն, երկու համակու պահակներ զայն առաջ կը մղէին : Ու ան սարսափաւոր ու աղաչաւոր աչերն ինծի ազդած, ստրկերուն բոլոր ուժովը կ'ընդդիմանար, սպանդանոց տարուոյ անասունի մը պէս :

— Մի՛ վախնար, մի՛ վախնար, — բախ քաղցրորէն, — աշուտ չիւանդանոց մըն է, ես այս տեղին բժիշկն եմ :

— Պիտի մեղցնեն զիս, պիտի մեղցնեն զիս, Տոքթէ՛օ՛ր, պիտի մեղցնեն զիս . . . :

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ :

— Չեմ գիտեր, չեմ գիտե՛ր, ես ոչ մէկուն շարութիւն ըրած մարդ չեմ : Ահա ասոր օրէ ի վեր զիս կը տանջեն : Բայց, հաւատացէ՛ք ինծի, Տոքթէ՛օ՛ր, կ'աղաչեմ, հաւատացէ՛ք ինծի, ես պարկեշտ մարդ եմ, ես չէի մեղցնողը, ան ինքնիրենը մեռաւ :

— Ան ո՞վ է :

— Մայրի՛կս, աշուտ մայրիկս, ան ինքնիրեն մեռաւ . . . : Միւսներն ալ ես չմեղցուցի, Տոքթէ՛օ՛ր, միւսներն ալ :

— Բայց միւսները որո՞նք են :

— զաւակնե՛րս, զաւակնե՛րս . . . :

Ու ձայնը աւելի պղտրիցուց :

Անկասկերը աւելի սեղմուեցան, կճրատցին, ստկալի՞, ստկալի՞ :

Վիզը ծածկէր, գլուխը թեքած, դէմքին մէկ կողմը ճմռթկած, կծկաւոր, կզակները ուժղնորէն կըզուսած :

— Ասկէ երեք օր առաջ էր, Տոքթէ՛օ՛ր, շարաթ գիշեր մը անկողնիս մէջ սչերօ շի կրցայ զոցիկ : Պատահածնիս առաջքը միմիկս :

չոյս փոփոսցին, նախ երկու հագի էին, յետոյ այդ երկուքը երեք եղան, չորս եղան, ասուք եղան... Աչքոյս տեսած բաները կը պատմեմ, Տագթէ՛՛ր...

— Ան կը զէկե՛ր ալ :

— Անչո՛ւչա, անչո՛ւչա: նախ փոփոսքներ միայն կ'իմանայի, խմբասօքներ, սուլոցներ: Բայց վերջը յասակ-յասակ լսեցի աճէն բան-սիր մուշրիկը խնդրեր է», կ'ըսէր իրենցմէ մէկը: — «Հարկա՛ւ. հարկա՛ւ», կ'ըսէին միւսները, «իր գաւախներն ալ ինք մեռցուցեր է: Ստնդախ մը բերէք, պատուեանէն ներս մտնելու է... շուամ մը, դամակ մը, զոսշուրի՛ւն, զոսշուրի՛ւն...»: Մարսօփաճար դուստրոցի, դաշտերուն մէջ փաղեցի, փաղեցի, փաղեցի, աւ անձրեւին սակակ մը գետին ինկայ, թնացայ: Միւս ասուս երբ ելայ՝ կրակն կ'զգուած էր...:

Չայնր ճիգով դուրս կու գար ակոսներուն ճեղքէն, կտրերը կը քահուէին, կը տարաղնէին դուրս կլլելու համար:

Ինչժքին միայ կ'ապուրս աւ սև տակեցքներ կը ցցուէին, անհամար հարուածներու տարափելի զրույմները:

Ամբողջ դուսիր փոթթուած էր ճերմակ լաթերու մէջ, սրանց ասկէն արիւնը թանձր կաթիլներով կը բխէր, կը տարածուէր, նահաւէն վար կարմիր ճամբաներ կը գծէր:

Ի՞նչ կ'ընտոտ հանգոյց մըն էր սա:

Մէ, իր պատժամները ճիշդ չէին կրնար ըլլալ, եւ սակայն սուս ալ չէին անմեք, քանի որ այնքա՞ն տատապանք աւ տարափ կար իր խուար աշքերուն խորը:

Ան այնքան տարափ աւ տատապանք կար իր խուար աշքերուն խորը, որ ան չէր նկարագրեր, այլ կ'ապրէր իր տատապանքը:

Ան կ'ապրէր տարափելի մզմուսանջի մը մէջ, — բաց աչքով մզմուսանջ մը, — որ շտրաթէ մը ի վեր սկսած ու զեռ չէր աւարտած:

— Շտրաթէ մը ի վեր ականջիս մէջ կը հայհոյեմ, կը պտամ, կու լան: Աչքերս կը վախճամ զոցելու, թարթիչներս հագի փակած՝ կարմիր բոցեր աւ արեւներ իրարու կը զարնուին: Պատիս բուրբ խոցերէն փոքրիկ բաներ կը փազփղեն, կը քրքջան, կը դաւաղան: Անհակիս մէջ սեւ, գաղբելի միջատներ կան, անկողնիս մէջ կ'եռուղեն, սրանքներէս վեր կը սոգան եւ առերէս վար կը սահին...: Անշուն գիշեր, գիշեր մը ամբողջ, կսկորդէս վար գիակի մտղեր, երկար մտղեր կը լեցնէին...:

Կը խուէր նողկանքով, տարափելով, խարխափելով: Իր կ'զգուած կրակին ետեւէն կը զգայի որ լեզուին ճայրը կը դողդոջար:

— Չեղբորդ բողոք — բոխ :

Հոգիւ թէ բացած՝ տեսայ որ մասններն ալ աննշմարելիօրէն
դարդդալ սկսան :

Լեզուին աւ մասներուն աչա թեթեւ դոզը չին գինեմուլութեան
մը արտանմուշը :

— Ձուր կը խմե՞ս, — Հարցայցի :

— Երբեմն, երբեմն . . . :

— Տարի՞ չոք :

— Տարիքս յիսուն, թերեւ տակի :

— Գլխո՞ւ կո :

— Կէս մը ամուսնացած, կէս մը ամուրի :

— Չառակնե՞ր :

— Վեց դասակներ ունեցայ, շորքը գերեզմանն են :

— Թիւանե՞ր :

— Թիւաները մայրիկն ստաւ ու փախաւ :

— Բայց խեղճերը միջոց անի՞ն ապրեալ :

Դէմքը ճամփեց, ստերը թօթուց :

— Թայրիկներն գեղեցիկ կ'ին է, — բառ :

Բարոյական զգացումի աչա աստիճան չգոյաթիւնը, եկաւ ան՝
տակի հաստատել միտքիս մէջ չին գինեմուլութեան մը արտանմուշը :

Արտիճեանս, այդոյս միայն մարմինը չէ որ կը փակցնէ, այլին
հոգին :

Ան սակայն, որ մը կու գոյ, երբ այդ թունաւորումս, գիտե-
նացած, սպրտացած մարմինն մէջ հոգին կ'արթննայ, կը փաթորիկի,
կը պսթիկայ, ինքնիրմէն կը նուրբայ ու ինքնիրմէն կը սարսափի :

Տէլիբիսմ Թրեմէնայ, այն սարսափելի գծերն է որ Տանթէի
մը համարը պիտի չկրնար երեւակայել, եւ որ խրաքանչիւր գինեմուլ
իր աստապանքին համար կը կերակ :

Բոց աչքով մղձաւանջ մըն է աչա, որ սչ թէ գիշեր մը կը տեւ,
այլ շարթ մը կը քակրեմնայ : Ան աստապանքն այնքան մեծ է, ու
չիւանցն ոչնոյէս համարում է իր մղձաւանջին իրականութեան, որ
նախամեծար կը համարի անմիջոպէս մահանայ : Աստ մը անբարեա-
րելի կարծումս անձնասպանութիւններ՝ արիչ պատճառ մը շունին
բժիշկներուն համար :

Ան աչա մարդուն պարտքան անոր համար Հեռաքրքրական էր,
որ ան իր պատանդանքին մէջ իսկ ձերբակալում էր, ասանց իր անձ-
նասպանութիւնն աւարակալ փակնակ սեւեւայաւ . . . Գիտի իր ա-
րիւնաթաթախ գլուխը . . . :

Երկէկ գիշեր փողոցին մէջ քարած ասեկն սեւեր հարած
մարդ մը տեսայ : Եւ աչս մարդը կը հանշնայի , շեմ գիտեր էրր , շեմ
գիտեր աբ , բայց գիտեմ որ թշնամիս կը : Ահայ անկին մը գտա-
նարս : Հատ մըն ալ էրս , յետոյ հատ մըն ալ , յետոյ հատ մըն ալ :
Ամանք սաջիս , սմանք ետիս , որ երթալս շփոթեցայ : Չախ կողմս
բայ պարակց մը կար , մէջք մասայ , ու մտթ ասն մը խոհանոցը
պահուրակցայ , կծկակցայ : Մտին իջեր էր : Ասանկ՝ երկար մամ
մը անցաւ : Ահայ գուրակն ձայն մը փրթաւ , կամաց-կամաց սարսու
պէս խշրտաց մը՝ որ երթալով կը մտենար : Սարսուփեցայ , յոչս փա-
սեցի , պատահանին ետեւ երեք գէմք երեցան , յետոյ նարէն , յետոյ
նարէն : . . . :

Ահա ճիշդ այդ միջոցին էր որ խոհանոցին անկիւնէն կացին մը
գտնելով , սկսած էր իր գլխուն աշնպիսի սասկալի հարստաններ ի-
ջեցնել՝ որ , իր անասնական աղաղակներէն արթննալով , անեցիները
ձերբտալուէր ու հիւանդանոց աստջնորդեր էին դինք :

Հիւանդանոց աստջնորդեր էին , սրպէսպի խնամէկներ , գար-
մանէկներ ու ազատ արձակէկներ այդ հոգւով ու մարմնով թուճաւոր-
ւած մարմինը :

Ազատ արձակէկներ , սրպէսպի նարէն խմէր ու նարէն շնար , ու
սխտասարնէրս նոր սերունդ մըն ալ հասցնէր : . . . :

Տխա՛ւր արհեստ , սխա՛ւր պարտականութիւն : . . . :

Այդ գիշեր երկար ասեկն ասնջուեցայ խորհելով այն բոլոր սո-
ցկաններուն վրայ , որ աչս մարդը ազատարէն պիտի կրնար գործել :

Մինչդեռ . . . մինչդեռ նայն գիշերն իսկ՝ մղձաւանջի նոպայի մը
մէջ ան ինքզինքը մեկուցեր էր :

Հետեւեալ օրը , գիտզնութեան սեղանին վրայ փռած էինք
արդէն գիտիք , քանի որ մեր գարմանատունը մեռնոց անաքիկ հի-
ւանդները մեզի կը պատկանէին : Եւզ սոց մը՝ սղտիկ ճոճուոցով
երկուքի կը կարէր իր գանկը մեզի ցոյց տալու համար ոգեցին տի-
տարանութիւնը :

Բայց ահա գուար կամաց մը բացուեցաւ : Պատաստատուն մայր
մը , երկու ազույ : . . . :

Գիճովին նախկին կիճն էր , որ իր էրիկին այցելիբա եկեր էր
Հիւանդանոց , ու գուտէլ դուս պարնուելով՝ մինչեւ գիտզնութեան
արահն էր հասեր : . . . :

Քար կտրեցաւ : Հատաչ մը շիրջաւ հանել կուրծքէն :

Մսկոյն զուսր երեսին զօցեցինք: Ու այսցին երկու ձույրէն
բռնած՝ երկու բժիշկ, իրարու երես նաչեցանք սճրայօրձներու պէս:

Ու զես աղանձիս մէջ է, թէ ինչպէս, զարսէն, զբան ճեղքէն,
զինտօլին ազարները կը ձգային.

— Հայրի՛կ, Հայրի՛կ, բեղի նարինջ բերինք, Հայրի՛կ...:

Բերս, 1914

Վ Ե Յ Ե Ր ՈՐ Պ Ի Զ Պ Ա Յ Ա Ր Ա Ն Պ

Հանդիպած ստաջին աշակերտին հարցար, թէ որո՞նք են մարդկային գրաշարանքները: Ասանց ստորիքի խարութեան նո՛յն պատահանը պիտի ընդունիս:

— Տեսանկիք, հաստակիք, հաշակակիք, լեզվիք, շօշափակիք...:

Եւ սակայն ամէն մարդ գիտէ թէ ուրիշ գրաշարանք մ'ալ կայ, վեցերորդը, այն որսն մասին չի խօսուիր եւ որ աշխարհ կը կենսութեւ:

Իդրոցները կը լսեն. իր անունը անպատշաճ է. Ազատօրէն կարենալ խօսելու համար՝ իր պաշտօնին յարմար անուն մը տանք, ու համարձակօրէն կոչենք զայն սիրելիք:

Բոլոր հաշակակիքներէն ու հաստակիքներէն աւելի կարեւոր է ան, որով կախում ունի որ երջանիկ կամ թշուառ, առողջ կամ տխուր մարդկութիւն մը ծնի:

Կեանքի բոլոր հարցերուն մէջ ամէնէն ստաջինն է սեռական հարցը: Բնուէականներն ու ընկերաբանները կը համաձայնին կրկնելու թէ է՛ն դժուար խնդիրն է ան:

Բայց ի՞նչ կ'ընենք մենք, բնասանիքի հայրերս:

Կը թողունք որ սղան ինքնիրենը լուծէ այդ կնճուստ հանգոյցը: Եւ մեր կողմէ կը բաւականանանք միայն իր մէջ ներմուծելով պրուստիքի ու ամօթխածութեան գաղափարը: Սեռային պիտութիւնը իրրեւ անհրաժեշտութիւն եւ իրրեւ սրբութիւն կը նկատենք:

Սակայն որ մը պիտի գայ — անխուսափելի՞ սրբ — երբ մեր շրտածը փողոցին աղաքները պիտի լսեն, ու սրբա՞ն յոսի կերպով:

Վա՛յ այն ստեն այդ սղուն:

Մտողին գտապիր լուսութեանը, ընկերներուն սփրապարտ մեղսակցութիւնը, արդիլուած բան մը ընելու գիտակցութիւնը իրար

միանալով՝ երկկուսան շրջառակը աբորուսուն խժին պիտի մերածեն :

Չեմ համարձակիր նկարագրելու թէ այնպիսի սարսփի մը մէջ երբ պատանին ջգային գրաթիւնը գեռ հագրու կազմակերպուելու վրայ եղող նաբր — ամենամու՛ւրբ — գրաթիւն մըն է, ի՞նչ ա՛նուսը սուրններ կը գործեն այդ անոխիջ աւանանսն ցնցումները :

Ասկայն վտանգը միայն մարմնական չէ, այլ հոգեկան : Ա՛յ թէ միայն իրենց Ֆիզիքական ասոցջութիւնը կը խաթարեն անոնք, այլ նաև իրենց բարոյական ասոցջութիւնը, իրենց նկարագիրը, իրենց զուարթութիւնը, իրենց սրբութիւնը :

Այսպէս, երիտասարդ մը որ զպրոցէն կ'ելլէ, վարդ մըն է որ իր բոյրը կորսնցնուցած է, և որուն բոյրը թերթները փրթած են : Աթէ գեռ միակ թերթ մը ունի, ան ալ ասոջին ցնծուհին պիտի փրցնէ, այնպէս որ փշալից կոթ մը միայն պիտի մնայ իր ապագայ կնոջ ձեռքը . . . :

Սրովհետեւ, — ինչո՞ւ չէ — այդ պէլու պատանին, որ ա՛յ մէկ ասոցջուպահի կանխազգուշութիւնով շղթնեցինք, մաղբ, սիրելու խորհանքով, համբոյժի մը փոխարէն պիտի սասանայ ախտերուն է՛ն սորստիկին, և կարմանուելու խորհանքով՝ կրկնորէն պիտի գահաւիսին ախտաբուսար շառլարսաններուն որ բժշկութիւնը պրոնկուցուցին . . . :

Անո թէ ի՞նչպէս՝ սոսթի և մեղքի պատրաստով՝ թոյնի ազրիւր մը կը կարծենք այն պատարանքը, որ ամէնէն իրական երջանկութեան գործիքն է՝ Բնութեան կոզմէ մեղք նուիրուած :

Զգուշութի՛ւն : Զստորնայնենք, շխաթարենք, շրթայնենք գայն, սեռական պատարանքը :

Կենդանական աշխարհին մէջ քանի՞ քանիներ կան որ մի՛այն այդ պատարանքով աւ մի՛այն այդ պատարանքին համար կ'ապրին :

Ա՛յ չի հանշմար էֆլէկը թիթեանիկը, այն շնորհալի թիթեանիկը որ ամառ գիշերներ կու գայ մեր բազարին շորջ բայցիտիկոյ իր թիթեանիկերը : Ան կ'ապրի ամէնէն կարճատեւ աւ ամէնէն պեղիցիկ կեանքով որ կարելի բոլոր երեսակայնէ, ճնշակելիք շունի, չի կրնար ուտել, քանի մը ժամէն պիտի մեռնի : Բայց պիտի մեռնի ամէնէն բնական, ամէնէն իտէալ մահով, ասանց ճերանալու, ասանց հիւանդանալու, ասանց ցուելու . . . Արջանի՛կ թիթեանիկ . սնանկի պէտք չունի, սրովհետեւ սասամբո չունի, կեանքի հոգ չունի, սրովհետեւ իր սրերը համբուած են : Իր միակ պրագումը սէրն է — ան պիտի բարձրանայ էթերին մէջ, իրեն պէս վազամեակի թիթեանիկ մ'այ պիտի գտնայ : Աւ պիտի սիրէ, աւ պիտի մեռնի իրեն նուիրուելով . . . :

Ան պիտի իրականացնէ բանասացածին երայրք. «միլի, սիրելի, մեռնիլ» . . . :

Իրեն Համար չէ Համֆրսին սէրը, այն սէրը որ «երկու մաշկերու» կոչումն է. եւ որ այլասերած մարդկութիւն մը միայն կրնար Հնարել . . . :

Հոգարդ դարերու քաղաքակրթութիւնով մը բնութեան Հետացած մարդկային սրտին մէջ անդամ՝ տեսէք թէ ինչպիսի ճախ ճաղիկներով կը պճնուի ան . . . —

«Էն թշուառ ուղեկին մէջ թողէք որ սէրը քանչաքս մամ աշխատի, ու ահա թէ ինչ պիտի գանձէք Հան . . . — կ'ըսէ Սթանուուլ, — անուային տերեւաթափ ճիւղ մը կը նետեն Սալցպուրկի ազատանքի մը մէջ, եւ երբ քանի մը սմիս յետոյ գոչն դուրս կը քաշեն, այնպիսի պարզուն բիւրեղներով ծածկուած է, ազամանդներու այնպիսի անհասանաթիւն մը պճնած է ամենափոքր ստեղծանդամ, որ անհարելի է անճշտը նախկին ճիւղը . . . » :

«Երեսուցայութիւն» պիտի բռնէք : Ազատ թողէք երկու սիրահարները որ Բնութեան ձայնին Հետեւին, ու պիտի տեսնէք թէ ինչ պեղեցիկ իրականութիւն է այդ երեսուցայութիւն կարծուածը . . . :

Հոգսն եւ մարմինն այնքան սեղմ ու փոխադարձ ազդեցութիւնը մարդկային սրտիչ ոչ մէկ դարձունէութեան տակն կարելի է տեսնել . . . :

Միտին մէջ այնպէս մը կը փոթորկի Հոգին՝ որ սահարներուն ամէնէն անշարժ բջիջներն անդամ վայրկեան մը իրենց ազդելը կը զգան . . . :

Արուն ու կըրք սէրն ու սեռը, մարմինն ու Հոգին իրար խառնուելով՝ միանգամայն ճիւղերքին ու Աստուծոյն կը խառնուին . . . :

Մարդկային ո՛չ մէկ պոստարանք, կենդանական ո՛չ մէկ գործազուրկութիւն, բնապիտանան ո՛չ մէկ երեսոյթ այնքան խորհրդաւոր է . . . :

Այդ պերպոյն վայրկեանին, է՛ն սեւ մարդը արշալոյսներ չբղեճելու բնդանակ Հրաշէկ Հոգի մը կ'ըլլայ : Է՛ն ստոր մարդը կը Հուսաքէ ինչ որ կոյ իր մէջ յասպոյն՝ կուտական կազազարի մը մէջ նետելու Համար գանձէք . . . :

— Վայրկենական ցնցում մը . . . — կ'ըսէ Մարք Սթէլ :

Բայց այդ մէկ ցնցումը անհունները կը զոգացնէ ու յախտաւանները կը բեղմնաւորէ . . . :

Այսպէս է սէրը . . . մարտի, ասուցձ, բնական սէրը . . . :

Իմաստութիւն թէ յիմարութիւն, շեմ պիտեք : Կը զգամ միայն . . . :

որ ժարդկալին ումենաբարձր արտաշատաթիւնն է ան : Անո՛վ է որ
Աստուած մեր մէջ կը յայտնուի . Աստուած սէր է :

Պատրիստներ մեր դասակները այդ մէծ սրտան համար . Աս
սարգեցնենք իրենց Վերածնունդի աստիճին սրկնքը .

Ասողջ սէր . ասողջ սեր :

Բանկալիքի . 1911

Զ Մ Ե Ռ Ն Ե Լ ՈՒ Ը Ա Մ Ա Ր

1904-ի ձմեռն էր, սաստիկ ձմեռ մը :

Սարի մը կողէն տքալով լեռնաբարձ չալեկատը մը կը բարձրանար, գազապի պէս յամբընթաց :

Այդ փոքրիկ չալեկատքը ամէնէն տխուրն է, որ կը ճանչնամ աշխարհիս երեսին :

«Շանկէ ելլողը փար չ'իջնար՞ կ'ըսեն...»

Հոն երգ չկայ, ծիծաղ չկայ. հոն խոսք չկայ : Հապճեպ չկայ :

Փոքրիկ պատուհաններէ փախ գլուխներ կը նային դուրս : ապակիէ աչերով անկենդան, համակերպ ու միակերպ նայուածքներ : Ահաւոր ու հանցարար դէմքեր բուշտն ալ, աշխարհին դէմ պատնացած, մահէն աւերուած երիտասարդներու :

Հիւժախտաւորներ ևն սնունք որ այս փոքրիկ չալեկատքը տքալով ու գողալով ամէն որ ու ամէն թամ, երկրագունտին չորս ծայրերէն Լէյզլինի գազաթը կը նետէ :

Գուրբը, համբուռ երկայնքին, սպիտակ ու օտրսօփեղի վիհեր կան. անհուններ ու անդունդներ որ համապարփակ ձիւնին տակ կ'ալեկոծուին :

Բայց ահա չալեկատքին մէջ մահուան խճուտը մը փրթու, բուշտ հիւանդապին աչերը մէկ կողմ դարձան սարսափահար : Անկիւն մը փախ երիտասարդ մը, կը տենդէր, կը գողար, կը խղզուէր, կը հազար :

Պատասպանառ թռքերը կը փրթէին : Գլուխը շտապով պատուհանէն դուրս կտրեց :

Թուքը ձիւնը կարճրցուց, կարճրցուց :—

Ուսկի՞ հա գար, ո՞վ էր :

Փայրիզէն կու գար, Հայ էր: Քէ մեռնէր խոչ, մէկը շկար դիւքը
ճանչցող:

Քիչ լիտոյ, կայարանէն մինչեւ բաժարան, ձիւնին մէջէն ա-
րիւնք դարձեալ գծեց իր կարծիր ճամբուն:

Լեռնամբարձին տխուր բազմութիւնէն վերջ, հիմա աւելի տխուր
մեծութիւնն էր, Սանաթուրիումի նեց սենեակ մը, այն մերկ ու ճեր-
մակ սենեակներէն որանք Հարիւրներով քովէ քով ու վրայէ վրայ
կը շարուին, եւ որոնց իրազանչութիւն մէջ մեծաւոր շիւանդ մը կը
ուրայ:

Դուրսը ահապին եւ անձայրամէր ծով մ'է լեռներու, խելքի-
մաքի շաղմուտը բարձրութիւններու, որոնք խաւար քոստներէն յան-
կարծ կ'ոտանան, ճեփ-ճերմակ աչիքներու պէս արեւուն տակ կը
փրփրին ու կը ստուգան, ամպերուն ու երկինքին կը խառնուին, կը
առատանին ու կ'որորուին, գերայայն ալեկած սմի մը մէջ յանկարծ
սառած անդրճեղեղեան սփիւղանի մը պէս:

Բայց դուրսը նայուողը ով . . . :

Ներսը, հականերսում շարս մերկ սրտեր, անկողին մը, շի-
ւանդ մը, Ստարին վերեւ, ճերմակ թուղթի մը վրայ անուն մը, ան-
գունդ մը . . . Աստծ կարճանեան:

Հեռու՛նչ, շա՛տ հեռունչ, ձերունի Հայր մը, գոզողուն մայր
մը, ու քոյրիկներ թաշաններու պէս ճրրկուն:

Աւելի հեռունչ, արիւնի տակ մշուշի մը մէջ, Հայրենի լեռները,
մայրենի երգիքները, ահեղամաղ եփրատը:

Ու այս բոյսրին վրայ ու բոյսրին շուրջ, սահմանազուտի շրդ-
թաները, կապարէ գուսները, ու ամբողջ Համբանան սարսափը . . . :

Մահամերձ պանդուխտը տկոթարթի մը մէջ վերայդեցու այս
ամէնը, Ու իր քրանաթուր անկողինն վրայ կ'ծկտած, մահուան
խաթարառեքներուն մէջէն իր մեղքը վերջին անգամ մ'ալ սառտանեց
ղէպի հեռաւ՛ր, հեռաւ՛ր տունը մայրենի:

— Անա՛ղ, ապարանքի մը պէս մեծ էիր ու շքեղ . . .

Ու ես, երգիվեներուց սպիտակ կատարէն

Աստղածորան գիշերներու լռային երտ

Վարէն սահեղամաղ եփրտաին կ'ոսկիկիլի:

- Քայց օ՞վ պիտի բերէ, օ՞վ պիտի բերէ, ըսէ՛ ,
 Քու սրբագան մօխիբէզ օփ մը մօխիբ ,
 Մահուան օրը , իմ տրտում դագաղիս մէջ
 Հայրենիքս երգողի իմ անխնիս խտանելու . . . :

*Սակաշի սենդը կը բարձրանար , կը բարձրանար : Շրթները կը
 ցեղնէին , կը բարակնային , կը փրփրէին :*

- Մտիկ քրէ՛ք , սկստներս մանագոմօրէն կը կրնտին . . .

Ա՛յ իր բարբառը գտանցանք մ'էր օւ իր ջերմը՝ մահաջերմ :

- Վերջալսչսի ու մահաջերմի այս ժաման
 Ազոտուներու եղէրաւօր երամներ մեռելակերպ . . . :

*Ու գերեզմաններ , ու գանկեր , ու գանդակներ օր կը զօղան-
 ջեն , ու պատանքներ տասպասաներու պէտք քայց , ու փոփոխիկ , ու
 կայանարում , ու անտաններ սաքի , ու դեղին հօդի անձրեւում . . .*

- Ու նօրէն երագներու ուխտաւած մարմնի վրան
 Արիւնով բրջուած պատանքներու խնկաւորիւնը կը զգամ . . .
 Ու բազուկներ օր ատենով յաղբանակներու արեգակին գալարուեցան ,
 Այսօր ջախջախուած սրտիս սէրերուն վրայ կը խաչաձեւ ու իմ . . . :

*Պէտք էր ամբողջովին յիշատակել իր անբժրոնելի , անկազակեց
 ու ահաւոր աքն էջը օր Յիշատակ կը կոչուի եւ օր 40 աստիճան ջեր-
 մութեան մէջ յղացուած է : Ասանց այս բժշկական բացատրութեան ,
 դժուարին պիտի ըլլար բժրոնել այդ արիւնի , նսճիի , արշալոյսի ու
 փոփոխիկի սուեղծուածը : Միակ մճիւր բան մը կայ հան , որ լճակի մը
 զարբու ջուրերուն զոխաթիւնը կը բերէ այդ մահաջերմին մէջ ուր
 մահն արգիլուած է :*

- Օ՛հ , բամա՛կ մը ջուր , բամա՛կ մը ջուր , բամա՛կ մը ջուր ,
 իմ յիշատակիս եւ հողի հայրենական աղբիւրներէն ,
 մասնիկ մտեր ուսերուն վրայ է այս իրիկուն . . . :

Պէտք էր ամբողջովին յիշատակել տասնպանքի ու մահապար-

տի աճն կարծիր հասորը որ Հոգեվարժի եւ Բոյսի Ջաներ կը կոչուի
եւ որ սրիւնի մէջ յրացուեցաւ :

Ահա թէ ինչպիսի յուսահատական գիճակի մէջ էր հիւանդը,
երբ որ մը վրայ հասաւ Մինաս Չերազէ լաիսնական թուզթ մը թէ
«Ինչպագնորէնը գրողը երիտասարդ չի մեռնիր...» :

Մէ, Դիւցագնորէնը գրողը երիտասարդ պիտի չմեռնէր : Ան
պիտի ծառանար ահաւոր հիւանդութեան դէմ, ան պիտի սրբէր իր
ճակտին դիրքը, ան պիտի պայքարէր Մահուան հետ :

«Մարդը ստեղծուած է պայքարելու, ու կիմը՝ ուղղակիք միւր-
րարելու համար», կը գրէ Նեյչէ :

Ահաւաստիկ նաեւ կին մը՝ առգմիկը միտքարելու համար : Թոշ-
նած ծաղկեփո՞ւնջ մը՝ որ Կովկասեան անձանութի զեղուհի մը կը
գրկէր մահահոտ բանաստեղծին... :

Արեւն ողջ աշխարհը զիս սմբողջովին չէր լքած գինքը : Աւ-
րեւն զեւ վա՛րը, կապո՛ր չա հետուները, տարտամ ձորերու մէջ կո՛չ
մը կար որ արշալոյսին ցողաթուրթ ծաղիկները կը հասաբէր իր ան-
զահար ճակտին համար :

Հիւանդն իր դողողջ շրթներուն գրաւ գունակը : Իր հպարտ
սիրտը զիս չէր ճանչցած Սէրը : Տարտամ խոնարութիւն մը իր ա-
չերը լաշնուց, բացուց... :

Յետոյ, արդէն իսկ զայրացած իր սրտին այս տկարութեան
վրայ, միտքը սուտանեց զէպի հոն, հետուն, Կովկասը, ուր գարտ-
ւոր ու սէրուր զեղուհի մը կը յօշտակին, Մայր Հայաստանը... :

Մէ, հայրենիքի այսպիսի մէկ ճշմամտաշին վայրկեանին, ան
պիտի չմեռնէ՛ր, ան պիտի չյուսահատէր, ան պիտի սպրէր, պիտի
մոռնէր, պիտի երգէր, պիտի բացաժառէր առգմիկներու հոգին : Հրա-
կաներու ճակատամարտին մէջ ան իր գրչին ծանրութիւնը պիտի նե-
տէր՝ արիւնէն խենթեցած սուտերի մը պէս... :

«Զա՛րկ, Կովկաս...»

Այս տարբէն հիւանդը՝ իր հողեմարքի անկողնին մէջէն՝ ամբի
ահային գանձեր պիտի գտնէր ամբողջ ցեղ մը գտնեպնդելու համար :

«Զա՛րկ, Կովկաս...»

Շնչատութենէ հեծուց այս երիտասարդը՝ իր հիւանդ կարծ-
քէն առգմուշունջ վաթարիկներ պիտի յառնէր Արպեաններու գազաթէն
մինչեւ Արարատի ստորտը... :

«Զա՛րկ, Կովկաս...»

Աւ կամքի տարօրինակ աժո՛վ մը՝ բժիշկներու պատուէրին ան-
ուշու համար՝ այդ ջղուստ աւ անհանգարտ երիտասարդը, ամբողջ՝

երկու տարի, ամէն որ, ամէն ցերեկէ վերջ, երկար-երկար ժամե-
րով, բաց ոչին մէջ փակց, անշարժացուց, քարացուց իր վախա մար-
մինը, արեւուն տակ անմահութեան համար հասունցող մտխալի մը
պէս...

Չնայանզ ոչու մը նման առաւ-իրիկուն կանանաւորացէս շա-
փեց իր ջերմութիւնը: Միայն թէ ամէն անգամ որ շափաղանց բարձր
էր ջերմաշափը, խոխոն կը ցնցէր ու կ'իջեցնէր դաշն, սաքերը ուժ-
ղին-ուժղին գետին գարնելով, ու «պիտի աղբի'մ, պիտի աղբի'մ»
պրտարով...:

Ու շարաթն անգամ մը, երբ իր ծանրութիւնը շափելու համար
կը թօսեմար հակաառողջական նժարին, չէր ժողմար կանխալ քանի
մը գիրք պահելու իր գրողաններուն մէջ, սնանց կլիտովը ինքզինք ու
իր բժիշկը խաբելու համար...:

Կարելի՞ է սակայն Մահը խաբել...:

Ո՞ր գուց որ այսպէս կը խորհիք, յուսահատաներ ու պարտաւան-
ներ, ձեզի՛ համար են այս աստիճանը:

Այդ տարիէն ի վեր տասը երկար տարիներ բուրբուեցան: Սը
մը էկամնի արեւուն վրայ նստած էի: Սպիտակ չազնուս մը լճափին
մտնեցա՛ իր սաջիւն կարասները թոցնելով: Թուներամ բազմա-
թեան մէջէն յանկարծ մէկը անջատուելով ինծի վաղեց, եզրու մը,
մտերիմի մը պէս: Ու գրկուեցանք ու համբարուեցանք՝ սասնց որ
կարենայի հանձնայ զինքը:

— Ձե՛ս չիշեր, — բտա, — ես երբեմնի հոգեվարքն եմ...:

— Սիամանի՞ս...:

Ու կը խօսէր, ու կը ինդար ու կը կատակէր: Կը նկարագրէր
Կովկասն ու Ամերիկան, Փարիզն ու Պերլինը, Արարտան ու Նիակա-
րան:

Ես դժայլութ՝ կը գիտէի իր հզօր հուսակն ու պայծաս գէմքը:
Ու գո՛ւր կը ջանայի չիշի այն շարշրկուած ու ծամածուս գիմաղծու-
թիւնը որ Հոգեվարքի եւ Յոյսի Ձանկրում կոչքը կը դարդարէ, եւ
որ հեղինակին նկարն էր՝ զեւ Հոգեւ տասը տարի առաջ...:

Բանկալբի, 1914

ԱՊՐԱԼՈՒ ԿԱՄՔԸ

1894 Փետրուար 20-ին ծնաւ — տեղի վիճեցաւ բան թէ ծնաւ — մանուկ մը որ երեսութասդէս մեռած էր, Ո՛չ կը սեննէր, ո՛չ կը ճշար, ո՛չ կը շարժէր, ո՛չ կը շնչէր:

Քանի՞ վայրկեան, քանի՞ փամ, քանի՞ օր պիտի ապրի... ամբողջ զար մը:

Ու հակառակ իր անվերջ հիւանդութիւններուն՝ մտային ա՛յլ պիտի գործունէութիւն մը ցոյց պիտի տայ, որուն նմանք որամասութիւնը չէր արձանագրած գեռ:

Ո՛չ միայն զար մը պիտի ապրի, այլ այդ զարը իր սեփական զարը պիտի բնայ, Վոյթէրի զարը... Արտիշեանն ալը հանձարեղ վիժուէր Վոյթէր ինքն էր:

Կատարեալ կմախք մը: Իր մտմանակին ամէնէն նիւտար, ամէնէն հիւանդ, ամէնէն ազեղ մարդը:

Ու երեսակայեւ որ երեսուն տարեկան ծագիկ հասակին, ծագիկ համաճարակ մը եթէ բարբառային շմեացուց զինքը, զոնէ վրայէն վերջուց գեղեցկութեան շեղին նշոյլը:

Ո՞ր երբամ որ գիւ բնդունիմ,
Երբ դէմքիւ վրայ անեղ ախալիմ
Կնիքն ունիմ սակառանսիլ,
Կարելի՞ է սիրայ խորիլ...:

Իր մտերմական նամակադրութիւնը բռնկուցան ժանրամասն սրտազիր մըն է, որ շիփոքրաթի իսկ պիտի շուարէր արտաբերու ա՛յլքան աչքադան ցոյցադրու մի մը առջեւ: Բայց հիւանդը ոչինչ կը փոխէր իր անխարդախ զուարթութենէն:

— Երկու տարի երկու աշերս երկու պարսք էին, — կ'ըսէ, —
թարթիւններս այ երկու պարսն էին կարմիր ու սպիտակ . . . :

Աշտայտին փոխն ի փոխ յաջորդեցին կոկորդացաւը, ձայնաբ-
ղերութիւնը, իւրութիւնը, Անդերը կը փտակին, տկոսները կը թա-
փէին բերնին ձէջ, Յօղացաւ ժը բնդհատարար անկողին կը դամէր,
կը հիծէր, կը սպասէր դաշն. Բայց Վոյթէր՝ ժիշտ ժպտուն՝

— Գոտաներուն է՛ն նիհարն եմ . . . — կը զրէր :

Յօղացաւն աւելի՛ ցաւալին ախա ժը երեսուններ տարի սար-
աւփելի կերպով տանջեց դաշն՝ ժիցարդելութիւնը : Անդէս սը իւ-
րաբանչիւր անդամ սահպաւած էին զինքը լուցցնելու, արիւնելու :
Բսկ տար յաջորդեց շատ աւելի վտանգաւոր ախա ժը, ապիտակա-
միգութիւնը .

— Մտախփ սղս սաքերս՝ ատկառի սղս սւռեցան . . . :

Յետոյ վրայ Հասաւ ծերութեան հիւանդութիւնը, պնդեախու-
թիւնը : Ենչերակները կարծրացան, կիր կրակեցին, քարացան. բաղ-
կերակն սկսաւ անկաման կերպով դարնելու, սուղի արիւնախտամներ
իրար կը յաջորդէին, եւ իրրեւ հետեւանք՝ անդամաւնուութիւնը ու
լեզուին կապուիրը . . . :

— Երբ ժարդ ինծի շափ նիհար է՛ ծիծաղելի է արիւնախտանո՞ժ
սնկնաւ, բայց ես սննդայ աշղ ծիծաղելութիւնը . . . :

Ինչ սակաշն Վոյթէր ախրանով յուսահատող ժարդ ժը շէր : Իր
ծերունի ու կմախացած կարծքին տակ մի՛շտ երխտասարդ կը մնար
սիրտը, մի՛շտ իրանդախա, մի՛շտ ժպտուն : Ահա թէ այդ հիւանդու-
թեան ժիջուցին ի՛նչ կը զրէր գերասանուհիի ժը .

— Եթէ սնկնայի քսան տարի, եթէ սնկնայի ձեզի արժանի
ժարմին ժը, հարստութիւն ժը ու սիրտ ժը, բոլորն այ ձեզի սխտի
նուիրէի : Բայց ամէն բան կորսնդուցի, ու հայր՛ւ թէ աշք ժը սնիթ
ձեզ տեսնելու, հայի ժը ձեզ հիանալու, ու ձեռք ժը ձեզի դրելու
համար . . . :

Աթանասանութը տարեկանին Վոյթէր զեռ շէր կորսնցուցած
իր օրտին երխտասարգութիւնը . . . :

Բայց իր գլխաւ սը հիւանդութիւնը — ա՛յն սը օրօրոցէն ժինչեւ
դադալ ամէն սը ամենց զինքը — ստամբրի հիւանդութիւնն էր :
Կարելի է բսել սը միւս բոլոր հիւանդութիւնները միա՛յն իր ժար-
մինը ամենջեցին՝ ստանց կարեւալ իր հայրսն համնելու. իսկ այս
վերջինը սիզակի իր սուղեցին, մտամեղակերպին վրայ կ'աղկէր :

Վոյթէր՝ ստանց ստամբրի հիւանդութեան՝ ուրի՛շ Վոյթէր ժը
սխտի բլլար, աւելի՛ լուստես, աւելի՛ վսեմ, աւելի՛ ստատամային

Վոյթէր մը : Մինչդեռ հիմա որքան ալ բարձրանայ , կը դդառ որ մէկ ստոր Հոգին է : Եթէ մէկ ձեռքով հրեշտակ մ'իսկ թռչնէ , դիտեա որ միւսովը սասանայ մ'ը բռնած կոնակին ետեւ . . . :

Անկարելի է բժիշկ ըլլալ , ու իր ջղուտ ու խայթոց , գուարթ ու կծու , անուշ ու դառն լեզուին տակ՝ իսկոյն շղուշակել սասանաբո լեզուաթիւն մը :

Ճաշակեցէք եւ տեսէք սա յատկանշական քառեակը .

Չուարք եղայ Բենիբաու մէջ
Ու պիտեբու համբերեցի .
Մէկ սոմա միշտ դադարդին մէջ՝
Միւսով սուի ախցի . . . :

Հոտուբոսցէք նաեւ — շեմ համարձակիր բսելու ճաշակեցէք — իր Փիլիսոսփայական Բառարանէն փրցուած սա պատար .

— Երբ նախարարէ մը շնորհ մ'ունիք խնդրելու , նախ տեղեկացէք թէ իր փորն աղա՞ն է : Մեր նկարագիրն ու Հոգին մեր աչրու՝ մանէն կախում ունին . . . :

Արդէն չե՞ որ Մանթէնյը իմաստասէրն ալ աչդ ստորեայ կանոնաւոր դարձուցութեան մէջ կը սահմանէր մարդկային ամէնէն՝ իրական երջանկաթիւնը :

Հարկ կա՞յ բսելու որ Վոյթէր աչդ յետին երջանկաթեանէն ալ զրկուած էր :

Պղինձիտս պատմարանը կը հուստակ թէ կրկնապիւր Իպիւթաշունէն սորվեցան փորլուսացք ընել . — «Իպիս իր մարմնին ներսը կը լուայ կուցովը ջուր ներարկելով հո'ն՝ արիկէ ստոգջութիւնը կը պահանջէ որ ստամոքսին աւելորդ մեղեկները դուրս գան» :

Պղինձուր շեմ դիտեր , բայց Վոյթէր անմահացուց աչդ մեք . . . : Երեւակայեցէք որ ամիսը ութը լուծողական կ'ընդունէր ու սասնեղու փորլուսացք :

Երբ Բրուսիոյ թագաւորը Ֆրէսկերիք Մեծ՝ իր հանճարին վրայ դեայելով՝ դայն իր պալատը պահել աղեց .

— Խնդրէ ինձմէ ի'նչ որ կ'ուզես , — հարցուց :

— Կ'ուզեմ միւսակ անկողին մը , գրեթէ մը ու Բրուսիոյ թագաւորը . . . : — պատասխանեց Վոյթէր :

Ու տարիներ յետոյ երբ հայրենիք փերպտոնայով , գարձեայ զերժանական սղլու լուծողականներ կը խնդրէր իրմէ .

— Գրկած գեղաշատներս բուսական են ամբողջ Թրանսան բուսական : : : — կը գրէր Մեծ Քաղաքը :

Այս պայմաններուն մէջ գիրքին է Հեռուցնել թէ ի՞նչ արտադրութեան տակ կ'աշխատէր :

— Գրած տակնս երկու ձեռքով փորս կը բռնէի, ու շետոյ գրիչս : : : :

Գժուար չէ նաև կոտնել որ' Հակոտակ իր շտիտենական բժժիժագին՝ իր կեանքը Հեռու էր վարդապոյն ըլլալէ :

— Ամբողջ կեանքս ես մեռայ : : : — կը գրէ տեղ մը :

Եւ սակայն իր բոլոր ժամանակակիցները մեռան, զինքը պաշտպանոց բարեկամները մեռան, զինքը դարձանոց բժիշկները մեռան, ու ինք գեւ կ'ապրէր, կ'ապրէր ու կ'աշխատէր : Եօթնամասն Հասար գիրքեր գեւ շրջանցուցին իր գրիչը : Աթոսն տարեկանին ԱնՌէի Ազգիկները գրեց երկու սրտան մէջ, երկու տարի շետոյ Խրէնի պրերգութիւնը յապար : : :

Ի՞նչ մտպական պագանիք մ'ունէր սրեմն աչս արտակարգ մարդը որ ինքն իր բժիշկն ըլլալը կը յայտարարէր ամէնուն :

— Պաշտանեցէք ձեր տոսգջութիւնը, — կը գրէր բարեկամի մը, — ան աւելի ձեռն կախում անի քան աշխարհի բոլոր բժիշկներէն : Չտիտար եղէ՛լ :

Ահա իր միակ պատուէրը :

Չարձանայի է գիտել որ այդ արկրամուլութեան զարուն մէջ, Վոյթէր նայնի՛սի թագաւորներու սեպանին վրայ երբեք չէր շեղեր իր գիտցած կերտուարներէն : Կաթ, Հուկիթ, սոպ, գեւաճիւղների սպար, բրինձ, ու պատաս մը ոչխարի միս, ահա զար մը սպրեկու իր հաշտացուցակը :

Ան թիչ կ'ուտէր, բայց շատ կը ծամէր : Սկիզբները իր միակ մտրութիւնը սուրճն էր, բայց երբ տեսաւ որ իր ջղայնութիւնը կ'աշիջնէր՝ սուրճն ալ դադարեցուց :

Ու այս շտիտարութիւնը՝ Միրոյ մէջ մինչեւ ծառայութեան սահմանները կ'երթար : : : :

Գրիչ մը վերը իր սպեղութիւնը չիշեցինք, Բայց Վոյթէր իր մասնաւոր գեղեցկութիւնը սենէր՝ մաքրութիւնը : Իր փոխա մարմնին վրայ կուսական շնորհ մը, սրբութիւն մը, լոյս մը կար միշտ : Լսուցանքն ամէն որ անպակաս էր : Ու իր անձին, Հազարամին, տակաւին ծայրահեղ անբնութիւնը կատարեալ կրոնք մը, արարողութիւն մը, պաշտամունք մը եղած էր իրեն Համար :

Իր հիւանդութիւնները մտածալու Համար իրբև միակ պարտան՝

աշխատութեան կը նստիւնէր : Մրական տասնութէն բուն ժամ կը գրէր ու կը կարգար՝ իր ցաւերուն վրայ խորհելու ժամանակ շուտեմար համար . . . :

Կրտսենեակին մէջ՝ չինոյ սեղաններ ունէր՝ չինոյ երկերու համար : Հազիւ թէ մէկ գրքին վրայ ձանձրացած , միսին վրայ կ'իյնար . . . Հանդիւր համար :

Բայց այդ ո՞՞նչ սեղաններ կեանքը շատոնց պիտի սպասէր իր կեանքը՝ եթէ ժամանային աշխատութիւններով ան չգիտնար ներգաշնակել իր գործունէութիւնը : Պարտիրոցանութիւն , սպեկուրմութիւն , ճաղկամշակութիւն , ամէն ոք կը ծագկեցնէին իր ուժերը :

Շատ երկարակեցութեան դարձերը գիւղացիներուն մէջ կը փնտսեն : Ընչ բան աւելի բնական բան առայժ չեանցի մը , որ ո՞չ սիրտ կը մաշեցնէ , ո՞չ միտք կը յսկնեցնէ , ծառի մը պէս կ'սպրի ու անասունի մը պէս կ'ուտէ :

Վոյթէր իր անձին որինտեղով մեկ ցոյց կու տայ որ մարդ կըրտայ տխուր ծնիւյ , կրնայ բոյսը շխտեղութիւններու մտղէն անցնիւյ , եւ սակայն սպրիւյ , գործել , երջանկանայ ու երջանկացնել : . . .

Չափաւորութիւն , մաքրութիւն , աշխատութիւն , ահա այն պարզ ու հաստատուն ետատմին սրուն վրայ ամէն մարդ տնօրէն կրնայ նստիւյ :

Այդ ետատմին վրայ կանգնած էր Վոյթէր իր վտիտ հասակին սմբոյջ բարձրութիւնովը : Բայց իր յեմարանը շափաղանց անկույտն ըլլալուն՝ վայրկեանէ վայրկեան շիջուար համար մէջքին փաթեմած էր պարաններէն է՞ն ստարք , Ապրիլու կամեր : . . . :

Այս՝ ո՞՞վ որ կեանքին հասարն ունի՝ երկնքէն բնուելիք շուտն մ'ունի : Ո՞վ որ Յայթութեան յայն ու երջանկութեան սկըն ունի՝ ան իր սակերուն վրայ երկու թեւեր ունի , ան հոյէն շի վտիտար : . . . :

Այսպէ՞ս սպրեցու Վոյթէր՝ այսպէ՞ս սպրեցան բոյսը ուժեղ անհաստականութիւնները : Ատիտիլն , Կրոյինն , Բուստիւն , Միքէլ-Անճէլո , Բէթրարք , Պրանքիին , Հոյպէն , Սաթ , Թալլարան , Հիւկո , Կէսթէ , Նեոսան , Վէլլինիթան , Լիթրէ , Պիւֆոն , հակասակ խիտ յսկնեցուցիչ կեանքի մը , գար մը բոյսրած են :

Այսպէս ինչպէ՞ս բացատրել այն օրէնքը որ սփարական կեանքերուն միջինը յետուն տարիքին կը փակուի , միւշուկն հանձարներուն միջինը — հակասակ իրենց ախտային առայջութեան — ետանառն տարին այ կ'անցնի : Հիւստրաթ՝ բժշկութեան հայրը՝ մէկ գարն այ անցու : () :

Մ Ե Ռ Ե Լ Ի Մ Ը Կ Ա Մ Ա Կ Ը

Անձանօթուհիի մը նամակին, կը խնդրեմ, բարի՛ Տոբթէօր, յերայտարա եղէք:

Ան հաստատեցք որ եթէ աչքին աջիւ մաշուան սասցումքիւնը շրջար, երբե՛ք, երբե՛ք պիտի չկրնայի, պիտի չհամարձակէի բաժանդամ գրելու:

Բայց ինձ կը թափ թէ ձեզի գրելով, — հակասակ որ անձանօթ մըն եմ ձեզ — ինչ ժառ մը պիտի ապրի, ու իմ օրինակ տարեկից սպջիկներուս սրտին պիտի համնի:

Կուզե՛ք ով բլլարս գիտնալ, Տոբթէօր:

Ես փոքրիկ գեղարտա Տիկին մըն եմ, հայրս մը ու գրեթէ որբ-ւայրի մը արկէն. չիւանդ մը եւ ժառ օրէն գիտի մը:--

Փամանակ մը կար սակայն երբ ես ալ դուարթ ու կոշտաս ուղջիկ մըն էի: Կուսական շրթներուս վրայ ձերմակ ժպտար կը բողբոջէր նարնջենի ծաղիկներու պէս:

Փամանակ մը կար երբ արեւն ուղիցի բմպլիի մը պէս կը ֆշար ու կը գինտօցնէր սիրտս: Երբտասարգութեանս, զեղեցիկութեանս, իտէալիս ամբողջ հոգարտութիւնն ունէի իմ անձիս վրայ:

Փամանակ մը կար երբ թռչունի պէս ազատ էի, բայտի պէս դուարթ, ու Աստուծոյ պէս ամենակարող կը կարծէի բլլար:--

Այդ ժամանակը — կարծես թէ դարեր անցեր են վրայէն զիս հայրս տարի մը առաջ էր:

Այս մէկ տարուան մէջ՝ մարդիկ ժամանակ գտնն զիս ամուսնացնելու, արգանդէս երկու գուակի վիժեցնելու, հայրս գժտիքի վերածելու, մարմինս՝ գիտի:--

Ճիշդ է որ ամուսնութենէս առաջ արգէն ես կը պայտի, գիտէի որ սկտար էի: Մուսնկերս կը կտրուէին, արտարակու կը պոցուէր, ձայնս

կը իրարէր, դո՞քն կը պեղնէր, Ասեղի սրտին ստոպը կ'ապրէր, քան թէ մարմնին ստոպը... :

Ա՛խ, Տօքթիկօր, եթէ դիմնաք որ յոյսի ի՞նչ լեռներ կան ամե-
նայեալին ազջկան մը խի սրտին մէջ, այն ասուն միայն պիտի շտակը-
նաք թէ շխտի պէս նիշարցած կոշտերը դեռ ինչո՞ւ կ'ապրին... :

Ասեղան, որ մը կ'զիպատակն մարդ մը կ'կաւ, որ ո՛չ սեւամ, ո՛չ
զարմ էր, եւ որ ամբողջ յոյսերս փրցուց, սրտիկս չարցուց :

Նախ ծնողքս տարատարէն բոնն որ մեզի շեռաւոր ազգական
մըն է ան, Բայց յետոյ, այդ շեռաւոր ազգականութիւնը աւելի մո-
տեցնելու խոսքեր կ'զան։ Պատառ մամիկ մը որ այս անթիւ հրախր-
ւեր էր -

— Զեր ազջիկը կէլիմիկի է, — բռաւ, — կէլիմ քրէք որ ազէկ-
նայ... :

Բայց ես զայգնադար բծիշկի մը սօքը ինկույ՝ ազուշեցի, լացի
որ ճշմարտութիւնն բակ ինծի։

— Ազջի՛կս, — բռաւ բծիշկը պես իր բառերը տկանջիւս մէջ են
մահուան վճիռի մը պէս ծանր, — ազջի՛կս, դուն պես թոքախտաւոր
չես, բայց եթէ ամառանաս՝ պիտի թոքախտաւորուիս, ու եթէ գա-
ւակ մը բերես՝ պիտի մեռնիս... :

Բայց, կ'զիպատի մէջ հարստացած մեր ազգականը կ'երեւի
թէ անմիջական պէտք անի կ'զեր իմ բերելիք գրամածիտիս՝ իր ճիա-
խասի վաճառականութիւնը փրկելու համար։

Ինծի պէս նիշար, փտա, անարխն կակ մը, աստ՛նց կանխապ-
զուշական պատուէրի մը, աստ՛նց բծիշկական ծանօթութեան մը, —
պես Ա սարս կի այն ասեներ — յանձնեցին ազէւս ու շեռաւոր մար-
դս մը ձեռքը, որ սպանն ընէր ինձմով։

Աւ ան բրաւ ինձ այն միակ բանը որ կրնար ընել... :

Պէտ հաղիս նոր հարս էի, պես հաղիս մեղրարուսինս էի մտեր, —
ի՞նչ սեւ մեղրարուսին, Աստու՛ժ... — երբ արդէն սկսայ զրալ
մայրական զարարումները։

Բայց նիշարութիւնս ա՛յնքան շտացաւ, որ արխնս ա՛յնքան
քիչցաւ, ա՛յնքան մահաախոյ կոտլ ու տոգոյն, որ ստրաւիած՝ սախո-
ւեջան արգանդէս իլիլ ասաջին համբոյրին զատակը... :

Ասոր վրայ, ա՛յնքան անարխն, ա՛յնքան անուժ կոտլ, որ հա-
լած մամի մը պէս անկարող էի կանգուն մնալու։

Ի՞նչ պիտի բռէք արեմն, եթէ դիմնաք որ՝ աչապիտի որդ-
մաններս մէջ ուր անկողնին զամուտեր էի կէս-մեռել, կէս-ստոզջ։

ամուսինս երկրորդ դասակ մըն ալ կը ձօնէր ինձ, երկրորդ Համբարջին
դասակը:—

Աս նոր յուսահատութիւն, աւ նոր ճիշեր, աւ նոր սխալում, աւ
նոր սրբանախանութիւն:

Միայն թէ աչս անդամ սրբիւնք բերնէս ալ կու գար:—

Ճարահատ, զիս մինչեւ Հոս բերին, զուրջերկուսն ասրերուն
մէջ ստնարորիւս մը գրին, եթէ ոչ բուժուելու, զսնէ խնդրեալս
չգարակելու Համար:—

Աս ես Հոս, միամիտի, իւզարար շունկոյ կանթեղի մը պէս,
որկ որ, կաթիլ-կաթիլ կը մեռնիմ:—

Կը մեռնիմ, բարի՛ սոքթէար, աւ կ'ուզեմ ապրիլ:

Սիրտս — զեւ ստանեաթ սարս է սիրտս — զեւ չէ վարժուած
մտաւորս աւ անխուսափելի մահուան:

Կ'ուզեմ ապրի՛լ, Կ'ուզեմ ապրի՛լ՝ շնայելով որ կեանքը լիքն
է շխտթափումներով աւ զստնութիւններով, Կ'ուզեմ ապրի՛լ՝ շնա-
յելով որ ամէն քայլափոխիս կեղծիքն ու շարիքը, եստարութիւնն ու
չահածալութիւնը կը սցոսին զիմացս:

Կ'ուզեմ ապրի՛լ, աւ կը զգամ թէ կը մեռնիմ:

Իմ ծանր օրերուս անքան ամէն ի գործ գրած եմ, Տոքթէար,
Հոգիս մարմնիս մէջ պահելու Համար, — մանուսնոյ որ կոչը Հուս-
տացոյ մըն ալ չեմ անդիի կեանքին — այնքա՛ն անդամ բուսնոցներս
սեղմելով կուտեր եմ՝ «պիտի շնեմնիմ, պիտի շնեմնիմ» կրկնելով:—

Բայց կը տեսնեմ որ զո՛ւր է, Աչս անխուսած շխտնոթիւսն
չբժանը այնքան երկար է որ մարդ սկսածայ կը յուսահատի:

Սիրտս ապրելու Համար յոյսի պէտք անի, ինչպէս կանթեղը՝
իւզի:

Յոյսի բոս մըն ալ ինձի՛ գրեցէք, բարի՛ Տոքթէար, Աս շատով
գրեցէք, կը մտնում որ ան օրերս Համբուած բլլան:

Եթէ դարման մը չունիք Հոգեկարք մը ապրեցնելու, զսնէ յոյսը
ուսէք թէ յիշատակս պիտի ապրի:

Երբոր մեռնիմ, պիտի բսէք — խտտացէ՛ք ինձ — պիտի բսէք
ողջիկներուն ու մայրերսն թէ Արմինէն ինչէ՛ն մեռաւ: Իմ անունս
Արմինէ է:

Յ - Գ. — Վերի նամակը գրած օրէս ի վեր երկու ամիսներ ան-
ցան ու զեւ չէի Համարձակեր զսոյն թղթատարին յանձնելու: Բայց
այսօր մահուան արտոյութիւնը Համարձակութիւն կու տայ ինձ:

Այսօր իմ տարեկարձս է, վերջին տարեկարձս, Այսօր իմ ան-
մեղութեան ստանութիւն տարիները կը թագեմ ճերմակ վարդերու ողջ:

Բախտի բերածով ուր, աչս զիշեր, վարք, մեր պանդոկին մէջ
Էրեկոյթ մը սարքուած է, կարծես շատկազէն ինծի համար :

Իմ իշկները, զիս բացարձակ անշարժութեան պատարարացին :
Բայց անդիմադրելի ցանկութիւն մը ունիմ աշտերս Էրջանիկ պատ-
կերներով լեցնելու՝ վերջնականացէս վակելի տառջ զանաւը : Կա-
զեմ տեսնել սրտիս զոյցեր, յսնուցայ սրահներ, մպատն անկիւն-
ներ . . . :

Բայց հոցիս թէ անկողնէս վար նետուած՝ արտակարգ սար-
տաս մը, յանկարծակի յուզում մը կարծքս կը սեղմէ : Բերնիս մէջ
տաք հեղուկ մը, արխնի հում մը կայ . . . :

Մարմինս փուշ-փուշ, ծածկերս կտրուած, հայր՛ս, օձը կ'ա-
նկնամ մինչեւ հայելիիս տառջքը վայելով բերանս բանտար . . .
ժարթուած ապանիի արխնութեան բերան մը . . . :

Մարտափահար անկողին կը նետուիմ, Կազեմ ընանայ, մեանիկ,
շտեանիկ, չգրայ :

Բայց աշտերս չեն գոցուիր, Կարի գահիճներէն, գրան հեղ-
բերէն սրտոց երամ շտաթեան մը հեքք կը հասնի . . . : Կարտցի
երպր՝ . . . :

Այս վայրկեանիս՝ Էրեկոյթին մէջ կը պարեն, կ'արտախանան,
կը սիրեն . . . :

Աս անկողնիս մէջ կձկտամ, խղղուկ-խղղուկ կու յամ, կարմիր
կու լամ, արխն կու լամ . . . :

Կազեմ ապրի՛լ, կ'ազեմ ապրի՛լ, Տօբթէօր . . . :

Ծ Ա Ր Ա Ի Մ Ա Ր Դ Ը

Շատեր տեսայ, շատեր տեսայ տրտուսահամնի տիպարներուն մէջ, բայց այս մէկին նման հասն մըն ալ չեմ կարծեր որ գտնուի :

Աստիճին անդամէն արդէն ամբողջ ուշադրութիւնս իր վրայ խառցու : Էս ֆէլ դարեկըտամն մէջ նստեր էի գիշեր մը : Արած շուտութեան, ծախի ու բամակներու ծախան վրայ ծիպացոյ նաշուած բշտներով՝ հարկաբար գէջքերու մէջէն՝ իր գէջքին վրայ կանգ առու :

Ձայլ մը խոժոս պիտերու կախն սրահարսած ձերմկտակի արարակուսի գէջք մը : Երկու սպաննական նիդակներու կախն սպաստանած հիւանդագին Սուլթանի մը պէս հալուածաշ :

Գուսաթ մը գարեջուրի սաջեւ ժամերով նստեցու : Նստեցու մի՛ս-մի՛նակ, շի՛փ-շի՛տակ, վրայս կլլած մարդու մը պէս : Պեխին մէ՛կ մազը, ձեռքին մէ՛կ մատը տեղէն շերերաց : Իր գուսաթ մը գարեջուրին մէջ նսշեցու, նսշեցու, նսշեցու, ծախերուն խարսթիւնը հաշուոց մտոց մը պէս : Սե յետայ, սաս՛նց կաթիլ մ'անդամ տանկրու իր շրթներուն, — թերեւ իր պիտերուն պիտարակուն շարքը շուրիլու համար, — Էրու գնաց :

Եթէ աշտանն արդէն չի՛ գործացներ քեզ, սրտանունն այն է որ դուք ձե՛ր աչքով շտեսաք զինքը : Ամէն պարսկային ես այդ գիշեր այդ մարդէն բոլորովին մաղնիսացայ : Անիկա հետունն ծծուն թուղթի մը պէս քուշեց, ծծեց իմ աշերուս ամբողջ ուշադրութիւնը՝ սաս՛նց որ ինք անդամ մը իմ կոպմս նաշէր :

Միւս գիշեր քիչ մը տեղի կանուխէն դացի նոյն գարեկըտուտնը : Նոյն մարդը նորէն հոն էր, նոյն աթոռին վրայ նստած ու նոյն խոժոս պիտերուն կախն սպաստանած : Նորէն իր բամակ մը գարեկըտուրին նսշեցու, նսշեցու, նսշեցու : Սե յետայ, Էրրար բոլոր

պղպղակները մէկիկ-մէկիկ Քշրատային ու սմբեցան, եւ երբ բաժակին պաղ-պաղ քրտինքները սաքցան ու հաշեցան, նոր բաժակ մըն ալ ապապրեց, նաշեցաւ, նաշեցաւ, նաշեցաւ, ու երաւ գնաց:

Միւս օր ու միւս օրերը աւելի ու աւելի կանախ գայի հոն, օտելի մօտիկ նստելու համար այս հիւանդատ տիրինքսին: Բայց միշտ նոյն բանք միայն տեսայ:

Իր սրտը ժամուն գտրեջրատունէն ներս կը մանկը. դառին ու սրտատահմին միջև պարտաւոր հետաւորութիւն մը կ'ընտրէր՝ ովի հասանքներուն շեմքարկուելու համար, սոսանձին սեղան մը կը դա-տէր հոն, ու... շքե՛տի... տխուրն վրայ կը նստէր ատպրակ մը սփորի պէս:

Վերտրկուն բնաւ չէր գրտեր կոնակէն, թերեւ իր նստատե-ղիին սփորները շարեցնելու համար: Բայց ինչո՞ւ, իր պլտարկն ալ չէր հաներ բնաւ, ու ինչո՞ւ մանուսնոյ այս հաստ կաշիէ ձեւնոցները այս տմտա օգերուն... Անոնք այնպէս անխախտ կերպով փակցուած, կոճկուած էին իր ձեռքերուն վրայ՝ որ կարծես ա՛յ իր մարդակազ-մաթեան մտա կը կազմէին: Ինչո՞ւ բնաւ չէր հաներ գանձը, բարս ու կը արգեօք...:

Այսպէս կը նստէր ան մի'ս-մի'նակ, շի'փ-շի'տակ, բայցարձակ-րէն անշարժ, երբեմն-երբեմն ջղալին աչք մը քթթելով իր տաջեի գարեջուրին: Աւ յետոյ, սասնոց ժամացոյցը հանելու, բայց միշտ ու ճիշդ նոյն վայրկիւսներն, կարծես գազանակ մը մզուելով, կ'էլլէր կ'երթար:

Հետաքրքրութիւնս երթալով այնքան աւելցաւ այդ խորհրդա-ւոր ձեւնոցներուն, պլտարկին ու գտրեջուրներուն շուրջ, որ օր մը սրտուս մտի անպատճառ գիշերն իրեն քով երթալ ու սրեւէ պա-տրքուսակով մը հետը խօսիլ:

Մտկայն այդ գիշերն իտի, այդ գտրեմնուլի մարդը՝ կարծես թէ գուշակելով իմ սրտուս մտ՝ գտրեջրատուն սաք չկոխեց: Աւ այսպէս շարաթ մը, երկու շարաթ, երեք շարաթ անցաւ: Մտածեցի թէ ան-շուշտ օտարական համբարդ մըն էր ան՝ որ մեկնեցաւ մեր քաղաքէն՝ քիչ մըն ալ սարիչ տեղ ապապրելու համար իր գիւթական գտրեջուր-ները:

Բայց ա՛հա օր մը, բնա՛ւ չսպասած մէկ վայրկեանիս — բժշկու-թեան մէջ երբեմն կը սրտատահին այս անակնկալները — զիս հրաւի-րեցին մասնաւոր գտրեմնաւուն մը՝ հայ հիւանդի մը համար: Աւ ի՛նչ մեծ եղաւ գտրեմնաւոր երբ ինքզինքս յանկարծ գէժ գէժի գտայ:

այս կենդանի սփինքսին հետ : - : Ահ՛րջուպէս պիտի կարենայի մտակն
գիտել այս վայրին գլխիդ :

Վայրին գլխիդ : Պիտարի շունկը հիմա, ու վեց թել մազեր՝
իր շինքէն, սահանջներէն, ու թեւերուն տակէն երկնցնելով բերեր,
գարձուցեր, փակցուցեր էր ճակտին շորս կողմը, ու ալպէկտով բա-
րակ կեցած մը ձեւացուցեր էր, որուն տակէն գեղջնէն կանաչի գար-
նոց գանկ մը պահէլ էր ջանար իր անկիւնուսար ու սգարի գծադրա-
թիւնը : - :

Մինչև հիմա այս մարդը հետաքրքրութիւնս կը շարժէր մի-
այն, իսկ հիմա մէկէն ի մէկ դաթն շարժեց :

Երեսունհինգին մտակըր երխտաուարդ մըն էր ան, բայց եօթն-
նասուննոց պատուի մը պէս հիւժամ : Երբ այս արող ձեւութեան
պատճառը հարցուցի իրեն :

— Տասը տարի է ի վեր անթի կմ : - : — բառ :

Ու յետոյ, շարցած բերան մը բանարով :

— Անթութիւնը հոգս չէ, բայց ծարաւնս կը մեռնիմ : - : —
տակցուց :

Պարեցի քնտանիքի մը միակ գուսին էր ան : Իր ծնողքը հա-
րուստ էին, շատ հարուստ, չափապանց հարուստ : Տղան քանհինգին
մտակըր աղիքներու խնդարում մ'ունեցա՛ւ՝ որ տասը տարի է ի վեր
կը տուէր ա՛հա : Եթէ որտեղահին շահելու համար աշխատելու ստիպ-
ւած մէկը ըլլար, սեւէ խղճամիտ բժիշկ մը բաւական պիտի ըլլար
մուսնելու այդ հիւանդութիւնը : Բայց հարուստ էին ու չգիտցան որ
բժիշկները գուժարելով՝ շարիքը կը բազմապատկէին : - :

Ոմանք յանցանքը ստամոքսին գտան, միւսները աղիքները դա-
տապարտեցին, աւելի վարպետներ բտիներէն անուններ մուրացին :
Ու իւրաքանչիւրն ալ իր դեղը գտից, իր արդիւրները գրաւ անուղ-
նեքուն գրայ :

Երբ հինգ-սասը գիտնականներ այսպէս իրար հրճակելով ին-
կան մինչև այն ասան մտապաթեան ու պիտաութեան մէջ գործող
ստամոքսի մը գրայ, հետեւանքն այն եղաւ որ այդ համեաւ գործա-
բանը՝ յանկարծ բեմին տառջին դերակատարութեան հրաւիրուելով՝
նախ շտարեցաւ, չիսթեցաւ, յետոյ շիտցաւ, շարացաւ, իր կարե-
ւարութիւնը չափազանցեց, խտապահանջ ու գայրացկոտ եղաւ :

Այդ շտարած ու անձակոտար ստամոքսը գուցեւ համար դեղ
չմնաց, ծոմապահութիւն չմնաց որ չփորձէին : - : Անունդներուն քա-
նակը այնքան իջեցուցեր, այնքան քիչցուցեր էին, որ ստամոքսը եր-

Յետո՛յ միայն օտրվեցայ որ սրճարանին մէջ՝ իր վերարկուն
« գլխանոցն ալ շահնէլուն գրասնորը՝ պորդազէս գանոնք կասկա-
ծելի գամէ մը չկարելու համար էր... »

Օր մը իր գլխարկը պատահմամբ դետին ինչալով՝ մուշտակա-
պատ մտանէրուն ծայրոյր գայն բանեց, ու մտէ մը բնամ յոյս մը
պէս նուցիւով՝ դեղարան գնաց, գլխարկը հականէիել տուտ, վճա-
րեց, շահնէլուտ, նետեց, նոր մը գնեց... »

Ան էր որ այս ծայրայեղ պատշաճեան վրայ խնդալ սկսայ,
բժշկութեանս վրայ կատկանելու շտի տոսջ գնաց :

— Երեւակայեցէք որ, — բտտ, — եթէ այդ հոգին վրայ սրեք
պատջ թուքախտու որ մը թքամ բլլար, ի՞նչ կ'ըլլար իմ վիճակս...
Ան այս բժախնդրութեանս շնորհիւ է որ մի՞նչեւ այս հասակս ակնկալ
կիսակոյր իրեն մը չեմ տոսմ... »

Այսքա՛ն միտնաութիւն, այսքա՛ն մանկութիւն, սնչուշտ ան-
հաստատի կը թուի ձեզի, այնպէս չէ՞ :

Բայց դուք որ այսպէս կը խորհիք՝ արեւան ծագելէն մինչեւ
մարր մանկը քանի մը պնակ կերակուր կը մարտէք դուք : Եսկ այդ
մարդը ձեզի պէս չէ : Դուք ի՞նչ կը խորհիք անոր խճստ պիտիբէն-
երեւակայեցէք որ երեսունհինգ տարու այդ մարդը միմիայն կաթով
կ'ապրի, ծծմար կրախայի մը պէս : Երեւակայեցէք նաև որ այդ
երեսունհինգ տարու մարդը գտտիք մը ջուր չի կրնար խմել՝ ասանց
տասն անգամ պէտքարան վաղելու... :

Ան այն տանն պիտի պատք — եթէ քիչ մը սիրտ ունիք — որ
այս խեղճ մարդը սքա՛ն ալ շտարամ, վախկտտ, ծիծաղելի բլլայ՝
իրաւո՛ւնք անի : Ան ծագրանքէ ստելի գութի արտանի է :

Գժբախտութիւն մը իրական բլլայու համար պէտք չունի ան-
գրասնոտ սեւերով ու արցունքով ներկայանալու : Թշուտտութիւն մը
գութ շարժելու համար պէտք չունի իր պոչմանողրական ցնցոտինե-
րան... Ինչպէս որ գրականութիւն մը տխուր բլլայու համար պէտք
չունի անգրասնոտ րտկան բլլայու : Հին ու ծթոսմ գապտարներ են
տոսնք :

Գոնէ ես ստելի՛ գժբախտ մէկը շտտայ տյս գժբախտութեան
հոխոին մէջ քան այս գարմանայի հիւանդը, սրուն ճր՛գ... ճր՛գ...
ճգնաւորները զիս կը պատրճայնէին... Աս ստելի՛ անկիզճօքէն ապ-
րատ մարդ մը չգտայ զիս աշխարհիս երեսին, քան այս հարուտ,
մեծաշարուտ երիտասարդը, որ քամակ մը գարեջուրի առջեւ ծա-
րակն կը հիւճէր... :

Ան արեւան, փոզցները պքտացող մարտցկանը վաստճ է :

որ զանէ կուշտ ու կուտ ջուր մը պիտի խմէ զէմի սղորթ բին ծորակէն՝ բերնին աւելցուքներն ալ կուրծքին մտկերուն մէջ կաթկթկեցնելով արծաթի կայլակներու պէս...

— «ԱՄԿԻ՞...», — կը համերգեն նարերը իրրեւ միտի կրճանկութիւն հոշակելով աչոյ դժբախտութեան ժեւասցը:

Ասէս խօսք: Եթէ կրջանկութիւնը ոսկիներով դասուէր, աչո մարդուն նախանձող ուրիշ կրճանիկ մըն ալ պիտի գտնուէ՞ր արդեօք...

— Կիմ, խաղ, գիմի...: — բեր եւ հիները՝ կեանքի գլխասուր հաճոյքները դասաւորելու համար:

Կիմը, տեսնո՞ք, որ միայն միջբոսպներու ամպի մը կտակէն կրեցաւ իրեն:

Խաղերուն ուրիշ տեսակը ան շճանչցաւ՝ բայց միայն իր սփռներուն խօսքը:

Իսկ Կիմիին ո՛չ թէ միայն ջրախառնովը պիտի գնահատէ, այլ մի՛միայն ջուրովն ալ... բայց...

Օր մը սափրիչին զայցը էի ամիրտելու, — կ'ըսէր, — երբ ան սակեցոյն կոնքին մէջ սրողպաջուն ջուրը մղիս բունց ու չրթնեբաս անջաօն մօտ բերու, որ եթէ չխայնէի՝ անասունի մը պէս պիտի ծծէի աչո ամբողջ ջուրը...

Հաճոյքներու ա՛յսքան ամօրթի կեանքէ մը վերջ, հիմա որ ա՛յ մահաւան ժօտիկութիւնը կը զգտր, մէ՛կ փափաք ունէր, Հայրենի՛ք դասնայ:

— Եթէ վաղը յանկարծ մեռնիմ, — կ'ըսէր, — մա՛րդ մը չկայ, մասա՛ւն մը չկայ, բացոյ մը չկայ, շան գիտի մը ինձմէ տակի բախտասը է...

Այ յետոյ, իր մտախորտ աւելի հեղելով՝ յարուսէն կը թոթովէր:

— Ճեմ... ճեմ... ճեմ... ճեմիչի մէջ հողիս պիտի փչեմ...:

Արտվհետեւ հիմա ալ սկսեր էր կարմիր փորսհարեկ, ու անդամ մը աչո արիւնին տեսքէն կէս մամ նուազուն մնացեր էր նուսած տեղը...

Այս վիճակին մէջ ինչպէ՞ս կրնայի արտանկ աչոքան մեծ անբորդութիւն մը:

Բայց ան անպատճառ պնդեց որ կրթայ, ու գնաց ալ:

Իր մեկնելէն ի վեր յաճախ դացի այն սրճարանը ուր առաջին անգամ տեսեր էի զինքը: Այ իբրաքանչիւր գարեջուրիս մարքիս ասջեկը պատկերանար աչո ճերմկատիկ ու բարակօտիկ երիտասարդը, որ իր

լիցուն բանակին կը նայէր, կը նայէր, կը նայէր ու կ'երթար... :

Ի՞նչ նահատակիք այս տղան նահատակիրը... :

Իր հայրը ամբողջ կեանքով աշխատեց, աջէն ու ձախէն փրցուցիւր, տղաբաներուն ակոսէն եւ բանուորներուն ձեռքէն խլիւր էր, զիցիւր ու զիցիւր, սրտէօզի օր մը իր տղան ու իր տղան տղաքները առանց աշխատելու հա՛ց անկեան տասը, յիսուն, հարիւր տարի... :

Եւ սակայն — դուք ի՞նչ կ'ուզէք ըսէք, ես կը հաւատամ զիբազանք արդարութեան մը — իր տղան տղաքները երբեք պիտի չծնէին, ու իր տղան պիտի մեռնէր անօթի... :

Իր սակիներու զէջին մէջ ան պիտի մեռնէր անսուտ, այո՛, — ու մամիկի հեքիաթ մը չէ ստիկա :

Ամբողջ տասը տարի առանց հացի ու ջուրի սպրեւելէ վերջ, ան պիտի մեռնէր սեւիկ շուտանկան քան դաշտերուն յետին աստանդակներ սր խտտերուն մէջ՝ արեւուն տակ կը փռէ իր զիակը... :

Ան պիտի մեռնէր զեռ հայրենիք շհասամ, մի՛ս-մի՛նակ, պատնէրեւին, չոյննաւի մը նեմիշին մէջ :

Ճանչցո՛ղ մը, ըսցո՛ղ մը պիտի շունենար :

Ա՛չ իսկ զերեզման մը :

Փանտախտի մը փախէն զինքը ծովը պիտի նետէին :

Ա՛ս բեզի ջուր, ծարա՛ւ, մարդ... :

ՏՈՒՔԻՆՈՒ ՔՕՁՄՕՁ

Բեզի այս անգամ պիտի գրեմ, Տոքթէօ՛ր, այն դատարձայի ապիտար պատմութիւնը, որ իմ բժշկական պատմութիւնս է, դատարի այս խուլ անկիւնը հաստատուելէս ի վեր :

Ահիպրէն սիսի՛մ :

Է՛ն տաճք ըսեմ որ մենք այսակզ Տոքթէօր Քոզմոզ մը ունինք, որ ամէն բանին սկիզբն ու վերջն է :

Առքիզ տաճիւր բեր էսքիւրբի արձանը : Այդ բժշկութեան աստծուն մարտիկ հապցար, մրայէն ու մի՛նչեւ ստքերը իջնոց եւ ակէն կանաչի զարնոց ըլտէմիօք մը, կոնսմեւ բերնին մէջ սիկարէթ մը գիր, ճակտին վրայ ու՛՛ զէպի ետեւ նետէ աշտարակաճե Ֆէս մը Բիդայի ծուռ աշտարակին գէս ու աչքիզ տաճեւ պիտի սնենաս նոյն ինքն Տոքթէօր Քոզմոզը :

Այնպիսի տանն մը, երբ զեռ բժշկութեան խոսքն անգամ չկար այս կողմերը, այս մարդը, տաճին անգամ բլլոյով եկած է դատարի այս խուար անկիւնին մէջ իրբեւ բժիշկ հաստատուելու եւ իրբեւ բժիշկ սպրեւիտ :

Ինչպէս որ զեռ հիմա աստմնարտութիւն չկայ հոս իրբեւ

տառանձին արհեստ, այնպէս ալ ժամանակին բժշկութիւնը իրրեւ տառանձին գրադում գոյութիւն չունէր. Փոխին ի փոխ ժամանակաշրջանը, գիւղին մամիկը կամ թաղին սափրիչը կը կատարէին այդ տեսար պաշտօնը:

Այն տակնները Հիփոքրաթին գիւտը զեւ շէք ապրեցնէր իր մարդը: Անոր համար ալ գլխաւորապէս... մեղքները կը գրադէին այդ գործով: Եթէ գիւնացիք շիւանդութեան այս կամ այն տեսակին համեմատ այսինչ կամ այնինչ սուրբին գերեզմանին վրայ ծածկ մը սպօթք քնէլ, գործանք անխաւսութիւն էր...:

Տոջթէօր Գօրմոյ եկաւ, տեսաւ, յաղթեց:

Մէկ հարուածով, բժշկութիւնը դատարին մէջ տառանձին ու տառանձնաշարհեալ պատասանդանի մը վրայ գրաւ, տէրտէրութեան... տիրացութեան, ժամկուշութեան պէս:

Եւ սրպէտի յաջողութիւնը ապահով բլլար, բժշկութիւնն ալ անոնց պէս, եկեղեցիին անմիջական թեւարկութեան տակ գրաւ:

— Զուտ'կաւ, — կ'ըսէր իրեն գիւնոյ շիւանդին, — այս շարթու պահի տէրեցի'ք: Ինձի գալէ առաջ մեկտուար գլխով տէրտիրոջ տեսարանին տակ գրի'ք: Տիրամօր պատկերին առջեւ մտնող փոստեցի'ք: Ախտոյ ընդունական եղա՞ւ: Բոցը շիտա՞կ ելաւ թէ՞ ծաւ ելաւ: Մեծ երուդ խօսքը լսեցի'ք: Մէկու մը սիրտը դատարեցի'ք: Բեղի տալիք դեղս սուրբ է, գուռ'հոս, ուտիք բերնով շատեա, Աստուած բերանդ կը ծոկ...:

Այսպէս, այս տարօրինակ մարդը, աւետարանն ու գեղարանը, սոցիալութիւնն ու գլխաւորութիւնը, ծածկն ու մտքը իրար խառնելով, գարմանայի ու անիմանայի բժշկութիւն մը գարբներ էր:

Չբսի՞ արդէն, որ այս Հայր դատարին Հիփոքրաթին էր, իր տեղին տառանձնը, որ, որ մը, իրմէ վիւշական մը հարցնողին հանդարտորէն պատասխաններ էր.

— Եւ բժշկութիւնը շարգեցայ, եւ բժշկութիւնը ստեղծեցի...:

Ու հիմա, որ ժամանակին ազդեցութեան տակ իր համբար սարէ սար կը գտցեր եւ իր մտնն ու մտքուքը փոշոտեր, փշտտեր էին, ան, շեւ գիտեր ի՞նչ մը տնէր պատկաստիլի եւ ահաւոր, գարեբափաշիին տակ յագեցատած աւերակի մը շարպուշակ վեշաթիւնովը.

— Ազգածը կ'ապրեցնէ... ազգածը կը մեղցնէ, — կ'ըսէին իրեն համար...:

Ապրեցնէլը չեմ գիտեր: Գիտեմ միայն, որ այս մարդը զիւ ազգ-ազ մեղացուց, բնցուց, թաղեց:

Երեւակայէ, որ տունէ տուն շրջելով, զեւ քարի լոյս-Աստուծո

բայրին մը շխտանակած, սա՛ տեսակ խաբեր կը տանէր ակունջէ ակունջ, կարգախառն մը պէս :

— Զատակնե՛րօ, Աստուած մեր գլխուն առ ի՞նչ փորձանք, առ ի՞նչ ցուցանք մը գրկեր է... Հայ զբիտանեայ ըսանդ աչ երեսին վրայ զբիտանեայի շնորք մը սնկեմայս է... Աստուած մի արասցէ, եթէ այդ անհասարկն ձեռքէն հրանդ մը մեանի, շիակէ շխտակ դժոխք կ'երթայ... :

Երեսակայէ՞... :

Էս հաս եկեր էի իրրեւ հայ զեղջուկին բարեկամ, խնկ ան ինձ ցոյց կու տար իրրեւ ժողովարպին թշնամի : Կրացիներս անգամ ինձի կէտ-բերնով կը բարեւէին, Աստուծոյ ու ակըռէրին անհասնոյ շրջալու համար :

Անկարելի կացութեանը մէջ կը գտնուէի մէկու մը, որ սղորմութիւն տալ կ'ուզէ ու աղքատ չի գտներ... : Զեռքերս պատուով լեցան բարտաի մը պէս էի եւ այդ պատուը ամէնէն ծարաւիներն անգամ պիտի դանկին ուտելու... :

Գիշեր մը, երբ այս կարգի տխուր խորհրգածութիւններս մէջ թաղուած էի, աւզին ուժգին դուռս ծեծուեցաւ :

— Ո՞վ է... ի՞նչ կ'ուզէ... :

— Ազային ազջիկը թանաւորսւեր է, բժիշկ կ'ուզէ... :

— Քոզմոյին չիքթա՞ք... :

— Տոքթէկոր Քոզմոյին բամարխղմը բաներ է, տեղէն չի կրնար եղեր երերայ... :

— Կա՞ք, Քոզմոյ, գա՞ք... :

Ամէն պարտպոյնի տակ իր ցաւերը շա՛տ յարձար ատենին բաներ են... եթէ հիմա Ազային ազջիկը իմ ձեռքերսու մէջ մեանի, ինչ որ շատ հասանական է, դիտ աչ հետը պիտի մեղցնեն, ուրիշ ճար չկայ... :

Քոզմոյով աւ շուտամ կը համոթիմ հիւանդին անարին վերեւ :

— Թանաւորսւեր ես, ազջիկս :

— Այ՛՛, Տոքթէկոր... :

— Ի՞նչ կերար, ազջիկս :

— Հարիւր լուցկի կերայ, Տոքթէկոր... :

Հարիւր լուցկի... աշինքն տասը սանթիկրամ ֆութթօ՞ք... աշինքն էջ մը մեղցնելու շտի թո՞քն... այս հրեշտակը պիտի մեանէր արեմն, ճա՛ր չկար... :

Իսկոյն վրան կ'իջնամ, բերանը կը հոտաբտամ... սխտոր կը հասի... ահաւասակ փառս մըն աչ... կտակած չկայ որ ազջիկը այդ լուցկիները կերե՞ր է... :

Մնողքը Հնդկահայ է խնայողի թոյնը դուրս բշկու համար :
Հնդկահայը, որ բուրբ թունաւորութեամբ համար լաւ է, փամփոփի
թունաւորման համար շատ գէշ է :

Անմիջապէս զազջ ջուրով կը լուամ սաստաքոր, կը փոխեցնեն,
կը շփեն, կրբեմն-կրբեմն քանի մը կաթիլ քէրէպէկերին կը խնցնեն
եւ վերջապէս ազջիկը կ'ազատեն սառչ մաշուրնէ . . . :

Հետեւեալ օրը, սար ու ձոր կայծակի արագութեամբ լաւ կը
սարածուի, թէ նոր Տաթթէօրը Աղալին ազջիկը մաշուրնէ պատեր է :

Յերեկին գէժ դանդախ կը դարձաի եւ հոգիս թէ դուռը բաց-
ած, վարէն կոկոսց մը, կոկոսց մըն է կը փրթի :

— Աս ի՞նչ ազմուկ է, Մարիամ . . . :

— Տաթթէօ՛ր կ'Փէնտի, — կ'ըսէ սպասուհին, — Աղալին ազջիկան
նշանածին տունէն երկու հաւ եւ մէկ աքլոր եկու, բերողին պանշիշ
մը տալո՞ւ է . . . :

Հոգիս թէ այս փետրաւոր հիւրերը տեղ մը թիկու մասնակ
կ'ունենանք, երբ դուռը նորէն կը դարձուի :

Չարմանալի՞ րան . . . այս դուռը մինչեւ հիմա ասանկ րանած
չունէր : Արդեօք հաւերը սխալ հասցէի բերին եւ ե՞ս պիտի ուզեն . . . :

Բայց այս անգամ ալ, սենեակէն ներս, ձերմակ ու սեւ ճաղար-
նիրու վրիլաք մը, վաղվատաք մը, պաշուրտաք մըն է կը սկսի . . . :

— Աս ի՞նչ է նորէն, Մարիամ . . . :

— Աս շապատակները կ'ըմտենց Պոպոն նուէրն են եղի . . .
անանկ կ'ըսէ, որ երէկ զիշեր իր սիրականը մաշուրնէ կ'ըտպատեր . . . :

Բայց ահա, դուռը նորէն կը դարձուի :

Տարիքոտ երիտասարդ մըն է, որ այս անգամ կը յոռաջանայ
երկու ձեռքին երկու ազջ-ազջ գառնուկ բանած . . . :

— Ասո՞նք որ սուրբին համար են, — կ'ըսեն գարմանքէ գար-
մանք իյնալով :

— Մո՞ւստոս . . . , — կ'ըսէ, մատը բերնին տանելով, — Երէկ
զիշեր ձեր ինծի քրտմ բարիքը շուտով-շուտով մտոցուելիք բարիք-
ներէն չէ . . . :

— Բայց . . . :

— Մո՞ւստոս . . . , — կ'ըսէ նորէն խորհրդաւոր մատը բերնին տա-
նելով, — Թող սպասուհին շիմանայ . . . Աղալին ազջիկը գոպտակ
լաւ է զրկեր ինծի, որ եթէ երէկ զիշեր զուք շըլլայիք, ան հիմա
մեռած պիտի ըլլաք արդէն . . . այս բոլոր եղածները իմ սիրոյս հա-
մար են . . . :

Վա՛՛ջ, ցաւաղար, վա՛՛ջ . . . :

Հուզիւ թէ աչս մէկն ալ համբոցի եւ այդ Հաւերբ, լապտառի-
ներբ, գաւնուկներբ տեղ մը թխմեցի, երբ գուսը նարէն գարնու-
ցաւ :

Եւ այս անգամ սենեակին դրան ճեղքէն երկու գլուխ մէկանց
ներս նայեցան, — մէկը մարդու գլուխ, միւսը իշու ձայնէ՛ր . . . :

— Կը ներկք, Տոքթէօր, բերած նաւերնիս պրտիկ է, բայց սր մը
չարեաւ կը մեծնայ . . . ձեր բրածը տակ տակիին արժանի էր, բայց
ի՞նչ բնեմ, ձեռքիս տակ աս կար, աս բերի . . . երէկ զիշեր դուք ոչ
թէ մէկ այլ երկու Հուզի մահէն ազատեցիք, Տոքթէօր : Եթէ Ազա-
նին մեռնէր, ես ինչպէ՞ս կրնայի սպրիլ . . . սրտհեռու, Տոքթէօր,
աս մերերբ մէկ որուն սէր չէ, մենք օրօրացէն իրարու խոտապան
ենք . . . բայց շիմս սր ազջիկը արիշէ մը նշանեցին, ան ալ մեռնիրը
աչք տակ է . . . աման, Տոքթէօր, գուք սրտը Հայրիկին Հաւեցնէր
սր . . . :

Ան քեզի չիմս իշու ձայն մըն ալ, ա՛ն էր պակաս . . . :

Ի՞նչ երկնցնեմ : Այդ սրբ ինծի Համար կաւ փառքի եւ թաղա-
ւորութեան պէս սր մը, որուն նմանը ա՛լ կեանքիս մէջ չեմ կարծեր
սր ունենամ :

Արտհեռու այդ ստամարզի ազջիկը, իր բոլոր սիրահարներն
ալ գառագառ Համարի է, սր իրեն Համար թոյն է խմած . . . մինչ-
դեռ անձնատպան բլլալ նոյնիակ չէ՞ փորձեր . . . :

Եւ ես, սր այս բոլոր զեղջուկ սիրահարներուն միամտութեանը
վրայ կը խնդայի, ամէնէն մեծ խարուստն եմ եղեր . . . :

Տոքթէօր Քօղմօղ, Հեռեւեալ օրն արդէն թաղէ թաղ սիւսեր է
լուք տարածել, թէ ազջիկան իրբեւ թէ կերած Հարիւր լուցիկներբ,
անկողնին տակէն գանուսեր են . . . :

Հապու բերնին սխտոր Հատիր Արտփօրի թանուարման սաւյլ
նշան մը չէ, պիտի բաւ :

Անշու՛շտ : Բայց զիւզին մէջ սրի՞ն բերանը Հոտաբապիւր են եւ
սխտորի Հոտ շին տակ . . . :

Տոքթէօր Քօղմօղ Հարութեանն էւ սբախութեանն երիտաւոր-
ացիւր եւ արիշ մարդ մը եղեր էր :

Արշեղի Հեռեւարար քթէն-բերնէն բերել իր սբախութիւնը
եւ բերի՛ ալ :

Իր ամէնէն տկար կէտը, իր մեծութիւնն աւ փոքրութիւնը կը

կաշանար իր մասնագիտութեան մէջ : մէկի տարարինս՝ կ'մասնագիտութիւն մը :

Այս ասկէ աւելի գրաստին մէջ անանկ համար մը համած էր . որ ինք կարող էր , անանկ հիւանդը տեսնելու , պարզ գրաստի մը մէկի մէջ կարողաց հիւանդին ս'տրք թէ ակուն զաւրիք : կամ , խելացի՞ թէ անխելք բլլալը , բանի՞ տարի տարիչը , վերջապէս ակիկա՞ն մը գրաստիինն , գրաստի մը մէկի մէջ . . . :

Արդ , այդ աղջկան խնդրին համար անգամ մըն ալ Ագոյին տունը հրաւիրուած բլլալով , խնդրեցի իրենցմէ գրաստի մը մէկ գրք-կել Քոզմային , բննելու համար :

Տոքթէկոր Քոզմայ , իր համայնապէտ քիին երկու խոտւնները գրաստիին մէջ մտցնելի վերջէ , արձակեր էր իր վճիռը :

— Այս հեղուկը չի աղջկան մը մէկն է . . . յրսթեան շեղի-նակն ալ անհաստա Տոքթէկոր մը . . . :

է , գիտե՞ս այլ էր այդ մէկին ալ հեղինակը :

Պարզապէս , Ագոյին ջորի՞ն . . . :

Կ'երեւակայի՞ն ճիժա , ամթիին , խոցքութեան , խոչտաակու-թեան մեծութիւնը , Ասիկա , կէս զար տեսած խեղճ ու կրակ բռչկու-թեան մը լանկարձակի անտեղութիւնն էր , ապիտութեան աշտարակի մը փլուզումը , սաստուռ մը մա՞հը . . . :

Այ իրաւ ալ , հարուածին սաստկութենէն , Տոքթէկոր Քոզմայ մե-տաւ սրտի հիւանդութեամբ մը , Քայք մեծնելն աստջ փսիս խոց մըն ալ ըտա , իրրեւ իր վերջին ստար :

— Կեանքիս մէջ մէկ սխալ անալիզ մը ըրի , գրաստիներս , աստ-ւածար ալ կր մեծնի՞մ կոր . . . :

Մ Ա Ր Տ Ի Ր Ո Ս Պ Ո Ւ, Ս Ե Ց Ե Ա Ե

Բարեւ ձեզ, սուրբէկոր : Մասնաշահանս ազգիս սրանդուխտ գրաւիներէն եմ : Սր ժր երբ դրի տոնուի մեր ցեղին աշս վերջին արխնաս ստղնապր, մենք ալ մեր Համեստ անունը պիտի ունենանք մարտիրոսներու ցանկին մէջ . . . : Արդէն անունս ալ Մարտիրոս Պարեկեան - Տակասաղի՛ր . . . :

Արճե՛ստս : Մարտիրո՛սս, սուրբէկոր, Մարտիրո՛սս . . . : Մննդա՝ վա՛յրս : Պարեկեան շրտի՛ . . . : Ես կ'ուզեմ որ երբ մէկու ժր այցեստան տամ, իսկոյն Հասկնայ թէ անունս ի՞նչ է, ս՛էր տեղ ծներ եմ, ի՞նչ գործով կը դրսուցիմ : Մարտիրոս ժր ի՞նչ գործով կրնայ գրապիլ վերջնաղէս . . . :

Ամբողջ կենսադրութիւն մը երկու բտով : Մարտիրոս Պարեկեան : Աւշիմ մարդ ժր կրնայ թուականն անցամ Հասկնայ՝ որ աշս խեղճր 1896-ի գոհերէն ըլլալու է : Ճիշդն ալ աշս է, սուրբէկո՛ր :

Այդ կարմիր թուականէն առաջ՝ ես Սամաթիոյ մասերը ի՞նչ եղներ, ի՞նչ կոյիք ունիլ : Բայց ս՛չ թէ գրամ շահելուս Համար : Ես վաճառականի գլխի ունի՛մ . . . : Հայրս, կարճքս տկար ըլլալուն աշս տանի բժիշկները ազրի կը գտատարակին թարխտասրները :

Վրայ Հաստ : կոտորածը : Այ, կով, սողական, բարեկամ, ետեւ ձեղելով վախայ Ազիպտոս : Բայց աշս տանի Ազիպտոսը գրակը բոլոր ջարդէն փախչողները չ'ուն էին : Մէկը ջրկիր, միւսը բեանակիր, միւսը գրապիր, ամէնքն ալ անթի :

Իմ վտիտ առաջնութիւնս աշս կեանքին կրնա՞ր գիմանալ : Կաշեցալ որ Խաշիշի առատարը խտիս — բայց խաւի՛ս արդիւրամ է : Հեռուսաղէս ես աշս գործին նտիրուեցայ : Արդեւքին գէմ կառխլլը միշտ սիրամ եմ արդէն : Գրպանիս մէջ սակիները խրշկալ սկսան : ա-

մէն օր նախանք- սրտհեանե օրսան վաստակս դիշերը արարա-
կան սրճարանի մը մէջ կ'ստակի :

Ես գրամ ծախակը միշտ սերամ եմ արդէն : Մանուսանց որ
այդ սրճարանին մէջ սուրխացի երգչուհի մը կար , Աստուան մէկ հրա-
շարիրը . . . :

Ի՞նչ նոտաշներ արձակեցի , ի՞նչ շանիսկիւսներ պայթեցուցի
բայց իմ կոզմա չէ՛ր իսկ նույնը . . . : Դիշեր մըն ալ տարձանակս հա-
նեցի , տա՛նկ , տա՛նկ , տա՛նկ , տա՛նկ , ո՛չ թէ երգչուհիս գրայ ,
իսե՛նթ եմ , այլ տատառային գրայ , պարզապէս ձայն հանելու հա-
մար :

Ի՞նչ , գատարու ն բսիք : Սեղացի սրճարանացիս մը ինձի պէս
տատառձեան յաճախող մը գատարանին կը յանձնէ՞ . . . : Ընդհակա-
ռակը - շատ բազաբաժարութեամբ քոսիս եկա , ի՞նչ ուզելու հարցուց -
Ըսի որ ես այդ ազնկան դէշութիւն մը ցանկացած շունիմ , իմ միակ
փափաքս այն է որ իրարու բարեկամ ըլլանք :

Վերջապէս ի՞նչ երկեցնեմ - Այդ ազնիկը արիւնս խմեց , քոսիս
բամեց , անկողնի գամեց , ու գաղանիքիս ալ մտանելով՝ դիւ կոխոյ-
տակն արտորկէ սառաւ . . . : Մարտիրո՞ս՝ չըսի՞ . . . :

Պատմե՛մ չիմա արտարտեանի կեանքս , անձանթ երկիրներու
տակ , անձանթ երկիրներու մէջ , գատարկութիւնը պարանիս դազր ,
փառթիւնը թռչերուս խորը , պանդխտութեան ցուպը ձեռքիս . . . :
Ար հեռաբրքբաւի՞ք , գուցէ օր մը պիտի կ'տանէք . . . յար՞ , բան է . . . :

Արեւն չիտա ալ Գաշիւրէն երանք , Էստան պայիներ : Բայց ա-
ստնկ զիթխարի ու կտակը քաղաքի մը մէջ գուք ըլլաք նէ ի՞նչ կ'ը-
նէք . . . : Ես , անթիւ ու չիւանդ , Հաղարով ու թքնելով , կը պտակի
Թայմի գետին կղերքը : Երբ որ մը շնորհքով Հազուամ անդլիտցի մը
քաղաքաժարութեամբ ինձի մտանելով տարտինակ տոտջարի մը
ըրաւ :

— Ար տեսնեմ որ ապրելու միջոց շունիս ու կեանքդ յատա-
շատ ես , — բաւ : — Ան քեզի սա սակին ու գեար նեւտէ :

— Է՛ , գերջը՞ . . .

— Վերջը ես քեզ իսկոյն կ'ազատեմ . գուն սակին պիտի շա-
շիս , ես ալ տգատարար մեանցի մը . . . :

Արշաւ մը տալու ու գեար նեւտելու մէկ եղաւ : Միայն թէ ջու-
րէն հանուերուս պէս , անդլիտցի փոլիսմէնները դիւ շիտակ բանու
տարին , թաց-խիտմ . . . :

Մի՛ գործանաք , աշտ տաղէն է Տարտինակ երկիր մը : Անթի
կը մնաս , հաց չեն տար : Անձնատղանութեան կ'արգիլեն , ու մար-

դատարանաթեան պէս կը պատեն :

Ինչեւէ : Ազատարարս կատարութենէն իր մէտայլը շահեցաւ : Ես ալ իրմէ ասկի մը շահեցայ, միայն թէ այդ պող ջարերուն մէջ կողտատող մըն ալ շահեցայ որ հաշտի մէջ չէր : . . . Այս կողտատար ս՛լ ասկի ծանրացուց թերախոս :

Հիմա ալ հարցալ ալ թքնելով, կ'ոնտենէն երանք, Փարիզ գացինք :

Կանձնարարական նամակով մը շիտա՛կ հայ սրբեւայրի մը ասուք գացի ալ — յայտ իջնէ իր հողոյն — շն կատարանաթեան ընդունուեցայ :

Քանի մը ամիս հանդարձեցի այդ աստի հոտին, քայց այժմ արդէն բժշկական մէքօաները փոխուած էին, ալ այրին գրացնութիւնը ուղղակի գէշ կու գար կարճօրս :

Նայեցայ որ ես այս կեանքով չեմ կրնար սուրիլ, ալ ոչ մը ստանալիկնիս նամակ մը գրեցի որ եթէ վեց ամսական խիւսն կանխիկ տալով դիս ազատ շարձակէ, իր դիակը կ'առքիս ետեւէն կ'ապելով Փարիզի փողոցներուն մէջ պիտի բաշկուսեմ . . . :

Պարս՛ոց խօսք . . . Եկուք տես որ սիկինը այդ նամակով դիս դատարան յանձնեց : Երբ դատարանը ինք հացուց որ պաշտպանութեան համար բակիք խօսք մը սնէի՞, յայտնեցի որ եթէ լեզու գրեանայ՝ հարկու բակիք բան մը կը գանայի բայց, ես ստանալիկնիս գանալով :

— Ատուածամտ՛ոյր, — բախ, — ես փառած մարդ մըն եմ, ես քննէ կ'եմք մտայցի, դուն ինձի բանտ կը նետես . . . :

Միտ՛ն աշխարհ : Ես կ'արուկ խօսքերը կը սիրեմ, Ինք ալ բարեկարգա կին մըն էր արդէն : Նամակը ես տատու . ս՛ջ միայն դիս ազատ արձակեց, այլ ուրիշ հայտ մը համար ալ յանձնարարական մը տատու :

Այս մէկը հարուստ մարդ մըն էր, բայց չեմ գիտեր ինչո՞ք թեթեւ խնթութիւն մը եկեր էր դրան :

Բուսական տակն իրեն հետ երկիրէ երկիր համարողեցինք : Մէկ հարցում մը ունէր՝ «Ար՞ք է քէ Ա՛յն», ալ իմ պաշտանս էր միշտ «Ա՛յն պատասխանել :

Այս ազէս խնթին ցտուր այն էր որ աշխարհը իրայրնէ՛ կը որ է, թէ կ'ալիլէս սխալած է պարզապէս . . . :

Սր մը յողալու համար ծով գնաց, յանկարճ ջուրին տակը մտաւ : Ետեանելու համար որ ծովին ասկն ալ կըս՞ր է . . . մարդերուն պէս :

ու՛ր՝ գուրս չէրս... Աղցակիւններն ալ շատ խորը շփոտեցին ար-
ցէն, սրովհետեւ գտնէ՛ թողած ժառանգութիւնը կրթը էր... :

Աս կանակիս մաստակը, սա արձաթ գուտարներ, սա սակի չրդ-
թան, սա ձեռքիս մաստանին, սրանց թերահաստաի աչերոյ կը նա-
ւէք, համարուեցէ՛ք սր կեց՞ չեն, — ես կեց՞ րան չեմ սիրած կեան-
քիս մէջ —, անտէր խենթիս ինձի թողած յիշատակներն են սր ծովէն
ժողովցիք... : Քանի՛ մը րան ալ երախտադարս րնասնիքը ինձի նախ-
րից :

Բայց կը հաստատօք, ստքթէտը, կրք րսեմ թէ աչը ժարգը իր
խենթութիւնն ալ ինձի փոխանցեց, ճամբարցելու խենթութիւնը
Խ՞նչ, յիմարութիւնը փոխանցիկ չէ՞՞ կրեւք, շիմս ես ալ սիրոյ
ճամբարցիկ կրք րաներ փնտտերս համար, րայց իմ փնտտածներս
սրիչ կրքներ էին... : Լուսահայրին մահէն ի վեր մտայոյ թէ անդ-
լիական սակիները Խ՞նչ ձեւի էին... :

Թերեւս դուք իմ հայերանութիւնս հասկնաք, ստքթէտը Թրչ-
տաւ եմ ա թշուստութիւնը կ'աւսեմ : Ես անոնցմէ չեմ սր սախ ա հաց
կ'ուտեն ա փոսք կու տան Ասատուոյ, Եթէ՛ ես իսկ հանդարեմեմ, ա
սոցջութիւնս կրնա՛յ հանդարեմել, ստքթէտը :

Բարեյիշատակ խենթիս շնորհիւ երազական մայրաքաղաքնե-
րան է՛ն մեմ պանդսկներուն մէջ գոնադանի ճամբաթութիւններ հաս-
տատակի, սրոնք կանխա՛ւ ինձի իմաց կու տան նշանուսը ժամանու-
նեքը : Արովհետեւ եթէ թերթերուն գրելուն սպասեմ՝ աչը ժարցերը
մեկնամ կ'ըլլան արցէն - շնայած սր շատերն ալ անաննին կը կեց՞են :

Ասկից գատ, ես ալ մեծահարուստներուն ստարութիւնները
ուսումնասիրեցի : Արիմակի համար, գրեւեմ սր աչսինչ երգչուհին սր
որը Մանթէ-Քարթա պիտի հասնի՞ Գաղիմոյի րացուժը րնելու : նո՛յն
որն իսկ Երեզրուէթ հոն կը հասնի, նո՛յն ժամուն ես ալ հոն եմ... :
Ամէն Ետիսի վերջը Պատրիկ տէյ Լոյրն կը հասնի իր սոցսց սմու-
փերջի րնութիւններուն ներկայ ըլլալու, գրեւեմ սր շնորհքոյ սպար-
ներ են, անդատա՛ն կը յաջողին, Հեռեւսպէս ե՛ս ալ հոն կ'երթեմ
գրեւեմ շնորհասրելու... : Ամէն Մարտի սկիզբը Գալանթարաթի աչ-
ջիկը ժրնեւ կու գայ... : գուտակ մը ծնելու : Փարիցի հայ քահանային
հոն հասած սրն իսկ... նո՛յն շոգեկատարոյ ե՛ս ալ հոն կը հասնիմ կեան-
քին... :

Ամէն ժարգուն սրախ ժամը գիանալու է : Ամէն սուրբ իր սրբ
ունի : Ամէն րոպար իր սանը ունի :

Ձեռքը նիս կը գտնուիմ րնց հանրապէս, ստոցջութեան ես ու-
րիչ աննակէտներոյ :

Վարձան Միջերկրածովյան կ'եղերեմ եւ Վենետիկ կը հասնին :
Հոն ստեղծած ձուկեր կը բոցան կրտս կողմին շարժը :

Աետար Ավարտուն կ'անցնին Չարիերիս - Արդանաներուն սղր
սքանչելի է թոքերուս համար : Աս շատ մը հարուստներ սղր ինծի սղր
մտածելով միեւնոյն տակն հոն կը հասնին :

Անկից Փարիզ քաղք մըն է . ու Փարիզն սղր սղրան թագուհին
է : . . . Գրեմ' մ , տարթէօք , գրեմ' մ , սղր քաղաքին սղր ինծի շի
գար . . . Բայց ազուէսին վերջին օթեանը մուշտակաւմաւսի խա-
նութն է' կրտն . մեր վերջին հանգրուանն սղր Փարիզն է միշտ : Մա-
նուանց սղր հոն իւրտա պատաններ շեն պահիր աշխան :

Այսպէս , տնկամ մը Մանթաշօֆն ու Պոզուս փաշան տեսայ
թե-թեի , ու իսկոյն երկուքին սղր փէշերը պաղի : Ասլանի է թէ կեկ
տատնձին-տատնձին բլրային' ի՞նչ բնդունելութիւն պիտի ընէին : Բայց
մարդերն սղրպէս են , սղր երբ քով քովի զենն ուրիշ մասը կ'ըրջան :
Ի՞ճիտիւնով մէջ սղր տատնի գեղեր կան կարծեմ սղր իրար միանարով
գոյն կը փոխեն : Այս բարպարութիւնները գիտնալու է - արտեւտին
գիտարութիւններն են տատնը . . . :

— Գոնց գեւ հո՞ն ես , — կըտամբեց Մանթաշօֆ շարտար :

— Ամերիկա գործ գտայ բայց հանարարձամախ կը պահիր ,
կակաղեցի :

Թղթարանակը բացու , — այն թղթարանակը սրտն վրայ էր
տմբողջ ազգին աչքը , — մէջէն քանի մը գրտաւտամս հանեց .

— Վերցրու ու կորիր , — բաս :

Բայց Պոզուս փաշան սղր պղտիկ մնալ շարեց , երկու թուղթ սղր
ան սղրեց ձեռքիս մէջ :

— Ատտան ձեր երկուքն սղր տնդակաս ընէ տնտիրակն աղ-
ղիս գլխին . . . :

Հիմա պիտի հարցնէք սղր ինչո՞ւ , սղր գրտամս Ամերիկա շղտցի :
Բայց շէք մտածեր սղր ես Ամերիկա երթալիք մա՞րդ եմ - իմ թոքերս
սղր գործարանի մտխերուն ու ձիւս միտխերուն կրնա՞ն գիտանալ . . . :

Մանուանց սղր այս տնտերջ տեղափոխութիւններէն բարտալին
քաղքայտամ էր տաղջութիւնս , Ար գղայի սղր ա՞լ մեւամ մարդ մըն
էր , ու այս իմ վերջին լաջնութիւնս էր :

Արեւտս երկիր մը գաղցի թոքերս տաղջնելու : Սր մը գրտանխ
վերջին գրտմը կ'ուտէի տնտարանութիւնէ գտա շար մը շղտնելով
փաղուան համար , էրբ քանկարմ' մտանդութեան լուր մը հասաւ ա-
կանջիս . . . :

Ազրտամ-Հաղի Արթին փաշա մեոնելով' Փարիզի հայ աղքատ-

Ներքոն 10-000 Ֆրանք ձգեր էր քամուելու ։ Իսկայն Հաշուեցի որ մենք հոն 17 հոյ սպրտաներ էինք, եւ ամէն մէկուս 588 Ֆրանքի պէտքսն մը կ'իյնար ։

Շունչս Փարից ամենեւի չիտա՛կ Գահանային զիտեցի, անկէ Առեկուպետին, անկէ Բարտուղարին, անկէ Գանձապետ պէյին ։

Աչունք արգէն անցեր, ձմեռը եկեր էր, Փարիցի սպաստ ձմեռ մը ։ Ընչարանի մը տաջեւ ժամերով Գանձապետ պէյին սպասեցի, չեկու ։ Միւս որ տակի կանախէն զացի հոն, զարձեալ սպասեցի, սաքերս ցեխերու մէջ, ձեռքիս ծագկախճառսի կազով մը, ձիւներուն տակ տա՛նց վերարկուի ։ Խոնտաթիւնը սաքերէս վեր կ'ելլէր, սարիւնս կը ստուցնէր ։ Հաղացի, թուքս ձիւնը կարմրցուց ։ . . . Պիտի զո՛ր, չպիտի՞ զոր ։ . . .

Մի, տաքթէօր, Նիտ՛նց բլլալ, Շերմակ բարձերս վրայ սրտկիլ, փախուի ձեռքերէ խնամուիլ ։ Նիտնդաթիւնն է այս ։ . . . Բոցց կըր ամէն հաղարուց թոքերուց սրտատա-սրտատա փրթիլի կը գգաս, կըր կորմիք կը թքնես, կըր աշխարհէ աշխարհ զարման կը մարտս, կըր սպրեկու համար մէկու մը կնունքին, միտի մը մահւան կը սպասես, կըր ցեխերուն մէջ կը դադաս որ Գանձապետ պէյն անցնի, ս՛ի, սարսափելի՛, սարսափելի՛ բան է, այս Նիտնդաթիւնը զիրքերուն մէջ չէ՛ գրուած ։ . . .

Բոցց աճս ճաշարանին առջեւ զոց կառք մը կեցու ։ Ծարպստ ժարդ մը զուրս երու ։ Առաջ նետուեցայ, ամ գունեցայ ։

— Ի՛նչ կ'ուզես ինձմէ ։ . .

— Արթին փաշային ժառանգաթիւնու ։ . .

— Կտակի մտանախոսքին դնա ։ . .

— Ան բեղ չեմ ճանչնար, դնա գրա՛մ շահէ, խաշաղս՛ղ ։ . .

Երբ այս բարբ լեցի, սրիւնս գլուխս ցատկեց ։ . . . Թարսխա մարդուն խաշաղս՛ղ բեկ ։ . . .

— Իսն սրի՛ն գրամը սրի չես տար, զգուցի՛ մակարայճ-հապս դան որ մը գրամ շահած ունի՛ս ։ . . .

Այսպէս սրտաբով վրան շարձակեցայ, սիլէնար գլխարկը ցեխերուն մէջ զլրբեցի, ամեկնով մը երեսները քղզղեցի, բոցց ս՛չ թէ մեղցնելու համար (խե՛նթ եմ), այլ իր ինամուսած գէժքին վրայ տնանկ յիշատակ մը ձգելու՝ որ, կըր մեռնիմ զիս շմտնայ ։ . . .

Ի՛նչ երկնցնեմ, տաքթէօր, ինձի օգ ու արեւ պէտք էր, զիս բանեցին սպաստ քանա մը նետեցին, Ամիաներով այլ խորչին մէջ ամբողջ թոքերս թաքի ։ . . . Կա՛յ այն ինեղծին որ ինձմէ վերջ այլ

ճակը նեղեցին, եթէ նսշեիսկ ըմբիշ մըն է, թոքախտաւոր պիտի
մեռնի...»

Հիմա օր, հարաւոյ ու թքնելոյ, Փարիզէն ելանք ու Լոզան
եկանք, Լոզան շրտակ քեզի եկանք, գրպանիս մէջ անանդ մեղացի
կտորի մը...»

Կր խնդրեմ, Տոքթէօր, օ՛ր, սնհանդիտո մը ըլլաք, ես քենէ
զբամ չեմ բնդանիր...: Անգամս միտ' յն... զեղի զբամ մը, ու թո-
րախտի վկայական մը՝ տեղացիներուն գիրաթեան համար...»

Արդէն զեռ քանի՞ օր հետ պիտի տպրիմ, երկու շաբաթէն Գո-
լանթարսի աղջիկը ժրնեւ կա գայ՝ ծննյա...»

ԱՐՁԱԿ
ԱՅԼ ԷԶԵՐ

Տ Թ ՈՒ Ր Բ Ո Պ Է

1906, Հոկտեմբեր 6

Շարաթի զիշեր է, ու կը գրեմ :

Ձեզ գիտեր ինչո՞ւ, տխուր եմ այս զիշեր :

Մարդ որչա՞փ ալ ճղմի մտնալ իր ցաւերը, որչա՞փ ալ երջան-
կութիւնը սիրէ, որչա՞փ ալ շանդրագառնայ կեանքին դառնութիւն-
ներուն վրայ, գարձեալ սրտին մէջ կա՞յ անկիւն մը, որ երբեմն կը
ցաւի, կը մթաղնի աւ կ'արատասէ, ինչո՞ւ, ո՞վ գիտէ :

Չարմանալի շէ՞ մարդուս սիրտը :

Շղթաշողերմ յետթորիկները անգոր են երբեմն տապալելու ծառ
մը, փոքրի՛կ, աննշան, աննշմա՞ր որդ մը կը սարգի ծառին կրակ-
ներուն մէջ, ու երկհուսան կաղնին աշտորուայ կմախքը կ'ըլլայ :

Այսպէ՞ս ալ սիրտը, Տէգի շարուածներ կան, որոնք հազի՛ւ թէ
կը պատու անկարեւոր քաներ կան, որոնք հոգիդ կը ճմլեն :

Շարժա՞ւ մը, խօ՞սք մը, նայուա՞ծք մը, բա՞ն մը թերեւտու
սիրտը կը խոցուի արգէն :

Ո՞վ տանջոց գործիք, ո՞վ կեանքին յուսահատութիւնը, ո՞վ
թանալի ծագիկ. սի՞րտ :

Ան կը խորհիմ այն խեղճերուն վրայ, որոնք կը տատային՝
զգալ գիտնալուն համար :

Բանինե՛ր, որոնք նայուածքէ մը կ'իյնան շանթաւար- քանի-
նե՛ր, որոնք բառէ մը կը խոցուին նետաւար, քանինե՛ր, որոնք
համբոյրէ մը կը թունաւորուին թշուա՞ս :

Ան կը խորհիմ անոնց վրայ, որոնք մեռան՝ սիրա ունենալուն
համար :

Մեհասկնալի՞, անխմանալի՞ խորհուրդ, անքակտելի թշուա-

սութեա՞ն հանդուց, արցունքներու պաշտելի՛ աղբիւր - սիրտ :

Որքա՞ն անուշ է, երբ կը ծագի սիրտը . երջանկութիւնը որ-
քան վա՛ս է իր պատերուն մէջ . որքա՞ն քաղցրիկ իր մրմունջը :

Ահաւաստի փոքր անկիւնէ մը, սասուրս անձանսի անկիւնէ
մը վշտին սեւ ծաղիկը իր կմախքը կը ցցէ : Հրճուածքին ցոյցերը կը
խտմբին . խնդութեան երգը կը մեռնի . ու ցա՛նն է, խորո՛ւնկ, յո-
սահատական, անհասկնալի՛, որ կը լա՛ննա՛յ, կը լա՛ննա՛յ սրտիդ
մէջ, աշխնային տիրամամ մշտններուն պէս :

Ու շեւ գիտեր, թէ ի՞նչ բան կը տառապեցնէ քեզ . շեւ գիտեր,
թէ ի՞նչ բան կը դաշարուի ջիւղերուդ մէջ . շեւ կրնար ըմբռնել այն ան-
հունապէս փոքրերը, որոնք սիրտդ կը կրճեն . գիտեա միայն, թէ
ճովերուն շա՛ի լա՛նն պարտադ մը կայ կուրծքիդ տակ, թէ հպիկդ չքի
կ'ուզէ մտրմինդ, թէ աչքերդ ալ լա՛լ կ'ուզեն . Ու գիտեա, թէ շատ
ծա՛նք է այս կեանքը՝ սպրեկու համար . . .

Ո՛վ դառնութեանց մայրը . ո՛վ անխնայ գործիք . ո՛վ խոր-
հրրգալի մտի կայտ . սիրտ :

Ու դուն, ո՛վ իմ խեղճ սիրտս . . .

Ռ. Պ Է Ր Պ Է Ր Ե Ա Ն Ի ՀԻՒԱՆԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՄԱՀԸ

20 Հսկաւ, 1848-ին Սասցիւց ծնաւ երկուորեակ քրոջը Հեա (այլջիկը մեծ, ինքը վախ) : Հայրը սափրիչ էր և շատ աղքատ : Յուսահատութեան և շուտութեան մասնաւած բնասնիք մը. մայրը «իշտ յրա՛ծ»-ով կը մխիթարէր պատիկները : Ռէթէս 6 տարեկան էր, երբ մեռաւ իր հայրը : 14 տարեկանին դասատու կ'ըլլայ Ներսէսեան վարժարանը (Սասցիւց) և տունը ինք կը նայի : 16 տարեկանին էտիրնէ ասուցիչ կ'երթայ 10 ոսկի ամսականով : Կը վերադառնայ Կատըգիւղ : Ռէթէս իր երիտասարդութեանը երգած էր : Ունէր զեղեցիկ ձայն և կրնար երեք մամ աննախօսել : 28 տարեկանին զըզրաց կը բանայ (1876-ին), Մեռաւ 59 տարեկանին :

Շաքարախտ մը սկսաւ իր մահուանէն երեք տարի առաջ :

Մեծնէլէն տարի մը առաջ անժիմ տը բուսրբիմի քրիզներ ունենալ սկսաւ : Փոզոցը քարած առեւ, ամպուխէ, զատիվերէ բարձրանարու միջոցին կը զեղնէր և սիրար կը ցաւէր (բէյոնալ ցաւ մը) : ամբուլ ա Սիրբիք տ'ամիլ կը շնչէր, առաջ քանի մը ամիսը մէյ մը, վերջը շարաթը անդամ մը, մինչև որ ալ անկողին պառկեցաւ. յետոյ ելաւ : Կը սպասէինք, որպէսզի տեղ մը երթար դարձան : Շարախտը անհետացած էր :

Ընդհանրապէս ծամը շէր բոնեք յաճախ. միշտ անուշ կը սիրէր :

Իմ իշները հանգստութիւն պատուիրած էին, բայց ան չէր ուզեր :

Գրարանը (Պ) ի գրական վիճարանութիւն մը ունեցաւ Մեարսոյ նուպարեանի Հեա : Շարաթ օր մը տուն կը. դպրոցը փակ էր. առաւտուանէ մինչև իրիկուն աշխատեցաւ, յոգուած գրեց. զիշերը նըս-

տեղանք : Կետույ պատկեցանք : Մաննիկը վրան ծածկեց : Կիրակի առտու կանուխ արթնցեր էր եւ Էրիզ մը ունեցեր էր , որ շուտով անցաւ . սուրճը ուզեր էր . խմեր եւ սկսեր էր երգել , ինչպէս ամէն առտու՝ աղօթքի տեղ , Եանկարձ երկրորդ Էրիզ մը կ'ունենայ խիստ դարաւոր : Իրարանցում . Շահանը պատկած տեղէն վեր նետուած էր : Մաննիկը դուրս հանեցինք : Տժգոյն էր սարսափելի : Բժիշկները հասան . մօրփինի էնձիքսիոն բրին . սաստիկ ցաւ : Իր դատակները ուզեր էր : Քրիզ մը , որ 20 վայրկեան տեսեց : Միշտ կը տատայէր . նորէն մորֆին . Շահանը ներս մտաւ . ա՛յ մեծած էր . հանդարտ դիմացի՞ծ մը , մահուան հանդարտութիւնով : Մեռաւ սո՛ղոյն :

Պէրոյէրեան մեաներուն չէր հաստար : Շատ մը ծրագիրներ ունէր . զիրքի ծրագիրներ : Մահուանէն շարաթ մը առաջ լոյս տեսաւ իր վերջին զիրքը՝ «Իպրոց եւ Դպրութիւն» , որուն կը սպասէր անհամբեր : Երբ եկաւ , շատ ուրախացաւ :

1907

«ՇՆՈՐ ՀՔՈՎ, Ի ԱՐԻԻԿ»

(Կրօնօրհան)

Փոքրիկ, սիրուն հասար մը՝ Շնորհով Մարդիկը՝ Տիկին Եսայանի լուսանկարէն ու Տօմինայի յասաջարանէն վերջ. «պղտիկ սուսմանսիրութիւն»՝ Եթէ կ'ուզէք — կ'անցնինք հասարին պարունակութեան: Վննագրասական քանի մը կարծիքներ յայանելէ առաջ՝ անհրաժեշտ կը նկատենք ներկայացնել վէպը, մերկացուած իր դրօշակահան ու հոգեբանական բոլոր արդւագարգեղէն:

Յակար նիհար ու տխուր երիտասարդ մ'է, ամերայի թու, իր հայրը նիթական կարասօք մը սուկ ընկնուած կը մեռնի, քանի մը տարի վերջ ալ իր մայրը: Անշտիա՛հաս ու ճնոցպարիկ Յակար կը պաշտարանուի իր հօրաբրոջ կողմէ: Աննիկ — այս վերջնայն աղջիկը — յայն գորգացում առացած ազնիւ հոգի մ'է: Երիկ մարդերը պատկառքիչ մը շատ խիստ իր եղանակը, իր մտքին բարձրութիւնն որ զինքը կը կողոպցնէր իր ծանօթներուն սամիկ շրջանակին մէջ, ու թերևս քիչ մ'ալ (կ'ուսեցնէ Տիկին Եսայան) իր սպեղութիւնը պատճառ եղած էին որ Աննիկ շամուսնանար: Այնպէս որ երբ Յակար որդեգրուեցաւ անոնց տանը մէջ, Աննիկ, արդէն իսկ Յն-ն անցա՞ծ, ճերացած աղջիկի իր բոլոր գորովովը մայրութիւն ըրաւ նսրեկին:

Որբի ու պաշտարանուհիի այս կապն ոչինչ անի իր մէջ խրթին, ոչինչ արտակարգ: Բայց հեղինակուհին կը փափաքի որ կապը բարդրի, հանդուցը կնճռտի, արդէսզի վէպն ըլլայ սուլի՛ վրայական: Աստար համար է որ որբին ու պաշտարանուհիին միջև կը գնէ հորաբրոջ աղջիկ մը: Չարուհին, Սկիզբները սրտի մտթ հակում մ'ունի Յակար այս աղջկան հանդէպ: այս մանկութեան ազգերը կարելի է փնտտել իրենց արիւնի և մանկութեան կապերուն մէջ: Բայց մամուսակին հետ խոյրերը կը յատկանայ (շրտելու համար կը մթննա՞ջ): Յակար կը սիրէ իր ազգականուհին, յայտնի է թէ ո՛չ թէ ազգականի պէս: միմշտեա Չարուհին միշտ կը մնայ իր առջի գերին մէջ, բարե-

կամի, քրո՛ջ գերին մէջ՝ Գաղար սակայն օրիշ գժրախտաթիւն մ'ոյսնի, այն է Աննիկը: Այս ձեռք ազջիկը՝ «եռացնեալ աւելի յոտեանս մասնամաներու մէջ, կը վերջանայ յիմարանալով: Ասիկա գրամի յիմարութիւնն է, իմաստասիրական յիմարութիւն՝ էթէ կ'ուզէք, որովհետեւ խեղճ ազջիկը կենդանի վիճն է այն ամէն պատմութիւններուն, որ իր բնատնիքին պատմութիւնն էն: Ինք աւետմ է թէ ինչպէս «իրենց ժառանգութիւնն ամբողջ արցանքներու, կորստած կեանքերու, ջախջախած առարկայներու ամբողջութեամբը կազմուած է»: Աս գժուար չէ իր յիմարական ազազակներուն մէջէն որոշել յաճարս:

— Կրակ, ա՛՛, բոցերը կը մարեն միայն, բայց շար սակինները, արցանքսա՛՛: միայն բոցերը, բոցերը:

Աս գիշեր մը բոցերը կը բարձրանան, բոցերը կը լափեն բնափարանը, բոցերը կը լափեն սակինները, աս կը լափեն իր սփարեկնայնայն: Ահաւասիկ վէպին կմտաբը, թէ ա՛ր սատիճան գեղեցկացած ու կենդանացած է այս կմտաբն Հեղինակու շինն գրիչին տակ՝ քանի մը բնթերցամանը գրքին մէջէն բուսական պիտի բլլան պատելու: Լեզուն մտաբը է եւ սճը իմամուամ: պատմութիւնը գրուել է ու բնթերցամ մը բուսական շահեկան: Միայն թէ գրքին իրաքանչիւր Լէջին մէջ շէն գիտեր ի՛նչ մը կայ որ մեռած է: Իրերը պատմելու անցեալ անկատար եղանակ մը, որ նայնիակ ամէնէն ասք Լէջերուն վրայ, բնթերցողին վրայ ապաստութիւնը կը գործէ բանի մը որ եղա՞մ աս անցած է, աս արդէն իսկ սննհատարքի՛ր: Իրքեւ թէ Հեղինակու շինն քանն հազարերորդ անգամ բլլալով պատմէր մեզի, ա՛՛ յնքան ձանձրոյթ կայ իր շեշտին մէջ, աս այնքա՞ն յոյնութիւն իր ձայնին խորը: Ինչ որ զարմանայի է սակայն, աս' է թէ աս հասարակ յոյնարեկ իր սնն սփարեկնայն մասնաւոր չեւք մը կը ստանայ իրաքանչիւր անգամ որ խոսքը Զարու՛նին վրայ է: որովհետեւ իրա՛՛ շտա զարմանալի ու հետաքրքիր գէմք մ'է այս ազջիկը, աս կ'արժէ որ այս մասին ծանրանանք քիչ մը:

«Զարու՛նի անուշ, բարի եւ զգայուն ազջիկ մ'է, որ իր կանխաճառ չեղտասիրութեան բնազդները կը յայտնէ երբեմն, նայնիակ շտարեցնելով իր հօրաբայրը, աս (կ'ուսելցնենք) շտարեցնելով նաեւ... բնթերցողը (!): Տարօրինակ ազջիկ մ'է ասիկա: Առաջին անգամ կը տեսնենք զինքը «թերազրի՛չ» կերպով մոլակալով Գաղարին: Բիշ վերջն իր գաշտակի ուսուցչին սիրաշարում է: Աետայ ներկայ կ'ըլլանք իր ամասնութեան Մանչէսթրըցի փճատականի մը հետ: Քանի մը ամիս յետոյ Լրիկէն կը ձանձրանայ աս կը վերադառնայ Պոլլիս:

Կելզի Մանչէսթըր, չորհեալին վրայ նուազեցեալին հետ կը խորհ իր ամուսինը: Ամուսինը կը յառաջադիտուի որ կը թուզու որ ուղղան ընկ: Չարուհի կը վերադառնայ Պոլիս, ու անպակ մ'ալ կը սկսի Մարտիկեան ճարտարագիտին հետ անեցած իր հին պատմութիւնը, ու անպակ մ'ալ կը տեսնենք գեհնիկ տողանցումն պարամոլ նախած քննութիւն, մարտներու ու պշրանքներու, ու անպակ մ'ալ մարմնագաշտ սէրն հեշտամուլ կնկան. չորսմհետեւ աչս անպակ Տիկին Չարուհի այն վասնդուստր կայութեան մէջ կը դմտուէր որ ամէնէն խելօք կիներն յիմարութիւն ընկուի կը մղէ: Ան մտածել որ աչս այն պղծիկն է որ այնքան սիրով իմամեց Յակարն իր հիւանդութեան անկողինին մէջ, ու միեւնոյն ասան շտտցաւ իստամուլից կերպով մարտիս բժշկին: ու մտածել՝ դարձեալ թէ աչս այն պղծիկն է որ իր պատշգամէն դիտելով Աննիկը լսողոց բացերը, «Ի՞նչ տղուս է» ըսաւ ակամայ սարսուտով, ու թողուց որ Մարտիկեան կուրծքին վրայ սեղմէր իր անտաակ մարմինը:

Բայց ո՛չ, Տիկին Ասայեան երբեք չպիտի կրնայ հաստացնել մեզի թէ աչս զիրն իրաւ մեր մէջէն ընտրուած, մեր մէջ ծնած ու սնած հայ պղծիկն զիր մ'է: Մեր գեղեցիկ կէսը չէ հասած տակալին սէրերն ըմբռնելու այսքան զարտիքը իկ եղանակի մը: Եւ մենք շատ կը կատկածինք որ մի գուցէ այդ կարծեցեալ Չարուհին՝ անդակակն կեանքէ վէպի մը մէջ մտրուած այդ հերասուհին սեւէ նիւնն մը կամ նիւնթ մ'ըլլայ, Փարիզի փողոցներէն աճապարանոք հասարուած, ու իր անունը փոխած՝ սխալմամբ կարմեաւ: . . .

Չարուհիէն ու Յակարէն դատ, որ շատ անորոշ ու տարտով գոյներով ներկայացուած է եւ որ ընթերցողին վրայ կը գործէ անչորտիկի բանի մը տպաւորութիւնը, վէպին գլխաւոր երկու հերասաններէն դատ, ուրեմն միւս բոլոր գէմքերն ալ մեր ստաներան մէջէն ընտրուած անդակակն գէմքեր են. — Աննիկն որ այնքան տարակոյսով ու յոռակասութեամբ գրակը երեքցնել իր գրուիք. Տիկին Նոյեմին, Հայ ազնուական թէնարուսհին, իր երկու աշխատեցած գուտկներուն հետ՝ Մարցիս էֆ. որ իր նենդուս հաշիւներն ու իր մասնաւոր կարգադրութիւնները կ'ընէր նոյնիսկ ոգի խմած ասան: Միւսին Գարուստ, կնաճաճայ մարդը, չոր իր կմախքը պատպուցած էր ամէն կարելի ննջասնեակներուն մէջ: ու, եթէ կ'աղէք, Տիկին Բալմեանն ալ, շտեմի զիր, նախկին վարժուհի: . . .

Աչս բոլոր գէմքերը, անջատարար շտտ յատկանշական ու շատ հետաքրքրող, իրար միանալով շեն կազմեր այն շահեկան սմբողջութիւնն որ վէպը կը յաւականէ: Արտհետեւ վերջնագէտ ի՞նչ է պատ-

կինը չի բարեկամար, չի կտուիր, չի խտիր, միայն կը նայի, նորէ՛ն կը նայի, նորէ՛ն անգամ մ'ալ... ու ամուսինը կը մեռնի. . . սպասուողէ՛ :

ՅԱՅԻՆ ԼԵՇՏԱՆՔԸ (ձօնուած սու պարսն Քայ) մեկի կը պատմէ Սր. Սօճիային ապուստոթիւնը՝ վիրաբուժական գործողութեան մը տակ : Այս կտորը շենք գիտեր թէ ի՞նչպէս կրնայ կցուած բլլայ ըմբիւնայ Մարդիկի թիկունքին, այս կտորը որ ո՛րքան լաւ պիտի յարմարէր բժշկական գրքի մը մէջ, քրօսֆօրմի *chapitre*ին մէջ օրինակի համար :

ԱՇՈՒՂԸ, ահուսանի Տիկին կսայեանին յանասեղծական զլուխ-գործոցը, Պէտք է կարգալ թափասիկ աշուպին արեւելքցիի սչգ երգերը, ճանչնալու համար հեղինակուհին հոգին իր բնական ու անկեղծ գոյնին մէջ : Այս փոքրիկ կտորէն գուրս, միւս բոլոր նորագէտներն ալ ստուել կամ նուազ անբնական են, կարծես ստար ու աննրգաշնակ հեղինակուհին հոգին հետ :

ՏՂՈՒ ԲՆԱԶԻՆԵՐԸ ասրօքինակ բնօրցներ են, իրա՛ւ, բայց շա՛տ աւելի ասրօքինակ մտնուանդ ո՛րն՝ որ Տիկին կսայեան կը պատմէ մեկի : Տեսարանը կ'անցնի փոքրիկներս երկես փարձարանի մը պարտէզին մէջ : Արուսեակ անդիմազրիկի հակակրօթիւն մ'անի Ներսէսին համար, որովհետեւ այդ վերջինը շափազանց սպեղ է, աչքան սպեղ, որ տղաքը շեն խաղար իրեն հետ : Սր մը Ներսէս գրասնքի պաշտն Արուսեակը գետին կը ձգէ - կսի : Այս պաշտն աշակերտները ներս մտած են . զանպակը զարնուած « Պարձուհին տեսնելով զիրենք՝ կը պոռայ, կը կանչէ, բայց անոնք շեն լսեր » . քանոնք կարծք կարծքի սուսած մտիկ կ'ընեն իրենց սրտերուն արտիւնը » : Եւ Ներսէս փոխանակ խեղդելու իր թշնամին՝ կը համբուրէ զայն (բարոյակամի ի՞նչ մեծ գաս աչք եւ կիներուն!) : Բարեբախտաբար սակայն փարձուհին կը բռնէ ու կը հեռացնէ Ներսէսը - բայց Արուսեակ չի զանդատիր բնու . քաւ երբ աչերը կը դոցէ, հեշտային ձերձակ ու շուսեղէն շախիզներ կ'երեսան իրեն, սակեղծ աւայներով ծածկուած եւ խաղաղութեամբ մթնոլորտուած » , եւն . , եւն . : Իրտեղ կաւ տանք թէ Արուսեակ զեւ զողնոցով աղջիկ մ'է, Ներսէս ալ ինր տարեկան : Հետաքրքիր պիտի ըլլար իմանալ թէ հեղինակուհին զանի տարեկան էր երբ այս առդըն ստորագրելու թաջութիւնն անցաւ :

ՀԱՆԵԼՈՒՂԸ — Փարձ ու Անու (ուսանող) կը սիրաշարուի կաթալիի (ուսանողուհի) : Իրենց շարարերութիւնները շատ լաւ են, շատ մաքրիմ, ընթերցողին սիրաբ նախանձեցնելու աստիճան - կը որ մը սրարդապէս կաթալի կ'ամուսնանայ իր բարեկամին հետ, որ աչք

անգամ ժողով անձան չէ՛, երբ այս վերջինը կատարակ իր պատճառները բացարձակ կր զաման. կիններն իրարու նայելով կը ժողովն սրամտարէն, թերևս պիտի կրնայի՛ն լսուել հանկուկը, բայց լսու կը մտնե՛: Տիկին հասցեանն աչ կը հետևի այդ կիններուն սրինակին ու կը լսէ. ու հանկուկը նորավկային վերջը կը մնայ այնքան անել սրքան էր նորավկային սկիզբը:

ԱԿԻՒՏԱՐԻ ՎԵՐՋԱՎՈՅՄՆԵՐԸ ամէն բան կը ցուցնէ իր մէջ բացի... Ակիւտարի վերջալուսներէն: Հեղինակուհին մեղի կը պատմէ թէ բերացուհիներու պիտու և ազգերու մասնատար մէկ շարժումք ինչպէս կը շարժէ իր ջիգերը. թէ ս'ըշափ demodée են մեր փափեալփոսէրներուն երգերը. թէ ինչպէս զմեզ երգչուհի մը իր սնդուակ հազուատին մէջէն դուրս պոսթիկայու կը սորանայ... և իրբև թէ Հեղինակուհին անհուն փափաք մը զգար մեղի բացատրելու անոր երգերը՝ կ'ուսելցնէ ցամ ձայնով:

— «Սեղծերը չեն հատկնոր քնականարար երգին անտուակ խոսքերը...»: Այ յետոյ՝ «յանձնորարական նամակ մը տեղական թերթի մը համար, զոր սրտապնդուելու համար անգամ մ'աչ կը կարգայ»: Բազրատական տեսութիւն մը Փարիզի և տեղական գերեզմաններուն միայն: Պաղլար Պաշրի Հայոց գերեզմանատունը. այցելութիւն մը Իսթրեանի շիրմին, որան չուրջ Պէրպէրեանին աշակերանները կը հաստատին. (խեղճերը հիմա ուրիշ գերեզման մ'ունին անոր չուրջն հատարուերու համար, իրենց ուսուցչապետին գերեզմանը), ուզերձ մը Իսթրեանին սկորներուն, և աշտղրութիւն, գիրքը լմնցաւ:

Պիտի հարցուի թէ ս'ըր են Ակիւտարի վերջալուսները. — Չենք գիտեր: Արայն թէ աշտղիր ընթերցողը կրնայ այդ համայնացայց պատկերին (!) մէջ գտնել Զ—Կ տոգի ակնարկութիւն մը արևուն մայրամուտին, Արայն գիտել պիտի տանք թէ մէկն սր վայելած է այն հիանալիօրէն մեծ ու խորհրդաւոր տեսարանն սր զմայլելի ու սուկեղծ Ակիւտարքին հորիցուններուն միայն կը յայնմայն ամէն երեկոյ, մայրամուտին, մէկն սր տեսած ու զգացած է այդ վերջալուսներուն անհուն ու թափանցող բացարձակներ, այդպիսի մէկն երբեք չպիտի կրնար Ակիւտարի վերջալուսներուն մէջ պատմել թերթի մը համար ստացուած յանձնարարական նամակ մը և կամ «երգչուհիի մը թուշն ի վար վաղոց կարմիր շարքը!»: Այսպիսի փորձ մը, կը կարծենք, սրբապնդութիւն մը պիտի ըլլար:

[1907]

Տ Ա Ր Ի Մ Ը Վ Ե Ր Ջ

(ՊԱՏՈՒՄԻԱՆՔ)

Շքեղ նուագահանդէս ծը սարքեր էին այդ դիշեր Conservatoireին աշակերտահիները: Պս'ուն էր բազմաթիւնը որ լեցուցեր էր թատրոնին մեծ սրահը: Երջանուարտահիները ամէնքն ալ, մեատրսի սպիտակ շրջադղեաններու մէջ, բեմին դրոյ էրան ցուցադրելու նամար իրենց հազարին արտեսար, դեռ անփորձ ու յայտնադէս դարդոջ: Առ հիմա՝ հանդէսը ասարտած՝ բազմաթիւնը կը քակուէր մտի փողոցներու երկայնքն ի վար:

Էնրիքէթթա, թատրոնին մեծ դրան տաջե, իր թիւր Պրանտին թեւին մէջ՝ կանգներ էր յազթական: Արքա՞ն երջանիկ էր. ի՞նչ էսանդով ծափահարած էին զինքը այդ դիշեր. ու մեատրսի շրջադղեսար, ճեփճեթմակ, երկա՞ր, ի՞նչ լաւ վայլած էր իր նրրակերտ հասակին:

Անդարդա՞ւմ, յուսահատակա՞ն, բարակ սնձբեւ ծր կը սեղար շարունակ: Երեկարական յամբարները իրենց խնուս յայր կը դուզանէին թայ պատերուն երկայնքն ի վար. ու ամբար, սեւ հոփանայներու տակ, փաթիւ՞տ, փայրցներու մտթին մէջ կը հեամար:

Էնրիքէթթա զինքը ծափահարելէ յոյնամ բազմաթիւնը կը դիտէր տակաին, ու Պրանտ, երջանկաթեւնէն զինով, բա՛ս շէր դաներ արտատանելու:

Երբ երջանիկ դոյզը սանդախներուն աստիճանէն վար իջուտունին համբան բանելու համար՝ ցնցում ծր կատեցուց Պրանտին բալլա:

— Էնրիքէթթա՞, — բաս, — սե՛ս, Մակթեւ է, խեղճը:

Երբեք Պրանտ աչքան շէր մեղքցամ Մակթին. անոր թշուտու

ստուերք, անձրեւին տակ կձկուած՝ ընկճեց Պրանտին սիրտը: ու մաքի մէկ շարժումով ան յիշեց Սակթին ամբողջ պատմութիւնը, շա՛տ պարզ ու շա՛տ միամիտ՝ սիրային բարբ պատմութիւններուն նման, եւ որ սակայն չեմ գիտեր ինչո՞ւ աչքան խոր ազդեց իր վրայ այդ գիշեր:

Սակթ սպաննացի երիտասարդ մըն էր, գրականութիւն ստանելու համար Նէշտաթէլ կեամ: Հոն ծանօթութիւնը բրած էր Էնրիքէթթային, զմայլելի խոտրուի մը, Conservatoireի տշակերտ: Երեք տարի փրկեցին անոնք զիրար, թե՛ թե՛ ի սպրեցան, ստորագոյլի երջանիկ երազներ հիւսեցին, ու շրթանքին միացուցին իրարու — այս տշխարհքին բարբ սիրահարներուն պէս — ու որ մը, ասանց պատճառի, Էնրիքէթթա լքեց անոր թեւը՝ Պրանտին միանալու համար: Թաճանաւի յանկարծական այս հարուածը արամեցուց Սակթին սիրտը: Բայց յամա եւ կամբաս ազալ մըն էր ան: Ի՛նք ալ հարկու արաստուեց երբեմնի կարտուած երջանեկութեան վրայ: Ի՛նք ալ հարկու բարբ գժբախտ սիրահարներուն պէս մտածեց անպատ մը այն ա՛նու՞ր երջանեկութեան վրայ, զոր կրնար հայթայթել կապարի փոքրիկ գնդակ մը ճիշդ ճակտին մէջտեղը: Բայց ամէնքէն ստա՞ջ՝ հաշուելու, շարտակելու եւ յողթելու զպայտմը կար իր մէջ: Ապահովարար բանաստեղծի հոգի մը չէ՛ր իրենը: — ու այդ գիշեր անձրեւին տակ կը սպասէր ան, որպէսզի Էնրիքէթթան տեսնէր, թա՞տ մը թոթովէր անոր, ու թերեւ, ս՛ի գիտէ, վերսկսէր կարասուած պատմութիւնը իր երբեմնի սիրոյն:

— Էնրիքէթթա, — Հճճեց Պրանտ, — տես, Սակթն է, խե՛ղճը:

Էնրիքէթթա գոզաց, աւելի՛ վար քաշեց հոգանոցը, ու ջգայ՝ նորէն Պրանտին բազուկը սեղմեց իրենին մէջ:

— Երթա՛նք, երթա՛նք, — ըստ, — աչ է մամանակը:

Պրանտ ազգաւ ծնողք էր. դեռ նոր լքեր էր հայրենի տունը՝ mathématiqueի հետեւելու համար: Ազնուականի նաւը զվճարիմ մը տնէր, ու երկա՛ր, խարտեաշ մազեր: Հիւսիսի գուակ՝ իր երկրին լա՛յն հարկաններուն խաղապութիւնը կը կրէր իր կապո՛յտ, ազաւ՞ր աշքերուն խորը: Ան դեռ չէր հանչցած կեանքը եւ կրնը, ա՛նուասիկ թէ ի՛նչ կար մամանարտաքէս զեղեցիկ այս ազուն հոգիին մէջ եւ զէմքին վրայ: Չէր գիտեր այն արուեստը որով մարդ կը սիբէ մամանցի համար կամ շահու համար: Իրեն համար սիրելը յախանա՞

կանութիւն մըն էր, աւելի մեծ քան շախտեմեակութիւնը: Պրանտայն Հոյկիներէն էր որոնք կը սիրեն ու կու բն: Են՝ զճը, որքա՞ն կը սխալէր . . . :

Անշուշտ սակայն այս աղան սէրերը դատելու միամիտ եղանակը սուղնայի ցնցող շրջան մը սենեցաւ՝ այդ վաչրիեանէն երբ ճանչցաւ Էնրիքէթթան: Այս աղջիկը կը սիրէր Պրանտայն ազուր մազերը իր կուրծքին վրայ Հանգչեցնել, ու Հրճուածքս՝ վրասմէյ անոր աղջիկներու սարսիմս՝ կ'Հոգեբանութիւն — պատմութիւնը այն բարբ Հոյկներուն սրանք իր սեւ աչերուն եղկելի գոհերը եղան: Առ ամէնէն ասաջ խէ՞զ: Միլլէսթրիին պատմութիւնը, է՞ն ժանկահանը: այս աղան էր որ ասաջին անգամ սիրեց զինքը, իր Հայրենի զիպէն մէջ, Քասքանայի կուսոյս երկինքին տակ: Առ յետոյ՝ երամշտութեան իր երիտասարդ professeur: Առ յետոյ, զեա նո՞ր, Արզէսը, գրականութեան ուսանող, զոր բժիշկները նիս սպարկեցին կուրծքի տիրութեան մը պատճառով: Առ զեա շատե՞րբ, շատե՞րբ, ու Ասէ՞թն այ . . . :

Էնրիքէթթա կը պատմէր սսանք սիրուած ու զանկայուած աղջիկի Հոյս՞րա գիտակցութեամբը լեցան, յայթակա՞ն, կարծես երջանի՞կ: Առ ամէն անգամ որ Պրանտ երագորէն կը մտածէր այն բարբ աստապաղին Հոյկներուն վրայ սրանք իրեն պէս, երբե՞մա, այս աղջկան զիթիշ կուրծքին վրայ Հանգչեցուցին իրենց զլուխը, Էնրիքէթթա, բարկացած, Պրանտին ձեռքերը կ'աննէր իրենին մէջ, աս՞ զի՞ն կը ցնցէր դանտք, ու յետոյ զրեթէ՞ լալով . . .

— Ազուս՞րա, — կ'ըսէր, — սիրէ՛, սիրէ՛ զիս . . . :

Մերե՞լ, Բայց աղքատութիւ՞նը, բայց աշխատութիւ՞նը, ու մերանի հա՞յրը որ իրեն կը սպասէր: Պրանտ կը մտածէր այս բարբին վրայ: Բայց շատ անգամ կը պատահէր որ, ձմեռ զիշերներ, իր դասապրիւրուն վրայ ժամերս՝ կ'ընէ յոգնած, երկար մազերով աղան բարձին վրայ նետէր իր զլուխը, վերմակին տակ կ'ծկուած՝ Էնրիքէթթային վրայ մտածելու ու արտասուելու՞ Համար . . . :

Ա՛շ, ա՛շ, աղքատ ուսանողը պէտք չէր սիրել, ու Պրանտ կը սիրէր, ա՞խ, ազու պէս կը սիրէր Պրանտ:

*
*
*

Տարի մը վերջ:

Չմեռ ասան, զիշերուան այդ պահուն, շատ խորհրդանոր կերպարանք մը ստացած էր պարտէզը: Մերկ ձառերը իրենց ճիւղերը

կը պցկին ձութին մէջ, պարտկզին քովէն քաղաքին լաշն ճամբան
կ'երկարէր ամաշի, վարը լիճն էր - առելի հետան՝ Արցիանները :

Էնրիքէթթաւ ծառի մը բունին կռթնած, երկա՛ր ու երկար կը
դիակը լիճը, Նէօշաթէլի չքնաղ լիճը, անշարժ, մեռած, Անոր քովը՝
Էնրիքէթթայի ուսին գրած իր գլուխը՝ Սակթն էր :

Աւ աշնա՛ն անշարժ էին պարտկզին չորցած ծառերը, ու աշն-
ա՛ն հանգարտութիւն կար դեռինին քնացող ձիւներուն վրայ, որ
կարծես ծառերուն ճիւղերը՝ վար հակամ՝ երկիւղած հիպոստոյ մը
կը դիակին սիրահար հոգիներու աշու կենդանի արձանը :

Խոնթիւն մը :

Մարդկաջին ստուեր մը երեւցաւ պարտկզին քովէն անցնող ա-
մաշի ճամբուն վրայ : Սրբ ստուերը բառտեան ժօտեցաւ՝ երկու շի-
բաշարները աարաածօրէն կրցան սրուել անոր զծագրութիւնը : Սե-
վերարիւ ու մը զրկած էր անոր վախա մարմինը, գլխարկը հակալին
վրայ շա՛տ սառջ ինկած՝ ծածկեր էր անոր գլխաղիճը, ու խառած,
աշխանդա՛կ երկու երեսներէն վար կը կախուէին երկա՛ր-երկա՛ր իր
մաղերը :

Մէկ թևին տակ հինցած դիրքերու դէպ մը զրկած, միւս ձև-
քին մէջ այբալի շէշ մը, գայթ ի գայթ, անկար՛ան, խոնթար՛ի,
զինովը կը քալէր իր ճամբան : Աւ ամաշի ծառուցին անոր կողք հե-
ռունե՛րը կ'երկարէր՝ սուղի աղաղակի մը պէս :

— Էնրիքէթթա՛ւ, Էրիքէթթա՛ւ... :

Աշ ո՛ր պիտի կրնայ բսել թէ ի՛նչ լան անցաւ աշո պահուն
Խարող Աղջկան երակներուն մէջէն : Միայն Սակթ զղաց թէ Էնրի-
քէթթային սասած մասներուն մէջէն կը սահէր, կ'իշտար իր ձևերը :

Աւ գտածամ, ու տատանող, կարծես շախտեմորէն իշտարու
գառապարտած, ու շարպին, ու անճո՛ւնի, զինովը իր թշուառ
ստուերը կը քաշէր քաղաքին ամաշի ճամբուն վրայէն :

Աւ ձմեռ գիշերներու արամաւէտ հանգարտութիւնը, ու երկար
ճառուցիին խորհրդաստուեր մթութիւնը, ու պարտկզին ճառացած
կմախքները, ու, ո՛վ դիտէ, թերես Սակթին քարացած սիրան ալ,
ամէնքն ալ, կը կրկնէին զինովին կերկերող, տանջուող, գարարուող
ձայնը :

— Էնրիքէթթա՛ւ, Էնրիքէթթա՛ւ... :

Այսպէ՛ս կ'անցնէր Պրանտին ստուերը գիշերին մէջէն :

[1907]

ՈՒՍԱՆՈՂԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ

ԽԱՐՏԵԱՇԸ ԵՒ ԽՈՒԽԸ

Գուրբը անձրեւն էր, Պատուհանին խոնաւ թափանցկութենէն փառցը կ'երեւար սրտամ ա, իր ցանցաւ յապտերներուն մէջ, խորհրդասոր:

Մարդերը կը խաղային, կը խմէին, կը խնդային: Ամբողջ լեցուէր էր սրճարանին փաքրիկ սրահը: Աւ աշնչափ անուշաթիւն աւ աշնչափ կեանք կար այդ դիւթիչ մթնալորտին մէջ, որ մարդ հազիւ կը լսէր տղակիներուն վրայ թփրտացող անձրեւին միտքինակ լաւերդը:

— Թիցի'ն կենացը, Թիցի'ն կենացը, — դուշեցին յանկարծ ձայներ, երբ այս վերջինը իր պատմութիւնն աւարտեց:

Անոնք՝ սրոնք իրենց գաւաթները բարձրացուցին Թիցիին կենացը, սասանողներ էին: Շատ գիշերներ կարելի էր տեսնել զիրենք՝ համախմբուած այդ միւսնայն սեղանին շուրջ, դարեջուրի գաւաթներուն ստաջ: Անխոյժ եւ անհոյ զէմքեր ամէնքն ալ՝ իրենց ամբողջ փոտասիրութիւնն էր ձուս գրուած սասանողական լայն զգակ մը՝ գունդեղ թափէլ, եւ կուրծքը շեղարէն կարող ետագոյն ժողանէն մը՝ հոգարտօրէն կուտամ: Իրենց խօսելու, նստելու, ծիծաղելու ձեւէն կարելի էր հասկնալ, թէ այս երիտասարդ զլուծները աշխարհքին ճակատագիրով գրուելու համար չէ՞, որ կը հուտարուէին այդ սեղանին շուրջ:

Երբ դարեջուրին գաւաթները դարպակեցան, զկարող իմա է, — ըսաւ ժիւտ, — կը պատահիրեմ ձեզի լուսթիւն եւ լրջութիւն, սրտհեռաւ իմ պատմութիւնս ախար պատմութիւն մըն էջ:

Փիտ սասանողներու այն գոտակարգին կը պատկանէր, սրոնք տղահոգարար մարդկութեան ամէնէն երջանիկ մասը կը կազմէին: Իր ընկերներէն ոչ ոք գիտէր հզգի, թէ Էրթէն ի վեր սկսած էր իր սասամը, իսկ թէ կըր պիտի աւարտէր իր շրջանը, այս հարցը կընար

Հետաքրքրութիւն պատճառել ամէնուն, բայց իրմէն՝ Բաց կոպտոյս իր ազուար աչքերը, յախտննապէս ժպտուն իր կարմիր դէմքը ու իր փոքր՝ ազատութիւնը կ'ընէին իր ամսականը լայն և լեցուն կերպով ատացող. . . փխխտափայտ թեան ուսանողի մը, օրինակի համար:

Եր փխխտափայտ թի՞ւնը, Կարելի էր գուշակել զայն մշտօրէն ներկայանալի իր խարտեաչ սիրուն պեխերուն շեշտէն, կոտորաչա փխխտափայտ թիւնը:

Այնպէս որ իր ընկերները երբեք չի գարտացան, երբոր այդ քան լուրջ նախարանէ մը վերջ՝ ժիտ սկսաւ լայնօրէն ու անուշ խոսիլ որիորդ ներային վրայ:

— Ամէն սը, կէսօրին, գոստարտելուս պէս, մեր վարժարանէն մինչև անոր վարժարանը կը վազէի՝ իր վերաբերուն հազցնելու և զայն ճաշարան ստաջնորդելու համար: Արտիճեան և շա՛տ անուշ աղջիկ էր ներսն, շա՛տ ազնիւ, շա՛տ փհհհհհ:

Երբ գարնան գիշերներով ճառագիծերու ստուերին մէջ կը պատցնէի զինքը ու երբ մտթէն օգտակար իմ բազակիս կ'անցնէր իր սիրուն, փոքրիկ ձեռքը, այն ատեն գամուսիկի պէս խելոք ու ազանիիկ պէս միամիտ արարած կը գտնուայի ևս, կը հաստատէր:

Աւ երբ գիշերները քանը շտանէր, ան կու գար իմ ասնա տաջևը, կը սուլէր իր քնքաւ ձայնովը, կը հազուէի անմիջապէս ու կը պտակէնք միասին: Արտիճեան և շքսի՛ արդէն, ան՞ո՛ւշ աղջիկ մըն էր ներս: Ա՛խ, ներս: . . .

Աւ օր մը որոշեցինք ամէնուն պէս պարկեշտօրէն. . . ամուսնանալ: Մասքու նամակ զրեցինք՝ ծնողքը մերժեցին: Փորձ, ազաչանք, անկարելի՛ բան:

Աւ եղաւ, սը երկուքս սլ տրամինք: Միայն թէ ներս շա՛տ տրամեցաւ ու ա՛յնչափ տրամեցաւ, որ իր ցուերը մտնայու համար որոշեցինք սը մէկ ամիսով Փարիզ երթալ: Աւ՞ գ՞ը, արքա՛ն լացաւ կայարանին մէջ: «Ահա՛նց ձեզի, ստանց քու պաշտելի խարտեաչ գլուխիդ, իմ ժիտս» — կ'ըսէ ներս, — ինչպէ՛ս պիտի ապրիմ ևս Փարիզի մէջ, ամբո՛ղջ մմիս մը, երկու՛ր ամիս մը. . . »:

Աւ ևս որ այնքա՛ն ցուրտ եմ ալայիսի պարտպաներու մէջ, յազումէս բաս շէի գտնար ու ձայնս իրա՛ւ կը գողար, երբ իր ձեռքը սեղմելով ձեռնա՛ւ — կ'ըսէի, — ա՛խ, ներս՛ . . . »:

Ներսն գնաց ու. . .

— Աւ ինչպէ՛ս կրցաւ ապրիլ «տա՛նց ձեզի, ստանց քու պաշտելի խարտեաչ գլուխիդ», — հարցուցին ընկերները անհամբեր:

— Այն է սը, — պատասխանեց ժիտ հեղանքի ու գասնու:

թեան մպխտով մը, — Նինա ուրի՞շ սպաշտելի խարտուշ գլուխ մը՞
դաս փարիզէն ու ամուսնացաւ շեռք... :

Ասանդները խօլ քրքիջի մը մէջ խեղդեցին ժիւղին վերջին
բասերը :

Աւ անքան անկեղծութիւն կար իրենց քրքիջին մէջ, որ ժիւղ
ու սկսաւ անխոյժ մարդու իր լեցուն խնայուք :

— Կը դարձանամ ու կը շիանամ ժիւղին վրայ, — միջամտեց
Հրանտ, — եւ կրբեր շղիւխ կրնայի խնայու սիրային աշխարհ վա՛տ
խորհուրթեան մը յետոյ : ժիւղ ձեզի պատակեց խարտուշին սէրը : Ար-
շա՛ն թեթեւութիւն ու անհոգութիւն աչք սիրոյն մէջ... :

Երբ աշխարհերը բաւ, կարճեցաւ Հրանտ, ու ինչ որ կար
ամէնէն տելի դրտիչ իր շիկնող գէժքին վրայ, իր քսան սառչ
տարիներուն կոյս թարմութիւնն էր : շիանայի թախ մըն էր Հրանտ,
արեւելիք անուշ եւ տաք թախերէն, անոնցմէ, որոնք գիտեն սիրելի
իրենց սեւ աշխարհուն բոլոր կրակովը :

— Դտիկ ըրէ՞ք իմ պատմութեանս, — բաւ Հրանտ, — շատ
պա՛րզ է իմ պատմութիւնս ու շա՛տ միամիտ :

Երբ ժիւղ գիշերները իր նինան կը պտտցնէր, եւ մինակ էի
սենեակիս մէջ ու կ'աշխատէի : Աշխատութիւնը ամէն բան էր ինձի
համար ու շէք կրնար երեւակայել շրտպոյրը, որ անէր իմ փայտէ
մերկ սեղանս : Երբ կարգայէ ու կարգայէ կը յոգնէի՝ պատահան
կար : Եւ կը գիտէի գիշերը իր անհուն քայցրութեան մէջ, աշերս
կը սիրէին բնկոյժի տարտամ շեռտարութիւններու խորը : ու միւնէ
շեռտար լեռները կը յափշտակէին սիրտս :

Երբեմն սակայն գիծացի տան պատահանը կը բացուէր լսելի,
սչն առնն եւ կը նշմարէի սեւ շաք մը, անշարժ ու խորհրդաւոր :
Աչք չաքր ա՛լ կը տեսնէի ամէն գիշեր, շէք գիտեր, թէ ո՞վ էր ան,
բայց արդէն եւ համակրած էի իրեն : Աւ խոր հաճոյք մը կը զգար
հոգիս, երբ գէժ գէժի, իրար կը գիտէինք անշարժ, մինչդեռ գիշերը
կը յատաճանար ու քոյտքիս փոքրիկ լոյսերը կը մարէին վարա-
դոյրներուն ետեւէն :

Ի՞՞վ էր այս անձանութը, ո՞վ կրնար բլլալ :

Որ մը համարարանէն տան կը վերադառնայի : Յորեկէն վերջ
էր : Փողոցին վրայ, գիծացի մայթէն օրիորդ մը տեսայ, որ անա-
պարտեքով իմ մայթն կ'անցնէր : Զի ճանչցայ գինջը, կանոյ տո՛ւ, չեմ
գիտեր ինչո՞ւ : Անձանութեան մօտս եկաւ, յայտնադէս շաւրեր էր,
աշխարհ քոյտքովին կարճիւր էին, ու աշերը գետին հակած, անա-
պարտ շարժումով մը ձեւքը երկաթեց : Տախտին եւ շէք տեսի

այդքան անկեղծ յայտում էր քրանած մասնեբան մէջ ճշմարտեան սեղանը իմ ձեռքս, Զգացի, թէ արիւնք կ'այլըր իր երակներուն մէջ՝ Աշերը հազիւ համարձակելով վերցնել, զոգացող ձայնով մը.

— Բարի յո՛րս, իմ բարեկամս, — բաս — ու մտար բարավ :
Ֆուրամէս շի կրցայ պատասխանել :

Փոխանակ ուղղակի տան գտանարս, գրքերս բացուկիս տակ, թափասեցայ փոքրցներով :

Փիշերք, վերադարձիս, տարիքստ կին մը ինձ կը սպասէր ասնու մտտ : Ան բարեւեց զիս ու ա՛նա թէ ինչ բտա — «Պաննին քորդ մը ունի ձեզի համար : Այսօր Գերմանիա մեկնեցաւ : Ան մեկնեցաւ ձեզի համար : Փիշերները անքուն էր պատահանին առջեւ, խեղճ Գաննի : Եւ՛ր փոքր էր Գաննի՝ այդքան բուն կերպով սիրելու համար...» :

Շփոթեմ, շնորհակալութիւն յայտնեցի տիկինին : Արագորէն ու անդալալարս բարձրացայ ասնու եօթը յարկերը : Առաջին անգամ ըլլալով կը զգայի սենեակիս սեմին վրայ միայնութեան ու սանձըրստութեան ցուրտը, սր երեսիս կը դարնէր : Կամբարիս տկար լոյսով կարգացի քարզը :

«Համբույրներ արեւելքցի տա՛ք թուխին, Գաննի» :

Այն ասան սրտուհանին վազեցի : Կոն շէր շտքը : Հոկայ չիշ մը, բոլոր ուժովը կարծքիս խորեկն փրթեմ, խեղզուեցաւ շրթութանքներուս վրայ... :

Ահաւասիկ իմ պատմութիւնս, շատ միամիտ ու շատ հասարակ : Սիրային բարբոթին, բարբոթին պարզ գէպք մը, բայց այս գէպքը շա՛տ խոր ազդեց իմ վրաս, այնքան խոր, որ փոխանակ ժխտին պէս ծիծաղելու, լամբարիս մտտ՝ սեղանիս մերկ տախտակին կոթնուցցի իմ գլձքս ու լացի՛, հաւասարեց ընկերներ, լացի՛ ես այդ գիշերս սիրոյ համար, առաջի՛ն անգամը... :

Երբ Հրանտա տարտեց իր պատմութիւնը, աշերքը խնձուղեր կին ու ձեռքերը քրանած :

Արագներս անձնատուր՝ ընկերները կը ծխէին ու սիկատին մտիւր գանդաջելով սպին մէջ, կը դարտրակը ու կը յայննա՛ր իրենց զլուխներուն վրայ :

Փիս ազից ընդհատել սիրոյ տրտում յառթիւնք ու բարձրացրնելով իր դարեջուրը՝ «Արեւելքի տա՛ք թուխին կեան՛ցր», — զսուշեց ժողտուն :

Գաւաթները իրարու բարեցան, Աննաք շանկին չիշ մը աստճւան զօտարթ շոխողը :

[1908]

ՈՒՈԱՆՈՂԻ ԿԵՇԵՐՆԵՐ

ՇԵՂԱՅՆԵՐԸ

Խմ Բարեկամ Թէոֆիմն

Արշարույսը գեա հետս էր :

Յարդի լաջն գլխարկներու ստի, կորաքամակ կ'աշխատէինք :
Պար սմտա մըն էր, ստանց կաթիլ մը անձրևի, ու հողը աշնա՞ն
կարծր էր, աշնա՞ն կարծր : Գանդաղ, անբուն, յոգնած կը յուսա-
ջանայինք երեք շարքի վրայ : Մնածք որ շարքին ստաջֆէն կ'երթային
գիւղացիներ էին, մշակնէ՞ր ծնունդով ալ, արհեստով ալ, մենք եր-
կուքս շարքին վերջին սղակները կը կողմէինք, սրովհետև ես աւելի
իմ ստողջութեանս համար կ'աշխատէի հոն, եւ սրովհետև ընկերս
գեա պէտք եղածին պէս շէր վարժուած բիրտ արհեստին, անոր հո-
մար զինքը աւելի իրբև բնածակիր կը գործածէին, Երբ գեանախըն-
ձարը գեա կոչա ու հողոս լեցուէր, բրդանար պեղջուկ լաջն կողով-
ներսն խորը Միտօ — ընկերս — կը կֆէր, կը տքար, եւ կ'օղնէի
իրեն չաւանը սուրն տայա ու մինչև կանակը բարձրացնելու կող-
մը, աշն տանն հեալով գայթ ի գայթ հողի բիրտ սիցաներսն վրայէն
ան կ'երթար իր բնար սրբոցելու ապարակին բակը : Պարտալ կողովը
մինչև որ վերադառնար միսները գրեթէ լեցած կ'ըլլային, սրով-
հետև տաննաթիւր մշակներ էինք, երեք շարքի վրայ, գեանախընձրի
այլ ընդարձակ արախն մէջ :

Յերեկին արևը անկարելի կը դարձնէր աշխատութիւնը այլ-
տեղ, անոր համար գեա զիչերով ստաջին շոյսը Արդիաններու հակ-
էն մաղսեղէն շատ առաջ՝ երբ գեա ապարակին աքլորներն ա՛լ չէին
շարժեր իրենց թասերսն վրայ մենք արդէն դարձի կ'ըլլայինք, երեք

երկար շարքերու վրայ, կանանինս հարամ տատաղազին հարումնի մը պէս սր անձայն ու զանգաղ կը խրտէր կէս մաթին մէջ Արեւմտեանիննորը նորէն ու նորէն կը բրգանար կողմներուն խորը, ու Արեւմտեան սասուրը ահապէս բնին սակ ընկճուած, նորէն ու նորէն կը մտանար ու կը հասանար հոգի բժրոտա տկաններուն վրայ, աշխատութեան յանկերգի մը պէս կրկնելով իր սիրտկան երկու բաները.

— Մեծնի՛ն, մեծնի՛ն... :

Արեւմտեան կողմէր աչգ ահապէս մտնուցը, ճիշդ սր Արեւմտեանի շէր գիտեր այնքան ան իր կարծրացած շրթունքներէն կը բիւր այնպէս բնական ինչպէս մտնու ջուրը կը բիւր իր ակէն, ու ինք կը կրկնէր աչգ միւր բաները առանց գայրոյթի, առանց առկայ թեան, սիրտ-թեթեւցնող մեծնիւր մը, առտուան ազոթի մը պէս... :

— Մեծնի՛ն, մեծնի՛ն... :

— Կու գա՛՛յ, Միմօ, կու գա՛՛յ, աչսը շարաթ է, նամակդ կու գա՛՛յ, ու ի՛նչ նամակ, տեսնե՛ս... :

Միմօ կը ժպտէր, աչսը շարաթ է, հա՛ : Անէն շարաթ սր, կանախ-կանախ սրշարչարին տոնջին ճատաղայթը երբ վարդ-տակ-գոյն ներկէր Մոմ-Պլանի ճիւղերը, բարի ցրտիչը — այնքան ճշգրտաբար — կ'երեւէր սարին տարտար.

— Հոբա՛, մշակներ, բարբոյս, նամակ մը փոք ճամուին համար, փոք Մոմանին համար... :

Միմօ պիտի կրնայ նկարագրել յոյսի այն փոքրիկ վայրկեանը զոր Միմօ կ'աղբէր այն տուն, շարաթը անգամ մը : Ան կը ցցակը մեռքը տկանջին, արձանացած, գրեթէ զոգալով սարտկով իր անունին, Լուր չի գար, Յրտիչը հոն, վարը սրտը քարի մը վրայ կը գնէր նամակները ու կը հեռանար, կ'արժէ՛ր երկու նամակի համար մինչեւ աչգ բարձունքները մոզլցիլ :

— Մեծնի՛ն, մեծնի՛ն, կը յանկերգէր այն տուն Միմօ յառաջառ ու գոյթ ի գոյթ կը հեռանար կողմին ճանրութեան սակ :

Ինչպէ՛ս եկեր, ինկեր էի այս հեռուսը սարերուն գլուխը, հոգադարձներու աչգ խամբին մէջ : Արեւմտեան այս պահուն, հո՛ն, մեծ քաղաքի՛ մէջ, երբ գեւ խաչերուն ազմուրը շէր արթնացուցած քնացող սալալատակները, երբ մե՛նք քան այնքա՛ն հանցարա էր ու սղը այնքա՛ն դով, ինքզինքս կ'երեւակայէի հոն, տասնուոյի սեկտակիս մէջ, գլուխս քարմու... ինչ աղուսը : Մինչդեռ հոս, գիշերով, գիտնախնորի արտին մէջ... : Հիմա կը գրայի սր՝ պէտք չէի այն ստատի-ճան հաւատալ բիւրիւն խոսքերուն, իմ կուրծքս — թէն, այնքան տկար — կրնայ սակայն գեւ քիչ մը տեսնու ար տակալ, մինչեւ սր

չրջանս աւարտէի, ու ճննդովայրս նետակէի: Բայց այլ պանդուխտ եղեր է, զիս այնքան երիտասարդ տարիներով բնասնիքէն հետո, ու չէ՛ վախցեր մեանելէ...:

— Պէտք է անմիջապէս հրամարիք ձեր գիրքերէն ու գրագումներէն. զեղերը քան մը շին արժեք ձեզի համար. յա՛ւ սնունդ պէտք է ձեզի ու ստատարէն: Մանուսնդ մշակութիւնը. այդի մը կամ պարտեղ մը շունի՛ք...:

Հասկցնէիք բարի բժշկապետին, որ ետքներսդ յարկին վրայ, անկա՞ն ու անշնորհք փորքիկ խուցի մը մէջ ա՛յ պարտեղ կը բուսնի ա՛յ այդի, ու իբր ամբողջ մշակութիւն՝ կրնայի նայնիակ ջուր չի տալ սենեկին մէջ ամասն ու ձմեռ գարար մնացող փարզի փունջի մը, որ սանտարիկներ խնամքը աննկատ կը... շորս կտար գտնուար թուղթէ շինելով՝ աշխատութեան մերկ սեղանս դարգարելու: Եթէ միայն պիտար բարի բժշկապետը...:

Բայց պէտք էր դարձան մը խորհիլ. բժիշկը վախցուցեր էր զիս. քանիներ մեներ էին աչքիս տակ, այդ հետուար հարկորններուն վրայ, ամէնքն այլ աշխատութեան ու աղքատութեան գահերը:

Հեռուեալ շարաթն իսկ, զիրք ու գրէշ թողլով, կու գայի կ'իյնայի զիպումարար սարերուն գլուխը այս աղքատիկ աղարուկին մէջ՝ թեթեւ աշխատութիւն մը փնտուելու համար, քանի մը ա՛միս միայն մինչեւ որ կուրծքս ապաքինէր: Եւ շատ տխր էի տակաւ հոգի այդ բիրտ աշխատութիւններուն. անոր համար շատ չէին յոյնեցներ զիս. կրնայի երբեմն հանդէպ կամ պատիլ միջ ծիւսները կ'աշխատէին. միայն թէ վարձք այլ չէի ստանար աշխատութեանս փոխարէն, այլ ես իսկ կը վճարէի հարսակրին:

Առաջին սրբ իսկ ան զիս ծանոթացուց Սիմոնին. Կործուար մըն ալ ունիմք, բոսս, հետո երկիրներէ, ան ալ ստարական մըն է ձեզի պէս, եւ ուսանող...: Ան ձեռքի լայն շարժումով մը կանչեց զայն մտակայ աբակն: Արախութեանն լայն էր սրտիս, երբ Սիմոն կը ծանոթացուէր ինձի, կ'իմանար թէ՛ ես ալ իրեն պէս ուսանող մըն էի քանի մը ամսուան համար աշտակերը ինկամ: Չեւքը կը գողար իմ ձեռքերուս մէջ. աչքս, սրբնձի աշտերուն վրայ տարօրինակ խընդութիւն մը կը ցարար: Մագուս կուրծքը բաց հովին, հոգի գոյն լայն հապուսանելու մէջ ուր գրեթէ կը կորսուէր իր փոքրիկ կմտիքը, յարզի անճոռնի պիտարիկ մը տակ՝ երբե՛ք չպիտի կրնայի հաւատալ որ զէմ զէմի կը գտնուէի գրականութեան ուսանողի մը հետ՝ եթէ իրենց մթին խոտոշներուն մէջ այնքան խոհան կերպով շատուրտակին իր սեւ խոշոր աչքերը:

Քեզնա բանեց աւ տաճնորդեց զիս ազարակին խարխուլ շէն-
 րին մէջ, ներսը խոնաւ էր աւ մութ. առատապին ճեղքերէն մազաւոյ
 յոյժի բարակ անձրեւը ստարտամարէն կը յուսուորէր սրտուն տակաւ
 շնամենի հոգապարձիքներու տեսակ մը գեղջուկ ցուցադրութիւն.
 Ախ՛ս փոքրիկ գաւա մը ճոնշեցուց, ճսեցանք աւ ժամանք ներս: Պատ-
 կերներ կան սրանք կնիքի մը պէս կը գրոշմախն միտքից մէջ, աւ
 մամանակնե՛ր, մամանակնե՛ր յետոյ յանկարձ նսրէն կը ցցախն
 աչքից սաջիւ, աջնքան յատակ, աջնքան սեժով սր գուն կը մերտադրես
 աչք սրտակերը իր բարբ սիրտ սեղմող իրակամութեանը մէջ: Այս
 փայրկեանիս ա՛նա՛ աչքիս սաջիւր կու գայ, կ'արձանանայ գեղջուկ
 տանիքի մը սակ թաղուամ կեանքիս աչք ըսպէն. աւ ես կը փերտ-
 տեանեմ Ախ՛սչի աչք փոքրիկ խուցը, թարմ շարցի փասացամ ան-
 կողմնը, ստիտակի գեղջուկ աթար աջնքան ցամ. ճերմակ կիբի
 սրտանբուն վրայ աջնքան բարեմարէն գամուամ քանի մը գեղջուկ
 շուսանկարներ, գրան ետին՝ փայտի մեխէ տակախ՛ն՝ ճերմակ սուսանի
 մը սահէն պոպուսոյ՝ կիրակիի հոգուսաները . . . :

Լուցկի՛ մը թիթեղի օտանդական թէլամանին, աւ սուսանոյժի
 բարեկամ ճեղակը սկստ տաքնայ տախտակի ցամակ աթուխն վրայ:
 Անէք երկուքս ալ անկողնինն վրայ էինք. Քոյ՛ քովի նստամ, սա-
 րիներով պոտհոյց կերամ ընկերներու պէս: Համեստ, բարեկամ ճե-
 դուկը կ'եսար, կը մոբարտ, պիտի բռնի կը խտէր իր թիթեղի հի-
 նուսուրց ամանին մէջ. Ախ՛ս կը պատմէր, կը պատմէր, թեղճը աջն-
 քան բան անէր պատմերու, ամիսներով աչք ամայի սարերուն վրայ
 բանուսամ, գրեպոյցներու ճես սրանք սպա՛նսփարար շտտ բան չէին
 հասկնար իրմէ .

Պեանքին մէջ ի՞նչ: Հերոսացին պայքարներ կան, կամքի ի՞նչ:
 Հերքիւլիան սեթեր, ի՞նչ անհաստատի հսկաներ, ա՛նտ սր աւ անընկ-
 ճելի, սրանք կը թաղուին անդիտուամ, խաւարին աւ շուս անկիւննե-
 րուն մէջ . . . : Ախ՛ս սուսնցմէ կը: Գրեթէ սարի մը առաջ կը սր պոշա-
 պանը իր ամսական նպասար կը գաղբեցնէր, սուսնց պատճառի, ս-
 սանց նամակի, պարպուղւս: — Կ'արմէ՛ր բացաարութիւն տայ սրբի
 մը՝ աչքան շնչին ինզիրի մը համար . . . : Ի՛նչ քիչ մը մամանակ
 կրցաւ շարունակել իր ուսումը. եթէ ամանք երկանին ցարձուցին
 իրմէ, անցին բարեկամներ կային սրանք չի մուցան հայերնին կի-
 սել իրեն հետ. բայց մերջուպէս ամէն բան շտի մը սեծի աչս աչ-
 խարհիս վրայ, նա՛ յիտակ մտերիմներու անձնախրութիւնը . . . : Աչք
 շտիք պէտք չէ անցնիլ. եթէ ո՛չ տխուր բաներ կան տեսնուիք . . . :
 Ի՞նչ ընել . . . միտակ, ստոր երկկնքներու, աչքամերձ երկիքներու

ասկ : իրաւած , որք Ի՞նչ ընել : . . . Արեւ երկրայումբի , զայլթիրու ի յնորու աստաղայգին փայլկեան մը ունեցաւ , ահաւ՞ր փայլկեանը : Արաշումբը շուշացաւ սուկայն , աստու մը կանախ քաղցր զայգարք , մշակներ կը փնտաւին մաստկայ ապարակի մը համար . ինքը աշխարհ ուժով շէր բայց աւելի լաւ , ինքան օգր պիտի օգնէր իրեն : Հագրուէրը շամաճայնեցաւ փարձք փճարել ալ տեսակ անխորձ մշակի մը , հոյ շէ , Արեւ գրամ շէր սղեր , քրական շար հաց մը , շմեանեկաւ շախ . . . Աշխարհ , ասրուսար ասրահալուսած , իր պրտապի մասերուն — ցորեկները , երբ անկարելի կը գտնային պաշտային սշխտասթիւնները , ահուկի տաքին պատճառով — ան պիտի կարգար . Մարբար ու Նեղշէն պիտի կարգար , Քոյթթայն ու Շախէնհասաւրը պիտի կարգար , պիտի կարգար մինչեւ որ որին մէկը համարարան փերագամար , քննութեան ներկայանար , ու յաջողէր թերեւ , յաջողէ՞ր . . . :

Արեւ կը խօսէր հանդարտօրէն ասանց յագարքի , ասանց զաշխարհի , մէկու մը պէս որ կը ճանշնայ կեանքը , եւ որ աստաղաները խնամ է դասաթ մը ջարքի պէս . . . Արեւ կըր տեսակ մը կարտավ , տեսակ մը ախտագին սէրով , փայտի կոշտ անտակէն մէկիկ-մէկիկ զարք կը քաշէր , կը սրբէր , կը սեղմէր իր սիրական հասարները , եւ կը պիտի սպիտակ քանի մը թելի՛րը նիշար սրանք կ'երեւէին ծնտան ի վար իր թախ , անխնամ մարտքին , ու պրտկները՝ սրանք աշխարհ աշխարհակարէն պրտէր էին աշխարհ արեւին ու կրծող թշուառութեան տակ :

Շեղանձնէ՞ր էինք- աշխարհն յաւ կը հաւնայինք պիրար , Ասանցի յայն համբէն նեղ արաշեաներու մէջ շեղանձնէ՞ր , շեղկապատապարտամներ : Համայարանին սեմէն մինչեւ ապարակին ալ անկի՞ւնը . . . Ի՞նչ հեռաւորութիւն : Օր մը սակայն , թերե՞ւս որ մը պիտի հասնի՞նք րոջայի կէտին , հոյ շէ , անել ճամբաներէ , մտնւածարտա ու թարթարար ու արցունքաւ արաշեաներէ պիտի հասնէին թերե՞ւս յասանց րարձունքներու , ս'՞վ պիտէ . . . :

Ալլ որէն Արեւայի խոցին մէջ փայլիկ անկողին մըն ալ ինձի համար աւելցաւ . փայտի կոպիտ անտակին մէջ իր պիրքերուն հեարբի իմ րձկական հասարներու ալ խառնելու . կըրաշխարհկաթեան շունչ շունչի , ձեռք ձեռքի Ի՞նչ օրեր ունեցանք ալլ ասանքին որէն ի վեր , Ի՞նչ անմասանայի մտերմութիւններ՝ արցունքով շախտալուսած : Աստու պիշերներ շտաւ անցած երբ Արեւ իր յարգի անկողինն մէջ յոյճարեկ ինկած՝ երեսը պիրքին՝ կը սկսէր քնանալ , եւ իմ տերակ

կարծ թիւ գրույ կը հսկէի արթուն, եւ եթէ ձայն մը դիտարային աչք
պահուն կը փոփոար էրբեմն մեր սաշտաշունչ սենեակին մէջ, ոչն ալ
Սիմոնի մտքի շանկերոյն էր որ իր քնացած շրթանքներէն կը հսկէր
ս'յնքան բնական սրբան վճիտ ջուրը իր աղէն»»»
— Մեռնին, մեռնին»»»

[1908]

Տ Ա Ճ Ա Տ

Տեսայ, Համբարեցի զինքը, Հրաշալի՛ տղան :

Անցեալ տարի էր : Զուիցերիոյ մէջ, երբ ստինք աշուար յարր : Վանի յեղափոխականութիւնը մտանաւ՝ . . . : Տարիներուն թաքուն ու աշուի տշխատութիւնը վայրկեանի մը մէջ խորտակուաւ՝ . . . : Բրա՛մ . . . : ոսգմական պահեսաներ, թաքտացներ, սմբութիւններ թշնամիին ձե՛ւք . . . : երեք հարիւր հազար փամփուշտ ու հրացան եւ ուժանակ անդամալիտը՛ն գրաւուաւ՝ . . . : Մտանի՛շք, յեղափոխական ներքին գործիչ մը, Դաւիթը, որ տարիներէ ի վեր արինոյ՛ սա արցունքոյ շաղախաւո՛ւմ Սուրբ-Գործը կը մտանէր, կը ծախէր 500 սակի փոխարէն, Յուզայի Համբարը . . . :

Ա՛ր՝ պիտի բլլար ձեռք մը, հերոսի հաճու ձեռք մը որ կը կաթարար միտէր այս մտանիչին կսկորդին մէջ, ու արգիլէ՛ր զինքը շնչելէ աչք կապուտ երկինքներուն երջանի՛կ սրբ : Պիտի ձղէի՛ն որ սն սնեքար իր տխուր փառքին վրայ : Պիտի սպրէ՛ր, պիտի սպրէ՛ր տակաւին այդ մահունակ սպանը . . . :

Կը սպասէինք, արտասահմանի Հայերու սարսափա՛մ, զեղ-նա՛մ կը սպասէինք դտոնադոյն լուրերու :

— Կոր հետադիր կա՛յ Վանէն :

— Քիբոջակաք գեռ չի հասա՛ւ :

Ա՛հ հասա, զեղեցիկ աստու մը սարը կապարին պայթիւնը հասա, ցնցեց մինչեւ մեր Արցեաններուն աշխատ կապր . ու հերոս Տաճարի սնունը արձայանեցեց Վանայ ձայնն մինչեւ Ալմանի ա-փերը :

— Ապաննուէր է Դուան, իմացա՛ք, Տաճարի մէկ զնդակէն, տանինը տարեկան հերոսը . . . :

Սրուան լուրն էր ասիկա զոր ամէնքս իրարու կ'աւեակինք ծի-ծաղի բառերով :

Ահաւասիկ այդ Տաճարն էր որ պիտի տեսնէի երէկ, պիտի

Համբարձի գինքը, ու պատանի գիւցազնի իր ձեռքերը պիտի բռնէ իմ քաղցրիկ փոխա ձեռքերուս մէջ:

Ղանձն 2 ժամ Հեռու Ս. Գրիգոր փանքը 1908 Յունուար 28-ի տառան բուսական տարրինակ այցելութիւն մըն է որ բնագունց: Ընդհանրապէս մէկ քանի լուս գործիչներ էին որ Հոն կու գային երբեմն մտք տառաններով՝ պահեստի ինքնապաշտպանութեան գէնքերը մարբելու, սրելու, սրբելու համար: Անոնց մէջ էր նաև Դուրիթ, Բայց ինչո՞ւ, այլ տառաս Դուրիթ՝ փոխանակ միայնակ ու ծածակ գալու, փաթտուն ձիտորներու զանգով մը կը հասնէր Հոն: Ղանքը ցնցուկցու, եղելութիւնը պարզ էր, մտանութիւնը...: Դուրիթ գինուորներու գլխաւոր անցած, մէկիկ-մէկիկ ցայց կու տար թէ ս'ը անկիւնները, ս'ը քարերու սակ պահուած էին այն բոլոր գէնքերը՝ զորս գեւ երէկ իր ձեռքովը իսկ ինամամ, սրած էր:

Յաջորդ օրը թագէ թագ նոր խաղաղութիւններ, նոր(*) միջոս, Դուրիթի տառանգութեան սակ: Աւ յաջորդ օրը, ու յաջորդ օրերը, շարաթներով:

Փողովաբոլոր ստրտտախոհար կը գրակը թէ ինչպէ՞ս կը կողոպտակէ՞ն, կը մերկացնէ՞ն գինքը իր ինքնապաշտպանութեան յեանագայն միջոցներէն, ու մտանակի խմորներէն, ու ատրճանակներէն, եւ հաղարատը փամփուշաներէն սրոնց խաղաղութիւնը այնքան կեանք կարող էր փրկել, թ զոր թոսոցիկ խամբեր սպասապահուած կը շրջէին քաղաքին մէջ, մահուան բարբարոս արգարութիւնը Հնչեցնելու համար ուխտադատ Դուրիթի գանկին մէջ- ի գո՛ւր: Դուրիթ իր խրդճոյի Հասակը կը պարտցնէր փողոցէ փողոց, տունէ տուն, միշտ Երանուած, միշտ դարբերէ պաշտպանուած, սարսափելի ու ստրտտախոհար...:

Աւ ստրտտախոհար՝ Արովհեան ս'ը մտանիչը կրցեր է իր շրթանքներուն վրայ երջանիկներուն անփախ ու անփայթ մպխար ճնցնել...: Կտտափարութիւնը իր տուած շինոց հարկը սակիի Հնչուն հուէրէն, իր տառանջնոց սակի ցիկանն ամսականէն, իր յիանապետի տառանջանէն փրջ, Հարկ տեսեր էր խառամտալու Դուրիթին որ հակառակ պարտալային — անփրիպելի պարտալան — կրոր մեացնէին գինքը՝ իր հարը պիտի յատկացուէր և սակիի ցմահ ամսական մը, այն՝ ինչո՞ւ չէ, աշպիտի արժանաւոր պատակ մը հասցուցած բլլալուն համար իր հայրենիքին...:

Արովհեան պէ՞տք է ըսել որ Դուրիթ արդէն ազատըն սկսեր

1*1. Անքնապաշտպան

կը նախատեսել իր վախճանը: Երբ Վալին կը խորտուսէր զինքը՝ պաշտարան զինուորներու թիւր աւելցնելով իր շարքը:

— Ա՛յ, — վախճան չեկեկաց Դաւիթ, — եթէ թոշուն ալ ըլլամ, ես չպիտի ապաստիմ Տէրօրի գնդակէն:

Ա. իրա՛ւ, Երեկան ժրն կը, երբ Տաճատ նշմարեց ու ճանչցաւ զինքը թիւրքաց թագին մէջ սասիկանուպետին հետ: Դաւիթ իր մտ կանչեց զինքը:

— Քե՛զ զեւ երկու որ պայմանաժամ, Տաճատ, պատ, երկու որքէն յետոյ ձերբակալուել պիտի տամ քեզ ալ, ընկերնե՛րդ ալ, չղթաներու սակ, գնասաններու մէջ...:

Դաւիթ կը խուսէր: Կը սպասնար, վախը սրաին մէջ, իր երկու ձեռքերը մէջքի երկու ասրճանակներուն, երբ յանկարծ կտաքի արուց թաւալում ժր իր զլուխը եւ գարձուց: ահա՛ ոչն առնն կը որ Տաճատի ասրճանակը պայթեցաւ մասնիշին կոկորդին:

Դաւիթ ինկաւ ու կտաքը թաւալեցաւ իր վիզին վրայէն:

Ասարափելի պատակեր: Դաւիթ փառամ կը հողի վրայ, գարձելի՛, երբեմնի պղպնուէր յեղափոխականը, երէկի պղպարի մտանիշը, պարտուան անշունչ զիակը...: Անոր վրայ կը հակէր Տաճատ, իր տանինը տարիներու բոլոր սոսոյզ վայրագութեանց մէջ իր կողերէն գորս ցալապ բարբարոսի խնամուէր աչքերով, վրէժը անձնու որում, արճանուցուցած...:

Այսպէս ստոած կանդուն մնաց Տաճատ իր գահին աջիւ: Երբ հրաշքանի բունն ասարափ ժր սթափեցուց զինքը, Պոզդատի բերաններ շնչացին, վայրայ պղպարակներու մէջ գնդակներու անձրևն ժրն կը որ կը սույլը պին մէջ, սո՛ւ, սո՛ւ...:

— Ահոցուցէ՛ք, մեոցուցէ՛ք, մարդասպանը, Ալլա՛հի անունով...:

Ա. կրաւ որ, անդամ ժր գոնէ հայրենուէր հերոսի ժր պաշտակի մարմինը չի բղկտուէր, չի շոշոտուէր, չի կոխտուէր արիւնարբաւ խաժանին կողմէ, միշտ Ալլա՛հի անունով...:

Տաճատ անհաստատի հրաշքով ժրն կը կարծեւ որ կրցաւ ճշգրտորիլ այդ կատաղութենէն, իր երկու ասարճանակներովը կրակ ա: մահ ակուելով իր շարքը: Այսպէս խուսափած ամայի փողպնեբուն մէջ, Տաճատ տեսաւ զինուոր ժր որ սակտաին կը հայրմէր զինքը, Դաւիթ, կղբայրութեան ասարճանակ փայլ ժր շողաց իր արիւնու աչքերուն մէջ, կանդ ստաւ:

— Ախնաս՛ր, — քտաւ, — ո՛վ իմ կղբայրս, ահաւափի կը տես-

ննս որ պիտի մեղցնեմ զեզիս, լու է որ վերագրաննուս, եզրայք ենք մենք... :

Հլու պինուսըը թողուց որ Տաճառ կրթասի մասի փոզցնեկու մանուածագրասին մէջ ու երբ վերագրածու իր հրամանատարին մաս, վերջինը բարեխաճայթ կը գտար իրեն.

— Ինչո՞ւ ետ եկար, պինուս'ը :

— Ինչո՞ւ ասաջ շեկար, գորապեա... :

Այսպէս Տաճառ կրցաւ սպասել ինչպինքը : Ետջը ընկերները պրային որ ոչ տնկարեկի էր սպաս ապրիլ վանայ մէջ. պէտք էր հեւանուլ : Չմբան ասաու մը, երկու ձիու հրապէնով ու փամփուշտով բաւական ճամբայ ընելէ ետք Տաճառ հետուէն տեսաւ փոթորեկայն ստպերու պէս հակայական գորադունդերու քաղաք հասնիլը : Ա՛յ, վաստիթիւն պիտի բլլար այսպէս իր հայրենի քաղաքը թողալ, հեւանուլ : Տաճառ վերագրածու վան. հեաեւեալ օրն էր որ 6000-ներու բանակը եկաւ հասաւ մեծ քաղաքին սաջիւ : Պաշարուժ, թնդանօթ, սալմական պարասասաթիւն, ու սարասփ, ու ժողովարդը սաներու մէջ բանասաւճ, ու փոզցնեկըր ու շահանեկըր սաժ'յի, ու սաժ'ի, ու սաժ'ի, ու սաժ'ի... :

Յեզարեթականները կը փնասուէին, Ընկերները, Ահարեկէշ-նէրը, սանէլ սան, ասասապներու մէջ ու քարերու սակ : Ի՞նչ ընել : Ահա՛ այդ փասնդայի փայրկեանին էր որ Տաճառ իր ասանաթ ընկերներով իջաւ հօրի մը մասի խորասթիւններուն մէջ. Ասասա-ճաշունչին խոր վիրայը, նրեք երկար օրեր շնչեցին հոն սա՛ի ու սարասփի մէջ, ու ցորեկը այնքան խուար էր հոն որքան գիշերը, ու գիշերը այնքան սնքուն որքան ցորեկը : Ի գո՛ւր ջանային փախուսաթ թաքուն ընդերերեայ մը բանալ. հօգը սպասամներու կարծրաթիւնը սենէր. մտակրնին, եզանդներնին յայնամ էին, ուժաթաթ, անաթի-Այսպէս սակա՛յն, անչա՛րժ, սպրեցան երեք սրեր, սակի խորտեցան բան թէ սպրեցան, երբ յանկարճ որ մը մասին ու սարասփին մէջ, շուսնի մը վախա իրանէն սոցայ իջնայը տեսան մարգակերպ ստուերի մը... :

Գարձեայ մասնաթիւն, գա՛րձեայ :

Ահասասիկ, այդ օրէն ի վեր էր որ Տաճառ սպրիլ սկսաւ ձե-ճիւ, շահանասաւճ ու շխուսաւճ ասասապանքներու, ու սօզդատի ու շրդ-թայի ու պնասնի ու անասապաթեան կրօնքը, այն կրօնքը որ ա-ւա՛րց, մեր բոլոր սպասարար գիւշտեցներունը եղաւ, Ազատաթեան պայտեկի ու ահասար կրօնքը... :

[1908]

Հ Ա Յ ՈՒ Ն Օ Ր Ա Պ Ի Բ Ը

Լ Ա Լ Ի Ք Զ Ա Ի Ե Շ Տ Ը

Երէկ, չսղենաւին մէջ, Պատաս մը խոսակցութիւն՝ զոր հոյժը ինձ բերաւ. վերնաշարիկի երկու տիկիներէն-

— Հայտուար՞ . . . :

— Զէ՞, քա՛, ազնուար աղայ էր :

— Ա՛մա՛ն, ան չէ՞ որ կորսնցուց մեր թագաւորութիւնը :

Երեւակայեցի՞ք - կրցա՞ք երեւակայել . . . խոսակցութիւնը կը գտնուար բաց-նամակի մը վրայ զոր իրենցմէ մէկը բռնած էր ձեռքին մէջ. նկարը — խօսքը մէջերնիս բաւական անճշտնի բան մը — կը ներկայացնէր Տրդատ թագաւորը, խոսակից տիկիները — ամօ՞թ է բսելը — հայուհիներ էին :

Տղխութի՞ւնն թէ անզգայութիւն . . . Երկուքը մէկա՛նց : Երկաթի աւ չզիժայի կեանքը զոր ապրեցանք այնքա՛ն սարիներէ ի վեր, ո՛չ միայն մտցնել տուաւ մեզի մե՛ք իսկ ազգին պատմութիւնը, այլ պատճառ եղաւ որ — դասն է խոստովանելը — շատ անգամ մեր հողին սակնէն մտի՞ խորութիւններուն մէջ անիծենք, նորովեք մեր նախահայրերը անո՛նք որ զարեբու սարկութեան մէջէն միջոցը գտան պահելու եւ մեզի փոխանցելու հայ արիւնը :

Եզրպատս իր անզրպատական տիկնոջին խորհարգին մէջ կը գտնէ իր փոստերուն աստուածացու՛մը : Եսնաստան իր երբեմնի չքեղ սակեղարեբուն վրա՛ն է որ կը յամարի պահել իր գոյութեան արդարացու՛մը : Լատին դորութիւնը գեւ չինն Հոսովմայ աւերակները կը յազէ : Ամբողջ ազգութիւնները իրենց անցեալին մէջ կը գտնեն ազգայային արտացոլումը : Այ՛ միայն մենք ենք, աւա՛ղ, քան անգամ

դարձար Հայերս, որ յոժարակամ կ'անդիտանանք մեր գեւ երկկի պատմութիւնը . . . :

— Հայաստան . . . :

Անի՞ն՝ ուստի Մատ ծըն էր որ կը պեղէ : Մեր լեզու՞ն՝ գերմանացի քանասէրնե՛րը կը զրազին անով : Մեր աղբային հնութիւնե՛րը՝ Ա . Բեթերսպօրկի եւ Մոսկուայի արքայական թանգարանները դացէք փնտաել գանձք : Մեր ձեռագիր ամենաբժէք մագաղաթնե՛րը . . . Կանարայի միւղէն : Մեր Պատմութի՛ւնը . . . Աւրուսայի պատմարաններու զրշին տակ . . . Աւ մենք, Հայերս, — ա՛խ, լայի՛՛ք դուեշտը — ստանց իսկ մեր Ազգային Պատմութեան աչքը ճանչնալու, կ'ելլենք ու . . . Ազգային Երեսփոխան կ'ընտրուինք :

Չէ՛ : Փամանակ է որ կարդանք, ուսումնասիրենք մեր պատմութիւնը : Հո՛ն պիտի գանենք մեր ազգին երկու Հազար տարիներու ճամբան, ու իր բոլոր դարաւշութիւնները, յետազարձութիւնները, անել ուղղութիւնները, վերելքներն ու դատիթափերը :

Այս տեղէն կը նախըզամ արդէն որ մեր սիրելի պաշտօնակիցները պատիկալու աշագին փափաք ունին .

«Չէ՛, անբարոյականութիւն է Տրդատ թագաւորի քառթին սկնարկելը . Ազգ . Պատմութիւն չի կայ . մի միայն մէկ պատմութիւն կայ, Օսմանցիակա՛ն պատմութիւնը . . . » :

Ո՛չ, ա՛յ : Այն որ իր պատմութիւնը չը գիտեր, ա՛յն որ իր ազգութիւնը չի ճանչնար, աչնդիտին վա՛ռ քաղաքացի ծըն է ու յոսոթ Օսմանցի մը :

— Հայաստան . . . :

Քերտ, 18 Յուլիս 1908

Խ Օ Ս Ք Ի Ի . Ս Ե Ի Ա Կ Ի

ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԱԾ ՕՏԷՕՆ ԹԱՏՐՈՆԻՆ ՄԷՁ

Թո՛ղ ներկ լնձ հաս ներկայ հայ հասարակութիւնը որ յանդրգնութիւնը կ'ունենամ խոսք ստնելու այս գիշեր թատերական այս պերճ սրահին մէջ, այգրտէրներու խոնդալտա խոմբի մը ասջիւ, սասնց մասնաւոր պատարասութեան, սասնց խոր ուսումնասիրութեան, եւրոպայէն նոր ժամանամ, համարդութեան փոշիները դեռ վրաս: Կաւ կ'ըլլար անչաւտ որ այս գիշեր քառորդ դարէ մը ի վեր մեռելարէն թաղուած մեր թրքահայ թատրոնին հայտարարու զարթնումը քացուէր արժանաւոր ու ծանր նախարանով մը, եւ Հայ գեւաստի գերասանի՝ Պարան Փափաղեանի մեռքէն բնոց եւ բեմ բերողը մեր հիմնրէն մէկը ըլլար: Բայց պարտոյան ինքնին այնքա՛ն գեղեցիկ է որ մարդ սասնց ելին մը, կամ թատերական մասնուղէտ մը ըլլալու, սասնց իսկ երկար ու քրանաջան ուսումնասիրութեան, կրնայ սրբատարուի քանի մը բառեր արտասանել՝ պարզ ու անբասկնտա բառեր՝ որոնք Հայ թատրոնին նախրուոյ երիտասարդ սասանդի մը սասջին քայլերը պիտի բանան:

Նախրական պարտականութիւն մը անիմ հրապարակոյ կատարելու: Անկեզձ շարճակալութեան այն պարտքը զոր սրտեւաստգէտներու նորակալմ այս խոմբը կը գնէ իմ վրաս արտայայտելու: Ձեզ: Ձե՛զ որ այնքան սիրով եկաք քաջալիքի ընդհանրապէս ամբողջ նորտաի խոմբը, ու մասնաւորապէս իր թատերակար Պարան Փափաղեան՝ որ դեռ այնքա՛ն երիտասարդ՝ չի վարանիր Օթէլլոյի նման զմուտրին ու գրեթէ անմատչելի գեր մը անձնատրելու: Հարկաւ ներողամիտ աչքով պիտի դիակք խոմբին մնացեալ մասը՝ որոնք եթէ չունէին իսկ արտեւաստոյէտի մեծ պատարասութիւն, անկին

զանկ կամքի մեծ ուժ եւ բեմի զարուստ սէր՝ անդամներով ամէն զժողովուրդներն՝ իր անխնայներէն ծնցնելու համար մեր այնքան սիրելի հայրաբերաւ ու հայրչաւնչ թատրոնը :

Թատրոնը, հայաշունչ թատրոնը... : Այն թատրոնը զոր Հէքիմեաններ, Պէշիկիթաշեաններ, Թէրզեաններ, Թզլեաններ, Շիրվանդաւաններ կանդնեցին... : ա՛յն թատրոնը զոր Վարդովեաններ, Գուրագաշեաններ, Գոստաբեաններ, Սիրանուշներ, Մնակեաններ փաստորեցին... : ա՛յն թատրոնը որ Թրեանցիներ, Ռշտունիներ, Ազամեաններ անմահացան... : թատրոնը, հայաշունչ թատրոնը, մե՛ր թատրոնը... :

Ահ, փառաստար հայ անուններու սակեճոյլ համաստեղութիւնը... :

Աւ բնու՛ւ զարմանալի չէ որ մեր մէջ ուր այնքան ապերախա ու սեյքան թշուառ նկատուած է այս բեմի ասպարէզը, — մե՛ր մէջ՝ համեմատաբէն բոլոր միւս արուեստագիտական ասպարէզներուն՝ — ամէնէ՛ն աւելի ստեղծացող ու պարարեղծ ճիւղը թատրոնը եղան ըլլայ միշտ : Ասիկա անի իր սրտչ պատճառները :

Ամբողջ եւրոպայի մէջ, աշխարհի էն շքեղ կեդրոններէն մինչեւ ամենամաթ ու խտարին անկիւնները՝ ես չեմ տեսեր ու չեմ պահանջար հաստատել որ դանտի տակաւին մէկ արիւշ ազգ՝ որ ամէն ուր ու ամէն վայրկեան ապրէր զերանանի ճշմարտագէտ կեղծ ու դերեղմանօրէն ծիծաղելի այն կեանքը որ դարերէ ի վեր մեր կեանքը եղաւ, մեր, ստրկացած թրքահայերու կեանքը... : Տասապե՛ր, աստիպուած ըլլալ ամենաերջանիկ կերպարանք մը ցոյց տալու... : անպատուախ, բնարարախ, դեմաբարչ ասպարէլ, ու ստիպուած ըլլալ զուսթեան ջերմագին ազդեցակներ բարձրացնելու... : Մարտի՛, այնպիսի մէկ վայրկեանից ուր արեւն արցունք պիտի պոսթկոտր աչերէզ... : Մագթանքի ճիշեր հանել կոկորդէզ այն բոճակայ ձեռքին համար որ զքեզ կը խեղզէ... : մեծնի՛լ — հոյեպէս մեծնի՛լ ու սպրիլ ձեռացնել... : ա՛նա դերասանական ա՛նտիլօրէն կեղծ կեանքը, որ մե՛րը եղաւ այնքա՛ն երկար տարիներ... : Արդ ինչպէ՞ս կ'ուզելիք որ այսպիսի պայմաններու մէջ, ժառանգօրէն ու բնածինօրէն մեր ամենամեծ կեղծ յատկութիւնը մեր կեղծելը շրջաբ, ու մեր բնական յարմարութիւնը՝ դերասանութիւնը... :

Ազգի մը թատրոնին յաջողութեան համար կա՛յ տակաւին մէկ երկրորդ պայման. ա՛յն է թատրերգութեան նրթը, պատմուածքին առանցքը, խաղին կմախքը : Արդ մտցէ՞ք անգամ մը ներկան. վայրկեան մը զկոյի ետ երթանք, մեր մոզովրդեան կեանքին պատմու-

Բեանն մէջ, Է'տ, շա'տ Էտ, մինչև Արաւոսի ժամանակները, ու անկէջ ալ Է'տ' մինչև մեր հեթանոսական շրջանները: Անցեալի մշտնջին մէջ Թագաւոսն ալ սակեկուս բարձունքներէն գիտենք անգամ մը բեան ի վար սոցոսկոց ալն ահաւոր ու արիւնդուայ ճամբան սր մեր ազգիկնն է, Ի'նչ ազաւոր դասեր, ի'նչ հսկայ ստաղձներ Թատերազրի մը համար՝ ալ գրաւմեաբեան դանազան կջերուն մէջ: Մեր ամէնուս հայր Հայկէն մինչև մեր սրերը, գրցարանական հիւնալի տանգավէպերու քով ի'նչ ահաւոր իրականութիւններ...: Ու Արշակը, ու Վաստիք, ու Քաջ Վարդանը, ու Մեծն Արտաշէսը...: Ու տակաւին նա'ր, դեռ շատ կոր: մեր ամէնուս սրտին մէջ արիւնոց յիշատակները ալն ահակի կատարածներուն(*) որոնք մաշը ու սարսափը ու սափը ցանկցին մինչև Ակնայ սարսափահար հովիտները, Վանայ արիւնտների յիճէն մինչև Ռակեղջիւրի հայախուլ անդունդները...:

(**) Խաւեր 1875-6-ի կիլիկիոյ շարդերուն մասին է:

Ազգային, դուս ազգային Թատրանի մը համար ինչ ստաղձներ, ի'նչ հերոսներ, ի'նչ նիւթեր...: Խաւարշտին բաններու մէջ ժողովուրդէն անդիտուած, ժողովութիւնէ վատարէն լրուած «Ազատարիւն» հեծկրատրոյ քանի-քանի մեանայներ, զորս Հայ բեմը պիտի անմահացնէր՝ անձնութեան գասը տալու համար ժողովքը կան...: Ու ամէն տեղ, յայտենական սարսափի ու սպանալիջի տակ՝ գիշտանորէն ու լուսորէն գործող քանի միհանձն կեանքեր՝ զոր Հայ Թատրերգութիւնը բեմ պիտի հանէր՝ մեղի հերասարար մեծնի սարկեցներու համար...: Ու դեռ ինչե'ր, ու դեռ ինչե'ր...:

Ո՞՞՞... Ո՞՞՞... գործախաւարար նիւթերը չէ սր կը պակսին հիմնելու համար շղուս ազգային քաւորն մը: Եւ ահա թէ ինչո՞ւ ևս այս գիշեր համեստորէն պիտի ուզէի յանդիլ սու գաղափարին թէ օտար բառերախաղերէ աւելի — զոր մեր ժողովուրդը չի՛ կրնար բճրոնել — պէտք է Հայութիւնը իր ծոցէն ծնի Հայ քաւորն մը, Հա'յ, ոչ միայն լեզուով, այլ ոչ լուով ալ, նորաստիով ալ...:

Հայ քաւորն մը՝ Հայ իրականութեան համար:

Կեցցէ՛ Հայութիւնը, կեցցէ՛ Թատրանը:

Երևա, 22 Օգոստոս 1908

Հ Ա Յ ՈՒ Ն Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Խ ՈՒ Լ Մ Ը Կ Ը Փ Ն Տ ՈՒ ՈՒ Ի

Առամպոյի չին տարեգրութիւններուն մէջ ասանդազեղ մը կայ :
«... Աս հոն գտաւոր մը կար որ կոյր էր իր օջ աչքէն եւ
խուլ իր ձախ ականջէն : Աս աչք գտաւորը ժողովուրդին վէրքերը
կը տեսնէր իր օջ աչքով, ու տառապողներուն ողբը կը լսէր իր ձախ
ականջով...» :

Առասպել, իրօ՛ւ, բայց հաւատացէ՛ք որ ճշմարտութիւնը ան-
կէց ակնի ճշմարտ չէր կրնար ըլլալ :

Չտախտանցած պիտի բլլանք արցեօք այդ չինասոյց չե-
քիաթը բերելով, պատշաճեցնելով մեր նոր կեանքին : Կոյր եւ խուլ
գտաւոր մը, ինչո՞ւ չէ :

Անբեւեալայեցի, անհաւատայի՛ անտարբերութեան շրջան մըն
է որ կը բազրենք : Ո՛ր է երէկի կառավարութեան մշտարաց աչքը,
այն աչքը որ ամենախորրի՛կ, ամենախեղճ քսան անցաւ անտես շէր
փախցնէր լրագրութեան սիւնակներէն : Ուր է այն մշտաբթուն աս-
կանջը որ քարերու, պարիօղներու ետեւէն կը լսէր, կ'իմանար բա-
ղրքի ամենաթշուառ ճիշ մը՝ մահուան պատիժովք պատժելու հա-
մար դա՛մն : Բաղրքի աշակի սղաղակներ կը գրասն հիմա . սրճնք են
լսողները . ի՞նչ եզրու հսկողութիւնը . կա՞յ յատուկ պաշտանէութիւն
մը որ մեր բաղրքները փոխանցէր . ինչպէս կ'ըսեն, առ որ անկ է .
(Ա՛խ ձոյլ բացտարաթիւնը) :

Ասրկութեան ստրտակի սրերէն փերջ, անխլանաթեան աս-
րերը... :

Չին սրինակ մը : Պարտէ՛ մէջ մեր զրացիները սրերով ու զի-
չերներով Առամպոյի վախկառ ողբ կը գտաւցնեն հրազէնի անոպուս
պայթիւններով : անոնք չեն լսուիր : Գում-Գումախի մէջ խեղճ կապար

մը կը սուրաց, ու ահաւասիկ քառասուններու դունդ մըն է որ սուին-
ներով կը շարձակի միամիտ հայերու վրայ: Լրացիրները կը բողո-
քեն, մերանը կը հոսի, գրիչները չի հասասուլիք գործունէութիւն
մը ցոյց կու տան. բայց որո՞ւ գէժ, ո՞վ է լսողը. ահա խնդիր մը
որուն վրայ կ'արժէր որ մտածէինք...:

Գաւառներէն ամէն օր բողոքի ձայներ կը հասնին. մութ ան-
կիւններէ խզուք կոկորդներ կը ճչան: Ներսերը դեռ կեղբոսներ
ունինք ուր Սահմանադրութիւն բառը արգիլուած է արասանելու:
Գործի զլուխ դեռ սխալը պէշեր կան՝ հայ արիւնտիր կարմիր, ու
ստատուածներու պէս անասան: Ներսի գաւառներու մէջ կտտորածի
վախը կայ, կը լսէ՞ք, կտտորածի վախը...: Ամէն ժամ թերթերու
մէջ յեղատոխական Բամբէներու հասցէին պողտասանքի, բողոքի
անհամար նամակներ կը տեղան. չին, սարկական, շողաբորթական
բանասէտեր գլուխներն կը ցցեն: Երջանի՛կ Բամբէներ որոնք շեն
լսեր...:

Մամուլը ազատ է, իրա՛ւ, բայց գրելու այդ ազատութիւնը
այն ասան միայն օգտակար կընայ ըլլալ՝ երբ մեզի լսող կառավա-
րութիւն մը ըլլայ:

Եսելու այդ պաշտօնին համար գատաւօր մը կը փնտառի, —
հոգ չէ թէ լսող: Որովհետեւ երբ գարերով զսպուած ժողովուրդի
մը ձայնն է որ կը պտտիկայ, երբ քարե՛րն են որ կ'ազդակեն, խա-
լե՛րն անգամ կը լսեն, ինչպէս կ'ըսէ միամիտ ստամբ:

Խույ մը կը փնտառի...:

[1908]

ՈՒՍԱՆՈՂԻ ԵՒ ԵԱՄԱԿՆԵՐ

ԼՁՁԱՆ, 27 Մայիս 1909

Սեւ օրեր կ'ապրինք նորէն, տարածի օրեր: Հետադիրները սովէն ժամ նոր գոյժ մը կը բերեն, Չա'րդ. ու եթէ ջարդ չէ, հրդեհ'ու ու եթէ հրդեհ չէ, սո'վ. ու ինչ որ ամէնէն տարածիչին է, համաճարա'կ, Լրագիրները ամէն օր սուպի նոր գին մը կ'աւելցնեն. գետ այս իրիկան թերթերուն մէջ կը կարգայի նամակը ծանօթ դախիցերուհի մը, Լիւսի Պօրէլի, որ երկար տարիներէ ի վեր նախարար է Կիլիկիոյ հայ ժանուկներուն զաստիարակութեան: Անձնուէր հեղձկանահին նկարագրելի վերջ թէ ինչոյէս մեռած Բաղաբիմ մէջ, երբ գիտկնային խաղաղութիւնը վերջապէս կը թուէր արեւել, եւ երբ ա'լ կարմիր կաշի կը կտրուկերպուէր վիրաւորեալները դարձանելու համար, յեղակա'րձ, նոր եւ անօրինակ հրացանածգութեան մը խուճապին մէջ, հրդեհեցին հայկական հոյակապ վարժարանը ուր հոգորուար վիրաւորներ կային ապստամա'ծ... Լ. Պօրէլ կը յարկ: Չկը բաւ որ նոր գահլիճը կը հրամայէ թէ' մի' սպաննէք այլեւս, բայց այրեցէք ամէն բան...:

Ամէն բա'ն. ու ի'նչ մնաց արդէն:

Երէկ խճրագրատան մը առջեւ խանութիւն մը գէպի հան հրախրեց յայլերս: Լուսատիպ նոր հասած նկարներ Լին. հաղորուար թշուառներ ծալի արին, անկողիններ եկեղեցիներու մէջ, սաքեր, մարդու կտրուներ, սրտայնը պատուում եւ գուրս հանում երախայ մը իր մօրը գիտկին վրայ, Միջերկրական ծովը գիտկներով հարուստ, գեախինները պատկած ձերուններ, սրբուհիներ, թշուառներ... Հայկ'ր, Հայկ'ր, Հայկ'ր... Սիրտս պատուա-պատուա՝ այդ հետաքրքիր բարձրութեան մէջ թշուառ ցեղի մը միա'կ ներկայացուցի-

չը ըլլարուս՝ կը հետանայի այդ արիւնի գայրացուցիչ գոցացորո-
թեանն, երբ փոքրիկ խոտակցութիւն մը կեցուց զիս: Երկու ազնուակ-
ներ կ'ին, 7 և 8 տարեկան:

— Ի՞նչ են այդ սրտակերները, — հարցուց փոքրը մեծին:

— Հայերը կը ջարդեն . . . :

— Ինչո՞ւ . . . :

Մեծը կանց ստաւ շուտրած: Ինք գիտէ՞ր ինչուն: Էստեմ էր
միայն, օրօրոցէն ի վեր, գիշերները, թէ ծնուցը ինչե՞ր կը պատմէին
հայերուն վրայ: «Ինչո՞ւ»: Շուտրած, քարացած, ազլած մտածեցի
այդ մեծ ինչուն, այդ կարմիր ինչուն որ եօթը տարեկան անզկտ
ազնուակի մը հոգիէն կը պատթկար: Անգամստական հսկայ այդ ին-
չուն իր բերնէն կը մայթէր այնքան բնական, որքան վճիռ ջուրը
իր ակէն, Փոքրերս՛ն մեծութիւնը . . . : Քանի՞նե՞ր մեր մէջ, բոլոր
«տարեցաները», «շարհքով» մարդերը, ազգին «խելօք»ները, սակա-
ւին շէն մտածած այդ նախնական հարցումին վրայ որ մանկական
ուզեցը կը տանջէ: Ա՛խ, որովհետեւ այդ ինչուն հսկայ անկիւնա-
բարն է Անգամստական, և որովհետեւ այդ բառին տակէն կրնան
անհասնոյ բաներ գուրս գայ իրենց շահո՛ւն համար, ինչպէս կարիճներ՝
բարի մը տակէն . . . :

Այս շարաթ շերտեան քաղաքական հանդէսի մը մէջ, այս
մասին գտան, շա՛տ գտան հեղեութիւն մը կար:

«Աստուած էջերը տակցձեց անապուստիս. Համար, Հայերը՝
Ջարդուելու . . . : Քուրբիս մէջ թէժի՛մ պիտի փստուի, Հայերու
Ջարդ - Մայթա՛նը պիտի գահակալէ, Հայերու Ջարդ - Շէրիա՛թ
պիտի հաստատուի, Հայերու Ջարդ: Բայց այս բոլորը այնքան տա-
րօրինակ չէ մեզի համար, որքան այն յասահատեցուցիչ «խելօքու-
թիւնը» որով Հայերը կ'ոգջունեն այդ Ջարդերը: Ե՞րբ այս ժողովուր-
դը պիտի սորվի մարդկօրէն կառոյիլ . . . »:

Աս իրա՛ս: Մարդկօրէն կառոյիլ՝ այս տարրական տարբերու-
թիւնը կը թախ ի սրտս հետացած ըլլալ Հայուն սրտէն: Աս այս՝ ո՛չ
միայն աստուածափախ եկեղեցականութեան, խնկամուց ուսմանութեան,
ազկտ արհեստաւարութեան մէջ - այլ նո՛յնիսկ աւ մանուանց մեր
մասուրանականութեան մէջ: Առէ՛ք մամուլը. հաստացէ՛ք որ այս
վերջին ամբանբու բնթացքին, երեսդական մամուլը շա՛տ աւելի մա-
տէն շոյափեց հայուն վերջը քան պոլսահայ մամուլը: Բոլոր երկիր-
ներու քաղաքական թերթերը միաձայն գտնուեցան կոտորածներու
թիւին վրայ՝ որ երեսուն հարաքը կ'անցնի, «Միս'յն Արիսան գեղը
եյրե՛ք հազար հայ գիտկներ քափեց Միջերկրական ծով», կը տեղե-

կողքին Գրանտախանն մարտաճառերուն սպաները: Աւրազացի վիպաներ
ամենաաշարկաւ իրազութիւններ կը պատմեն որք որին:

Աւրազախանս՝, քարապաճ, Պարսոյ հայ թերթերուն կը սպա-
սենք, աւելի բնագործակ տեղեկութիւններու համար, կամ դանկ հաժ-
կո՛ւ բողոքի մը բնթերցումով ամսքուելու համար... Թերթերը կա-
զանս ըստիտեան տեղեկո՛ւճ անտոյնութիւնը՝ որ կը յատկանշէ պրո-
սահայ մասնորոշմանութիւնը... Մեր թերթերը դեռ կը շարունա-
կեն իրենց անդամաւրյն կեանքը: Եւ յինչի հանդէսներ կարգադրե-
աք Կիլիկիոյ Հարցերէն անտիջաղէս ասաջ՝ սիրալին յայտատ աստ-
նաւորներ յանդուած կաշին, ճեշանածիք պատմութիւններ, ու դեռ
ինչե՛ր... Մինչդեռ հայ բնդհանուր Մամուլը Սուղին սեւո՛վը պէտք
էր պատուէր, կամ Արիւնի կարմիրովը գրաթկալ, եւ կամ — էթէ չէր
կրնար ամէն բան բակ — յէ՛ր... Գանկ սա՛ յոստանաւեցացիէ,
ճայրաշկերէն յուսանս, չքատ, արտում գամբանականները շղթին:
Անոնք որ մեանն, գիտակցորէ՛ն, գիւցալնորէ՛ն, անոնք ս՛ջ արցուն-
քի պէտք ունին, ս՛ջ վարձու կեղծ յայկաններու, ս՛ջ խրատի: Գու-
բանականները պէտք է կարգալ գամբանական խմբադրոշներու գրո-
խուն: Ժողովուրդները ինքնադաշտմանութեան, ցեղին շարունակու-
թեան, ՊԱՅՔԱՐԻ՛ն բնազդը ունին: Մամուլը աշտպիտի արհաւրացի
չբճաններու մէջ պէտք չէ որ յուսանաութեան, սուղի, անդարմանելի
ցախի մշտնի մը մէջ խաւարէ ժողովուրդին աշտ բնազդը: Fatalisme-
չէ՛ որ պիտի միակ բնկճում ցեղերը. աճա՛ թէ ի՛նչ բան կը մամուլ
մեր մամուլը:

Պատը մամուլը — եւ մամուլորաղէս պոլիցիբիտիան որաթեր-
թերը — ամէն որ կ'արճանաղրէ հայ կուտրածներուն համար կգամ
նուիրատուութեանց ցանկը: Ո՛ր են մերինները: Այն հայ թերթերը
որոնք աշտինչ կամ աշտինչ Բեճապատիլի մը մահուան սաթի փո-
խան ճաղկեղբայակի՛ նուիրատուութեանց անհատնում ցանկեր կը
չարէին, աին միւնուն թերթերը՝ հաղարաւո՛ր հայերու մահուան
սաթի՛ փոխան ճաղկեղբայակի՛ Նրաթն հեղնութիւնը... պէտք չէ՛ր
որ անմիբճանալի նուէրներու շարքերով ներկայանային աշտ հոթն ան-
գա՛մ նահաւապում ժողովուրդին...: Գուտ՛որ, սոխա՛մ, ըաղա-
շարշար Գուտար, իր յուման աստա: Ե՛րբ պիտի գրգրի ինքնուր-
տակցութեան պոսցումը մայրաքաղաքացիին հոգույն մէջ Ե՛րբ՝
գա՛թթը:

Ու Ե՛րբ, մամուլանց, մարդկորէ՛ն կատղիլը...:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ն Ն Ե Ր Օ Ր Ա Գ Ր Է Ն

Տ Մարտ 1915. Կիրակի.

Կրեթէ երկու ամիսէ ի վեր զինուորական եմ. Այս նոր կեանքս աշնքան շեցուն է տարօրինակութիւններով, որ կ'սեղեմ օրը օրին զրի աննէլ սպասարութիւններս, Այսպէսով ուղեգրս պիտի վարժուի համաստեղ օրասայ մը ամբողջ գործունէութիւնը օրագրի մը փոքրիկ էջին մէջ. զրիչս պիտի վարժուի բլրալու հաստարիմ ծառայ մը կամքիս հղատակաց, փոխանակ այն ընտանիք նժույզին՝ որ էր մինչև ցարդ: Եւ այս՝ իմ աստջին նպատակս է, որուն համար կը զրեմ այս տեսարակը: Մինչև հիմա այս զրիչը զոր ասիս մէջ կը բռնեմ ուղամ կողմս տանելու եւ ուղամ ձեռոյս շարժելու համար, կը շարժէր միայն իր ուղամ աննին եւ իր սեղամ ձեռոյր: Եւ իր ստրուկն էի, ան իմ տէրս, Գոփեսաներ շատ բեցի, բայց անոնք զիս սրամտեցուցին: Երբեմն ժողովուրդները հանդափառ կը ծափահարէին արքայ մը, որ ինկզ գործիք մըն է միայն իր նախարարացեալին ձեռքը, Այնպէս այ եւ, բանաստեղծ Սեւակը, բժիշկ Չիլինկիրեանը, այս ձեռքիս մէջը սեղմած հասարակ փայտէ զրիչիս ստրուկն էի եւ եմ մինչև այսօր: Դադուրնէ սկսեալ պիտի ջանամ բլրայ այն, ինչ որ եմ: արավհետեւ այն, ինչ որ եմ ինձ կը թուի, թէ սուկի բարձր է, քան այն, ինչ որ կ'իրեւամ: Յ՛ն, ուրեմն զարգութեան, յատակութեան, Գեղեցկութեան աստուածները, պննկէք ինձ:

9 Մարտ 1915.

Երէկ սոստա կիրակի էր. մտմ գուցի Մեծ Պահքի մտմ մը՝ սուկերով ծամկուած: Աւրախութիւնս մեծ եղաւ տեսնելով, որ ամբողջ

եկեղեցին՝ ամբողջ մասուսը, լեցուն էր մեր պինուսրներով: Իսկոյն
հրամանն արի, որ բարբն ալ հանեն իրենց գլխարկները, Ամենքն ալ
հօտասակեցան հարիւրապետի հրամանին, բացի մէկէն, որ ամենէն
ջերմեանոյ ազօթագն էր եւ կեցեր էր ժաման հիշող մէջտեղը, խորա-
նին գէժ առ գէժ: Բազուկները սարսամսմ կ'ազօթէր, կը խաշակնօքէր-
կու բար, կը հասաշէր: Սէ երբեմն աշնքան կը բարձրացնէր իր ձայնը
սրտին խորերէն, որ մինչեւ տկանջն կը հասնէին իր տարսրինակ բա-
սերը: Ե՛նչ կ'րոկը, շէի հասկնար, բայց կը պոսյի, որ եթէ Ա՛կը
կտը վերը, ան անպատճառ պիտի հասկնար աչս ինկնին լեզուէն: Ս,
սակայն աչս բարեպաշտ մարդը ինչո՞ւ կ'ընդդիմանար իր գլխարկը
հանելու: Կտը հրամանն ժրն ալ զրկեցի: մարդը հօտասակեցաւ, բայց
աչն առան սօսկաչի բան մը պարզօնեցաւ աշերուս աօջն: Մարդուն
ամբողջ գլխար Քրանկարտի կեր եղեր էր... Երկար դոց մը սահեցաւ
ամբողջ մարմնիս վրայէն: Մարդը հայիս քաջութիւնն ունեցաւ ծունկ
մը ազօթք ալ բնելու սօ մեկնեցաւ մասուսէն: Սս գամուսմ մնացի
կեցամք աեզս:

ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ
ԵՒ ԱՅԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԽՕՄՔԵՐ

Սերէյ Տեյ Արսեւ Ա. Ա. Պարզերեանի

Վարժարանէս պէտք է որ ա՛լ գնանք հետու...
Մեր մանկութեան օրերն զացին հեշտագին,
Տարիներն ալ յաջորդեցին խարու՝
Արագ եւ քաղցր՝ զեփուտին պէս զարնային...
Վարժարանէս պէտք է որ ա՛լ գնանք հետաւ :

Նրէկ դեռ փոքր՝ նորեկ տղեկ էինք հաս :
Ճամբա՛ն երկա՛ր, ու յոգնութեամբ լեցում էր :
Փամանակը առուակին պէս մեղմահոս՝
Գրկեց ըզմեզ, առաջնորդեց մեր քայլեր :
Նրէկ դեռ փոքր՝ նորեկ տղեկ էինք հաս :

Հիմա հասած ենք դպրոցի վախճանին .
Ա՛լ չի՛ք մեր քայլն յառաջ մղող շարունակ :
Մեզի համար դաս ու համար վախճանին :
Ու հրօժեշտի կը հնչէ՛ ժամն տխրունակ...
Հիմա հասած ենք դպրոցի վախճանին :

Ճամբորդին պէս որ գազարէն կը գիտէ
Նողը բլրոյն ուր մազլիցէր քիչ ասաց ,
Փրշուտ ուղին ու դաշտերն ալ մարմանդէ ,
Ու քերկրագին՝ կուրծքէ քրտի լա՛յն հառաչ :
Ճամբորդին պէս որ գազարէն կը գիտէ :

Յուզմունքով լի նաշուած է նեռնէ մեր ետին
Գիտենք նամբան որ քա՛ց է դեռ Գրտինքով . . .
Յիշատակներ կը խօսին շե՛շա մեր սրտին . . .
Ու մեր աչերը կը լեման արցունքով . . .
Յուզմունքով լի նաշուած է նեռնէ մեր ետին :

Ի՞նչ Բազըբ էր կեանքն որ սուրբ յարկիս ասկ անցաւ . . .
Աշխատուքին , խոկումն , շանքեր կըքանուէր ,
Ատմէ՛ ահա եզան մեր կեանքն որ անցաւ . . .
Այս՝ յարկին տակ՝ խաղաղիկ ու աշխատասէր :
Ի՞նչ Բազըբ էր կեանքն որ սուրբ յարկիս մէջ անցաւ :

Մեր գայրոցի կեանքին հասաւ ժամն յետին . . .
Ու այդ ժամուն բազէները յամբօքէն
Տեսնեմք ահա , կը կորուսին կ'անհետին . . .
Ո՛հ , վշտաբեկ սրտով երածեշտ տանք իրեն . . .
Մեր գայրոցի կեանքին հասաւ ժամն յետին :

Հրածե՛շա , երածե՛շա . . . Հրածե՛շա յարկիս յախտեան . . .
Միտոյ ջերմ բոյն՝ ուր մենք բռնիկ երգեցիկ՝
Մեր մայր բռնե՛ն առինք շամբերն գիտուքեան ,
Եւ արվեցամք աշխատանքի երգն գեղեցիկ :
Հրածե՛շա , երածե՛շա . . . Հրածե՛շա յարկիս յախտեան . . . :

Հրածե՛շա սնո՛նց ուր կեանքն անցաւ հեզաստի . . .
Սենեակներուն , սեղաններուն , սրահներուն . . .
Անոնց վրա՛յ են մեր կեանքին շիքերն ա՛հ . . .
Հրածե՛շա կու տանք անոնց ճայնով կերկերուն ,
Հրածե՛շա անոնց ուր կեանքն անցաւ հեզաստի . . . :

Հրածե՛շա մեր միտ ընկերներուն — դեռ փոքրի՛կ —
Որոնց հետ նոյն կեանքն ապրեցանք եզբօր պէս . . .
Վայելեցինք գգուանքն ու սէրը գողարիկ
Միեւնոյն հայր-սրաշատանի մը սիրակէզ
Հրածե՛շա մեր միտ ընկերներուն — դեռ փոքրի՛կ :

Հրածե՛շա ձե՛զ ալ, բարեկամներ մեր մա՛հին,
Դո՛ւ՛ք ուսուցիչք, դո՛ւ՛ք պաշտօնեայք անձնուէր
Յասաջացման, զարգացման սուրբ խորանին . . .
Ուսանողի մեր ջանքերուն տախի՛ք բեւեր .
Հրածե՛շա ձե՛զ ալ, բարեկամներ մեր մա՛հին :

Հրածե՛շա եւ քե՛զ, քեզ սիրելի ուսուցչապետ (*)
Որ մատնեբուզ մէջ ձեւեցիր մեր եօզին,
Յոտի կիրքերն դա՛ն զարձուցիր ետն անհետ .
Փոխան դրոյի ինչ որ կար ներսդ անդին . . .
Հրածե՛շա եւ քե՛զ, քեզ սիրելի ուսուցչապետ :

Հրածե՛շա քեզի, կրթական ժիր գործաւոր
Որ գրելիդ, լեզուիդ նարտար մտքնին տակ՝
Ու դպրոցիդ սալին վրայ փառաւոր
Կեցիր մեզ ու դարբնեցիր շարունակ . . .
Հրածե՛շա քեզի, կրթական ժիր գործաւոր :

Հրածե՛շա քեզ, մա՛հի մըշակդ յարգելի
Որ հերկեցիր խապան արտը մեր մա՛հին,
Խղեցիր անկէ՛ փունջ ու սաստակ դառնակի
Ու գրի սերմերն ուղղին, Բարսօյն, Գեղեցկին . . .
Հրածե՛շա քեզ, մա՛հի մըշակդ յարգելի :

Այլ է՛ր այսօրան խո՛ր մեր սիրտը կը յուզի . . .
Լսէ մեր մարմին պիտի երբայ քեզմէ բաց,
Հոգին մընայ պիտի փարած միշտ քեզի,
Քն յիշատակ պիտի ըլլայ անմոռաց . . .
Այլ է՛ր այսօրան խո՛ր մեր սիրտը կը յուզի . . . :

— Ո՞հ, դպրոցին կարօտն է որ մեզ խոտիէ,
Նախագրացուած խոր կարօտը սիրագին,
Կարօտն արտիդ՝ որ հա՛մակ սէր գարով է,
Կարօտն լոյսով, լոյսո՞վ լեցուն քն մըսփին . . .
— Ո՞հ, դպրոցին կարօտն է որ մեզ խոտիէ :

(*). Թ. Ա. Պէրպերեանին

Զուսակներու պէս որք սուսնէն հեռանամ ,
Մընամք աղթա՛ւր ու գլխահա՛կ , մըտածկոտ . . .
Մ'եր սիրտն լինայ տրամուրիւնով անսահման .
Անառաջնորդ դողոցն Քայլ մեր կը բոտ ,
Զուսակներու պէս որք սուսնէն հեռանամ :

Տէ՛ր , դո՛ւ մեր մէջ դըրի՛ր պապական ուսմանի՛ն ,
Գիտութեան կիրքն անգուսպ մեր մէջ դո՛ւ ծնար :
Տալու համար մեզ զարգացման սէրն անգին՝
Գործածեցիր ամէ՛ն միջոց , ամէն հնար :
Տէ՛ր , դո՛ւ մեր մէջ դըրի՛ր պապական ուսմանի՛ն :

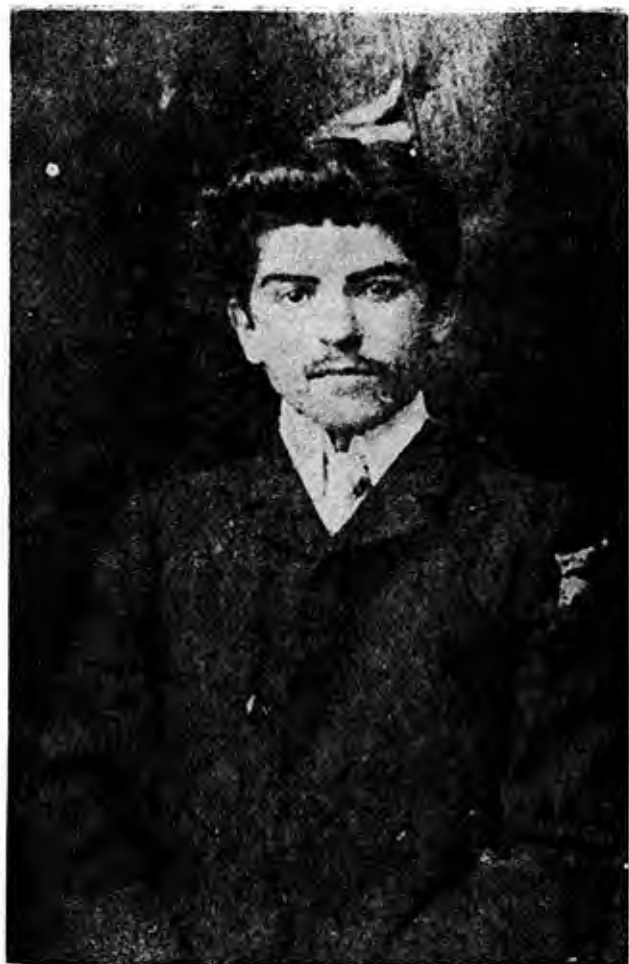
Այդ պապական յագուրդ տալու անկարող
Քանինե՛ր կան որք կը մընամ անպաշտպան ,
Ա՛հ , քանիներ չունենալով միջոց , փող ,
Իրենց միտքը մնայ անուս ու խռպան ,
Այդ պապական յագուրդ տալու անկարող . . . :

Ձե՛զ մանուսնդ , հոգւոց մեր Հայր անմրման (**)
Վարժարանաց մեր հոգածու եւ ուղղիչ ,
Ձեզ կը յանձնենք այս մանկըտին պատուական ,
Զի խնամէք գայն ձեր բեւոց տակ շինիչ ,
Ձե՛զ մանուսնդ , հոգւոց մեր Հայր անմրման :

Վարժարանէս պէտք է որ ա՛լ զնամք հեռու . . .
Մեր մանկութեան օրերն գացին հեշտագին ,
Տարիներն ալ յաչորցեցին իրարու՝
Արա՛ց եւ բացը՝ գեփխալին պէս գայմային . . .
— Վարժարանէս պէտք է որ ալ զնամք հեռու . . . :

Պարտիզակ , 1905

(**) Ա. Պարտիզէ Հօր

ՓՈՔՐԻԿ ԼԵՐՈՍԸ

Գիշերն էր շատ ուշ : Իր անկողնին շուրջ
Հատաբուսած բարձր կը դիտէինք մուկն
Մեր արժենքուայ եզրայրը փոքրիկ :
Մայրս յուսահատ կ'արտասուէր լռիկ .
Ու սնարին հով՝ բնկուսած , արկա՛ր ,
Չեսէր ծընօտին՝ հայրս կը խոկար :

Կե՛ղն փոքրիկ հերոս : Ի՞նչ փոխուեր էր ան :
Մէկ ձեռքը կուրծքի բա՛շմ վէրքին վրան ,
Վիզը ցաւազին կերպով գալարած ,
Անկենդա՛ն կարծես , յուս , բազկատարած ,
Ու կողերն ինկած սեւ աչկերն ի վար ,
Հազի՛ւ լսելի՛ եզրայրս կը հեւար :

Սննեակն էր կէս-մուր : Բարձին հով լռին
Կը մտէր նիւար բացը լամբարին . . . :
Դուրսն ա՛լ դադրեր էր պայծարն արիւնի :
Փոքրիկ եզրայրներս վայտով , դողունի ,
Կը նայէինք մեր եզրօր հագեցւար . . .
Ինչպէս կը նայի մարդն անդունդն ի վար . . . :

Իսնկա՛րժ , արթագա՛ծ , տենդո՛ւտ , խելայի՛ղ ,
— Աչքիս առջե՛նն է դեռ վայրկեանն տենդ —
Վերցուց կողերը ու իր շուրջ բոլոր
Դարձուց աչկերուն սեւ զունար մուր :
Մեղմ ախանկրը մո՛ւր բառեր լացին՝
Չեմ գա՛ն , ես՝ , կու գա՛ն , դաշտ՛նն , բիր , կացին՝ . . . :

Ու շեռոյ շողմած , արդէ՛ն ուժապաս ,
Տենդով արթունցին շրթներն ու ի սարճո
Յարեցան իր սուրբ երանցանի փողին . . .
Հայրքս որ հո՛ն էր՝ Մահուան պէս դեղին ,
Գլխով մեզ նշան քրտն երբապա
Ու մեմք խցիկէն հեռացա՛նք հրդու . . . :

*
**

Արթուտած , մտմտու եղանկայտիդ տակ ,
Լսի՛ն հանգչէ դռն , փոխի՛կ նախատակ ,
Արիւնս՛տ , ահե՛ղ , հանգչէ՛ մինչեւ որ ,
Երենց սուգին մէջ հայրենախոտար՝
Քառ սկիտրախ՛երդ դադան համօրէն
Օ՛ր մ՛Ազատութեան կարմիր շեփորէն . . . :

Բերս , 25 Օգոստոս 1908

ՀԱՅ ԹՆՈՒՆՆԵՐ

Թի՛նկ , քա՛նկ . . . : Օղի՛ն մէջ էտ կո՛չդ է , Աստուա՛ծ . . . :
Անաւասիկ ե՛տ , ծե՛ր . տարագրուա՛ծ .
Հայտէ՛ց հարածուած ստուերի պէս խեղճ .
Օտար ստաղի սակ , օտար երկրի մէջ ,
Կերքամ , կը փախչիմ , չունիմ դադար , կանգ ,
Մի՛նչ քա՛ց գիշերին մէջ կ'երգեն քիւր ցանգ
Թի՛նկ , քա՛նկ . . . :

Թի՛նկ , քա՛նկ , զանգակներ մէ՛կ վանկ կը հեզեն ,
Չիւնը պարելով կ'իջնայ երգի՛լէն . . .
Թի՛նկ , քա՛նկ , ցայտին մէջ մանուկներ կ'երգեն .
հեզնին , հարուստին ննուեղն է ապա՛հէն :
հապաղու քի՛ւն ձեզ , արժա՛յ , տէր , օնանկ
Չիւր բոյնին մէջ խունկ , խնձիպ , կախարդանք ,
Թի՛նկ , քա՛նկ . . .

Թի՛նկ , քա՛նկ , խոյսամբի տօ՛նն է համօրէն :
Անտունը երկու՛ էարի մէջ իրեն
Մտմ մըն է վառեր , կը ժպտի անհո՛ւն . . .
Մենք իրմէ՛ ալ խեղճ . . . : Անտէ՛ր , անան՛ւն
Կորիւր ենք , չունինք ոչի՛նչ սրտի քանկ ,
Արկրիս չարս ծագէն մոլորած կ'երքանք
Թի՛նկ , քա՛նկ . . . :

Անա հինգ դա՛ր է , բոյներնիս բոցի
Կու տամ , գաւակնիս սրբե՛ր փոզոցի .
Մեր ոտ՛էն խլեցին խլեակը հողի .

Շրջուն մեռել ենք առանց կոթողի— :
Յուսկինա օտաժ լա՞յն հովին կ'երբանք ,
Ներքեմիս մութ ծով , առջեմիս վրտանց
Թիմկ , քանկ . . . :

Թիմկ , քանկ , կը փախչիմ , կ'երբամ սգակիր ,
Բայց ահա երկնէս ասող մ'ինկու երկիր ,
Գո՞ւցէ . . . : Այս գիշեր Բամ դարեր վերջ
Դուն ծնի՞լ կու գաս մըստրի մը մէջ .
Հեռո՞ւն , չարսուղորդ հովիւներ անանկ ,
Առ ամբողջ երկրի վրայ մի արձագանց ,
Թիմկ , քանկ . . . :

Ո՛չ . մտք չիկայ քեզ , Յիսուս եղբու .
Ո՛չ . սուրբ ջուր չիկայ սաբղոյ լըսու .
Իրախտիդ ակերէն արիւն Բամեցին ,
Խաչիդ Բով հազար խաչեր գամեցին . . .
Մտցեր ենք Սիրոյդ պատուերները քանկ ,
Մենք հայտայելով մութին մէջ կ'երբանք ,
Թիմկ , քանկ . . . :

Ո՛չ . դուն կեցիր հոն , կողոյտիդ մէջ վէս ,
Կողոյտ , խորաստիկ երագի մը պէս ,
Երբէս խաչեցեալ խորհարդ սրգակիր ,
Հիստան ու հարաւ , երկինքն ու երկիր ,
Ամէն մարդկութիւն , ամէն ժամանակ
Երար ձուլոյ մե՞ծ Անուրջը սրնանկ . . .
Թիմկ , քանկ . . . :

Սակայն երգեցէ՛ք դուք գանգեր եկանց ,
Առ դու՛ր մամտանց , հաշու հեռուանց
Ջանգեր երգեցէ՛ք . . . : Մենք բաժան-բաժան .
Մենք Խըմունց չունինք , մենք Մանն ենք դաման ,
Այնկոծ նաւուն գանգերը վրտանց
Կ'երգեն . . . : Երգեցէ՛ք , մենք մտնուան կ'երբանք ,
Թիմկ , քանկ . . . :

Երգէ՛ հայտ գտնոց, Կովկասէն իրան ,
Լճախէն Վոսիոր, Երգէ՛ բիւր-բերան ,
Երգէ՛. Էս ձայնով մեր պոպեր մեռան -
Երգէ՛, ձայնիդ մէջ Էսան դարեր կու լան . . .
Երգէ՛, ինչպէս դուն լացիր ահագոնց
Երբ դեռ-սոց ցեղին ցրին կարմիր պատանք
Թիմկ , քանկ . . . :

Խոնգր՛ւն աշտարակ ցեղի մը վլուզուն ,
Տեսար սոբիդ սակ արխնը վագուն ,
Տեսար աստուծոյդ դիակն ազագուն ,
Կո՛ւն գլխես ցեղի մ՛անէ՛ծ քի լեզուն . . . :
Քու ձայնիդ ներքե՛ս համակ կախարդանք՝
Ըհր ծնունդներուն անէ՛՛ծ է կը կարդանք ,
Թիմկ , քանկ . . . :

Երգէ՛, դուն հողին ձայնն ես հարաբատ ,
Յորչափ դեռ կրնաս դուն երգել ազա՛տ -
Ձի գուցէ խեղդեն օր մը ձայնդ անշէջ . . . :
Ա՛յն ատեն է օր բոլոր երկրի մէջ
Ոսկորները կա՛յ՝ իրենց հողին սակ
Պիտ՛ մեռնին գրկուած հուսկ օրօրէ՛յ քանկ ,
Թիմկ , քանկ . . . :

Հայրեն . [1911]

ՈՒՆՏԻՆ ԹԱՓՈՐԸ

Անաբշյա մէջէն եի՞ն Բողաճներուն
Հի՞ն բերպերն տես կը տեսնեմ հեռուն :
Կը տեսնեմ կատար օղին մէջ սրխուր
Ջանդակատուններ յաւերժօրէն յուն :

Կը տեսնեմ հարիւր սարեր մախրապատ ,
Անձայն ու անաէր իբրեւ անապատ :
Ու աշտապակներ անդունդներու Բով՝
Ժամանակին դէմ գոցուած փակակնով :

Կը տեսնեմ մեր եին աստրաղաւոր
Հագար ցեղերէ կախուած անվիհեր :
Ու Բաւաղինե՞ր կը տեսնեմ , Աստու՞ժ ,
Աստ շանգչիներով սպաշտասկում . . . :

Բայց տես հարիւր գանգերն հաժօրէն
Երկիւղածօրէն ու դիտակցօրէն ,
Մաք գիշերին դէմ ամէնէք մէկանց
Փոշոս լեզունին շարժեցին յանկարծ :

Բաւաղիներու աստրաններն անձայն
հարկաւորներու պէս լըսին բացուեցան
Քարներ , ասպետներ ելան անբարբառ :
Ահա ցոլցին մէջ կ'երբան վեհախառ :

Կը տեսնեմ , կու լամ . . . : Թափօրն է Ռախօին ,
Ռախօին որ կ'ապրի դեռ մտեւն անդին ,
Ռախօին որ տես հեռուէ հեռու
Փակամէք քաղաւ սարի բերդերու :

Ահա իշխաններ կ'ելլան անխնայ ,
Քաղերնին ծանր է եօրը դարեւոյ ,
Վահաննին ծանցաւ , բայց աչքերնին վէս ,
Ռաբերմուն շղթան կ'երգէ չորի պէս :

Այն որ քափօրին կ'երբայ առջեւէն ,
Խոնջ է՝ լայն բեկեզ մը հաշկոտելէն , . . .
Կարմիր ծիրանի՞ն է արհայական ,
Թէ ցեղին արիւնն . . . : չեմ տեսներ այնքան :

Ու քափօրին հեռ , ու քափօրէն վեր ,
Թռչուն մ'օղին մէջ կը խորխորի ծե՛ր . . .
Այդ միբէ՞ արծիւն է արհայական
Թէ՛ սեւ քախօին քուն . . . : չեմ տեսներ այնքան :

Լա՛ւն կարկառեցի ձեռքերս արիւնու .
«Առէ՛ք , գոչեցի , տարէ՛ք դիս ձեզ սօս ,
«Կուզէի այսպէ՛ս դիմել յախտեան
«Ցեղի մը Ռախօին անդրշիրիւնեան . . . » :

Բայց տես ծարեց լոյսն արշալոյսին .
Բարբերն , իշխաններն իջան միտսին
Բաց տուտններուն հար սանդուխներէն ,
Ու ամէ՛ն , ամէ՛ն բան կորու նորէն . . . :

Քերտ , 1914

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

«Պատմություն»

ԽՈՒՆԻՔՆԵՐՍԵՆՆԵՐ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԹՈՒԻԷՆ ՍԵՒԱՊ

Այս բաժնով, Ռուբէն Սեւակի գրականութեան ամբողջական մատենագիտութիւնը հրամցնելու յուսկնութիւնը շունինք, նման աշխատանք մը կ'ենթադրէ չուրջ 80 տարուան հայ պարբերական մասնուրի ամբողջական ուսումնասիրութիւնը, բուն մը, որ վեր է մեր ներկայի կարողութիւններէն: Մա'նաւանդ՝ Սեւակի պարտպային, որ թէեւ զանազան հրատարակութիւններու եւ ուսումնասիրութեանց արժանացած, սակայն անոր գործերուն մեծ մասը մինչեւ այսօր մնացած են ասրազնուած, անյայտ ու անտիպ: Անոր ձեռագիրներն ու արխիւները մնացած են անոր հարապատեհեալն մօտ պահուած, եւ կամ՝ նգիչէ Զարեանցի անուան գրականութեան եւ արուեստի թանգարանը, Ռ- Սեւակի արխիւին մէջ: Սեւակ ա'յն հեղինակներէն է, որոնց արժանիքին ու գործերուն մասին տակաւին ամբողջական պատկերացում կարելի չէ կազմել մինչեւ այսօր: Հիմա որ Հայաստանի մէջ լոյս կը տեսնէ անոր «Նրկեր»-ու ժողովածուն⁽¹⁾, ու այս հասարակ զինք կը փորձենք քիչ մը աւելի ներկայացնել հանրութեան, կը կործենք, բուարար ատագձ կայ նման պատկերացման:

Այս մտահոգութենէն թելադրուած ու ահա այս աշխատութեամբ, մեր գլխաւոր նպատակն էր կարելի չափով մէկտեղել գրադէպին հետ առընչուող մատենագիտական ու արխիւային նիւթերը, գիւրացնելու համար բանասէրին գործը, միաժամանակ, կորուստէ փրկելով մամուլի կէրտն մէջ գրուած անոր գործերն ու անոնց մասին եղած յոգուածները, անգրագարձներն ու յուշագրութիւնները: Աւեր ու այս աշխատանքին ձեւնարկած կը պրտակինք ու կը հաւաքէինք որեւէ տեղեկութիւն ու աղբիւր, որ կրնար յաւելիալ լոյս տփոնել Սեւակի կեանքին ու գործերուն շուրջ, չէինք զիտեր, որ նման

(1) Ռ- Սեւակ, «Նրկեր», կազմեց եւ ծանօթագրեց՝ Ալ- Թօփչեան, յառաջարկնը գրեց՝ Սա- Թօփչեան, Նրեւան, «Սովետական Գրող» երասարակչութիւն, 1985: Յետադաս կարդալ 1985-ի երասարակչութիւն:

աշխատանք մը կը կատարուէր Հայաստանի ծանօթ մատուցականներէն՝ Ալեքսանդր Թաֆշեանի կողմէ, որ Լոզանի, Նիւի-ու Փարիզի մէջ կը փորձէր հատարել Սեւակի անտիպ ու անյայտ գործերը, ձեռագրերը, նամակներն ու արխիւային ալի նիւթեր: Փոքրօրէն ու մասնազգայնութիւնը արդէն տարածւած էինք երբ ստացանք վերելիչումս գործը, որ կ'ընդգրկէր, անկախ Սեւակի գործերէն, կարեւոր ծանօթագրութիւններ ու նիւթեր, որոնք յայտ կը տեսնուէին Սեւակի շատ մը գործերուն շարքէ: Այդ ծանօթագրութիւնները միացնելով մեր գործին, կը հրատարակենք սոյն մասնազգայնութիւնը, բուսարար տեղեկագրութիւններ համապատը ըլլալու գոհունակութեամբ ու տարարարա ջերթոյնի հանդէպ խղճի պարտք մը կատարած ըլլալու բուսարարութեամբ:

Մեր աշխատանքին ընթացքին ուսումնասիրեցինք պոչսուտայ այգ սահնի կարեւորագոյն թերթերն ու հանդէսները, մանաւանդ անոնք՝ որոնց աշխատակցած էր Սեւակ: Անոնցմէ յիշենք՝ «Մասիս»-ը, «Արեւելեան Մամուլ»-ը, «Ազգայի»-ը, «ԼՆՅԱ»-ը, «Սօսիակայի»-ը, «Շանք»-ը, «Սոսամ»-ը, «Ազատամարտ»-ը (շարքագրութիւն), «Մեր Տարեցոյց»-ը, «Ամենուն Տարեցոյց»-ը, «Բիւզանդիոն»-ը, «Գեղամի»-ն (պիտոսորնէրը իր աշխատակցած թերթերուն ու հանդէսներուն): Միամտամտակ, յետեղանեան չըջանի սխիտրաճայ մամուլի կարեւոր թիւերը («Ամէնուն Տարեցոյց»-ը, «Նայիրի»-ն, «Սիւնի Եւ Արեւստար», «Վերածնունդ»-ը, եւ այլն) արատապարտ կամ անտիպ գեղարուեստական գրութիւններն ու յուշագրութիւններ ձեռք ձգելու մտադրութեամբ: Նաեւ, գրականութեան պատմութեան գրքերն ու գաւազարները՝ մէկ խաւով, ինչ որ կարելի էր մեր արամազրութեան սակ տեսնալ: Մամուլի կարգ մը թիւեր չկրցանք ձեռք ձգել, հակասակ երկար պարտաւճարու: Ինչ խաւք որ կիրանանի անբարենպաստ պայմանները ոչ մէկ ձեւով կը նպաստէին այս գործին յաջողութեան: Այս ազգութեամբ, չկրցանք կապեր հաստատել Սեւակի հարապատ ու մտակ աններուն հետ՝ արխիւային նիւթեր ձեռք ձգելու համար:

Բարեբախտաբար, Սեւակ չէ անհեցած ճամկանսներ կամ գրչանուներ, բացի յիշումս անուանէն: Պատճառք թերեւս Պարզն հեռու գտնուելն է, որ չի ստիպեր ճամուկ անուներու սակ հրատարակ դույ: Եր գրութիւնները ստարագրած է Սեւակ կամ Ռուբէն Զիլինիի բան անուներուն սակ, բան մը, որ մեծապէս կը պիտացնէ նման աշխատութեան մը մէջ իր գրութիւնները դատաճորէն հրատարակելու գործը, փրկելով մեզ՝ վերադարձներ կատարելու կամ վարկաններ արտայայտելու անպատկէն:

Սեւակի տառջին տպուած գործը՝ «Բամսնամալ կօսիք» խորագրին տակ, շափածոյ տարածման մըն է «Պէրպէրեան Վարժարան»-ի տարեփոխի հանդէսին կարգացուած, ու տպուած «Մասիս»-ի մէջ (թիւ 24, 1905, էջ 379-80)։ Տպուած տառջին արձակ գրութիւնը հասանարար «Տարի Մը Վերջ» խորագրով պատմուածքն է, ըստ տեսած «Արեւիկան Մամուլ»-ին մէջ (թիւ 26, 1907, էջ 640-3)։ Իր սրով հրատարակուած միակ գիրքը՝ «Վարժիր Գիրքը» անուան տակ, երեք պոէմներու հաւաքածոյ մըն է, տպուած 1910-ին, Պարոյ մէջ։

Ռ. Սեւակի գեղարուեստական գրութիւնները ցարգ արժանագամ են շուրջ տասր տպագրութեան, սիւսիս թէ Հայաստանի մէջ, սրանց մասին կը խափնք առանձին բաժնով։ Անոնք, Սեւակի գործերէն քննարուած ու հաւաքուած հրատարակութիւններ են, րայի հայաստանեան մերջին հրատարակութեանն որ տաւել տմրողական է։

Սեւակի գրական ստեղծագործութիւնները եւ ձեռագրերը կը գտնուին եզիչ Չարեմնի անուան գրականութեան եւ արուեստի ինստիտուտը՝ Երեւանի մէջ, Ռ. Սեւակի յատուկ արխիւին տակ (տե՛ս ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1 եւ 2, այդ տարնչութեամբ սրեւէ մասնանչում պիտի բլլայ այս անուան տակ)։ Այդ պրիւրները հան հասամ են անոր մտերիմ բարեկամներէն՝ պարահայ գրական ու հատարակական գործիչ՝ Թորոս Ազատեանի միջոցաւ 1958-70 թուականներուն։ Այդ անտիպներն ու արխիւները կը բողկանան հեղինակին կողմէ ինքնագիր երկու տետրակներէ (ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1 եւ 2)։ Առաջին տետրակը կը կրէ «Մրտի մամեր. 1906. Լոյան. Ա. Տետրակ» խորագիրը (ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1), իսկ երկրորդը՝ «Ռ. Սեւակ. 1909» խորագիրը (ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2)։ Կայ նաեւ հեղինակի քրոջ աղջկան՝ Ատրիձէ Յակոբովիչի տետրակը, որ կը պարունակէ յիսուչորս բանաստեղծութիւններ, սրանց տասնութը՝ անտիպ, իսկ երեսուցեցը՝ տպագրուած կրկնութիւններ կամ տարբերակներ։ Տետրակին տառջին էջին վրայ գրուած է - «20 Նոյ. 1922, Ռ. Սեւակի անտիպ քերթուածները, իր ձեռագրերն քննարկուած»⁽²⁾։ Սուրջ չէ թէ ի՞նչ է եղած Ա. Յակոբովիչի սկզբնաղբիւրը, ս՛րկէ քննարկուած է այդ քերթուածները, Շատ հասանարար նոյնինքն այդ երկու ինքնագիր տետրակները պէտք է բլլան։ Այդ կ՛ատպայուցանէ երկու տետրերուն կարգ մը քննարկուած բացարձակ նոյնութիւնը (տե՛ս, «Մանորագրութիւններ», էջ 463)։ Այդ տետրէն կարելի է կրակացնել, որ

(2) «Մանորագրութիւններ», Այլն, էջ 463։

պէտք է գոյութիւն ունենան ինքնազիր աչի տետեր ալ, բայց դարձ
ձանօթ ու յայտնի չէ անոնց Հակասուպիրը :

Ինչ կը վերաբերի Սեւակի նամակներուն, անոնք սակաւին
կը մնան ցրուած անհասանկերու ու վերոյիշեալ Փոնտին մէջ : Անոնցմէ
ժի քանին միայն տպուած են մամուլի էջերուն մէջ եւ Գ, Հ. Ազնա-
ւուրեանի խմբագրած՝ «Արեւմտեան Գրողների Նամականի» (Երե-
ւան, 1972, էջ 359-75) Հատարին մէջ : Մեծ թիւով նամակներ ներ-
մուծուած են 1985-ի վերջին Հրատարակութեան մէջ (էջ 371-450) :
Արտջ թիւով նամակներ կը գտնուին նաեւ սփիւռքահայ մատուցական-
ներէն Ա. Մատուկեանի մաս, սրոնցմէ մի քանին տպուած են անոր
Հրատարակած «Նաչիրի»-ին մէջ : Սեւակի մտերիմ բարեկամներէն՝
Հ. Նազարեանցի արխիւներուն մէջ ալ (Վենետիկի Մխիթարեան
Մխարանութեան մատենադարանը) պէտք է գտնուին շատ մը անտիպ
ու անյայտ գործեր ու նամակներ : Արտջ, կը կարծենք, մասնաւորի
ընթացքին յաւելեալ նորութիւններ պիտի յայտնաբերուին Սեւակի
գործերուն ու նամակներուն վերաբերող :

Ինչպէս յիշած էինք ներածականին մէջ, գրութիւնները գտա-
ւորուած են կարեւր մասնաւորութեան շիմամբ : Մասեկնազի-
տութեան սկիզբի զեղարուեստական գրութիւններու (արձակ թէ շա-
փածոյ) շարքն ալ կը հետեւի Հատարի գտնուած անոնց : Եւրա-
քանչիւր քերթուածի թէ արձակ գրութեան հետ ստուած ենք անոր
գտնուած Հրատարակութիւններուն ցանկը : Եւրոպայի տեղեկութիւն-
ներ ունենալու պարագային, ստուած ենք արտջ յատարանութիւններ,
ստեալ գրութիւնը աւելի հասկնալի գործնելու համար : Աստուէլ,
Սեւակի նախրուած ուսումնասիրութիւններուն, յաշտագրութիւննե-
րուն ու յոյսածններուն ցանկը՝ աչքընտան կարգով, նաեւ, ստա-
րեր-տարրեր Հրատարակութիւններուն ցանկը՝ անոնց բովանդա-
կութեան յիշատակութեամբ :

Այս մատենադիտութեան պատրաստութեան ձեւին մէջ շիմ-
նակածօրէն հետեւած ենք Արտաշէտ Տէր Արշաատրեանի պատրաս-
տած Ռ. Զարգարեանի մատենադիտութեան եզրանակին (1) Օգտա-
գործած ենք նաեւ Եզրէլ Պետրոսեանի օրատրաստած Ռոսթըն Սեւակի

(3) Ռ. Զարգարեան, «Յայցարցոյ», Անրիլիտա, տպ. կարճ-
զիկնոսութեան Հայոց, 1977 : Մատենադիտութեան բաժինը տե՛ղ. էջ
397-445 :

մտանագիտութիւնը⁽¹⁾ և 1985-ի Հայաստանեան Հրատարակութեան «Ծնունդագրութիւններ»-ու բաժինը (էջ 451-476) :

Ինչպէս բաժնի սկզբնաւորութեան՝ անթերի չէ կատարուածը : Մեկայն կը կարծենք որ Հաւաքուած մտանագիտական հոնձքն այլ բաւարար ազդեցիկներ կը պարունակէ Ռուբէն Սեւակով հետաքրքրուողներուն համար, մա՛նուանդ՝ անխիստ ստաջին լուրջ փորձն է, որուն հիման վրայ պիտի կատարուին հետագայ առաւել սմբազնական աշխատութիւններ, նոր ստեղծներու հրատարակութեամբ :

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այս բաժնով լոյս կ'ընծայենք Սեւակի գեղարուեստական գործերու (շափածոյ թէ արձակ) մտանագիտութիւնը, կարելի նշգըծութեամբ, հետեւելով հասարից մէջ անոնց դասաւորման ձեւին : Այսպէս կ'ընենք հաստատմաներն այլ յիշատակելու պարագան, բաւականազով փերրուածի մը ամբողջական հրատարակութեան պարագային անոր մտանանշումը, մտացումներէ խուսափելու համար : Նկատի ունենալով որ Սեւակ ընդհանրապէս իր գրութիւններուն բունական մտանանշելու սովորութիւնը չէ ունեցած, դասաւորումից մէջ ստուելարար կը կիմնուինք սպասգրութեան տարեթիւին վրայ, բան մը՝ որ թէև առաւելագոյն նշգրտութիւն ցոյց չի տար, բայց յարմարագոյն միջոցն է՝ ժամանակագրութիւնը նշողելու, դէր՝ մտաւորապէս : Քերթածի մը շուրջ լուսաբանութիւններ կամ տեղեկութիւններ ունենալու պարագային, ներմուծած ենք այս բաժնին մէջ, այդ փերրուածը առաւել հասկնալու մտանագրութեամբ :

Ա. ԶԱՓԱՆՈՅ

Ի. «ՍԻՐՈՅ ԳՐԻՔԸ»

«Արցունքիմ փերրուածը» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ Թէպղկի 1908 թ-ի «Անեկուն Տարեցոյց»ին թէջ, էջ 111 : Երկրորդ

(1) Ռ. Սեւակ, «Երկեր», Երևան, Հայպետհրատ, 1955 : «Մտանագիտութիւններ»-ու բաժինը տե՛ս էջ 247-252 :

անգամ՝ 1955-ի Հայաստանեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 26։⁽¹⁾ Հեղինակին ինքնագիրը կը կրէ նաեւ «Արցունքից Ազօր Էր» եւ «Իջիր Արցունք» զերնագիրը (սե'ս ԳԱԹ, ԻՍՖ, թիւ 1) :

«Սիրայ Եղիկերը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մասիս» շաբաթաթերթի 1907 թ-ի (Նոր Ծրջան) թիւ 15-ի (13 Մարտ) մէջ, էջ 293: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասազէմի Հրատարակութեան մէջ,⁽²⁾ էջ 86: Երրորդ անգամ՝ 1981-ի Հայաստանեան Հրատարակութեան մէջ,⁽³⁾ էջ 129: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հայաստանեան Հրատարակութեան մէջ,⁽⁴⁾ էջ 71 :

«Հոգիս».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մասիս»ի 1907 թ-ի թիւ 22-ին (21 Ապրիլ) մէջ, էջ 430: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասազէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 100: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 23: Չորրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 147: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 70 :

«Վարսակները».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մասիս»ի 1907 թ-ի թիւ 30-ի (16 Յունիս) մէջ, էջ 604: Երկրորդ անգամ՝ 1928-ին, «Հայրենիք» ամսագրի թիւ 5 (65)-ի մէջ, էջ 39: Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասազէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 122: Չորրորդ անգամ՝ 1946-ի Վարդիանի Հրատարակութեան մէջ,⁽⁵⁾ էջ 211: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 21: Վեցերորդ

(1) Ռուբէն Սեւակ, «Երկեր», Երեւան, Հայտեանք, 1955, 260 էջ, խմբ.՝ Ս. Տարսեղի:

(2) Ռուբէն Սեւակ, «Քերթուածներու Հաւաքածոյ», Երուսաղէմ, Ս. Յակոբեանց սպարան, 1944:

(3) Ռ. Որբերեան, Ռ. Սեւակ, Վանան Թէֆէեան, Մատուցու Ջարիֆեան, «Երկեր», կազմեց՝ Վ. Գարբիէլեան, խմբագիր՝ Ռազմիկ Տօնեան, Երեւան, «Սովետական Գրող» հրատարակչութիւն, 1981:

(4) Ռ. Սեւակ, «Երկեր», կազմեց իւր ծանօթագրեց՝ Ալ. Թօփչեան, յառաջաբանը գրեց՝ Ստ. Թօփչեան. Երեւան, «Սովետական Գրող» հրատարակչութիւն, 1985:

(5) Ռ. Սեւակ, «Բժիշկին Գիրքէն Փրօցուած էջեր եւ Քերթուածներ», Փարիզ, «Տալ Գրողնաներու Բարեկամներ» մատենաշար, բր. 15, 1946:

անգամ՝ 1963-ին, «Շաղկխոտայ Արդի Հայ Գրականություն» Բ. հասարին մէջ, էջ 146-7: Եօթներորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 131: Ութներորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 62: Իններորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռուսէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ռեզիդներ» (Յովհ. Զրկինկիրեան, Փարիզ), հասարին մէջ, էջ 89-90: Բանաստեղծութեան ինքնազրբը՝ տե՛ս ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1:

Այս քերթուածին աւերով Սեւակ կ'ըսէ. — «Շատ անգամ՝ մտք գիշերով՝ Լէմանի ափին վրայ կը համզչիմ մեկնաւորիկ աւ կը դիտեմ կարողները, mystère-ով լեցան այդ խորհրդաւոր էակները, հեռուներ՝ զայդ-զայդ, գիշերին մէջ: Ու հոգիս, արցունքով լեցուն, կը մտածեմ. ինչո՞ւ լեզու չունենային այդ խեղճները, ինչո՞ւ չկրնայի կազդու անոնց որտիմ մէջ այն անուստրէն բարձր խորհուրդը, որան մտքմնացումներն են իրենց, ինչո՞ւ չհամարուէի անոնց նետ, եւ ինչո՞ւ չկրնայի բնէ իրենց, քէ՛ իրենց սրտին պէս սիրտ մըն ալ իմ կուրծքիս տակ կայ, իմ բանաստեղծի կուրծքիս տակ...» (6):

«Լէման» — Առաջին անգամ յայտ կը տեսնէ Հ. Մամուրեանի խմբագրած «Արեւելեան Մամուլ» շաբաթաթերթի 1907 թ.ի թիւ 34-ին մէջ, էջ 856-7: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 19-20: Երրորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 130: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 69: Քերթուածը նուիրուած է իր մտերիմ բարեկամներէն, Հ. Նազարեանին, որուն «Լէնկաիկի Միտթարեան Միարանութեան մասնաճարանի մէջ գտնուող արխիւներուն հետ, ըստ Ա. Թովչեանի, պէտք է բազմաթիւ անտիպներ պահուած ըլլան Ռ. Սեւակէ: (7) Հեղինակին ինքնազրբը կը կրէ «Լէմանիս» խորագրերը (տե՛ս ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1):

«Լէման»ը Սեւակ կը գրիէ Հ. Նազարեանին որ տպել տայ «Մասին» մէջ, եւ այդ աւերով կը գրէ. — «Կ'ուզեմ, որ (եւ վստահ եմ որ կը յաջողեն) «կարտայնէր»-ուն յաջորդ շաբթըրը բեզի ձօնած հրաշակիրտ «Լէման» տպել տա՞ն՝ պարտաւ «Մասին» մէջ: Բայց պէտք է որ «Լէման»-ին մէջ սրբազրուութիւններ բաներ չմտցուի[ն], որով—

(6) Տե՛ս, Ա. Յովհաննէսեան, «Ռուսէն Սեւակի Քերթուածները», «Լէմ», (Փարիզ), խմբ.՝ Ա. Վրացեան, Բ. Տարի, քիւ՝ 5 (Յունուար-Մարտ, 1939), էջ 17:

(7) Տե՛ս «Մանաթագրութիւններ» «Երկեր», 1985, Երեւան, էջ 455:

կանու այնպե՛ս փափուկ բանաստեղծութիւն մըն է, որ գրչի փափուկ հարուած մը կրնայ մեղցնել ամոր հոգին :» (Տե՛ս, Ա. Յովհաննէսեան, Բայն, էջ 17)

«Ահա Կ'երգես Դասանիա՛ . . .» — Առաջին անգամ ըստ կը տեսնել «Արեւելեան Մամուլ»-ի 1907 թ.ի թիւ 38-ի մէջ, էջ 947: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 24: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 67:

Այս քերթուածը առաւել հասկնալու համար պէտք է կատարել առ մէջքերու մը Սեւակի նշանածին (Եաննի Ապէլի — Խ.Տ.) 23 Մարտ 1908 թուակիր նամակէն, ուր ան կ'ըսէ. — «Բայց դուն (Սեւակին համար է խօսքը — Խ.Տ.) շնուգիր. առա՛ղ . . . դուն իշխանուծին կը սիրես (իշխանուծին «Դասանիան» է, որ ինձ սիրահարուած էր եւ որմէ ներշնչուած եմ «Ահա Կ'երգես Դասանիան») : Փակագծին մէջի բացատրութիւնը Սեւակի սիրոյ խոստովանութիւնն է Դասանային (Տե՛ս, Ա. Յովհաննէսեան, Բայն, էջ 22) :

«Յնձուն Մահ» — Առաջին անգամ ըստ կը տեսնել «Հայ Գրականութիւն» ամսագրի (Իզմիր) 1914 թ.ի թիւ 5-ի Յունուար) մէջ էջ 7: Երկրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ»⁽⁸⁾ ժողովածուին մէջ, էջ 349: Երրորդ անգամ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Դեկտեմբերի թիւին մէջ, էջ 76-7: Չորրորդ անգամ՝ 1930-ի «Համագայլին Օրացոյց»-ին մէջ: Հինգերորդ անգամ՝ 1944-ի Երասուպէի Հրատարակութեան մէջ, էջ 118: Վեցերորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 229: Եօթերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 82: Ութերորդ անգամ՝ «Մայրնի կեզուի Ընդերքարան»-ի Գ. Տարուան զրգին մէջ (Երեւան, 1970), էջ 166: Իններորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 160: Տասերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 155: Տասնմէկերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Թուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Աղեղներ» հատորին մէջ, էջ 96-7:

Այս քերթուածին մասին Սեւակ կը գրէ. — «Այս շարտը Բեզի (Հ. Կազարեան — Խ.Տ.) կը գրկիմ «Յնձուն Մահը» անուամբ քերթուած մը՝ *ամէնէն արժէքատարը*՝ զարդ արնադրածներուս (իրբն:

(8) Տե՛ս, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» (ժողովածու Ընտիր Բանաստեղծութիւններու), կազմ.՝ Ալազան եւ Վ. Կարենց, յասնադարան՝ Գ. Վանանդեցի, Երեւան, Պետհրատ, 1930:

արական եւ իբրեւ խնամու, որուն մէջ Բերրոյ եւ վտակ կը խտակ-
ցին գիշերին մէջ : Կարգա՝ եւ սասար անգամ կարգա, հիանալի ցլիմե
եւ հիանալի ցլիմե կայ մէջը : Եւ մանուանդ խորապէս շարք *fond* մը :
Կատարեալ յանգամու Բերրուած մըն է» : (9)

«Ինկուլ Սէր».— Առաջին անգամ յայ կը տեսնէ «Մասիս»-ի
1907 թ-ի թիւ 34-ի (18 Օգոստոս) մէջ, էջ 684 : Երկրորդ անգամ՝
1920-ին, «Մասան» պարբերաթերթի (Գ. Տարի) թիւ 89-ին մէջ, էջ
23-1 : Երրորդ անգամ՝ 1928-ին, «Հայրենիք»-ի թիւ 6 (66) ի մէջ, էջ
28 : Չորրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասողէմի Հրատարակութեան մէջ,
էջ 79 : Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 124 :
Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 61 :

Այս ֆերրուածին մասին Հ. Կազարեանին ուղղած իր 12 Օգոս-
տոս 1907 բառակիր նամակով Սեւակ կ'ըսէ. — «Ներքակ պիտի գտնես
բանաստեղծութիւն մը, «Գինո՞յ Սէր» վերնագրով : Շատեց է զրկած
չունէի քեզի ուսանաւոր, այս անգամ կը զրկեմ ուսանաւոր մը, ո-
րուն վրայ կը դնեմ իմ համեստ գրողի բոլոր եղբարտութիւնս : Ոճը
նոր է, զազափարը նոր, արտայայտութիւնը նոր : Տեսակ մը սիրային
սաղմաներգութիւն, որ տողերը կը կրկնուին ալիքներուն համաչա-
փութիւնովը՝ եւ իրար կ'ամբողջացնեն : ...Սրտիս ամբողջ զգայնու-
թիւնը գրի այս տողերուն մէջ : Չիլինկիերեանը ամբողջ այդ ֆերրուա-
ծին մէջ է : Գինոյ Սէրը նուիրած եմ Օր- Եաննի Արէլին՝ ...» : (10) :
Քերրուածը գրուած է ապագայ իր կնոջ՝ Օր- Եաննի Ապէլին հետ ա-
ռաջին ծանօթացման առիթով : Այդ դրուագին մասին տեսնել վերո-
յիշեալ աղբիւրը, որ կայ Սեւակի խոստովանութիւնն ու ամբողջ ե-
ղբարտութիւնը :

«Վերջալոյս».— Առաջին անգամ յայ կը տեսնէ Արամ Անան-
եանի խմբագրած «Լոյս» շաբաթաթերթի 1908 թ-ի (Նոր Շրջան) թիւ
1-ին մէջ, էջ 116 : Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասողէմի Հրատարա-
կութեան մէջ, էջ 126 : Երրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան
մէջ, էջ 34 : Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 65 :

«Սիրոյ Արիւր».— Առաջին անգամ յայ կը տեսնէ «Լոյս»
շաբաթաթերթի 1908 թ-ի թիւ 5-ին մէջ, էջ 156 : Երկրորդ անգամ՝

(9) Տե՛ս Ա. Գալեանեան, նոյն, էջ 17 :

(10) Նոյն- էջ 18 :

1944-ի Երասազէժի հրատարակութեան մէջ, էջ 81 : Երրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 205 : Զորրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 36 : Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 134 : Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 78 :

«Յնացոյ Ազգիկը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «ԼՍՍ»-ի 1908 թ. Ի Բ. Տարի, նոր Շրջան) թիւ 8-ին մէջ, էջ 171 : Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 214 : Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 27 : Զորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 91 :

«Սիրոյ Մրտնջ».— Առաջին անգամ անգամ լոյս կը տեսնէ «ԼՍՍ»-ի 1908 թ. Ի թիւ 8-ին (16 փետր.) մէջ, էջ 262 : Երկրորդ անգամ՝ 1930-ին, «ԼՍՍ»-ի նոր Շրջանի նոր թիւի մէջ, էջ 56 : Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասազէժի հրատարակութեան մէջ, էջ 65 : Զորրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 37 : Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 135 : Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 89 : Հեղինակին ինքնազգրք կը կրէ «Ափին Վրայ» խորագրով (տե՛ս ԳՍԹ, ԹՄՅ, թիւ 1) :

«Եարլիէլ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մասիս»-ի 1908 թ. Ի թիւ 8-ին մէջ, էջ 181 :

Այս առիթով խմբագրութիւնը կը գրէ.— «Մասիս»-ի այս քերտով կը հրատարակենք Ռեւոլյուցիոնայի գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը : Ռեւոլյուցիոնայի մը քերտածնունդը ստորագրած, արդէն զնահատարան մտնողը հետաքրքրութիւն մը արբեցուցած է իր շուքը եւ ընկերացիներէն շատեր կը հարցնեն մեզ, քէ ո՞ր կը ստեղծուի այդ ստորագրութեան կտոր : Չենք ուզիր բաղամբիկի «Ռեւոլյուցիոնայի» քերտը ինք գրական դիմակով կը սիրէ բանաստեղծել, քայք ստեղծուի մը զօնացնէ հետաքրքրութիւնը ընկերացիներուն, քէ ան «Մասիս»-ի ընկերացիներուն ծանօթ բանաստեղծ մըն է, որ «Մասիս»-ի միջոցով իր բուն անունով յայտնուած տանն ուլ՝ անմիջապէս համակրութիւն եւ զնահատարանն հշտնուեցաւ ընկերացիներէն, ինչպէս զայն առաջին քերտուածէն զնահատարան եւ ծանօթացնելու սիրով մը եղաւ խմբագրութիւնը :

Երկրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 43 : Երրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 71 :

Հեղինակին ինքնադրբ թուարարած է Կ. Յանուար 1908 (տե՛ս ԳԱԹ, ԽԱՅ, թիւ 1)

«Պիտի Ազատե՛մ» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Մասիս»-ի 1908 թ-ի թիւ 10-ին մէջ, էջ 205: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 46: Երրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 138: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 76:

Մեռակի շատ մը բանաստեղծութիւնները ուղղակի քարգմանութիւն կամ բառացի մէջբերումներ են իր ստացած համակներէն: 16 Մարտ 1908 բուսակի իր նամակին մէջ, սպասած՝ Է. Կարսեանին, ան կ'ըսէ — «...Պէտք է հոս պզտիկ խոստովանութիւն մը քննմ էնզի, որ իմ գրկած ոստանաւորներէս շատերը պարզապէս իր (խօսքը եաննի Ապէլի մասին է - Խ.Տ.) ճնամակներէն բառացի քարգմանութիւններ են ծայրէ ի ծայր»: (Տե՛ս, Ա. Յովհաննէսեան, Ույն, էջ 18): Այս բացատրութեամբ կը յստականայ Մեռակի կարգ մը բանաստեղծութիւններուն մէջ եղած մէջբերումները կամ պոսթիւմները, որք անշուշտ կը պարզէ ամբողջ այդ վերբուածին ոգին ու գրութեան գրգայատնաները: «Պիտի Ազատե՛մ» բանաստեղծութիւնը եաննի Ապէլի ուխտն է, թէ պիտի սպասէ Մեռակի, Ույնիսկ երեք տարի (մինչեւ Մեռակի կամաւորանը ստարտելու քուակովը՝ 1911):

«Մասիս» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Մասիս»-ի 1908 թ-ի թիւ 11-ին մէջ, էջ 220: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 44: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 85:

«Հիմ եղանակ» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ Թեոդիկի «Ամենուրեւ Տարեցոյց»-ի 1909 տարուան թիւին մէջ, էջ 120-1: Երկրորդ անգամ՝ 1910-ին, «Հայ Գրողներ» զրատարգրի Բ. Հատորին մէջ, Երրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» ժողովածուին մէջ, էջ 337: Չորրորդ անգամ՝ 1939-ի «Համազգայինի Որացոյց»-ին մէջ, էջ 82: Վեցերորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 225: Եոթերորդ անգամ՝ նոյն թուականին լույս տեսած «Ունտիր էջեր Հայ Գրականութեան» Հատորին մէջ, էջ 862: Ութերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 54: Իններորդ անգամ՝ 1957-ին, Յ. Օշականի «Հայ Գրականութիւն» Հատորին մէջ (Բ.

այս (Երուսաղեմ), 1) էջ 623: Տասերորդ անգամ՝ 1960-ին, «Հայ Գրականության Գրական» գրասրահի Ը: Հատարին մէջ, էջ 153: Տասնմէկերորդ անգամ՝ 1980-ին, Պշակունի «Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականության» գրքի Թ: Հատարին մէջ, էջ 46-7: Տասներկրորդ անգամ՝ 1985 թ-ի «Բնակիչ» ամսագրի թիւ 10-ին (Հոկտ.) մէջ, էջ 37: Տասներորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 153: Տասնչորրորդ անգամ՝ 1985-ին գարձեայ, «Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ռեզիդենս»⁽¹⁾ Հատարին մէջ, էջ 88:

Քերթուածը նուիրուած է սիւրբ Թէոփիլին:

«Այդ Գիշերը» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մասիս»-ի 1908 թ-ի թիւ 15-ին մէջ, էջ 255: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 48: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 85:

«Երէկ Գիշեր» — Առաջին անգամ անգամ լոյս կը տեսնէ «Հայրենակիցի» Գնոր» ամսագրի 1908 թ-ի թիւ 3-ին մէջ, էջ 53: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 73: Քերթուածը նուիրուած է Որ. Լենա Տի Քարմիրին:

«Պատասխանը» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Լոյս»-ի 1908 թ-ի թիւ 14-ին մէջ, էջ 453: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղեմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 71: Երրորդ անգամ՝ 1946-ի Գարբիկեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 206: Չորրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 38: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 135: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 74:

«Երգ Երգոց» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Լոյս»-ի 1908 թ-ի թիւ 17-ին մէջ, էջ 550: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղեմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 77: Երրորդ անգամ՝ 1946-ի Գարբիկեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 207: Չորրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 32: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 133: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 79:

«Զգոյս» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մասիս»-ի 1908

(11) Եւգեն Զիլինկիյրեան, «Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ռեզիդենս», Փարիզ, այս: Տէր Եսկորեան, 1985:

թ-ի թիւ 14-15-ի մէջ, էջ 292: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 89: Քերթուածը նուիրուած է Ենոփ Կրտճեանին, ինչպէս կը հաստատուի անոր ինքնագիրը, բայց «բանի որ է. Կրտճեանը այդ շրջանուստ «Մասիս»-ի խմբագիրն էր, ապա կարելի է հասկանալ, թէ ինչու քանտասեղծութիւնն առանց նուիրարեքուստի է տպագրուելու»⁽¹²⁾ ինքնագիրը տե՛ս ԳԱԹ, ԹԱՅ, թիւ 1:

«Նամակը» («Աղջկան Հագիններ» ընդհ. խորագրի տակ). — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մասիս»-ի 1908 թ-ի թիւ 16-ին մէջ, էջ 320: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 49: Արրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 139-40: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ին, «Արարատ» օրաթերթի թիւ 79 (12739) ի մէջ, էջ 3: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 72:

«Գլխու Պատյա» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Արեւելեան Մամուլ»-ի 1908 թ-ի եռամսեայ Հրատարակութիւններու թիւ 3-ին մէջ, էջ 339: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 91:

«Զը Հապկոստ՝...» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Արեւելեան Մամուլ»-ի 1908 թ-ի եռամսեայ Հրատարակութիւններու թիւ 3-ին մէջ, էջ 339: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 90:

«Երնէ՛կ, Ջուր» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Լոյս»-ի 1908 թ-ի թիւ 23-ին մէջ, էջ 779-80: Երկրորդ անգամ՝ 1929-ին, Հ. Ե. Չ. Առատուրի «Նոր Թանգարան Հայերէն Կեզուի» դասագրքին մէջ, էջ 204-5: Արրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասողէճի Հրատարակութեան մէջ, էջ 120: Չորրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 209: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 30: Վեցերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 151: Եոթերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 121: Ութերորդ անգամ՝ 1985-ին լոյս տեսած է «Թուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելի՛ր Ուղեղներ» հատարին մէջ, էջ 93:

Քերթուածը կը ցուցնէ Սեւակի՝ հայրենի երկրի, անոր ջուրին ու բնութեան կարօտը՝ աւելին, անոր կապուածութիւնը իր զիւղին ու ձմնալուծարին, հակառակ՝ Լօզանի գրաւիչ բնութեան:

(12) Տե՛ս, «Մանսթայրութիւններ»-ու քամիւնը, «Թուրէն Սեւակ», «Երկեր», 1985, Երեւան, էջ 456:

«Համբարձրը» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Լույս»-ի 1908 թ.-ի թիւ 25-ին մէջ, էջ 851: Երկրորդ անգամ՝ 1914-ի Երասայէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 92: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 41: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 137:

Սրատուոյ այս փերբուածը նկարագրականն է Սեւակի Եւ իր սիրուելիին՝ Եաննիի հանդիպման, վերջինին տան առջեւ, էրփուրսի մէջ, երկար բաժանումէ մը ետ: Այդ հանդիպման ամբողջ նկարագրութիւնը կու տայ նաեւ Հրանտ Դադարեանի դրամ՝ իր 19 Ապրիլ 1908 քուտիլիս նամակին մէջ⁽¹³⁾:

«Տրտն՝ւմ Ողի» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Մասիս»-ի 1908 թ.-ի թիւ 31-ի մէջ, էջ 142: Երկրորդ անգամ՝ 1912-ին, Թէոփիկի «Ամենուն Տարեցոյց»-ին մէջ, էջ 91: Երրորդ անգամ՝ 1914-ի Երասայէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 95: Չորրորդ անգամ՝ 1916-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 213: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 28: Վեցերորդ անգամ՝ 1963-ին, Հ. Մեղրոյ ճանաչեանի «Մաղկափայ Արղի Հայ Կրակամուրեան» գրքի Բ. հատորին մէջ, էջ 147-8: Եօթերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 149: Աթերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 77: Իններորդ անգամ՝ 1985-ին, «Խորքէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատորին մէջ, էջ 94:

«Մտազգացում» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ Թէոփիկի 1910 թ.-ի «Ամենուն Տարեցոյց»-ին մէջ, էջ 145: Երկրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» ժողովածուին մէջ, էջ 348: Երրորդ անգամ՝ 1939-ի «Համազգային Օրացոյց»-ին մէջ: Չորրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասայէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 63: Հինգերորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 228: Վեցերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 140: Եոթերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 118: Աթերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Խորքէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատորին մէջ, էջ 97: Իններորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 118:

«Ձիւնիմ» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ատաղիկ» շանդէթի 1911 թ.-ի թիւ 3-ին մէջ, էջ 35: Երկրորդ անգամ՝ «Նաստասրդ»

(13) Տե՛ս, Ա. Եովհաննէսեան, Առջն, էջ 21:

պարբերաթերթի 1924 թ-ի (Ա. Հատար, Կար Շրջանի պրակ ժեյի մէջ, էջ 299-10: Երբորդ անդամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Գեղարեւոյթի թիւին մէջ, էջ 77: Զորբորդ անդամ՝ 1944-ի Երասազէմի հրատարակական մէջ, էջ 106: Հինգերորդ անդամ՝ 1955-ի հրատարակական մէջ, էջ 85: Վեցերորդ անդամ՝ 1985-ի հրատարակական մէջ, էջ 86:

Այս բանաստեղծութեան մասին «Գեղարեւոյթ» ամսագրի խմբագիր Հ. Մ. Պոստրեան կը գրէ. — «Ենդրեցի սը ձիւնին սակ լուսանկարուի եւ ձիւնը կը գրէ: Բերրուածով մը: Ու Սիւակ Զուիցիբիւյց ցարտին մէջ նստած ու լուսանկարուած է Բանաստեղծին խմբար:»¹⁴ Այս եւ ուրիշ Բերրուածներ՝ («Ժամանակ», «Հայ Զատիկը») Սևակ գրած է Հ. Մ. Պոստրեանի խնդրամէքին վրայ, բայց վերջնայն վիճար բան, միամտամակ աշխատակցած է անոր խմբագրած «Գեղարեւոյթ» եւ «Ասպիկ» հանդէսներուն:

«Կայրի» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Արեւիկեան Մամուլի» 1909 թ-ի թիւ 13-ի (24 Մարտ) մէջ, 403: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակական մէջ, էջ 52: Երբորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակական մէջ, էջ 127: Զորբորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակական մէջ, էջ 127:

«Աստղի Մը» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Էջմիածին» ամսագրի 1955 թ-ի (ԻԲ-Տարի) Փետր-Մարտ-Ապրիլ ժխոյնույ թիւին մէջ, էջ 56-7: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակական մէջ, էջ 174: Բանաստեղծութեան տարբերակը արտայայտած է Ա. Յակոբովիչի տեարակին մէջ (տե՛ս ԱՀՏ, էջ 49):

«Սէրս'վ, Սէրս'վ...» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1911 թ-ի «Մեր Տարեգոյց»-ին մէջ, էջ 102-3: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասազէմի հրատարակական մէջ, էջ 67: Երբորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակական մէջ, էջ 128: Զորբորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակական մէջ, էջ 128: Բանաստեղծութեան տարբերակը արտայայտած է Ա. Յակոբովիչի տեարին մէջ (տե՛ս ԱՀՏ, էջ 79):

«Երէ Գիւնայի՞ր» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1911 թ-ի «Մեր Տարեգոյց»-ին մէջ, էջ 103-4: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի

(14) Հ. Մ. Պոստրեան, «Գեղարեւոյթ», Կարեւոր, Կարեւոր Ա. Պոստրեան, 1923, էջ 23:

Հրատարակութեան մէջ, էջ 128: Բանաստեղծութեան ինքնապէն ի յայտ կու գայ գրութեան թուակածը՝ «1910, Կադանդ, Կրֆուրա, Hôtel Silver» (տե՛ս ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2): Արտադրուած է նաեւ Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս ԱՀՏ, էջ 77):

«Առաջին Մեղէք».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանկ»-ի 1912 թ-ի թիւ 15-ի մէջ, էջ 235: Երկրորդ անգամ՝ 1941-ի Երասայ-ցէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 154: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 151: Բանաստեղծութեան տարբերակը արտադրուած է Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (ԱՀՏ, էջ 40-1): Ինքնապէրը կը կրէ «Մեղէք» խորագիրը և նուիրուած է Զիֆթէ Սարաֆին (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1):

«Սիրոյ ու Մահուան Երգը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանկ»-ի 1912 թ-ի թիւ 15-ին մէջ, էջ 235: Երկրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Նոյեմբերի թիւին մէջ, էջ 55-6: Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասայցէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 69: Զորքորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 224: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 68: Վեցերորդ անգամ՝ 1963-ին, «Նաղկաբաղ Արդի Հայ Գրականութեան» գրքի Բ. հատորին մէջ, էջ 148-9: Եոթերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 152: Առթերորդ անգամ՝ 1985-ին «Ռուբէն Սեւակի և «Փրցուելիք Ռեզիզներ» հատորին մէջ, էջ 95: Ինքնապէրը կը կրէ «Մահուան ու Սիրոյ Երգը» խորագիրը (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2): Նոյն ինքնապէրը կը կարգածք նաեւ Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ, էջ 85-6: Գրութեան թուակածն ու փայրը, երկու տեղերուն մէջ տլ. «1910, Օգոստոս 20, Ծածրերի» է. մինչ «Շանկ»-ի մէջ յիշուած է փայրը՝ սրղէս «Լազան», որն անշուշտ սխալ պէտք է ըլլայ: «Շանկ»-ի մէջ յիշուած է թէ յերթուածը քաղուած է Նեղինակին անտիպ «Սիրոյ Գիրք»-էն:

«Վերջին Կոչը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1911 թ-ի «Մեծնան Տարեցոյց»-ին մէջ, էջ 285: Երկրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Նոյեմբերի թիւին մէջ, էջ 60: Երրորդ անգամ՝ 1946-ի «Համադպային Օրացոյց»-ին մէջ, Զորքորդ անգամ՝ 1944-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 85: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 62: Վեցերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 141: Առթերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ,

էջ 132: *Ռեֆերորդ անդամ*՝ 1985-ին, «Անդրամականցի»ի թիւ 3-ին մէջ, էջ 8: *Իններորդ անդամ*՝ նոյն տարուան «Քաղցին» ամսագրի թիւ 10-ին մէջ, էջ 38: *Սեւակ իր շնորհակալագրութիւններն*՝ տեսարակին մէջ ստեղծեր է այլ տարրերով ծրար, զատեալներու տարրեր չեղբականութեամբ ու տակաւին բարբոսին այլ խոստան տարրերով ծր՝ «Վերջին Աերը» խորագրով (տե՛ս «ԳԱԹ», ՌՄՖ, թիւ 2):

«Ամենուն Տարեցոյց»ի խորագիրը այս տողերը կը կցէ այն Էրրուածին.— «Կը դնենք ստորեւ իր մօր մէկ տաղը («Սիրոյ Դիրք»էն արտագրուած) ուր երիտասարդ սիրեցում՝ արտակցին՝ բառաստեղծ Հրանտ Նազարեանցի բերանը կը դնէ «Ո՛չ հեծկուացի» ստանօրէն անողոք ազադարձուր՝ տարփանքի անդրանիկ եմբակայի մը ուղղեալ: Այդ աղջիկը նշմարիտ,— բէն ուշ մնացած — ապաշատով մը կը կողկողի սիրանուագ՝ անոր առջեւ: Մենք ա՛շխարհ կը մտնենք ապրուած կեանքէ իմքնատիպ եւ հօր տաղ մը, որ տես:» («Ամենուն Տարեցոյց», 1911, էջ 284-5):

«Բնչա՛ւ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանք»ի 1911 թ.ի (Ա. Տարի) թիւ 3-ին մէջ, էջ 41: *Երկրորդ անգամ*՝ 1930-ին, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» ժողովածուին մէջ, էջ 345: *Երրորդ անգամ*՝ նոյն թուականի «Հայրենիք» ամսագրի Նոյեմբերի թիւին մէջ, էջ 59-60: *Չորրորդ անգամ*՝ 1939-ի «Համազգային Օրացոյց»ին մէջ: *Հինգերորդ անգամ*՝ 1944-ի *Երուսաղէմի Նրատարակութեան մէջ*, էջ 63: *Վեցերորդ անգամ*՝ 1946-ի *Փարիզեան Նրատարակութեան մէջ*, էջ 230: *Եօթներորդ անգամ*՝ 1955-ի *Նրատարակութեան մէջ*, էջ 66: *Ութներորդ անգամ*՝ 1972-ին, Վ. Ա. Կիրակոսեանի «Ռուբէն Սեւակ» Հատորին մէջ, էջ 182-3: *Իններորդ անգամ*՝ 1981-ի *Նրատարակութեան մէջ*, էջ 123: *Տասերորդ անգամ*՝ 1985-ի *Նրատարակութեան մէջ*, էջ 136: *Տասնէկերորդ անգամ*՝ նոյն թուականի «Քաղցին» ամսագրի թիւ 10-ին մէջ, էջ 38: *Տասներկերորդ անգամ*՝ «Ռուբէն Սեւակ եւ Փրոցուիլիք Ուղեղներ» (1985, Փարիզ) Հատորին մէջ, էջ 87:

«Սիրոյ Ծարաւ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանք»ի 1911 թ.ի թիւ 3-ին մէջ, էջ 41: *Երկրորդ անգամ*՝ 1918-ին, նոյն հանդէսի թիւ 2-ին (23 Նոյ.) մէջ, էջ 16: *Երրորդ անգամ*՝ 1944-ի *Երուսաղէմի Նրատարակութեան մէջ*, էջ 66: *Չորրորդ անգամ*՝ 1955-ի *Նրատարակութեան մէջ*, էջ 67: *Հինգերորդ անգամ*՝ 1985-ի *Նրատարակութեան մէջ*, էջ 136:

«Եկս՝ւր».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ոստան»-ի 1911 թ.-ի (Ա. Տարի) թիւ 1-ին մէջ, էջ 108: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի հրատարակութեան մէջ, էջ 73: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 63: Չորրորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 142: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 124: Այս եւ հետագայ երկու րանասանկցումները հեղինակին համար կը կազմեն ամբողջութիւն ժը, այլու բնական շարքով գրուած: Կը պահենք մէք կարգին այդ շարքը:

«Յստան».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ոստան»-ի 1911 թ.-ի թիւ 1-ին մէջ, էջ 109: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի հրատարակութեան մէջ, էջ 75: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 65: Չորրորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 143: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 125:

«Տժգոյն երգը».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ոստան»-ի 1911 թ.-ի թիւ 1-ին մէջ, էջ 110: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի հրատարակութեան մէջ, էջ 76: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 75: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 126:

«Աստիակն երգը».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Արագած» ամսագրի (Եր. Սորք) 1911 թ.-ի թիւ 12-ին մէջ, էջ 179: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի հրատարակութեան մէջ, էջ 94: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 57: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 132:

«Կացող Մարդը».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Արագած»-ի 1911 թ.-ի թիւ 12-ին մէջ, էջ 179: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի հրատարակութեան մէջ, էջ 99: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 58: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 133:

«Լուսնակ Լոյսակ».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Արագած» ամսագրի 1911 թ.-ի թիւ 15-ին մէջ, էջ 227: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 59: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 81:

«ԱՅկարեղի Սէր» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Արագած»-ի 1941 թ. 1-ին մէջ, էջ 227: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 60: Չեղջուած է երրորդ քառուկը. «Գիւտակի մէջ իշխանուհի...» Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 80:

«Ճիշդ Սէրը» — Այսօրոջական ձեւով (1-4 քառուկները) առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Լոյսի» ժողովրդային պարբերաթերթի 1941 թ.-ի (Ա. Տարի) պրակ Ա.-ի մէջ, էջ 48: Երկրորդ անգամ՝ 1965-ի «Ապիստական Գրականութիւն» ամսագրի թիւ 4-ին (Աղբիւ) մէջ, էջ 60: Խմբագրութիւնը կը ներկայացնէ դաշն սրբէս անտիպ, միւսնայն քառուկներով: Այսօրոջական ձեւին մէջ լույս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 206: Անոր տարբերակը սրտագրուած է Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՉՏ, էջ 21): 1985-ի Հրատարակութեան մէջ (որով կ'արտատպենք մեր կարգին) անուած է ինքնուրու բնագիրը (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՅ, թիւ 2): Քերթուածը գետնուած է անտիպներու շարքին մէջ, Նախնորեղեղեղ դաշն սրբէս «Արիւնջ Գիրք» շարքին մէջ, սնկէ մաս մը լույս տեսած ըլլալուն համար:

«Երեմ Զիւարակներ» — Չենք գիտեր ե՞րբ եւ ո՞ւր առաջին անգամ լույս կը տեսնէ: Մեր արամագրութեան սակ եղած պարբերական մէջ առաջին անգամ կը հանդիպինք 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 231: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 61: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 156: Խմբագրութիւնը կը յայտնէ թէ չամենայն հասանալիանութեամբ, տեքստը վերցրել են (խօսքը 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մասին է — ԽՏ) Ա. Յակոբովիչի տետրակից (ԱՉՏ, էջ 81):

«Սէրը» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Մանր»-ի 1912 թ.-ի (Բ. Տարի) թիւ 27-ին մէջ, էջ 37: Երկրորդ անգամ՝ 1928-ին, «Հայրենիք» ամսագրի (Պոսթրին) թիւ 8 (68)-ի մէջ, էջ 32: Երրորդ անգամ՝ 1930-ին, նոյն ամսագրի Նոյնմըրի թիւին մէջ, էջ 54-5: Չորրորդ անգամ՝ 1941-ի Երեսուցէի Հրատարակութեան մէջ, էջ 68: Հինգերորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 223: Կեցերորդ անգամ՝ 1980-ին, Յ. Օսկանի «Համարակից Արեւմտական Գրականութեան» գրքի Բ. հատարին մէջ, էջ 41: Եօթերորդ

անդամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 123: Ռեփերորդ անդամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 147:

«Կարապի երգը».— Առաջին անգամ յայտ էր տեսնել «Հայ Գրականութիւն» ամսագրի (Բզմիր) 1912 թ.ի թիւ 8-ին (Փետրուար) մէջ, էջ 38: Նախ բանաստեղծութեան տարբերակը՝ «Արապը» վերնագրով, յայտ էր տեսնել 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 219: Այս մասին 1985-ի Հրատարակութեան մէջ էր կարդանք.— «Տե՛տո՛ւք հաւանաբար վերցրել են Ա. Զակոբովիչի տետրակից, Բանգի այն նոյնութեամբ կարդում ենք տետրակում՝ «Կարապը» վերնագրի տակ (ԱՀՏ, էջ 37-38): Ըստ որում, արդէս գրութեան վայր նշում է Լօզանը, մինչդեռ մեր՝ աւելի ընդարձակ տարբերակում (երկու հատիակ աւելի է) նշում է Նիցցա: Այս վերջինը աւելի հաւանական է ըլլում, Բանգի կարապին շրջնապատու մերձարեւույդարձային բնակարար աւելի յատկանշական է Նիցցային, Ըստ Լօզանին» (Տե՛ս, 1985-ի հրատարակութիւն, էջ 460): Երրորդ անգամ յայտ էր տեսնել՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 76: Զորբորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 145: Բանաստեղծութեան ինքնագիրը՝ «Վերջիշում» խորագիրը էր կրէ (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1):

«Ամէնուն Պէս».— Առաջին անգամ յայտ էր տեսնել «Շանր»-ի 1912 թ.ի թիւ 18-ին մէջ, էջ 287: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 124: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 145: Զորբորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 145: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 140: Բանաստեղծութեան ինքնագիրը նախքան է Երասթիւն Արիխարին (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1), մինչդեռ «Շանր»-ի մէջ ան ձեռնած է՝ «Մերիններուն»:

«Ձար Աղջիկը».— Առաջին անգամ յայտ էր տեսնել «Շանր»-ի 1912 թ.ի թիւ 18-ին մէջ, էջ 287: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 88: Երրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 141: Զորբորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 141:

«Խաղրիկ».— Առաջին անգամ յայտ էր տեսնել «Շանր»-ի 1912 թ.ի թիւ 20-ին մէջ, էջ 319: Երկրորդ անգամ՝ նախ Հանդէսի 1914 թ.ի թիւ 57-ին մէջ, էջ 135: Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի

Հրատարակութեան մէջ, էջ 97: Զորքորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 70: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 138:

«Բաշչուր».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանք»-ի 1912 թ-ի թիւ 20-ին մէջ, էջ 319: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 90: Երրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 125: Զորքորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 137: Հինգերորդ անգամ՝ Նոյն թուականին, «Ռուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» Հատարին մէջ, էջ 91:

«Երբա՛ւ...».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանք»-ի 1912 թ-ի թիւ 27-ին մէջ, էջ 37: Երկրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Գեղեցիներէի թիւին մէջ, էջ 83: Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 84: Զորքորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 222: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 74: Վեցերորդ անգամ՝ 1957-ին, Յ. Սշահանի «Հայ Գրականութիւն» Հատարին մէջ, էջ 218: Եօթերորդ անգամ՝ 1980-ին, Նոյն Հեղինակի «Համապատկիւր Արեւմտահայ Գրականութեան» գրքի Թ. Հատարին մէջ, էջ 42-3: Ութերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 148: Թններորդ անգամ՝ 1985-ին, «Արարտա» արտփերթի 23 Փետրուարի թիւ 79 (12739) թ մէջ, էջ 3: Տասներորդ անգամ՝ Նոյն թուականին, «Վեղրսնականցի» թիւ 3-ին մէջ, էջ 11: Տասնմէկերորդ անգամ՝ «Բազին» ամսագրի 1980 թ-ի թիւ 10-ին մէջ, էջ 39: Տասներկերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 147: Տասերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» Հատարին մէջ, էջ 87:

«Սրիմզ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Հայ Գրականութիւն» ամսագրի 1913 թ-ի թիւ 9-ին (Մայիս) մէջ, էջ 10: Երկրորդ անգամ՝ Նոյն ամսագրի Նոյն տարւածն թիւ 12-ին մէջ, էջ 37: Երրորդ անգամ՝ 1930-ին «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» ժողովածուն մէջ, էջ 346: Զորքորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 233: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 80: Վեցերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 161: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 149:

«Սիւսիսիկ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Հայ Գրակա-

նուրիսն» ամսագրի 1913 թ-ի թիւ 9-ին մէջ, էջ 10: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 221-2: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 78: Զորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 148: Բանաստեղծութեան ասորերակը արտայայտած է Գաղարոյիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 39):

«Գիշերին Մէջ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանք»-ի 1914 թ-ի թիւ 58-ին (15 Մայիս) մէջ, էջ 147: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 227: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 81: Զորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 154: Հինգերորդ անգամ՝ «Ռուբէն Սևակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատարին մէջ, էջ 92: Պերթուսածը ճանիւրած է իր երրորդ Հայկի յիշատակին:

«Գիշերն Եզա».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Շանք»-ի 1914 թ-ի թիւ 58-ին մէջ, էջ 147: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 227: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 83: Զորրորդ անգամ՝ 1965-ին, Եղ. Զրբաշեանի «Ռուբէն Սևակ»⁽¹⁵⁾ գրքին մէջ, էջ 18: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 163: Վեցերորդ անգամ՝ 1985 թ-ի «Սեղ-րոնակացի»-ի թիւ 3-ին մէջ, էջ 8: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 155: Բանաստեղծութեան ասորերակը կայ Ա. Գաղարոյիչի տետրին մէջ, «Բնագրութիւն» խորագրի սակ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 17):

«Մարիսիլ».— Առաջին հրատարակութեան թուականն ու պարբերը յայտնի չէ: Զայն կ'արտասուենք 1985-ի հրատարակութեան (էջ 82), որ, որեւէ տեղեկութիւն չի տար այս տարնշաթեանը:

«Սէրը».— Առաջին անգամ կը հանդիպինք 1944-ի Երասազէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 87, «Սէր» խորագրով: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 174: Բնագիրը պահպանուած է Տիգրան Զիթուանի ձեռագրով, Գ.Ա.Թ., Ռ.Ս.Ս., թիւ 3-ին մէջ:

(15) Եղ. Զրբաշեան, «Ռուբէն Սևակ», Երևան, «Միտք», Երասազէմ, 1965:

II. «ԱՆՐՁԻՆ ԼԱՅՆԵՐԸ»

«ԿԱՐՄԻՐ ԳԻՐԳԸ»

1. «Ջարդի Լանքը» (ընտանյան մենախոսութիւն). — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Խարմիր Գիրքեր»ին մէջ (Պոլիս, 1910) էջ 5-25: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 5-21: Երրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 161-74: Այս Հրատարակութենէն զուրս մնացած է «Գեղար» թերթումը: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 25-35:

2. «Թրփուհիմն իցեղջուկ եղերերդ» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Խարմիր Գիրքեր»ին մէջ, էջ 27-36: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 23-33: Երրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 175-82: «Ասեղի Հիւսկր» եւ «Ա՛յ Աղջիկ» թերթումները լույս կը տեսնեն նաեւ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 119-20: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 36-42:

3. «Մարդերգութիւն» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Խարմիր Գիրքեր»ին մէջ, էջ 37-71: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասաղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 35-60: Երրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 183-98: Չորրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 123-43: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 180-97: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 43-60: Եօթերորդ անգամ՝ նոյն թուականին, «Թուրէն Անուակ եւ «Ֆրեյդսէլիք Ուղեգնիր» Հասարին մէջ, էջ 124-142:

«Խարմիր Կարօտ» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Սուրհանդակ» որաթերթի 1908 թ.ի թիւ 55-ին մէջ, էջ 1: Երկրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 164: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 105: Բանաստեղծութեան տարրերակը կը կրէ «Ճամբարդը» խորագիրը, լույս տեսած՝ 1965-ին, «Էջմիածին» սովետադրի Փետր-Ապրիլ թիւին մէջ, էջ 57: «Խարմիր Կարօտ» խորհրդակը արտայայտած է Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, Ա.ՀՏ, էջ 58): Վաստէ շենք եթէ մեր նշած «Ճամբարդը» թերթումն է ստախա:

«Անազանգները».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Սուրբառն-դակ»ի 1908 թ.ի թիւ 65-ին (25 Օգոստոս) մէջ, էջ 1: Երկրորդ անգամ՝ «Շանք»ի 1918 թ.ի (Դ. Տարի, Նոր Շրջան) թիւ 2-ին մէջ, էջ 18: Երրորդ անգամ՝ 1984-ին, «Սովետական Հայաստան» ամսաթիւթի թիւ 8-ին մէջ, էջ 24: Գորրորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ազգակ» սրաթիւթի թիւ 30 (16106)ի մէջ, էջ 5: Հինգերորդ անգամ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 169:

«Ինչպէս երբեմն».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազգակ»ի 1909 թ.ի (Ա. Տարի) թիւ 23-ի (23 Յունիս) մէջ, էջ 356: Երկրորդ անգամ՝ 1911-ին, Կարէն Միքայէլեանի խմբագրած «Գօրաւն Ալմամախ» ամսագրի (Մոսկուա) Բ. դրջին մէջ, էջ 152: Երրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»ի Դեկտեմբերի թիւին մէջ, էջ 63: Գորրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 112: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 108: Վեցերորդ անգամ՝ 1965-ին, Եղ. Ջրբաշեանի «Ռուբէն Սեւակ» գրքին մէջ, էջ 17: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Կեդրոնականցի» թիւ 3-ին մէջ, էջ 12: Մոյն թիւին մէջ կաշ նաեւ ձեռագրին դատճէնը, Ութերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէ. էջ 92: Իններորդ անգամ՝ «Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիլ Ուղեղներ» հատարին մէջ էջ 77:

«Ո՞վ իմ Հայրենիքս (Կրկիկեայ արիւնին նախրում)».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազգակ»ի 1909 թ.ի թիւ 20-ին (2/15 Սեպտ.) մէջ, էջ 307-8: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 106: Երրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 215: Գորրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 211-6: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 11: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 104: Եօթերորդ անգամ՝ «Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիլ Ուղեղներ» հատարին մէջ, էջ 79:

«Ողջակէզ».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազգակ»ի 1909 թ.ի թիւ 27-ին մէջ, էջ 419: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 142:

Քերթաւածը նախրում է Ա. Գարսեղեօղեանին: Վերջինը, «Պէլոյէրեան վարժարան»ի Սեւակի դասնկերներէն, ձեռագրութեամբ իմաստեան թէժիւրի կողմէ կը բանտարկուի Պոլսոյ մէջ. որ մքն ալ բանտի խուցին մէջ անձնատարան կ'ըլլայ, Բարիւղ բափելով մարմ-

նին վրայ ու կրակ տալով : Այս հերոսական, ու միաժամանակ, ողբերգական դրուագը հերոսացնելու համար Սևակ կը գրէ այս ուսումնարք :

«Չանգալկն՝ր, Չանգալկն՝ր...» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազգակ»ի 1909 թ.ի թիւ 25-ին մէջ, էջ 387 : Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երեսուցեզմի հրատարակութեան մէջ, էջ 110 : Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 109 : Կը պահի վերջին տպը՝ «Օ՞», դօղանջկե՞՞ր Աստուածն է մեռեր...» : Չորրորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 168-70 : Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 106 : Վեցերորդ անգամ՝ նոյն թուականին, «Ռուսէն Սևակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատարին մէջ, էջ 78 : Եօթերորդ անգամ՝ 1985 թ.ի «Յագիւն»ի (ԻԳ, Տարի), թիւ 11-ին (նոյեմբեր) մէջ, էջ 76 :

«Ենավային Արցունքը» («Կարմիր Այլարանու թիւեր» ընդհ. խորագրին տակ) — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազգակ»ի 1909 թ.ի թիւ 32-ին մէջ, էջ 498 : Երկրորդ անգամ՝ 1910-ին, «Հայ Գրողներ» գտապարբի Բ. հատարին մէջ : Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երեսուցեզմի հրատարակութեան մէջ, էջ 152 : Չորրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 95 : Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 154-5 : Վեցերորդ անգամ՝ 1985 թ.ի «Կեդրոնականցի»ի թիւ 3-ին մէջ, էջ 10-1 : Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 166 : Խնթնագիրը վերնագրուած է «1896» եւ նուիրուած է «Համիսին» (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1) :

«Վրէժին Սերմնացանը» («Գիլիկեան Երգեր» ընդհ. խորագրին տակ) — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ Թէոփիկի 1910 թ.ի «Ամենուսն Տարեցոյց»ին մէջ, էջ 165 : Երկրորդ անգամ՝ 1918 թ.ին «Շամբ»ի թիւ 2-ին մէջ, էջ 18 : Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երեսուցեզմի հրատարակութեան մէջ, էջ 103 : Չորրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 111 : Կը պահի երրորդ քառեակը, «Սանճերճին յա՛յն երիվարներ ասպազէն...» : Վերնագրին ալ սխալմամբ կ'ըսէ «Վերջին Սերմնացանը» : Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռուսէն Սևակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատարին մէջ, էջ 74 : Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 119 :

«Հայու Որբիկ» («Գիլիկեան Երգեր» ընդհ. խորագրին տակ) —

Առաջին անգամ լույս կր ակունկ 1910 թ.ի «Ամենուն Տարեցույց»-ին մէջ, էջ 165-6: Երկրորդ անգամ՝ 1914-ի Երասազէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 101: Երրորդ անգամ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 171-2: Զորբորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռուսիէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ռուսից»-ներ» Հատարին մէջ, էջ 76: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 120:

«Վերջին Օրօք» Եփիլիկեան Եղեկը» ընդհ. խորագրին ասկ. Առաջին անգամ լույս կր ակունկ 1910 թ.ի «Ամենուն Տարեցույց»-ին մէջ, էջ 106: Երկրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Դեկտեմբերի թիւին մէջ, էջ 65: Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երասազէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 105: Զորբորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 111: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 172: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռուսիէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ռուսիցներ» Հատարին մէջ, էջ 76: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 120:

«Հայաստան» — Առաջին անգամ լույս կր ակունկ Ա. Զօպանեանի խմբագրած «Վերածնունդ» կիս. Հանդէսի 1919 թ.ի թիւ 1-2-ին մէջ, էջ 6: Երկրորդ անգամ՝ 1922-ի «Հայկաշէն Տարեկարգ»-ին մէջ, էջ 319-22: Երրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Դեկտեմբերի թիւին մէջ, էջ 68: Զորբորդ անգամ՝ 1932-ին «Կեանք եւ Արտեստ» տարեկարգի (Բ-Տարի) թիւ 9-ին մէջ: Հինգերորդ անգամ՝ 1944-ի Երասազէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 113: Վեցերորդ անգամ՝ 1946-ի Գարեգեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 230: Եօթերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 118: Եփերորդ անգամ՝ 1965-ին, «Նայիրի» շաբաթաթերթի (Եղեանի 50-ամեակի բացարկ թիւի) թիւ 18-50-ի մէջ, էջ 18: Իններորդ անգամ՝ 1972-ին, Վ. Ա. Կիրակոսեանի «Ռուսիէն Սեւակ» գրքին մէջ, էջ 156: Տասերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 177: Տասնմեկերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Կեդրամականի» թիւ 3-ին մէջ, էջ 9: Տասներորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 137: Տասերորդ անգամ, «Ռուսիէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ռուսիցներ» Հատարին մէջ, էջ 77: Տասչորրորդ անգամ՝ Նոյն տարւան «Բարգիւն» տնօրէնի Նոյնեանի թիւին մէջ, էջ 61:

Գերբուսածը Սեւակ գրած է Ա. Խանտիկեանի ծոցստեային մէջ. թէ ինչպէ՞ն կր հասնի Զօպանեանին, այդ մասին կր կարգամք հետաւեալը. — «Այս բանաստեղծութեան առիթով Աւետիք Խանտիկ-

հանը 1918 թ. Գեկանմերի 13-ին ժրնուից դուրս էր Ա. Զօգանեանին. «Սիրելի բարեկամ Ար. Զօգանեան, այս նամակն հետ ուղարկում եմ մի ստամուտ, որ 1913 թ. Լօզանում մեր եղբարսն էր բանաստեղծ Ռուբէն Զիլիկլիրեան — Սեւակն գրեց իմ ծոցաստեղծիս մէջ. այս ծոցաստեղծս միայն վերջերս հնարուող էզուս ստամուտ (մտաւ չէր ուրիշ ձեռագիրներն էն), ուստի եւ պարտք եմ համարում սպագրութեան յանձնելու, միգուցէ չկորի այս գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը: Արեւոյն յիշում եմ ո՛չ մի տեղ չի սպասած դաւակ. Խառնակեան. «Ներկերի ժողովածու», վեցերորդ հատոր, էջ 172): (16) *Մեր ժողովածուն մէջ արուած թուականը՝ 1909-ն է, ըստ «Վերածնունդ»ի նշած թուականին: Ըստ վերաբերեալն ա՛յլ պէտք է ըլլայ: 1913: Կր կարծենք երկրորդն է ճիշդը:*

«Բանտին մէջ».— *Առաջին անգամ յայտ էր տեսնել 1910 թ.-ին. «Պէրդէրեան Վարժարան»ի աշակերտութեան կողմէ խմբագրուած «Ալիշան» (ձեռագիր) կիսամտեայ հանդէսին մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1919-ին, «Շանթ»ի թիւ 31-ին մէջ, էջ 362: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 170:*

«Շանթ»ի խմբագրութիւնը ֆերբուստին սկիզբը, յստապարտելի մը մէջ կը գրէ.— «Մասնաւոր գուրգուրանքով կը հրատարակենք Ռ. Սեւակի ստանդուրեան շրջանի մէկ անտիպ ու ա՛յնքան բութախոտ ֆերբուստը, գոր կը հաղկենք 1910-ին Պէրդէրեան վարժարանի աշակերտներուն կողմէ խմբագրուած «Ալիշան» անունով ձեռագիր կիսամտեայ հանդէսէն:

Կը հրատարակենք գայն անփոփոխ. իր տաղաչափական գարստագութիւններովը եւ բերութիւններովը: Սեւակ, երէ տղջ ըլլար, սպառնալարսար այս ֆերբուստը շատ սրբագրութիւններէ անցուցած պիտի յանձնէր մտաւրի: Բայց իր այս անկատար ձեւին մէջ, իսկ ան նշխար մքն է մեզի համար, բանկազին եւ նուիրական ու յետոյ ա՛յնքան այժմեական որ կարծես այսօր գրուած է»:

Ֆերբուստը նուիրուած է Աւետիս Ահարոնեանին, երբ ան բանաստեղծուած էր Մեծէի բանտին մէջ, 1907-11 տարիներուն:

Բանաստեղծութեան ինքնագիրը կը կրէ «Առաջին հանդէսի Մը» խմբագիրը (ԳԱԹ, ՌԱՅ, թիւ 2): Ինքնագրի քննարկը արտագրուած է

(16) Ռուբէն Սեւակ, «Ներկեր», Երեւան, «Մովեսական Գրող» հրատարակչութիւն, 1985, «Ծանօթագրութիւններ»-ու բաժինը, էջ 459-60:

Ա. Կարապետյանի տեսքին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 75-6), ուրիշ կը բնութագրէր թանաքի քանակի քանակը՝ «Լեւոնի-րակոն», այսինքն՝ Զուրաբեանի: «Տարագրում բեմական մէջ այդ բարը գարձել է «Եւրոպական», եւ ուրիշի՝ բանակը պատկանելու նպատակով տեղադրել է նաեւ «խուլ» բարը: Այս վախճանը ինքն իր կերպով, կատարուել է «Շանթ»ի խմբագրութիւնում:»⁽¹⁷⁾

«Վերջին Լաչերը» (գրէ՛մ). — Առաջին տնայտ յայտ կը տեսնել «Վանանակ» օրաթերթին մէջ, Եր, 18 Օգոստոս 1910 թուականը՝ «Լեւոնի-րակոն», ազգային Թեոզոլոգի, Սեւակ կը գրէ. — «Կը գրկեմ «Վերջին Լաչերը», զոր մասնատրուելու Տարեցոյցից համար պատրաստեցի: Քանակը «Ազատ Լաչուն Փոքրիկ Լանթարնայի» մէջ բացատրելու սարուի Լաչուն մեծ վերքերը: Աշխատեցայ եսն ցուցադրել «Նախա-ստեղծանակութիւն» շրջանի մեր գաղթական Լաչերուն հոգին՝ իր բն-յար լայնաց պարգուրեանը մէջ: Ձեմ գիտեր թէ յաջողեցայ՝ մտնելու պարագայի մէջ կը յուսամ որ հրատարակութիւնն օգտակար կ'ըլլայ՝ մտախոհարար արտագաղթէ գոյուցանելու տեսակէտէն: Կը վախճամ որ ուշ մնացի Բիշ մը, բայց «Արեւուն տակ ամենո՛ւն ալ տեղ կայ «Կրսն», ու կը յուսամ որ խոշոր գիրքից մէջ պատիկ բանաստեղծի մը համար անկիւն մը կ'ըլլայ միշտ:» (Թեոզոլոգ, «Ֆ. Սեւակ եւ Կր Նա-մակները», «Մեծնուն Տարեցոյցը», 1916-20, էջ 21-2):

«Մեծնուն պատճառներով այս գրէ՛մը յայտ չի տեսներ» «Մեծնուն Տարեցոյցը» մէջ: Այս մասին, 1985-ի Հրատարակութեան մէջ կը կարգանք. — «Թեոզոլոգ Սեւակի տագնապը համակրողներից էր եւ հազիւ թէ անարկութիւններ ունենար պոէզի բարձր արուեստի հան-դէպ: Պէտք է ենթադրել, որ «Վերջին Լաչերը»ի շեշտումը ծրարայն-նութիւնը եւ հրատարակութեան սրտիւնն են պատմաւ գարձել, որ տեղ չի գտել «Ազատ Լաչուն Փոքրիկ Լանթարնայի» մէջ: Սե-կայն, ինչպէս երեւում է, Թեոզոլոգ այդ գործով կիսազգնելի շու-րում է եղել: 1911 թ. Մարտի 8-ին Սեւակը Լոբանից գրում է Թեո-զոլոգին. «... «Վերջին Լաչերը» շատ գնահատուել է, կ'ըսես Պալատ-հայերէն. շնորհակալ եմ: Երէկ, եզիպատէն եկած հայէ մը խնայայ, որ այդ վատասերած հայութեան մէջ ալ գտեր է խանդավառութեան ցոյցեր:» (Ռուբէն Սեւակ, «Երկեր», Երևան, 1985, էջ 458): Այդ մասին Սեւակ կ'ըսէ նաեւ հետեւեալը. — «Վերջին Լաչերը կոչուած են

(17) Տե՛ս, Ռուբէն Սեւակ, «Երկեր», Երևան, 1985, «Մեծնուն-թարգմաններ»-ու բաժինը, էջ 462:

բլրալու ազատաբեանի համար կուսերու սահմանաւած վերջին մար-
դիկը» (տե՛ս, Ա. Սևան, «Ռուսիէն Սեւակ» (կեանքն ու գրականա-
բխօնը), «Հայրենիք», Գեղա. 1930, էջ 68):

Հաստատմանը այս պե՛տէն լոյս կը տեսնէ «Շամբ»ի 1918 թ.ի
թիւ 2-ին մէջ, էջ 18: Տարբեր հաստատմանը՝ 1981-ի հրատարակու-
թեան մէջ, էջ 174-7: Այս հասարին մէջ ներկայացուածը, երկուքին
համազրութիւնն է: Նոյնն է պարագան 1985-ի հրատարակութեան,
էջ 108: Վասան շենք սակայն եթէ հոս ներկայացուածը ստրուշու-
կանն է թէ ոչ, Արատացումն է նաեւ, «Ռուսիէն Սեւակ»-ի «Փրցուելի՛ք
Սոյեղմեր» հասարին մէջ, էջ 85:

Պե՛տէր նախումն է նշիչէ Արբազան Գուրեան բանաստեղծին:

«Յաւօ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ Սահակ-Մեղարացի
1911 թ.ի (Ա. Տարի) «Պատանին Տարեցոյց»ին մէջ, էջ 102-4: Երկ-
րորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 122: Անոր տար-
բերակը արտայրումն է Ա. Յակոբովիչի տետրի նմէջ (տե՛ս, ԱՀՏ,
էջ 63):

«Հայ Զատիկը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ Հ. Մ. Պա-
տարեանի «Իրցուման» տարեգրքին մէջ (Ա. Տարի, 1923, էջ 17-20):
Այս առիթով, խմբագիրը կը յայտնէ թէ այս անանգամուց-բերթու-
ածը գրումն է իր ինչպանքին վրայ, 12 տարի առաջ (այսինքն՝ 1911
թ.ին — ՍՏ-) Էս մինչեւ հրատարակութեան օրը, զայն պահած է
ճառուներ ժր պէս: Երկրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ին, «Սովե-
տական Գրականութիւն» ամսագրի թիւ 4-ին մէջ, էջ 19: Երրորդ ան-
գամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 172:

«Հայ Արքը».— Մանթ շէ անոր տոռջին հրատարակութեան
Քուսկանն ու արբիրը: «Սիլիկեան Երգեր» շարքի «Հայու Արքիկ»
քերթումնին տարբերակն է, որ տպագրումն է 1946-ի փարիզեան
հրատարակութեան մէջ, էջ 231: Բնագիրը նայութեամբ կը դանուի
Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 1): Տպումն է նաեւ
«Յագին»ի 1985 թ.ի նոյեմբերի թիւին մէջ, էջ 64:

«Հայու Զատիկ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1914 թ.ի
«Ազատամարտ»ի զատկան թիւին մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ին,
«Սմէնուն Տարեգիրք»ին մէջ (տե՛ս, Կարօ Գեղարեան, «Սմէնուն Տա-
րեգիրք», Պէյրութ, 1955) էջ 63-4:

Խմբագրութիւնը կը զբէ Հեռուեալը — «Նախաօտակ Բերքաղի սոյանօրքեան Կառասնամեայ սարեղիցիին սարքի», «Ազատամարտ» 1911-ի գտակական քիւէն յագումով կ'արտատարենք իր այս ենչեզ ու մոտցումը քանաստեղծութիւնը: Կրում է ան Լօզանի մէջ, ուր այդ սարքին կը գտնուէր Ռուբէն Սեւակ: Քանի մը ամիս անց՝ իր կենց ու գտակներուն հետ պիտի վերադասնար Պոլիս, որպէսզի ողիզ տարի մը վերջը, զինքն ալ խառնէին ակտնատըր հայ մտատրականներու մտապարտ քաղմութեանց եւ իր զրջեղթօր վարմածանին հետ սպաննէին Թիւնէյի մէջ:

Անգուտ ու մոնչումն ստարկում մըն է իր այս Բերքումը, ուր քանաստեղծը, սուր նախագագումը անի զալիք Մեծ Ոնիրին: ... «Ալեկոծ նաւուն զանգիւրը վառ'նց կ'երգեն... երգեցէ՛ք, մենք մա՛կուան կ'երբանէք»...

Որքան կը յիշենք, Ռ. Սեւակի վերջին Բերքումն է սախաւ: Իրէ ուրեմն, նկատենք զայն իր «Կարապի Երգը», պիտի տեսնենք, որ կէք Բերքաղը, «արար աշխարհի զէմ նգով»ը շրքներուն, ժամեց իր աչ Բերք 1915-ի Եղեռնապարտ օրերուն...:

III. «ՔԱՌՍԸ»

«Իրամին Ազօր Էր» — *Առաջին տնդամ յոյս կը տեսնէ* «Արեւիկան Մամուլ»ի 1907 թ.ի թիւ 31-ին մէջ, էջ 814: *Երկրորդ տնդամ՝* 1930-ին, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» *ժողովածուին* մէջ, էջ 351: *Երրորդ տնդամ՝* 1955-ի *Հրատարակութեան* մէջ, էջ 93: *Չորրորդ տնդամ՝* 1964-ին, «Հայ Գրականութիւն» *գրապարբի Ե. տարւած հասարին* մէջ (երեսուն) էջ 187: *Հինգերորդ տնդամ՝* 1981-ի *Հրատարակութեան* մէջ, էջ 178-9: *Վեցերորդ տնդամ՝* 1985-ին, «Արարտ» *օրաթերթի* թիւ 79 (12739)ին մէջ, էջ 3: *Նօթերորդ տնդամ՝* յօին տարին, «Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղիղներ» *հասարին* մէջ, էջ 109: *Ութերորդ տնդամ՝* 1985-ի *Հրատարակութեան* մէջ, էջ 66:

«Սախա Մունի» — *Առաջին տնդամ յոյս կը տեսնէ* «Մասիս»ի 1907 թ.ի թիւ 26-ին մէջ, էջ 518: *Երկրորդ տնդամ՝* 1928-ին, «Հայրենիք»ի թիւ 7 (67)ին մէջ, էջ 16: *Երրորդ տնդամ՝* 1944-ի *Երատարակութեան* մէջ, էջ 156: *Չորրորդ տնդամ՝* 1955-ի *Հրատարակութեան* մէջ, էջ 91: *Հինգերորդ տնդամ՝* 1985-ի *Հրատարա-*

կաթեան մէջ, էջ 64 : Ծառատեղծութեան ինքնադիրը կը կրկնուի «Յուսահատութիւն» խորագիրը (տե՛ս, ԳՈՒԹ, ԲՈՒՅ, թիւ 1) :

«Ազատութեան Համար» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Սուրբանդակ»-ի 1908 թ.ի թիւ 51-ին (30 Յունիս) մէջ, էջ 1 : Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 104 :

«Արգասաւորում» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ Թէոփիկի 1909 թ.ի «Ամենուրեւ Տարեցոյց»-ին մէջ, էջ 97 : Երկրորդ անգամ՝ 1910-ին, «Հայ Գրողներ» դասադրքի Բ. հատորին մէջ, էջ 763 : Երրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» ժողովածուին մէջ, էջ 344 : Զորրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 129 : Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 100 : Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 155 : Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Թուրքիոյ Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատորին մէջ էջ 107 : Ութերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 157 :

Քերթուածը նախքան է Թէոփիկին :

«Կարիւն» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Սուրբանդակ»-ի 1909 թ.ի (Թ. Տարբի, Նոր Շրջան) թիւ 101-ի մէջ, էջ 1 : Երկրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 149 : Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 96 :

«Պոսիկը» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1909 թ.ի «Ամենուրեւ Տարեցոյց»-ի մէջ, էջ 116 : Երկրորդ անգամ՝ 1916-ին, «Պոստալներ Հայ Գրականութեան» հատորին մէջ (Պոսթրոն, «Հայրենիք» տպարան), էջ 135 : Երրորդ անգամ՝ 1930-ին, «Հայրենիք»-ի Գեղեցիկ թիւին մէջ, էջ 74-5 : Զորրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 136 : Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 99, անվերնադիր եւ ասանց նախարարութիւն : Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 130 : Եօթերորդ անգամ՝ նոյն տարին, «Թուրքիոյ Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատորին մէջ, էջ 107 :

Քերթուածը նախքան է Գրիգոր Զոհրապին :

«Հայր» + «Չրեւանցումներ» ընդհ. խորագրին ստի) — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Ազգայն»-ի 1909 թ.ի (Ա. Տարբի) թիւ 12-ին (28 Մարտ) մէջ, էջ 179 : Երկրորդ անգամ՝ 1910-ին, «Հայ

Վրդգնիւ զաստղբքի Բ. Տատրին մէջ: Երբորդ անդամ՝ 1944-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 158: Զորբորդ անդամ՝ 1946-ի փառիցեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 215: Հինգերորդ անդամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 90: Վեցերորդ անդամ՝ 1981 -ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 158: Եոթերորդ անդամ՝ 1985-ին, «Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ռդեղներ» Տատրին մէջ, էջ 103: Ութերորդ անդամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 94:

1985-ի Հրատարակութեան «Մանօրացում Թիւննեյու. բաժնին մէջ, «Զրհասկցումները» բանաստեղծական շարքին մասին կը կարգանք հետեւեալը. — «Այս վերնագրի տակ Ռ. Սեւակը կուտօնի է վից բանաստեղծութիւններ, որոնք բեմատիկ առումով մի ամբողջութիւն են կազմում: Բանաստեղծութիւնները նուիրում են շարիքնութեան մուք, չվերծանուած ուժը մարմնաւորողներին (չգջիկ, կարին, լիժ) կամ բնութեան ու հասարակութեան կազմից մերժուածներին (Վերջին Արքայն, Հայրը): Վերջին բանաստեղծութիւնը սցիլալական մտախ է մտցնում այս շարքի մէջ՝ մերժուած է ամբողջ մարդկութիւնը: Ուշագրու է այն փոստը, որ շարքի բոլոր բանաստեղծութիւնները գրուած են տնէյի ձեւով: Կարելի է ենթադրել, որ այս շարքի մէջ պիտի մտնէր նաեւ «Մեր Բարեմին» բանաստեղծութիւնը, որը թե՛ ձեւով, թե՛ բովանդակութեամբ (գարծեայ քնարեան մուք ուժերից է) շատ մտախ է այս շարքին:» (Ռուբէն Սեւակ, «Երկեր», Երեւան, 1985, էջ 457):

«Վերջին Արքայն» («Զրհասկցումները» ընդհ. խորագրին տակ). — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Ազգակէի 1909 թ.ի թիւ 13-ին մէջ, էջ 198: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 86: Երբորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 156:

«Պիտի Ռեոնի» («Զրհասկցումները» ընդհ. խորագրին տակ). — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Ազգակէի 1909 թ.ի թիւ 15-ին մէջ, էջ 231: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երաստղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 115: Երբորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 87: Զորբորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 156: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 95:

«Խմբ» («Զրհասկցումները» ընդհ. խորագրին տակ). — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Ազգակէի 1909 թ.ի թիւ 17-ին մէջ, էջ 270: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երաստղէմի Հրատարակութեան մէջ,

էջ 114: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 88: Զոր-
բորդ անգամ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 157: Հին-
գերբորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 93:

«Զղջիկը» («Չրհասկցուածները» ընդհ. - խորագրին տակ. — Ա-
ռաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Ազգակ»-ի 1909 թ.-ի թիւ 30-ին մէջ, էջ
470: Երկրորդ անգամ՝ 1919-ին, «Վերածնունդ» ամսագրի (Գ. Տարի,
Փարիզ) թիւ 26 (56)ին մէջ, էջ 428-9: Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երու-
սողէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 113: Զորբորդ անգամ՝ 1955-ի
Հրատարակութեան մէջ, էջ 89: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատա-
րակութեան մէջ, էջ 157: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակու-
թեան մէջ, էջ 93: Վերջինին «Ճանօթագրութեան» մէջ կ'ըսուի թէ
առաջին անգամ է զեական ցրքի մէջ» ինչ որ ճիշդ չէ, յստակօ-
րէն:

«Կարսի Տօնը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Կար Հն-
սամբ» շարաթաթերթի (Կ. Պոլիս) 1909 թ.-ի թիւ 5-ին (Ա. Տարի,
Մայիս 16) մէջ, էջ 36: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան
մէջ, էջ 96:

«Պալոյ Որովայնին Մէջ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ
«Ազգակ»-ի 1909 թ. թիւ 35-ին մէջ, էջ 548: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի
Հրատարակութեան մէջ, էջ 97: Երրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարա-
կութեան մէջ, էջ 200: Զորբորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռուրէն Սեւակ
և «Փրցուելիք Ուղեղներ» Հատորին մէջ, էջ 105: Հինգերորդ ան-
գամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 87:

«Գիշերին Մէջ».— Մանօթ չէ անոր առաջին Հրատարակու-
թեան թուականն ու արդիւրը: Կարտատպենք 1985-ի Հրատարակու-
թեանէն (էջ 81), որ որեւէ տեղեկութիւն չի փոխանցեր, բացի ժողո-
վածուի մէջ առաջին անգամ ընծայումին տեղեկութեանէն:

«Այս Դանակը» (պոէմ).— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1909
թ.-ի «Կեդուսի» տարեգրքին մէջ (Վեներտիկ), էջ 10: Այդ մասին Հ.
Մ. Պատուրեան կը գրէ — «Ռ. Սեւակ անվիշապէս դրկեց Կանի մը
Բերքուածներ և ինդրեց որ «Այն Դանակը» (պէտք է ըլլայ՝ «Այս
Դանակը» - և՛ Տ.) (հրաշաքեղ իր մտքով ու կիրքով) Բերքուածը
հրատարակեմ: Ռ. Վեղուշիսիմ մէկ մեծ էջը գրաւեց: Այս գանակը

այնպէս պատշաճ եւ յաջող պատկեր մըն է, որ պէտք էր մեծը գայն
օտար լեզուներով ալ երասարակէինք ցուցնելու համար ըէ բաճ-
ւորին ցուերուն համար մաշուածներ ալ ունինք:» (Տե՛ս, Հ. Մ.
Պատարեան, «Ինքուան» տարեգրք, 1923, Պուքրէշ, էջ 22-3):

Պօէժը երկրորդ անգամ ըստ կը տեսնէ 1930-ին, «Արեւմտասոյ
Բանաստեղծներ» ժողովածուին մէջ, էջ 353: Երրորդ անգամ՝ 1944-ի
Երեսօղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 137: Զորրորդ անգամ՝
1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 144-50: Հինգերորդ անգամ՝
1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 211-6: Վեցերորդ անգամ՝
1985-ին, «Խուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» Հատորին մէջ,
էջ 118: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 160:

«Կարմիր Գորշակը».— Առաջին անգամ ըստ կը տեսնէ «Ազգա-
կ»ի 1909 թ-ի թիւ 19-ին մէջ, էջ 291-2: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Ե-
րեսօղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 132: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի
Հրատարակութեան մէջ, էջ 101: Զորրորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարա-
կութեան մէջ, էջ 198: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Խուրէն Սեւակ
եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» Հատորին մէջ, էջ 110: Վեցերորդ անգամ՝
1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 99:

«Արեւիկ».— Առաջին անգամ ըստ կը տեսնէ 1910 թ-ի «Մեր
Տարեցոյց»ին (Ա. Տարի) մէջ, էջ 77: Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Ե-
րեսօղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 128. «Արեւիկը» խորագրով:
Երրորդ անգամ՝ 1985-ին, «Խուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ»
Հատորին մէջ, էջ 104: Զորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան
մէջ, էջ 158: «Ծանօթագրութիւններ»ու մէջ կը յայտնուի թէ առա-
ջին անգամ ըստ տեսած է «Մեր Օրացոյց»ին մէջ, ինչ որ, սխալ է:
(Տե՛ս, «Ծանօթագրութիւններ», էջ 461):

«Շամ Էնգի».— Առաջին անգամ ըստ կը տեսնէ 1910 թ-ի «Մեր
Տարեցոյց»ին մէջ, էջ 78-9: Երկրորդ անգամ՝ 1910 թ-ի «Էջ Գրող-
ներ» զատազրքի Բ. Հատորին մէջ, Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երեսօ-
ղէժի Հրատարակութեան մէջ, էջ 130: Զորրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրա-
տարակութեան մէջ, էջ 113: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Խուրէն
Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» Հատորին մէջ, էջ 108: Վեցերորդ
անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 159:

Կալ ընտանեկանութեան ինքնուղիւր ասորեակը (տե՛ս, ԳԱԹ,
ԽՈՅ, թիւ 2), նաեւ արտագրուածը՝ Ա. Գալարովիչի տետրին մէջ

տակ'ս, ԱՀՏ, էջ 60-62): Երկուքին այ ներքև նշում է. «15 Օդես-
սա 1909, Միլիթրի»:

«Յախտեմական Հեղևուքիւն» — Առաջին անգամ լոյս կը տես-
նէ «Հայ Գրականութիւն» ամսագրի 1913 թ-ի թիւ 2-ի (Հոկտ.) մէջ,
էջ 38: Երկրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 117:
Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 158:

Մասնաբաղկն նոյն թերթը, աննշան տարբերութիւններով,
կը գտնուի Ինքնագրի տետրին մէջ (տե'ս, ԳԱԹ, ՌԱԶ, թիւ 2) և Ա.
Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե'ս, ԱՀՏ, էջ 72): Ինքնագրին ներքև
նշում է. «1 Գեղա - 1909, Լոյան, 1/4 ժամուայ մէջ գրում, ա-
սուսա կանուխ»:

«Թրուպատուրներ» (պոէմ) — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ
1911 թ-ի «Ամենու Տարեցոյց»ին մէջ, էջ 91-5: Երկրորդ անգամ՝
1930-ին, «Արեւմտահայ Բանաստեղծներ» մոյլոյժումին մէջ, էջ 339:
Երրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 146:
Չորրորդ անգամ՝ 1946-ին, «Րևուիթ Էջեր Հայ Գրականութեան» հա-
տորին մէջ (Երեւան), էջ 862: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատա-
րակութեան մէջ, էջ 151-5: Վեցերորդ անգամ՝ 1957-ին, Պ. Մնաց-
եանի խմբարած «Միջնաբերդ» գրական տարեկրքին մէջ (Պէյրութ,
Ա. Տարի), էջ 262-3: Եոթերորդ անգամ՝ 1969-ին, «Հայ Գրակա-
նութիւն» գտագրքի (Երեւան) Բ. տարւան համարին մէջ, էջ 155-8:
Ութերորդ անգամ՝ Վ. Ա. Կիրակոսեանի «Ռուրէն Սեւակ» գրքին
մէջ, էջ 105-7: Իններորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ
202-5: Տասերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք
Ուղեղներ» հատորին մէջ, էջ 99: Տասնմէկերորդ անգամ՝ 1985-ի
Հրատարակութեան մէջ, էջ 114:

«Փոզոց Աւարդ» (պոէմ) — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ
«Աստղիկ» կրամեայ հանդէսի 1911 թ-ի թիւ 1-ին մէջ, Երկրորդ
անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 156-60: Երրորդ անգամ՝
1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 206-10: Չորրորդ անգամ՝
1985-ին, «Ռուրէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատորին մէջ,
էջ 113: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 100:

«Մեներդ Խնձ Համար» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Հայ

'Իրականութիւնն ամսագրի 1911 թ.ի թիւ 8-ին (Սեպտ.) մէջ, էջ 37: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 84:

«Պատերազմ» — Առաջին անգամ ընդհանուր տեսակով 1912 թ.ի «Հայրենի Տարեցոյց»-ին մէջ, էջ 67-9: Քերթուածը նուիրուած է Հ. Նարարեանցին:

Հատորի մէջ կը մտնէ առաջին անգամ ըլլալով:

«Ընծի Աստուած» — Առաջին անգամ ընդհանուր տեսակով «Հայրականութիւնն ամսագրի 1912 թ.ի թիւ 10-ին (Ապրիլ) մէջ, էջ 38: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 282: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 115: Զորքորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 159: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Թուրքի Սեպտեմբր» և «Փրոպագանդա» Հատորին մէջ, էջ 102: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 144:

Բանաստեղծութեան ինքնագիր տարբերակը կը գտնուի Ենտիք Արմէնի Փոնտին մէջ (տե՛ս ԴԱԹ, ԵԱՅ, թիւ 1202): Ինքնագրին տարբերակը կը կրէ «Տիեզերք և Մարդ» խորագրերը:

«Միմակ Մարդը» — Առաջին անգամ ընդհանուր տեսակով 1932 թ.ի «Ինտակ» թերթին (Կ. Պոլիս) մէջ (28, 3), էջ 341: Երկրորդ անգամ՝ 1984-ին, «Սովետական Հայաստան» ամսաթերթի թիւ 8-ին մէջ, էջ 23: Երրորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ազգային» սրբաթերթի թիւ 30 (16106) թ. մէջ, էջ 5, վերև յիշուած ամսաթերթէն արտատուուած: Զորքորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 168:

«Բարբէլ» — Առաջին անգամ ընդհանուր տեսակով Թէոդիկին կողմէ կողմուած՝ «Յուշարձանն Ապրիլ (11) Քամըչուրսի» գրքին մէջ (Կ. Պոլիս, 1919): Երկրորդ անգամ՝ 1944-ի Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 159: Երրորդ անգամ, Թէոդիկի վերև յիշուած գրքի Բ. սպալարութեան մէջ («Յուշարձանն Ապրիլ (11) Քամըչուրսի», պատրաստուած «Ապրիլ (11) Քամըչուրսի Սգահանդէսի Յանձնարարութիւն» կողմէ, Պէյրութ, 1985, էջ 15-6): Զորքորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 168: Հինգերորդ անգամ՝ նոյն թուականին, «Կեդրոնականցի» թիւ 3-ին մէջ, էջ 9:

IV. «ԱՆՏԻՊՆԵՐ»

Այս բաժինը կ'ընդգրկէ Սեւակի այն քանատեղծութիւնները որոնք ցարդ լոյս չեն տեսած պարբերական մամուլին մէջ (քացի մի քանիներէ որոնք լոյս տեսան 1985 թ.ի Ապրիլ ամսուան «Գարուն» եւ «Սովետական Գրականութիւն» ամսագրերուն մէջ), ու ամփոփուած են Հայաստանի մէջ նոր հրատարակուած Ռ. Սեւակի «Երկեր» հատորին մէջ (տե՛ս, Ռ. Սեւակ, «Երկեր», Երևան, «Սովետական Գրող» հրատարակչութիւն, 1985: «Անտիպ»ներու բաժինը, էջ 175-225): Անոնք կը կազմեն Սեւակի անտիպ ու անյայտ քանատեղծութիւններուն իմաստական մասը. առնուած են զինանակին ինքնագիր երկու տետրակներէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՍՖ, քիւ 1 եւ 2) եւ Ա. Յակոբովիչի տետրէն (տե՛ս, ԱՀՏ): Կարաստացիներ այդ անտիպները առանձին բաժնի մը մէջ, մատենագիտական այս գլխուն մէջ յիշելով ո՞ր տետրէն առնուիլը, տարբերակներու պարագան եքէ կայ եւ այլ ծանօթութիւններ եքէ տրուած են վերոյիշեալ հրատարակութեան «Մանսագրութիւններ»-ու բաժնին մէջ: Մեր ժողովածուին մէջ եղած դասաւորումը տարբեր է այդ հատորի դասաւորումէն, կարելի ժամանակագրութիւնը պահելու մտահագութեամբ: Այդ հատորի դասաւորումը հարազատ է տետրակներու մէջ եղած դասաւորման: մենք նախընտրած ենք ժամանակագրութիւնը պահել, հեղինակին զրական զարգացման ընթացքը ներկայացնելու համար:

Վստան չենք եքէ կան այլ անտիպներ եւս: Ըստ երեւոյթիմ, տակաւին կարելի է նոր գործեր ու նիւթեր յայտնաբերել Սեւակէ:

«Խոտէալ Սէրը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Սովետական Գրականութիւն» ամսագրի 1985 թ.ի թիւ 4-ին մէջ, էջ 25: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 194: Բնագիրը առնուած է ինքնագրին թերթակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՍՖ, թիւ 2): Այս քանատեղծութեան տարբերակը «Սեւ Տոմս» խորագրին տակ կը գտնուի Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 39):

«Ուլտանմա».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 177: Բնագիրը վերջուած է ինքնագրի տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՍՖ, թիւ 1):

«Յաւիտենական Պատմութիւնը».— Առաջին անգամ լոյս կը

տեսնել 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 178 : Բնագիրը վերցրած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) :

«Վերջին երգը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 179 : Բնագիրը վերցրած է ինքնագրի տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1) :

«Նամակ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Սովետական Գրականութիւն» ամսագրի 1985 թ-ի թիւ 4-ի մէջ, էջ 23 : Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ էջ 185 : Բնագիրը վերցրած է Հեղինակի տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) :

«Փիւղացու Աէր».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 191 : Բնագիրը վերցրած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) : Անոր տարբերակը արտագրւած է Ա. Եսկերովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 29-30) :

«Նուէր Ամանորի».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 195 : Բնագիրը վերցրած է Հեղինակին տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) :

«Հանդիպում».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ-ի «Գրական Թերթ»ի 12 Ապրիլի թիւին մէջ : Երկրորդ անգամ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 199 : Բնագիրը վերցրած է ինքնագրի տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) : Բանաստեղծութեան տարբերակը արտագրւած է Ա. Եսկերովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 20) :

«Պիտի Ունեմում».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 200 : Բնագիրը վերցրած է ինքնագրի տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) :

«Գիտաւորը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 202 : Բնագիրը վերցրած է ինքնագրի տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) :

«Հովիւր».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ-ի «Գրական Թերթ»ի 12 Ապրիլի թիւին մէջ : Երկրորդ անգամ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 203 : Բնագիրը վերցրած է ինքնագրի տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2) :

տարակուսթեան մէջ, էջ 203: Բնագիրը վերցուած է ինքազրի տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2):

«Երեւնց Պատմութիւնը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 205: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2):

«Ո՛չ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ.-ի «Գարուն» տմաստգրի թիւ 4-ին մէջ, էջ 27: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 209: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2): Բանաստեղծութեան տարբերակը նոյնութեամբ արտադրուած է Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 87-8):

«Ձամ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 181: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2):

«Եկնք Հեֆիարք».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 184: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2):

«Ազի Ձայնը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 196: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2):

«Նահապետ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 191: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2): Բանաստեղծութեան տարբերակը արտադրուած է Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ, «Ձայնի մի կոչ» խորագրին տակ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 53-6):

«Բերքողի Մահը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ.-ի «Գարուն» տմաստգրի թիւ 4-ին մէջ, էջ 28: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 201: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԹՄՖ, թիւ 2): Բանաստեղծութեան տարբերակը նոյնութեամբ արտադրուած է Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 81):

«Իստեպ կիմը».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 207: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2): Բանաստեղծութեան տարրերակը, աննշան տարրերութեամբ, արտայայտած է Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 24):

Մերթուածին ներքեւ նշուած է «Old India» անունը, թուականին Հետ, որը, Սիւսիի յաճախած սրճարաններէն մէկն էր, ուր նաեւ գրուած են անոր շարք մը բանաստեղծութիւնները:

«Հայրուհի».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 211: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2):

«Երգիչը».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1985 թ-ի «Հայրենիքի Չոյն» շարաքաղաքի 17 Ապրիլի թիւին մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 210: Բնագիրը վերցուած է Հեղինակին տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 2):

«Պոսիկ Մանր».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 212: Բանաստեղծութեան ինքնագիրը կը գտնուի Ենոյֆ Արմէնի Փոստին մէջ (տե՛ս, ԳԱԹ, ԵԱՖ, թիւ 1202): Այլ տարրերակը «Փոսիկ Նստասի» խորագրով կայ Հեղինակի «Ա. Տետրակ»-ին մէջ: Այս ժողովածուին մէջ կայ նաեւ այլ տարրերակը «Փոսիկ Հերոսը» խորագրով: Այս մասին տե՛ս «Փոսիկ Հերոսը»:

«Մեղքը».— Բնագիրը առնուած է Հեղինակին ինքնագիր տետրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1): Անոր տարրերակը արտայայտած՝ Ա. Յակոբովիչի տետրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 28-9): Քերթուածը նուիրուած է Պիֆթէ Մարաֆին: Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 175:

«Ճիշ Մը».— Առաջին անգամ տպուած է «Սովետական Հայաստան» ամսագրի 1984 թ-ի թիւ 18-ին մէջ, էջ 24: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 176: Բնագիրը առնուած է Հեղինակին տետրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ՌՄՖ, թիւ 1):

«Ծեր Իսրայիլ».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1984 թ-ի

«Մովհանական Հայաստան» ամսագրի թիւ 8-ին մէջ, էջ 24: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 178: Բնագիրը վերցրած է Հեղինակին տնօրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԽՍՖ, թիւ 1): Այս բանաստեղծութիւնը, իր խորքով եւ ձեւով մտն է «Չրհասկցումները» շարքին:

«Վտակը» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 180: Բնագիրը վերցրած է Հեղինակին տնօրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԽՍՖ, թիւ 1):

«Չօն» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ-ի «Իրականութիւն» 12 Ապրիլի թիւին մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 168: Բնագիրը անուած է Հեղինակին աւտորակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԽՍՖ, թիւ 2): Բանաստեղծութեան բնագիրը արտագրուած է Ա. Յակոբովիչի տնօրակին մէջ (ԱՀՏ, էջ 68):

«Որո՞ւ Համար» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ-ի «Մովհանական Իրականութիւն» ամսագրի թիւ 4-ի մէջ, էջ 22: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 189: Բնագիրը վերցրած է Հեղինակին տնօրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԽՍՖ, թիւ 2):

«Ազօր ք» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Պարուն» ամսագրի 1985 թ-ի թիւ 4-ին մէջ, էջ 28: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 198: Բնագիրը վերցրած է Հեղինակին տնօրակէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԽՍՖ, թիւ 2):

«Գիւնով Գիշեր» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մովհանական Հայաստան»-ի 1984 թ-ի թիւ 8-ին մէջ, էջ 23: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ազգակ» օրաթերթի թիւ 30 (16106) թ մէջ (9 Ապրիլ), էջ 5: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 214: Բնագիրը անուած է Հեղինակին ինքնագիր տնօրէն (տե՛ս, ԳԱԹ, ԽՍՖ, թիւ 5): Բանաստեղծութիւնը նոյնութեամբ արտագրուած է Ա. Յակոբովիչի տնօրին մէջ (տե՛ս, ԱՀՏ, էջ 7):

«Երազներ» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Մովհանական Հայաստան» ամսաթերթի 1985 թ-ի թիւ 2-ին մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 214: Բնագիրը վերցրած է Ա. Յակոբովիչի տնօրէն:

«Սրազ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Պարուհի» ամսագրի 1985 թ.ի թիւ 4-ին մէջ, էջ 28: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 215: Բնագիրը վերցուած է Ա. Յակոբովիչի տետրէն:

«Մէկը կու լար».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Սովետական Գրականութիւն» ամսագրի 1985 թ.ի թիւ 4-ին մէջ, էջ 22: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 216: Բնագիրը վերցուած է Ա. Յակոբովիչի տետրէն:

«Մ. . .».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 216: Անոր մասին սրեւէ ծանոթութիւն չի տար յիշեալ հատորը:

«Հարսնեից».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Սովետական Գրականութիւն» ամսագրի 1985 թ.ի թիւ 4-ին մէջ, էջ 21: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 217: Բնագիրը վերցուած է Ա. Յակոբովիչի տետրէն:

«Սիրէ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Սովետական Գրականութիւն» ամսագրի 1985 թ.ի թիւ 4-ին մէջ, էջ 21: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 219: Բնագիրը վերցուած է Ա. Յակոբովիչի տետրէն:

«Երջանկու քիւն».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 218: Բնագիրը վերցուած է Ա. Յակոբովիչի տետրէն:

«Անէմիք».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 219: Այն պարագան նաեւ հաս:

«Վա՛ղր».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 220: Այն պարագան նաեւ հաս:

«Փորձու քիւն».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 219: Այն պարագան նաեւ հաս:

«Պզտիկ Սիրտ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ.ի «Կրտսեան Թեքր»ի 12 Ապրիլի թիւին մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 220: Այն պարագան նաեւ հաս:

«Մեր Սիրտը».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան
ժէջ, էջ 220: Նոյն պարագան նաեւ հաս:

«Մեր Գարիտը».— Լոյս կը տեսնէ «Հայրենի-
քի Զայն» շաբաթաթերթի 1985 թ-ի 17 Ապրիլի թիւին ժէջ, Երկրորդ
անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան ժէջ, էջ 221: Բնագիրը մ'ըջուած
է Ա. Եսկորովիչի տետրէն:

«Յարուած Յարմար».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատա-
րակութեան ժէջ, էջ 222: Նոյն պարագան նաեւ հաս:

«Մեղքի Կիրք».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան
ժէջ, էջ 223: Նոյն պարագան նաեւ հաս:

«Հովիկը».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան ժէջ,
էջ 223: Նոյն պարագան նաեւ հաս:

«Սպիտակ Ոնիր».— Լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան
ժէջ, էջ 224: Նոյն պարագան նաեւ հաս:

V. ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՕՏԱՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ

Մեծ չէ թիւը Սեւակի օտար գրականութենէ կատարած քաղց-
մանութիւններուն: Թիւով շուրջ 15, առաւելարար քարգմանութիւն
են գերմանացի բանաստեղծ Հանրի Հայնէէն: Անոնք Սեւակի սկզբ-
նական շրջանի գրական-քարգմանական փորձերն են, կատարուած
1907-9 տարիներուն ընթացքին: Վստահ չենք, եթէ կան անտիպ ու
անյայտ ալ գործեր ալ: Կու տանք ցանկը եղածներուն:

«Յորեկ» (Լըբոնդ Տէ Լիէ).— Տպուած է «Մասիս» շաբաթա-
թերթի 1907 թ-ի (Ա. Տարի, Նոյն Շրջան) թիւ 14-ին ժէջ, էջ 273:
Արտատուած՝ 1955-ի Հրատարակութեան ժէջ, էջ 163: Երրորդ ան-
գամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան ժէջ, էջ 228:

«Անտուան Ժամեր» (Այգէն Սամէն). — Տպուած է «Արեւելիան Մամուլ»ի 1908 թ-ի (38-րդ տարի) թիւ 39-ի մէջ, էջ 920: Սամէն այս խորագրով ունի վեց ստեղծներ, որոնց վերջինն է որ թարգմանած է Սեւակ: 1955-ի Հրատարակութեան մէջ անիկա սխալմամբ վերագրուած է Սեւակի եւ անցած անոր բանաստեղծութիւններու շարքին մէջ (տե՛ս, Խ. Սեւակ, «Երկեր», 1955, էջ 45): Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 233: Բնագիրը տե՛ս ԳԱԹ, ԲՍՖ, թիւ 1:

«Ճերմակ Գիշեր» (Այգէն Սամէն). — Տպուած է «Շամբ»ի 1919 թ-ի թիւ 9-10-ին (11 Յունուար) մէջ էջ 119: Խմբագրութիւնը կը շիշատակէ, թէ դայն կը քաղէ «Ենտոյք Արմէնի մօտերու Հրատարակելիք մէկ հատորէն, ամբողջովին կաղծուած՝ մեր գրագէտ նահատակներուն անտիպ գործերէն»: Արտատպուած է 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 172: Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 232: Բնագիրը տե՛ս ԳԱԹ, ԲՍՖ, թիւ 1:

«Երաժշտութիւն» (Այգէն Սամէն). — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 232: Զեռագիրը տե՛ս ԳԱԹ, ԲՍՖ, թիւ 1:

«Դժբախտ Մոզ Մըն Ին» (Հանրի Հայնէ). — Տպուած է «Արեւելիան Մամուլ»ի 1908 թ-ի թիւ 52-ին (22 Դեկտ.) մէջ, էջ 1272: Արտատպուած՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 165: Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 230:

«Թէեւ Այնքան» (Հանրի Հայնէ). — Տպուած է «Արեւելիան Մամուլ»ի 1909 թ-ի թիւ 7-ին մէջ, էջ 153: Արտատպուած՝ 1955-ի Հայաստանեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 166: Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 231:

«Արարչագործութիւն» (Հանրի Հայնէ). — Տպուած է «Արեւելիան Մամուլ»ի 1909 թ-ի թիւ 12-ին մէջ, էջ 367: Արտատպուած՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 167: Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 230:

«Արեղաները Ի Զո՛ւր կը Տքնին» (Հանրի Հայնէ). — Տպուած է «Արեւելիան Մամուլ»ի 1909 թ-ի թիւ 13-ին (?) մէջ, էջ 379: Ար-

ստատյուսած՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 168: Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 231:

«Անքափանցելի» (Հանրի Հայնէ) — Տպուած է «Արեւելեան Մամուլ»ի 1909 թ.ի թիւ 15-ին մէջ, էջ 412: Արտատպուած՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 170: Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 229:

«Կը կնգրէի» (Հանրի Հայնէ) — Տպուած է «Արեւելեան Մամուլ»ի 1909 թ.ի թիւ 15-ին մէջ, էջ 442: Արտատպուած՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 169: Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 229:

«Պատասխան Առլիբրի Պայնեակիւն» (Անտոնէն Բրիւն). — տպուած է «Մասիւս»ի 1906 թ.ի (Նոր Երջան) թիւ 1-ին մէջ, Թարգմանական մրցումի մը աւտիթով: Երկրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 235:

«Քերքող» (Անտոնէն Բրիւն). — Տպուած է «Մասիւս»ի 1908 թ.ի թիւ 20-ին մէջ, էջ 416: 1955-ի Հրատարակութեան մէջ այս քերթուածն ալ սխալմամբ կ'անցնի Սեւակի բանաստեղծութիւններուն շարքին մէջ (տե՛ս Ռ. Սեւակի «Նրկեր», 1955, էջ 51): Թարգմանութիւնը եղած է նմանողութեամբ (նշուած քերթուածին ներքեւ «Նմանող»): Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 235:

«Զգացական Խօսակցութիւն» (Փօլ Վերլէն). — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 234: Զեռադիրը տե՛ս ԳԱԹ, ԻՍՅ, թիւ 1:

«Սկիզբութիւն» (Հանրի Հայնէ). — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1985 թ.ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 236:

«Երեք Ծաղիկներ» (Մ. Տրիւրէր). — Տպուած է «Արեւելեան Մամուլ»ի 1908 թ.ի թիւ 20-ին մէջ, էջ 509: 1955-ի Հրատարակութեան մէջ այս քերթուածն ալ սխալմամբ կ'անցնի Սեւակի բանաստեղծութիւններու շարքին մէջ, (տե՛ս Ռ. Սեւակի «Նրկեր», 1955, էջ 40): Երրորդ անգամ լոյս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 228:

Բ. ԱՐՁԱԿ

1 «ԲՈՒՇԱԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐՑՈՒԱՆՆ ԷՋԵՄ»

«Այլասերութեան» — *Մեր տրամադրութեան տակ եղած սղորհորնեկուն մէջ ստացին անդամ կը հանդիպինք 1940-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 124-30 : Երկրորդ անգամ՝ հաստատած մը անկէ լոյս կը տեսնէ «Արարտա» օրաթերթի 1985 թ-ի թիւ 258 (12018) և մէջ : էջ 2 : Երրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 310-14 : Չորրորդ անգամ՝ 1985-ին, «Թուրքիա Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ողբը» անթ» հատարին մէջ, էջ 5-8 :*

«Մի՛ Դնուք» — *Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ-ին «Ազատամարտ»ի մէջ : Երկրորդ անգամ՝ 1943-ի⁽¹⁸⁾ Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 1-10 : Երրորդ անգամ՝ 1951-ի «Ջարթօնի» թերթին մէջ, էջ 3-8 :*

«Կէս խնկր» — *Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ-ին, «Ազատամարտ»ի մէջ : Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Ինքնակ» սպարանի (Մեհանիկ) հրատարակութեան մէջ, էջ 7-17 : Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 11-22 : Չորրորդ անգամ՝ 1946-ին, փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 15-23 : Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին «Ջարթօնի» թերթին մէջ, էջ 9-16 : Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 237 :*

«Ասորիլը Լաղրիկ է» — *Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1914 թ-ի «Ազատամարտ»ի թիւ 8-ին (14, 2) մէջ : Երկրորդ անգամ՝ 1918-ին, «Դնակ» հանդէսի թիւ 2-ին մէջ, էջ 19-21 : Երրորդ անգամ՝*

(18) Ի՞նչ անակ : «ԲՈՒՇԱԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐՑՈՒԱՆՆ ԷՋԵՄ», Երուսաղէմ, «Տպարան Արքայ Յակոբեանց», 1943, 191 էջ : Բնօրայաւ կարգով 1943-ի Երուսաղէմի հրատարակութիւն :

1943-ին, Երասայգէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 23-30: Զորքորդ անդամ՝ 1951-ին «Ջարթօնֆ»ի թերթօնին մէջ, էջ 17-21: Հինգերորդ անդամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 335: Այլ տարբերակը այս պատմութեան վերջին «Մանուսկրիտ Գեմ Պայմարը» խորագրով լոյս կը տեսնէ Թորոն Արտաստիքի «Մշակոյթ» տարեկրթին մէջ (1948) էջ 59-63, որպէս անտիպ:

«Տէր Ողբում».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ.ին «Ազատամարտ»ի մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» տպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 36-42: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երասայգէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 85-93: Զորքորդ անդամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 32-38: Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ի «Ջարթօնֆ»ի թերթօնին մէջ, էջ 56-61: Վեցերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 181-86: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 252-6:

«Ինկուզիս Աղջիկը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ.ին «Ազատամարտ» պաթերթին մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» տպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 43-9: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երասայգէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 76-84: Զորքորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 39-45: Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին, «Ջարթօնֆ»ի թերթօնին մէջ, էջ 50-5: Վեցերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 187-92: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 256-60:

«Կուսկը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ.ին, «Ազատամարտ»ի մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» տպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 50-4: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երասայգէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 63-8: Զորքորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 46-50: Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին «Ջարթօնֆ»ի թերթօնին մէջ, էջ 42-5: Վեցերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 193-6: Եօթերորդ անգամ՝ Նոյն տարին, «Դար Մը Գրականութիւն» (Գահիրէ) հատորին մէջ, էջ 629-32: Աթերորդ անգամ՝ 1962-ին, «Ալիք» ամսագրի թիւ 9-ին մէջ, էջ 26-9: Իններորդ անգամ՝ 1974-ին «Ընտիր էջեր Հայ Գրողներէ» զրքին մէջ «պատր»՝ Հ.Բ.Լ.Մ. Դարուհի Ատերեան և Եւփակիճեան Մանուկեան փոքարաններ, Պէյրութ, էջ 92-4): Տասերորդ անգամ՝ 1977-ին, «Դար Մը Գրականութիւն» զրքին մէջ (Պոթերն), էջ 629-32:

Տասնմէկերորդ անգամ՝ 1978-ին, «Հայ Իրականութիւն» (պատմութեամբ) հատորին մէջ, Պէյրութ, էջ 107-110: Տասներկրորդ անգամ՝ 1981-ի հայաստանեան հրատարակութեան մէջ, էջ 16-50: Տասներորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 260-2: Տասնչորրորդ անգամ՝ 1985-ին, «Ռ. Սեւակ եւ «Փրօքսուղի» Ռ. զեպոնեք» հատորին մէջ, էջ 151: Տասնհինգերորդ անգամ՝ «Անդրուսականցի» (Քանաթա) 1985 թ. թիւ 3-ին (Դեկտ. 8) մէջ, էջ 13-5:

«Հրաշալի Բժշկութիւն» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ. ին, «Ազատամարտ»ի մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» սպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 63-72: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 115-24: Չորրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 60-7: Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօն»ի թերթօնին մէջ, էջ 75-80: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 268-73:

«Ահաւոր Տարակոյտ» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ. ին, «Ազատամարտ»ի մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» սպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 73-9: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 145-54: Չորրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 68-74: Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօն»ի թերթօնին մէջ, էջ 94-99: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 273-7: Նուիրւած է Հայկ երրորդ յիշատակին:

«Անիծուած Գանձ» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ. ին, «Ազատամարտ»ի մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» սպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 80-7: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 94-103: Չորրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 75-82: Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին «Զարթօն»ի թերթօնին մէջ, էջ 62-7: Վեցերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 197-202: Եօթերորդ անգամ՝ 1981-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 225-9: Ութերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 277-81:

«Ստամբուլի Չափ» — Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1913 թ. ին, «Ազատամարտ»ի մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» սպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 88-96: Երրորդ անգամ՝

1943-ին, Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 125-35: Զոր-
բորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 83-90:
Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօնք»ի թերթօնին մէջ, էջ 81-7:
Վեցերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 203-9: Եօ-
թերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 230-4: Ութե-
րորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 282-6:

«Մանչիւրու Պիլիգմանք».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ
1913 թ.ին «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթ-
բան» տպարանի Հրատարակութեան մէջ, էջ 18-26: Երրորդ ան-
գամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 53-62: Զոր-
բորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 24-31:
Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօնք»ի թերթօնին մէջ, էջ 36-41:
Վեցերորդ անգամ՝ 1955-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 175-80: Եօ-
թերորդ անգամ՝ 1981-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 217-21: Ու-
թերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 243-7:

«Փոխան Հարամիք».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1914
թ.ին, «Ազատամարտ»ի մէջ, Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթբան»
տպարանի Հրատարակութեան մէջ, էջ 55-64: Երրորդ անգամ՝
1943-ին, Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 41-52: Զորբորդ
անգամ՝ 1946-ի փարիզեան Հրատարակութեան մէջ, էջ 51-9: Հին-
գերորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօնք»ի թերթօնին մէջ, էջ 28-35:
Վեցերորդ անգամ՝ 1967-8 թ.ի «ՄԱՄՈՒՄ Տարեգիրքին մէջ, էջ
131-6: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ
263-8: Ութերորդ անգամ՝ նոյն թուականին լոյս տեսած «Տուրքի
Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ» հատորին մէջ, էջ 143:

«Մեղքին Պտուղը».— Առաջին անգամ՝ լոյս կը տեսնէ 1913
թ.ին, «Ազատամարտ»ին մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան
Հրատարակութեան մէջ, էջ 110-16: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի Հրա-
տարակութեան մէջ, 221-6: Զորբորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակու-
թեան մէջ, էջ 302-6:

«Մերիկը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1914 թ.ին «Ա-
զատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի Հրա-
տարակութեան մէջ, էջ 163-74: Երրորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զար-
թօնք»ի թերթօնին մէջ, էջ 105-12:

«Թոմասյաններ» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1914 թ-ին, «Ազատամարտ»ի թիւ 4-ին մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 69-75: Երրորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօն»ի թերթօնին մէջ, էջ 46-9: Զորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 339-42:

«Նափուղանի Մահը» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1914 թ-ին, «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» սպարանի Հրատարակութեան մէջ, էջ 97-104: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 136-44: Զորրորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօն»ի թերթօնին մէջ, էջ 88-93: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 287-91:

«Մեղքիմ Տունը» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Մեղու» օրաթերթի 1914 թ-ի 1/4 Փետրուարի թիւին մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 104-114: Երրորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօն»ի թերթօնին մէջ, էջ 68-74: Զորրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 331-5:

«Հարսերուն Գաղտնիքը» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1914 թ-ին, «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» սպարանի Հրատարակութեան մէջ, էջ 27-35: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի Հրատարակութեան մէջ, էջ 31-40: Զորրորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթօն»ի թերթօնին մէջ, էջ 22-7: Հինգերորդ անգամ՝ 1985-ի փոքրիկան Հրատարակութեան մէջ, էջ 247-51:

«Մեռելիմ Նշանուէր» — Այս պատմուածքը երկու տարբերակ ունի: Առաջինը լույս կը տեսնէ «Աուրիանդակ» օրաթերթի 1908 թ-ի թիւ 19-ի մէջ, էջ 1, եւ կը կրէ «Թոմասյաններուն Գերեզմանը» (Ուսանողի Գիշերներ) խորագիրը: Երկրորդ տարբերակը՝ աւելի քնդարձակ ու մերամշակուած միճակի մէջ, «Մեռելիմ Նշանուէր» խորագրով լույս կը տեսնէ Կարս Գէորգեանի «Ամէնուն Տարեցիկք»ի 1961 թ-ի զբոյն մէջ, էջ 153-60: Երկրորդ անգամ լույս կը տեսնէ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 342-8:

«Սարենիկը» — Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1962 թ-ի «Ամէնուն Տարեցիկք»ին մէջ, էջ 81-6: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 348-54:

«Յատի Թխը».— Առաջին անգամ ըստ կը տեսնէ 1914 թ.ին, «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ 1925-ին, «Գողթան» տպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 105-111: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 154-62: Չորրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 91-7: Հինգերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 210-5: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 291-5:

«Բեռնակալ Խրատներ».— Առաջին անգամ ըստ կը տեսնէ Թէոփիլի 1915 թ.ի «Ամենուն Տարեցոյց»ին մէջ, էջ 325-9: Երկրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» տպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 112-7: Երրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 174-82: Չորրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 98-103: Հինգերորդ անգամ՝ 1951-ին, «Զարթոնք»ի թերթօնին մէջ, էջ 113-7: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 295-8: Եօթերորդ անգամ՝ 1985-ին, «Յատի Թխը»-ի «Փրցակի Ուղեցրտ» հատորին մէջ, էջ 155:

«Տէլիփոս Թրէմէն».— Առաջին անգամ ըստ կը տեսնէ 1914 թ.ին, «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1924-ին, «Նաւասարդ» տարեգրքին (Ա. Տատար, Նոր Շրջան) մէջ, էջ 319-22: Երրորդ անգամ՝ 1925-ին, «Գողթան» տպարանի հրատարակութեան մէջ, էջ 118-24: Չորրորդ անգամ՝ 1943-ին, Երուսաղէմի հրատարակութեան մէջ, էջ 183-90: Հինգերորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 104-9: Վեցերորդ անգամ՝ 1951-ին «Զարթոնք»ի թերթօնին մէջ, էջ 118-22: Եօթերորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 216-20: Ութերորդ անգամ՝ 1978-ին, «Հայ Գրականութիւն» (պատմութեան) հատորին մէջ, էջ 410-3: Իններորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 298-302:

«Վեցերորդ Զգայութեան».— Առաջին անգամ ըստ կը տեսնէ 1914 թ.ին, «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 138-42: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 227-30: Չորրորդ անգամ՝ 1965-ին, «Տիրակ» ամսագրի թիւ 4-5-ի մէջ, էջ 259-60: Հինգերորդ անգամ՝ 1981-ի հարստանեան հրատարակութեան մէջ, էջ 235-8: Վեցերորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 310-21:

«Չմեռնելու Համար».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1914 թ.ին «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 117-23: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 306-10:

«Ասրեղու Կամփր».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 131-7: Երրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 314-9:

«Մեռելի Մը Կամուլը».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 143-8: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 231-5: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 321-5:

«Ծարսալ Ծարդը».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ «Ազատամարտ»ի մէջ: Երկրորդ անգամ՝ 1946-ի փարիզեան հրատարակութեան մէջ, էջ 149-58: Երրորդ անգամ՝ 1955-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 236-43: Չորրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 325-30:

«Տօբոր ֆօզիօզ».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ 1963 թ.ի «Ամէնում Տարեգիրք»ին մէջ, էջ 153-7: Երկրորդ անգամ՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 354-9:

«Մարտիրոս Պարսեղեան».— Առաջին անգամ լույս կը տեսնէ Ա. Ծատուկեանի «Եռյալի» շարաբնագրի 1948 թ.ի (Դ. Տարի) թիւ 1-ին (Փետրուար) մէջ, էջ 51-5:

Հատարի մէջ կը մտնէ առաջին անգամ ըլլալով:

II. ԱՐՁԱԿ ԱՅՆ ԷՋԵՐ

«Տխտը Բայէ».— Առաջին անգամ տպուած է Մ. Պարսեղեանի Փարիզի մէջ լույս տեսնող «Կեանք և Արուեստ» տնտեսարկի 1940 թ.ի թիւ 4-ի մէջ, էջ 61: Արտատպուած՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 369:

«Ռե-Պերպէրեանի Հիւանդանոցի Եւ Մանրք».— Առաջին անգամ տպուած է թ. Ազատեանի Պարսկ մէջ խմբագրած «Աստղաբերդ» ամսագրի 1951 թ.ի (Ռ. Տարի) թիւ 4-ին մէջ, էջ 82: Արտատպուած՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 367:

«Շնորհէմոյ Մարդիկ» (գրախօսական) — Չ. Եսայեանի նոյնանուն շատրի անթիւով գրուած այս գրախօսականը տպուած է «Բիւզանդիոն»ի 1907 թ.ի (ԺԱ. Տարի) թիւ 3234-ի (19 Մայիս) մէջ, էջ 1-2:

Հատորի մէջ կը մտնէ առաջին անգամ ըլլալով:

«Տարի Մը Աւերջ» (պատմուածք) — Առաջին անգամ տպուած է «Արեւիկեան Մանուկ»ի 1907 թ.ի թիւ 26-ին (27 Յունիս) մէջ, էջ 640-3: Արտատպուած՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 363:

«Խարտաշք եւ Թուխք».— Առաջին անգամ տպուած է «Աւարտանդակ»ի 1908 թ.ի 16 Յունիսի թիւին մէջ, Արտատպուած՝ 1985-ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 360:

«Շեղանակներ» («Ռատոնդի Գիշերներ» ընդհ. խորագրի տակ) — Առաջին անգամ տպուած է «Աւարտանդակ»ի 1908 թ.ի (Թ. Տարի) թիւ 53-ի (1 Օգոստոս) մէջ, էջ 1-2:

Հատորի մէջ կը մտնէ առաջին անգամ ըլլալով:

«Տախտ».— Առաջին անգամ տպուած է «Աւարտանդակ»ի 1908 թ.ի թիւ 89-ի մէջ, էջ 1-2: Տաճար նայինքն Տաճար Թերլէ-մէկեանն է, սրան վրիժառու բազուկին զարծուէնութիւնը ծանօթ է:

Հատորի մէջ կը մտնէ առաջին անգամ ըլլալով:

«Լույսի Զանգար» («Հայտն Օրագիրք» ընդհ. խորագրի տակ) — առաջին անգամ տպուած է «Աւարտանդակ»ի 1908 թ.ի թիւ 93-ի մէջ, էջ 1:

Հատորի մէջ կը մտնէ առաջին անգամ ըլլալով:

«Կտա՛ր Ռ. Սեւակի Արտատպուած Օտէոն Թատրանին Մէջ».— Առաջին անգամ տպուած է «Աւարտանդակ»ի 1908 թ.ի թիւ 96-ին (22 Օգոստոս) մէջ, էջ 1:

Հատորի մէջ կը մտնէ առաջին անգամ ըլլալով:

«Խուլ Ար կը Փնտռուի» («Հայուն Օրագիրը» ընդ. խորագրի տակ)։— Առաջին անգամ կը տպուի «Անուրանկալ»-ի 1908 թ.ի թիւ 100-ի մէջ, էջ 1:

Հասարի մէջ կը մտնէ ստաջին անգամ ըլլալով:

«Աւստնողի Նամակներ»։— Առաջին անգամ տպուած է «Ազգակ» շաբաթաթերթի 1909 թ.ի թիւ 23-ին (23 Յունիս) մէջ, էջ 363-4:

Արտատպուած՝ 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 371:

«Հաստատման Օրագրէն»։— Առաջին անգամ տպուած է «Ասազարեղ»-ի 1951 թ.ի թիւ 1-ին մէջ, էջ 10-1: Արտատպուած 1985-ի հրատարակութեան մէջ, էջ 368:

ՏԱՐՔԵՐԱԿՆԵՐ ԵՒ ԱՅԼ ԿՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Բաժանման Խօսքեր»։— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Անուր»-ի 1905 թ.ի թիւ 24-ին (13 Օգոստոս) մէջ, էջ 379-80: Քերթուածը արտատպուած է սրղէս տարածատ, «Պէրպէրեան Վարժարան»-ի ստարտական հանդէսի ընթացքին: Նուիրուած է իր անորէնին՝ Ռ. Յ. Պէրպէրեանին:

«Մտախօսի մէջ երատարակութեան աւիրով, խմբագրութիւնը հետեւեալ յառաջաբանը կը կցէ Բերքումին»։— «Պէրպէրեան վարժարանի այս տարւան վկայականներու բաշխման հանդէսին՝ շրջանաւարտներէն Պ. Ռուբէն Զիլինկիրեան կարգացած էր իր եղիմակած գոգարիկ մէկ ուսանաորը, «Բաժանման Խօսքեր», որ ընդհանուր գնահատման արժանացաւ, եւ հանդէսին մերկայ գտնուող գրագէտ ու գրասէր անձնաւորութեանց կողմէ փափաք յայտնուեցաւ որ երատարակուի «Մտախօսի» մէջ, իբրև երախօսիքը արագայ խոստացող երիտասարդի մը: Այդ փափաքին գնահատմ կու տանք կրտարակելով աշն ուսանաորը, որ կրնայ լաւ տեղ մը գրաւել «Նորբուր» համին» մէջ»:

Հասարի մէջ կը մտնէ ստաջին անգամ ըլլալով:

«Փոքրիկ Հերարը»։— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Անուրանկալ»-ի 1908 թ.ի թիւ 74-ին (27 Օգոստոս) մէջ, Քերթուածը նուիրուած է իր եղբոր՝ անոր մահուան առիթով:

Այս բանաստեղծութեան ինճնագիրը կը գտնուի Սեովի Արմէնի փոմոսին մէջ (տե՛ս, ԳԱԹ, ԵԱՅ, ԻԽ 1202)։ Կայ նաև «Փոքրիկ Նահասակ» խորագրով այլ տարբերակ մը հեղինակին «Ա. Տեորա-կ»ին մէջ։ Վստահ չեմք երէ այս տարբերակը ու մեր ներկայացուցած էրրուածը նայնն են։ Սեակ որ սովորութիւնը ունէր իր քեր-քրածները անդադար մշակելու եւ խորագրերը փոխելու, այն ասնն հասկնալի կը դասնայ տարբերակներու այս գանազանութիւնը։

Մեր ներկայացուցած տարբերակը առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ հատորի մը մէջ։

«Հայ Մնուկ».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ «Աստղիկ» կիտ. Հանդէսի 1911 թ-ի թիւ 2-ի (15 Մարտ) մէջ, էջ 27-9: Անոր տարբերակը «Հայու Չարիկ» խորագրով արդէն տեսանք այդ քեր-թրածին մասննադիտական բաժնին մէջ։ Այս քերթուածն ալ առինք մեր ժողովածուին մէջ, երկու տարբերակներուն միջևե մեծ տարբե-րութիւն յայտնարեւելէ հաք։ «Հայ Մնուկ»ը առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ Հատորի մը մէջ։

«Ընթացիկ Թափօրը».— Առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1915 թ-ի «Ամենուն Տարեցոյցին» (Թ. Տարի) մէջ, էջ 201-2: Քերթուածը որուն սակ նշուած է. «Բերա, 1914» վերամշակուած տարբերակ մըն է Վարմիր Գիրքը» «Ջարդի հեները» պոէմի «Յեղի Ուխտը» քեր-թրածին, առանձինն լոյս տեսած։

Այս քերթուածը լոյս տեսած է նաև 1985-ին Հրատարակուած «Ռուբէն Սեակի եւ «Փրցուելիք Ուղիղներ» Հատորին մէջ, էջ 82։

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՅՈՒՇԵՐ

ԵՒ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

Այս ցանկը, Ռ. Սեակի կեանքին ու գործերուն մասին եզրած ուսումնասիրութիւններուն, յուշագրութիւններուն ու յօդուածներուն ամբողջական պատկերացումը չէ երբեք։ Եւ սակայն, ան կը կազմէ կիմնական ժառը յոյս տեսած բոլոր գրութիւններուն։

■ Ամտական, Բժ. Գ., «Ընկերա՝ Ռուբէն Սեակի», «Նայիրի», ԻՉ. Տարի, թիւ 11-12 (Փետր. 15), 1982, էջ 5։

● «Յուշեր նահատակների (Բառին», «Առվտա-
կան Գրականություն» *ամսագիր*, ԼԲ, Տարի, թիւ 4 (Ապրիլ), 1965,
էջ 80-1:

● *Աշտիշատ*, Բ., «Խորհրդակցութիւններ (Խորէն Սեւակի Բա-
սին» (Ապրիլ 24-ի Սեփին), «Արարատ» *օրաթերթ*, ԽԹ. Տարի, թիւ
98 (12758), Մարտ, 1985, էջ 2-3:

«Ասպետի ընդհատուած խօսքը» (Նախընտրած՝ *Խորէն Սեւակի
Յճնդեան 100-ամեակին*), «Հայոց Լեզուն և Գրականությունը» *ճեղ-
չարթաթերթ Հանդէս*), Ղարաբաղ, 1985:

● *Արմէնիքէս*, «Խորէն Սեւակի երկերուն Հայրենական Նոր
Հրատարակությունը», «Զարթոնք», ԽԹ. Տարի, թիւ 129 (14,595), 15
Մարտ, 1986, էջ 3:

● *Բամպուքեան*, Գ., «Ներսիսյան Բացիկ մը դակտ. Խ. Սե-
ւակէ», «Բուլխա», ԻԳ. Տարի, թիւ 19 (547), Հոկտ 1, 1969, էջ 8-9:
«Յոգուածը կը պարունակէ Սեւակին կողմէ դրկուած՝ 28 Ապրիլ 1910
Թուակիր Բացիկ մը՝ իր ծնողքին»:

● *Բժշկեան*, Հ. Ղ. «Մեր Արդի Գրականությունը» (Խ. Սեւակի),
«Բազմալեզ», ԿԵ. Տարի, թիւ 6 (Յունիս) 1907, էջ 287:

● *Գաղղէնճեան*, Ա., «Խորէն Սեւակի «Կարմիր Գիրքը»,
«Նայիրի», ԻԶ. Տարի, թիւ 11-12, (Փետր., 15), 1982, էջ 4-5:

● *Գեղարզ*, Յ., «Խորէն Սեւակ», «Բազին», Դ. Տարի, թիւ
4-5 (Ապրիլ-Մայիս), 1965, էջ 53-55:

● *Դաթեան*, Գայեանէ, «Խորէն Սեւակ», (Իմնդեան 100-
ամեակ) «Հայ Նեանքը» (Չարթաթերթ), Կէնտէյ, Ա. Տարի. թիւ
10, Դեկտ. 13, 1985, էջ 28:

● *Զորգարեան*, Ռ., «Տաղանդաւոր Հայ Բժիշկ Մը Մեր Մէջ»,
«Ամենուն Տարեցոյցը», Թ. Տարի, 1915, էջ 324-5:

● *Զարեանդ*, ԲՃ. Ա., «Անցորդի Տղամարտիկներ», Եր
կուր, 1924:

● *Էօքսիզեան*, Կ., «Խ. Սեւակ եւ իր «Կարմիր Գիրքը»,
«Փիւնիկ», Գ. Տարի, թիւ 5 (Մայիս), 1920, էջ 1601-7:

● «Ընտիրը, Ընտիրները...», «Բազին», ԻԴ. Տարի, թիւ 10
(Հոկտ.), 1985, էջ 31-4:

● *Քրիթիկոնական*, *Խ.*, «Ռուբէն Սեւակի «Կառնկը», «Նայի»-
րիՑ. *ԺԴ. Տարի*, *Թիւ* 28 (*Դեկտ. 4*), *էջ* 1 և 8:

● *Քարշեան*, *Ա.*, «Անտիպ էս Անյայտ Բանաստեղծուի իմներ
Ռուբէն Սեւակից», «Սովետական Հայաստան», *Թիւ* 8, 1984. *էջ* 23:
Յօդուածը կը պարունակէ հետեւեալ շինջ բանաստեղծութիւնները —
«Մինակ Մաղբ», «Կինով Գիշեր», «Ճիչ Մը», «Մեր Բարեմն», «Ա-
հագանգները»:

● «.....», «Ռուբէն Սեւակ — Նարայայտ էջեր», «Գա-
րուն» *ամսագիր*, *Թիւ* 4, 1985, *էջ* 26:

● «.....», «Ռուբէն Սեւակի Անտիպ Բանաստեղծութիւն-
ներից», «Սովետական Գրականութիւն», *Թիւ* 4, 1985, *էջ* 18-19:

● *Ճիրայր* (*Բարթոյ Չորեան*), «Ժամանակակից Թրեանոյ
Բանաստեղծներ» (*Ռուբէն Սեւակ*), «Արեւելեան Մամուլ», *ԼԹ. Տա-
րի*, *Թիւ* 27, 1909, *էջ* 643-4:

● «Կառապանի մը Պատմութիւնը», «Հայկաշէն Տարեգիրք»,
Ա. Տարի, 1922, *էջ* 319: *Քիւրք կատարանի մը վերաբրիւնը՝ Ռ-
Սեւակի, Գ. Վարուժանի և այլոց նահատակութեան մասին*:

● *Կարսեան*, *Գ. Մ.*, «Տօքս - Ռուբէն Զիլինկիլիան», «Մեծ
Եղեռնի Նահապակ Հայ Բժիշկները» (*Անոնց Պատգամները*), *Պատժըն*,
1957, *էջ* 34-37:

● *Կիրակոսեան*, *Վ. Ա.*, «Ռուբէն Սեւակի Ազգային Քաղաքա-
կան Պոեզիան», «Պատմա-Բանասիրական Հանդէս», 1966, *Թիւ* 1,
էջ 63-74:

● *Կիրակոսեան*, *Վ.*, «Ռուբէն Սեւակ», «Հայկական Սովետա-
կան Հանրագիտարան», *Հասար* 10, *Երեւան*, 1984, *էջ* 312-3:

● *Կարապետեան*, *Ստ.*, «Ռուբէն Սեւակ», «Սովետական Գրու-
թոյց», (*Սեպտ. 30*), 1940:

● *Հաճեան*, *Տ.*, «Ռուբէն Սեւակ», «Յառաջ-Միտք և Ար-
ւեստ», *Փարիզ*, *Թիւ* 96 (*7 Յուլիս*), 1985:

● «Հոյլը Մեր Մեծանուն Նահատակներուն» (*Կենսագրական
Համաստ զիճեր*), «Ամենուն Տարեգիրք», *ԺԲ. Տարի*, 1965, *էջ*
164:

● Հ. Պ. Վեպրյանի Մատենեմեկումն Համար» (Յննդեան 100-ամեակի Թուրքնե Սեւակի), «Ազգայն» օրաթերթ, 59-րդ Տարի, թիւ 30 (16106), Ապրիլ, 1985, էջ 5:

● «Ճանչուար Դեմքեր, Տօբր. Թուրքնե Զիլիմկիլիան», «Փամսնակ» օրաթերթ, 1915, բացառիկ թիւ, կազմութիւն՝ Փէպիկի, էջ 1:

● Մանուկեան, Յ., «Թուրքնե Սեւակ», «Բաղիմ», ԻՊ. Տարի, թիւ 10 (Հոկտ.), 1985, էջ 11-57, թիւ 11 (Նոյ.), էջ 62-75 եւ թիւ 12 (Դեկտ.), էջ 48-64:

● Յովհաննէսեան, Արաաշէն, «Թուրքնե Սեւակի Քերթում-Յերթ», «Վեմ», Զ. Տարի, թիւ 5 (Յունուար-Մարտ), 1939, էջ 11-12: Կողմածին երկրորդ ժամը չէ սոցում:

● Նազարեանց-Պարամեան, «Թ. Սեւակ» (Նոր Դեմքեր), «Սուրհանդակ», Թ. Տարի, Նոր Շրջան, թիւ 52, 1908, էջ 1:

● «Նահապետակ Թուրքնե Սեւակ Բանաստեղծի Մննդեան 100 եւ Մննուան 70-ամեակը Նիսի Մէջ» (արձանդանդ), «Արարատ», Ծ-Տարի, 1986, թիւ 68 (13012), թիւ 11 (Փետր.) էջ 3 եւ 4, եւ թիւ 69 (13013), 12 Փետր., էջ 3 եւ 4:

● Նալիրի, Ժիրայր, «Թուրքնե Սեւակի Վերջին Օրերը» (Թաւա-րախոյ շինդ պատկերներով / գրախոսական, «Հեղինակ» Գէորդ Գա-ղարեան), «Արարատ», Ծ-Տարի, թիւ 122 (13066), 17 Ապրիլ 1986 եւ թիւ 125 (13069), 20 Ապրիլ 1986:

● Նորեանց, Վ., «Թուրքնե Սեւակ», «Յուշեր եւ Արձագանգներ», Երեւան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1968, էջ 344-56:

● «.....», «Թուրքնե Սեւակ», «Շիրակ», թիւ 4-5 (Ապ-րիլ-Մայիս), 1965, էջ 256-8:

● Շամսանճեան, Մ., «Զանգրբրէն Վերջիշումներ», «Յու-շարձան Ապրիլ II-ի», Պոլիս, 1920, էջ 113:

● Ուրուճեան, Ն., «Թուրքնե Սեւակ», «Սեպտեմբեր», «Բանաստ», թիւ 3, Տ Դեկտ., 1985, էջ 2-6:

● Զէօկիւրեան, Տ., «Կարմիր Դիրք», (Հրատարակում

Գիրքեր-Գրախոսական), «Ռասան» պարբերաթերթ, Ա. Տարի, թիվ 2, 1911, էջ 149:

● Չիլիեկիրեան, Յ. . «Ռուսերէն Սեւակ», «Արարատ», ԽԹ. Տարի, թիվ 89 (12749) Մարտ, 1985, էջ 2 եւ 4:

● «Ռուսերէն Սեւակ եւ... «Փրցուելիք Ուղեղներ», «Արարատ», ԽԹ. Տարի, թիվ 198 (12858), Յուլիս 26, 1985, էջ 2-3 եւ թիվ 201 (12861), 30 Յուլիս, 1985, էջ 2:

● «Ռուսերէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ», «Արարատ», ԽԹ. Տարի, թիվ 258 (12918), Հոկտ. 10, 1985, էջ 2:

● Պարսաժեան, Մ. . «Հայ Բանբեւեանք-Մեր Ազգային Վերջին Մեծ Մարտիրոսները», «Շանք» Հանդէս, (Գ. Տարի, Նոր Շրջան), թիվ 2, Նոյ. 1918, էջ 13-21:

Պարսաժեան, Մկրտիչ, «Թ. Սեւակի Անտիպ Նամակները» (յոյտած), «Հայրենիք» սրաթերթ, 7 Օգոստոս 1928:

● Պատրեան, Հ. Մ. . «Ռուսերէն Սեւակ» (Ճիշտութիւններ), «Գիցաւան Տարեգիրք», Գիրք Ա., 1923, էջ 21-24:

● «Ռ. Սեւակ», «Ամենուն Տարեցոյցը», Չ. Տարի, 1911, էջ 284-5:

● «Ռուսերէն Սեւակի ծննդեան 100-ամեակ», «Արարատ» սրաթերթ, ԽԹ. Տարի, թիվ 79 (12739), Փետր. 1985, էջ 2 եւ 3:

● «Ռուսերէն Սեւակի Ծննդեան 100-Ամեակի Նշումը Նիսի Մէջ» (արձագանգ), «Արարատ», ԽԹ. Տարի, 1985, թիվ 271 (12931), 25 Հոկտ., էջ 4:

● «Սեւակ եւ Նազարեանց Սիլվիբիի Մէջ» (տեղեկութիւն), «Սուրբանդակ», Թ. Տարի, թիվ 70, Նոր Շրջան, 1908, էջ 3: Կիմանանք թէ Սեւակ եւ Նազարեանց մասնաւոր հրաւերով կը մեկնին Սիլվիբիի (Սեւակի ծննդավայրը) տեղւոյն ազգային-կրթական գործի մը համար: Նաեւ կ'իմանանք թէ անոնք մաս որէն հրապարակ պիտի լանեն «Սիլվիբիի Հայաբխներ» անունով գրքոյի մը, որուն հասոյթը պիտի յատկացուի Սիլվիբիի մէջ Հայ մարմարանի մը շինութեան: Չենք գիտեր թէ այդ գրքոյի հրապարակ երան է կամ ոչ:

● Սեւան, Արմէն, «Նախապալի Գրողներ» (Տ. Չէօկիրեան եւ Թ. Սեւակ), Գիրք Ա., Սօֆիա, էջ 193-197:

● «Ռուբէն Սեւակ» (իր կեանքն ու գրականութիւնը), «Հայրենիք» ամսագիր, Նոյ, 1930, էջ 43-60 եւ Դեկտ. 1930, էջ 62-83:

● Սրբանեան, Պ., «Արեւմտահայ Կոմսուտեղծութեան շիրտ-պատարը» (Ռուբէն Սեւակի ծննդեան 100-ամեակին առիթով), «Արարատ» օրաթերթ, ԽՖ - Տարի, թիւ 79 (12739), Փետրուար 1985, էջ 2:

● «Ռուբէն Սեւակի նննդեան 100-ամեակի Հրատարակութիւնները» (Ճշգրտութային նշմարներ), «Արարատ», Ի - Տարի, թիւ 89 (13033), Շտաթ, 8 Մարտ 1986, էջ 3:

● Սարգեան, Չ., «Ռուբէն Սեւակ», «Վերածնունդ» կիս-հանդէս, Դ - Տարի, թիւ 26 (56), Սեպտ. 18, 1919, էջ 428-9:

● Տարօցի, Ս. Ս., Պ. Մ. Մարգարեան, «Ռուբէն Սեւակ (Զրկնկիրեան)», «Հայ Գրականագրիւն», Ը - Տարի, 1969, Երեւան, էջ 154-5:

● Քէչեան, Աշոտ, «Յուշեր եւ նիշեր», «Բազմադրամ», 15 Սեպտեմբեր 1907: Յոգուածը կը խօսի Զոնդեան կասկի շուրջ ծագած վէճի մասին, ուր տկնարկ կայ թիւշ ուսանողի մը, որ շատ հուանարար Ռ. Սեւակն է:

Ռ. ՍԵՒԱԿԻ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

(Ճամանակագրական կարգով)

Սեւակ, Ռ. «Կարմիր Գիրքը», Կ. Պոլիս տարագրութիւն Օննիկ Բարսեղեան եւ Որդի, 1910, 71 էջ:

Կը պարունակէ հետեւեալ պաշտերը.— «Զարդի եւնքը», «Թրեւհիմ», «Մարդերգութիւն»:

Զրկնկիրեան, Տարթ, Ռուբէն (Ռ. Սեւակ), «Բժիշկիմ Գիրքէն Փրցուած Իջեր», Սեբանիկ, հրատարակութիւն «Գաղթան» գրատան, 1925, 125 էջ:

Կը պարունակէ հետեւեալ արձակ գրութիւնները.— «Վէս Ինն-

բը», «Մանչիբուսն Գերեզմանը», «Հարսերուն Գողտնիքը», «Տէր Ողորմեա...», «Ինձովն Աշխիլը», «Կոսմիկը», «Փոխան Հարսանիքի», «Հրաշալի Բժշկութիւն», «Ահաւոր Տարակոյսը», «Անիծուած Գանձը», «Ստամբուլի Զոհը», «Նափուլէնի Մահը», «Տաւի Միսը», «Մեռցնելու Իրաւունքը», «Տէլիքիում Թրէմէնա»:

(*Ռ. Սեւակ*), «Արեւմտահայ Բանաստեղծները» (*ժողովածու ըստիւր բանաստեղծութիւններու*), *Կաղճ. Արագան եւ Վ. Նորենց, յատարան՝ Գ. Վանանկեցի, Երեւան, Պետհրատ 1930, էջ 335-360*:

Կրնդզիկէ Հեռուեալ բանաստեղծութիւնները — «Հին եղանակ», «Թրուպատուրները», «Արցաստուորում», «Ինչո՞ւ», «Սրինգ», «Մահազգացում», «Տննուն Մահ», «Դրամին Աղօթքը», «Այս Գանակը»:

Սեւակ, Ռ. (ՏօթՔ. Ռ. Զիլնիկիբեան), «Բժիշկին Գիրքէն Վրցուած Էջեր», *Երուսաղէմ, տպարան Արքայ Յակոբեանց, 1943, 191 էջ*:

Կր պարունակէ Հեռուեալ արձակ գրութիւնները — «Մի՛ Ենար», «Ռէս Խենքը», «Ապրիլը Յարկել է», «Հարսերուն Գողտնիքը», «Փոխան Հարսանիքի», «Մանչերուն Գերեզմանը», «Կոսմիկը», «Թո՛ւմախատուրը», «Ինձովն Աշխիլը», «Տէր Ողորմեա...», «Անիծուած Գանձը», «Մեղքին Տունը», «Հրաշալի Բժշկութիւն», «Ստամբուլի Զոհը», «Նափուլէնի Մահը», «Ահաւոր Տարակոյսը», «Տաւի Միսը», «Մերերը», «Մեռցնելու Իրաւունքը», «Տէլիքիում Թրէմէնա»:

Սեւակ, Ռարէն, «Քերթուածներու Հաւաքածոյ», («Վարսիլի Գիրքը», «Սիրոյ Գիրքը», «Տրիւ Քերթուածներ»), *Երուսաղէմ, Ռ. Յակոբեանց տպարան, 1944: 160 էջ*:

Կր պարունակէ Հեռուեալ շարքիւն գործերը — ա) «Վարսիլի Գիրքը», («Ջարդի Խենքը», «Թրեւոսիմ», «Մարդերգութիւն»), բ) «Սիրոյ Գիրքը», («Ինչո՞ւ», «Մահազգացում», «Սիրոյ Մրմունջ», «Սիրոյ Մարա», «Սէրով. Սէրով», «Սէրը», «Սիրոյ եւ Մահուան Երգը», «Պատասխանը», «Եկուր», «Յաւիտեանական Հեքիտը», «Տըժգոյն Երգը», «Երգ Երգոց», «Գինով Սէր», «Սիրոյ Աղբիւր», «Հին Երանակ», «Երթալ», «Վերջին Կոչը», «Սիրոյ Եղբերը», «Սէր», «Զար Աշխիլը», «Բոյրը», «Համբոյրը», «Ապօխին Երգը», «Տրուում Ողի», «Խապրիկ», «Գացոյ Մարդը», «Հոգի»), շ) «Տրիւ Քերթուածներ» («Վրէժին Անրմացանը», «Հայոս Որրիկ», «Վերջին Օրօր», «Սի Իմ Հայրենիւս», «Զանգակներ Զանգակներ», «Ինչպէս Եր-

բեմն», «Հայաստան», «Զղջիկը», «Ժժը», «Պիտի Մեանի», «Զինն», «Ցնծում Մահ», «Երնէկ Զուր», «Կարապնեք», «Ամէնուն Պէս», «Վերջալոյս», «Արեւելք», «Արգաստարում», «Շան Հօզի», «Կարմիր Գրօշակը», «Պոսնիկը», «Այս Դամակը», «Թրուպասուրները», «Նեովայլն Արցունքը», «Առաջին Մեղքը», «Սաէիա Մանի», «Հայրը», «Բասթէլ» :

Սեւակ, Խարէն (Տօբթ. Թ. Զրինկիրեան), «Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր», *Պէյրուս*, «Զարրօնէ» *թերթ* 19, 1951, 123 էջ :

Կը պարունակէ հետեւեալ արձակ գրութիւնները — «Մի՛ Շնար», «Վէս Խենքը», «Ապրիլը Յարքել է», «Հարսերուն Գաղանիքը», «Փոխան Հարսանիքի», «Մանչերուն Գերեզմանը», «Կուսնիկը», «Փոստալատարը», «Գինովին Աղջիկը», «Տէր Ողորմեա», «Աննիծուած Գանձը», «Մեղէին Տունը», «Հրաշալի Բժշկութիւն», «Ստամոսիին Զուր», «Նափօլէոնի Մահը», «Անտոր Տարակոյսը», «Յաւի Միտը», «Ներքերը», «Մեղքնեւոյ Իրաւունքը», «Տէլիբիում Թրէմէնս» :

Սեւակ, Թ., «Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր և Քերթուածներ», «Փարբզ», «Հայ Գրագէտներու Թարեհամներ» *ժառանգար թիւ* 15, 1946, 240 էջ :

Կը պարունակէ հետեւեալ գործերը — «Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր», («Վէս Խենքը», «Մանչերուն Գերեզմանը», «Տէր Ողորմեա», «Գինովին Աղջիկը», «Կուսնիկը», «Փոստան Հարսանիքի», «Հրաշալի Բժշկութիւն», «Անտոր Տարակոյսը», «Աննիծուած Գանձը», «Ստամոսիին Զուր», «Յաւի Միտը», «Մեղքնեւոյ Իրաւունքը», «Տէլիբիում Թրէմէնս», «Մեղէին Պտուղը», «Զմեռնեւոյ Համար», «Այլասիրում», «Ապրիլու Կամքը», «Վեցերորդ Զգայարանէ», «Մեռելի Մը Նամակը», «Մտրաւ Մարդը»), *թերթուածներ*՝ «Կարմիր Գիրքը», («Զարդի Խենքը» (պոէմ), «Թրեւոնի» (պոէմ) «Մարդերգութիւն» (պոէմ) և «Սիրոյ Գիրքը» ուր հասարակած են 26 սիրային թերթուածներ :

Սեւակ, Թ. «Երկեր», *Երեւան*, Հայպետհրատ, 1955, 260 էջ : *Խմբ.՝ Ս. Տարօնցի, թէրափ պատրաստութիւն և ծանօթագրութիւններ՝ Ազիշէ Պետրոսեանի :*

Կը պարունակէ հետեւեալ գործերը — «Սիրոյ Գիրքը» (շուրջ

47 սերային քերթաձևներ), «Չիսակցումներ» (Հինգ բանասերգ-
ձաթիւներ), «խառն բանասերգձուրթիւններ» (չարք մը այլ գոր-
ծեր), «Պոէմներ» («Մարդերգութիւն», «Այս Գամակը», «Թյուրպա-
տուրները», «Փողոց Ալպը»), *Թարգմանութիւններ* (թիւով 9-ը),
«Արձակ էջեր», («Մանչերուն Գերեզմանը», «Տէր Ոգորմեա», «Գի-
նովին Աղջիկը», «Կուսնկը», «Անիծուած Գանձը», «Ատամոխին Զո-
հը», «Տալին Միտը», «Տէլիբիում Թրէմէն», «Մեղքին Պառզը»,
«Վեցերորդ Զգայարանը», «Մեռելի Մը Կամակը», «Ծարաւ Մար-
զը»):

Արբերեան Ռ., Ռ. Սեւակ, Վահան Թէքէեան, Մասթէսա Զա-
րիֆեան, «Նրկեր», (Հայ Դասականների Գրադարան), կազմեց՝ Վ.
Գարբիէլեան, խմբագիր՝ Ռազմիկ Տօնեան, Երևան, «Սովետական
Գրող» հրատարակութիւն, 1981, 480 էջ, Ռուբէն Սեւակի բաժինը
(էջ 121-238), *Կ'ընդգրկէ հետեւեալ գործերը*.— «Սիրայ Գիրքը» (23
քերթաձևներ), «Խոսկիլի Գիրքը» (10 քերթաձևներ), «Չիսակցում-
ները» (11 քերթաձևներ), «Վերջին Հայերը» (11 քերթաձևներ),
«Փառսը» (7 պոէմներ), «Արձակ էջեր» («Մանչերուն Գերեզմանը»,
«Կուսնկը», «Անիծուած Գանձը», «Ատամոխին Զոհը», «Վեցերորդ
Զգայարանը»):

Սեւակ, Ռուբէն, «Նրկեր», կազմեց եւ ծանոթագրեց՝ Ալ.
Թովչեան, յտաճարանը գրեց՝ Սա. Թովչեան, Երևան, «Սովե-
տական Գրող» հրատարակչութիւն, 1985, 480 էջ:

Կը պարունակէ հետեւեալ գործերը. — ա) *Զարածոյ՝* «Կար-
միր Գիրքը», («Ջարդի Խները», «Թրմուխին», «Մարդերգութիւն»),
«Մամուլի էջերէ Բանասերգձուրթիւններ» (թիւով 101), «Անտիպ-
ներ» (թիւով 50), «Թարգմանութիւններ» (թիւով 16), բ) *Արձակ՝*
«Թիշկիլի Գիրքէն փրցուած էջեր» (թիւով 28-ը, բացի՝ «Մերերը»,
«Մի՛ Ծնար» եւ «Մարտիրոս Պոլսեցեան» պատմուածքներէն), «Ար-
ձակ Այլ էջեր» (թիւով 5՝ «Տարի Մը Վերջ», «Ռ. Պերպէրեանի Հի-
ւանդութիւնն Ու Մահը», «Խարտեաշը եւ Թուխը», «Հատուածներ Օ-
րագրից», «Տխուր Բարդէ», «Նամականի» եւ «Մանօրագրութիւն-
ներ»):

«Ռուբէն Սեւակ եւ «Փրցուելիք Ուղեղներ», *Երկնանէս Զի-
լինկիբեան, Փարիզ, սոց. Տէր. Եսկրեան*, 1985, 160 էջ, Հատար
Կ'ընդգրկէ յայտածաչարք մը, Սեւակի «Այլասերտմը» արձակ գրու-

*Թինէն ներշնչումը : Երկրորդ բաժինը, Սեւակի մի քանի գործերում
 մէկհանգումն է, Հեռուեալ շարքով. — ա) Չափածու՝ «Վրէժին Արա-
 նագանք», «Ջարդի եհնիրք», «Հայու Արբիկ», «Վերջին Օրօք»,
 «Հայաստան», «Ինչպէս երբեմն», «Զանգակներ, Զանգակներ», «Ո՞վ
 իմ Հայրենիքս...», «Սոխտին Թափօրը», «Անոնք Որ կու Գան»,
 «Վերջին Հայերք», «Ինչո՞ւ», «Երբա՞ր...», «Հին Կանակ», «Կու-
 րապներք», «Բոյրք», «Երնէ՛կ, Ջո՛ւր», «Տրտում Ոգի...», «Միլոյ
 ու Մսուսան երգը», «Տննուն Կան», «Մահազգացում», «Փիշերին
 Մէջ», «Փիշերն Իջու...», «Թրուպատարներք», «Մեծոյ Աստուած»,
 «Հայրք», «Արեւելք», «Պոյսոյ Որովայնին Մէջ», «Արգասառ-
 քում», «Պսոնիկը», «Շամ Հագի», «Գրամին Ազօրէք», «Կարմիր
 Գրծակը», «Փոցոյ Այսօրք», «Այս Կանակը», «Մարդերգութիւն»,
 Բ. Արձակ՝ «Փոյսան Հարամիէի», «Կու՛ձկը», «Մեռցնելու Իրա-
 ւունքը և «Այլստերումը» :*

ՍԵՒԱԿԻՆ ԶՕՆՈՒԱՅ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

● *Գուպրածեան, Գէորգ*, «Թուրքն Սեւակի Վերջին Օրերք»,
 (Թատերախաղ հինգ պատկերներով), «Արարատ» Մ-Տարի, Թի. 122
 (13066), 17 Ապրիլ 1986 և Թի. 125 (13069), 20 Ապրիլ 1986: *Մատու-
 լի տակ է տակաւին :*

● *Զէյթունցեանց, Պերճ*, «Մեծ Կոտրիւնք», *Արեւան*, 1984:
 Թատերախաղ մը՝ նախրում Գ-Վարսեժանի և Ռ-Սեւակի, նա-
 Հաստեղաթեան մուգրգայնին արարի մէջ տեղի ունեցած գէղբերան
 հիման վրայ :

● *Հաճեան, Տիգրան*, «Թուրքն Սեւակի Վերջին Օրերք» (Թա-
 տերախաղ, 5 արար, սմախոյ) : Այս մասին կ'իմանանք Ռ-Սեւակի
 նիսի յարկիմական Հանդիսաթեանց արձագանդէն, տե՛ս «Արարատ»,
 25 Հոկտ., 1985, էջ 4 :

● *Կուպրեան, Հրանդ*, «Կեանք», «Մասիս» Հարաթաթիթ,
 Թի. 21 (Նոր Շրջան), 1907, էջ 120 :

● «Սրբիմ», «Ամենու Տարեգոյցք», Գ-Տարի,
 1000, էջ 127-8 :

● *Սեւան, Գեղամ*, «Թանաստեղծիմ Գողգոթրան» (պատմաւածք), *Երեւան*, 1967:

● *Սրտպեան, Արամայիս*, «Հանդիպում Սեւակի Հետ», «Նայիրի» շաբաթաթերթ, ԺԱ. Տարի, ԹԽ. 49 (26 Ապրիլ 1946), էջ 7: Թէև թերթում չի նուիրում չէ Սեւակի, բայց նկատի ունենալով որ անիկա գրում է Սեւակին հետ հանդիպումի մը ատիթով, կ'աւաներ դաշն ալս գանկին մէջ:

● *Տարածցի, Սոցման*, «Ռուրէն Սեւակ», «Նայիրի», Գ. Տարի, ԹԽ. 32 (24 Ապրիլ 1955), էջ 2:

ԳԱՍԱԳԻՐ-ՔԵՐՈՒ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՄԷՋ ԱՆԳՐԱԳԱՐՔՆԵՐ

● *Թէւլէպեան, Մինաս*, «Ռ. Սեւակ», «Կար Մը Գրականութիւն» (1850-1950), *Ա. Տղ.*, Գոհիւրէ, աղ. «Յուսարեք», 1955, էջ 629-632:

Սեւակի գրութիւններէն ստան է «Կուսակը» արձակ գործը:

● «Ռուրէն Սեւակ — Բժ. Ռ. Զիլինկիրեան (1885-1915)», «Կար Մը Գրականութիւն», *Հասար Ա.*, Բ. աղագր-Պոթրն, 1977, էջ 607-611:

Սեւակի գրութիւններէն ստան է «Կուսակը» արձակ գործը:

● *Ճանաչեան, Հայր Մկրտաչ Վրդ.*, «Ռուրէն Սեւակ», «Ծաղկաւոյ Արդի Հայ Գրականութեան» (աղգային վարժարաններու բարձրագոյն ընթացքի համար), Բ. Հասար, Վեհաթի, Ս. Ղարաբ, 1963, էջ 142-150:

Սեւակի գործերէն ստան է «Կարապետի», «Տրտում Աղլ», «Սիրոյ ու Մանուան երգը» (թերթումաներ) եւ հատումներ՝ «Մարդերգութիւն» պոէմէն, Բարբառնչիւր գործի մասին կայ կարծ վերլուծում մը:

● «Ռուրէն Սեւակ», «Հայ Գրականութեան Նոր Երջանի Համառոտ Պատմութիւն» (1701-1920), *Վեհաթի, Ս. Ղարաբ*, 1973, էջ 236-8:

● *Մխիթարեան, Գ.*, «Թուրքն Սեւակ», «Թառաղ Գար Գրականութիւն», *Գահիրէ*, 1946, էջ 263-84 :

● «Սեւակ, Թուրքն», «Հայ Գրողներ», *Հալէպ, սոց. «Նայիրըր»*, 1951, էջ 36 :

● *Սասունի, Կ.*, «Թուրքն Սեւակ», «Պատմութիւն Արեւմտահայ Արդի Դրականութեան», *Պէյրութ*, 1951, էջ 336-338 :

● *Վահան, Վ.*, «Թուրքն Սեւակ» (*Կենսադրութիւն*), «Հայ Դրականութիւն» (*պատմութեան*), *Հասար. Ա.*, *Պէյրութ*, 1978, էջ 459-61 :

Սեւակի դրութիւններէն առած է տրուելը եւ «Տէլիփիսով Թրէմէնս» արձակ գործը :

● *Օշական, Յակոբ*, «Թուրքն Զիլինկիրեան», «Համադասակեր Արեւմտահայ Դրականութեան», *Ինտերոպ Հասար. Անթիլիաս*, 1980, էջ 7-60 :

Թ. ՍԵՒԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԱՌԱՆՁԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

● *Կիրակոսեան, Վ. Ա.*, «Թուրքն Սեւակ» (*Կենքը եւ ստեղծագործութիւնը*), *Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիա, Երևան*, «Հայկական ՍՍՀ ԳԱ» *Հրատարակչութիւն*, 1972, 225 էջ :

● *Հատիտեան, Գէորգ*, «Թուրքն Սեւակ», *Երևան*, «Հայպետհրատ», 1949 :

● *Զիլինկիրեան, Յովհաննէս*, «Թուրքն Սեւակ եւ «Փրցուկիլիճ Աղեղներ», *Փարիզ, սոց. Տէր Յակոբեան*, 1985 :

● *Ջրբաշեան, Եղոսարդ*, «Թուրքն Սեւակ» (*ստեղծագործութեան Համառոտ ակնարկ*), *Երևան*, «Միտք» *Հրատարակչութիւն*, 1965, 107 էջ :

● *Սեւան, Արմէն*, «Նահապետակ Բանաստեղծներ», *Պուէնսո Այրլոս*, 1961 :

ԱՆԻԱԿԻ ԳՈՐԾԵՐԸՆ
ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

• ԱՆՂԻՐԵՑ

«Have Mercy Lord» (prose), translated by Sarkis Ashdjian: **Classical Armenian Short Stories**, Beirut 1955, Aramazt Publishing House, pp. 136-140.

«Thirst» (prose), translated by Sarkis Ashdjian: **33 Great Armenian Short Stories**, Beirut 1969, Atlas Publishing House, pp. 79-85.

ԱՐՄԱՏՐԵՐՈՒՄ

- Այնա լուր (Գրք) • թարգմանում Լ. Տարճճյան • Պատմություն թղթի և լուրի • Մոսկու (Մոսկու) • 1954 • Մատենադարանի լուսատւ, թ. 481 - 487 .
- Լուր (Գրք) • թարգմանում Լ. Տարճճյան • Պատմություն թղթի և լուրի • Մոսկու (Մոսկու) • 1954 • Մատենադարանի լուսատւ, թ. 486 - 487 .
- Լուր (Գրք) • թարգմանում Լ. Տարճճյան • Պատմություն թղթի և լուրի • Մոսկու (Մոսկու) • 1954 • Մատենադարանի լուսատւ, թ. 486 - 487 .

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

II - Ներածական	62
II - Ներածական	7
III - Կենսագրական	11
IV - Զափածոյ	15
II - Սիրոյ Գիրքը	19
Այցունմէին Քերթուածը	22
Սիրոյ Շողկերը	23
Հոգիս	24
Կարապնէրը	25
Լէւան	26
Անա Կերգես Դասանիս	28
Յնծուն Մահ	30
Գիւնով Սէր	32
Վերջալոյս	33
Սիրոյ Աղբիւր	35
Քնացող Ազգիկը	37
Սիրոյ Մրմունջ	38
Կարլվէյս	39
Պիտի Ազատե՛մ...	40
Ժպիտ	41
Հին հղանակ	43
Այդ Գիշերը	44
Երէկ Գիշեր	46
Պատասխանը	47
Երգ Երգոց	48
Ջոզում	50
Ազգերան Հոգիներ - Նամակը	52
Գլխու Պտույտ	53
Զը Հասկցուա՛ծ ...	55
	56

Երմե՛կ, Ջո՛ւր	57
Համբոյրը	59
Տրտում Ոգի...	63
Մտազգացում	65
Զիւնիմ	66
Կնայրի	68
Ատողի Մը	70
Սէրո՛վ, Աէրո՛վ...	71
Երէ Գիտնայի՛ր...	73
Ատաջին Մեղէը	75
Սիրոյ ու Մտնուան Երգը	77
Ղերբջին Կաչը	79
Ինչո՞ւ	80
Սիրոյ Իտրու	81
Եկո՛ւր	82
Յաւիտենական Հե՛քիաբը	84
Տժգոյն Երգը	85
Ապեռօին Երգը	86
Գացող Մարդը	87
Հումնակ Լոյսով	88
Անկարեղի Սէր	89
Ճիշդ Սէրը	90
Երե՛ք Զիտարմեր	92
Սէրը (Բնարիս եօրն ազիվներէն կանացի)	93
Խարտի Երգը	94
Ամենու՞մ Պէս	96
Զար Աղջիկը	98
Խապրիկ	100
Բա՛յրը	102
Երբա՛լ...	104
Սրինգ	105
Սկեպտիկ	107
Գիշերին Մէջ (կը լայննայ երկինքը...)	109
Գիշերն Իջաւ	110
Կ'արիւժի	111
Սէրը (սէրը՝ զիտե՛ք...)	112
Թ - Ղերբջին Հայերը	113

	էջ
Կարմիր Գիրքը — Ջարդի հեկըր	117
Կարմիր Գիրքը — Թրքահին	131
Կարմիր Գիրքը — Մարգերգուքիս	139
Կարմիր Կարօս	159
Ահագանգները	161
Ինչպէս երբեմն...	163
Ո՞վ էմ Հայրենիքս	164
Ողջակէզ	167
Զանգակեհ՛ր, Զանգակեհ՛ր...	170
Նիսիային Արցունքը (Կարմիր Այլաբանութիւն)	172
Կիլիկեան երգեր — Վրէժին Մեղմնացանը	174
Կիլիկեան երգեր — Հայոս Որբիկ	175
Կիլիկեան երգեր — Վերջին Որօր	176
Հայաստան	177
Բանտին Մէջ	178
Վերջին Հայերը (պսէմ)	180
Յաւօ	184
Հայ Զատիկը (աւանդամէտ)	187
Հայ Որբը	190
Հայոս Զատիկ	191
Գ — Քանար	193
Դրամին Ազօրէր	195
Սահա Մունի	197
Ազատութեան Համար...	199
Արգաստօրում	201
Կարինը	202
Պոռնիկը	203
Զրհասկցումները — Հայրը	204
Զրհասկցումները — Վերջին Արքան	205
Զրհասկցումները — Պիտի Մեռնի	206
Զրհասկցումները — Իժը	207
Զրհասկցումները — Չղջիկը	208
Կարմիր Տօնը	209
Պալատի Որովայնին Մէջ	210
Գիշերին Մէջ (Գուրար Ո՞վ կայ...)	212
Այս Դամակը	213
Կարմիր Դրօշակը	219

	կը
Արեւիք	222
Շամ Հոգի	224
Յախճեակիան Հեղեղաբիւն	226
Թրուստատրները	227
Փաղոց Ալոդր	231
Մեմերգ Ինձ Համար	236
Պատերազմ	238
Մեծի Անուամ	241
Միմակ Մարդը	243
Բասրէլ	244
Դ. Անտիպներ	245
Խոճալ Աէրը	247
Ովսաննա	249
Յախճեակիան Պատմութիւնը	251
Վերջին Երգը	252
Նամակ	253
Գիւղացու Սէր	256
Նուէր Ամանորի	257
Հանդիպում	258
Պիտի Ունենում	259
Գիսուարը	263
Հովիւր	265
Իրենց Պատմութիւնը	267
Ո՛չ	269
Ջամ	271
Իններ- Հեքիայը	275
Առջի Հայերը	276
Նահապետը	279
Քերթողի Մահը	282
Երկու Քոչքեր	283
Խոճալ Ամը	284
Հայրսիմ	286
Երգիչը	288
Պատիկ Մահը	290
Մեղէն	292
Տիչ Մը	293
Մեր Բարեկից	294

Վասիլը	295
Չօմ	297
Որո՞ւ է Հաճար	298
Այօր F	301
Գլմով Գիշեր	303
Երագներ	304
Երագ	306
Մէկը հաւ յար	307
Մ . . .	308
Հարսներգ	309
Սիրէ	310
Երջանկութիւն	311
Անէ՛ծ էք	312
Վա՛ղը	313
Փորձուք ինձ	314
Պղտիկ Սիրտըդ	315
Մեր Սիրտը	316
Մարգարիտը	317
Յաղթում Յաղթանակը	319
Մեղքի Կինը	320
Հովիկը	321
Սպիտակ Ոնիք	322
Ի. Քարգմանութիւններ	325
Յօրնիկ (Լը Քանդ Տը Լիլ)	326
Ամառուան Ժամեր (Ալպէս Սամէն)	328
Ճերմակ Գիշեր (Ալպէս Սամէն)	329
Երածշուարիւն (Ալպէս Սամէն)	330
Գծրախա Մոզ Մըն եմ (Հանրի Հայնէ)	331
Թէեւ Այնքան (Հանրի Հայնէ)	332
Արարչագործութիւն (Հանրի Հայնէ)	333
Արեղաները ի Զուր կը աճնին (Հանրի Հայնէ)	334
Անրափանցելին (Հանրի Հայնէ)	335
Կը ենդրէի (Հանրի Հայնէ)	336
Աւագութիւն Վրայ (Հանրի Հայնէ)	337
Պատասխան Առջիկի Զայնեակին (Անտանէն Բրիւս)	338
Քերբոզ (Անտանէն Բրիւս)	339
Զգացական Խօսակցութիւն (Փօլ Վերլէն)	340

Սկեզտիկութիւն (Հանրի Պերտնի)	341
Երեք Մազիկներ (Մ - Տրիսեր)	342
V. Արձակ	343
Ա. Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր	345
Այլասերում	347
Մի' Շնոր	352
Կա Խենքը	358
Ապրիլը Յազբել է	365
Տէր Ողորմես...	369
Գինովին Աղբիլը	374
Կունկը	379
Հրաշալի Բժշկութիւն	382
Ահաւոր Տարակոյտը	387
Անթուած Գանձը	392
Սասմոսին Ջահը	397
Մանչերու Գնրեգմանը	403
Փոխան Հարսանիքի	409
Մեղքին Պատպը	416
Մերերը	421
Թոճախաւորը	428
Նախօլէանի Մանր	432
Մեղքին Տունը	437
Հարսերուն Գողանիքը	443
Մեռելին Նշանաւոր	449
Մարեմիկը	456
Յալի Միսը	463
Մեղքնելու Իրաւամբը	468
Տէլիքիում Թրէմէնս	472
Վեցերորդ Ջգայարամբ	477
Զմեռնելու Համար	481
Ապրելու Կամքը	486
Մեռելի Մը Նամակը	491
Իտրաւ Մարիլը	495
Տաքէօր Բօզմօզ	501
Մարտիրոս Պաշտեցեան	507
Բ. Արձակ Այլ էջեր	515
Տխուր Ըսպէ	517

	կԳ
Ռ. Պէրպլէրեանի Հիւանդութիւնն ու Մահը	519
Շնորհիւով Մարդիկ (գրախօսական)	521
Տարի Մը վերջ (Ուսանողի Գիշերներ)	527
Խարամաշը եւ Թախը (Ուսանողի Գիշերներ)	531
Շեղածները (Ուսանողի Գիշերներ)	535
Տահառ	541
Լպի՛ք Զուեշտը (Հայուն Օրագիրը)	545
Խօսք Ռ. Սեւակի Արտասանուած Օսէոն Թաստոնին Մէջ	547
Խոյլ Մը կը Փնտռուի (Հայուն Օրագիրը)	550
Ուսանողի Նամակներ	552
Հասուածներ Օրագրէն	555
VI. Տարբերակներ եւ Այլ Կրօն Իւրացիներ	557
Իսթանբուլ Խօսքեր	559
Փոքրիկ Հերոսը	567
Հայ Մնունք	569
Ռիստին Թափօրը	572
VII. Մասնագիտութիւն	575

Յանձնում տպարան 3.3-86
Վերջ տպագրության 24-4-86
Գրաչար՝ Սեդրակ Գալսեֆյան
Տպագրիչ՝ Ժուլիա Քանի
Տպահանակ՝ 1500

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

ՀԵՏԵՒԵԱԿ ՎՐԻՊՈՒՄՆԵՐԸ ՆՎԱՏՈՒԱԾ ԵՆ ՄԵՐ ԿՈՂԱՆԷ

Էջ	ՑՈՂ	ԵԱՐՈՒԱԾ Է	ՊԵՏԹ Է ԸԼԿԱՅ
37	վերէն 17րդ	աշտերս	աշտերես
39	» 5րդ	դիցուհի մը պէս	դիցուհի պէս
48	» 12րդ	աչեքս	աչերս
48	» 14րդ	աչեքում	աչերում
55	» 10րդ	ստեի՛ք	ստեի՛ք
59	» 17րդ	ու	ուր
63	» 6րդ	աչեքոյ	աչերոյ
77	խորագիրը	եւ	և
81	վերէն 11րդ	Ա՛րփ	Ա՛րք
107	» 5րդ	զարում	զարում
120	վարէն «	էք	էք
142	վերէն 9րդ	վնիմ	վնիմ
146	» 5րդ	արիւնի անյազ	արիւնի — անյազ
155	» 19րդ	մ՛ըլլար	մ՛ըլլալ
170	վարէն 4րդ	դիտեցէք	դիտեցիք
178	» 6րդ	սկից	սկիե
199	» 2րդ	աչեքեդ	աչերեդ
206	վերէն 2րդ	<i>ստայիմի կրկնութիւնը</i>	
		Անծի՛ր ծախում վրայ գորշ, դեպի փե՛րն հայրենի,	
206	» 8րդ	աչեքն	աչերն
215	» 15րդ	մեցնել աւ	մեցնելու
224	» 7րդ	աչեքէ	աչերէ
228	» 21րդ	Թրուպատարներ	Թրուպատարներ
234	» 12րդ	ըզգացում	ըզգացումք
235	» 3րդ	ըտրկութեան	ըտրկութեան
239	» 2րդ	<i>Ճոցուած</i>	
		Պերբայ պոպուտեայ հասումի նըման	
248	վարէն 7րդ	պատծիլ	պատծել
252	» «	9 Նոյեմբեր 1910	1 Յուլիս 1909

Էջ	ՏԻՊ	ՀԱՐՈՒՄՆԵ Է	ՊԵՏԵԿ ԸՆԿԱՆ	
269	*	3րդ	սիրտը՝	սիրտը՝
273	»	5րդ	բաժնար	առժնար
280	»	15րդ	բզեզներ	բզեզներ
283	»	10րդ	փնտեղի	փնտեղե
304	»	7րդ	մոտին	մոտե
323	վերեմ	ա	քոփ	ծարփ
327	»	7րդ	գերադարձիր	վերադարձիր
330	»	8րդ	շրբունքի	շրբունքիմ
335	»	5րդ	կրցա՛ր	կրցա՛ր
339	վարեմ	3րդ	կրակե	կրակե
428	վերեմ	7րդ	իկս	իսկ
451	»	7րդ	տատնկրո	տատնրկրո
451	»	22րդ	սկսեր	սկսեր
486	խորագիրը		<i>Ազգերու</i>	<i>Ազգերու</i>
534	վերեմ	28րդ	աչեքը	աչերը
549	»	4րդ	անուր	անուր
567	»	11րդ	աչերն	աչերն
567	»	22րդ	աչերուն	աչերուն
573	»	7րդ	աչերնին	աչերնին
577	»	13րդ	(8)	(1)
582	»	3րդ	վերնագիրը	վերնագրերը
600	»	26րդ	211-6	104
600	»	27րդ	11	211-6
600	»	28րդ	104	111
607	»	12րդ	1985-ի	1981-ի

